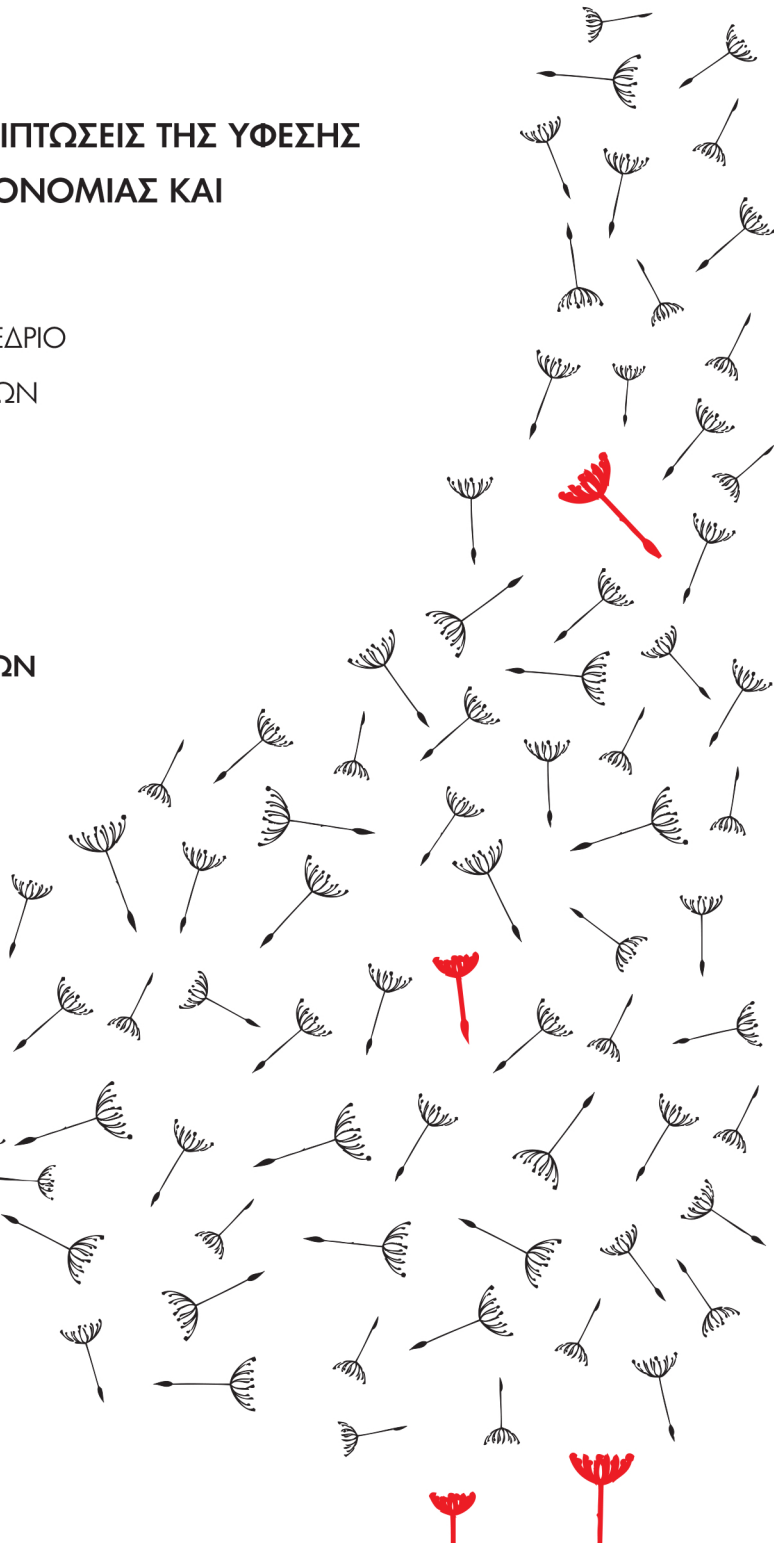
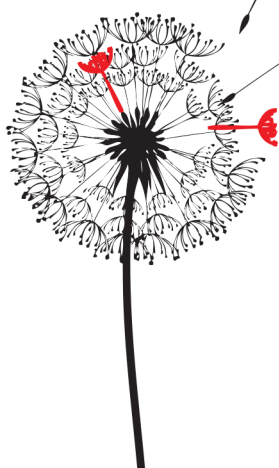

ΟΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ

19ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΟΛΟΓΩΝ

12-13 ΜΑΪΟΥ 2016
ΛΑΜΙΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ
ΕΙΣΗΓΗΣΕΩΝ

συνδιοργάνωση

χορηγός
επικοινωνίας

Το δημιουργικό του Συνεδρίου

Το δημιουργικό του Συνεδρίου κινείται γύρω από το βιολογικό κύκλο του φυτού πάππος ή «κλέφτης». Το δημιουργικό ανήκει στο συνάδελφο **Κώστα Μπίσα** | βιομηχανικός σχεδιαστής, μηχανολόγος μηχανικός | www.costasbissas.com

**ΟΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ**

**19^ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΟΛΟΓΩΝ**

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΕΙΣΗΓΗΣΕΩΝ

3

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ: ΛΑΜΠΡΟΣ ΑΠ. ΠΥΡΓΙΩΤΗΣ

ISBN: 978-618-81302-1-0

ΛΑΜΙΑ 2016

Κεντρική Οργανωτική Επιτροπή του Συνεδρίου

Επίτιμος Πρόεδρος: Κωνσταντίνος Μπακογιάννης, Περιφερειάρχης Στερεάς Ελλάδας

Επίτιμος Αντιπρόεδρος: Γεώργιος Θάνος, Καθηγητής, Κοσμήτορας Σχολής Διοίκησης και Οικονομίας ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας

Μέλη Διοικητικού Συμβουλίου του ΣΕΠ

Λάμπρος Πυργιώτης, Πρόεδρος – Πρόεδρος Οργανωτικής Επιτροπής

Βασιλική Δεληθέου, Αντιπρόεδρος για Ακαδημαϊκά Θέματα

Χρυσάνθη Μπαλωμένου, Γενική Γραμματέας

Χρήστος Γενιτσαρόπουλος, Ειδικός Γραμματέας – **Αναπλ. Πρόεδρος**

Γεώργιος Ξανθός, Υπεύθυνος Περιφερειακών Τμημάτων

ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας

Σπύρος Αλεξίου, Καθηγητής Εφαρμογών Σχολής Διοίκησης και Οικονομίας

Κωνσταντίνος Αντωνής, Επίκουρος Καθηγητής Σχολής Τεχνολογικών Εφαρμογών

Κυριάκος Σκυφτός, Ειδικό Τεχνικό Προσωπικό Σχολής Διοίκησης και Οικονομίας

Σχολή Επιστημών Οικονομίας και Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου

Αναστάσιος Τασόπουλος, Καθηγητής, Κοσμήτορας της Σχολής

Βασίλης Κέφης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πρόεδρος του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Νικόλαος Ηρειώτης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πρόεδρος του Τμήματος

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών "Τραπεζική" Σχολής Κοινωνικών Επιστημών

Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Δημήτριος Βασιλείου, Καθηγητής, Διευθυντής του ΜΠΣ

Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων ΤΕΙ Κρήτης

Δημήτριος Μιχαηλίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής

Αλέξανδρος Αποστολάκης, Επίκουρος Καθηγητής

Ειρήνη Δήμου, Επίκουρη Καθηγήτρια

Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας

Ευθύμιος Καραϊσκος, Αντιπεριφερειάρχης Περιφερειακής Ενότητας Φθιώτιδας

Αθανάσιος Λυκόπουλος, Πρόεδρος Διοικούσας Επιτροπής ΤΕΕ Τμήματος Ανατολικής Στερεάς

Επιστημονική Επιτροπή του Συνεδρίου

Πρόεδρος: Θεμιστοκλής Ξανθόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής, πρώην Πρύτανης Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου

Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής Χαροκοπείου Πανεπιστημίου

Ισαβέλλα Γιδάρáκου, Ομότιμη Καθηγήτρια Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών

Νικόλαος Κόνσολας, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Επίτιμος Πρόεδρος του ΣΕΠ

Παύλος Λουκάκης, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Θεοφάνης Πάκος, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Δημήτριος Βασιλείου, Καθηγητής Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Peter Yannopoulos, Professor of Marketing and Business Strategy, Goodman School of Business, Brock University, CANADA

Κωνσταντίνος Ζοπουνίδης, Καθηγητής Πολυτεχνείου Κρήτης

Νικόλαος Κομνηνός, Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Εμμανουήλ Κούκιος, Καθηγητής Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου

Ναπολέων Μαραβέγιας, Καθηγητής, Αναπληρωτής Πρύτανη Διοικητικών Υποθέσεων Εθνικού και

Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Ηλίας Μπεριάτος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Γρηγόρης Παπανίκος, Επίτιμος Καθηγητής Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου Στέρλινγκ (Stirling) Η.Β.

Βασίλειος Προφυλλίδης, Καθηγητής Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης

Αναστάσιος Τασόπουλος, Καθηγητής, Κοσμήτορας Σχολής Επιστημών Οικονομίας και Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου

Μιχαήλ Δούμπος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πολυτεχνείου Κρήτης

Νικόλαος Ηρειώτης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πρόεδρος Τμήματος Οικονομικών Επιστημών Εθνικού και

Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Nikolaos Liodakis, Associate Professor, Department of Sociology, Wilfrid Laurier University, CANADA

Αθανάσιος Μπαλλής, Αναπληρωτής Καθηγητής Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου

Θεοχάρης Τσούτσος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πολυτεχνείου Κρήτης

Χρυσοβαλάντης Γαγάνης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Ειρήνη Δήμου, Επίκουρη Καθηγήτρια ΤΕΙ Κρήτης

Γεώργιος Ξανθός, Επίκουρος Καθηγητής, Προϊστάμενος Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων ΤΕΙ Κρήτης

Γεώργιος Παπανικολάου, Λέκτορας Χαροκοπείου Πανεπιστημίου, Συνεργάτης Peer-to-Peer (P2P) στην Ελλάδα

Δρ Λάμπρος Πυργιώτης, Πρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου του ΣΕΠ

Πίνακας περιεχομένων

Χαιρετισμός του Προεδρείου της Οργανωτικής Επιτροπής του Συνεδρίου	σελ. 11
Λάμπρος Πυργιώτης, Χρήστος Γενιτσαρόπουλος	
Χαιρετισμός του Προέδρου της Επιστημονικής Επιτροπής του Συνεδρίου.....	σελ. 13
Θεμιστοκλής Ξανθόπουλος	
Χαιρετισμός του Επίτιμο Προέδρου του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων.....	σελ. 15
Νικόλαος Κόνσολας	
Κήρυξη της έναρξης από τον Επίτιμο Πρόεδρο της Οργανωτικής Επιτροπής του Συνεδρίου	σελ. 17
Κωνσταντίνος Μπακογιάννης	

1η θεματική ενότητα: Οι περιφερειακοί θεσμοί στην εποχή της ύφεσης

1. Ποιότητα θεσμών και τοπική οικονομική ανάπτυξη	σελ. 19
Γρηγόρης Παπανίκος	
2. Ο συνεταιριστικός θεσμός και η βιώσιμη περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας: Δυνατότητες, αδυναμίες και εκτιμήσεις για το μέλλον	σελ. 26
Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος	
3. Επιχειρηματική ηθική ως μέσο βιώσιμης οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης	σελ. 33
Μαρία Βενετσανοπούλου, Βαρβάρα Βελή	
4. Η συνταγματική κατοχύρωση της περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα – Η διαλεκτική της σχέση με τη διοικητική αποκέντρωση και την τοπική αυτοδιοίκηση	σελ. 40
Άννα Λιγωμένου, Αιμιλία Παπάζογλου-Μητροπούλου, Λάμπρος Μπαμπαλιούτας	
5. Η πληρέστερη συνταγματική κατοχύρωση των εννοιολογικών στοιχείων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ως στόχος της συνταγματικής αναθεώρησης του άρθρου 102	σελ. 46
Ηλίας Νικολόπουλος	
6. Οι συνενώσεις των δήμων της χώρας και οι επιπτώσεις τους στην περιφερειακή ανάπτυξη ..	σελ. 49
Χρήστος-Θεόφραστος Φώης, Δέσποινα Σδράλη, Μαλβίνα Βαμβακάρη, Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος	
7. Διερεύνηση της συμβολής των συστημάτων διαχειριστικής επάρκειας στην υλοποίηση δημοτικών τεχνικών έργων	σελ. 56
Δημήτριος Γλαβέλης, Ευάγγελος Μπέλλος, Λάμπρος Πυργιώτης	
8. Η προσέγγιση της διακυβέρνησης στη χωρική ανάπτυξη: Η περίπτωση των ολοκληρωμένων χωρικών επενδύσεων	σελ. 63
Γεώργιος Μπούτλας, Ευάγγελος Ασπρογέρακας	
9. Χωροταξικός σχεδιασμός και τουριστική ανάπτυξη: Θεσμικές εξελίξεις σε καιρό κρίσης και η επίδρασή τους στον περιφερειακό χώρο	σελ. 70
Μαριλένα Παπαγεωργίου	
10. Η κοινωνική κατοικία στον Δήμο Αθηναίων	σελ. 77
Βασιλική Δεληθέου, Σταυρούλα Γεωργακοπούλου, Κωνσταντίνα Ψάλτη	
11. Η παιδική φτώχεια στην Ελλάδα σήμερα – Κατάρτιση ενός συνολικού δείκτη	σελ. 83
Αναστάσιος Τασόπουλος, Ειρήνη Λεριού	

2η θεματική ενότητα: Οικονομική ανάλυση: Χωρικές αποτυπώσεις και προκλήσεις

12. Οι επιπτώσεις της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας στην «ισόρροπη» ανάπτυξη της περιφέρειας.....	σελ. 90
Χρήστος Γενιτσαρόπουλος	
13. Τα αποτελέσματα της μεγάλης ύφεσης στους νομούς και τις περιφέρειες της Ελλάδος – Μία περιγραφική στατιστική ανάλυση με έμφαση στον τουρισμό	σελ. 97
Γρηγόρης Παπανίκος	

14. **Καταγεγραμμένη μακροχρόνια ανεργία στην Ελλάδα και ομάδες περιφερειών**σελ. 104
Γιώργος Ξανθός, Αργυρώ Μουδάτσου, Αλέξανδρος Γαρεφαλάκης
15. **Το περιφερειακό πρόβλημα και οι περιφερειακές ανισότητες μετά το τέλος του Γ΄ ΚΠΣ**σελ. 110
Τρύφων Εξάρχου, Διονύσιος Χιόνης
16. **Οι επιπτώσεις της ύφεσης στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης και η συμβολή του νέου Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος (ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020) στην άμβλυνση των συνεπειών της**σελ. 117
Παναγιώτης Κουδουμάκης, Γεώργιος Μποτζώρης
17. **Ο ρόλος του ΕΣΠΑ στη στήριξη των επιχειρήσεων σε περιόδους ύφεσης στην Περιφερειακή Ενότητα Σερρών – Ελλάδα**σελ. 124
Χρυσάνθη Μπαλωμένου, Μαριάνθη Μαλιάρη

Φοιτητικές αναλύσεις

18. **Ο κλάδος της πρωτογενούς παραγωγής και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση στην απασχόληση μέσα στην ύφεση (2008-2015)**σελ. 131
Τερέζα Σίμου
19. **Ο κλάδος του τουρισμού και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση στην απασχόληση μέσα στην ύφεση (2008-2015)**σελ. 138
Σπυρίδων Χαδουλός
20. **Η απασχόληση στα ορυχεία-λατομεία, την παραγωγή οπτάνθρακα, βασικών μετάλλων, μεταλλικών προϊόντων, διύλιση πετρελαίου και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση μέσα στην ύφεση (2008-2015)**σελ. 145
Σταυρούλα Σαρρή
21. **Ο κλάδος του εμπορίου και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση στην απασχόληση μέσα στην ύφεση (2008-2015)**σελ. 152
Χριστίνα-Ζαχαρούλα Χανιωτάκη
22. **Η απασχόληση στον κλάδο των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων ανά περιφέρεια στη διάρκεια της ύφεσης (2008-2015)**σελ. 159
Χρυσάνθη Τσαμπίκα Λαρδοπούλου

3η θεματική ενότητα: Η βιομηχανική αναγέννηση στην περιφέρεια

23. **Οι παράγοντες ενίσχυσης της συνεργασίας μεταξύ των πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων των βιομηχανικών περιοχών της χώρας, ως μέσου προώθησης της περιφερειακής ανάπτυξης, κατά την περίοδο της ύφεσης**σελ. 166
Ιωάννης Βήκας, Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος
24. **Εκτίμηση των οικονομικών επιπτώσεων από δράσεις μεταφοράς τεχνολογίας σε περιφερειακή κλίμακα: Η περίπτωση της Κρήτης**σελ. 173
Γιάννης Τόλιας, Μανόλης Τσαντάκης, Μιχάλης Μεταξάς, Νίκος Δρακωνάκης
25. **Εκπαιδευτικός τουρισμός: Έρευνα ικανοποίησης των εισερχομένων φοιτητών ERASMUS στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Κρήτης**σελ. 180
Ειρήνη Δήμου, Αλμπάνα Ζότο, Ελιζαμπέτα Τόσκα
26. **Το luxury branding στον ξενοδοχειακό τουρισμό και η συμβολή του στην περιφερειακή ανάπτυξη της Ελλάδος**σελ. 187
Σπύρος Αλεξίου, Σάββας Μακρίδης, Λάμπρος Μπαμπαλιούτας
27. **Η συμβολή του θρησκευτικού τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας: Η περίπτωση της Δυτικής Θεσσαλίας**σελ. 194
Παναγιώτης Λαχλάλι, Δέσποινα Σδράλη, Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος
28. **Χιονοδρομικά κέντρα Ελλάδα: Για ποιο μέλλον;**σελ. 201
Νικόλαος Μπλάνας, Γεώργιος Ασπρίδης

29. **Εμπορευματικά κέντρα και συνδυασμένες μεταφορές στην Ελλάδα**σελ. 207
Αθανάσιος Μπαλλής
30. **Οι συνδυασμένοι κόμβοι μεταφορών ως παράγοντες παραγωγικής ανασυγκρότησης και αποκέντρωσης**σελ. 213
Ιουλία Μωραΐτου, Παύλος Λουκάκης
31. **Η ανάπτυξη του οδικού εμπορευματικού διαδρόμου Ηγουμενίτσα–Βόλος ως μιας ιδέας έξυπνης εξειδίκευσης για τις περιφέρειες της ηπειρωτικής Ελλάδας**σελ. 220
Βασίλειος Βρυσαγώτης, Σάββας Μακρίδης, Λάμπρος Μπαμπαλιούτας
32. **Οι εξαγωγές των επιχειρήσεων της Αιτωλοακαρνανίας**σελ. 227
Τάκης Γιαννόπουλος, Σωτήρης Θεοδωρόπουλος, Γρηγόρης Παπανίκος
33. **Η συμβολή των κλάδων παραγωγής «υπερτροφών» και της λειτουργίας ενός, γι' αυτούς, σύγχρονου συνεταιρισμού νέας γενιάς, κάθετης μορφής, στη βιώσιμη περιφερειακή ανάπτυξη, κατά την περίοδο της ύφεσης.**σελ. 234
Ιωάννης Γαλάτουλας, Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος
34. **Διερεύνηση της βιωσιμότητας του αγροτικού παραγωγικού συστήματος της Περιφέρειας της Κύπρου και της αναγκαιότητας αυτής: Μία πρώτη προσέγγιση στην περίοδο της οικονομικής κρίσης**σελ. 241
Ανδρέας Στυλιανού, Δέσποινα Σδράλη, Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος

Χαιρετισμός του Προεδρείου της Οργανωτικής Επιτροπής του Συνεδρίου

Κυρίες και κύριοι σύνεδροι και προσκεκλημένοι μας,

Σας καλωσορίζουμε στο 19^ο Επιστημονικό Συνέδριο του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων, μίας αποκλειστικά και ολοκληρωτικά ανοιχτής διεπιστημονικής κοινότητας γνώσης και ανιδιοτελούς προσφοράς, το οποίο συνδιοργανώνεται με τη Σχολή Διοίκησης κ' Οικονομίας του ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας, τη Σχολή Επιστημών Οικονομίας κ' Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου, το Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Γραφειζική» της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, το Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων του ΤΕΙ Κρήτης, καθώς επίσης τα επιστημονικά περιοδικά *International Journal of Engineering and Management* και *Regional Science Inquiry*, και την Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας.

Εγκάρδιες είναι οι ευχαριστίες μας στον Ομότιμο Καθηγητή ΕΜΠ Θεμιστοκλή Ξανθόπουλο για την πνευματική καθοδήγηση του Συνεδρίου μας μαζί με τους άλλους εκλεκτούς Πανεπιστημιακούς λειτουργούς, μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής.

Δραττόμεθα σήμερα της ευκαιρίας ν' αναφερθούμε επιγραμματικά στα βασικά σημεία της προσέγγισης που διαμορφώθηκε στο προηγούμενο, το 18^ο, Συνέδριο του Συνδέσμου μας «Περιφερειακή Εξειδίκευση και Επιχειρηματικότητα», που πραγματοποιήθηκε στο Ηράκλειο στις 8 και 9 Μαΐου 2014. Είχε προηγηθεί ένας προσυνεδριακός κύκλος συναντήσεων και διαλόγου πρώτης προσέγγισης, που διενεργήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαίδευσης και Επιμόρφωσης Μελών του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος (ΙΕΚΕΜ-ΤΕΕ) με την εθελοντική προσφορά εργασίας μελών του ΤΕΕ, του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και άλλων διακεκριμένων Πανεπιστημιακών δασκάλων και ερευνητών, καθώς και μελών διεπιστημονικών κοινοτήτων όπως του Συνδέσμου μας, και με επικεφαλής τον Καθηγητή Θεμιστοκλή Ξανθόπουλο. Εκεί αναπτύχθηκε έντονος προβληματισμός ως προς την «έξυπνη» (περιφερειακή) εξειδίκευση ως πρόκλησης, που ενώ μπορεί να επιδιωχθεί και διεκδικηθεί ως ευκαιρία ενδογενούς ανάπτυξης, η χώρα μας ενδέχεται να την αντιμετωπίσει ως μία νέα απειλή. Έκτοτε υποστηρίζουμε επιτακτικά την ανάγκη:

- Η περιφερειακή εξειδίκευση να μην είναι αναπαραγωγική και εσωστρεφής αλλά καινοτόμος και κοσμοπολιτική.
- Ν' αναγνωρίζεται το νέο επιστημονικό προσωπικό ως το πλεονεκτικότερο, το περισσότερο ενδιαφέρον και καταρχήν θεμιτό δυναμικό για τον παραγωγικό προσανατολισμό της χώρας και της περιφέρειας. Προς τούτο, δε, ζητήσαμε κι επιμόνως ζητάμε την άμεση άρση των εμποδίων και διακρίσεων σε βάρος των νέων επιστημόνων στο σύνολο των συγχρηματοδοτούμενων παρεμβάσεων για την Έρευνα και Καινοτομία την περίοδο 2014-2020.

Κι η ανάγκη αυτή καθίσταται όλο και περισσότερο επιτακτική, όσο παρατείνεται η μεγάλη ύφεση της ελληνικής οικονομίας, με την εντυπωσιακή μείωση του παραγόμενου προϊόντος, τη ραγδαία μείωση της απασχόλησης και την αύξηση της ανεργίας σε συνδυασμό με τη σταδιακή μείωση των πόρων για δημόσιες επενδύσεις και ενισχύσεις του παραγωγικού περιβάλλοντος. Μέσα σ' αυτό το οικονομικό περιβάλλον, το 19^ο Επιστημονικό Συνέδριο του ΣΕΠ φιλοδοξεί να συμβάλλει στις συζητήσεις για το αποτύπωμα της ύφεσης στις περιφέρειες της χώρας και την ανθεκτικότητα των παραγωγικών συστημάτων τους, το ρόλο και τις νέες αρμοδιότητες των περιφερειακών θεσμικών οργάνων και την επίδραση της ποιότητάς τους στην οικονομία αλλά και την όποια πιο πάνω πρόκληση, για τις ελληνικές περιφέρειες, της «έξυπνης» εξειδίκευσης. Ειδικότερα για την οικονομία της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας, πιστεύουμε ότι το συνέδριο αυτό θα προσφέρει κατάλληλα «εργαλεία» χάραξης και αξιολόγησης πολιτικών καθώς επίσης θ' αποτελέσει αφορμή για ενδελεχή ανάλυση της παραγωγικής και κοινωνικής φυσιογνωμίας της. Παράλληλα δε, θα ενισχύσει τις δράσεις της Περιφέρειας για τη στήριξη της επιχειρηματικότητας και εν γένει της οικονομικής της εξωστρέφειας.

Βαθύτατα συγχαιρούμε τους 58 επιστήμονες από όλα τα μέρη της Ελλάδος, οι οποίοι θα παρουσιάσουν στο Συνέδριο μας τις 34 εισηγήσεις τους. Στην Επιστημονική Επιτροπή υποβλήθηκαν συνολικά 57 προτάσεις εργασιών με 85 συγγραφείς από 32 Πανεπιστημιακά ιδρύματα και άλλους ανεξάρτητους οργανισμούς και ιδιώτες.

Απέραντες είναι οι ευχαριστίες μας τέλος προς όλους εκείνους που συνέβαλαν στην άρτια οργάνωση της εκδήλωσής μας. Εξαιρετικά ευχαριστούμε την Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας για την ευγενική χορηγία της έκδοσης του τόμου των κειμένων των επιστημονικών εισηγήσεων.

Με τιμή

Δρ Λάμπρος Απ. Πυργιώτης
Πρόεδρος ΔΣ του ΣΕΠ
Πρόεδρος Οργανωτικής Επιτροπής
του 19^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου του ΣΕΠ
sepgov@gmail.com

Χρήστος Γενιτσαρόπουλος
Ειδικός Γραμματέας ΔΣ του ΣΕΠ
Αναπλ. Πρόεδρος Οργανωτικής Επιτροπής
του 19^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου του ΣΕΠ
xgenitsaropoulos@teiste.gr

Χαιρετισμός του Προέδρου της Επιστημονικής Επιτροπής του Συνεδρίου

Κυρίες και Κύριοι Σύνεδροι,

Στην αρχή της εισαγωγής του κλασικού για τον εικοστό αιώνα έργου του, ο κορυφαίος ιστορικός Έρικ Χόμπσμπαουμ, μεταξύ άλλων, επισημαίνει:

«Η καταστροφή του παρελθόντος, ή μάλλον των κοινωνικών μηχανισμών που συνδέουν τη σύγχρονη εμπειρία μας με την εμπειρία των προηγούμενων γενιών, αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά και αλλόκοτα φαινόμενα προς τα τέλη του αιώνα μας. Οι περισσότεροι νέοι σήμερα μεγαλώνουν σ' ένα κλίμα διαρκούς παρόντος, χωρίς καμία οργανική σχέση με το δημόσιο παρελθόν της εποχής που ζουν».

Διανύουμε τον έβδομο χρόνο μιας οξυτάτης δημοσιονομικής και πιστωτικής κρίσης με βεβαρημένο αναπτυξιακό παρελθόν. Οι επιπτώσεις είναι οδυνηρές για τη συντριπτική πλειονότητα των συμπολιτών μας και, το χειρότερο, έχει πνιγεί στην αιθαλομίχλη το ορατό μέλλον των δυο νεότερων γενιών. Ζούμε σ' ένα κλίμα διαρκούς παρόντος, υποταγμένου στους στρατηγικούς σχεδιασμούς – ευχολόγια που κατασκευάζουν οι κεντρικές υπηρεσίες των εθνικών μας και των Κοινοτικών οργάνων, και διαβρωμένου από τον παρασιτισμό και την πλύση εγκεφάλου γύρω από το δίδυμο «χρέος + δανειακή σύμβαση».

Αποσιωπάται συστηματικά μια απλή διαχρονική αλήθεια, η συνειδητοποίηση της οποίας διέσωσε και τη χώρα μας από μεγάλες καταστροφές του παρελθόντος: κάθε σοβαρή και ανθεκτική στο χρόνο παραγωγική ανασυγκρότηση αρχίζει και τελειώνει με την αναστήλωση των θεμελίων συγκεκριμένων παραδοσιακών αξιών στη μικρή γεωγραφική κλίμακα των περιφερειών, εμπλουτισμένων με τις μεγάλες καινοτομίες κάθε εποχής, τα εργαλεία και όπλα της τρίτης βιομηχανικής επανάστασης, εν προκειμένω.

Κυρίες και Κύριοι,

Οι πενήντα οκτώ συγγραφείς των εισηγήσεων του συνεδρίου συμβάλλουν με επιστημονικά θεμελιωμένες θέσεις και προτάσεις στην ανάδειξη και αντιμετώπιση των προβλημάτων της περιφερειακής ανάπτυξης μιας γονατισμένης χώρας και εστιάζουν με θάρρος επί του τύπου των ήλων της αμείλικτης πραγματικότητας. Ως συμπάσχον πολίτης, τους ευχαριστώ θερμά διότι προβάλλουν ένα συγκεκριμένο παράδειγμα προς μίμηση για τους υπεύθυνους των σχεδιασμών της κεντρικής διοίκησης και συγκροτούν νησίδα αντίστασης στη γενικευμένη εντροπία του πολιτικού και κοινωνικοοικονομικού συστήματος της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Ως Πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής, ευχαριστώ θερμά και τους διακεκριμένους συναδέλφους που ερωμίστηκαν ως μέλη της το βάρος της αξιολόγησης των εισηγήσεων. Οι επιμελημένες, έγκυρες και εμπρόθεσμες κρίσεις τους, επέτρεψαν την έγκαιρη έκδοση πρακτικών με την ουσιαστική έννοια του όρου.

Οφείλω, τέλος, να εξάρω την άοκνη, επίπονη και επίμονη προσφορά του Προέδρου του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων, Δρος Λάμπρου Πυργιώτη, στην οργάνωση του Συνεδρίου και τη στήριξη του αναγκαίου για την αξιοποίηση του μόχθου των εισηγητών ερευνητικού επιπέδου.

Θεμιστοκλής Ξανθόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ
thxanth@central.ntua.gr

Χαιρετισμός του Επίτιμου Προέδρου του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων

Κυρίες και Κύριοι Σύεδροι,

Στην περίοδο της οικονομικής κρίσης που διανύουμε, η συμβολή του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων, με την πραγματοποίηση του 19ου Επιστημονικού Συνεδρίου του, αποτελεί ουσιαστική εισροή στην ανάδειξη της περιφερειακής διάστασης των φαινομένων που συγκροτούν τον πυρήνα της κρίσης. Η ευρύτητα της θεματολογίας του Συνεδρίου προκάλεσε το ενδιαφέρον αξιολογών επιστημόνων, στους οποίους δίνεται η ευκαιρία να εμβαθύνουν στα προβλήματα που προκαλεί η συνεχιζόμενη κρίση και να διατυπώσουν χρήσιμες και εφαρμόσιμες προτάσεις για τη λύση τους.

Η πραγματοποίηση, εξάλλου, του Συνεδρίου στη δυναμική Περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας αποτελεί εξαιρετική επιλογή, δεδομένου ότι τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα της περιφέρειας αυτής αποτελούν κρίσιμους παράγοντες για την αντιμετώπιση της κρίσης και κύριους συντελεστές για την προώθηση της αναπτυξιακής διαδικασίας. Είχα την ιδιαίτερη τιμή να είμαι Επιστημονικός Υπεύθυνος των καινοτομικών ευρωπαϊκών προγραμμάτων RIS, RIS plus, και RISE της Περιφέρειας, που εκπονήθηκαν από το Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου. Η εμπειρία αυτή μου επιτρέπει να διατυπώσω την πρόβλεψη ότι η Περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας θα αναδειχθεί «πρότυπο περιφερειακής ανάπτυξης» στη χώρα μας στην προγραμματική περίοδο 2014–2020.

Το τετράπτυχο της θεματολογίας του Συνεδρίου στοχεύει με επιτυχία στις βασικές συνιστώσες του περιφερειακού προβλήματος. Περικλείει τις διαδικασίες της πολιτικής συνοχής, του θεσμικού εκσυγχρονισμού και της αντιμετώπισης της άνισης κατανομής των αποτελεσμάτων της ανάπτυξης και της πόλωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η ιδιαίτερη έμφαση στη «βιομηχανική αναγέννηση στην περιφέρεια» αποτελεί πολύ ενδιαφέρον πεδίο έρευνας και πολιτικής πρακτικής στην παρούσα συγκυρία.

Η διαπίστωση ότι οι αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις ελληνικές περιφέρειες διαφοροποιούνται ανάλογα με τα οικονομικο-κοινωνικά και χωροταξικά τους χαρακτηριστικά καθώς και ανάλογα με την τομεακή διάρθρωση του περιφερειακού τους εισοδήματος, εξακολουθεί να ισχύει. Το γεγονός αυτό επιβάλλει τη διαφοροποίηση των μέτρων πολιτικής για την αντιμετώπιση της κρίσης όχι μόνο σε τομεακό, αλλά και σε περιφερειακό επίπεδο. Όσον αφορά τον στρατηγικό στόχο της περιφερειακής αναπτυξιακής πολιτικής, δεν μπορεί να είναι άλλος από την αξιοποίηση των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων κάθε περιφέρειας.

Τελειώνοντας, επιθυμώ να συγχαρώ τον Πρόεδρο της Επιστημονικής Επιτροπής Καθηγητή Θεμιστοκλή Ξανθόπουλο και τον Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του ΣΕΠ Δρα Λάμπρο Πυργιώτη για την επιστημονική και οργανωτική τους συμβολή στην επιτυχία του Συνεδρίου.

Νικόλαος Κόνσολας
Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
Επίτιμος Πρόεδρος του ΣΕΠ
dkonsola@otenet.gr

**Κήρυξη της έναρξης του Συνεδρίου από τον Περιφερειάρχη Στερεάς Ελλάδας
Κώστα Μπακογιάννη
Επίτιμο Πρόεδρο της Οργανωτικής Επιτροπής**

Κυρίες και κύριοι Σύνεδροι,

Σήμερα, η καρδιά της Ευρώπης χτυπάει στις Περιφέρειες. Το μέλλον της εδράζεται σε περιφερειακό επίπεδο. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι πλέον μιλάμε για την Ευρώπη των Περιφερειών.

Σε αυτή την Ευρώπη, η σημασία της περιφερειακής ανάπτυξης είναι πιο επίκαιρη από ποτέ, την ίδια ώρα που στην Ελλάδα της κρίσης είναι πιο αναγκαία από ποτέ.

Γιατί, στη δική μας πραγματικότητα, ο σχεδιασμός φέρνει άμεσα την υλοποίηση, και η υλοποίηση άμεσα τα αποτελέσματα, τα οποία οφείλουν να είναι απτά και μετρήσιμα.

Σε αυτό το πεδίο δράσης, που η εγγύτητα, με τον κάθε πολίτη ξεχωριστά, χτίζει δεσμούς εμπιστοσύνης, εμείς μπορούμε να χαράξουμε, αλλά και να εφαρμόσουμε, με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα πολιτικές. Πολιτικές που ξεκινάνε από «κάτω προς τα πάνω», από τη βάση, από την πραγματική ζωή.

Είναι οι Περιφέρειες άλλωστε που επωμίζονται μεγάλο βάρος και πολλές από τις συνέπειες αυτού του ασταθούς οικονομικού και πολιτικού περιβάλλοντος. Συχνά, αναγκάζονται να αναλάβουν, συνειδητά, περισσότερες ευθύνες από όσες τους αναλογούν και να υποκαταστήσουν το κεντρικό κράτος σε τομείς όπως η υγεία και η κοινωνική αλληλεγγύη, τη στιγμή που οι περικοπές που υφίστανται ξεπερνούν το 70%.

Για εμάς στη Στερεά Ελλάδα, υπό αυτές τις συνθήκες, μονόδρομος είναι η διεκδίκηση περισσότερων ευρωπαϊκών πόρων. Στην αρχή της νέας αυτής προγραμματικής περιόδου καταρτίζουμε ρεαλιστικές προτάσεις, που διεκδικούν επάξια ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις. Ταυτόχρονα, αξιοποιούμε όλα τα διαθέσιμα εργαλεία ώστε να ενισχύσουμε την επιχειρηματικότητα και να μοχλεύσουμε πόρους, με στόχο τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την τόνωση της τοπικής μας οικονομίας.

Με αυτές τις λίγες σκέψεις,

Κηρύσσω την έναρξη του 19^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων, τον οποίο θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά που επέλεξε τη Στερεά Ελλάδα για αυτή τη διοργάνωση, καθώς επίσης και όλους τους ομιλητές και τους συμμετέχοντες, η παρουσία των οποίων δίδει νέα δυναμική στην περιφερειακή ανάπτυξη.

Εύχομαι καλή επιτυχία.

Κώστας Μπακογιάννης
Περιφερειάρχης Στερεάς Ελλάδας
periferiarxis@pste.gov.gr

Ποιότητα θεσμών και τοπική οικονομική ανάπτυξη*

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος

Πρόεδρος, Αθηναικό Ίδρυμα Παιδείας & Έρευνας (ΑΙΠΕ)

Επίτιμος Καθηγητής Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Στέρλινγκ, Η.Β.

president@atiner.gr

Περίληψη

Έχει διαμορφωθεί μία κοινή πεποίθηση μεταξύ των οικονομολόγων ότι η κοινωνική, οικονομική, νομική και πολιτική οργάνωση μιας κοινότητας, με άλλα λόγια οι θεσμοί της κοινότητας, είναι ο κύριος προσδιοριστικός παράγοντας της οικονομικής της ανάπτυξης. Εκείνο που δεν αναφέρεται επαρκώς είναι ότι πίσω από κάθε πετυχημένο θεσμό, υπάρχουν αποδοτικά, αποτελεσματικά και ανταγωνιστικά άτομα. Τα άτομα φτιάχνουν και λειτουργούν τους θεσμούς. Η έλλειψη ποιοτικών θεσμών σημαίνει έλλειψη ικανού αριθμού αξιών (παραγωγικών) ανθρώπων. Σκοπός της παρούσης μελέτης είναι να αναδείξει το ρόλο των ικανών ατόμων που διαμορφώνουν ποιοτικούς θεσμούς που με τη σειρά τους συνεισφέρουν στην οικονομική ανάπτυξη ενός τόπου.

Λέξεις κλειδιά: Θεσμοί, Ανάπτυξη, Κοινότητες.

1. Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσης εργασίας είναι να εξετάσει την ποιότητα των θεσμών και του ρόλου τους στην τοπική οικονομική ανάπτυξη. Η έμφαση δίνεται στην επάρκεια ικανών ατόμων ως του βασικού μοχλού δημιουργίας ποιοτικών θεσμών. Τοπικές κοινωνίες μεγαλούργησαν λόγω ικανών ατόμων. Παρήκμασαν οικονομικά και κοινωνικά διότι έχασαν την ποιότητα των ατόμων τους είτε λόγω μετανάστευσης (αναγκαστικής ή οικειοθελούς) είτε λόγω βιολογικών αιτιών. Στη σχετική περί των θεσμών βιβλιογραφία, ο ρόλος του ατόμου έχει σχετικός υποεκτιμηθεί.

Πολλές τοπικές κοινωνίες, που παρήκμασαν, διατηρούσαν, κατά όνομα, τους ίδιους θεσμούς, την ίδια γεωγραφική θέση και τις ίδιες ιστορικές καταβολές όπως και την περίοδο της ακμής τους. Δεν είχαν, όμως, την ίδια ποιότητα ατόμων. Αυτό έχει και σημαντικές συνέπειες πολιτικής. Χώρες, όπως οι ΗΠΑ, μεγαλούργησαν και μεγαλουργούν όχι μόνο διότι έφτιαζαν σημαντικούς πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, αλλά, κυρίως, διότι η πολιτική τους επέτρεπε και ακόμη τους επιτρέπει την εισροή ικανών (ποιοτικών) ατόμων από κάθε γωνιά της γης. Οι ελληνικές κοινότητες πρέπει να αντιγράψουν αυτό το μοντέλο προσέλκυσης ικανών ατόμων, αρχής γενομένης από τα αξια άτομα της ελληνικής διασποράς, δεύτερης και τρίτης γενιάς.

Η παρούσα εργασία οργανώνεται σε έξι μέρη, συμπεριλαμβανομένης και αυτής της εισαγωγής. Στο δεύτερο και τρίτο μέρος της εργασίας ορίζεται η έννοια και ο τρόπος μέτρησης της ποιότητας των θεσμών αντίστοιχα. Στο τέταρτο και πέμπτο μέρος της εργασίας εξετάζεται ο ρόλος του ατόμου σε σχέση με την συλλογική δράση και σε σχέση με την τοπική ανάπτυξη αντίστοιχα. Στο τελευταίο μέρος της εργασίας δίνονται τα συμπεράσματα και εκφράζονται κάποιες σκέψεις.

2. Η έννοια των θεσμών

Ο νομπελίστας οικονομολόγος Douglas Cecil North, στο ομώνυμο άρθρο του, ορίζει τους θεσμούς ως εξής (1991, σελ. 97)¹:

Institutions are the humanly devised constraints that structure political, economic and social interaction. They consist of both informal constraints (sanctions, taboos, customs, traditions, and codes of conduct), and formal rules (constitutions, laws, property rights).

Σύμφωνα με τον North, οι θεσμοί αποτελούν τους κανόνες του παιχνιδιού. Οι θεσμοί λειτουργούν ως περιορισμοί που διαρθρώνουν τις πολιτικές, τις οικονομικές, και τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Αν αντικαταστήσουμε την έννοια των περιορισμών με την έννοια του *πλαισίου* ή του *συστήματος*, ως μιας ευρύτερης των περιορισμών έννοιας, και προσθέσουμε τις *τεχνολογικές αλληλεπιδράσεις*, τότε έχουμε έναν βελτιωμένο ορισμό της έννοιας των θεσμών². Ως εκ τούτου, η έννοια των θεσμών μπορεί να οριστεί και ως ακολούθως:

*Η εργασία αυτή γράφτηκε κατόπιν πρόσκλησης των οργανωτών του συνεδρίου.

¹Οι Hindriks and Guala (2015) εξετάζουν την έννοια των θεσμών από την σκοπιά των κανόνων, των συνθηκών ισορροπίας στις οποίες καταλήγει ένα στρατηγικό παίγνιο ανθρώπινων κοινωνικών δράσεων και συμπεριφορών και των συστατικών κανόνων που διέπουν τις ανθρώπινες σχέσεις και δράσεις.

²Η τεχνολογία επηρεάζει και επηρεάζεται από τους τυπικούς και άτυπους θεσμούς, όπως αναφέρει ο Fernández (2008) στα συμπεράσματά του.

Θεσμούς αποτελούν οι τυπικοί και άτυποι κανόνες που διαμορφώνουν το πολιτικό, το οικονομικό, το κοινωνικό και το τεχνολογικό πλαίσιο (ή σύστημα) των ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων.

Οι κανόνες αυτοί συμπεριλαμβάνουν και τους τρόπους (κανόνες) αλλαγής αυτού του πλαισίου (συστήματος), μη εξαιρουμένης και της «επαναστατικής» ή βίαιης αλλαγής του. Η (οικονομική) ιστορία έχει καταγράψει πλήθος τέτοιων παραδειγμάτων βίαιης ανατροπής θεσμικών πλαισίων - όπως, για παράδειγμα, της Αμερικανικής Επανάστασης³.

Επομένως, η ανάλυση των θεσμών δεν είναι τίποτε περισσότερο και τίποτε λιγότερο από μία ανάλυση PEST (Political, Economic, Social & Technology)⁴, δηλαδή του συστήματος μέσα στο οποίο δρουν και αλληλοεπηρεάζονται οι πολίτες μιας συγκεκριμένης κοινότητας. Η ουσία, λοιπόν, της οικονομικής ιστορίας είναι η καταγραφή της εξέλιξης αυτού του πλαισίου που διαμορφώνεται από τις αλληλεπιδράσεις των τεσσάρων μεταβλητών της ανάλυσης PEST⁵. Αυτός είναι και ο λόγος που οι θεσμοί ταξινομούνται αντίστοιχα ως πολιτικοί θεσμοί, ως κοινωνικοί θεσμοί, ως οικονομικοί θεσμοί, και τέλος ως τεχνολογικοί θεσμοί.

Μία σημαντική διάκριση, στη σχετική βιβλιογραφία, είναι μεταξύ τυπικών (formal) και άτυπων (informal) θεσμών, η οποία έμμεσα αναφέρεται και στον παραπάνω ορισμό του North. Τους άτυπους θεσμούς, οι Alesina and Giuliano (2015) τους ταυτίζουν με την έννοια της κουλτούρας. Κουλτούρα (άτυποι θεσμοί) αποτελούν οι αξίες, οι αρχές, τα πιστεύω, οι προτιμήσεις, τα αισθήματα, και τα κοινωνικά πρότυπα που μεταφέρονται, σχεδόν αμετάβλητα, από γενιά σε γενιά διαφόρων κοινωνικών οντοτήτων, όπως εθνικών, θρησκευτικών, και ταξικών ομάδων.

Οι άτυποι θεσμοί (κουλτούρα) αποτελούν κοινωνικό κεφάλαιο που κτίζεται για αιώνες και επηρεάζει καθοριστικά το σήμερα. Οι Guiso *et al* (2014) έδειξαν ότι οι ιταλικές πόλεις που αυτοδιοικούσαν στον μεσαίωνα έχουν σήμερα μεγαλύτερο κοινωνικό (αστικό) κεφάλαιο κουλτούρας από ό,τι οι πόλεις που δεν είχαν ανάλογη εμπειρία. Αυτή η κουλτούρα εξηγεί, κατά τους συγγραφείς, τις σημερινές καλύτερες (οικονομικές) αναπτυξιακές επιδόσεις αυτών των περιφερειών⁶. Συνεπώς, η κουλτούρα (άτυποι θεσμοί) κτίζεται σε βάθος χρόνου (αιώνων και χιλιετών) και οι επιδράσεις της έχουν μία πολύ μεγάλη ανθεκτικότητα στο χρόνο.

Θα είχε δε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να γίνει μία μελέτη για το πως οι σημερινές επιδόσεις των ελληνικών πόλεων-κοινοτήτων έχουν επηρεαστεί από την «δόξα» της κάθε μιας από αυτές από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Η ιστορική «δόξα» μιας πόλης αποτελεί μέρος του κοινωνικού ή αστικού της κεφαλαίου, της κουλτούρας της δηλαδή. Η επιτυχής έκφραση του Διονύσιου Σολωμού στον Ύμνο της Ελευθερίας – «*Δυστυχής! Παρηγορία - Μόνη σου έμεινε να λες - Περασμένα μεγαλεία - Και διηγώντας τα να κλαις*» – δείχνει τη συνείδηση αυτού του σημαντικού ιστορικού κεφαλαίου, πολύ πιο ιστορικού βέβαια από αυτό των ιταλικών πόλεων. Η εκτίμηση αυτής της ιστορικής επίδρασης των θεσμών απαιτεί όμως έναν τρόπο προσδιορισμού και μέτρησης της ποιότητάς τους.

³Ο North δίνει τη δική του ενδιαφέρουσα εξήγηση, η οποία συμπεριλαμβάνει και το ρόλο του ατόμου, για την Αμερικανική επανάσταση. Γράφει λοιπόν (1991, σελ. 110): "British efforts to impose a very modest tax on colonial subjects, as well as curb westward migration, produced a violent reaction that led via a series of steps, *by individuals and organizations*, to the Revolution, the Declaration of Independence, the Articles of Confederation, the Northwest Ordinance, and the Constitution, a sequence of institutional expressions that formed a consistent evolutionary pattern despite the precariousness of the process. While the American Revolution created the United States, post-revolutionary history is only intelligible in terms of the *continuity of informal and formal institutional constraints carried over from before the Revolution and incrementally modified*." (η έμφαση δια της πλάγιας γραφής προστέθηκε).

⁴Η PEST ανάλυση έχει χρησιμοποιηθεί για να προσδιορίσει τους περιορισμούς, δηλαδή το πλαίσιο των ορίων που θέτει το εξωτερικό περιβάλλον μιας επιχείρησης ή γενικότερα ενός οργανισμού ή ακόμη και ενός μεμονωμένου ατόμου.

⁵Ο προσηκτικός αναγνώστης μπορεί να διαβλέψει μία επιφανειακή αντίφαση της έμφασης που δίνω στο πλαίσιο που απαρτίζεται από θεσμούς και στο ρόλο του ατόμου ως κινητήριου μοχλού της ιστορικής εξέλιξης. Δεν υπάρχει όμως. Κανένα άτομο δεν μπορεί να κινηθεί εκτός πλαισίου, τυπικού και άτυπου. Το ικανό άτομο όμως μπορεί να το διαμορφώσει, δηλαδή να το διευρύνει ή να το περιορίσει. Ακόμη και το νομικό (συνταγματικό) πλαίσιο μπορεί να διαμορφωθεί ανάλογα με το άτομο που το διαχειρίζεται χωρίς απαραίτητα να το αλλάξει.

⁶Οι περιφέρειες της Ιταλίας αποτελούν ένα ιστορικό-φυσικό πείραμα ελέγχου πολλών υποθέσεων αυτής της βιβλιογραφίας και έχουν γίνει το αντικείμενο πολλών αντίστοιχων μελετών. Βλέπε για παράδειγμα την πρόσφατη μελέτη των Di Liberto and Sideri (2015) και τη βιβλιογραφία που παραθέτουν.

3. Η ποιότητα των τυπικών και άτυπων θεσμών

Υπάρχουν κακοί και καλοί θεσμοί⁷. Σύμφωνα με τον Rodrik (2008), οι καλοί (τυπικοί) θεσμοί προστατεύουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των πολιτών, διασφαλίζουν τις συναλλαγές, ενισχύουν την ενσωμάτωση στην παγκόσμια οικονομία, διατηρούν την μακροοικονομική σταθερότητα, ελέγχουν την ανάληψη κινδύνου από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, προσφέρουν κοινωνική ασφάλιση και δίκτυα ασφαλείας, και ενισχύουν την συμμετοχή των πολιτών και την λογοδοσία των πολιτικών και δημόσιων λειτουργιών.

Η μέτρηση των τυπικών θεσμών γίνεται με πολλούς τρόπους, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτικών και οικονομικών δεικτών που ανήκουν στην γενικότερη κατηγορία μέτρησης της ποιότητας της κυβέρνησης και των θεσμών της (π.χ. αστυνομία, στρατός, δικαστικό σώμα, κ.λπ.). Πολιτικοί δείκτες αφορούν την μέτρηση του βαθμού της δημοκρατίας. Ίσως ο καλύτερος δείκτης της ποιότητας της κυβέρνησης είναι ο *Worldwide Governance Indicator (WGI)* της Παγκόσμιας Τράπεζας⁸.

Σε πολλές περιπτώσεις, η ποιότητα της διακυβέρνησης σχεδόν ταυτίζεται με την διαφθορά⁹. Οι Rothstein and Teorell (2008) προχωρούν ακόμη πιο πέρα την έννοια της ποιότητας της διακυβέρνησης και την ορίζουν ως την αμεροληψία των κρατικών θεσμών, με την διαφθορά να είναι μόνο μία διάσταση της ποιότητας των θεσμών.

Ο ρόλος της κρατικής παρέμβασης είναι αμφιλεγόμενος. Η κρατική παρέμβαση αυτή καθ' αυτή δεν έχει τόσο μεγάλη σημασία όσο η ποιότητα της παρέμβασης. Ο Bardhan (2016) εξετάζει τη σχέση κράτους και ανάπτυξης και συμπεραίνει ότι "...the distinction between a 'strong' state (say, in much of East Asia) and a 'soft' state (say, in much of Africa or South Asia) is not necessarily in the *extent* of intervention, but in its *quality*." (η έμφαση δια της πλάγιας γραφής στο αρχικό κείμενο).

Ακόμη και η αποτελεσματική εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων εξαρτάται από την ποιότητα των τυπικών θεσμών. Οι Mehlum *et al* (2006) εξέτασαν την "κατάρα των πρώτων υλών". Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η ανακάλυψη πλουτοπαραγωγικών πόρων, όπως πετρέλαιο και φυσικό αέριο, συνέβαλε στην ανάπτυξη μόνο σε χώρες όπου η ποιότητα των θεσμών είναι υψηλή (Νορβηγία, Μποτσουάνα, Καναδάς και Αυστραλία), ενώ η οικονομική επίδραση είναι αρνητική σε χώρες που οι θεσμοί είναι διεφθαρμένοι (Νιγηρία, Ζάμπια, Σιέρα Λεόνε, Αγκόλα, Σαουδική Αραβία και Βενεζουέλα).

Τρεις τρόποι χρησιμοποιούνται για να μετρήσουν την ποιότητα των τυπικών και άτυπων θεσμών: ιστορικά γεγονότα που χρησιμοποιούνται ως φυσικά πειράματα (natural experiment), έρευνες μετρήσεων των απόψεων της κοινής γνώμης και αναλύσεις της συμπεριφοράς των δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών.

Οι δειγματοληπτικές έρευνες μετρήσεων είναι οι πιο σημαντικές και υπάρχουν πολλές τέτοιες όπως *The World Values Survey* (περιλαμβάνει πολλές χώρες), *General Social Survey* (για τις ΗΠΑ), το *Ευρωβαρόμετρο* (για τις Ευρωπαϊκές χώρες), δείκτες διαφθοράς (π.χ. *Groningen Corruption Perception Index*) και δείκτες φιλικότητας προς τις επιχειρήσεις (π.χ. *World Bank Doing Business Index*) κ.λπ.

Οι έρευνες αυτές των απόψεων και των συμπεριφορών της κοινής γνώμης μετρούν, ανάμεσα σε πολλά άλλα, και τις απόψεις των πολιτών για την αμοιβαία εμπιστοσύνη (trust), την ατομικότητα σε σχέση με την συλλογικότητα (individualism versus collectivism), τους οικογενειακούς δεσμούς (family ties), την γενικευμένη ηθική (generalized morality), και τη στάση απέναντι στην εργασία και την φτώχεια. Μία συζήτηση και ανασκόπηση της βιβλιογραφίας αυτών των μετρήσεων δίνεται από τους Alesina and Giuliano (2015).

Η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ αγνώστων πολιτών διαφόρων εθνικών, κοινωνικών και πολιτισμικών καταβολών είναι η πιο σημαντική μεταβλητή και χρησιμοποιείται σε πολλές μελέτες ως ένας δείκτης του κοινωνικού κεφαλαίου μιας κοινωνίας. Ο ρόλος της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στην διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας ή περιοχής ανασκοπείται από τους Algan and Cahuc (2014).

⁷Χρησιμοποιώντας την ορολογία των Acemoglu and Robinson (2012) καλοί θεσμοί είναι οι *inclusive institutions*, και κακοί θεσμοί είναι οι *extractive institutes*. Συγκεκριμένα δίνουν τους εξής ορισμούς: "*inclusive institutions are those that allow and encourage participation by the great mass of people in economic activities that make best use of their talents and skills and that enable individuals to make the choices they wish. Extractive institutions are designed to extract incomes and wealth from one subset of society to benefit a different subset*".

⁸Βλέπε <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx> για τους δείκτες που αποτελούν τη βάση αυτής της μέτρησης.

⁹Η διαφθορά μπορεί να αποτραπεί όταν υπάρχουν ποιοτικοί θεσμοί που υπηρετούν το κοινωνικό σύνολο. Σε πολλές περιπτώσεις είναι οι ίδιοι οι (κρατικοί) θεσμοί που προάγουν την διαφθορά. Συνεπώς, όταν στην διεθνή βιβλιογραφία αναφέρεται ότι οι θεσμοί προάγουν την οικονομική πρόοδο, εννοούν τους ποιοτικούς θεσμούς. Και το κράτος, σε όλα τα επίπεδα του (εθνικό, περιφερειακό, τοπικό), είναι ο πιο σημαντικός θεσμός μιας χώρας.

Η έλλειψη αμοιβαίας εμπιστοσύνης συσχετίζεται με χαμηλές οικονομικές επιδόσεις. Μεταξύ χωρών, οι άνθρωποι εμπιστεύονται περισσότερο τους συμπατριώτες τους από ότι τους ξένους. Αυτό είναι αναμενόμενο. Ενδιαφέρον, όμως, έχει η εμπιστοσύνη μεταξύ των λαών. Σε μελέτη των Guiso *et al* (2009) για τους Ευρωπαϊκούς λαούς, οι Έλληνες βρέθηκαν να είναι στον «πάτο» της κατανομής των λαών που οι άλλοι λαοί της Ευρώπης τους εμπιστεύονται. Πρώτοι σε εμπιστοσύνη είναι οι Σουηδοί. Και αυτά τα αποτελέσματα βρέθηκαν πριν από την πρόσφατη οικονομική κρίση και τα μνημόνια¹⁰.

Η εμπιστοσύνη συνδέεται με την ηθική που με τη σειρά της αποτελεί συστατικό στοιχείο του κοινωνικού κεφαλαίου¹¹. Ο Platteau (2000) διακρίνει μεταξύ της περιορισμένης ηθικής (limited morality) και γενικευμένης ηθικής (general morality). Ο διαχωρισμός αυτός προσδίδει μία αρνητική συνεκδοχή της έννοιας περιορισμένης ηθικής. Μία ουδέτερη ταξινόμηση της έννοιας της ηθικής είναι η εξής: (α) Ατομική Ηθική (Individual Morality), (β) Οικογενειακή Ηθική (Family Morality), (γ) Τοπική Κοινωνική Ηθική (Local Social Morality), (δ) Εθνική Κοινωνική Ηθική (National Social Morality), και (ε) Καθολική Ηθική (Global Morality). Η Ελλάδα έχει έλλειψη στις τρεις τελευταίες.

Η εμπιστοσύνη και η ηθική αποτελούν σημαντικές μετρήσεις του κοινωνικού κεφαλαίου μιας τοπικής περιοχής, περιφέρειας και χώρας, με σημαντικές επιδράσεις στις οικονομικές επιδόσεις τους, όπως θα αναλυθεί παρακάτω στο πέμπτο μέρος της εργασίας. Την εμπιστοσύνη και την ηθική την έχουν τα άτομα και ο ρόλος τους αναλύεται στο αμέσως επόμενο μέρος της εργασίας.

4. Το άτομο δημιουργεί τους αποτελεσματικούς θεσμούς

Το άτομο δημιουργεί τους ποιοτικούς θεσμούς. Όχι όλα τα άτομα, αλλά τα άτομα με ποιότητα, δηλαδή με ανθρώπινο κεφάλαιο, το οποίο αποκτάται με τυπική και άτυπη εκπαίδευση. Κοινωνίες που ενισχύουν την ατομική ελευθερία έχουν και τις καλύτερες οικονομικές επιδόσεις. Κοινωνίες που συνθλιβουν τον ατομισμό δεν ακμάζουν ποτέ¹². Σε αυτές τις κοινωνίες, τα δημιουργικά άτομα προσπαθούν να βρουν τρόπο να «ψηφίσουν με τα πόδια τους», να μεταναστεύσουν ακόμη και με κίνδυνο να χάσουν την ίδια τους την ζωή. Η ιστορία μας δίνει αμέτρητα παραδείγματα ατόμων που μεγαλούργησαν κάτω από τις πιο αντίξοες συνθήκες και με ποικίλους τρόπους βοήθησαν τον τόπο τους και την χώρα τους.

Σε πολλές περιπτώσεις, οι θεσμοί παραμένουν αναλλοίωτοι στο χρόνο (π.χ. εκκλησία) ο ρόλος τους όμως εξαρτάται από την ποιότητα των ατόμων που τους υπηρετούν. Ο διαφορετικός διαχρονικά ρόλος των θεσμών έχει βρεθεί σημαντικός στις εμπειρικές μελέτες. Για παράδειγμα, ο Tabellini (2010, p. 679) συμπεραίνει ότι "... a plausible interpretation of the findings of this paper is that cultural differences are so important because they bring about *different functioning of the same formal institutions*, and that culture is central to the mechanism through which past institutions influence the functioning of current institutions." (η έμφαση δια της πλάγιας γραφής προστέθηκε). Η συζήτηση αυτή συνδέεται και με το ρόλο των εκλεκτών (ελίτ) μιας κοινωνίας, όπως αναλύεται από τους Dahlström and Wängnerud (2015).

Η ποιότητα των ατόμων μιας κοινωνίας μετράται ως το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου. Αυτό διαμορφώνει το πλαίσιο (δηλαδή και τους θεσμούς) που ενθαρρύνει ή αποθαρρύνει την οικονομική και κοινωνική πρόοδο. Οι Glaeser *et al* (2004) βρίσκουν την ποιότητα των ατόμων πιο σημαντική μεταβλητή από τους θεσμούς. Σε κάθε περίπτωση, η ποιότητα των ατόμων (ανθρώπινο κεφάλαιο) συμβάλει από μόνη της στην βελτίωση των θεσμών. Οι Mamoon and Murshed (2009) βρίσκουν ότι η ποιότητα των θεσμών και το ανθρώπινο κεφάλαιο αλληλοσυμπληρώνονται. Μία βελτίωση της εκπαίδευσης (ανθρώπινο κεφάλαιο) θα βελτιώσει την ποιότητα των θεσμών. Το πρόβλημα όμως είναι ότι και η εκπαίδευση είναι θεσμός και η ποιότητάς της δεν είναι ανεξάρτητη από το γενικότερο πλαίσιο.

Ο ρόλος του ατόμου εξετάζεται ως μία μέτρηση της ποιότητας της κουλτούρας μιας κοινωνίας. Η συζήτηση στη σχετική βιβλιογραφία είναι μεταξύ της ενθάρρυνσης του ατομισμού (ατομικής πρωτοβουλίας) και της προσαρμογής τους ατόμου σε μία συλλογικότητα. Για παράδειγμα, οι Gorodnichenko *et al* (2013) συνδέουν την κουλτούρα του ατομικισμού μιας κοινωνία με την καινοτομία και συνεπώς με την οικονομική πρόοδο.

¹⁰Στην αγγλική γλώσσα το αντίστοιχο «φοβού τους Δαναούς και δώρα φέροντες» μεταφράζεται "beware of Greeks bearing gifts". Κι όπως συμπεραίνουν οι Alesina and Giuliano (2015, p. 907) "These differences in bilateral trust are crucial for explaining various types of international financial transactions and trade".

¹¹Σύμφωνα με τους Alesina and Giuliano (2015, p. 911) "... generalized morality and trust are often treated as synonymous".

¹²Μπορεί όμως να επιβιώνουν για πολλά χρόνια. Στην σχετική βιβλιογραφία της οικονομικής ιστορίας, ως παράδειγμα επιβίωσης αναφέρεται η μακροζωία των Κινέζικων δυναστειών, χωρίς όμως να μπορέσουν ποτέ να κάνουν το μεγάλο άλμα προς τα εμπρός. Πολλές εξηγήσεις έχουν δοθεί γιατί η Κίνα δεν κατάφερε να ακμάσει πριν την Ευρώπη, βλέπε Landes (2006), με κυρίαρχη εξ αυτών τον περιορισμό της ελευθερίας του ατόμου.

5. Άτομα, θεσμοί και τοπική (περιφερειακή) ανάπτυξη

Όπως ήδη αναφέρθηκε, πολλές μελέτες έχουν γίνει για να εξετάσουν τις επιδράσεις των θεσμών εντός μια χώρας ανάλογα με την περιφέρεια, βλέπε την ανασκόπηση των Alesina and Giuliano (2015). Η τοπική (οικονομική) ανάπτυξη ήταν παντού και πάντοτε το αποτέλεσμα εξωτερικών (εμπορικών) σχέσεων που τις ανελάμβαναν μεμονωμένα άτομα¹³. Το άτομο δημιουργεί τους θεσμούς που απαιτούνται για να προοδεύσει μία κοινωνία. Τα άτομα αυτά είναι ικανά και εργατικά. Σε μία σημαντική ανασκοπητική εμπειρική έρευνα οι Glaeser *et al* (2004) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι: (α) το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι σημαντικότερο από τους θεσμούς, (β) οι φτωχές χώρες καταφέρνουν να ξεφύγουν από την παγίδα της φτώχειας μέσω καλών πολιτικών που συνήθως εφαρμόζονται από δικτάτορες¹⁴ (άτομα δηλαδή), και (γ) ως επακόλουθο των δύο βελτιώνονται οι πολιτικοί θεσμοί.

Το βασικό επιχείρημα της παρούσης εργασίας είναι ότι η ποιότητα των θεσμών διασφαλίζεται από την ποιότητα των ατόμων. Σε πολλές περιπτώσεις είναι το άτομο, ένα και μοναδικό, που αντιλαμβάνεται τους κανόνες λειτουργίας και τις αντοχές της υπάρχουσας θεσμικής κατάστασης και αποφασίζει να δράσει (να επιχειρήσει) για να διαμορφώσει ένα νέο πλαίσιο που προχωράει την τοπική κοινωνία μπροστά. Επομένως, η έλλειψη ποιοτικών θεσμών σε μία τοπική οντότητα αποτελεί την απόδειξη της έλλειψης ποιοτικών (ικανών) ατόμων.

Κανένα υπάρχον θεσμικό πλαίσιο δεν μπορεί να σταθεί εμπόδιο σε ένα πολύ ικανό άτομο. Εξ ορισμού, το ικανό άτομο λαμβάνει υπόψη του τις αντιδράσεις του πλαισίου που οριοθετούν οι υπάρχοντες τυπικοί θεσμοί και η κουλτούρα πριν προχωρήσει στις αλλαγές που είναι ικανός να κάνει. Και το κάνει με δύο τρόπους. Είτε αλλάζοντας το ριζικά (επαναστατικά) είτε «κυριεύοντας» το και μεταμορφώνοντάς το. Αν το ικανό άτομο διαπιστώσει ότι και τα δύο είναι ανέφικτα, τότε η λύση είναι η μετανάστευση (εθελουσία ή αναγκαστική δεν έχει σημασία), δηλαδή η εγκατάλειψη της τοπικής κοινωνίας προς ανεύρεση άλλων κοινωνιών που του επιτρέπουν να δράσει αποτελεσματικά¹⁵. Σε πολλές δε περιπτώσεις, η σχέση του με την τοπική κοινωνία παραμένει ισχυρή, αν και εξωτερική, και συνεπώς ανεξάρτητη. Ακόμη και έτσι, μπορεί να επηρεάσει τις τοπικές εξελίξεις, προσφέροντας ποικιλοτρόπως όπως δωρεές ή άμεσες ξένες επενδύσεις, με δεδομένο πάντοτε ότι το σύστημα (το πλαίσιο) έχει ακόμη και αυτή την ελάχιστη απαιτούμενη ποιότητα που θα επιτρέπει τέτοιες δωρεές¹⁶.

Συνεπώς, ο λόγος που η Ελλάδα γενικότερα και η ελληνική περιφέρεια ειδικότερα βρίσκεται σε οικονομική παρακμή (και όχι τόσο σε οικονομική κρίση) οφείλεται στην μετανάστευση των αξιόλογων ατόμων της. Ο πιο σημαντικός παράγοντας που διώχνει τα ικανά άτομα είναι η επιλεκτική μη εφαρμογή των νόμων και η έλλειψη διαφάνειας. Οι Herrmann *et al* (2008) ερευνήσαν την τιμωρία αντικοινωνικών συμπεριφορών σε 16 πόλεις συμπεριλαμβανομένης και της Αθήνας. Βρήκαν την Αθήνα στην χειρότερη θέση μαζί με την πρωτεύουσα του Ομάν (Μουσκάτ).

Η αντικοινωνική συμπεριφορά συνδέεται άμεσα με την μη εφαρμογή των νόμων (η άποψη του «ξέρεις ποιος είμαι εγώ») και έλλειψη διαφάνειας (η άποψη του «με ένα φακελάκι καθαρίζεις»). Αυτή η κακώς εννοούμενη «εξυπνάδα» χαρακτηρίζει το σύνολο της Ελλάδος ως ενότητας αλλά διασπάται και στις διαφορές μεταξύ των περιφερειών, πχ. Πελοποννήσιοι και Ρουμελιώτες. Έχει δε πλήρως καταγραφεί στην διεθνή βιβλιογραφία. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι Guiso *et al* (2009) συγκρίνανε την εμπιστοσύνη που απολαμβάνουν διάφορες χώρες από τους πολίτες άλλων χωρών. Η Ελλάδα βρέθηκε τελευταία. Η

¹³Στο Παπανίκος (2015) δίνεται μία οικονομική ανάλυση των κοινοτήτων, χρησιμοποιώντας την κλασική και την πιο πρόσφατη οικονομική βιβλιογραφία.

¹⁴Το συμπέρασμα αυτό «δένει» με την θεωρία του Πλάτωνα περί του βασιλιά-φιλόσοφου αλλά και με την θεωρία του νομπελίστα Kenneth Arrow ότι οι συλλογικές προτιμήσεις όπως οι πολιτικές εκφράζονται καλύτερα από το άτομο-δικτάτορας (impossibility theorem).

¹⁵Χαρακτηριστικό παράδειγμα η Σμύρνη. Οι Τούρκοι έδιωξαν τα ικανά άτομα μέσω της δίωξης των λαών που ήταν ικανοί να δημιουργήσουν. Οι Μικρασιάτες ήρθαν στην Ελλάδα και της έδωσαν μία άλλη ώθηση ανάπτυξης, όχι μόνο οικονομικής. Μετά από μια γενιά, όπου πήγαινες στην ελληνική επαρχία μπορούσες να ξεχωρίσεις ποια χωριά κατοικούνταν από πρόσφυγες και ποια όχι. Η διαφορά ήταν φανερή δια γυμνού οφθαλμού.

¹⁶Για παράδειγμα, πολλοί λίγοι κάνουν σήμερα δωρεές στα Ελληνικά Πανεπιστήμια διότι τα ίδια τα πανεπιστήμια δεν τις δέχονται και κυρίως δεν μπορούν να τις αξιοποιήσουν.

εμπιστοσύνη είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας για να έρθει κάποιος σε εποικοδομητική επαφή με άλλους λαούς και ο Ελληνικός λαός δεν το έχει αν και περί άλλων τυρβάζει¹⁷.

Η Ελλάδα και οι ελληνικές κοινότητες και περιφέρειες δεν έχουν έλλειψη θεσμών αλλά ικανών ανθρώπων που θα τους κάνουν ποιοτικούς. Το χωριό μου έχει δήμαρχο, τοπικά γραφεία πολιτικών κομμάτων, ποδοσφαιρική ομάδα και άλλα αθλητικά σωματεία, πολιτιστικούς συλλόγους, συλλόγους ετεροδημοτών στην Αθήνα και αλλαχού. Γίνονται και πολλά δημόσια έργα. Ανάπτυξη δεν έχει. Το αντίθετο έχει οικονομική παρακμή και πληθυσμιακό μαρασμό. Γιατί άραγε; Η δική μου εξήγηση είναι απλή. Δεν έχει κανα άτομα. Σε τέτοιες συνθήκες ακόμη και αν υπήρχαν αυτά τα ικανά άτομα θα είχε πολύ μεγάλο κόστος ευκαιρίας η παραμονή τους και η δραστηριοποίησή τους στις τοπικές συνθήκες. Τα άτομα αυτά έχουν φύγει προ πολλού. Η μόνη λύση είναι η συστηματική εισροή νέων ικανών ατόμων που θα αναζωογονήσουν τις τοπικές κοινωνίες. Έλληνες ή μη δεν έχει καμία σημασία. Η ικανότητα έχει σημασία.

6. Συμπεράσματα

Το βασικό συμπέρασμα είναι ότι οι καλοί (αποτελεσματικοί) θεσμοί είναι δημιούργημα των ικανών ατόμων. Αυτό αφορά τόσο τους τυπικούς όσο και τους άτυπους θεσμούς. Οι τελευταίοι ταυτίζονται με την κουλτούρα μιας περιοχής. Εξίσου σημαντικό είναι το συμπέρασμα ότι η κουλτούρα και οι τυπικοί θεσμοί ευνοούν στην αξιοποίηση των ταλαντούχων ατόμων. Η κουλτούρα είναι το αποτέλεσμα ιστορικών διεργασιών αιώνων και χιλιετιών. Η αλλαγή των θεσμών και της κουλτούρας δεν είναι εύκολη υπόθεση και απαιτεί τεράστιο χρόνο. Αν αναλογισθεί κανείς ότι ο θεσμός της ελληνικής δικαιοσύνης των δωροδοκιών και των αδικιών πάσχει από την εποχή του Ησιόδου, από μόνο του αυτό δείχνει πόσο δύσκολο είναι να αλλάξει η κουλτούρα της «απατεωνιάς» που μαστίζει τον ελληνικό χώρο χιλιετίες τώρα. Αυτό εξηγεί γιατί ικανά άτομα της Ελλάδος καταφεύγουν σε άλλες χώρες με άλλους τυπικούς θεσμούς και άλλη κουλτούρα και μεγαλουργούν. Είναι η πιο σωστή προσωπική στρατηγική και πρέπει να συνεχιστεί. Με αυτό τον τρόπο βοηθούν όχι μόνο τον εαυτό τους αλλά και την χώρα τους. Διότι όλα τα καλά της Ελλάδος, ακόμη και η ίδια της η ανεξαρτησία, έχει προέλθει από το εξωτερικό, είτε από Έλληνες είτε από φιλέλληνες. Η ίδια η φιλική εταιρεία ήταν δημιούργημα τριών ατόμων, φίλων μεταξύ τους.

Αν η κουλτούρα είναι τόσο σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας της οικονομικής ανάπτυξης μιας περιοχής, τότε ο μόνος τρόπος είναι η «εισαγωγή» νέας κουλτούρας από το εξωτερικό. Αυτό θα επιτευχθεί μόνο όταν μικρές περιοχές αποδεχτούν αυτές τις παθογένειες ως ιστορικές. Η αλλαγή δεν είναι λύση. Απαιτείται κατάργηση και αποδοχή ενός άλλου πλαισίου που θα υιοθετείται και θα εφαρμόζεται από το εξωτερικό. Μία καλή αρχή θα ήταν το πλαίσιο που διέπει την προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, οι τοπικές ελληνικές κοινωνίες όπως οι περιφέρειες να λάβουν την «ηρωική» απόφαση και να αντικαταστήσουν το υπάρχον ελληνικό διεφθαρμένο νομικό πλαίσιο με το νομικό πλαίσιο μιας χώρας που στέκει ψηλά στον κατάλογο των μη διεφθαρμένων χωρών. Με απλά λόγια, τα ελληνικά δικαστήρια και οι ελληνικοί νόμοι δεν θα έχουν καμία εφαρμογή. Είναι η μόνη ελπίδα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

Βιβλιογραφία

Acemoglu, D., and Robinson, J.A., 2012, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, London, Profile Books.

Alesina, A., and Giuliano, P., 2015, Culture and Institutions, *Journal of Economic Literature*, 53(4), 898–944.

Algan, Y., and Cahuc, P., 2014, Trust, Growth, and Well-Being: New Evidence and Policy Implications, In *Handbook of Economic Growth*, Volume 2A, edited by P. Aghion and S.N. Durlauf, 49–120, Amsterdam and San Diego, Elsevier, North-Holland.

¹⁷Πολλές εμπειρικές μελέτες χρησιμοποιούν μετανάστες κυρίως στις ΗΠΑ για να δείξουν την μακροχρόνια επίδραση της κουλτούρας στην συμπεριφορά των ανθρώπων. Λοιπόν, οι Έλληνες των ΗΠΑ ακόμη και δεύτερης και τρίτης γενιάς κουβαλούν τα ίδια «κουσούρια» με τους Έλληνες της Ελλάδος. Αυτοθαυμάζονται όταν όλοι οι άλλοι (και οι επιστημονικές μελέτες) τους θεωρούν (μικρό) απατεώνες. Στο πρόσφατο συνέδριο (20-21 Νοεμβρίου 2015) του *American Hellenic Institute* στην Βαλτιμόρη των ΗΠΑ ο Ελληνικής Καταγωγής Αμερικανός Πρόεδρος Patrick Theros είπε επί λέξει τα εξής: "We spend too much time telling ourselves about our great history but I do not see non-Greeks at those events. We talk about preserving our community and culture. Our children will feel pride when they hear from their *non-Greek friends about our greatness*. If we want influence others must respect and admire us. The time has come to stop bragging to ourselves only." (η έμφαση δια της πλάγιας γραφής προστέθηκε).

- Bardhan, P., 2016, State and Development: The Need for a Reappraisal of the Current Literature, *Journal of Economic Literature* (forthcoming).
- Di Liberto, A., and Sideri, M., 2015, Past Dominations, Current Institutions and the Italian Regional Economic Performance, *European Journal of Political Economy*, 38(June), 12-41.
- Dahlström, C., and Wängnerud, L., (Editors), 2015, *Elites, Institutions and the Quality of Government*, New York, Palgrave Macmillan.
- Duranton, G., and Rodriguez-Pose, A., 2009, Family Types and the Persistence of Regional Disparities in Europe, *Economic Geography*, 85, 23–47.
- Fernandez, R., 2008, Culture and Economics, *The New Palgrave Dictionary of Economics*, second edition, edited by S.N. Durlauf and L.E. Blume, Palgrave Macmillan.
- Glaeser, E.L., La Porta, R., Lopezde-Silanes, F., and Shleifer, A., 2004, Do Institutions Cause Growth? *Journal of Economic Growth* 9(3), 271–303.
- Guiso, L., Sapienza, P., and Zingales, L., 2009, Cultural Biases in Economic Exchange? *Quarterly Journal of Economics*, 124(3), 1095–1131.
- Guiso L., Sapienza, P., and Zingales, L., 2014, Long-Term Persistence, Northwestern University, mimeo.
- Gorodnichenko, Y., and Roland, G., 2013, Culture, Institutions and the Wealth of Nations, Unpublished mimeo.
- Herrmann, B., Thöni, C., and Gächter, S., 2008, Antisocial Punishment across Societies, *Science* 319 (5868), 1362–67.
- Hindriks, F., and Guala, F., 2015, Institutions, Rules, and Equilibria: A Unified Theory, *Journal of Institutional Economics*, 11(3), 459-480.
- Landes, D.S., 2006, Why Europe and the West? Why Not China? *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), 3–22.
- Mamoon, D., and Murshed, S.M., 2009, Want Economic Growth with Good Quality Institutions? Spend on Education, *Education Economics*, 17(4), 445-468.
- Mehlum, H., Moene, K., and Torvik, R., 2006, Institutions and the Resource Curse, *The Economic Journal*, 116(508), 1-20.
- North, D.C., 1991, Institutions, *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97-112.
- Παπανίκος, Γ.Θ., 2015, [Οικονομική Ανάλυση των Κοινοτήτων](#), Συζήτηση Στρογγυλού Τραπέζιού, Κοινότητα και Ανάπτυξη, Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων και Αθηναϊκό Ίδρυμα Παιδείας και Έρευνας, Αθήνα, 31 Μαρτίου 2015.
- Platteau, J-P., 2000, *Institutions, Social Norms, and Economic Development*, Academic Publishers & Routledge.
- Rodrik, D., 2008, Second-best institutions, *The American Economic Review*, 98(2), 100-104.
- Rothstein, B., and Teorell, J., 2008, What Is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 21(2), 165–190.
- Tabellini, G., 2010, Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe, *Journal of the European Economic Association*, 8(4), 677–716.

Quality of institutions and local economic development

Gregory T. Papanikos

President, Athens Institute for Education and Research (ATINER)

Honorary Professor of Economics, University of Sterling, U.K.

president@atiner.gr

Abstract

It is a common belief among economists that the social, the economic, the legal and the political organization of a community, in other words, its institutions, is the main determinant of economic development. What is not adequately mentioned is that behind every successful institution, are efficient, effective and competitive individuals. People make and manage institutions. The lack of quality institutions means lack of sufficient number of worthy (productive) people. The purpose of this study is to highlight the role of capable people that shape the quality of institutions which in turn contribute to the economic development of a local community.

Keywords: Institutions, Development, Communities.

Ο συνεταιριστικός θεσμός και η βιώσιμη περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας: Δυνατότητες, αδυναμίες και εκτιμήσεις για το μέλλον

Κωνσταντίνος Δ. Αποστολόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής Αγροτικής Οικονομίας, Βιώσιμης Ανάπτυξης και Ανθρωπο-οικολογίας του
Χαροκόπειου Πανεπιστημίου, Πρόεδρος του Ινστιτούτου Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών
c.d.apostolopoulos@gmail.com

Περίληψη

Στην παρούσα εισήγηση δίδονται αρχικά τα χαρακτηριστικά του συνεταιριστικού θεσμού και στη συνέχεια επιδιώκεται μία διασύνδεση των χαρακτηριστικών αυτών με την περιφέρεια και την περιφερειακή ανάπτυξη. Παράλληλα, για να καταδειχθεί η σημασία του θεσμού, παρατίθενται ορισμένα στοιχεία από το ευρωπαϊκό και διεθνές συνεταιριστικό γίγνεσθαι. Κι ενώ τα στοιχεία αυτά εκθειάζουν τον συνεταιριστικό θεσμό σε παγκόσμιο επίπεδο, ειδικότερα στοιχεία για τη χώρα μας καταδεικνύουν την οπισθοδρόμησή του, παρά τα όποια επιτεύγματα από τις αρχές του 20ού αιώνα και για εξήντα πέντε περίπου χρόνια (μέχρι το 1980). Η κακοδιαμονία του κομματισμού και των κρατικών παρεμβάσεων στους αγροτικούς (κυρίως) συνεταιρισμούς της χώρας, σε συνδυασμό με μία «περιποιητική κακομεταχείρισή» τους, κατά τις τελευταίες δεκαετίες (κυρίως μετά το 1982), προξένησαν ανυπολόγιστες ζημιές στο θεσμό και τον απαξίωσαν στο μέγιστο βαθμό. Η απαξίωση αυτή του θεσμού για την Ελλάδα, είχε ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση της περιφερειακής ανάπτυξης στις αγροτικές περιφέρειες της χώρας, σε συνδυασμό και με την κακή αξιοποίηση ευρωπαϊκών κονδυλίων, τα οποία θα είχαν πολύ καλύτερη τύχη εάν ο συνεργατισμός στις αγροτικές περιφέρειες ήταν ανάλογος με εκείνον που κυριαρχεί στην ΕΕ και σε διεθνές επίπεδο.

Λέξεις-κλειδιά: Συνεταιριστικός θεσμός, Συνεταιρισμός, Συνεργατισμός, Περιφερειακή ανάπτυξη, Βιώσιμη ανάπτυξη, Ελλάδα.

1. Τα χαρακτηριστικά του συνεταιριστικού θεσμού

Το 1995 αποτελεί έτος-ορόσημο για το συνεταιριστικό θεσμό, καθώς τον Σεπτέμβριο του έτους αυτού πραγματοποιήθηκε το παγκόσμιο συνέδριο της Διεθνούς Συνεταιριστικής Ένωσης στο Μάντσεστερ του Ηνωμένου Βασιλείου. Στο συνέδριο αυτό, για πρώτη φορά, υιοθετήθηκε ένας ορισμός του συνεταιρισμού, το περιεχόμενο του οποίου έχει ως εξής: «Συνεταιρισμός είναι μία αυτόνομη ένωση προσώπων, η οποία συγκροτείται εθελοντικά για την αντιμετώπιση των κοινών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών αναγκών και επιδιώξεών τους, διά μέσου μιας συνιδιοκτητής και δημοκρατικά διοικούμενης επιχείρησης» (ICA News, No 5/6, 1995, p.3, και ICA Principles, 1995, p.3, στο ICA Europe, 2001* Παπαγεωργίου, 2015, σ. 34).

Το νέο και σημαντικό στοιχείο που προέβαλε ο ορισμός αυτός (έναντι των παλαιότερων), ήταν το στοιχείο της αυτονομίας. Κι αυτό γιατί σε αρκετές χώρες, σ' ολόκληρο τον κόσμο, η συσπείρωση των μελών στους συνεταιρισμούς συνοδεύτηκε από εξωτερικές παρεμβάσεις, με τις οποίες επιδιώκονταν η δημιουργία εξαρτημένων φορέων, για προώθηση αλλότρων σκοπών (βλπ. Ελλάδα, κομματικές παρεμβάσεις και όχι μόνον!). Με βάση τον παραπάνω ορισμό, αλλά και την ιστορία του συνεργατισμού από τον 18^ο αιώνα και επέκεινα, ο συνεργατισμός αποτελεί ένα ιδιόμορφο «υβρίδιο» οικονομικής επιχείρησης, στο οποίο έχουν «εμφυτευθεί» «γονίδια» κοινωνικής ευαισθησίας.

Παρά το γεγονός ότι ο συνεταιριστικός θεσμός αποδέχεται την πρόκληση του ανταγωνισμού, παραμένει παράλληλα προσκολλημένος σε ορισμένες αξίες, καθώς θεωρεί την επιτυχία στον οικονομικό στίβο ως μέσο για την προαγωγή των συνεργαζόμενων ατόμων (και κατ' επέκταση του κοινωνικού συνόλου) και όχι ως αυτοσκοπό. Οι αξίες, τις οποίες αποδέχεται ο συνεταιριστικός θεσμός και από τις οποίες ανελλπίως πρέπει να εμφορείται, είναι σύμφυτες με τη φυσιογνωμία του, όπως εξάλλου προκύπτει από τη διεθνή εμπειρία και την ιστορική του θεμελίωση και διαδρομή. Σύμφωνα με τη διατύπωση που έγινε αποδεκτή από το παγκόσμιο συνεταιριστικό συνέδριο του Μάντσεστερ, που προαναφέραμε: «οι συνεταιρισμοί στηρίζονται στις αξίες της αυτοβοήθειας, της αλληλεγγύης, της δημοκρατίας, της ισότητας, της ισοτιμίας και της αλληλεγγύης. Κι ακόμα, τα μέλη των συνεταιρισμών, ακολουθώντας την παράδοση των πρωτεργατών-σκαπανέων της Ροτσντέιλ – 1845, 1854 – (Holyoake, 1893* Watkinis, 1986), στηρίζονται πάντοτε στις ηθικές αξίες της εντιμότητας, της διαφάνειας, της κοινωνικής υπευθυνότητας και της φροντίδας για τους άλλους». Ως συνεργατικές (συλλογικές) προσπάθειες, οι συνεταιρισμοί δε θα μπορούσαν να υπολογίζουν σε συλλογική επιτυχία χωρίς αλληλεγγύη και γενικότερα χωρίς βασική τους υποδομή τις ηθικές (διαχρονικές) αξίες. Και βέβαια, ούτε χωρίς την καταβολή ατομικών και υπεύθυνων προσπαθειών, με πνεύμα αμοιβαιότητας και ειλικρίνειας, θα ήταν δυνατόν να επιβιώσουν προς όφελος του κοινωνικού συνόλου.

Από τα προηγούμενα γίνεται εύκολα κατανοητό ότι τα χαρακτηριστικά του συνεταιριστικού θεσμού συνδέονται άμεσα με τις αξίες του και τις αξίες των μελών του, δηλαδή εκείνων των ανθρώπων που εμπλέκονται στις συλλογικές προσπάθειες των συνεταιρισμών και όλων των φορέων της κοινωνικής οικονομίας, ως τρίτου τομέα στις ανθρώπινες, οικονομικές, δραστηριότητες (πέραν του δημόσιου και του ιδιωτικού).

*Η εργασία αυτή γράφτηκε κατόπιν πρόσκλησης των οργανωτών του συνεδρίου.

Η αυτοβοήθεια, η αυτεθύνη, η αξία της δημοκρατίας, η ισότητα μεταξύ των συνεργαζόμενων μελών, η ισοτιμία και η αλληλεγγύη, είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του συνεταιριστικού θεσμού. Παράλληλα, η εντιμότητα, η διαφάνεια, η κοινωνική υπευθυνότητα και η φροντίδα για τους άλλους, πρέπει ν' αποτελούν τα βασικά και αναγκαία χαρακτηριστικά για τα μέλη των συνεταιρισμών.

2. Η διασύνδεση των χαρακτηριστικών του θεσμού με την περιφέρεια και την περιφερειακή ανάπτυξη

Η αυτοβοήθεια, ως βασικό χαρακτηριστικό του συνεταιριστικού θεσμού, προδίδει την ανάληψη πρωτοβουλίας από τους ίδιους τους ενδιαφερόμενους για τη βελτίωση της θέσης τους. Αυτό σημαίνει ότι οι συνεταιρισμοί στήριξαν και στηρίζουν τις προσδοκίες τους στις δικές τους – ακόμα και ελάχιστες – δυνατότητες, οι οποίες αξιοποιούμενες, δυνατόν να προσδώσουν ισχύ μεγαλύτερη από το απλό άθροισμα των επιμέρους συνεργαζόμενων οικονομικών μονάδων. Το χαρακτηριστικό αυτό προσδίδει στην περιφέρεια ξέχωρη δύναμη ευθύνης και διαμορφώνει άτομα υπεύθυνα και ικανά να ορθοποδήσουν στην περιοχή τους. Εάν μάλιστα συνδυαστεί με εκείνο της αυτεθύνης, μπορεί να διαμορφώσει δράσεις αυτόνομες, χωρίς κρατικά στηρίγματα. Γιατί ο συνεταιριστικός θεσμός δεν στηρίζεται (και δεν πρέπει!) σε ενισχύσεις τρίτων ή σε προνομακιά μεταχείριση.

Θέλοντας οι συνεταιρισμοί να παραμείνουν ανεξάρτητοι και αυτόνομοι και να αποφασίζουν οι ίδιοι για τις δράσεις τους, είναι αυτονόητο ότι πρέπει και να αναλαμβάνουν την ευθύνη για τις επιλογές τους. Η ανεξαρτησία, όμως, των συνεταιρισμών στην περιφέρεια, καθώς και η αυτονομία τους, διαμορφώνει θετικές προοπτικές αυτόνομης οικονομικής και κοινωνικής ευμάρειας σε περιφερειακό επίπεδο, υπό την προϋπόθεση ότι ο συνεταιριστικός θεσμός θα υπηρετείται από τα μέλη του «καθαρά και ανόθευτα». Αυτή η τελευταία προϋπόθεση, για να υφίσταται, απαιτείται από όλους εκείνους που υπηρετούν το θεσμό, να πιστέψουν σ' αυτόν, χωρίς ιδεοληψίες και ιδιοτέλεια.

Το δημιουργικό χαρακτηριστικό των συνεταιρισμών αποτελεί πρωτεύουσα επιλογή τους και τρανή απόδειξη της ανθρωποκεντρικότητας του συνεταιριστικού θεσμού, ο οποίος υποτάσσει την οικονομική λειτουργία στον άνθρωπο, «τον οποίο θεωρεί ως το επίκεντρο του ενδιαφέροντός του και στον οποίο αναγνωρίζει δικαιώματα και υποχρεώσεις» (Παπαγεωργίου, 2015). Τα αξιακά στοιχεία της δημοκρατίας, της ισότητας και της ισοτιμίας, κυριαρχούν στη φιλοσοφία και στην πράξη του συνεταιριστικού θεσμού, ώστε να εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση προς όλα τα συνεταιρισμένα μέλη και να αποφεύγεται η κάρπωση οικονομικού οφέλους από ορισμένα μέλη, εις βάρος εκείνων που τα παρήγαγαν. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά ενδυναμώνονται ακόμα περισσότερο εάν προστεθεί σ' αυτά και το στοιχείο της αλληλεγγύης, το οποίο αποτελεί και την κατακλειίδα των αξιακών στοιχείων του θεσμού, βαθιά κοινωνική και ανθρώπινη για την πρόοδο της τοπικής κοινωνίας μιας περιφέρειας, ώστε να εκπεκτείνεται μακρύτερα και πέρα από τα στενά όρια του ατομικού συμφέροντος.

Το ηθικό υπόβαθρο των παραπάνω χαρακτηριστικών, στα οποία στηρίζεται ο συνεταιριστικός θεσμός, αναδεικνύεται μέσα από τις ηθικές αξίες, προς τις οποίες θα πρέπει να στοχεύουν διαρκώς τα μέλη των συνεταιρισμών και να είναι προσηλωμένα σ' αυτές με «θρησκευτική ευλάβεια». Γι' αυτό, υπαρξιακή προϋπόθεση του θεσμού καθίσταται η εντιμότητα στις συναλλαγές μεταξύ συνεταιρισμού και τρίτων. Επίσης, έναντι τρίτων, τα συνεταιρισμένα μέλη πρέπει να στηρίζονται στην τιμιότητά τους κατά τις εμπορικές τους πράξεις. Ταυτόχρονα, όμως, η διαφάνεια στους συνεταιρισμούς αποτελεί και επιλογή και ανάγκη. Συλλογικοί φορείς του θεσμού πρέπει να υπόκεινται διαρκώς στον έλεγχο των μελών τους και παράλληλα να είναι ανοιχτοί στην τοπική κοινωνία και στην περιφέρεια. Προβάλλοντας τα επιτεύγματά τους και αναδεικνύοντας τις μεθόδους των δραστηριοτήτων τους, οι θεσμοθετημένοι συλλογικοί φορείς (συνεταιρισμοί) επιδιώκουν, με το παράδειγμά τους, να πείσουν την ευρύτερη κοινότητα στην οποία κινούνται, για την αποτελεσματικότητα του τρόπου δράσης τους, ώστε να διευρύνεται η χρησιμοποίηση του συνεταιριστικού θεσμού στην περιφέρεια (βλ. και ILO, 1960).

Πέραν, όμως, της εντιμότητας και της διαφάνειας, και η κοινωνική υπευθυνότητα των συνεταιρισμένων μελών συνιστά δική τους επιλογή. Ο ευρύτερος κοινωνικός περίγυρος αποτελεί το χώρο μέσα στον οποίο ζουν και δραστηριοποιούνται τα μέλη αυτά και επομένως μία τοπική κοινωνία για την οποία φροντίζουν τα υπεύθυνα μέλη της, θα είναι και η ίδια σε θέση να τα φροντίζει, ώστε να προάγονται ο τοπικός πληθυσμός και η περιφέρεια στο σύνολό τους. Τέλος, η φροντίδα για τους άλλους, ως αξιακού χαρακτηριστικού των μελών του συνεταιριστικού θεσμού, αποτελεί μία προέκταση της αλληλεγγύης, ως χαρακτηριστικού του θεσμού αυτού (όπως αναφέρθηκε πιο πάνω), υπό την έννοια ότι δεν αναφέρεται στα στενά πλαίσια των μελών των συνεταιρισμών, αλλά γενικά στους συνανθρώπους. Και για να γίνει αυτό περισσότερο κατανοητό, καλόν είναι να αναφερθούμε σε μία ιδιωτική οικονομική επιχείρηση (της ανοιχτής οικονομίας της αγοράς), η οποία λειτουργεί αποκλειστικά για την εξυπηρέτηση των οικονομικών συμφερόντων των εταίρων-μετόχων της. Η επιχείρηση αυτή, ακόμα και αν εμφορείται από σύγχρονα ιδεολογήματα εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, δε θα μπορεί να λειτουργεί με τον περιορισμό ότι θα μεριμνά και για τους άλλους. Γι' αυτό επισημαίνεται η διαφορά, ότι δηλαδή η αλληλεγγύη και η φροντίδα για τον συνάνθρωπο είναι στοιχεία του συνεργατισμού και του συνεταιριστικού θεσμού ή του τρίτου τομέα της οικονομίας (της κοινωνικής οικονομίας) και όχι της ιδιωτικής, που στηρίζεται αποκλειστικά στην ανθρώπινη πρωτοβουλία για τη μεγιστοποίηση του προσωπικού (οικονομικού) οφέλους και μόνον γι' αυτήν.

Η παραπάνω αναλυτική, κατά το δυνατόν, περιγραφή των χαρακτηριστικών του συνεταιριστικού θεσμού και των ανθρώπων που εντάσσονται σ' αυτόν και ενστερνίζονται τις απαράμιλλες ηθικές του αξίες, προδίδει και τη διασύνδεσή τους με την περιφέρεια και κυρίως με την περιφερειακή ανάπτυξη. Η τελευταία, μάλιστα, φαντάζει ολοκληρωμένη (και όχι μόνον οικονομική), καθώς τα χαρακτηριστικά του συνεταιριστικού θεσμού μπορούν να συντελέσουν σε μία ανάπτυξη κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική, με σεβασμό στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον μιας περιφέρειας. Συνοπτικά, για την εναργέστερη διασύνδεση θεσμού και περιφερειακής ανάπτυξης, θα πρέπει να επισημανθούν και τα ακόλουθα:

- Ο παραγόμενος πλούτος από τους συνεταιρισμούς παραμένει στην περιφέρεια και αξιοποιείται από αυτήν (και μόνον από αυτήν, καθώς δεν υφίστανται ιδιώτες-επιχειρηματίες με οργανωμένα συμφέροντα εκτός της περιφέρειας).
- Ο πολλαπλασιαστικός εισοδήματος και απασχόλησης καθίσταται υψηλότερος με επενδύσεις στην περιφέρεια από τους συνεταιρισμούς.
- Οι συνεταιρισμοί, που έχουν οργανωθεί σωστά και στηρίζονται εξολοκλήρου στις ηθικές αξίες του συνεργατισμού, καθίστανται ανθεκτικότεροι σε περιόδους κρίσης, έναντι της ιδιωτικής επιχειρηματικής δράσης.
- Ο επιμερισμός του παραγόμενου, μέσω του συνεταιριστικού θεσμού, πλούτου είναι πάντοτε δικαιότερος, καθώς το επίκεντρο της ανθρώπινης δράσης είναι ο άνθρωπος και όχι το κεφάλαιο.
- Ο συνεργατισμός δίδει πάντοτε προτεραιότητα στις τοπικές επενδύσεις. Οι επενδύσεις αυτές ενδιαφέρουν, σχεδόν αποκλειστικά, τα συνεταιρισμένα μέλη, που δραστηριοποιούνται στην περιφέρεια.
- Αν ο παραγόμενος πλούτος δεν αξιοποιείται με τοπικές επενδύσεις, κατά κανόνα αποταμιεύεται στην περιφέρεια (τοπικές αποταμιεύσεις στις τοπικές-περιφερειακές συνεταιριστικές τράπεζες).
- Και από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι ιδιοκτήτες και πελάτες είναι τα ίδια άτομα, προς όφελος της ολοκληρωμένης περιφερειακής ανάπτυξης.
- Και τέλος, από τη διεθνή εμπειρία και πρακτική, προκύπτει ότι τα συνεταιρισμένα μέλη ευαισθητοποιούνται καλύτερα στην προστασία του περιβάλλοντος, ώστε η περιφερειακή ανάπτυξη – μέσω του συνεταιριστικού θεσμού – να καθίσταται πιο ολοκληρωμένη (integrated) αντί της άλλουτε κλαδικής ανάπτυξης.

3. Μερικά στοιχεία για τη σημασία του θεσμού σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο

Στην παγκόσμια οργάνωση των συνεταιρισμών, τη Διεθνή Συνεταιριστική Ένωση – ΔΣΕ (ICA – International Co-operative Alliance) μετέχουν 269 συνεταιριστικοί φορείς από 94 χώρες (στοιχεία τέλους 2013). Ο συνολικός αριθμός των φυσικών προσώπων που μετέχουν στους συνεταιρισμούς των χωρών που εκπροσωπούνται στην ICA ήταν (το 2013) περίπου ένα δισεκατομμύριο. Με την απλή παραδοχή ότι τα μέλη των συνεταιρισμών είναι αργηγοί τετραμελών οικογενειών, μπορεί να λεχθεί ότι τουλάχιστον ο μισός πληθυσμός της γης συνδέεται (κατά κάποιον τρόπο) με τον συνεταιριστικό θεσμό. Η εκτίμηση αυτή θεωρείται διεθνώς ότι βρίσκεται κοντά στην πραγματικότητα. Η έδρα της ICA βρίσκεται στην Γενεύη και γραφεία της υπάρχουν σε όλες τις ηπείρους του πλανήτη. Μέλη της είναι εθνικές και διεθνείς συνεταιριστικές οργανώσεις, από όλους τους τομείς της ανθρώπινης-οικονομικής δραστηριότητας, όπως γεωργία, ενέργεια, βιομηχανία, αλιεία στέγαση, τράπεζες, ασφάλειες, στέγαση, τουρισμός, κατανάλωση και καταναλωτές. Κύριος στόχος της ICA είναι η προώθηση και η ενδυνάμωση του ανεξάρτητου και αυτόνομου συνεταιριστικού θεσμού σε ολόκληρο τον κόσμο.

Πρέπει, επίσης, να τονιστεί ότι η ICA, από το 1946 (πριν εβδομήντα χρόνια), αποτέλεσε την πρώτη μη κυβερνητική οργάνωση (NGO) στην οποία δόθηκε καθεστώς συμβούλου από τα Ηνωμένα Έθνη. Να τονιστεί ακόμα ότι η ICA δραστηριοποιείται μέσω εξειδικευμένων φορέων και επιτροπών, που λειτουργούν πάντοτε υπό την εποπτεία της.

Σ' αυτή τη σύντομη παρουσίαση του συνεταιριστικού θεσμού σε ό,τι αφορά τη διεθνή του διάδοση και οργάνωση, προκύπτουν δύο βασικά στοιχεία, ήτοι: η συστηματική του οργάνωση και το μέγεθος αυτής της οργάνωσης αφενός και αφετέρου η κατεύθυνση των λαών προς τον συνεργατισμό, άρα και η αναγκαιότητα αυτού για την πρόδο τους και για την ανάπτυξη των κοινοτήτων τους και των περιφερειών τους.

Εν κατακλείδι, η σημασία του συνεταιριστικού θεσμού σε διεθνές επίπεδο είναι πολύ σημαντική. Δυστυχώς, όμως, αυτό το παγκόσμιο συνεργατικό φαινόμενο αγνοείται σχεδόν παντελώς στη χώρα μας, ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, κατά τις οποίες ο συνεταιριστικός θεσμός και ο συνεργατισμός αποτελούν έννοιες σχεδόν ταυτόσημες με τη διαφθορά.

Στις χώρες της ΕΕ, στις οποίες δεν υφίστανται κρατικές και κομματικές παρεμβάσεις στους συνεταιρισμούς, λειτουργεί σήμερα το μεγαλύτερο ποσοστό των κορυφαίων παγκοσμίως συνεταιριστικών επιχειρήσεων. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στην ΕΕ βρίσκονται:

- οι 11 από τις 20 μεγαλύτερες παγκοσμίως αγροτικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις,
- οι 12 από τις 20 μεγαλύτερες τραπεζικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις,
- οι 16 από τις 20 μεγαλύτερες ασφαλιστικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις, και τέλος
- οι 14 από τις 20 μεγαλύτερες καταναλωτικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις.

Μερικά φωτεινά παραδείγματα από τους παραπάνω ευρωπαϊκούς κολοσσούς του συνεταιριστικού θεσμού είναι: η γαλλική Credit Agricole και η DZ Bank της Γερμανίας από την πλευρά των τραπεζών, η KF των καταναλωτών της Σουηδίας, η ασφαλιστική Macif της Γαλλίας, η Royal Friesland Campina της Ολλανδίας που παράγει το γάλα NOYNOY και τα λοιπά γαλακτοκομικά, κ.ά.

Οι 53 από τις 80 κορυφαίες συνεταιριστικές οργανώσεις του κόσμου (στους τομείς της γεωργίας, των καταναλωτών, των τραπεζών και των ασφαλειών), δηλαδή το 66%, βρίσκονται στην ΕΕ, με έναν σημαντικότατο κύκλο εργασιών, ο οποίος υπερβαίνει ήδη το ένα τρισεκατομμύριο.

Όλα τα παραπάνω αναφέρονται προκειμένου να καταδειχθεί η σπουδαιότητα των συνεταιριστικών επιχειρήσεων στην ΕΕ, ώστε να σταματήσουν ορισμένοι να υποστηρίζουν ότι ο συνεταιριστικός θεσμός είναι πλέον «ξεπερασμένος» και ότι είναι δήθεν καιρός να στραφεί η ΕΕ προς τις ιδιωτικές εταιρείες, ανώνυμες ή μη. Κι ακόμα, να παύσουν κάποιοι άλλοι να θεωρούν τους συνεταιρισμούς ως φορείς άσκησης «κοινωνικής» πολιτικής (βλ. παρακάτω). Για την ΕΕ οι συνεταιρισμοί είναι φορείς του ιδιωτικού τομέα, αυτόνομες και ανεξάρτητες-αυτοδιοικούμενες επιχειρήσεις, οι οποίες ενεργούν ανταγωνιστικά στην ελεύθερη αγορά. Συγκεκριμένα, στο ευρωπαϊκό «γίγνεσθαι» του συνεταιριστικού θεσμού, οι συνεταιριστικές επιχειρήσεις προάγουν τα συνεταιριστικά τους μέλη, τόσο οικονομικά όσο και (προπάντων) κοινωνικά, και συμβάλλουν το ίδιο και στον κοινωνικό τους περίγυρο (ΙΣΕΜ, 1992, 1995, 1999, 2000).

4. Ειδικότερα στοιχεία για τον συνεταιριστικό θεσμό στην Ελλάδα

Υστερα και από τα προηγούμενα και προκειμένου να γίνει μία καθαρή τοποθέτηση στην πορεία του συνεταιριστικού θεσμού στην Ελλάδα, επισημαίνεται ότι η κύρια αποστολή του θεσμού είναι η συνένωση των πολλών και μικρών οικονομικών μονάδων σε μία νέα, ενιαία και μεγάλη, η οποία θα πρέπει να διαθέτει πολλές περισσότερες δυνατότητες εξυπηρέτησης των μελών της. Αυτό σημαίνει ότι τα μεμονωμένα μέλη έχουν συμφέρον να συνεταιρίζονται όταν διαβλέπουν ότι η έμμεση (μέσω του συνεργατισμού) απόκτηση μεγάλου μεγέθους, συνοδεύεται με την επίτευξη θετικών οικονομικών κλίμακας (economies of scale).

Η αδιαρετότητα (δηλαδή η μη διάσπαση) των μεγάλων παραγωγής, κυρίως του μηχανολογικού εξοπλισμού και των μηχανημάτων, τα οποία είναι διαθέσιμα (άρα και αξιοποιήσιμα) σε μεγάλα μεγέθη, επιβάλλει την καθιέρωση του συνεταιριστικού θεσμού, δεδομένου ότι τα αναγκαία μέσα παραγωγής μεγάλου μεγέθους μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τους μικρούς Έλληνες παραγωγούς μόνον μέσω του θεσμού (συνεταιρισμών, ομάδων παραγωγών).

Εφαρμογές και παραδείγματα από τη χώρα μας δυστυχώς καταδεικνύουν την αδυναμία των Ελλήνων για συνενώσεις, συνεργασίες και γενικά συλλογικές προσπάθειες, παρά το γεγονός ότι οι αρχαίοι μας πρόγονοι πρώτοι έδειξαν την αναγκαιότητα της συνεργασίας (Αρχαίες Συμπολιτείες, Αμφικτιονίες). Η αδυναμία αυτή αποτελεί σημαντικό αναχρονισμό και έλλειψη δυνατότητας του ελληνικού στοιχείου για προσαρμογή του στο σήμερα. Είναι αυτονόητο ότι η ανταγωνιστικότητα των προϊόντων και η επιχειρηματικότητα των μικρών μονάδων συνδέονται άρρηκτα με τις σύγχρονες μορφές του συνεργατισμού που κυριαρχούν σήμερα στην Ευρώπη και στον κόσμο.

Κι ενώ, από τις αρχές του εικοστού αιώνα και μέχρι τη δεκαετία του 1980, τα συνεταιριστικά επιτεύγματα στη χώρα μας ήταν ιδιαίτερα εμφανή και επηρέασαν θετικά την περιφερειακή ανάπτυξη, από τη δεκαετία αυτή και εντεύθεν η κακοδαμονία των ελληνικών αγροτικών συνεταιρισμών, όπως αυτή παγιώθηκε μέχρι τις μέρες μας, είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της αξίας του θεσμού σε υπέρτατο βαθμό, ώστε πολλοί σήμερα στην Ελλάδα να θεωρούν δυστυχώς την έννοια του συνεταιριστικού θεσμού ταυτόσημη με τη διαφθορά και την ατιμία!

Το τελευταίο, μάλιστα, αποτελεί το ειδικότερο στοιχείο του θεσμού σήμερα για τη χώρα μας και χαρακτηρίζει την αδυναμία των Ελλήνων να συνεργαστούν και να αποδώσουν ανταγωνιστικά μέσω του συνεργατισμού τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία των μικρών για να επιβιώσουν μεταξύ των μεγάλων, είτε είναι παραγωγοί αγαθών, είτε είναι απλοί καταναλωτές. Ειδικότερα, η καταρράκωση του συνεταιριστικού θεσμού στην αγροτική περιφέρεια αποτελεί οδυνηρή πραγματικότητα, παρά την εμφάνιση, τελευταία, ορισμένων φωτεινών παραδειγμάτων, κυρίως από νέους και μορφωμένους αγρότες, με τη μορφή των «ομάδων παραγωγών» και των «συνεταιρισμών νέας γενιάς». Σ' αυτά τα ελάχιστα επιτυχή παραδείγματα κάνουν τώρα την εμφάνισή τους οι θετικές οικονομίες κλίμακας, συνοδευόμενες επίσης από την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων και την επιχειρηματικότητα των νέων παραγωγών.

Για να φθάσουμε, όμως, σ' αυτά τα καλά και τα παρήγορα του σήμερα, θα πρέπει προηγουμένως να δούμε (ιστορικά) τα επιτεύγματα και τη μετέπειτα κατάρρευσή τους.

5. Τα συνεταιριστικά επιτεύγματα της χώρας πριν το 1980

Η ψήφιση του νόμου 602 του 1915 «περί συνεταιρισμών» αποτέλεσε μάλλον τον σημαντικότερο σταθμό στην ιστορία της ελληνικής συνεταιριστικής κίνησης. Ο νόμος αυτός, κατά τον αείμνηστο Καθηγητή Χρυσό Ευελπίδη (Ευελπίδης, 1923, σ. 126) βασίστηκε στους δοκιμασμένους συνεταιριστικούς νόμους της

Γερμανίας και της Αυστρίας, με κάποιες προσαρμογές, για να ανταποκρίνεται στην ελληνική πραγματικότητα. Στην πράξη, ο Ν.602/1915 αποδείχθηκε ιδιαίτερα πετυχημένος γι' αυτό και ήταν μακροβιότατος! Ο αριθμός των συνεταιρισμών που ιδρύονταν κάθε χρόνο, μετά την ψήφιση του νόμου, ήταν επίσης ανέλπιστα μεγάλος! Έτσι, το 1930, δεκαπέντε χρόνια μετά την εφαρμογή της συνεταιριστικής νομοθεσίας, ιδρύθηκαν και λειτουργούσαν στην Ελλάδα περισσότεροι από 7.500 συνεταιρισμοί. Η πίκωση της παρουσίας των συνεταιρισμών στην ελληνική ύπαιθρο, αλλά και η ιδεολογική τους ταύτιση, μαζί με τη δυνατότητα για βελτίωση των προσφερόμενων υπηρεσιών και την αύξηση της δύναμής τους με συσπείρωση σε μεγαλύτερες συνεταιριστικές μονάδες, οδήγησαν στην ίδρυση συνεταιριστικών μονάδων β' βαθμού, των Ενώσεων, κατά νομό ή επαρχία, όπου εξάλλου είχε προβλεφθεί από τον Ν.602/1915. Η ανάγκη συγκρότησης εκ μέρους των συνεταιρισμών (και των Ενώσεών τους) μιας κεντρικής συνεταιριστικής οργάνωσης, που να εκφράζει το σύνολο των αγροτικών συνεταιρισμών της χώρας (καθώς σ' αυτούς σημειώνονταν και οι κυριότερες επεμβάσεις), να ενεργεί προγραμματισμένα για το σύνολο και να βρίσκεται στην κορυφή της συνεταιριστικής πυραμίδας έγινε ιδιαίτερα αισθητή μετά το 1931. Έτσι, μετά από μακρόχρονη προσπάθεια, τον Φεβρουάριο του 1935, ιδρύθηκε η «Πανελλήνιος Συνομοσπονδία Ενώσεων Γεωργικών Συνεταιρισμών» (ΠΑΣΕΓΕΣ). Με την εμπλοκή της χώρας μας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και την επελθούσα κατοχή, το συνεταιριστικό κίνημα αδράνησε, όπως, εξάλλου, ήταν αναμενόμενο. Η ανασυγκρότηση των συνεταιρισμών άρχισε το 1945, όταν σχετικός αναγκαστικός νόμος όριζε ότι οι συνεταιρισμοί και η ΠΑΣΕΓΕΣ θα διέπονται από τον Ν.602/1915.

Η περίοδος 1945-1949, με τη συχνή εναλλαγή των κυβερνήσεων και τα δραματικά γεγονότα του αδελφοκτόνου διχασμού και την απανθρωπιά ορισμένων περιστατικών, σημαδεύτηκε από τον αγώνα επαναφοράς των συνεταιρισμών σε κανονική πορεία. Ειδικότερα, σε εθνικό επίπεδο, ο συντονισμός των οικονομικών δραστηριοτήτων είχε ήδη ξεκινήσει από το 1940, με την ίδρυση της ΚΥΔΕΠ («Κεντρικής Υπηρεσίας Διαχείρισης Εγχώριων Προϊόντων»), η οποία, από κρατική αρχικά υπηρεσία, μετατράπηκε (το 1945) σε Κοινοπραξία Συνεταιριστικών Οργανώσεων. Μαζί με την ΚΥΔΕΠ (το 1940) ιδρύθηκε η ΚΣΟΣ (Κοινοπραξία Συνεταιριστικών Οργανώσεων Σουλτανίνας). Συνολικά, μετά τον πόλεμο (1945) η συνεταιριστική κίνηση είχε στη δύναμή της 750.000 μέλη, ενταγμένα σε 6.522 συνεταιρισμούς. Και ακόμα, λειτουργούσαν εκατό (100) Ενώσεις Συνεταιρισμών, δύο (2) Κοινοπραξίες (ΚΥΔΕΠ, ΚΣΟΣ) και, φυσικά η ΠΑΣΕΓΕΣ στην κορυφή όλων αυτών (Κλήμης, 2001).

Και στη συνέχεια έχουμε: την ΣΕΚΕ (Συνεταιριστική Ένωση Καπνοπαραγωγών Ελλάδος, 1947), την Ελαιουργική και την ΚΕΟΣΟΕ των Οινοποιών (1949), την Συνεταιριστική Προμηθευτική Ένωση (ΣΠΕ, 1949), την Συκική (1953), την Συνεταιριστική Σχολή της ΠΑΣΕΓΕΣ (1949), την ΣΠΕΚΑ (Συνεταιριστική Τεχνική και Εμπορική Εταιρεία, 1957), την Κτηνοτροφική και την ΣΚΟΠ των Οπωροκηπευτικών (1963), την ΕΛΒΙΖ (Ελληνική Βιομηχανία Ζωοτροφών, 1963), τις ΑΣΕ (Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, 1958), την ΕΛΣΥ (Ανώνυμη Συνεταιριστική Εταιρεία, 1977), την Συνεταιριστική Ασφαλιστική (1978), την ΣΥΝΕΔΙΜ (Συνεταιριστική Εταιρεία Διεθνών Μεταφορών, 1980), την ΣΥΝΕΔΙΑ (Συνεταιριστική Διαφημιστική, 1981).

Επίσης, το 1945, ιδρύθηκαν στην Ξάνθη οι συνεταιριστικές εταιρείες (νέα μορφή συνεργατισμού) ΣΕΚΑΠ και ΣΕΒΑΘ και το 1977 οι (επίσης συνεταιριστικές) εταιρείες «Δήμητρα» και «Νέστος». Και τέλος, το 1981, ιδρύθηκε η ΣΥΝΕΛ (Συνεταιριστική Εταιρεία Λιπασμάτων), με τη συνεργασία της ΑΤΕ (Αγροτικής Τράπεζας) και των Ενώσεων Γεωργικών Συνεταιρισμών.

Στο τέλος αυτής της περιόδου, η οποία χαρακτηρίζεται από τη σημαντικότερη συμμετοχή του συνεργατισμού (κυρίως του αγροτικού) στην προπολεμική αλλά και στη μεταπολεμική περιφερειακή ανάπτυξη, λειτουργούσαν στην ελληνική περιφέρεια 640 πρατήρια καταναλωτικών αγαθών και 245 σούπερ-μάρκετ, όλα ανήκοντα σε συνεταιριστικές ενώσεις, με συνολικό κύκλο εργασιών τα πέντε (5) δισεκατομμύρια δραχμές (ΑΤΕ, 1982).

6. Τα αίτια της κακοδομονίας των ελληνικών συνεταιρισμών και οι επιπτώσεις αυτής στην ελληνική περιφέρεια

Ως κυριότερο χαρακτηριστικό της μετά το 1980 κακοδομονίας (για την ακρίβεια, από τις αρχές του 1982) μπορεί να θεωρηθεί η ενθάρρυνση επέκτασης των συνεταιριστικών δραστηριοτήτων, βασικά στη μεταποίηση και στην εμπορία των γεωργικών προϊόντων. Η προσπάθεια αυτή της Πολιτείας έπαιρνε τη μορφή «εντολών παρέμβασης» στην αγορά, για εξασφάλιση υψηλότερων τιμών των προϊόντων για τους παραγωγούς και χαμηλότερων τιμών για τα μέσα παραγωγής (γεωργικά εφόδια). Από τη νέα κυβέρνηση, οι συνεταιρισμοί θεωρήθηκαν ως φορείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής, με ευθύνη της Πολιτείας και των κυβερνώντων και με βασικό σκοπό την αύξηση του αγροτικού οικογενειακού εισοδήματος. Κι έτσι, όλα έδειχναν ότι το κράτος εξασφάλιζε ήρεμο πολιτικό κλίμα στις αγροτικές περιοχές και άνοδο του βιοτικού επιπέδου στους παραγωγούς. Εν τούτοις, αυτό το ίδιο κράτος ήταν καθημερινά ασυνεπές στην κάλυψη των ζημιών που προέκυπταν από τις κομματικές παρεμβάσεις του, καθώς διευκόλυνε πάντοτε με δάνεια την

κάλυψη των αναγκών των συνεταιρισμών. Κι όταν, σταδιακά, έγινε αντιληπτό ότι τα χρέη που συσσωρεύονταν λόγω των κρατικών παρεμβάσεων ήταν υπέρογκα, τα πολιτικά κόμματα δεσμεύτηκαν ότι θα ρυθμίσουν τα χρέη των αγροτικών συνεταιρισμών. Κι όμως, τα υψηλά επιτόκια, η αναβλητικότητα και οι χρονοβόρες διαδικασίες διαπίστωσης της βαριάς ευθύνης του κράτους, διόγκωσαν το πρόβλημα. Η κατάσταση αυτή φανερώνει «πανηγυρικά» ότι ο αειμηνστος Ξενοφών Ζολώτας είχε μεγάλο δίκιο, όταν από το 1934 τόνιζε ότι το μίγμα «συνεργατισμού και πολιτικών κομμάτων», το μόνο αποτέλεσμα που θα φέρει θα είναι η καταστροφή του οικονομικού έργου των συνεταιρισμών (Ζολώτας, 1934, σ. 233).

Για να γίνει περισσότερο κατανοητή η παρέμβαση της Πολιτείας (μέσω των πολιτικών της και των κομμάτων της), αναφέρεται ενδεικτικά ότι, κατά τη δεκαετία του 1980, το προσωπικό των αγροτικών συνεταιριστικών οργανώσεων αυξήθηκε μάλλον στο διπλάσιο, με αθρόες προσλήψεις κομματικού και όχι αξιοκρατικού χαρακτήρα. Οι δραματικές και συγχρόνως τραγελαφικές συνέπειες του κομματισμού οδήγησαν, αναγκαστικά, σε τάσεις συμβιβασμού, οι οποίες (κατά τη δεκαετία του '90) έλαβαν τη μορφή σύμπραξης των πολιτικών παρατάξεων στα διοικητικά συμβούλια των συνεταιριστικών οργανώσεων. Παράλληλα, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί έγιναν συνώνυμοι της διαφθοράς και της κατάχρησης του δημοσίου χρήματος, αναγκάζοντας νέους, κυρίως, παραγωγούς με επιχειρηματικό πνεύμα και υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης να αποστασιοποιούνται από τον αγροτικό συνεργατισμό και (άθελά τους) να τον κατεβάζουν ακόμα χαμηλότερα.

Από τις δεκαετίες του '80 και του '90 και μέχρι σήμερα, η κακοδαμονία των αγροτικών συνεταιρισμών, συνοψισμένη με την κρατικοδίαιτη κομματοκρατία, συνεχίζει να προκαλεί απογοήτευση στην ελληνική περιφέρεια, καθώς η Πολιτεία συμπεριφέρεται προς τον συνεταιριστικό θεσμό ανορθόδοξα, αντιευρωπαϊκά και με μεθόδους «παλαιάς κοπής», εισάγοντας αναγκαστικές διατάξεις εκβιαστικού χαρακτήρα, στο σαθρό αγροτικό συνεταιριστικό οικοδόμημα. Με τον Ν. 4015/2011, η Πολιτεία θέτει τους συνεταιρισμούς υπό κρατική (άρα και κομματική) κηδεμονία, με «αρχές» τελείως διαφορετικές από τις καθιερωμένες και ισχύουσες σ' ολόκληρο τον κόσμο. Είναι «αρχές» που ανακαλύπτονται κάθε τόσο από αδαείς, αλλά συγχρόνως ισχυρούς της ημέρας κομματικούς εγκάθετους, που εξωθούν τον αγροτικό συνεργατισμό σε άλλες «καινοτομίες», οι οποίες μόνον εχθρικό αντιμετώπιζουν τον ευγενή συνεταιριστικό θεσμό!

Σε μία εποχή, κατά την οποία ο αγροτικός συνεργατισμός στις περισσότερες χώρες (σχεδόν όλες) της ΕΕ, αποτελεί το «κλειδί» της περιφερειακής ανάπτυξης, στην Ελλάδα, η κακοδαμονία του κομματισμού και της κακής παρέμβασης του κράτους, λειτουργεί σε βάρος της ελληνικής περιφέρειας, της ανάπτυξής της και της εύρυθμης λειτουργίας της. Και το αποτέλεσμα αυτό γίνεται διαρκώς εμφανέστερο στις περισσότερες αγροτικές περιφέρειες. Σ' αυτές τις περιφέρειες βρίσκονται ολόκληρα «νεκροταφεία» παλαιότερων συνεταιριστικών υποδομών, με υψηλής αξίας κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, για να θυμίζουμε ότι ένας ακόμα επιτυχής και διεθνούς κύρους θεσμός απαξιώνεται σ' αυτή τη χώρα! Και όπως είναι αυτονόητο, είναι ένας από τους πολλούς που απαξιώθηκαν και απαξιώνονται, ενώ οι εταίροι μας στην ΕΕ τα βλέπουν και αδυνατούν (δυστυχώς) να μας αλλάξουν αυτή την αρνητική ρότα!

7. Δυνατότητες, αδυναμίες και εκτιμήσεις για το μέλλον

Και ενώ η κακοδαμονία των αγροτικών συνεταιρισμών της χώρας είχε πολύ δυσμενείς επιπτώσεις στην ελληνική (αγροτική) περιφέρεια, οι αστικοί συνεταιρισμοί (καταναλωτικοί, προμηθευτικοί, πιστωτικοί, επαγγελματικοί κ.ά.), κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και στις αρχές του 21^{ου} (δηλαδή στις μέρες μας) είχαν ανάλογη «αναιμική» διαδρομή, παρά το γεγονός ότι δεν «εισέπραξαν» σε μεγάλο βαθμό την ανασταλτική παρέμβαση της Πολιτείας και των πολιτικών της κομμάτων. Κι αυτό, γιατί στην πράξη αποδείχτηκε ότι καταναλωτές, αστοί παραγωγοί και επαγγελματίες, όλοι με την ελληνική νοοτροπία του εγωκεντρισμού και του ηγεμονισμού, δεν κατάφεραν να συνεργαστούν σε υγιή βάση και η ελληνική διχόνοια συχνά υπερτερούσε του άδολου και καθαρού συνεργατισμού.

Πέραν όμως αυτών, εκείνο που η ιστορική τους πορεία μάς δείχνει, είναι ότι οι αστικοί συνεταιρισμοί ουδέμια μέχρι σήμερα θετική επίδραση είχαν στην ελληνική περιφέρεια και προπαντός σε κάποια αξιόλογη ανάπτυξη της. Ως εκ τούτου, όταν τίθεται το θέμα της σχέσης του συνεταιριστικού θεσμού με την περιφερειακή ανάπτυξη, σύμφωνα με τα ελληνικά δρώμενα, θα πρέπει να ανατρέχουμε στις δυνατότητες μόνον του αγροτικού συνεργατισμού να επιδράσει θετικά σ' αυτήν. Και όπως γίνεται κατανοητό, οι δυνατότητες αυτές είναι (τουλάχιστον για την ώρα) αρκετά περιορισμένες, καθώς «η εποχή των πράσινων, γαλάζιων και κόκκινων καφενείων» στιγμάτισε τον συνεταιριστικό θεσμό στην ελληνική αγροτική περιφέρεια. Και το στίγμα αυτό δεν φεύγει εύκολα, γιατί, όπως διδάξαν οι μεγάλοι δίδασκαλοι του συνεργατισμού «όταν ο κομματισμός μπαίνει από την πόρτα, ο συνεργατισμός αυτοκτονεί πηδώντας από το παράθυρο»!

Μία ακτίνα αισιοδοξίας αποτελούν ορισμένες μικρές ομάδες νέων και μορφωμένων επαγγελματιών αγροτών, οι οποίοι συνειδητά και με σοβαρή περίσκεψη επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν σύγχρονες μορφές συνεταιριστικής δράσης («συνεταιρισμοί νέας γενιάς») για να ασκήσουν επιχειρηματικά τη γεωργία (προτογενή τομέα), με προέκτασή της στη μεταποίηση (δευτερογενή) και στην εμπορία (τριτογενή τομέα)

των τελικών προϊόντων. Όσο η πίεση από τη διευρυνόμενη παγκοσμιοποίηση θα γίνεται ολοένα και πιο αισθητή, τόσο η ανάγκη καταφυγής σε συλλογικές δράσεις θα εντείνεται και η τήρηση των ορθών λειτουργούντων κανόνων θα καθίσταται επιβεβλημένη. Αυτή είναι μία εκτίμηση του γράφοντος για το εγγύς μέλλον του θεσμού και εμφορείται, οπωσδήποτε, από κάποια αισιοδοξία, καθόλου ευκαταφρόνητη!

Αναμφίβολα, όμως, οι αδυναμίες παραμένουν και σήμερα απόφεις, στο βαθμό που στα προηγούμενα καταγράφηκαν, καθώς εδράζονται στην αδυναμία των Ελλήνων Πολιτών (παραγωγών και καταναλωτών) να συνεργαστούν, μακριά από κομματικές παρεμβάσεις και με γνώμονα το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου. Ως εκ τούτου, κάθε εκτίμηση για το μέλλον παραμένει, προς το παρόν, παρακινδυνευμένη. Ίσως, η οικονομική κρίση που μαστιάζει σήμερα τη χώρα να εξυγιάνει το νοσηρό κλίμα που επικρατεί στην ελληνική περιφέρεια για τον θεσμό και να δώσει το καινούριο και υγιές. Ίσως...

Βιβλιογραφία

- ΑΤΕ, 1982, Έκθεση Πεπραγμένων Διεύθυνσης Συνεταιρισμών για το 1981.
Ζολώτας, Ξ., 1934, Αγροτική Πολιτική, Εκδ. Οίκος Ν.Δ. Τζάκα - Σ. Δελαγραμμάτικα & Σία, Αθήνα.
ΙΣΕΜ, 1992, Συνεταιρισμοί και ενιαία Ευρωπαϊκή αγορά (εισηγήσεις συνεδρίου), Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών, Αθήνα.
ΙΣΕΜ, 1995, Σύγχρονη θεώρηση του συνεταιριστικού θεσμού στην Ελλάδα (εισηγήσεις συνεδρίου), Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών, Αθήνα.
ΙΣΕΜ, 1999, Ανασυγκρότηση των Αγροτικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων και Βελτίωση της Επιχειρηματικής τους Θέσης, Έκθεση Εμπειρογνομόνων, Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών.
ΙΣΕΜ, 2000, Ανασυγκρότηση των Αγροτικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων και Βελτίωση της Επιχειρηματικής τους Θέσης, Έκθεση Εμπειρογνομόνων.
Κλήμης, Α. Ν., 2001, Τα 100 Χρόνια των Συνεταιρισμών στην Ελλάδα, εκδ. Συγγραφέα, Αθήνα.
Παπαγεωργίου, Κ., 2015, Βιώσιμη Συνεταιριστική Οικονομία (Θεωρία και Πρακτική), γ' έκδοση, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης.
Holyoake, G.J., 1893, The history of the Rochdale pioneers, 3rd ed., New York, C. Scribner's sons.
ICA Europe, 2001, Co-operatives in the New Europe – Interacting with Governments and the European Union's Institutions, ICA Europe Seminar.
ILO, 1960, Co-operative Management and Administration, International Labour Office, Geneva, 7th impression, 1978.
Watkins, W.P., 1986, Cooperative Principles Today and Tomorrow, Holyoake Books, Manchester.

The cooperative institution and the sustainable regional development of Greece: Opportunities, weaknesses and future prospects

Konstantinos D. Apostolopoulos

Emeritus Professor of Harokopio University of Athens

President, Institute of Co-operation of Greece

c.d.apostolopoulos@gmail.com

Abstract

This paper initially presents the characteristics of the cooperative institution in general, and following this an attempt is made to relate these characteristics with the Regions and Regional Development. Further, in order to demonstrate the importance of the cooperative institution, some factual information is presented, deriving from the European and international cooperative scene. But whilst these pictures exalt the cooperative institution worldwide, corresponding information for Greece demonstrate the backwardness of the institution (at national level), despite its achievements from the early 20th century and for about sixty-five years (until 1980). This misfortune of political party and governmental interventions in rural cooperatives (principally), coupled with a "caring looking, misuse" of the institution in the last few decades (particularly after 1982), caused incalculable damage to the institution and disdained it almost irreparably. The downgrading of the cooperative institution in Greece resulted in a slowdown of the regional development in the rural regions of the country. This slowdown was enhanced with the improper use of European funds that would have had a better chance if cooperation in rural regions was similar to the one dominating in the EU and at the international level.

Keywords: Cooperative institution, Cooperation, Regional development, Sustainable development, Greece.

Επιχειρηματική ηθική ως μέσο βιώσιμης οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης

Μαρία Βενετσανοπούλου

Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

mvenet@panteion.gr

Βαρβάρα Βελή, BA, MSc

Υποψήφια Διδάκτωρ, Πάντειο Πανεπιστήμιο

veli.barb@gmail.com

Περίληψη

Η πρόσφατη οικονομική κρίση, που εκδηλώθηκε αρχικά στις ΗΠΑ με επίκεντρο τον τραπεζικό τομέα και πιο συγκεκριμένα την αδυναμία των τραπεζών εξυπηρέτησης των στεγαστικών δανείων, έλαβε πολύ γρήγορα διαστάσεις επιδημίας, πλήττοντας πολλές χώρες. Η χρηματοπιστωτική αυτή κρίση επεκτάθηκε ταχύτατα στις αναπτυγμένες χώρες και σε ολόκληρο τον κόσμο εξαιτίας της παγκοσμιοποιημένης μορφής της σημερινής οικονομίας, με δραματικές επιπτώσεις στο τραπεζικό σύστημα, την αγορά εργασίας, τις επιχειρήσεις και γενικότερα την οικονομία σε διεθνές επίπεδο. Τόσο η Ευρώπη, όσο και η χώρα μας, προσπαθούν σήμερα περισσότερο από ποτέ να κινηθούν προς μια βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς οικονομική ανάπτυξη με βάση την επιχειρηματική ηθική, τη διαφάνεια, την αξιοκρατία, την αντικειμενικότητα, την αξιοπιστία και το αίσθημα ευθύνης προς το κοινωνικό σύνολο.

Η έλλειψη επιχειρηματικής ηθικής είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που συνέβαλαν στη δημιουργία ακόμη και την όξυνση των οικονομικών κρίσεων, όμως η ύπαρξή της αποτελεί μονόδρομο για την αντιμετώπιση και την αποφυγή τους και αφορά τα πρόσωπα και τους επιχειρηματικούς οργανισμούς, αγγίζοντας κάθε μορφή δράσης και έκφρασής τους. Ουσιαστικά, ως επιχειρηματική ηθική εννοούμε την ενασχόληση και την αντιμετώπιση της επιχείρησης απέναντι στο εταιρικό της περιβάλλον και στην κοινωνία ώστε να προάγεται, παράλληλα με το επιχειρηματικό κέρδος, το κοινωνικό συμφέρον, η πρόοδος και η δημιουργικότητα. Επιπλέον, η επιχειρηματική ηθική συμπεριφορά βασίζεται σε εταιρικές αξίες και είναι η σημαντικότερη αρχή του μοντέλου της αειφόρου διαχείρισης, η οποία ενσωματώνει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά στοιχεία: τη λογοδοσία, τη διαφάνεια, το σεβασμό των συμφερόντων των ενδιαφερόμενων μερών, το σεβασμό του κράτους δικαίου, το σεβασμό των διεθνών κανόνων συμπεριφοράς και το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Αναλόγως την επιχειρηματική ηθική και την αναγκαιότητά της στη σύγχρονη επιχειρησιακή και όχι μόνο πραγματικότητα., έχει παρατηρηθεί ότι όλο και περισσότερες επιχειρήσεις και οργανισμοί που τις διακρίνουν η ηθική συμπεριφορά, παρουσιάζουν ανοδική πορεία. Θα προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε τη σημερινή κατάσταση της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα και την έννοια της επιχειρηματικής ηθικής, επισημαίνοντας την αξία και τη θέση τους στη βιώσιμη ανάπτυξη της οικονομίας και της τοπικής κοινωνίας. Τέλος, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας που έχει διενεργηθεί στον επιχειρηματικό κόσμο, βασιζόμενοι σε ποσοτική έρευνα σε ένα ευρύ δείγμα, τόσο των επιχειρήσεων όσο και της ίδιας της κοινωνίας γενικότερα, σχετικά με τη σχέση της επιχειρηματικής ηθικής και της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης.

Λέξεις κλειδιά: Οικονομική κρίση, Επιχειρηματική ηθική, Βιωσιμότητα, Ανάπτυξη.

1. Εισαγωγή

Η ηθική προβληματίζει εδώ και πολλά χιλιάδες χρόνια την ανθρωπότητα, εξελίσσεται συνεχώς και επηρεάζει όχι μόνο τον άνθρωπο, αλλά και την εταιρική αντίληψη και τον τρόπο που οι επιχειρήσεις αντιλαμβάνονται τον ανταγωνισμό. Έννοιες όπως η αξιοπιστία, η ευελιξία, η διαφάνεια, η αξιοκρατία, η πειθαρχία, η ακεραιότητα, η διάρκεια, η επάρκεια, η αντικειμενικότητα, η ποιότητα, το αίσθημα ευθύνης προς το κοινωνικό σύνολο αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αυτές υλοποιούνται, θα πρέπει να λειτουργούν ως σημεία αναφοράς και να αποτυπώνονται στην πολιτική όχι μιας επιχείρησης μόνο αλλά και ενός κράτους.

Σύμφωνα με τους Νόμους της Ηθικής (Gillon, 1986), ο άνθρωπος οφείλει να ενεργεί με γνώμονα το καλό όλων, να προστατεύει τη ζωή και να μην την καταστρέφει, να σέβεται την προσωπικότητα και την περιουσία των άλλων, να προστατεύει και να βοηθά τους αδυνάτους και τέλος να είναι χρήσιμος στις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους, να μην είναι εκδικητικός και να θυσιάζεται για αυτούς. Η επιχειρηματική ηθική ασχολείται με την αντιμετώπιση που έχει η επιχείρηση στο εταιρικό περιβάλλον και στην κοινωνία, ώστε να προάγονται το επιχειρηματικό κέρδος, το κοινωνικό συμφέρον, η πρόοδος και η δημιουργικότητα. Οι επιχειρήσεις διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην κοινωνική πραγματικότητα σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο και συνεπώς η εταιρική ηθική είναι θεμιτή.

Η επιχειρηματική ηθική σαφώς είναι και παράγοντας βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης, μονόδρομος αποφυγής γεγονότων (Γκορτζής, 2014). Αυτά που συμβαίνουν στο χρηματοπιστωτικό χώρο, αντιβαίνουν κάθε έννοια ηθικής και για αυτό βρισκόμαστε σε αυτή την κατάσταση. Η σύγχρονη επιχείρηση, οφείλει να έχει κοινωνικά αποδεκτές διαδικασίες, να συμμετέχει ενεργά στην οικονομική ευημερία των κοινωνιών, διότι μόνο έτσι μπορεί να προχωρήσει βιώσιμα η ανάπτυξη του κράτους και της κοινωνίας. Διαμέσου αυτών, οι επιχειρήσεις θα είναι ικανές να ανατρέψουν οποιαδήποτε εμπόδια εμφανιστούν απειλητικά στο δρόμο τους και να συνεισφέρουν στην ενίσχυση της παγκόσμιας οικονομίας.

2. Οικονομική κρίση, επιχειρήσεις και κοινωνία

Εύκολα μπορούμε να παρομοιάσουμε την οικονομική κρίση, που πλήττει τον παγκόσμιο χάρτη, ως ένα σεισμό, τον οποίο είναι δύσκολο κάποιος να γνωρίζει πότε θα χτυπήσει, με ποιο τρόπο, τις συνέπειες που θα έχει αλλά και το σημαντικότερο όλων, πως θα τον αντιμετωπίσουμε.

Η Ελληνική οικονομία είναι από εκείνες τις χώρες που επλήγησαν πολύ από την οικονομική κρίση και συνεχίζει να πλήττεται, αφού η αξιοπιστία της στις διεθνείς αγορές κεφαλαίου κλονίστηκε, οι ιδιωτικές και δημόσιες επενδύσεις περιορίστηκαν, η ανεργία αυξήθηκε, το βιοτικό επίπεδο μειώθηκε, διευρύνθηκε η φτώχεια, το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ διογκώθηκε σημαντικά και το κράτος αναγκάστηκε να επαφίεται σε έκτακτες δανειακές εισφορές από επίσημους φορείς (ΔΝΤ, ΕΚΤ, ΕΕ) για να χρηματοδοτήσει τις κοινωνικές δαπάνες, τους μισθούς και το δημοσιονομικό έλλειμμα. Γενικότερα, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η οικονομική της ανάπτυξη επιβραδύνθηκε. Η επιδείνωση είναι πλέον διάχυτη και σε όλο το εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων, με κύρια χαρακτηριστικά την πτώση στον κύκλο εργασιών, την ανατροπή στην κερδοφορία και τη συρρίκνωση της κεφαλαιουχικής βάσης του εμπορίου. Η κρίση σαφώς και επηρέασε τις ελληνικές επιχειρήσεις δημιουργώντας αρκετά προβλήματα.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με έρευνα του ΙΜΕ-ΓΣΕΒΕΕ, σε συνεργασία με την εταιρεία δημοσκοπήσεων MARC AE, σε πανελλαδικό δείγμα 1009 επιχειρήσεων, στο διάστημα 17 έως 26 Φεβρουαρίου 2015, το επιχειρηματικό κλίμα στη χώρα μας έχει ως εξής

- Οι περισσότερες επιχειρήσεις καταγράφουν αρνητικές επιδόσεις σε όλους τους δείκτες (τίζιρος, ζήτηση, παραγγελίες, ρευστότητα). Μόλις 1 στις 4 επιχειρήσεις παρουσίασε κέρδη τη χρήση που μας πέρασε, ενώ το 37,3% κατέγραψε ζημίες. Οι επιχειρήσεις με υψηλό κύκλο εργασιών και περισσότερο προσωπικό (>5 ατόμων) σημειώνουν καλύτερες επιδόσεις σε όλα τα μεγέθη.
- Στα υπόλοιπα μεγέθη, πάνω από τις μισές επιχειρήσεις διαπιστώνουν και σε αυτό το εξάμηνο μείωση του τζίρου (53,2%), της ζήτησης (55,2%), των παραγγελιών (58,9%). Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΙΜΕ-ΓΣΕΒΕΕ, η συνολική πτώση στο τζίρο την τελευταία χρονιά άγγιξε το 13% (Φεβρουάριος 2014-Φεβρουάριος 2015). Η συνολική πτώση του τζίρου από την έναρξη της κρίσης αγγίζει το 77 %. Ο κλάδος του εμπορίου εμφανίζει τις περισσότερες απώλειες.
- Περισσότερο ανησυχητικά είναι τα ευρήματα σχετικά με τους δείκτες ρευστότητας και επένδυσης, αφού το 62,4% των επιχειρήσεων δήλωσε επιδείνωση στο δείκτη ρευστότητας, ενώ μόλις το 12,1% προχώρησε σε επενδύσεις.

Το μέλλον των ελληνικών επιχειρήσεων μετά την κρίση κρίνεται αβέβαιο. Η κρίση, οδηγεί τις επιχειρήσεις να αναγνωρίσουν τις δυνάμεις τους και να ανακαλύψουν τα όρια αντοχής τους. Οι χρόνιες αδυναμίες και τα προβλήματα, ανεβαίνουν στην επιφάνεια και χρήζουν άμεσης προσοχής. Προκειμένου να αντέξουν οι επιχειρήσεις στην κρίση θα πρέπει να διατηρήσουν υψηλό ανταγωνιστικό συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών τους, να είναι ευέλικτες, να προσαρμόζονται έγκαιρα, να εισάγουν καινοτομίες και να αξιοποιήσουν την τεχνολογία και τα διάφορα σύγχρονα μέσα.

3. Η ηθική στις επιχειρήσεις

«Για να έχεις μεγάλη πιθανότητα να τα καταφέρεις σπουδαία σε αυτό τον κόσμο, πρέπει από την αρχή να αποφασίσεις να προχωρήσεις με ηθική» (Greenspan Alan, 2001, στο Θανόπουλος, 2009, σελ.31).

Πολλές φορές ακούμε για εταιρείες που κλείνουν αφήνοντας εκατοντάδες πελάτες χωρίς τα προϊόντα που είχαν προπληρώσει ή για εκείνο το πλοίο που δεν είχε συντηρηθεί σωστά και βούλιαξε παίρνοντας μαζί του τόσους ανθρώπους. Αλλά τι γίνεται με αυτές τις καταστάσεις, δεν προβλέπονται κυρώσεις για αυτές τις επιχειρηματικές ατασθαλίες; Φυσικά, αλλά δεν υπάρχει ηθική κλοπής ή απάτης ή εγκληματικών ενεργειών (Θανόπουλος, 2009). Αυτό υπονοεί πως μόνο όταν συλληφθούμε πρέπει να πληρώσουμε για την παράνομη ενέργεια.

Ως όντα κοινωνικά, έχουμε μάθει από την οικογένειά μας, το σχολείο, την κουλτούρα μας, την χώρα μας να έχουμε αξίες, αρχές, πιστεύω, τρόπους συμπεριφοράς και να ακολουθούμε την κείμενη νομοθεσία. Από εδώ ξεκινά ο χώρος της ηθικής. Η ηθική είναι ενσωματωμένη στην επιχειρηματική λειτουργία και στις οικονομικές συνδιαλλαγές, όπως είναι άλλωστε σε κάθε ανθρώπινη συναναστροφή.

Η επιχειρηματική ηθική είναι η εφαρμογή στην επιχειρηματική συμπεριφορά των γενικών αρχών περι ηθικής, με σκοπό τη δημιουργική εξισορρόπηση και σύνθεση των συμφερόντων και των σχέσεων επιχείρησης-μετόχου-εργαζομένου-προμηθευτή-πελάτη-καταναλωτή-κοινωνικού συνόλου. Στο ευρύτερο πλαίσιο της επιχειρηματικής ηθικής εγγράφονται τόσο η επιδίωξη ενίσχυσης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, όσο και η βελτίωση του πλαισίου εταιρικής διακυβέρνησης. Η επιχειρηματική ηθική είναι η ενασχόληση δηλαδή και η αντιμετώπιση της επιχείρησης, απέναντι στο εταιρικό της περιβάλλον και στην κοινωνία ώστε να προάγεται, παράλληλα με το επιχειρηματικό κέρδος, το κοινωνικό συμφέρον, η πρόοδος, η δημιουργικότητα.

Η εφαρμογή ενός μοντέλου επιχειρηματικής ηθικής στο εργασιακό περιβάλλον έχει τα εξής πλεονεκτήματα:

- Συνεισφέρει στη βιώσιμη ανάπτυξη, τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη.
- Καλλιεργεί κλίμα εμπιστοσύνης μεταξύ της εταιρείας και των πελατών-προμηθευτών της.
- Εξασφαλίζει και διατηρεί τη θετική εικόνα και φήμη της επιχείρησης.
- Καλλιεργεί κλίμα αξιοκρατίας και δικαιοσύνης μεταξύ των εργαζομένων.
- Ενισχύει την εταιρική κουλτούρα.
- Ενισχύει την πιστότητα των πελατών.
- Αποφεύγει νομικά προβλήματα.
- Δημιουργεί ισχυρό πνεύμα συνεργασίας μεταξύ των υπαλλήλων της εταιρείας, με άμεσο αποτέλεσμα την αύξηση της αποδοτικότητας των επιμέρους τμημάτων της.
- Η επιχείρηση αποκτά ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.

Κατ' ακολουθία των ανωτέρω, θα μπορούσαμε να πούμε ορθώς ότι η επιχειρηματική ηθική αποτελεί για τις σύγχρονες οικονομικές μονάδες μια απαραίτητη αναγκαιότητα. Οι οργανισμοί, αποδεχόμενοι ηθικά υπεύθυνες πρακτικές και πιο ορθολογικές πολιτικές, σίγουρα, θα υπηρετούσαν καλύτερα την κοινωνική τους ιδιότητα. Αλλά αυτό, το οποίο έχει τελικά σημασία, είναι να χρησιμοποιήσουν πρακτικές, που θα τους επιτρέψουν να γίνουν αποδεκτές από το πολυσύνθετο κοινωνικό σύνολο. Πρακτικές, οι οποίες εμπεριέχουν την ηθική αλλά και την κοινωνική ευαισθησία και λαμβάνουν υπόψη τους, τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες των απλών καταναλωτών.

4. Μεθοδολογία της έρευνας

Η ηθική είναι ένα φαινόμενο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, που αφήνει τα ίχνη της στην καθημερινή οικονομική και κοινωνική ζωή. Η στροφή των σύγχρονων επιχειρήσεων προς την υιοθέτηση επιχειρηματικής ηθικής είναι αποτέλεσμα ραγδαίων επιχειρησιακών αλλαγών και οικονομικής δυσχέρειας του ελληνικού κράτους, δίνοντάς τους τη δυνατότητα αναθεώρησης της ηθικής συμπεριφοράς τους. Λόγω του έντονου επηρεασμού που έχει η ηθική στον επιχειρηματικό κόσμο της Ελλάδας και της κοινωνίας γενικότερα, αποφασίσαμε να αναζητήσουμε και να καταγράψουμε τις απόψεις του επιχειρηματικού κόσμου για τη συμβολή της στη βελτίωση, στη βιωσιμότητα ή μη τόσο του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, όσο και της ίδιας της κοινωνίας, ως ένα φαινόμενο που έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις τα τελευταία χρόνια. Για τους σκοπούς της διερεύνησης αυτών των στοιχείων διεξήχθη έρευνα σε ελληνικές επιχειρήσεις σε όλη τη περιφέρεια της χώρας.

Γενικός σκοπός της έρευνας είναι η διαπίστωση, η διερεύνηση και η καταγραφή των απόψεων και αντιλήψεων των επιχειρηματιών, σχετικά με το ρόλο της ηθικής και της υιοθέτησης και ενσωμάτωσής της στον τρόπο λειτουργίας των ελληνικών επιχειρήσεων σήμερα.

Δημιουργήθηκε ερωτηματολόγιο 15 ερωτήσεων (εδώ κατ' οικονομία παρουσιάζονται οι 8), το οποίο χωρίστηκε σε 2 μέρη: δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων, γενικές ερωτήσεις για την αναγκαιότητα ή μη της ύπαρξης της επιχειρησιακής ηθικής και πόσο αυτή μπορεί να συμβάλει στη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη της ίδιας της επιχείρησης αλλά και όλης της οικονομίας της χώρας. Διανεμήθηκαν 200 ερωτηματολόγια σε επιχειρήσεις της περιφέρειας κατά το χρονικό διάστημα από 10 Ιανουαρίου έως και 30 Φεβρουαρίου 2016. Η έρευνα που διεξήχθη ήταν μια συστηματική και οργανωμένη προσπάθεια συλλογής στοιχείων, μέσω της συμπλήρωσης δομημένου ερωτηματολογίου με προσωπική επαφή. Ως μέθοδος μέτρησης επιλέχθηκε, κυρίως, η κλίμακα Likert πέντε διαβαθμίσεων (1-5) ώστε να εκφραστεί το μέγεθος συμφωνίας ή διαφωνίας με μια ορισμένη δήλωση.

Οι περισσότερες επιχειρήσεις της έρευνάς μας είναι μικρομεσαίες και όσον αφορά τον ετήσιο τζίρο τους, αναφερόμαστε σε επιχειρήσεις με μικρό τζίρο (20.000-40.000 ευρώ). Είναι κυρίως ατομικές επιχειρήσεις (40%), με δραστηριότητα κυρίως εμπορική (34,50%), αλλά και τουριστικές επιχειρήσεις (26%).

5. Αποτελέσματα έρευνας

Όπως παρατηρούμε στην πρώτη ερώτηση περί υιοθέτησης ηθικής ή ανήθικης πράξεως σε μία μελέτη περίπτωσης (ανακάλυψη μοναδικού φαρμάκου για θεραπεία καρκίνου), ποσοστό 56,50% απαντούν αρνητικά στο να κάνουν πράξεις που μπορεί να πληξουν το καταναλωτικό κοινό. Βέβαια είναι σημαντικό το ποσοστό 40,50% που θα προέβαιναν σε ανήθικη πράξη για μεγαλύτερη κερδοφορία και ανταγωνισμό.

1. Η επιχείρησή σας έχει ανακαλύψει ένα φάρμακο που θεραπεύει τον καρκίνο, την ασθένεια που μαστίζει τον κόσμο. Το φάρμακο αυτό είναι μοναδικό και η ζήτηση του είναι μεγάλη. Όπως είναι φυσικό σαν επιχειρηματίας που είστε, θα τιμολογήσετε το φάρμακο σε πολύ υψηλή τιμή, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η αγορά του από την πλειοψηφία των ασθενών. Θα το τιμολογήσετε σε υψηλή τιμή για να έχετε περισσότερα κέρδη;

2. Πιστεύετε πως ηθικά θεμιτό είναι μια επιχείρηση να απολύσει 1.000 εργατές της χώρας της και να εγκατασταθεί (με σκοπό τη μείωση του κόστους) σε μια άλλη χώρα προσφέροντας εργασία σε 5.000 ή και περισσότερους εργατές (με χαμηλότερα φυσικά μεροκάματα), που ζουν σε δυσμενέστερες συνθήκες από τους 1.000 απολυμένους;

	Πλήθος (N)	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό Ποσοστό(%)		Πλήθος (N)	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό Ποσοστό(%)
Ναι	45	22,50	22,50	Ναι	46	23,00	23,00
Ίσως	36	18,00	40,50	Ίσως	30	15,00	38,00
Όχι	113	56,50	97,00	Όχι	116	58,00	96,00
Δε γνωρίζω/ Δεν απαντώ	6	3,00	100,00	Δε γνωρίζω/ Δεν απαντώ	8	4,00	100,00
Σύνολο	200	100,00		Σύνολο	200	100,00	

Στη δεύτερη μελέτη περίπτωσης, αν θα θεωρούσαν ηθικά θεμιτό μια επιχείρηση να απολύσει 1000 εργαζομένους της χώρας της και να εγκατασταθεί σε μια άλλη χώρα, προσφέροντας όμως εργασία σε 5000 ή περισσότερους εργατές (με χαμηλότερα φυσικά μεροκάματα), που ωστόσο ζουν σε δυσμενέστερες συνθήκες, οι επιχειρηματίες απαντούν αρνητικά. Παρόλα αυτά, το 38% θα προέβaine ή μπορεί να προέβaine σε αυτή την πράξη για μεγαλύτερη κερδοφορία και ανταγωνισμό.

3. Ποιος ευθύνεται για την έλλειψη της επιχειρηματικής ηθικής σήμερα;

	Πλήθος (N)	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό Ποσοστό (%)
Η ύπαρξη ανταγωνισμού στην αγορά	48	24,00	24,00
Η διοίκηση των επιχειρήσεων	23	11,50	35,50
Η οικονομική κρίση	54	27,00	62,50
Η επιδίωξη κέρδους	75	37,50	100,00
Σύνολο	200	100,00	

4. Οι αλλαγές που επέφεραν η οικονομική κρίση και γενικότερα η πολιτική κατάσταση στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια, θεωρείτε ότι επηρέασαν την ηθική στον κόσμο των επιχειρήσεων;

	Πλήθος (N)	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό Ποσοστό(%)
Καθόλου	9	4,50	4,50
Λίγο	16	8,00	12,50
Αρκετά	46	23,00	35,50
Πολύ	68	34,00	69,50
Πάρα πολύ	61	30,50	100,00
Σύνολο	200	100,00	

Οι επιχειρηματίες μας, με ποσοστό 37,50%, θεωρούν πως ο πιο σημαντικός παράγοντας έλλειψης ηθικής στις επιχειρήσεις είναι η επιδίωξη κέρδους (ερώτηση 3), γεγονός που δεν παρεκκλίνει πολύ από την ελληνική πραγματικότητα του 2015. Πολλές επιχειρήσεις, πρωτίστως επιθυμούν να είναι κερδοφόρες και δευτερευόντως να πράττουν με γνώμονα το κοινωνικό συμφέρον. Συνάμα το 65% των ερωτηθέντων θεωρεί ότι οι αλλαγές που επέφερε η οικονομική κρίση και η πολιτική κατάσταση στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια επηρέασαν την ύπαρξη της ηθικής στον κόσμο των επιχειρήσεων. Ως προς την ερώτηση 4, το 69,50% των επιχειρηματιών θεωρούν ότι οι αλλαγές που επέφεραν η οικονομική κρίση και γενικότερα η νέα πολιτική κατάσταση στη χώρα μας, επηρέασαν την ηθική στον κόσμο των επιχειρήσεων και κατ' επέκταση την ύπαρξή της ή μη στον επιχειρηματικό κόσμο.

5. Οι επιχειρήσεις δεν είναι ηθικές απέναντι (ποσοστό %):

	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ	Σύνολο
Στους εργαζομένους (μη πληρωμή υπερωριών, μη καταβολή δεδουλευμένων)	3,00	9,00	23,00	33,50	31,50	100,00
Στους καταναλωτές (παρπαλανητικό μάρκετινγκ)	3,00	10,00	20,50	34,00	32,50	100,00
Στους προμηθευτές (κακή χρήση προσωπικών δεδομένων)	1,00	17,00	37,00	31,00	14,00	100,00
Στο περιβάλλον (η εταιρική κοινωνική ευθύνη γίνεται για λόγους διαφήμισης και προέχει το κέρδος)	0,50	11,50	21,00	45,50	21,50	100,00
Στην κοινωνία (γενική αδιαφορία)	0,50	7,00	24,00	43,00	25,50	100,00
Στο κράτος (διαφθορά)	3,00	4,50	13,00	46,50	33,00	100,00

Όπως παρατηρούμε ως προς την ερώτηση 5, σχεδόν όλοι οι επιχειρηματίες συμφωνούν ότι οι επιχειρήσεις γενικότερα δεν είναι ηθικές απέναντι στο κράτος (με πράξεις διαφθοράς) -46,50%, στην κοινωνία (αδιαφορούν) -43%, στο περιβάλλον (η ΕΚΕ γίνεται για λόγους διαφήμισης-κέρδους) -45,50%, στους καταναλωτές (παρπλανητικές διαφημίσεις) -33,50%, στους εργαζομένους (μη πληρωμή υπερωριών, μη καταβολή δεδουλευμένων) -33,50%. Αρκετά συμφωνούν επίσης πως δεν είναι ηθικές και απέναντι στους προμηθευτές (κακή χρήση δεδομένων) -37%.

6. Πιστεύετε ότι η υιοθέτηση ηθικής συμπεριφοράς, όσον αφορά την ίδια την επιχείρησή επιδρά (ποσοστό %):

	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ	Σύνολο
Στη βιωσιμότητα της επιχείρησής	2,00	9,00	35,00	32,00	22,00	100,00
Στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας	3,50	9,00	24,00	31,00	32,50	100,00
Στην αξιοπιστία των επιχειρήσεων	3,50	9,50	33,50	36,50	17,00	100,00
Στη θετική εικόνα της επιχείρησής απέναντι στους συναλλασσόμενους	2,00	6,00	30,50	42,00	19,50	100,00

Ός προς την ερώτηση 6, όλοι σχεδόν στο σύνολό τους οι επιχειρηματίες πιστεύουν πως η υιοθέτηση ηθικής συμπεριφοράς, όσον αφορά την ίδια την επιχείρησή, επιδρά πάρα πολύ στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας (42%-πάρα πολύ) και συνάμα επιδρά πολύ και στην αξιοπιστία της επιχείρησής (36,50%-πολύ) και στη θετική εικόνα της απέναντι στους συναλλασσόμενους (42%-πολύ). Η ύπαρξη ηθικών κανόνων και αξιών στους πωλώνες μιας επιχείρησής, επιδρά αρκετά και στη βιωσιμότητα της επιχείρησής (35%-αρκετά).

7. Βαθμολογήστε τους παρακάτω λόγους για τους οποίους θεωρείτε ότι οι άνθρωποι οδηγούνται στο να παίρνουν ανήθικες αποφάσεις, ανάλογα με το βαθμό σημαντικότητας (ποσοστό %)

	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ	Σύνολο
Έλλειψη προσωπικής ακεραιότητας	0,50	9,50	38,50	34,50	17,00	100,00
Οικονομικά οφέλη	0,50	3,00	36,50	38,00	22,00	100,00
Πίεση για την επίτευξη των στόχων	0,50	8,00	32,00	44,00	15,50	100,00
Δυσaréσκεια από την εργασία	0,50	17,50	52,00	24,50	5,50	100,00
Άγνοια του κώδικα δεοντολογίας	3,00	16,00	38,50	27,00	15,50	100,00

Όλοι οι λόγοι που παρουσιάζονται στην ερώτηση 7, αυτοί που οδηγούν τους ανθρώπους να παίρνουν ανήθικες προτάσεις, είναι σημαντικής σπουδαιότητας. Οι λόγοι όμως εκείνοι, που οι ερωτηθέντες μας εδώ θεωρούν πως «δημιουργούν» ανήθικους ανθρώπους, είναι πρωτίστως η πίεση που αισθάνονται οι εργαζόμενοι για την επίτευξη των στόχων μιας επιχείρησής ή των δικών τους (44%-πολύ) και τα οικονομικά οφέλη (38%- πολύ) που μπορεί να έχουν μέσω των ανήθικων πράξεών τους. Αρκετά σημαντικούς λόγους θεωρούν επίσης τη δυσaréσκεια από την εργασία τους (52%-αρκετά), την τυχόν έλλειψη προσωπικής ακεραιότητας (38,50%-αρκετά) και την άγνοια τέλος του πιθανού κώδικα δεοντολογίας που μπορεί να υπάρχει στον εργασιακό τους χώρο (38,50%-αρκετά).

8. Κυκλώστε τον αριθμό εκείνο που συμφωνεί με την επικρατούσα κατάσταση που κυριαρχεί στην επιχείρησή σας (%)

	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ	Σύνολο
Επιβάλλονται αυστηρές κυρώσεις για ανήθικη συμπεριφορά στην επιχείρησή σας;	29,00	24,50	15,00	25,50	6,00	100,00
Αποτελεί η ηθική συμπεριφορά βασικό κανόνα στην επιχείρησή σας;	6,50	7,00	28,50	42,00	16,00	100,00
Ανταμειβονται οι εργαζόμενοι με ακεραιότητα στην επιχείρησή σας;	33,50	20,00	18,00	21,50	7,00	100,00
Από τα πάνω κλιμάκια έως τα κάτω, η επιχείρησή σας λειτουργεί με εντιμότητα, ακεραιότητα και σεβασμό προς τους άλλους;	6,00	3,50	18,50	54,50	17,50	100,00

Ός προς την ερώτηση 8, παραπάνω από τους μισούς ερωτηθέντες (54,50%-πολύ) εξομολογούνται πως από τα πάνω κλιμάκια έως και τα κάτω η επιχείρησή τους λειτουργεί με εντιμότητα, ακεραιότητα και σεβασμό προς τους άλλους, ενώ ακόμη εξομολογούνται πως η ηθική αποτελεί έναν από τους πιο βασικούς κανόνες της επιχείρησής τους (42%-πολύ). Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τα λεγόμενα των επιχειρηματιών, δεν επιβάλλονται αυστηρές κυρώσεις για ανήθικη συμπεριφορά στην επιχείρησή τους (29%-καθόλου) αλλά ούτε ανταμειβονται οι εργαζόμενοι με ακεραιότητα στην επιχείρησή τους (33,50%-καθόλου). Γενικότερα, ωστόσο, έχει παρατηρηθεί ότι όλο και περισσότερες επιχειρήσεις και οργανισμοί που τις διακρίνει η ηθική συμπεριφορά, παρουσιάζουν ανοδική πορεία.

6. Συμπεράσματα

Οι επιχειρηματίες πιστεύουν ότι η ηθική είναι ο βασικός παράγοντας για την επιχειρηματικότητα, την ανάπτυξη, τη βιωσιμότητα, την αξιοπιστία και τη θετική εικόνα μιας επιχείρησης. Όμως οι αλλαγές και γενικότερα το αναλλασσόμενο οικονομικό και πολιτικό κλίμα που ζούμε από τότε που ξέσπασε η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση το 2007, έχει επηρεάσει την ύπαρξη και υιοθέτηση της ηθικής στον κόσμο των επιχειρήσεων. Η έλλειψη της ήταν και ένας από τους κύριους παράγοντες που οδηγήθηκαμε στη διεθνή αυτή οικονομική κρίση, που οι συνέπειές της - υψηλό δημόσιο χρέος, τεράστιο δημοσιονομικό έλλειμμα, μεγάλο έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών - έχουν επηρεάσει πολλές χώρες όπως και τη δική μας, οι οποίες αδυνατούν να ανταπεξέλθουν. Η οικονομική κρίση οδηγεί γενικότερα τις επιχειρήσεις σε ανήθικες πράξεις.

Τα γενικά συμπεράσματα στα οποία οδηγούμαστε είναι τα κάτωθι:

- Η έλλειψη της ηθικής αποτελεί μια από τις σημαντικές αιτίες ύπαρξης της οικονομική κρίσης που βιώνουμε, η οποία οδηγεί τις επιχειρήσεις σε ανήθικες πράξεις για την αποφυγή κρατικών επιβαρύνσεων αλλά και για την επίτευξη του κέρδους, όμως η ύπαρξη της, αποτελεί μονόδρομο για την αντιμετώπιση και την αποφυγή τους και αφορά τα πρόσωπα και τους επιχειρηματικούς οργανισμούς, αγγίζοντας κάθε μορφή δράσης και έκφρασής τους.
- Οι επιχειρήσεις που θα πράξουν το ηθικά σωστό θα καταφέρουν να επιτύχουν ένα μακροπρόθεσμο όφελος και να διαμορφώσουν το κοινωνικό πρόσωπο του οργανισμού. Αποκτούν φερεγγυότητα και δημιουργούν εικόνα εμπιστοσύνης στο περιβάλλον τους.
- Οι επιχειρήσεις δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζουν την επιχειρηματική ηθική μόνο ως ένα μέσο διαφήμισης και προβολής για την προσέλκυση περισσότερων καταναλωτών και κέρδους, αλλά οφείλουν να της προσδώσουν το ρόλο του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος.
- Η ηθική είναι ο βασικός παράγοντας για την επιχειρηματικότητα, την ανάπτυξη, τη βιωσιμότητα, την αξιοπιστία και τη θετική εικόνα μιας επιχείρησης και την ανάπτυξη της ανταγωνιστικής κοινωνικής οικονομίας.
- Η επιχειρησιακή ηθική αποτελεί τον βασικό πυλώνα για τη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη της χώρας μας και για τη συνέχιση του γενικότερου στόχου της αειφορίας. Οι επιχειρήσεις που υιοθετούν ηθική συμπεριφορά, όλο τους το προσωπικό από τα πάνω έως τα κάτω κλιμάκια λειτουργεί με εντιμότητα, ακεραιότητα και σεβασμό προς τους τρίτους.
- Η μεγιστοποίηση των κερδών δεν είναι πλέον ο πρωταρχικός στόχος της επιχείρησης, αλλά η μακρόχρονη βιωσιμότητά της. Πράξεις όπως η κοινωνική ευθύνη της επιχείρησης, η χρήση ενός δεοντολογικού κώδικα ηθικής και οι ηθικές επενδύσεις, συμβάλλουν στην μεγιστοποίηση των κερδών σε μακροπρόθεσμη βάση.
- Η υιοθέτηση της ηθικής στις επιχειρήσεις αποφέρει υψηλές πωλήσεις μέσω της βελτιωμένης κοινωνικής εικόνας της επιχείρησης, λιγότερα λάθη από την πλευρά των εργαζομένων λόγω του μεγαλύτερου ενδιαφέροντος που οι ίδιοι θα δείχνουν προς την επιχείρηση, μεγαλύτερη ικανοποίηση των εργαζομένων και μεγαλύτερη αποδοτικότητα μέσω των βελτιωμένων εσωτερικών και εξωτερικών σχέσεων.

Η επιχειρηματική ηθική είναι σαφώς παράγοντας βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Αυτά που συμβαίνουν στο χρηματοπιστωτικό χώρο, αντιβαίνουν κάθε έννοια ηθικής και για αυτό βρισκόμαστε σε αυτή την κατάσταση. Η σύγχρονη επιχείρηση, οφείλει να έχει κοινωνικά αποδεκτές διαδικασίες, να συμμετέχει ενεργά στην οικονομική ευημερία των κοινωνιών, διότι μόνο έτσι μπορεί να προχωρήσει βιώσιμα η ανάπτυξη του κράτους και της κοινωνίας. Διαμέσου αυτών, οι επιχειρήσεις θα είναι ικανές να ανατρέψουν οποιαδήποτε εμπόδια εμφανιστούν απειλητικά στο δρόμο τους και να συνεισφέρουν στην ενίσχυση της παγκόσμιας οικονομίας.

Η ηθική αποτελεί μια καινοτόμο προσέγγιση για την υποστήριξη της αειφόρου ανάπτυξης και της ανταγωνιστικής κοινωνικής οικονομίας. Είναι επιθυμητό όλοι οι οργανισμοί να εφαρμόσουν μια πιο ηθική και κοινωνική προσέγγιση στις δραστηριότητές τους, κάτι που παρότι δεν αποτελεί θεσμοθετημένη δέσμευση, όλες οι χώρες έχουν την υποχρέωση να βελτιώσουν.

Εξαιτίας του γεγονότος ότι η αγορά μεταβάλλεται συνεχώς και με γρήγορους ρυθμούς και οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης δε σταματούν να προβληματίζουν τον ελληνικό και όχι μόνο χώρο, καθίσταται απαραίτητη η διαρκής μελέτη των αλλαγών που υπόκεινται ο επιχειρηματικός και μη κόσμος. Επερχόμενες μελέτες-έρευνες θα ήταν καλό να υπάρξουν, για να διερευνηθούν περαιτέρω οι μεταβλητές/ παράγοντες που θα μπορούσαν να επηρεάζουν την ύπαρξη ή μη της ηθικής στις επιχειρήσεις.

Βιβλιογραφία

- Γκορτζής, Α., 2014, Διέξοδος στην κρίση με ευθύνη και ηθική, άρθρο στην εφημερίδα Ναυτεμπορική.
- Θανόπουλος, Ν., 2009, Επιχειρηματική Ηθική και Δεοντολογία - Στην εποχή της Εταιρικής Διακυβέρνησης, Εκδόσεις Interbooks, 2^η έκδοση, Αθήνα.
- Gillon, R., 1986, Philosophical medical ethics. Conclusion: the Arthur case revisited, British Medical Journal, 292, 543-545.

Business ethics as a means of sustainable economic and regional development

Maria Venetsanopoulou

Professor of Panteion University
mvenet@panteion.gr

Varvara Veli, BA, MSc, MBA

PhD candidate, Panteion University
veli.barb@gmail.com

Abstract

The recent economic crisis, which first broke out in the US focusing on the banking sector and particularly the weakness of mortgage servicing banks took too fast epidemic proportions, affecting many countries. The financial crisis that expanded rapidly in developed countries and throughout the world due to the global form of the current economy, with dramatic effects on the banking system, labor market, business and the wider economy at international level. Both Europe and our country, trying more than ever to move towards a sustainable and inclusive growth based on business ethics, transparency, meritocracy, objectivity, reliability and sense of responsibility to the community.

The lack of business ethics is one of the key factors that contributed to the creation of even the intensification of the financial crisis, but its existence is the only way to treat and prevent them and to the persons and business organizations, reaching all activities and expression their. Essentially, as business ethics we mean the occupation and address of the business towards the corporate environment and society in order to promote, along with business profit, social interest, progress and creativity. In addition, the business ethical behavior based on corporate values and is the most important principle of the model of sustainable management, which incorporates the following elements: accountability, transparency, respect for the interests of stakeholders, the rule of law, the respect for international norms of behavior and respect for human rights. Analyzing business ethics and its necessity in modern business, not just fact. It has been observed that more and more businesses and organizations which distinguish moral behavior, are on the increase. We will try to determine the current state of entrepreneurship in Greece and the concept of business ethics, highlighting the value and position in the sustainable development of the economy and the local community. Finally, we present the results of research that has been carried out in the business world, based on a quantitative survey of a large sample, both enterprises and of society in general, about the relationship of business ethics and sustainable economic development.

Keywords: Financial crisis, Business ethics, Sustainability, Development.

Η συνταγματική κατοχύρωση της περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα – Η διαλεκτική της σχέση με τη διοικητική αποκέντρωση και την τοπική αυτοδιοίκηση

Άννα Λιγωμένου

Αντιπρόεδρος του Ελεγκτικού Συνεδρίου
Διδάσκουσα στη Σχολή Αξιοματικών της Ελληνικής Αστυνομίας
annaligmn@windowslive.com

Αιμιλία Παπάζογλου-Μητροπούλου

Λέκτορας του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
epapaz@panteion.gr

Λάμπρος Μπαμπαλιούτας

Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
babalioutas.l@dsa.gr

Περίληψη

Η διαρκής οικονομική ύφεση και τα αποτελέσματά της επιτάσσουν την θεσμική και συνταγματική ενδυνάμωση της περιφέρειας, ως αυτοδιοικούμενης μονάδας διοίκησης, αλλά και τη θεσμική ενίσχυση μέσω αρμοδιοτήτων. Ο στρατηγικός «αποκεντρωτικός» σχεδιασμός επιβάλλει λόγω των συνθηκών την ύπαρξη απο-πολιτικοποιημένης αποκεντρωτικής διοίκησης, η οποία θα συνεργάζεται με όλες τις βαθμίδες της τοπικής αυτοδιοίκησης. Μέσα από την συνεργασία αυτή θ' αναπτυχθεί μία έντονη διαλεκτική σχέση μεταξύ των δύο θεσμών διοικητικής οργάνωσης του Κράτους, με σκοπό την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των παραμεθωρίων, ορεινών και νησιωτικών περιοχών, μέσα και από ένα πλέγμα κανόνων που θα διέπει την πειθαρχημένη διαχείριση των οικονομικών πόρων, βάσει και των σύγχρονων κανόνων της δημόσιας ελεγκτικής.

Λέξεις-κλειδιά: Περιφερειακή ανάπτυξη, Τοπική αυτοδιοίκηση, Διοικητική αποκέντρωση, Συντονιστής Αποκεντρωμένης Διοίκησης, Τοπικές υποθέσεις, Σύνταγμα 1975/86/2001/2008.

1. Εισαγωγή – Η συνταγματική κατοχύρωση της περιφερειακής ανάπτυξης

Η έννοια της περιφερειακής ανάπτυξης¹ στο σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο, αποτελεί μία μεγάλη πρόκληση για τον συνταγματικό νομοθέτη, ο οποίος καλείται να οριοθετήσει τη νομική διάσταση, χωρίς να παρεκκλίνει από τον πυρήνα της σύγχρονης οικονομίας και ελεγκτικής, αλλά και των βασικών αρχών ασκήσεως διοικήσεως. Το φλέγον ζήτημα της νομικής οριοθέτησης της περιφερειακής ανάπτυξης στη Χώρα, αποτελεί αρχικά μία πρόνοια της πολιτικής και πολιτειακής εξουσίας, η οποία καλείται να προσδώσει στην συνταγματική επιταγή έναν έντονα επιτακτικό και όχι κατευθυντήριο χαρακτήρα, με ιδιαίτερη έμφαση στο υφιστάμενο οικονομικό σύστημα και τον προγραμματισμό που ακολουθείται, είτε φιλελεύθερο, είτε ολοκληρωτικό.

Το ισχύον Σύνταγμα της Χώρας στο άρθρο 106 παρ. 1 ορίζει ρητά ότι «Για την εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης και την προστασία του κοινωνικού συμφέροντος το Κράτος προγραμματίζει και συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα στη Χώρα, επιδιώκοντας να εξασφαλίσει την οικονομική ανάπτυξη όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας. Λαμβάνει τα επιβαλλόμενα μέτρα για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, από την ατμόσφαιρα και τα υπόγεια ή υποθαλάσσια κοιτάσματα, για την προώθηση της περιφερειακής ανάπτυξης και την προαγωγή ιδίως της οικονομίας των ορεινών, νησιωτικών και παραμεθωρίων περιοχών»².

Εκ της ανωτέρω σαφούς συνταγματικής διατάξεως η έννοια της περιφερειακής ανάπτυξης συνδέεται άμεσα με την προαγωγή της τοπικής οικονομίας, κάθε περιοχής της Χώρας, ανεξαρτήτως της γεωμορφολογικής ιδιομορφίας, με κύριο άξονα την αξιοποίηση όλων των πλουτοπαραγωγικών πηγών και την ενίσχυση των βασικών οικονομικών ελευθεριών. Επομένως, η ανωτέρω έννοια έχει ήδη λάβει έναν

¹Σε σχέση με τους αντικειμενικούς σκοπούς, βλ. Κόνσολας, Ν., 1997, Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, εκδ. Παπαζήσης, σελ. 187 επ.

²Βλ. Μπαμπαλιούτας, Λ., 2007, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, Τόμος Α', εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 59.

πολυδιάστατο χαρακτήρα, τον οποίο οφείλει να λάβει υπόψη του, τόσο ο κοινός νομοθέτης, όσο και η κανονιστικώς δρώσα διοίκηση.

Η επίτευξη της περιφερειακής ανάπτυξης εξαρτάται άμεσα από την αποκεντρωμένη οργανωτική δομή της Χώρας³, καθώς και από το status της τοπικής αυτοδιοίκησης, αναπτύσσοντας κατά τον τρόπο αυτό μία έντονα διαλεκτική σχέση με τους διοικητικούς θεσμούς της αποκέντρωσης και της τοπικής αυτοδιοίκησης⁴. Το σύγχρονο μεταρρυθμιστικό πλαίσιο των νομοθετικών ρυθμίσεων οφείλει, μέσα από τις ρυθμίσεις που εισάγει, να λάβει υπ' όψιν τη διοικητική αρχή της γενικότητας, με βασική υποχρέωση την εισαγωγή βασικών νομοθετικών ρυθμίσεων στο σύνολο των Τομέων που επηρεάζονται άμεσα και όχι μονοσήμαντα στον ειδικότερο κλάδο του οποίου επιχειρείται νομοθετικά η αναμόρφωση-μεταρρύθμιση.

Επομένως μέσα από την έντονα διαλεκτική σχέση μεταξύ των θεσμών της διοικητικής αποκέντρωσης και της τοπικής αυτοδιοίκησης, με εκείνου της περιφερειακής ανάπτυξης στο θεσμικό της επίπεδο, κάθε σύγχρονη διοικητική μεταρρύθμιση για την επίτευξη του βέλτιστου αποτελέσματος, απαιτεί την ύπαρξη προγραμματισμού (Planification) (τόσο από διοικητική άποψη, όσο και από οικονομική άποψη, με την χάραξη αναπτυξιακών προγραμμάτων σε συνδυασμό με τα χρησιμοποιούμενα μέσα), οργάνωσης (Organization) (με βάση τις πραγματικές ανάγκες της περιφερειακής διοίκησης και των αυτοδιοικούμενων οργανισμών), διεύθυνσης (Directing) (με σαφή στρατηγικό πλαίσιο και προσανατολισμό), συντονισμού (Coordination) (με την ανάπτυξη των διοικητικών ικανοτήτων των στελεχών), πρόσληψης ικανού προσωπικού (Staffing) (με ενίσχυση των υπηρεσιών της περιφέρειας), οικονομικά μέσα (Budgeting) (με ενίσχυση της οικονομικής αυτοτέλειας και διεύρυνση της επιχειρηματικής δραστηριότητας) και εντατικό έλεγχο (Control) (με σαφείς αποκλειστικές προθεσμίες, αλλά και διαδικασίες δημόσιας ελεγκτικής, που θα τόνωνουν το αίσθημα εμπιστοσύνης των διοικουμένων και την αρχή της νομιμότητας της διοικητικής δράσης).

Το βασικό ζήτημα σε μία διοικητική μεταρρύθμιση με σαφή αναπτυξιακό χαρακτήρα απαιτεί την ύπαρξη πολιτικής ουδετερότητας και την έλλειψη κομματικών παρεμβάσεων στο έργο των φορέων της διοίκησης, με ύπαρξη συμπαγούς κεντρικής διοίκησης, που θα διαφυλάσσει την ενότητα κράτους και λαού, αποτελεσματική διαίρεση του κράτους σε επιμέρους διοικητικές γεωγραφικές ενότητες, χωρίς να τίθεται σε κίνδυνο η ενότητά του, με βάση τον ουσιαστικό άξονα της διοικητικής αποκέντρωσης κατ' άρθρο 101 του Συντάγματος, ενίσχυση των ΟΤΑ α' και β' βαθμού, με μεταβίβαση αρμοδιοτήτων και οικονομικών πόρων, όπως επιτάσσει το άρθρο 102 του Συντάγματος⁵, εγκατάσταση στις ανωτέρω διοικητικές περιοχές δημοσίων υπηρεσιών και ικανού προσωπικού, τόσο σε ποσότητα, όσο και σε ποιότητα, με διαδικασίες που θα διέπονται από τις αρχές της ισότητας, της διαφάνειας και της αξιοκρατίας, υπό τον έλεγχο ανεξάρτητης αρχής, θέσπιση του κατάλληλου μεταρρυθμιστικού θεσμικού πλαισίου άσκησης της δημόσιας διοίκησης.

2. Η μεταρρύθμιση στην αποκεντρωμένη διοίκηση (η από-πολιτικοποίηση της διοικητικής αποκέντρωσης)

Η άσκηση της αποκεντρωμένης κρατικής διοίκησης για πολλά έτη είχε έντονα πολιτικό χαρακτήρα με την θέσπιση του τέως-κρατικού Νομάρχη (Ν. 3200/1955), του τέως Γενικού Γραμματέα Περιφέρειας (Ν. 2503/1997), του τέως Γενικού Γραμματέα της Αποκεντρωμένης Διοίκησης (Ν. 3852/2010)⁶ και τούτο διότι κατείχε θέση εκπροσώπου της κεντρικής διοίκησης στην εδαφική Αποκεντρωμένη Διοίκηση με status μετακλητού υπαλλήλου 1ου βαθμού των ειδικών θέσεων και με αρμοδιότητα –εκτός των άλλων- της άσκησης εποπτείας νομιμότητας επί των αποφάσεων των ΟΤΑ. Κατ' ουσίαν η ανωτέρω εποπτεία είχε και στοιχεία πολιτικής εποπτείας νομιμότητας, με βάση ένα status το οποίο διακρινόταν από έλλειψη χρονικών και ουσιαστικών θεσμικών εγγυήσεων ως προς την άσκηση του έργου του.

Η από-πολιτικοποίηση της άσκησης αποκεντρωμένης διοίκησης επήλθε με τη θέσπιση του μη κομματικού πλέον Συντονιστή της Αποκεντρωμένης Διοίκησης (άρθρο 28 Ν. 4325/2015). Η συνιστώμενη θέση είναι αντίστοιχη με εκείνη προϊσταμένου Γενικής Διεύθυνσης Υπουργείου και οι αποδοχές του Συντονιστή Αποκεντρωμένης Διοίκησης είναι αυτές που προβλέπονται για τη θέση Γενικού Διευθυντή Υπουργείου. Ο Συντονιστής Αποκεντρωμένης Διοίκησης διορίζεται με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης για πενταετή θητεία, η οποία μπορεί να ανανεωθεί για μία ακόμη φορά. Ο Συντονιστής της Αποκεντρωμένης Διοίκησης επιλέγεται, από το Συμβούλιο Υπηρεσιακής Κατάστασης

³Βλ. Μπαμπαλιούτας, Λ., 2007, ο.π., σελ. 20 επ., 35 επ.

⁴Για το θεσμό της τοπικής αυτοδιοίκησης και τα βασικά χαρακτηριστικά του, βλ. ενδεικτικά, αντί άλλων, Μπέσιλα-Βήκα, Ευρ., 2010, Τοπική Αυτοδιοίκηση, Τόμος Ι, εκδ. Σάκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 1 επ.

⁵Βλ. Ράικος, Αθ., 2011, Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος ΙΙ, 4^η εκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 252.

⁶Βλ. Μπαμπαλιούτας, Λ., 2013, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, Τόμος Β', εκδ. Σάκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 15 επ. Πικραμένος, Μιχ., 2012, Όψεις της διοικητικής οργάνωσης του Κράτους μετά τον Καλλικράτη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 18 επ.

Προϊσταμένων Γενικών Διευθύνσεων του άρθρου 160 του Ν. 3528/2007 (ΦΕΚ Α' 26), όπως ισχύει και μπορεί να είναι, είτε δημόσιος υπάλληλος, είτε υπάλληλος νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου της κατηγορίας ΠΕ, ή ΤΕ, εφόσον:

α. έχει ασκήσει καθήκοντα Προϊσταμένου Γενικής Διεύθυνσης για ένα έτος τουλάχιστον ή

β. έχει 15 τουλάχιστον έτη συνολικής πραγματικής δημόσιας υπηρεσίας και έχει ασκήσει καθήκοντα Προϊσταμένου Διεύθυνσης για 3 τουλάχιστον έτη, και

γ. η επιλογή του στη θέση του Προϊσταμένου Γενικής Διεύθυνσης και στη θέση Προϊσταμένου Διεύθυνσης να προέκυψε από Υπηρεσιακό Συμβούλιο, εκτός εάν δεν πραγματοποιήθηκαν κρίσεις από το αρμόδιο κατά τις οικείες διατάξεις υπηρεσιακό συμβούλιο κατά την τελευταία διετία.

Για την επιλογή των 7 Συντονιστών Αποκεντρωμένης Διοίκησης εκδίδεται απόφαση - προκήρυξη του Υπουργού Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, η οποία αναρτάται στην ιστοσελίδα του προγράμματος «ΔΙΑΥΓΕΙΑ» (Ν.3861/2012, ΦΕΚ Α' 112), στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης και δημοσιεύεται σε μία ημερήσια εφημερίδα πανελληνίας κυκλοφορίας. Οι αιτήσεις των υποψηφίων, οι οποίες πρέπει να αφορούν συγκεκριμένη Αποκεντρωμένη Διοίκηση, υποβάλλονται, με σύντομο βιογραφικό σημείωμα, στην υπηρεσία που ορίζεται στην προκήρυξη, εντός προθεσμίας δέκα (10) ημερών, η οποία και αρχίζει από την επομένη της δημοσίευσής της στην ημερησία εφημερίδα πανελληνίας κυκλοφορίας.

Η επιλογή πραγματοποιείται βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, που αξιολογούνται, όπως: α. τα επαγγελματικά προσόντα⁷, β. η εργασιακή - διοικητική εμπειρία⁸, γ. οι ικανότητες-δεξιότητες⁹ των

⁷Ο βαθμός του βασικού τίτλου σπουδών πολλαπλασιάζεται με τον συντελεστή 25. Ο βαθμός του δεύτερου τίτλου σπουδών, εφόσον είναι της ίδιας εκπαιδευτικής βαθμίδας με τον βασικό τίτλο σπουδών, πολλαπλασιάζεται με τον συντελεστή 7. Για το διδακτορικό δίπλωμα προστίθενται 200 μόρια. Για τον μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών, ετήσιας τουλάχιστον διάρκειας, προστίθενται 80 μόρια. Για την επιτυχή αποφοίτηση από την Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης προστίθενται 140 μόρια. Για την άριστη γνώση γλώσσας της Ευρωπαϊκής Ένωσης προστίθενται 80 μόρια και για την πολύ καλή γνώση 50 μόρια. Για την άριστη γνώση γλώσσας άλλων χωρών, εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης, προστίθενται 50 μόρια, για τη δε πολύ καλή γνώση 30 μόρια. Για την πιστοποιημένη επιμόρφωση προστίθενται, ανά ημέρα, ένα μόνιο επιμόρφωσης με ανώτατο όριο τα 50 μόρια.

⁸Ο χρόνος υπηρεσίας: μέχρι 300 μόρια (για κάθε έτος υπηρεσίας 10 μόρια με ανώτατο όριο τα 30 έτη). Χρόνος υπηρεσίας μεγαλύτερος του εξαμήνου λογίζεται ως πλήρες έτος. Ο χρόνος υπηρεσίας σε θέση Προϊσταμένου Γενικής Διεύθυνσης: μέχρι 154 μόρια (για κάθε συμπληρωμένο μήνα 2,11 μόρια με ανώτατο όριο τους 73 μήνες). Ο χρόνος υπηρεσίας σε θέση Προϊσταμένου Διεύθυνσης ή ενδιάμεσου (μεταξύ Διεύθυνσης και Τμήματος) επιπέδου: μέχρι 300 μόρια (για κάθε συμπληρωμένο μήνα 1,67 μόρια με ανώτατο όριο τους 180 μήνες). Ο χρόνος υπηρεσίας σε θέση Προϊσταμένου Τμήματος ή αυτοτελούς γραφείου: μέχρι 200 μόρια (για κάθε συμπληρωμένο μήνα 1,11 μόρια με ανώτατο όριο τους 180 μήνες). Το σύνολο των μορίων που μπορεί να λάβει υποψήφιος από το χρόνο υπηρεσίας σε θέση Προϊσταμένου Γενικής Διεύθυνσης, Προϊσταμένου Διεύθυνσης και Προϊσταμένου Τμήματος υπολογίζονται με ανώτατο όριο τους 180 μήνες και δεν μπορεί να υπερβεί τα 380 μόρια.

⁹(1) Υπηρεσιακή αξιολόγηση: μέχρι 200 μόρια. Τα κριτήρια της έκθεσης αξιολόγησης αξιολογούνται βάσει της βαθμολόγησής τους στις εκθέσεις αξιολόγησης και λαμβάνεται υπόψη ο μέσος όρος αυτής για κάθε κριτήριο με συντελεστή βαρύτητας 6.

(2) Ειδικές δραστηριότητες, μέχρι 80 μόρια συνολικά, όπως: - συγγραφικό έργο (άρθρα, μελέτες, προτάσεις) που σχετίζεται με αντικείμενο της δημόσιας διοίκησης γενικότερα, - εισηγήσεις, ανακοινώσεις σε συνέδρια, ημερίδες κ.λπ. συναφείς με το αντικείμενο της δημόσιας διοίκησης, γενικότερα, καθώς και η διενέργεια ΕΔΕ ή ανάκρισης που ανατίθενται στον υπάλληλο από την υπηρεσία του, στο πλαίσιο του πειθαρχικού ελέγχου, - εκπροσώπηση σε συμβούλια, επιτροπές ή ομάδες εργασίας, τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό, ουσιαστικού περιεχομένου, - μέλη Δ.Σ., Πρόεδροι, Διοικητές και λοιπά όργανα διοίκησης νομικών προσώπων του δημοσίου τομέα.

(3) Η ηθική αμοιβή του επαίνου ή το μετάλλιο διακεκριμένων πράξεων, εφόσον σχετίζονται με το αντικείμενο της υπηρεσίας: 70 μόρια.

(4) Συνέντευξη: μέχρι 350 μόρια.

Ο βαθμός του υποψηφίου προκύπτει από την ορθότητα και την πληρότητα των απαντήσεων με τυχαίες ερωτήσεις μέσα από τράπεζα ερωτήσεων. Σκοπός της συνέντευξης είναι να μορφώσει το Συμβούλιο γνώμη για την προσωπικότητα, την ικανότητα και την καταλληλότητα του υποψηφίου για την άσκηση των καθηκόντων της θέσης για την οποία κρίνεται. Η συνέντευξη διενεργείται από το Συμβούλιο Υπηρεσιακής Κατάστασης Προϊσταμένων Γενικών Διευθύνσεων.

υποψηφίων. Κατ' αυτόν τον τρόπο εισάγονται αντικειμενικά και μη πολιτικά κριτήρια για την επιλογή των Προϊσταμένων των Αποκεντρωμένων Διοικήσεων σηματοδοτώντας μία νέα από-πολιτικοποιημένη τάση του κοινού νομοθέτη, βασιζόμενη σε σταθερά αξιοκρατικά κριτήρια, με βάση τον λόγο της προσωπικής αξίας κάθε υποψηφίου κατ' εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 4 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 103 παρ. 7 του Συντάγματος.

Ρητώς ορίζεται ότι δεν επιτρέπεται να είναι υποψήφιος, για την επιλογή, υπάλληλος, που αποχωρεί, αυτοδικαίως, από την υπηρεσία εντός 3 ετών από τη λήξη της προθεσμίας υποβολής της υποψηφιότητάς του. Ο άνω περιορισμός δεν ισχύει στην περίπτωση, κατά την οποία, ο υπάλληλος περιλαμβάνει στην αίτησή του ρητή δέσμευση, ότι, σε περίπτωση που επιλεγεί, παραμένει στην υπηρεσία του μέχρι τη λήξη της θητείας και πάντως όχι πέραν του 67ου έτους της ηλικίας του.

Επίσης, ρητώς αναφέρεται ότι δεν μπορεί να επιλεγεί εκείνος κατά του οποίου έχει επιβληθεί τελεσίδικα πειθαρχική ποινή ανώτερη του προστίμου των αποδοχών του, καθώς και εκείνος, που έχει παραπεμφθεί με αμετάκλητο βούλευμα, ή με απευθείας κλήση, στο ακροατήριο, για κακούργημα ή για πλημμέλημα της περίπτωσης α' της παρ. 1 του άρθρου 8 του Ν. 3528/2007 (Α' 26), ήτοι για κλοπή, υπεξαίρεση (κοινή και στην υπηρεσία), απάτη, εκβίαση, πλαστογραφία, απιστία δικηγόρου, δωροδοκία, καταπίεση, απιστία περί την υπηρεσία, παράβαση καθήκοντος, καθ' υποτροπή συκοφαντική δυσφήμιση, καθώς και για οποιοδήποτε έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας ή έγκλημα οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής. Η ως άνω ρύθμιση καθίσταται ατελής, διότι θα πρέπει, λόγω και της φύσεως της συγκεκριμένης θέσεως στην ιεραρχική κλίμακα, έστω και αν δεν αναφέρεται ρητώς στην οικεία νομοθετική ρύθμιση, ν' αποκλεισθεί και η περίπτωση επιλογής ως Συντονιστή του προσώπου που έχει παραπεμφθεί, ως υπόδικος, με τελεσίδικο βούλευμα για τ' ανωτέρω κακούργηματα ή/και πλημμέληματα¹⁰, έστω και αν το αδίκημα έχει παραγραφεί, του προσώπου όπου, λόγω καταδίκης, έχει στερηθεί τα πολιτικά του δικαιώματα και για όσο χρόνο διαρκεί η στέρηση αυτή, καθώς και του προσώπου όπου τελεί υπό στερητική δικαστική συμπαράσταση (πλήρη ή μερική), υπό επικουρική δικαστική συμπαράσταση (πλήρη ή μερική) και υπό τις δύο αυτές καταστάσεις.

Οι αρμοδιότητες του Συντονιστή της οικείας Αποκεντρωμένης Διοίκησης έχουν έναν σημαντικό και επιτελικό χαρακτήρα για την ανάπτυξη της περιφέρειας και αφορούν σχεδόν όλους τους Τομείς των Δημοσίων Πολιτικών, όπως αυτές προβλέπονται από το ισχύον Σύνταγμα και προωθούν την ανάπτυξη και των επιμέρους τοπικών κοινωνιών.

3. Η μεταρρύθμιση στο θεσμικό πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης και το ζητούμενο της τοπικής ανάπτυξης - Η ενίσχυση του συνταγματικού ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης

Το θεσμικό πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης, από το 2010 με την ψήφιση του Ν. 3852/2010¹⁰ έως και την τρέχουσα χρονική περίοδο έχει υποστεί αρκετές σημαντικές αλλαγές, οι οποίες επηρέασαν την άσκηση διοίκησης επί των τοπικών υποθέσεων, λόγω και της υφιστάμενης οικονομικής κρίσεως στην οποία έχει περιέλθει η Χώρα. Ειδικότερα στα πλαίσια αναμόρφωσης της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η αδήριτη ανάγκη για αναθεώρηση του άρθρου 102 του ισχύοντος Συντάγματος, αποτελεί μία επιτακτική συνταγματική ανάγκη, στο πλαίσιο της ενίσχυσης του δημοκρατικού και αναπτυξιακού ρόλου που καλούνται να διαδραματίσουν οι ΟΤΑ, μέσα από την κατοχύρωση θεσμών άμεσης δημοκρατίας, αλλά και το κυριότερο, μέσα και από την συνταγματική οριοθέτηση κανόνων συνεργασίας, τόσο με την κεντρική και την αποκεντρωμένη κρατική διοίκηση, όσο και με την σαφή οριοθέτηση κανόνων διαχείρισης των οικονομικών των ΟΤΑ προς την κατεύθυνση της πλήρους εφαρμογής της αρχής της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης και των επιμέρους συνιστωσών της όπως οι αρχές της αποδοκότητας, της οικονομικότητας, της εύρυθμης λειτουργίας κ.ο.κ. Το ζητούμενο της συνταγματικής αναθεώρησης του άρθρου 102 του Συντάγματος δεν αποτελεί απλά μία τυποποιημένη συνταγματική διαδικασία, αλλά αποτελεί το βασικό στοιχείο ενίσχυσης, τόσο των διοικητικών δομών της τοπικής δημοκρατίας, όσο και των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της ελληνικής περιφέρειας, μέσα από ένα υγιές οικονομικό περιβάλλον¹¹, σταθερούς ελεγκτικούς μηχανισμούς με ενδυνάμωση του ρόλου του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των ελεγκτικών και διαχειριστικών αρχών των προγραμμάτων που εντάσσονται στην πολιτική της ΕΕ για την οικονομική και κοινωνική συνοχή.

Η θεσμική μεταρρύθμιση του «Καλλικράτη» με τη δημιουργία της Περιφέρειας ως ΟΤΑ β' βαθμού στη θέση της τέως Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης, αλλά και η θεσμική μεταβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης

¹⁰Βλ. Μπαμπαιλιούτας, Λ., 2013, ο.π., σελ. 21 επ.· Κτιστάκη, Στ., 2014, Εισαγωγή στη δημόσια διοίκηση, εκδ. Παπαζήσης, σελ. 69· Λαδιάς, Χρ., 2014, Ειδικά Θέματα Τοπικής Αυτοδιοίκησης, εκδ. Παπαζήσης, σελ. 34 επ.

¹¹Με ενδυνάμωση των υφισταμένων υποδομών, βλ. Πετράκος, Γ., και Ψυχάρης, Γ., 2004, Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα, εκδ. Κριτική, σελ. 224 επ.

α' βαθμού με τη δημιουργία ορεινών και νησιωτικών Δήμων, συνέβαλλε σημαντικά στην προσπάθεια ενίσχυσης της περιφερειοποίησης της ελληνικής πολιτικής. Η προσπάθεια για εναρμόνιση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα και πρότυπα βρίσκει εφαρμογή στον ρυθμιστικό ρόλο που διαδραματίζει η αιρετή Περιφέρεια στην ανάπτυξη των έργων που εντάσσονταν αρχικά στο ΕΣΠΑ 2007-2013¹² και που θ' αναπτυχθούν υπό το νέο Κοινό Στρατηγικό Πλαίσιο 2014-2020¹³ της πολιτικής της ΕΕ για την οικονομική και κοινωνική συνοχή¹⁴.

Η διαλεκτική σχέση που καλείται να λάβει χώρα, δεν έχει μόνο έναν έντονο θεσμικό χαρακτήρα. Η απαιτούμενη συνεργασία όλων των μορφών και βαθμίδων διοίκησης, θα πρέπει να έχει έναν έντονα απο-πολιτικοποιημένο ρόλο, με βάση τις αρχές του σχεδιασμού της διοικητικής δράσης, της τεχνοκρατίας, της συνεργασίας και του «πνεύματος συνεργασίας», βασιζόμενη στις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας που διέπουν το θεσμικό γίνεσθαι της ΕΕ. Η ανωτέρω σχέση θα πρέπει να ενισχυθεί από τη δημιουργία σταθερού θεσμικού δημοσιονομικού πλαισίου, με έμφαση στην ενδυνάμωση των Ελεγκτικών Αρχών και την δημιουργία μιας σταθερής ελεγκτικής διαδικασίας, χωρίς γραφειοκρατική δομή και καθυστέρηση στην παραγωγή ελεγκτικού έργου, αλλά πάντοτε με γνώμονα τον έλεγχο της νομιμότητας και κανονικότητας των δαπανών¹⁵.

4. Επίλογος

Η επίτευξη της περιφερειακής ανάπτυξης στη Χώρα μας, απαιτεί γενναίες αποφάσεις σε επίπεδο κεντρικής εξουσίας. Αποφάσεις που θα δώσουν την ευκαιρία για διαρθρωτικές αλλαγές, τόσο στο επίπεδο της άσκησης της κρατικής αποκεντρωμένης διοίκησης, όσο και στο αυτοδιοικούμενο επίπεδο. Μία διαλεκτική σχέση μεταξύ αποκέντρωσης και αυτοδιοίκησης απαιτεί σταθερό οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον, με σταθερή προσήλωση στις ευρωπαϊκές αρχές, σταθερούς ελεγκτικούς μηχανισμούς¹⁶ με εμπιστοσύνη στο έργο τους, ειλικρινή, σαφή και ακριβή προϋπολογισμό, αλλά και βούληση για ενδυνάμωση του τοπικού γίνεσθαι με θεσμούς άμεσης δημοκρατίας. Η περιφερειακή ανάπτυξη, θεσμικά, αφορά όλα τα δημόσια αγαθά: υγεία, παιδεία, δικαιοσύνη. Αφορά όμως και το εργασιακό και επιχειρηματικό περιβάλλον, το οποίο δεν θα πρέπει να επηρεάζεται από πολιτικές σκοπιμότητες και νομοθετήματα που εξελίσσονται ως ανεφάρμοστα στην πράξη. Η ορθή-χρηστή δημοσιονομική διαχείριση και ο έλεγχος των δημοσίων οικονομικών μέσα από τους θεσμούς της δημόσιας ελεγκτικής θα μπορέσει να δώσει τις βάσεις για ανάπτυξη της περιφέρειας, ενισχύοντας το αίσθημα εμπιστοσύνης των πολιτών και εγκαθιδρύοντας μία νέα σχέση τους με τους αποκεντρωμένους φορείς.

Βιβλιογραφία

- Βενετσανοπούλου, Μ., 2014, Κακοδιοίκηση και διαφθορά στη Δημόσια Διοίκηση, Ελεγκτικοί Μηχανισμοί, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/κη.
- Κοκκίδου, Αλ., 2004, Οι αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου κατά το αναθεωρημένο άρθρο 98 του Συντάγματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/κη.
- Κόνσολας, Ν., 1997, Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, εκδ. Παπαζήση.
- Κτιστάκη, Στ., 2014, Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, εκδ. Παπαζήση.
- Λαδιάς, Χρ., 2013, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα, εκδ. Παπαζήση.
- Λαδιάς, Χρ., 2014, Ειδικά Θέματα Τοπικής Αυτοδιοίκησης, εκδ. Παπαζήση.
- Λαδιάς, Χρ., 2015, Οι ευρωπαϊκές περιφέρειες σήμερα, εκδ. Παπαζήση.
- Λώλος, Σ. 2009, Οι Ελληνικές Περιφέρειες, Οικονομική σύγκλιση και συνοχή, εκδ. Gutenberg.

¹²Βλ. Μπαμπαλιούτας, Λ., και Μητσόπουλος, Κ., 2014, Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και περιφερειακή πολιτική της Ε.Ε., εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 188 επ. Λαδιάς, Χρ., 2013, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα, εκδ., Παπαζήσης, σελ. 157 επ.

¹³Βλ. Μπαμπαλιούτας, Λ., και Μητσόπουλος, Κ., 2014, ο.π., σελ. 294 επ. Λαδιάς, Χρ., 2013, ο.π., σελ. 174 επ. Λαδιάς, Χρ., 2015, Οι ευρωπαϊκές περιφέρειες σήμερα, εκδ. Παπαζήσης, σελ. 364 επ.

¹⁴Αναφορικά με την περιφερειακή σύγκλιση στην ΕΕ, βλ. σχετικά Λώλος, Σαρ., 2009, Οι Ελληνικές Περιφέρειες, Οικονομική σύγκλιση και συνοχή, εκδ. Gutenberg, σελ. 29 επ.

¹⁵Για τον ασκούμενο έλεγχο νομιμότητας και κανονικότητας των δαπανών, βλ. ενδεικτικά, Κοκκίδου, Αλεξ., 2004, Οι αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου κατά το αναθεωρημένο άρθρο 98 του Συντάγματος, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 11 επ.

¹⁶Βλ. Βενετσανοπούλου, Μ., 2014, Κακοδιοίκηση και διαφθορά στη δημόσια διοίκηση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 1-4.

- Μπαμπαλιούτας, Λ., 2007, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, Τόμος Α', εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη.
- Μπαμπαλιούτας, Λ., 2013, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, Τόμος Β', εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/κη.
- Μπαμπαλιούτας Λ., και Μητσόπουλος, Κ., 2014, Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Περιφερειακή Πολιτική της ΕΕ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/κη.
- Μπέσιλα–Βήκα, Ευρ., 2010, Τοπική Αυτοδιοίκηση, Τόμος Ι, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/κη.
- Πετράκος, Γ., και Ψυχάρης, Γ., 2004, Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα, εκδ. Κριτική.
- Πικραμένος, Μ., 2012, Όψεις της διοικητικής οργάνωσης του Κράτους μετά τον Καλλικράτη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ράϊκος, Αθ., 2011, Γενική Πολιτειολογία και Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.

**Constitutional entrenchment of regional development in Greece –
The dialectical relationship with decentralization and local government**

Anna Ligomenou

Vice-President of the Court of Accounts
Lecturer, School Officers of the Greek Police, Athens, Greece
annaligmn@windowslive.com

Emilia Papazoglou-Mitropoulou

Lecturer, Department of Public Administration
Panteion University of Social and Political Sciences, Athens, Greece
epapaz@panteion.gr

Lambros Babalioutas

Assistant Professor, Department of Public Administration
Panteion University of Social and Political Sciences, Athens, Greece
babalioutas.l@dsa.gr

Abstract

The ongoing economic recession and the effects of the economic crisis require institutional and constitutional strengthening of the district, as a self-disposed administrative unit, but also requires the institutional strengthening via certain jurisdictions. The strategic "decentralized" design imposes due to the existed conditions the presence of a de-politicized and decentralized administration, which will cooperate in all levels with the local authorities. Through this collaboration a strong dialectical relationship will be developed between the two administrative organizations of the State, targeting the economic and social development of the borderline, mountainous and island areas, through a set of rules that will run the disciplined management of finances resources, based on the contemporary standards of the public auditing.

Keywords: Regional development, Local government, Decentralization, Decentralized Administration Coordinator, Local affairs, The Constitution 1975/86/2001/2008.

Η πληρέστερη συνταγματική κατοχύρωση των εννοιολογικών στοιχείων της τοπικής αυτοδιοίκησης, ως στόχος της συνταγματικής αναθεώρησης του άρθρου 102

Ηλίας Γ. Νικολόπουλος
Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης
Πάντειο Πανεπιστήμιο
nikolpanteion@panteion.gr

Περίληψη

Ο εκσυγχρονισμός της Ελληνικής δημόσιας διοίκησης – και υπό την παρούσα χρονική περίοδο οικονομικής υφέσεως – για τη βελτίωση του διοικητικού έργου, που παράγεται από τα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας, απαιτεί την αναθεώρηση του ισχύοντος Συντάγματος, η οποία με γενναία βήματα θα δώσει την ευκαιρία για αποτελεσματικότερη και δημοκρατικότερη διοίκηση. Μία διοίκηση που θα έχει ως κύριο άξονα τον πολίτη – και κυρίως – με θεσμούς όπως η τοπική αυτοδιοίκηση θα τονώσει την άσκηση των ανατιθέμενων αρμοδιοτήτων και θα ενισχύσει το ουσιαστικό νόημα του όρου «τοπική υπόθεση». Στο πλαίσιο της αναθεώρησης του Συντάγματος, που από καιρό έχει διατυπωθεί ως αναγκαιότητα από τα πολιτικά κόμματα, προτείνεται – εκτός των άλλων – η ριζική τροποποίηση των διατάξεων του άρθρου 102, ώστε τα εννοιολογικά στοιχεία της τοπικής αυτοδιοίκησης (ΤΑ), ως σύμπραξης των μελών του νομικού προσώπου κατά τη διαχείριση των υποθέσεων του, καθώς και η διαχείριση, με δική του ευθύνη, των υποθέσεων που έχουν ανατεθεί σε αυτό, να αποκτήσουν ουσιαστικό περιεχόμενο. Αντίθετα, πρέπει με την αναθεώρηση του άρθρου 102 του Συντάγματος να απαλειφθούν τα αρνητικά στοιχεία που ποδηγετούν την ΤΑ (α' και β' βαθμού), όπως η ανάθεση σε αυτή κρατικών υποθέσεων χωρίς να ερωτάται, ώστε να υπόκειται σε ιεραρχικό έλεγχο κατά την εκπλήρωσή τους και να αδυνατεί να εκπληρώσει τις «ίδιες υποθέσεις». Σκοπός της παρούσης εισήγησης αποτελεί η παρουσίαση απόψεων σχετικά με την επικείμενη αναθεώρηση του άρθρου 102 του ισχύοντος Συντάγματος και τη δημοκρατικότερη και πιο ουσιαστική άσκηση διοίκησης στις τοπικές υποθέσεις.

Λέξεις-κλειδιά: Σύνταγμα, Τοπική αυτοδιοίκηση, Τοπική υπόθεση, Συνταγματική αναθεώρηση, Πολιτικά κόμματα, Άρθρο 102 Συντάγματος, Ιεραρχικός έλεγχος, Εποπτεία νομιμότητας.

46

1. Η αναγκαιότητα αναθεώρησης του άρθρου 102 του Συντάγματος

Η ριζική τροποποίηση του άρθρου 102 στην προσεχή αναθεώρηση αποτελεί αδήριτη ανάγκη για τον εκσυγχρονισμό του κράτους, έτσι ώστε τα εννοιολογικά στοιχεία της τοπικής αυτοδιοίκησης, ήτοι : α) η σύμπραξη των μελών του νομικού προσώπου κατά τη διαχείριση των υποθέσεων του και β) η διαχείριση με δική του ευθύνη των υποθέσεων που έχουν ανατεθεί σε αυτό, να αποκτήσουν ουσιαστικό περιεχόμενο¹. Αντίθετα, πρέπει με την αναθεώρηση του άρθρου 102 να απαλειφθούν τα αρνητικά στοιχεία που ποδηγετούν την ΤΑ, όπως η ανάθεση σε αυτή κρατικών υποθέσεων χωρίς να ερωτάται, ώστε να υπόκειται σε ιεραρχικό έλεγχο κατά την εκπλήρωσή τους και να αδυνατεί να εκπληρώσει τις ίδιες υποθέσεις. Στο τελευταίο εδάφιο της πρώτης παραγράφου του άρθρου 102 του ισχύοντος Συντάγματος ορίζεται ότι «Με νόμο μπορεί να ανατίθεται στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης η άσκηση αρμοδιοτήτων που συνιστούν αποστολή του κράτους». Είναι πρόδηλο ότι οι δοτές αυτές αρμοδιότητες υπάγονται στην ιεραρχική εξουσία του κράτους και οι πράξεις που εκδίδονται σε σχέση με τις δοτές υποθέσεις, αλλά και οι διαταγές των κρατικών οργάνων δεν υπόκεινται σε αίτηση ακυρώσεως. Επίσης η ευθύνη αποζημίωσης των τρίτων βαρύνει το κράτος και όχι τους τοπικούς οργανισμούς όπως συμβαίνει προκειμένου περί ιδίων υποθέσεων.

Πρέπει να επισημανθεί ότι η διάκριση ιδίων και δοτών υποθέσεων² οδηγεί σε δύο διαφορετικούς τύπους διοικητικής οργάνωσης. Στο δοτό κύκλο ενεργείας πρόκειται για αποκεντρωμένη κρατική διοίκηση,

¹Για τα εννοιολογικά στοιχεία του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης βλ., ενδεικτικά αντί άλλων, Κτιστάκη, Στ., 2014, Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, εκδ. Παπαζήση, σελ. 62 επ' Ραΐκος, Αθ., 2011β, Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II, 4η εκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 227 επ' Ραΐκος, Αθ., 2011α, Συνταγματικό Δίκαιο, Γενική Πολιτειολογία - Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο και Οργανωτικό Μέρος I, 4η εκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 215 επ.' Μπαμπαλιούτας, Λ., 2007, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, Τόμος Α', εκδ. Σάκκουλα (Αθήνα-Θεσ/κη), σελ. 23 επ' Μπαμπαλιούτας, Λ., 2013, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, Τόμος Β', εκδ. Σάκκουλα (Αθήνα-Θεσ/κη), σελ. 11 επ..

²Για τη διάκριση των υποθέσεων σε ίδιες και δοτές βλ., αντί άλλων, Ραΐκος, Αθ., 2011β, Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II, 4η εκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 243 επ.

δηλαδή για άμεση κρατική διοίκηση, ενώ ο ίδιος κύκλος ενεργειών των τοπικών οργανισμών οδηγεί σε έμμεση κρατική διοίκηση.

2. Η τοπική αυτοδιοίκηση υπό το πρίσμα του Συντάγματος και του Ευρωπαϊκού Χάρτη Τοπικής Αυτονομίας

Το πρόβλημα, που δημιουργήθηκε μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001, είναι ότι ενώ όλες οι τοπικές υποθέσεις σύμφωνα με το άρθρο 102, παρ. 1, υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) α' και β' βαθμού³, με τη μεταβίβαση από το κράτος των δοτών αρμοδιοτήτων και τον ισχύοντα αυτονοήτως ιεραρχικό έλεγχο σε αυτές, οι ΟΤΑ αδυνατούν να εκπληρώσουν τις ίδιες αρμοδιότητές τους, ελλείπει οικονομικών πόρων. Πράγματι, όπως μέχρι σήμερα συμβαίνει, η αδυναμία ταυτόχρονης μεταφοράς των αντιστοιχών πόρων για την εξυπηρέτηση της δοτής αρμοδιότητας και η εξυπηρέτηση αυτής από τους πόρους του ΟΤΑ, οδηγεί στην αδυναμία εκπλήρωσης του προγράμματός του, που συνίσταται κατά κύριο λόγο στην εκπλήρωση των ίδιων αρμοδιοτήτων, όπως για παράδειγμα στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος (φυσικού, πολιτιστικού, αστικού).

Παρά το γεγονός ότι ο Ευρωπαϊκός Χάρτης Τοπικής Αυτονομίας (ΕΧΤΑ)⁴ καθιερώνει στο άρθρο 4, παρ. 2, το τεκμήριο αρμοδιότητας υπέρ των ΟΤΑ, ορίζοντας ότι «Οι ΟΤΑ, στο πλαίσιο του νόμου, έχουν κάθε δυνατότητα δράσης για να ασκήσουν την πρωτοβουλία τους για κάθε θέμα που δεν έχει εξαιρεθεί από την αρμοδιότητά τους ή δεν έχει παραχωρηθεί σε άλλη αρχή», η πλειονότητα των ΟΤΑ, ασχολούμενη με τις δοτές αρμοδιότητες και υφιστάμενη ιεραρχικό έλεγχο γι' αυτές που αποτελούν δευτερεύοντα κύκλο ενεργείας της, αδυνατεί να εκπληρώσει τις ίδιες αρμοδιότητές της που αποτελούν τον πρωτεύοντα κύκλο ενεργείας της, ελλείπει οικονομικών πόρων.

Σε κάθε περίπτωση, είναι δεδομένο ότι οι κρατικές αρμοδιότητες, που σύμφωνα με την ισχύουσα συνταγματική διάταξη μπορούν να μεταβιβάζονται στους ΟΤΑ, αφορούν περιφερειακές αρμοδιότητες που ανήκουν σύμφωνα με το προηγούμενο άρθρο 101 του Συντάγματος στις αρμοδιότητες των περιφερειακών οργάνων του κράτους (διοικητική αποκέντρωση). Ωστόσο οι ίδιες υποθέσεις πρέπει να αποτελούν τον κανόνα και οι δοτές την εξαίρεση.

3. Προτάσεις ενόψει της επικείμενης αναθεώρησης

Α) Προτεινόμενη και ευκαία λύση θα ήταν η πρόβλεψη της συναίνεσης του ΟΤΑ για την ανάληψη δοτής αρμοδιότητας αλλά και η σε κάθε περίπτωση άρνηση εκτέλεσής της χωρίς την προκαταβολή από το κράτος των αντιστοιχών πόρων. Τα παραπάνω μπορούν να γίνουν μόνο με τροποποίηση της διατύπωσης των αντίστοιχων παραγράφων του άρθρου 102 του Συντάγματος σε προσεχή αναθεώρηση.

Β) Στην προσεχή αναθεώρηση του άρθρου 102 πρέπει οπωσδήποτε να προβλεφθεί η αρχή της αμεσότητας και της υποχρεωτικότητας της ψηφοφορίας κατά την εκλογή των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως και ένα πάγιο αναλογικό εκλογικό σύστημα για την εκλογή τους⁵.

Γ) Συνταγματική τομή θα αποτελούσε και η καθιέρωση της άμεσης διοίκησης των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης από το λαό, με την πρόβλεψη της αντικατάστασης του δημοτικού συμβουλίου από τη δημοτική συνέλευση των εκλογέων δημοτών, έστω και δια της νομοθετικής οδού και για περιορισμένο αριθμό θεμάτων.

Δ) Τέλος,, η εισαγωγή του θεσμού της λαϊκής δημοτικής πρωτοβουλίας⁶ θα οδηγούσε σε μία ουσιαστική αυτοδιοίκηση από τους δημότες.

Βιβλιογραφία

Κτιστάκη, Στ., 2014, Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, εκδ. Παπαζήση.

Λαδιάς, Χρ., 2013, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα, εκδ. Παπαζήση.

Λαδιάς, Χρ., 2014, Ειδικά Θέματα Τοπικής Αυτοδιοίκησης, εκδ. Παπαζήση.

³Για τη λειτουργία των δύο βαθμών τοπικής αυτοδιοίκησης βλ., ενδεικτικά αντί άλλων, Λαδιάς, Χρ., 2013, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα, εκδ., Παπαζήση, σελ. 21 επ' Λαδιάς, Χρ., 2014, Ειδικά Θέματα Τοπικής Αυτοδιοίκησης, εκδ., Παπαζήση, σελ. 29 επ.

⁴Βλ. ενδεικτικά Μπέσιλα-Βήγκα, Ευρ., 2010, Τοπική Αυτοδιοίκηση, Τόμος Ι, Γ' εκδ., εκδ. Σάκκουλας (Αθήνα-Θεσσαλονίκη), σελ. 191 επ.

⁵Για τις εκλογές στην τοπική αυτοδιοίκηση βλ. σχετικά Μακροδημήτρης, Αντ., και Πραβίτα, Μαρ.-Ηλ., 2012, Δημόσια Διοίκηση, Ε' εκδ., εκδ. Σάκκουλας (Αθήνα-Θεσσαλονίκη), σελ. 373 επ.

⁶Βλ. σχετικά Νικολόπουλος, Ηλ., 1997, Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, Συμβολή στο συγκριτικό συνταγματικό δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 42 επ' Νικολόπουλος, Ηλ., 2000, Ο θεσμός της Λαϊκής Πρωτοβουλίας στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, Δήμος, Τεύχος 1^ο, σελ. 12 επ.

Μακρυδημήτρης Αντ., και Πραβίτα Μαρ., Ηλ., 2012, Δημόσια Διοίκηση, Ε' εκδ., εκδ. Σάκκουλα (Αθήνα-Θεσ/κη).

Μπαμπαλιούτας, Λ., 2007, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, Τόμος Α', εκδ. Σάκκουλα (Αθήνα-Θεσ/κη).

Μπαμπαλιούτας, Λ., 2013, Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, Τόμος Β', εκδ. Σάκκουλα (Αθήνα -Θεσ/κη).

Μπέσιλα-Βήκα, Ευρ., 2010, Τοπική Αυτοδιοίκηση, Τόμος Ι, εκδ. Σάκκουλα (Αθήνα-Θεσ/κη).

Νικολόπουλος, Ηλ., 1997, Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας. Συμβολή στο συγκριτικό συνταγματικό δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Νικολόπουλος, Ηλ., 2000, Ο Θεσμός της Λαϊκής Πρωτοβουλίας στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, Δήμος, Τεύχος 1^ο.

Ράϊκος, Αθ., 2011α, Γενική Πολιτειολογία και Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Ι, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.

Ράϊκος, Αθ., 2011β, Γενική Πολιτειολογία και Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.

The fuller constitutional recognition of the conceptual elements of local government, as an objective of constitutional revision of the Article 102

Elias G. Nikolopoulos

Professor of Constitutional Law, Department of Public Administration

Panteion University

nikolpanteion@panteion.gr

Abstract

The modernization of Greek public administration system, in this period of economic recession, for the improving of the administrative work, produced by the organs of executive power, requires a revision of the current Constitution, which in brave steps, will provide an opportunity for effective and democratic government. An administration that has as the main axis the citizen, and most importantly with institutions such as municipalities will boost the performance of the delegation and will strengthen the essential meaning of the saying "local matters". As part of the revision of the Constitution, which has long been a necessity from the political parties, among other things, it has been proposed a radical modification of Article 102 at the next review, that the conceptual elements of local government, as the consortium members of the legal person in the management of affairs, and the management of its own affairs with responsibility assigned to it, to gain substance. Conversely, should with the revision of Article 102 of the Constitution to eliminate the negative elements which burden the local government (first and second degree), such as assigning this, state affairs without asking to be subject to hierarchical control over their performance and be unable to perform their "own affairs". The purpose of this recommendation is to present opinions on the forthcoming revision of Article 102 of the current Constitution and the democratic and effective management practice in local affairs.

Keywords: Constitution, Local government, Local affair, Constitutional revision, Political parties, Hierarchical control, Supervision of legality.

Οι συνενώσεις των δήμων της χώρας και οι επιπτώσεις τους στην περιφερειακή ανάπτυξη

Χρήστος-Θεόφραστος Φώης

Υπ. Διδάκτωρ, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
xfois1@gmail.com

Δέσποινα Σδράλη

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
dsdrali@hua.gr

Μαλβίνα Βαμβακάρη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Πληροφορικής και Τηλεματικής, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
mvamv@hua.gr

Κωνσταντίνος Δ. Αποστολόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
c.d.apostolopoulos@gmail.com

Περίληψη

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας είναι η κριτική προσέγγιση και η αξιολόγηση των μεταρρυθμίσεων για την τοπική αυτοδιοίκηση (πρόγραμμα «Ι. Καποδίστριας» και πρόγραμμα «Καλλικράτης») και οι επιπτώσεις που είχαν αυτές στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών. Στόχος των μεταρρυθμίσεων ήταν η δημιουργία ισχυρής τοπικής αυτοδιοίκησης, δηλαδή ισχυρών και αποτελεσματικών οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, ικανών να σχεδιάζουν και να υλοποιούν πολιτικές τοπικής ανάπτυξης, καθώς και να παρέχουν αποτελεσματικές και ποιοτικά αναβαθμισμένες υπηρεσίες στους πολίτες. Συνδετικός κρίκος των δυο αυτών μεταρρυθμίσεων είναι η πολιτική των συνενώσεων που ακολουθήθηκε και εξετάζεται στην παρούσα εργασία υπό την αναπτυξιακή της πτυχή. Για την εκ των υστέρων αξιολόγηση του προγράμματος «Ι. Καποδίστριας» πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου με τη χρήση ειδικά διαμορφωμένου ερωτηματολογίου. Τα αποτελέσματα της επιτόπιας έρευνας ερμηνεύονται αρχικά μέσω της περιγραφικής στατιστικής και αναλύονται, στη συνέχεια, με τη χρήση της παραγοντικής ανάλυσης (factor analysis), καθώς και λογιστικών παλινδρομήσεων. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση SWOT για τον εντοπισμό των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων του προγράμματος «Καλλικράτης». Από τα αποτελέσματα της έρευνας προέκυψε ότι οι συνενώσεις συνέβαλαν ικανοποιητικά στη βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, μέσω της ενίσχυσης της τοπικής αυτοδιοίκησης με νέες αρμοδιότητες και πόρους και επομένως στη βελτίωση της αποτελεσματικότητάς της. Όπως, επίσης, και στη μείωση του λειτουργικού κόστους και την προώθηση της ενεργούς συμμετοχής των δημοτών στα κοινά.

Λέξεις-κλειδιά: Συνενώσεις δήμων, Βιώσιμη ανάπτυξη αγροτικών περιοχών, Ανάλυση SWOT, Παραγοντική ανάλυση, Λογιστικές παλινδρομήσεις.

1. Εισαγωγή

Για την ευρωπαϊκή αυτοδιοίκηση, η αποκέντρωση και η θεσμική αναγνώριση του πρωταγωνιστικού ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης στην τοπική ανάπτυξη, αποτελούν στρατηγική επιλογή για την ενίσχυση της δημοκρατίας, της αξιοπιστίας των αντιπροσωπευτικών και συμμετοχικών θεσμών, της ανταγωνιστικής οικονομικής παρέμβασης, της αειφόρου ανάπτυξης και της επίτευξης της κοινωνικής συνοχής. Η αυτοδιοίκηση, με βάση το διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο, αλλά κυρίως με βάση τα μεγάλα ανοικτά ζητήματα της αποκέντρωσης, της περιφερειακής ανάπτυξης και της ενίσχυσης των περιφερειακών θεσμών στη χώρα μας, έχει θέσει ως στρατηγικό της στόχο, το να σχεδιαστεί και να εφαρμοστεί ένας νέος κύκλος μεταρρυθμίσεων με επίκεντρο την τοπική διακυβέρνηση. Μεταρρυθμίσεις που θα καταλήγουν στη θεσμική ολοκλήρωση του θεσμού, θα εναρμονίζουν την αυτοδιοίκηση με τις σύγχρονες ανάγκες των πολιτών και θα της προσδίδουν τα χαρακτηριστικά ενός σύγχρονου πολιτικού οργανισμού σε ένα αποκεντρωμένο διοικητικό σύστημα (ΚΕΔΚΕ, 2005). Η συγκρότηση της νέας διοικητικής δομής στην πρωτοβάθμια τοπική αυτοδιοίκηση απασχολεί ήδη τη δημόσια συζήτηση. Κοινός τόπος είναι η μείωση του αριθμού των δήμων και συνεπώς η συγκρότηση πληθυσμιακά και χωρικά μεγαλύτερων γεωγραφικών μονάδων, στις οποίες αναμένεται να αναπτυχθεί ισχυρότερο διοικητικό σύστημα έτσι ώστε να ικανοποιούνται δύο κυρίως στόχοι: Οι δήμοι να αποτελέσουν ισχυρά κέντρα δημοκρατικού προγραμματισμού και ταυτόχρονα να γίνουν αποτελεσματικότεροι διαχειριστές υπηρεσιών, που αναφέρονται ιδίως στην καθημερινή ζωή των πολιτών και στην ποιότητά της.

Οι συνενώσεις των δήμων είναι μία μεταρρύθμιση που μπορεί να δημιουργήσει βιώσιμους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης, ικανούς να αναβαθμίσουν το τοπικό πολιτικό σύστημα, να εξασφαλίσουν την κοινωνική συναίνεση στις ενέργειές τους, να προγραμματίσουν την ανάπτυξη του τόπου

τους, να εξασφαλίσουν και να διαχειριστούν τους πόρους που απευθύνονται στην ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών, να συντονίζουν τις τοπικές δημόσιες επενδύσεις και να διασφαλίζουν τη διαφάνεια και τον κοινωνικό έλεγχο στη δράση τους (Προβατάς, 2003). Συμπερασματικά μπορεί να ειπωθεί ότι η μεταρρύθμιση θέλει να προσφέρει μία σημαντική ευκαιρία για τον εκσυγχρονισμό και τη λειτουργική ολοκλήρωση της τοπικής αυτοδιοίκησης στη χώρα μας. Αποτελεί κοινό τόπο διαπίστωση ότι η αναδιάρθρωση μεγεθών της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης από μόνη της, χωρίς συνδυασμένη μεταφορά πόρων (οικονομικών/ ανθρώπινων) και αρμοδιοτήτων, θα ήταν ένα εγχείρημα χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο (Χλέπας, 2009). Υστέρα από τα παραπάνω προκύπτει η αναγκαιότητα να μελετηθεί αναλυτικά και να αξιολογηθεί ως προς τις διάφορες πτυχές της τόσο η πρώτη φάση των συνενώσεων των δήμων (πρόγραμμα «Ι. Καποδιστριας») όσο και η δεύτερη (πρόγραμμα «Καλλικράτης»). Ειδικότερα, θα πρέπει να εντοπιστούν οι επιπτώσεις, είτε θετικές είτε αρνητικές, τις οποίες είχαν οι συνενώσεις των δήμων και κοινοτήτων στην ποιότητα ζωής των κατοίκων και στην τοπική ανάπτυξη. Ακόμα, θα πρέπει να διευρυνθεί η αποτελεσματικότητα των μεταρρυθμίσεων, τα θετικά και αρνητικά στοιχεία τους, έτσι ώστε, μέσω της ως άνω διαδικασίας, να οδηγηθούμε στη βελτίωση του νομοθετικού πλαισίου και στην καλύτερη αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προκύπτουν.

2. Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν διάφορες μελέτες που πραγματεύονται τα ζητήματα της αξιολόγησης των διοικητικών μεταρρυθμίσεων στην τοπική αυτοδιοίκηση. Ειδικότερα στην περίπτωση της Δανίας, η κύρια θέση της μεταρρύθμισης ήταν ότι ευρύτερες διοικητικές ενότητες είναι περισσότερο ικανές να διαχειριστούν και να βοηθήσουν στη μείωση της χωρικής ανισότητας που εκφράζεται στην ποιότητα και στην ποιότητα της παραγωγής και διανομής δημόσιων υπηρεσιών (Garner, 1975). Ως πρωταρχικό σημείο της διοικητικής μεταρρύθμισης στη Δανία δεν προτάθηκε το χωροταξικό, αλλά η αποτελεσματική μεταφορά των αρμοδιοτήτων με τέτοιο τρόπο, ώστε η παροχή τους στους πολίτες να είναι οικονομικά αποτελεσματικότερη και κοινωνικά αποδοτικότερη. Η διοικητική μεταρρύθμιση δεν προετοιμάστηκε και δεν εφαρμόστηκε με διαδικασίες βίαιες, πρόχειρες και κάτω από την πίεση πελατειακών, τοπικιστικών ή μικροκομματικών συμφερόντων (Christiansen, 2008). Στην Ολλανδία (Kraaykamp *et al*, 2001) υποστηρίζεται ότι οι πολιτικές και διοικητικές ικανότητες της τοπικής διακυβέρνησης ενισχύονται με τις συγχωνεύσεις και ότι επιλύονται πιο εύκολα ενδοδημοτικά προβλήματα και τέλος οι συγχωνεύσεις γίνονται για να επιλυθούν χωρικά προβλήματα, κυρίως αυτά που προέρχονται από την έλλειψη διαθέσιμου χώρου για την κατασκευή κατοικιών. Το μειονέκτημα, το οποίο είναι παραδεκτό από όλους, είναι ότι με τις συγχωνεύσεις μεγαλώνει η απόσταση μεταξύ των ψηφοφόρων και των εκλεγμένων αντιπροσώπων, με αποτέλεσμα την πολιτική αποξένωση. Στη Σουηδία υπήρξαν δυο φάσεις διοικητικής μεταρρύθμισης που μείωσαν δραστικά τον αριθμό των δήμων. Ο κύριος στόχος της πρώτης μεταρρύθμισης ήταν να δημιουργήσει δήμους με περισσότερους από 2000 κατοίκους, με σκοπό να αυξήσει την αποδοτικότητα της τοπικής διοίκησης και να εκμεταλλευτεί τις οικονομίες κλίμακας για την παροχή καλύτερων δημόσιων υπηρεσιών. Σύμφωνα με την έρευνα του Hanes (2001) προέκυψε ότι η μείωση του κόστους ελαχιστοποιείται όσο αυξάνεται το μέγεθος του συγχωνευμένου δήμου. Έτσι είναι πιο αποδοτικό να υπάρχουν συγχωνεύσεις μεταξύ των μικρών δήμων.

Τα εμπειρικά αποτελέσματα της έρευνας των Blume *et al* (2007) για την περίπτωση της Γερμανίας έδειξαν ότι οι τοπικές συγχωνεύσεις δήμων, είτε με τη μορφή συγχωνεύσεων σε επίπεδο περιφέρειας είτε με τη συγχώνευση μιας κεντρικής πόλης με τα προάστια της, έχουν σημαντικές θετικές οικονομικές επιρροές, που ξεπερνούν τα αποτελέσματα των λειτουργικών συνεργασιών. Στην περίπτωση των δημοτικών συγχωνεύσεων σε περιφερειακό επίπεδο, οι θετικές επιρροές από τις οικονομίες κλίμακας, από την εφαρμογή της δημοσιονομικής ισορροπίας και από τα δυναμικά οφέλη της αποτελεσματικότητας, καταδεικνύουν χαμηλότερα έξοδα. Στην περίπτωση των συγχωνεύσεων κεντρικών πόλεων με τα περίχωρά τους, τα οφέλη καταδεικνύονται από τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης που παρουσιάζουν. Ο Sorensen (2006), για την περίπτωση των συνενώσεων των δήμων στη Νορβηγία, επισημαίνει ότι τα οφέλη από τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας είναι μεγαλύτερα για τους δήμους που έχουν μικρό πληθυσμό. Τα περιουσιακά δικαιώματα των δήμων μηδενίζονται μετά τις συγχωνεύσεις, με αποτέλεσμα οι δήμοι με υψηλά έσοδα να αντιτίθενται στη συνένωσή τους με φτωχότερους δήμους, και επομένως συρρικνώνεται και η αυτονομία τους. Στην Φινλανδία, όμως, η μεταρρύθμιση της τοπικής διακυβέρνησης έφερε και αρνητικά αποτελέσματα. Σύμφωνα με την Lehtola (2008), η παροχή υπηρεσιών επιδεινώνεται στις αγροτικές κοινότητες και στις παλιές δημοτικές έδρες. Έτσι οι κάτοικοι αυτών των περιοχών είναι αναγκασμένοι να διανύουν μεγαλύτερες αποστάσεις προκειμένου να χρησιμοποιήσουν τις δημόσιες υπηρεσίες. Η όλη αυτή διαδικασία επιβαρύνει την οικονομική κατάσταση των κατοίκων, καθώς πρέπει να προβούν σε περαιτέρω έξοδα μετακίνησης για να χρησιμοποιήσουν τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Αυτό όμως έχει ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής τους, καθώς ξοδεύουν και χρήμα και χρόνο προκειμένου να απολαύσουν την ικανοποίηση από τη χρήση συγκεκριμένων υπηρεσιών. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι πριν τη μεταρρύθμιση της τοπικής διακυβέρνησης, οι κάτοικοι απολάμβαναν αυτές τις υπηρεσίες χωρίς το επιπλέον

κόστος της μετακίνησης και τη σπατάλη του χρόνου τους. Αντίθετα, οι Lehto *et al* (2009), πάλι για την περίπτωση της Φινλανδίας, ισχυρίζονται ότι οι συγχωνεύσεις των δήμων, παρόλο που δημιουργήθηκαν λόγω οικονομικών παραγόντων, συνθέτουν ένα νέο καθεστώς κοινωνικής και αγροτικής πολιτικής. Η αλλαγή αυτή μπορεί να δώσει, στην τοπική αυτοδιοίκηση και στους πολίτες, νέους τρόπους τοπικής συμμετοχής και καλύτερα μοντέλα παροχής υπηρεσιών.

Για την περίπτωση του Καναδά, σκοπός των συνενώσεων ήταν να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητα, να μειωθούν τα δημοτικά έξοδα και να συρρικνωθεί ο αριθμός των πολιτικών, χωρίς όμως να μειώνεται η προσβασιμότητα προς τους εκλεγμένους τοπικούς παράγοντες. Σε πολλές περιπτώσεις υπήρξαν αντιθέσεις απέναντι στις συνενώσεις, καθώς οι κάτοικοι θεωρούσαν ότι οι μεγαλύτεροι δήμοι θα αύξαναν τη φορολογία χωρίς να παρέχουν επιπλέον υπηρεσίες και θα εξάλειφαν την αίσθηση της τοπικής κοινωνίας (Kushner and Siegel, 2003). Η ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας του Vojnovic (2001) έδειξε ότι στον Καναδά οι δημοτικές συνενώσεις περιλαμβάνουν τη σύνθετη αναδιοργάνωση των περιλόγων αυτοδιοικητικών και πολιτικών δομών. Πολλά από τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν, όπως επίσης και τα θετικά σημεία που βρέθηκαν, σχετίζονται με τις καταστάσεις που επικρατούσαν στους ήδη υπάρχοντες δήμους. Η επιτυχία των συγχωνεύσεων, στο να πετύχουν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα, όσο αφορά την τοπική διακυβέρνηση και την παροχή υπηρεσιών, εξαρτάται από την πορεία του χρόνου και από τις συγκεκριμένες οικονομικές και χωρικές καταστάσεις. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η συγχώνευση εξαρτάται από το παρελθόν των διαδημοτικών συνεργασιών, τη χωρική οργάνωση, την πολιτική δομή, τις χρηματοοικονομικές ρυθμίσεις, τις συλλογικές συμφωνίες και τέλος την πολιτική θέληση για την πραγματοποίηση της συγχώνευσης. Τέλος, υποστηρίζεται ότι οι εθελοντικές συνενώσεις είναι πιο επιτυχημένες από αυτές που προωθούνται από την κεντρική κυβέρνηση με συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα, καθώς οι τελευταίες δημιουργούν εμπόδια για την επιτυχία του όλου εγχειρήματος (Vojnovic, 1998).

3. Μεθοδολογία

Για την αξιολόγηση του προγράμματος «Ι. Καποδίστριας» πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου με τη χρήση ερωτηματολογίου. Το δείγμα της έρευνας πεδίου επιχειρήθηκε να είναι όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικό ως προς την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και τη θεσμική θέση που κατείχαν οι ερωτώμενοι (δήμαρχοι, αντιδήμαρχοι και πρόεδροι δημοτικών συμβουλίων). Η συλλογή των ερωτηματολογίων έγινε κατά την περίοδο μετά την ολοκλήρωση του Πρόγραμμα «Ι. Καποδίστριας» και όλοι οι ερωτηθέντες είχαν διατελέσει σε θέσεις διοικητικής ευθύνης κατά την υλοποίηση του προγράμματος. Επίσης έγινε προσπάθεια ώστε το δείγμα να είναι αντιπροσωπευτικό και σε επίπεδο μορφολογίας δήμων. Έτσι σ' αυτό περιλαμβάνονται ορεινοί, ημι-ορεινοί και πεδινόι αγροτικοί δήμοι. Από το σύνολο των 495 αγροτικών και ορεινών δήμων συλλέχθηκαν ερωτηματολόγια από τους 236 (ποσοστό απόκρισης 47%) δήμους με αντιστοιχία ένα ανά δήμο. Τέλος επιδιώχθηκε η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος και σε επίπεδο πολιτικής τοποθέτησης των ερωτηθέντων. Γι' αυτό και οι ερωτηθέντες ανήκουν σε ολόκληρο το ιδεολογικό φάσμα που αναπτύσσονται τα ελληνικά πολιτικά κόμματα. Μετά τη συμπλήρωση των 236 ερωτηματολογίων από τους αρετούς της τοπικής αυτοδιοίκησης, ακολούθησε η κωδικοποίηση των μεταβλητών και η εισαγωγή των δεδομένων στο στατιστικό πακέτο *SPSS v 19.0*. και η χρήση της παραγοντικής ανάλυσης. Για να καταγραφούν τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου και των στατιστικών αναλύσεων, όσον αφορά τις επιδράσεις της μεταρρύθμισης σε σχέση με τη βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, χρησιμοποιήθηκαν και λογιστικές παλινδρομήσεις. Στη συνέχεια της έρευνας, για την αξιολόγηση του προγράμματος «Καλλικράτης» χρησιμοποιήθηκε η SWOT ανάλυση. Λόγω μεγάλου κόστους και χρόνου δεν πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου για το πρόγραμμα «Καλλικράτης» και το συγκεκριμένο γεγονός αποτελεί και έναν από τους περιορισμούς της παρούσας έρευνας.

4. Αποτελέσματα και σχολιασμός αποτελεσμάτων

4.1. Αποτελέσματα παραγοντικής ανάλυσης

1^{ος} παράγοντας: Διακυβέρνηση και Κοινωνία (F1) - Είναι ο σημαντικότερος παράγοντας από όλους, καθώς ερμηνεύει το 56,2% της διακύμανσης και σχηματίζεται από επτά μεταβλητές του συνόλου των μεταβλητών που εισήχθησαν στην ανάλυση. Δείχνει ότι υπάρχει θετική αλληλεξάρτηση μεταξύ των συνενώσεων των δήμων και της βελτίωσης των υπηρεσιών κοινωνικής μέριμνας, της τοπικής κοινωνικής συνοχής, της ενίσχυσης των υπηρεσιών καθαριότητας, της βελτίωσης της σχέσης παρεχόμενων υπηρεσιών και υποβαλλόμενων φόρων, της ενίσχυσης της τοπικής διακυβέρνησης και της σημασία της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης.

2^{ος} παράγοντας: Δημότες και Ανάπτυξη (F2) - Είναι ο δεύτερος σημαντικός παράγοντας, καθώς ερμηνεύει το 7,0% του συνόλου της διακύμανσης και σχηματίζεται από οκτώ μεταβλητές. Δείχνει ότι υπάρχει αρνητική σχέση των συνενώσεων με τη δημιουργία επιπλέον κόστους που ενδεχομένως να προέκυψε από αυτές. Επίσης, καταγράφεται η θετική αλληλεξάρτηση μεταξύ των συνενώσεων και της ενίσχυσης της οικονομικής ανάπτυξης των δήμων, της ενίσχυσης της πολιτισμικής ανάπτυξης, της

βελτίωσης των υπηρεσιών πρασίνου, της βελτίωσης της αποτελεσματικότητας του δήμου, της ενίσχυσης του ενδιαφέροντος των δημοτών για συμμετοχή στα κοινά, καθώς και της βελτίωσης της προσβασιμότητας των δημοτών προς τον δήμαρχο και τις δημοτικές υπηρεσίες.

3^{ος} παράγοντας: Κόστος και Μέγεθος (F3) - Ερμηνεύει το 4,6% της συνολικής διακύμανσης και σχηματίζεται από έξι μεταβλητές δείχνει ότι υπάρχει θετική αλληλεξάρτηση μεταξύ των συνενώσεων και του μεγέθους των δήμων, της ενίσχυσης της τοπικής δημοκρατίας, της βελτίωσης των υπηρεσιών παιδείας, της τουριστικής ανάπτυξης των δήμων, της μείωσης του λειτουργικού κόστους, καθώς και της ενίσχυσης της σχέσης κόστους-αποτελεσματικότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών.

4^{ος} παράγοντας: Αυτονομία και Γεωργική Ανάπτυξη (F4) - Ερμηνεύει το 4,5% της συνολικής διακύμανσης και σχηματίζεται από τις δυο μεταβλητές που περιέχονται στο τίτλο του παράγοντα. Δείχνει ότι υπάρχει θετική αλληλεξάρτηση μεταξύ των συνενώσεων των δήμων και της γεωργικής ανάπτυξης και αρνητική μεταξύ αυτών και της αυτονομίας του δήμου.

4.2. Αποτελέσματα λογιστικών παλινδρομήσεων

Για την ανάλυση των πρωτογενών δεδομένων μέσω των λογιστικών παλινδρομήσεων χρησιμοποιήθηκαν ως ανεξάρτητες μεταβλητές οι εξαχθέντες παράγοντες. Οι εξαρτημένες μεταβλητές που εξετάστηκαν ήταν το αίσθημα «ανήκειν» στην τοπική κοινωνία (LOCSOC), η οποία προέκυψε από την ερώτηση «Θεωρείτε ότι ο νέος δήμος στον οποίο έχετε ενταχθεί αποτελεί τη δική σας τοπική κοινωνία;» και παίρνει τιμές 1. Ναι , 2.Οχι. Η δεύτερη μεταβλητή ήταν η ύπαρξη λειτουργικών εμποδίων (OBST), που προκύπτει από την ερώτηση «Υπήρξαν λειτουργικά εμπόδια κατά την όλη διαδικασία των συνενώσεων;» και παίρνει τιμές 1. Ναι, 2.Οχι. Η τρίτη μεταβλητή ήταν οι νομοθετικές αστοχίες (LAWPROB), που προκύπτει από την ερώτηση «Υπήρξαν νομοθετικές αστοχίες που δυσκόλεψαν τη διαδικασία των συνενώσεων;» και παίρνει τιμές 1. Ναι , 2.Οχι. Η τέταρτη μεταβλητή ήταν τα όρια μη απόδοσης των συνενώσεων (LIMIT), που προκύπτει από την ερώτηση «Υπάρχουν κάποια όρια πέραν των οποίων οι συνενώσεις έγιναν λιγότερο αποδοτικές από πλευράς κόστους;» και παίρνει τιμές 1. Ναι , 2.Οχι. Η πέμπτη μεταβλητή ήταν η άποψη για τις συνενώσεις πριν αυτές γίνουν (OPPAST) και προκύπτει από την ερώτηση «Πριν τη συνένωση του δήμου σας ήσασταν υπέρ ή εναντίον της;» και παίρνει τιμές 1. Ναι, 2.Οχι. Η έκτη μεταβλητή ήταν η μεταβολή της άποψης για τις συνενώσεις μετά την υλοποίηση αυτών και προκύπτει από την ερώτηση «Σήμερα, αρκετά χρόνια μετά τη συνένωση, η άποψή σας έχει αλλάξει;» και παίρνει τιμές 1. Ναι , 2.Οχι. Η τελευταία μεταβλητή αφορούσε τις εμπειρίες από τις συνενώσεις (EXPER) και προκύπτει από την ερώτηση «Τι εμπειρίες αποκομίσατε από την εφαρμογή των συνενώσεων των δήμων;» και ενώ αρχικά παίρνει τιμές 1.Θετικές 2.Ουδτερες 3.Αρνητικές εξετάστηκε ως προς τιμές 1.Θετικές και 3.Αρνητικές. Όλοι οι έλεγχοι πραγματοποιήθηκαν σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας <5% Από τους ελέγχους προέκυψε ότι οι μεταβλητές (EXPER) και (OBST) δεν συσχετίζονται στατιστικά σημαντικά με καμία από τις ανεξάρτητες μεταβλητές (παράγοντες) σε επίπεδο σημαντικότητας 5% και έτσι δεν προχώρησε η ανάλυσή τους.

Για τη μεταβλητή (LOCSOC) βρέθηκε ότι και οι τέσσερις ανεξάρτητες μεταβλητές είναι στατιστικώς σημαντικές. Η εξίσωση που προέκυψε είναι $LOCSOC = -2.224 - 1.898 * F1 - 1.305 * F2 - 0.939 * F3 + 0.983 * F4$. Αυτοί που απάντησαν ότι οι συνενώσεις ενίσχυσαν τη βελτίωση της διακυβέρνησης και της κοινωνίας (F1), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι έχουν ισχυρό το αίσθημα «ανήκειν» στην τοπική κοινωνία. Ομοίως, αυτοί που πιστεύουν ότι ενισχυθήκαν οι δημότες και η ανάπτυξη από τις συνενώσεις (F2), όπως και αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις μείωσαν το κόστος και βελτίωσαν το μέγεθος (F3), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι έχουν ισχυρό το αίσθημα «ανήκειν» στην τοπική κοινωνία. Αντίθετα από τους παραπάνω, αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις επηρέασαν την αυτονομία και τη γεωργική ανάπτυξη (F4), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι δεν έχουν ισχυρό το αίσθημα του «ανήκειν» στην τοπική κοινωνία.

Για τη μεταβλητή (OPPAST) βρέθηκε ότι και οι τέσσερις ανεξάρτητες μεταβλητές είναι στατιστικώς σημαντικές. Επισημαίνεται ότι η μεταβλητή διακυβέρνηση και κοινωνία (F1) βρέθηκε οριακά στατιστικώς σημαντική. Η εξίσωση που προέκυψε είναι $OPPAST = -1.556 - 0.702 * F1 - 2.044 * F2 - 3.203 * F3 - 1.7973 * F4$. Έτσι, αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις ενίσχυσαν τη βελτίωση της διακυβέρνησης και της κοινωνίας (F1), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι είχαν θετική άποψη για τις συνενώσεις πριν αυτές εφαρμοστούν. Ομοίως, αυτοί που πιστεύουν ότι ενισχυθήκαν οι δημότες και η ανάπτυξη από τις συνενώσεις (F2), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι ήταν υπέρ των συνενώσεων πριν αυτές εφαρμοστούν, όπως και αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις μείωσαν το κόστος και βελτίωσαν το μέγεθος (F3), και τέλος και αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις επηρέασαν την αυτονομία και τη γεωργική ανάπτυξη (F4), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι ήταν υπέρ των συνενώσεων πριν αυτές εφαρμοστούν.

Για τη μεταβλητή (OPTODAY) βρέθηκε ότι και οι τέσσερις ανεξάρτητες μεταβλητές είναι στατιστικώς σημαντικές. Η εξίσωση που προέκυψε είναι $OPTODAY = -6.860 - 6.050 * F1 - 4.936 * F2 - 4.086 * F3 - 3.098 * F4$. Έτσι, αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις ενίσχυσαν τη βελτίωση της διακυβέρνησης και της

κοινωνίας (F1), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι ήταν υπέρ των συνενώσεων μετά το τέλος της εφαρμογής τους. Ομοίως, αυτοί που πιστεύουν ότι ενισχυθήκαν οι δημότες και η ανάπτυξη από τις συνενώσεις (F2), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι είχαν θετική γνώμη για τις συνενώσεις, αφού ολοκληρώθηκε η εφαρμογή τους, όπως και αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις μείωσαν το κόστος και βελτίωσαν το μέγεθος (F3), και τέλος αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις επηρέασαν την αυτονομία και τη γεωργική ανάπτυξη (F4), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι είχαν θετική γνώμη για τις συνενώσεις αφού ολοκληρώθηκε η εφαρμογή τους.

Η μεταβλητή (LIMIT) διαφέρει σε σχέση με τις προηγούμενες. Από την ανάλυση βρέθηκε ότι μόνο οι δυο πρώτες ανεξάρτητες μεταβλητές είναι στατιστικά σημαντικές. Η εξίσωση που προέκυψε είναι $LIMIT = -4.770 + 3.107 * F1 + 2.566 * F2$. Έτσι, αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις ενίσχυσαν τη βελτίωση της διακυβέρνησης και της κοινωνίας (F1), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι δεν υπήρξαν κάποια όρια πέρα από τα οποία οι συνενώσεις να έγιναν λιγότερο αποδοτικές λόγω κόστους. Ομοίως, αυτοί που πιστεύουν ότι ενισχυθήκαν οι δημότες και η ανάπτυξη από τις συνενώσεις (F2), έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι δεν υπήρξαν κάποια όρια πέρα από τα οποία οι συνενώσεις να έγιναν λιγότερο αποδοτικές λόγω κόστους.

Για τη μεταβλητή (LAWPROB) βρέθηκε ότι και οι τέσσερις ανεξάρτητες μεταβλητές είναι στατιστικά σημαντικές. Η εξίσωση που προέκυψε είναι $LAWPROB = -9.105 + 5.513 * F1 + 2.353 * F2 + 6.100 * F3 + 1.979 * F4$. Έτσι, αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις ενίσχυσαν τη βελτίωση της διακυβέρνησης και της κοινωνίας (F1), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι δεν υπήρξαν νομοθετικές αστοχίες που να δυσκόλευαν τη διαδικασία των συνενώσεων. Ομοίως, αυτοί που πιστεύουν ότι ενισχυθήκαν οι δημότες και η ανάπτυξη από τις συνενώσεις (F2), όπως και αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις μείωσαν το κόστος και βελτίωσαν το μέγεθος (F3), και τέλος αυτοί που πιστεύουν ότι οι συνενώσεις επηρέασαν την αυτονομία και τη γεωργική ανάπτυξη (F4), τείνουν ή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν απαντήσει ότι δεν υπήρξαν νομοθετικές αστοχίες που να δυσκόλευαν την εφαρμογή των συνενώσεων των δήμων.

Πίνακας 1: Λογιστικές παλινδρομήσεις

Μεταβλητή	wald	df	sig	Exp (B)
Αίσθημα «ανήκειν» στην τοπική κοινωνία (LOCSOC)	63,10	1	0	0,29
Νομοθετικές αστοχίες (LAWPROB)	85,93	1	0	0,20
Όρια μη απόδοσης των συνενώσεων (LIMIT)	92,40	1	0	0,17
Άποψη για τις συνενώσεις πριν αυτές γίνουν (OPPAST)	24,79	1	0	0,50
Άποψη για τις συνενώσεις μετά την υλοποίηση (OPTODAY)	77,69	1	0	0,23

Ιδιαίτερο εύρημα της έρευνας είναι το γεγονός ότι οι ερωτηθέντες εκλεγμένοι που ανήκουν ιδεολογικά στον κεντροαριστερό χώρο υποστηρίζουν σε μεγάλο βαθμό τα θετικά στοιχεία της μεταρρύθμισης και τα αναδεικνύουν με κάθε τρόπο. Η συγκεκριμένη τοποθέτηση εξηγείται από το γεγονός ότι η μεταρρύθμιση για την τοπική αυτοδιοίκηση «Ι. Καποδίστριας» σχεδιάστηκε και αρχικά εφαρμόστηκε από κεντροαριστερή κυβέρνηση στην Ελλάδα. Επίσης, αντίθετα, οι ερωτηθέντες οι οποίοι ανήκουν στον αριστερό πολιτικό χώρο τοποθετήθηκαν αρνητικά απέναντι στη μεταρρύθμιση και τόνισαν τα αρνητικά της χαρακτηριστικά. Εξήγηση για την παραπάνω τοποθέτηση υπάρχει και είναι ότι ανέκαθεν οι αριστερές πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα ήταν αντίθετες με το σχεδιασμό και την υλοποίηση ανάλογων μεταρρυθμίσεων. Τέλος, οι ερωτηθέντες που ανήκουν στον κεντροδεξιό χώρο τοποθετούνται με επιφυλάξεις απέναντι στη μεταρρύθμιση, τονίζουν βέβαια τα θετικά της στοιχεία, αλλά επιπρόσθετα τηρούν μια ουδέτερη στάση απέναντι στα επιμέρους ζητήματα της μεταρρύθμισης.

4.3. Αποτελέσματα ανάλυσης SWOT

Περαιτέρω, από τα αποτελέσματα της έρευνας μέσω της ανάλυσης SWOT για το πρόγραμμα «Καλλικράτης» προκύπτουν τα θετικά στοιχεία της μεταρρύθμισης, που τα κύρια είναι: η ενίσχυση της τοπικής αυτοδιοίκησης με νέες αρμοδιότητες και πόρους και επομένως η βελτίωση της αποτελεσματικότητάς της, η μείωση του λειτουργικού κόστους και η προώθηση της ενεργούς συμμετοχής των δημοτών στα κοινά με την πραγματοποίηση των τοπικών δημοψηφισμάτων. Από την άλλη, προκύπτουν και απειλές για τη μεταρρύθμιση, που σχετίζονται με την ευρύτερη δυσμενή οικονομική συγκυρία, τις διαφωνίες των πολιτικών δυνάμεων για την ουσία της μεταρρύθμισης, τα όρια των νέων δήμων και τις ανάγκες σε προσωπικό.

Πίνακας 2: SWOT ανάλυση

ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	ΑΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ
<ul style="list-style-type: none"> • Δημιουργία λιγότερων και ισχυρότερων Δήμων • Ολοκληρωμένη οργανωτική μεταρρύθμιση • Συνολική μεταρρύθμιση του διοικητικού συστήματος της χώρας με τη θεσμοθέτηση γενικών διοικήσεων και αιρετής περιφερειακής αυτοδιοίκησης • Ικανοποιητικό μέγεθος νέων δήμων • Μείωση λειτουργικού κόστους • Αναδιανομή αρμοδιοτήτων και πόρων μεταξύ κράτους και ΟΤΑ • Φορολογική αποκέντρωση • Εξασφάλιση της διοικητικής αποτελεσματικότητας των νέων δήμων, γεγονός που συμβάλλει στην ενίσχυση της διοικητικής αυτοτέλειας, βασικού στόχου της μεταρρύθμισης • Ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών 	<ul style="list-style-type: none"> • Η επιλογή του διοικητικού κέντρου και των διοικητικών ορίων του νέου δήμου να γίνει με μη αντικειμενικά κριτήρια και αντικείμενο διαφόρων παρεμβάσεων • Υψηλότερο κόστος μεταρρύθμισης από το υπολογισθέν (συν. 1,5 δις για περιφερειακή αυτοδιοίκηση) • Αυξημένες ανάγκες σε ειδικευμένο προσωπικό πανεπιστημιακής εκπαίδευσης • Μη ισοδύναμη αποτελεσματικότητας υπηρεσίες που παρέχονται στους κατοίκους πόλεων και χωριών • Η μη θεσμοθέτηση ως μόνιμων των δομών κοινωνικής φροντίδας και η εξάρτηση της χρηματοδότησής τους από τα διάφορα ευρωπαϊκά προγράμματα • Η μη εξασφάλιση της ανταποδοτικότητας των υπηρεσιών που παρέχονται στους δημότες σε πολλούς από τους νέους ΟΤΑ, λόγω του μεγέθους τους
ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ	ΑΠΕΙΛΕΣ
<ul style="list-style-type: none"> • Συμβολή των δήμων που θα προκύψουν στη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη • Οι περισσότεροι νέοι ΟΤΑ λόγω του μεγέθους θα έχουν την επιχειρησιακή δυνατότητα για την υλοποίηση προγραμμάτων (ΕΣΠΑ) • Ενδοδημοτική αποκέντρωση των δημοσίων επενδύσεων • Κατανομή αρμοδιοτήτων και πόρων στα τοπικά συμβούλια • Αναβάθμιση των αιρετών έχει ως αποτέλεσμα τον εκσυγχρονισμό του τοπικού πολιτικού συστήματος • Ενίσχυση της αποδοτικότητας των τοπικών εσόδων 	<ul style="list-style-type: none"> • Μεγάλο δημόσιο έλλειμμα • Αρνητική συγκυρία λόγω οικονομικής κρίσης • Υψηλό κόστος μεταρρύθμισης • Σύνδεση μεταρρύθμισης με δημοτικές εκλογές • Μικρό χρονικό διάστημα για δημόσια διαβούλευση • Διαφωνία πολιτικών δυνάμεων της χώρας για τη μεταρρύθμιση

5. Συμπεράσματα

Οι συνενώσεις αποτέλεσαν μια ριζική μεταρρύθμιση της τοπικής αυτοδιοίκησης με τη δραστική μείωση του αριθμού των δήμων. Αλλά το πραγματικό καινοτόμο στοιχείο της μεταρρύθμισης ήταν ότι δεν ήταν απλώς ένα σχέδιο συγχώνευσης. Περιείχε επίσης ένα αναπτυξιακό και επενδυτικό πρόγραμμα, και η εδαφική μεταρρύθμιση αποτέλεσε απαραίτητο συστατικό για την επιτυχή εφαρμογή των συνενώσεων. Ο στόχος ήταν να δημιουργηθούν τοπικές αρχές οι οποίες να είναι σε θέση να εφαρμόσουν τη μεταρρύθμιση, γεγονός το οποίο σήμαινε τον εξοπλισμό τους με το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο, το απαραίτητο προσωπικό και τους απαιτούμενους οικονομικούς πόρους. Οι νέοι δήμοι, ιδίως οι μικροί της υπαίθρου, υπερέβησαν τους περιορισμένους ορίζοντες της παλαιάς κοινοτικής αυτοδιοίκησης και δημιούργησαν νέες δομές οργάνωσης, βελτιώνοντας τις υποδομές ανάπτυξης νέων δραστηριοτήτων, ιδιαίτερα στον κοινωνικό τομέα που τόσο ανάγκη έχουν οι τοπικές κοινωνίες και ιδιαίτερα οι ευαίσθητες ομάδες του πληθυσμού. Μέσω των συνενώσεων δόθηκε η δυνατότητα καλύτερου προγραμματισμού της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης και χρηματοδοτήθηκε η κατασκευή έργων τεχνικής υποδομής, κοινωνικού εξοπλισμού, προστασίας του περιβάλλοντος και βελτίωσης των συνθηκών ποιότητας ζωής, όπως επίσης έγινε προσπάθεια να διασφαλιστεί η «εδαφική συνοχή» μέσα από ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα τοπικής ανάπτυξης σε κάποιους δήμους (με χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό, ενδοδημοτική αποκέντρωση των δημοσίων επενδύσεων και ολοκλήρωση των έργων ύδρευσης, αποχέτευσης, αντιπλημμυρικής προστασίας, διαχείρισης των απορριμμάτων και προστασίας του περιβάλλοντος).

Συγκρίνοντας τη νέα κατάσταση στην τοπική αυτοδιοίκηση με αυτή του παρελθόντος, είναι σαφές ότι η σύγκριση είναι θετική, γιατί οι νέοι δήμοι έχουν τη δυνατότητα να επιτυγχάνουν αποτελεσματικότερη διαχείριση των υποδομών, καλύτερες υπηρεσιακές δομές και νέες κοινωνικές υπηρεσίες. Επίσης, μπορούν να προγραμματίζουν και να διεκδικούν αναπτυξιακά έργα, να συμμετέχουν και να διεκδικούν καλύτερα από τα κέντρα λήψης των αποφάσεων. Το βασικότερο, όμως, στη σύγκριση με το παρελθόν είναι ότι με τις συνενώσεις διαμορφώθηκαν εκείνες οι συνθήκες υπέρβασης παλαιών καταστάσεων και πρακτικών, που οφείλονταν στις κατακερματισμένες τοπικές κοινωνίες με αδύναμη τοπική αυτοδιοίκηση. Η γενική εικόνα που αποκομίζεται είναι ότι η αναδιάρθρωση της τοπικής αυτοδιοίκησης που επιχειρήθηκε με τις συνενώσεις κρίνεται σχετικά επιτυχημένη. Ειδικότερα, όμως, παρατηρείται μια επιφυλακτική στάση, η οποία οφείλεται στην εν μέρει περιορισμένη διάρκεια εφαρμογής του εγχειρήματος και στο γεγονός ότι δεν πραγματοποιήθηκε καμία συστηματική και επιστημονική μελέτη αξιολόγησης των συνενώσεων σε ευρεία κλίμακα, χαρακτηριστικά ούτε κατά τη μετάβαση από το πρόγραμμα «Ι. Καποδίστριας» στο πρόγραμμα «Καλλικράτης».

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Blume, L., and Blume, T., 2007, The economic effects of local authority mergers: Empirical evidence for German city regions, *Annals Regional Science*, 41, pp.689-713.

Christiansen, J., 2008, *The Danish reform*, Seminar for the finance of local authorities, Paris, France.

Garner, B.J., 1975, The effect of local government reform on access to public services: a case study from Denmark, *Processes in physical and human geography*, Bristol essays, Heinemann Educational Publishers.

Hanes, N., 2001, Amalgamation impact on local public expenditure in Sweden, 6th Nordic conference on local public finance, Helsinki.

Kraaykamp, G., Van Dam, M., and Toonen, T., 2001, Institutional change and political participation: The effects of municipal amalgamation on local electoral turnout in Netherlands, *Acta Politica*, 2001/4.

Kushner, J., and Siegel, D., 2003, Citizens' attitudes toward Municipal amalgamation in three Ontario municipalities, *Canadian Journal of Regional Science*, Vol. 26, 2003.

Lehto, E., Lautanen, T., and Oksa, J., 2009, Municipality mergers, rural needs and challenges for local governance: A case of Joensuu Finland, *Book of Abstracts, XXIII European Society for Rural Sociology Congress*, pp.137, August 17-21, Vaasa, Finland.

Lehtola, I., 2008, From the countryside to the supermarket. Changing patterns of public service provision and mobility in eastern Finnish rural areas, *Finnish Road Administration, Finnra reports 25/2008*.

Sorensen, R.J., 2006, Local government consolidations: The impact of political transaction costs, *Public choice* (127): 75-95.

Vojnovic, I., 1998, Municipal consolidation in the 1990s: An analysis of British Columbia, *New Brunswick and Nova Scotia, Canadian public administration*, 41(2), 239-283.

Vojnovic, I., 2001, The transition impacts of municipal consolidations, *Journal of planning literature*, 15 (3).

Ελληνική

ΚΕΔΚΕ, 2005, Απόφαση ετησίου τακτικού συνεδρίου της ΚΕΔΚΕ, Ρόδος 10-12 Νοεμβρίου.

Προβατάς, Δ., 2003, Ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου. Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Χλέπας, Ν.Κ., 2009, Ορισμένες σκέψεις σχετικά με το σύστημα διακυβέρνησης των νέων δήμων, *Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, τεύχος 124, σελ.17.

Municipal amalgamations in Greece and their impact on regional development

Christos-Theofrastos Fois

PhD Candidate, Department of Home Economics and Ecology, Harokopio University

xfois1@gmail.com

Despina Sdrali

Assistant Professor, Department of Home Economics and Ecology, Harokopio University

dsdrali@hua.gr

Malvina Vamvakari

Associate Professor, Department of Informatics and Telematics, Harokopio University

mvamv@hua.gr

Constantinos D. Apostolopoulos

Emeritus Professor, School of Environment, Geography and Applied Economics, Harokopio University

c.d.apostolopoulos@gmail.com

Abstract

The aim of this paper is to evaluate the reforms in local government that took place in Greece and the effects they had on the development of rural areas. The aim of the reforms was the creation of strong local government entities, i.e. powerful and efficient local authorities, able to plan and implement local development policies, and to provide effective and qualitatively superior services to citizens. SWOT analysis is used in order to identify the advantages and disadvantages, opportunities and threats of the reform programmes. The results are analyzed through descriptive statistics, factor analysis and logistic regression. Results indicate that the new reform offers to local government new powers and resources and therefore leads to improved effectiveness; reduced operating costs and promotion of the active participation of citizens in public affairs, by means of local referendums. However, there are also threats created for the reform which are related to the broader financial crisis, the disputes of political powers on the substance of the reform, the boundaries of new municipalities and the needs in personnel.

Keywords: Municipal amalgamations, Sustainable development of rural areas, SWOT analysis, Factor analysis, Logistic regression.

Διερεύνηση της συμβολής των συστημάτων διαχειριστικής επάρκειας στην υλοποίηση δημοτικών τεχνικών έργων

Δημήτριος Γλαβέλης

Πολιτικός Μηχανικός MSc, Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών Δήμου Παιονίας Ν. Κιλκίς
dglavelis@gmail.com

Δρ Ευάγγελος Μπέλλος

Μηχανολόγος Μηχανικός, Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό (ΕΔΙΠ)
Σχολή Μηχανολόγων Μηχανικών ΕΜΠ
Συνεργαζόμενο Εκπαιδευτικό Προσωπικό (ΣΕΠ), Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ)
vbel@central.ntua.gr

Δρ Λάμπρος Απ. Πυργιώτης

Χημικός Μηχανικός ΕΜΠ, Περιφερειολόγος-Οικονομολόγος Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου
lapysscholar@gmail.com

Περίληψη

Η επιβεβαίωση της διαχειριστικής επάρκειας κατέστη κατά την προγραμματική περίοδο του πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου της ΕΕ 2007–2013 απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάληψη συγχρηματοδοτούμενων δημοσίων έργων από τους δικαιούχους φορείς. Ο σκοπός της εφαρμογής και διατήρησης των συστημάτων διαχειριστικής επάρκειας (ΣΔΕΠ) έργων είναι η διασφάλιση της επίτευξης των στόχων των έργων σύμφωνα με τις αρχές της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης (οικονομία, αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα).

Η εργασία αυτή διερευνά την αντίληψη που έχει εδραιωθεί στα στελέχη των δημοτικών τεχνικών υπηρεσιών (ΤΥ) για την επίδραση των ΣΔΕΠ στην επίδοσή τους. Καταρχάς προσδιορίστηκαν οι αντικειμενικοί στόχοι των ΤΥ σε σχέση με τη διαχείριση έργων και διαμορφώθηκαν κατάλληλοι δείκτες επίδοσης. Ακολούθως, για την προγραμματική περίοδο του πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου της ΕΕ 2007–2013, διενεργήθηκε σχετική έρευνα με ερωτηματολόγιο στους δήμους της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας. Η στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων έδειξε ότι τα ΣΔΕΠ έχουν γενικώς θετική επίδραση στην επίδοση των ΤΥ, παρά το μικρό προς μέτριο βαθμό ουσιαστικής εφαρμογής τους. Η εφαρμογή τους μπορεί να βελτιώσει την επίδοση των ΤΥ και κατά συνέπεια τη διαχείριση των έργων, όταν επιτυγχάνεται εναρμόνιση με τους στόχους και ολιστική προσέγγισή τους, καθώς επίσης και αναβάθμιση του οργανωτικού πλαισίου διαδικασιών για την ορθότερη διαχείριση και συμμετοχή του προσωπικού, υπό την υποστήριξη της ανώτερης διοίκησης.

Λέξεις-κλειδιά: Σύστημα διαχειριστικής επάρκειας (ΣΔΕΠ), Δημοτικές τεχνικές υπηρεσίες, Αντικειμενικοί στόχοι, Δείκτες επίδοσης.

1. Εισαγωγή

Η αρχή της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης ορίζεται σήμερα στην ελληνική νομοθεσία με το άρθρο 1 του Ν.3871/2010 «Δημοσιονομική διαχείριση και ευθύνη», όπου εξειδικεύεται στις αρχές της οικονομικότητας, της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας, ενώ διέπει απαραίτητα τη διαχείριση των συγχρηματοδοτούμενων από την ΕΕ προγραμμάτων. Για την τήρηση των αρχών αυτών στα συγχρηματοδοτούμενα προγράμματα της περιόδου 2007–2013, στο άρθρο 22 της ενοποιημένης έκδοσης του Ν. 3614/2007 «Διαχείριση, έλεγχος και εφαρμογή αναπτυξιακών παρεμβάσεων για την προγραμματική περίοδο 2007–2013» προβλέφθηκε η αιαίτηση επιβεβαίωσης της διαχειριστικής επάρκειας των φορέων υλοποίησης (δικαιούχων) δημοσίων έργων, πριν από την ανάληψη της ευθύνης εκτέλεσής τους. Σημειώνεται ότι σύμφωνα με μελέτη της Μονάδας Οργάνωσης της Διαχείρισης Αναπτυξιακών Προγραμμάτων (2005), το 22% των οργανισμών δεν κρίνονταν ως ικανοί να διαχειριστούν σύνθετα έργα ενώ σε ένα ποσοστό από 30% έως 65% (ανάλογα με τα κριτήρια αξιολόγησης) δεν εφάρμοζαν σύγχρονες ή κατάλληλες πρακτικές διοίκησης έργων. Με τη θεσμοθέτηση λοιπόν του εθνικού πλαισίου απαιτήσεων συμμόρφωσης των συστημάτων διαχειριστικής επάρκειας (ΣΔΕΠ) [βλ. ΥΑ 1258/ ΕΥΣ 281 (ΦΕΚ Β' 55/18-1-2008) - μεταβατικό σύστημα που ωστόσο παρέμεινε ως αυτοτελές, και πρότυπο ΕΛΟΤ 1429:2008], κοινού για όλους τους οργανισμούς που υλοποιούν έργα δημοσίου συμφέροντος, επιδιώχθηκε η υλοποίηση των έργων με (διαχειριστική) ωριμότητα, έγκαιρα, οικονομικά, ποιοτικά και σύννομα. Η καταστρωση, άλλωστε, εθνικών συστημάτων διαχείρισης των επιδόσεων (ποσοτικών και ποιοτικών) παροχής δημόσιων υπηρεσιών είχε φανεί ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 να αποτελεί διεθνώς σημαντικό και αξιόπιστο εργαλείο εφαρμογής των αρχών αυτών, το οποίο χαιρεί πλήρους συναίνεσης (Πυργιώτης και Ντρούτσα, 2000).

Αρκετά χρόνια πλέον μετά την ανάπτυξη των ΣΔΕΠ, το ερώτημα που προκύπτει είναι εάν και κατά πόσο επηρέασε τελικά η εφαρμογή τους τη διαχείριση και την υλοποίηση των δημόσιων έργων. Στόχος της εργασίας είναι να διερευνηθεί η αντίληψη που έχει εδραιωθεί στα στελέχη ειδικότερα των δημοτικών ΤΥ για την επίδραση των ΣΔΕΠ στους στόχους και στις επιδόσεις που σχετίζονται με τη διαχείριση των έργων τους.

Στη συνέχεια, μετά από μια επιλεκτική βιβλιογραφική επισκόπηση παρουσιάζεται η διενεργηθείσα έρευνα, η οποία αφορά τόσο στον προσδιορισμό των στόχων των ΤΥ με την ανάπτυξη σχετικών δεικτών επίδοσης και τη συσχέτισή τους με τις απαιτήσεις ενός ΣΔΕΠ, όσο και στη διερεύνηση (με ερωτηματολόγιο) της αντίληψης για την επίδραση της εφαρμογής του ΣΔΕΠ στους δείκτες αυτούς. Η εργασία ολοκληρώνεται με σχολιασμό των αποτελεσμάτων της έρευνας γνώμης, τα συμπεράσματα και τις προτάσεις μας.

2. Βιβλιογραφική επισκόπηση

Ως επάρκεια ή ωριμότητα ενός οργανισμού στη διαχείριση έργων ορίζεται «η ικανότητά του να υλοποιεί έργα με αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα» (ΕΛΟΤ, 2008). Κατά το PMI (2003), ο ανωτέρω ορισμός εμπλουτίζεται περαιτέρω ως «η ικανότητά του να υλοποιεί έργα επιτυχώς, με συνέπεια και με τρόπο προβλέψιμο, στο πλαίσιο της υλοποίησης των στρατηγικών του», ενώ οι Andersen and Jessen (2003) και ο Skulmoski (2001) αντιμετωπίζουν τη διαχειριστική επάρκεια ως συνυφασμένη και με το επίπεδο γνώσεων και ικανοτήτων των στελεχών του οργανισμού.

Όπως αναφέρουν οι Fitsilis *et al* (2011), η ανάγκη για την αποτίμηση αλλά κυρίως τη βελτίωση της διαχειριστικής ικανότητας ενός οργανισμού μέσω της υιοθέτησης και εφαρμογής υποδειγμάτων ωριμότητας (maturity models) έχει ευρέως αναγνωριστεί και αποδεικνύεται από το μεγάλο πλήθος σχετικών προσπαθειών (Andersen and Jessen, 2003· Kerzner, 2001· Paulk *et al*, 1999· και PMI, 2003). Διεθνείς αλλά και εθνικοί δημόσιοι οργανισμοί έχουν προχωρήσει στον προσδιορισμό κοινά αποδεκτών πλαισίων απαιτήσεων συμμόρφωσης ή προτύπων (Γενικό Λογιστήριο της Κυπριακής Δημοκρατίας, 2007· ΕΛΟΤ, 2008· European Commission, 2004· ISO, 2003· New York State Office for Technology, 2003· Office of Government Commerce (UK Government), 2005· και US Department of Defense, 2003).

Ωστόσο, η ενσωμάτωση ενός συστήματος διαχειριστικής επάρκειας ή ωριμότητας σε έναν οργανισμό αποτελεί μία περίπλοκη διαδικασία, η οποία θα πρέπει να εφαρμόζεται σταδιακά και με τρόπο που θα διασφαλίζει την προσαρμογή του συστήματος στις ιδιαίτερες απαιτήσεις αυτού (Kerzner, 2010). Ως εκ τούτου, τα περισσότερα πρότυπα ορίζουν πέντε επίπεδα διαχειριστικής ωριμότητας, με τον οργανισμό να μπορεί να μεταβαίνει σταδιακά από το ένα επίπεδο στο επόμενο μέσω της συνεχούς βελτίωσης των εσωτερικών διεργασιών του (Fitsilis *et al*, 2011, Χαλάτσης και Φιτσιλής, 2012). Αυτά είναι τα εξής:

Επίπεδο 1 – αρχικό (initial): καμία τυποποιημένη διαδικασία διαχείρισης έργων.

Επίπεδο 2 – επαναλαμβανόμενο (repeatable): αναπτύσσονται βασικές διαδικασίες και τα έργα υλοποιούνται και παρακολουθούνται με βάση αυτές.

Επίπεδο 3 – καθορισμένο (defined): Οι διαδικασίες καθίστανται πολύ συγκεκριμένες και ενσωματώνονται στη ρουτίνα του οργανισμού.

Επίπεδο 4 – ελεγχόμενο (managed): Η εφαρμογή των διαδικασιών και η πορεία υλοποίησης των έργων παρακολουθούνται με ποσοτικούς όρους. Τίθενται μετρήσιμοι στόχοι.

Επίπεδο 5 – βελτιστοποίησης (optimising): Οι διαδικασίες παρακολουθούνται και βελτιώνονται βάσει της μέτρησης και της ανάλυσης των δεδομένων.

Το πρότυπο ΕΛΟΤ 1429:2008 (ΕΛΟΤ, 2008) απλουστεύει και συνοψίζει τα παραπάνω σε τρία επίπεδα διαχειριστικής επάρκειας ενώ το μεταβατικό σύστημα [βλ. ΥΑ 1258/ΕΥΣ 281 (ΦΕΚ Β' 55/18-1-2008)] προσδιορίζει μέσω των απαιτήσεών του ένα μόνο επίπεδο, που σχετίζεται με την ανάπτυξη βασικών διαδικασιών υλοποίησης και παρακολούθησης έργων (ανάλογο του πιο πάνω 2^{ου} επιπέδου).

Μέχρι σήμερα έχουν γίνει λίγες μελέτες προκειμένου να αξιολογηθούν τα αποτελέσματα αλλά και οι δυσκολίες εφαρμογής των ΣΔΕΠ σε δημόσιους οργανισμούς. Οι Χαλάτσης και Φιτσιλής (2012) σε έρευνά τους σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την αξιοποίηση των συστημάτων αυτών σε δήμους, διαπίστωσαν μια σειρά καθοριστικών ζητημάτων που δρουν ανασταλτικά στην ουσιαστική εφαρμογή των ΣΔΕΠ και κατά συνέπεια στην ωρίμανση της διαχειριστικής ικανότητας των δήμων. Αυτά σχετίζονται με: (α) τη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού (καταμερισμός εργασιών, υποστελέχωση/ ελλιπής κατάρτιση και συνεργασίες), (β) τη δέσμευση της ανώτερης διοίκησης, και (γ) την άρνηση αλλαγής.

3. Η έρευνα

3.1. Μέθοδοι

Η έρευνα που παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία επιχειρεί να εξετάσει την αντίληψη που έχει εδραιωθεί στα στελέχη των δημοτικών ΤΥ για την επίδραση των ΣΔΕΠ σε συγκεκριμένους στόχους και δείκτες επίδοσης, σχετικούς με τη διαχείριση έργων. Ειδικότερα, ακολουθήθηκαν τα παρακάτω βήματα:

Βήμα 1: Προσδιορίστηκε ο στρατηγικός στόχος των ΤΥ από το θεσμικό πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας των δήμων (Ν.3463/2006, Ν.3852/2010) και τις αρμοδιότητές τους, όπως αυτές περιγράφονται στον οργανισμό εσωτερικής υπηρεσίας (ΟΕΥ) και στα επιχειρησιακά τους προγράμματα.

Βήμα 2: Ο στρατηγικός στόχος αναλύθηκε σε αντικειμενικούς, μετρήσιμους στόχους. Για τον προσδιορισμό τους χρησιμοποιήθηκε το υπόδειγμα SMART (Doran, 1981): [Specific (συγκεκριμένος), Measurable (μετρήσιμος), Achievable (επιτεύξιμος), Relevant (σχετικός), Time-bound (χρονικά προσδιορισμένος)].

Βήμα 3: Διαμορφώθηκαν δείκτες επίδοσης των ΤΥ ούτως ώστε να μπορεί να μετρηθεί ο βαθμός επίτευξης των προκαθορισμένων αντικειμενικών στόχων. Επιπλέον, οι δείκτες μετρούν αποτελέσματα διαδικασιών, που η βελτίωση της επίδοσής τους επηρεάζει την επίτευξη των στόχων.

Βήμα 4: Οι παραπάνω δείκτες επίδοσης συσχετίστηκαν με τις απαιτήσεις του επιλεγέντος για την περίπτωση των δημοτικών ΤΥ ΣΔΕΠ (μεταβατικό σύστημα) ώστε να διαπιστωθεί ο τρόπος με τον οποίο ένα σύστημα ΣΔΕΠ δύνανται να επηρεάσει άμεσα την επίδοση των ΤΥ σε σχέση με τη διαχείριση έργων.

Βήμα 5: Για τη διερεύνηση της αντίληψης που έχει εδραιωθεί στα στελέχη των δημοτικών ΤΥ για την επίδραση (θετική ή αρνητική) των ΣΔΕΠ στις τιμές των ως άνω δεικτών επίδοσης, πραγματοποιήθηκε το έτος 2012, στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας του πρώτου συγγραφέα στο ΕΑΠ, έρευνα με χρήση ερωτηματολογίων στους 38 δήμους της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας. Το ερωτηματολόγιο απευθυνόταν στον προϊστάμενο της ΤΥ ή στον υπεύθυνο ΣΔΕΠ.

Βήμα 6: Οι απαντήσεις των ερωτηματολογίων επεξεργάστηκαν με το πρόγραμμα στατιστικής ανάλυσης SPSS και προσδιορίστηκαν οι συσχετίσεις (correlations) μεταξύ των απαντήσεων.

3.2. Αποτελέσματα

Σε αντιστοιχία με τα παραπάνω ορισθέντα βήματα, παρουσιάζονται στη συνέχεια τα αποτελέσματα της έρευνας.

Κατά την εφαρμογή του *Βήματος 1* προσδιορίστηκε ο στρατηγικός στόχος της ΤΥ ενός δήμου ως «η αποτελεσματική υλοποίηση του ετήσιου τεχνικού προγράμματος και η ένταξη ώριμων έργων σε χρηματοδοτικά προγράμματα», ο οποίος μπορεί να αναλυθεί σε δύο γενικούς στόχους:

A. Αποτελεσματική υλοποίηση του ετήσιου τεχνικού προγράμματος (τεχνικών έργων και μελετών)

B. Ένταξη ώριμων έργων σε χρηματοδοτικά προγράμματα

Οι αντικειμενικοί στόχοι που προσδιορίστηκαν, κατά το *Βήμα 2*, για κάθε έναν από τους δύο ανωτέρω γενικούς στόχους, είναι οι εξής:

A1. Άρτια και υψηλής ποιότητας ωρίμανση των έργων του ετήσιου τεχνικού προγράμματος (ΤΠ)

A2. Επιτυχής υλοποίηση των έργων του ετήσιου τεχνικού προγράμματος (στις προδιαγεγραμμένες απαιτήσεις χρόνου, κόστους και τεχνικών προδιαγραφών)

B1. Αύξηση των νέων εντάξεων συγχρηματοδοτούμενων έργων

B2. Αύξηση της απορρόφησης στα ήδη ενταγμένα συγχρηματοδοτούμενα έργα

Οι δείκτες επίδοσης που προσδιορίστηκαν, κατά το *Βήμα 3*, για τη μέτρηση του βαθμού επίτευξης των αντικειμενικών στόχων των δημοτικών ΤΥ, είναι οι εξής:

<p><i>Αντικειμενικός στόχος (A1): Άρτια και υψηλής ποιότητας ωρίμανση των έργων του ετήσιου ΤΠ</i></p> <p>A1-1. Ποσοστό ώριμων έργων προς υλοποίηση (έως και το στάδιο της υπογραφής της σύμβασης) επί των προβλεπόμενων προς ωρίμανση έργων του ετήσιου ΤΠ</p> <p>A1-1.1. Ποσοστό έργων, των οποίων οι μελέτες - συμπεριλαμβανομένων και των υποστηρικτικών - έχουν ολοκληρωθεί, επί των προβλεπόμενων προς σύνταξη μελετών του ετήσιου ΤΠ</p> <p>A1-1.2. Ποσοστό έργων των οποίων έχουν ολοκληρωθεί οι απαιτούμενες αδειοδοτήσεις, επί των προβλεπόμενων έργων του ετήσιου ΤΠ</p> <p>A1-1.3. Ποσοστό έργων που δημοπρατήθηκαν, επί των προβλεπόμενων προς δημοπράτηση έργων του ετήσιου ΤΠ</p> <p>A1-1.4. Ποσοστό έργων όπου έχουν ανακηρυχθεί ανάδοχοι, επί των προβλεπόμενων έργων του ετήσιου ΤΠ</p> <p>A1-1.5. Ποσοστό έργων που έχουν συμβασιοποιηθεί, επί των προβλεπόμενων έργων του ετήσιου ΤΠ</p> <p><i>Αντικειμενικός στόχος (A2): Επιτυχής υλοποίηση έργων του ετήσιου τεχνικού προγράμματος (στις προδιαγεγραμμένες απαιτήσεις χρόνου, κόστους και τεχνικών προδιαγραφών)</i></p> <p>A2-1. Ποσοστό έργων που υλοποιούνται, επί των προβλεπόμενων προς υλοποίηση έργων του ετήσιου ΤΠ</p> <p>A2-2. Ποσοστό απορρόφησης του προβλεπόμενου προϋπολογισμού του ετήσιου ΤΠ: σύνολο πληρωμών δαπανών έργων του ετήσιου ΤΠ/ προβλεπόμενος προς απορρόφηση προϋπολογισμός του ετήσιου ΤΠ</p> <p>A2-3. Ποσοστό μεταβολής του οικονομικού αντικειμένου του ΤΠ για την υλοποίηση του ίδιου φυσικού αντικειμένου: ποσό υπέρβασης του προϋπολογισμού του ετήσιου ΤΠ/ αρχικός προϋπολογισμός του ετήσιου ΤΠ</p>

A2-4. Ποσοστό υλοποιούμενων έργων εντός του εγκεκριμένου προϋπολογισμού, επί των προβλεπόμενων προς υλοποίηση έργων του ετήσιου ΤΠ
A2-5. Ποσοστό υλοποιούμενων έργων εντός του εγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος, επί των προβλεπόμενων προς υλοποίηση έργων του ετήσιου ΤΠ
A2-6. Ποσοστό παραδοτέων έργων, από επιτροπές παραλαβής, χωρίς παρατηρήσεις, επί των προβλεπόμενων προς παραλαβή έργων του ετήσιου ΤΠ
A2-7. Αριθμός εργατικών και μη ατυχημάτων, λόγω εκτέλεσης εργασιών, επί των προβλεπόμενων προς υλοποίηση έργων του ετήσιου ΤΠ
A2-8. Αριθμός παραπόνων και ενστάσεων που υποβλήθηκαν από όλους τους εμπλεκόμενους στα προβλεπόμενα έργα του ετήσιου ΤΠ και που δεν επιλύθηκαν
<i>Αντικειμενικός στόχος (B1): Αύξηση των νέων εντάξεων συγχρηματοδοτούμενων έργων</i>
B1-1. Πρόσθετοι πόροι που εξασφαλίστηκαν από προγράμματα για την υλοποίηση έργων/ ετήσιος προϋπολογισμός του ΤΠ
B1-2. Ποσό αιτούμενων χρηματοδοτήσεων από προτάσεις έργων που υποβλήθηκαν σε προγράμματα/ ετήσιος προϋπολογισμός του ΤΠ
<i>Αντικειμενικός στόχος (B2): Αύξηση της απορρόφησης στα ήδη ενταγμένα συγχρηματοδοτούμενα έργα</i>
B2-1. Σύνολο εγκεκριμένων δαπανών των ήδη ενταγμένων συγχρηματοδοτούμενων έργων/ ετήσιος προβλεπόμενος προϋπολογισμός προς απορρόφηση των ήδη ενταγμένων συγχρηματοδοτούμενων έργων

Οι συσχετίσεις που εντοπίστηκαν, κατά το Βήμα 4, μεταξύ των δεικτών επίδοσης και των απαιτήσεων του ΣΔΕΠ, παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 1: Συσχέτιση απαιτήσεων ΣΔΕΠ με δείκτες επίδοσης ΤΥ

Απαιτήσεις ΣΔΕΠ	Σχετιζόμενοι δείκτες επίδοσης ΤΥ
Καθορισμός απαιτήσεων σχεδιασμού και ωρίμανσης έργων	A1-1
Σχεδιασμός - προγραμματισμός των απαιτούμενων μελετών	A1-1.1
Διασφάλιση απαιτούμενων αδειοδοτήσεων (κυριότητας ακινήτων κ.α.)	A1-1.2
Προετοιμασία και διενέργεια διαγωνισμού	A1-1.3
Αξιολόγηση προσφορών/ ωφελουμένων	A1-1.4
Χειρισμός ενστάσεων	A1-1.4
Υπογραφή σύμβασης/ επιλογή ωφελουμένων και ολοκλήρωση διαγωνισμού	A1-1.5
Πιστοποίηση φυσικού αντικειμένου	A2-1, A2-2, A2-3, A2-4
Έλεγχος προόδου του έργου και παρακολούθηση χρονοδιαγράμματος	A2-5
Διαχείριση ποιότητας του έργου	A2-6
Έλεγχος τήρησης λοιπών υποχρεώσεων αναδόχου	A2-7
Διαχείριση προβλημάτων και αλλαγών	A2-8
Διασφάλιση απαιτούμενων πόρων για την ωρίμανση και υλοποίηση έργων	B1-1, B1-2, B2-1

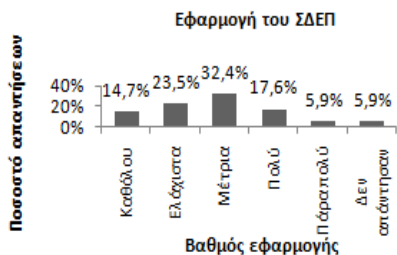
Από την έρευνα με ερωτηματολόγια, η οποία διενεργήθηκε κατά το Βήμα 5 στους 38 δήμους της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, διαπιστώθηκε ότι οι 34 δήμοι είχαν επιβεβαίωση διαχειριστικής επάρκειας, οι 5 δεν εφάρμοσαν καθόλου το ΣΔΕΠ, ενώ οι 2 δεν απάντησαν το ερωτηματολόγιο. Στη συνέχεια συνοψίζονται τα βασικά ευρήματα για την εικόνα που είχαν οι εμπλεκόμενοι στις ΤΥ κατά τη διάρκεια εφαρμογής του ΣΔΕΠ.

• Στο 1ο κύριο ερώτημα: «Σε ποιο βαθμό εφαρμόζεται το ΣΔΕΠ στον Δήμο σας;», επικράτησε η απάντηση «μέτρια» προς «ελάχιστα» (Διάγραμμα 1). Στο 2ο κύριο ερώτημα «Πόσο επηρέασε η εφαρμογή του ΣΔΕΠ την επίδοση της ΤΥ, ως προς την επίτευξη των στόχων της;», επικράτησε η απάντηση «θετικά» με 69,0% (Διάγραμμα 2). Συνεπώς, υπάρχει η αντίληψη ότι η εφαρμογή του ΣΔΕΠ γενικά επηρέασε θετικά την επίδοση των ΤΥ ως προς την επίτευξη των στόχων τους, παρά το χαμηλό προς μέτριο βαθμό εφαρμογής του.

• Σχετικά με την επίδραση του ΣΔΕΠ στους δείκτες επίδοσης, υπάρχει η αντίληψη ότι η εφαρμογή του ΣΔΕΠ επηρέασε περισσότερο θετικά κατά σειρά τους δείκτες B1-2, B1-1, A1-1, και A2-1, δηλαδή τους γενικούς δείκτες των στόχων που σχετίζονται με την αύξηση των νέων εντάξεων συγχρηματοδοτούμενων έργων, την άρτια και υψηλής ποιότητας ωρίμανση των έργων του ετήσιου ΤΠ και την επιτυχή υλοποίηση έργων του ετήσιου ΤΠ. Δείκτες για τους οποίους υπάρχει η αντίληψη ότι δεν υπήρξε ιδιαίτερη επίπτωση από την εφαρμογή του ΣΔΕΠ, ήταν οι A2-2, A2-3, A2-7 και B2-1, δηλαδή επιμέρους δείκτες του στόχου A2 και ο μόνος δείκτης του στόχου B2 (αύξηση απορρόφησης ήδη ενταγμένων συγχρηματοδοτούμενων έργων). Τέλος, καταγράφηκε η αντίληψη ότι η εφαρμογή του ΣΔΕΠ δεν έχει αρνητική επίδραση σε κανένα δείκτη.

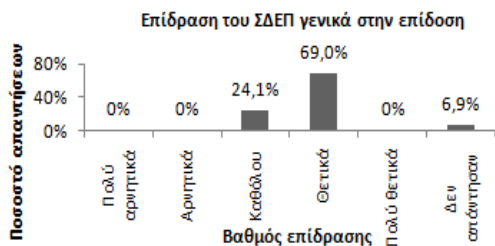
Διάγραμμα 1:

Η αντίληψη για τον βαθμό εφαρμογής του ΣΔΕΠ από την ΤΥ

Διάγραμμα 2:

Η αντίληψη για την επίδραση του ΣΔΕΠ στην επίδοση της ΤΥ

Οι συντελεστές συσχέτισης που διαπιστώθηκαν κατά τη στατιστική επεξεργασία του Βήματος 6, παρουσιάζονται στον επόμενο πίνακα.

Πίνακας 2: Συσχετίσεις (correlations) μεταξύ των απαντήσεων

ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΣΔΕΠ (1)	ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΣΔΕΠ ΓΕΝΙΚΑ (2)	(ΣΤΟΧΟΣ Α1)	(ΣΤΟΧΟΣ Α2)	(ΣΤΟΧΟΣ Β1)	(ΣΤΟΧΟΣ Β2)
ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΣΔΕΠ (1)	1	,390*	,569**	,466*	,299
ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΣΔΕΠ ΓΕΝΙΚΑ (2)	1	,606**	,275	,365	,243
ΑΡΓΙΑ ΥΨΗΛΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΩΡΙΜΑΝΣΗ (ΣΤΟΧΟΣ Α1)		1	,262	,386*	,257
ΕΠΙΤΥΧΗΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ (ΣΤΟΧΟΣ Α2)			1	,404*	,721**
ΑΥΞΗΣΗ ΝΕΩΝ ΕΝΤΑΞΕΩΝ (ΣΤΟΧΟΣ Β1)				1	,394
ΑΥΞΗΣΗ ΑΠΟΡΡΟΦΗΣΗΣ ΗΔΗ ΕΝΤΑΓΜΕΝΩΝ ΕΡΓΩΝ (ΣΤΟΧΟΣ Β2)					1

* Η συσχέτιση sig. (2-tailed) είναι στατιστικά σημαντική σε επίπεδο σημαντικότητας 0.05
 ** Η συσχέτιση sig. (2-tailed) είναι ιδιαίτερα σημαντική σε επίπεδο σημαντικότητας 0.01

Συσχέτιση υψηλού βαθμού
-/- μεσαίου βαθμού
-/- χαμηλού βαθμού

Παρατηρούνται τα ακόλουθα:

- Υπάρχει γραμμικά θετική συσχέτιση της εφαρμογής του ΣΔΕΠ (γραμμή 1) με την αντίληψη για την επίδρασή του στην επίδοση των δημοτικών ΤΥ ως προς την επίτευξη των στόχων γενικά (στήλη 2), η οποία είναι μεσαίου βαθμού και σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός εφαρμογής του ΣΔΕΠ, τόσο περισσότερο υπάρχει η αντίληψη της θετικής επίδρασής του στην επίδοση των ΤΥ.

- Από τη συσχέτιση της εφαρμογής του ΣΔΕΠ με την αντίληψη για την επίδρασή του σε κάθε ένα αντικειμενικό στόχο (γραμμή 1), προκύπτει αρχικά ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός εφαρμογής του ΣΔΕΠ, τόσο περισσότερο υπάρχει η αντίληψη της θετικής επίδρασης κατά σειρά στην ωρίμανση (στόχος Α1), την υλοποίηση (στόχος Α2) και τις νέες εντάξεις έργων (στόχος Β1). Αντιθέτως, υπάρχει χαμηλή συσχέτιση της εφαρμογής του ΣΔΕΠ με το στόχο Β2, δηλαδή επικρατεί η αντίληψη ότι το ΣΔΕΠ δεν επιδρά ιδιαίτερα στην αύξηση της απορρόφησης των ήδη ενταγμένων έργων.

- Προκύπτουν θετικές συσχέτισεις μεταξύ των αντικειμενικών στόχων, αποδεικνύοντας τη συνάφειά τους. Επικρατεί η ισχυρή συσχέτιση της επιτυχούς υλοποίησης έργων (στις προδιαγεγραμμένες απαιτήσεις χρόνου, κόστους και τεχνικών προδιαγραφών - στόχος Α2) με την αύξηση της απορρόφησης (στόχος Β2), που εξηγείται ως λογικό επακόλουθο της αποτελεσματικής διαχείρισης του φυσικού και οικονομικού αντικειμένου των έργων, καθώς αυτή αποτελεί προϋπόθεση για την ομαλή απορρόφηση της χρηματοδότησης ενός έργου.

3.3. Σχολιασμός των αποτελεσμάτων

Με βάση τα παραπάνω αποτελέσματα, μπορούν να σχολιαστούν τα εξής:

- Η εφαρμογή ΣΔΕΠ από τις δημοτικές ΤΥ παρουσιάζεται ως χρήσιμη και υποβοηθητική περισσότερο στην ωρίμανση ενός τεχνικού έργου (προσυμβατικό στάδιο). Με ένα ΣΔΕΠ καταγράφονται οι διαδικασίες,

τηρούνται σχετικά αρχεία, συνεπώς δημιουργείται μια βάση δεδομένων και αποκτάται τεχνογνωσία. Μια άρτια μελέτη δεν αρκεί από μόνη της για την επιτυχή υλοποίηση του έργου. Χρειάζεται πιστή τήρηση της νομοθεσίας δημοσίων έργων (Ν.3669/2008) και των κανόνων που επιβάλλει το σύστημα διαχείρισης έργων του ΕΣΠΑ.

• Οι διαδικασίες που προβλέπονται στα ΣΔΕΠ δεν αρκούν για την επίλυση όλων των προβλημάτων απορρόφησης ήδη ενταγμένων συγχρηματοδοτούμενων έργων. Ενδεικτικά επισημαίνεται πως για προβλήματα σχετικά με ενστάσεις και προσφυγές των εμπλεκόμενων ή τροποποίησης μελετών (μεταβολές φυσικού ή οικονομικού αντικείμενου), χρειάζονται βελτίωση και επίστευση των αποφάσεων, με κάθε δυνατή και νόμιμη απλοποίηση στις διαδικασίες.

4. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Στόχος της εργασίας ήταν να διερευνηθεί την επίδραση της εφαρμογής των ΣΔΕΠ στη διαχείριση των δημοτικών τεχνικών έργων, βάσει της αντίληψης των εμπλεκόμενων στις τεχνικές υπηρεσίες (ΤΥ) των δήμων.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώθηκε ότι τα ΣΔΕΠ επιδρούν γενικώς θετικά, παρά το μικρό προς μέτριο βαθμό εφαρμογής τους, στην επίδοση των δημοτικών ΤΥ, ως προς την επίτευξη των στόχων τους. Όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός εφαρμογής του ΣΔΕΠ, τόσο περισσότερο υπάρχει η αντίληψη της θετικής επίδρασης. Ίσως η συσχέτιση αυτή, η πίστη δηλαδή των εμπλεκόμενων στην αξία των ΣΔΕΠ ως παρακινητικού αποτελέσματος της εφαρμογής τους, να υποδεικνύει κι ένα ισχυρό παράγοντα ώθησής τους, ενάντια στους ανασταλτικούς παράγοντες που εντόπισαν προηγούμενες έρευνες και που κατέχοινη αφορούσαν στη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού (καταμερισμός εργασιών, υποστελέχωση/ελλιπής κατάρτιση και συνεργασίες), στη δέσμευση της ανώτερης διοίκησης και στην εν γένει άρνηση της αλλαγής. Νοηματοδοτεί επίσης το συνιστώμενο από τη βιβλιογραφία χαρακτήρα σταδιακής – έναντι της βεβιασμένης – ενσωμάτωσης ενός ΣΔΕΠ σ' ένα οργανισμό.

Η εφαρμογή των ΣΔΕΠ πρέπει να είναι ουσιαστική και συστηματική ως εργαλείο διαχείρισης έργων και όχι τυπική και βεβιασμένη και νομικά μόνο επιβεβλημένη ως προϋπόθεση για την ανάληψη συγχρηματοδοτούμενων έργων. Μπορεί να βελτιώσει την επίδοση ενός οργανισμού στη διαχείριση των έργων του, όταν επιτυγχάνεται εναρμόνιση με τους στόχους και ολιστική προσέγγισή τους καθώς επίσης και αναβάθμιση του οργανωτικού πλαισίου διαδικασιών για την ορθότερη διαχείριση και συμμετοχή του προσωπικού, υπό την υποστήριξη της ανώτερης διοίκησης.

Βιβλιογραφία

- Andersen, E.S., 2008, Rethinking project management. An organizational perspective, Pearson Education Limited, 293-294
- Andersen, E. S., and Jessen, S., 2003, Project Maturity in Organisations, International Journal of Management. 21(6), 457-461.
- Doran, G., 1981, There's a SMART way to write management's goals and objectives, Management Review, Volume 70, Issue 11(AMA FORUM), 35-36.
- European Commission, 2004, Project Cycle Management Guidelines, European Commission - EuropeAid Cooperation Office, Belgium.
- Fitsilis, P., Kirytopoulos, K., and Leopoulos, V., 2011, Assuring the managerial capability of public organizations implementing projects: The Greek case, International Journal of Managing Projects in Business 04/2011; 4(2), 329-344.
- ISO, 2003, ISO 10006:2003 Quality management systems - Guidelines for quality management in projects, International Organisation for Standardisation, Switzerland.
- Kerzner, H., 2010, Project management best practices: Achieving global excellence, John Wiley & sons.
- Kerzner, H., 2001, Strategic planning for project management using a project management maturity model, John Wiley & Sons, New York.
- New York State Office for Technology, 2003, The New York State Project Management Guidebook, Release 2.
- UK Government, Office of Government Commerce, 2005, Managing Successful Projects with PRINCE2, The Stationery Office, London.
- Paulk, M., Curtis, B., Chrissis, M.B., and Weber, C., 1999, The Capability Maturity Model for Software, Software Engineering Institute.
- PMI, 2003, Organisational Project Management Maturity Model, Project Management Institute, Pennsylvania, USA.
- Skulmoski, G., 2001, Project maturity and competence interface, Cost Engineering, 43(6), 11-18.
- US Department of Defense, 2003, US Department of Defence Extension to A Guide to the Project Management Body of Knowledge, USA, Virginia.

Γενικό Λογιστήριο της Κυπριακής Δημοκρατίας, 2007, Οδηγός βέλτιστων πρακτικών για τη σύναψη και την εκτέλεση δημοσίων συμβάσεων.

Ελληνικός Οργανισμός Τυποποίησης – ΕΛΟΤ, 2008, Ελληνικό Πρότυπο ΕΛΟΤ-1429, Διαχειριστική επάρκεια οργανισμών για την υλοποίηση έργων δημοσίου χαρακτήρα.

Μονάδα Οργάνωσης της Διαχείρισης Αναπτυξιακών Προγραμμάτων, 2005, Μελέτη για την διαχειριστική ικανότητα οργανισμών που υλοποιούν έργα δημοσίου συμφέροντος.

Πυργιώτης, Λ., και Ντρούτσα, Ε., 2000, Επισκόπηση διεθνούς εμπειρίας στη διαχείριση επιδόσεων της τοπικής αυτοδιοίκησης - Προτάσεις για την Ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση, Ανέκδοτη εργασία, Ελληνική Έταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης ΕΕΤΑΑ ΑΕ.

Χαλάτσης, Θ., και Φιτσιλής, Π., 2012, Συστήματα διαχειριστικής επάρκειας στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης: Τα εμπόδια και οι προοπτικές βελτίωσης, PRIME, Vol 5(1), 1-17.

The contribution of managerial capability systems in implementing municipal engineering projects

Dimitrios Glavelis

Civil Engineer MSc, Technical Services Department, Municipality of Paionia Kilkis

dglavelis@gmail.com

Dr Evangelos Bellos

Mechanical Engineer, Teaching and Research Associate, School of Mechanical Engineering NTUA

Adjunct Professor (SEP), Hellenic Open University

ybel@central.ntua.gr

Dr Lampros A. Pyrgiotis

Chemical Engineer MSc, NTUA; PhD in Regional Science, Panteion University of Athens

lapysscholar@gmail.com

Abstract

Managerial capability assuring, during the programming period of EU multiannual financial framework 2007-2013, is a necessary requirement for undertaking EU co-financed projects of public interest by the eligible organizations. The aim of implementing and preserving managerial capability systems (MCSs), is the achievement of project goals, according to the principle of decent financial management (economy, efficiency and effectiveness).

The purpose of this paper is to investigate the impact of the MCS implementation on project management, from the perspective of the staff of the municipal technical services departments (TSDs). For this reason, the objectives of TSDs were identified and relative key performance indicators (KPIs) were defined.

Then, a questionnaire survey was conducted among the municipalities of the Central Macedonia Region for the programming period of EU multiannual financial framework 2007-2013 in an attempt to identify the perception of TSDs stakeholders regarding the effect of the MCS deployment on the KPIs. The statistical analysis of the answers indicated that MCSs have a generally positive impact on the performance of TSDs, despite the small or medium extent of their substantive application. Their implementation can improve the performance of TSDs and thus the project management, when harmonization with their executive objectives in a holistic manner is achieved, as well as an upgrade of the organizational frame of processes for a better personnel management and involvement is reached, under the senior management's support.

Keywords: Managerial capability system (MCS), Municipal technical services departments (TSDs), Objectives, Key performance indicators (KPIs).

Η προσέγγιση της διακυβέρνησης στη χωρική ανάπτυξη: Η περίπτωση των ολοκληρωμένων χωρικών επενδύσεων

Γεώργιος Μπούτλας

ΜΑ Πολιτική Θεωρία και Ιστορία Πολιτικών Ιδεών
Απόφοιτος της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης
gboutl@yahoo.gr

Ευάγγελος Ασπρογέρακας

Δρ Πολεοδομίας – Χωροτάκτης ΕΜΠ
Διδάσκων της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης
v.aspro@uclmail.net

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται η χαρτογράφηση των δυνατοτήτων που δύναται να προσφέρει η διακυβέρνηση, ως θεωρητική προσέγγιση λήψης αποφάσεων σε πολιτικό και διοικητικό επίπεδο, στην κατάρτιση και την υλοποίηση των Ολοκληρωμένων Χωρικών Επενδύσεων (ΟΧΕ), ενός νέου χρηματοδοτικού εργαλείου της τρέχουσας προγραμματικής περιόδου του ΕΣΠΑ και κατά επέκταση στη χωρική ανάπτυξη. Στο πλαίσιο αυτό αναλύεται, αρχικά, η έννοια της χωρικής διακυβέρνησης και παρουσιάζεται η συσχέτιση των ΟΧΕ με την ανασυγκρότηση της παραγωγικής διαδικασίας, την περιφερειακή ανάπτυξη, τη χωρική συνοχή και το χωροταξικό σχεδιασμό. Ακολουθεί η περιγραφή της δομής των ΟΧΕ για τη στρατηγική της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης (ΒΑΑ) και η αξιολόγησή της με βάση κριτήρια που ανάγονται στις αρχές της διακυβέρνησης. Το άρθρο καταλήγει με συμπεράσματα και ενδεικτικές προτάσεις.

Λέξεις-κλειδιά: Χωρική διακυβέρνηση, Χωρική ανάπτυξη, Ολοκληρωμένες χωρικές επενδύσεις, Χωρική συνοχή, Χωρικό κεφάλαιο.

1. Εισαγωγή

Η διακυβέρνηση συνιστά μια νέα θεωρητική προσέγγιση του τρόπου διοικείν και γενικότερα των κανόνων και διαδικασιών διαμόρφωσης και εφαρμογής πολιτικών η οποία ήρθε να καλύψει ένα διαφαίνόμενο «δημοκρατικό έλλειμμα» στη διοίκηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Αποτελεί πνευματικό προϊόν των σύγχρονων θεωρητικών ρευμάτων της διαβουλευτικής δημοκρατίας και του μετά – νέου δημόσιου μανάτζμεντ στο χώρο της πολιτικής φιλοσοφίας και επιστήμης. Ο επιτελικός και καθοδηγητικός ρόλος της κεντρικής διοίκησης, ο οριζόντιος και κάθετος συντονισμός διοικητικών επιπέδων, ο συμμετοχικός σχεδιασμός δημοσίων πολιτικών με την ουσιαστική συμμετοχή των τοπικών εταίρων και γενικότερα της κοινωνίας των πολιτών περιγράφονται ως αντιπροσωπευτικά γνωρίσματα του νέου παραδείγματος. Η έννοια της διακυβέρνησης διαστέλλεται εάν συγκριθεί με αυτή της κυβέρνησης. Η ετεραρχία, ο πολλαπλασιασμός των παικτών πέρα από την κεντρική διοίκηση, η ισότητα των παικτών, η συμμετοχή, η διαβούλευση, ο συντονισμός και η από κάτω προς τα πάνω μέθοδος διαμόρφωσης της πολιτικής (bottom-up) συνιστούν τα κύρια χαρακτηριστικά της διακυβέρνησης (Βασενχόβεν κ.α., 2010, σελ. 52,73). Παράλληλα, η καλή ή χρηστή διακυβέρνηση εμφανίζεται ως απαραίτητο χαρακτηριστικό της διοίκησης. Η τήρηση της συνταγματικής νομιμότητας, η κατοχύρωση του κράτους δικαίου, η ισότητα, η ύπαρξη δημοσίων δαπανών που ανταποκρίνονται σε δημόσιους σκοπούς, η κατοχύρωση της διαφάνειας και η συμμετοχή των πολιτών στο διοικητικό γίνεσθαι συνιστούν μερικές από τις αρχές (Καρκατσούλης, 2004, σελ. 317) που συμβάλλουν στην υγιή διακυβέρνηση, στη διευκόλυνση του επιχειρείν και στην καλύτερη αξιοποίηση των δημοσίων επενδύσεων.

Η χωρική διακυβέρνηση ξεπερνά την εφαρμογή των αρχών της διακυβέρνησης σε γεωγραφικά προσδιορισμένες ενότητες (διοικητικές ή γεωγραφικά λειτουργικές) συμβάλλοντας στην ανάδειξη του χωρικού κεφαλαίου των ενότητων με απώτερο στόχο την ενδυνάμωση της χωρικής συνοχής (Βασενχόβεν κ.α., 2010, σελ. 57). Η χωρική διακυβέρνηση μπορεί να λειτουργήσει είτε οριζόντια ανάμεσα στους διάφορους δρώντες σε τοπικό ή ανώτερο επίπεδο, είτε κάθετα ανάμεσα σε διαφορετικά διοικητικά επίπεδα όπως οι ΟΤΑ Α΄ βαθμού οι ΟΤΑ Β΄ βαθμού, η κεντρική διοίκηση του κράτους και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ (Βασενχόβεν κ.α., 2010, σελ. 57, και Ball and Peters, 2001, p. 417) καθώς και ως πλαίσιο συντονισμού διάφορων τομεακών πολιτικών με χωρική διάσταση όπως οι μεταφορές, το περιβάλλον και ο πολιτισμός.

Στο πλαίσιο αυτό, βασικό ερευνητικό ερώτημα της εργασίας αποτελεί η απόκριση σε σχέση με τις αρχές της διακυβέρνησης, των Ολοκληρωμένων Χωρικών Επενδύσεων (ΟΧΕ), ενός εργαλείου χωρικής

ανάπτυξης. Μετά την πρώτη προσέγγιση της έννοιας της χωρικής διακυβέρνησης παρουσιάζεται το περιεχόμενο, η διαδικασία κατάρτισης και εφαρμογής των ΟΧΕ για τη στρατηγική της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης (ΒΑΑ), με παράλληλη διερεύνηση του ενδεχόμενου ρόλου της στη χωρική ανάπτυξη. Ακολουθεί η διαδικασία αξιολόγησης των ΟΧΕ με βάση συγκεκριμένα κριτήρια που ανάγονται στις αρχές της διακυβέρνησης προκειμένου να προσδιορισθούν οι δυνατότητες βελτίωσης του εργαλείου ως προς την παράμετρο και με γνώμονα την αποτελεσματικότερη εφαρμογή του με στόχο τη χωρική ανάπτυξη.

2. Ανασκόπηση της διακυβέρνησης στην ΕΕ και την Ελλάδα

Σημαντικό κείμενο πολιτικής για τη διακυβέρνηση στην ΕΕ συνιστά η Λευκή Βίβλος για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2001) με έμφαση στην ενίσχυση της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τις κεντρικές διοικήσεις των κρατών-μελών της ΕΕ και τις διοικήσεις των περιφερειών. Αρκετές ευρωπαϊκές χώρες είχαν από πριν αποκτήσει μια παράδοση διακυβέρνησης συνιστώντας, κατά κάποιο τρόπο, σχετικό υπόδειγμα (Βασενχόβεν κ.α., 2010). Στην προσέγγιση της διακυβέρνησης έχουν βασιστεί σημαντικές πρωτοβουλίες της ΕΕ όπως η μακρο-περιφερειακή πολιτική στην περιοχή της Βαλτικής θάλασσας. Η διάσωση της Βαλτικής, η βελτίωση της προσβασιμότητας και η ευημερία των πολιτών συνιστούν τους τρεις στόχους της στρατηγικής. Η Γενική Διεύθυνση Περιφερειακής Πολιτικής της ΕΕ συντονίζει και καθοδηγεί σε ένα επιτελικό ρόλο ενώ τα "εθνικά σημεία επαφής" συνιστούν θεσμικά κανάλια πληροφόρησης και διάχυσης των αποτελεσμάτων της στρατηγικής στα κράτη-μέλη της μακρο-περιφέρειας (Σουηδία, Φιλανδία, Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Γερμανία και Δανία). Ομάδες αυτών των χωρών σε συνεργασία με φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης και της κοινωνίας των πολιτών (συντονιστές) αναλαμβάνουν το συντονισμό της υλοποίησης των εργασιών των 15 τομέων – προτεραιοτήτων της στρατηγικής (Ζαχαρή και Ασπρογέρακας, 2012). Η διεκπεραίωση των εμβληματικών έργων αναλαμβάνεται αποκλειστικά από κρατικούς ή διακρατικούς φορείς όπως η Επιτροπή του Ελσίνκι. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μακρο-περιφέρεια της Αδριατικής-Ιονίου με τη συμμετοχή αριθμού τρίτων χωρών (Αλβανία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο και Σερβία) σε συνεργασία με κράτη-μέλη της ΕΕ (Κροατία, Ελλάδα, Ιταλία και Σλοβενία) και η μακρο-περιφέρεια του Δούναβη με στόχο την αντιμετώπιση ειδικών προβλημάτων που σχετίζονται με τον ποταμό.

Σε εθνικό επίπεδο, και κυρίως μέσα από την επιρροή των ευρωπαϊκών πολιτικών, διαπιστώνεται ότι έχουν πραγματοποιηθεί μερικά βασικά βήματα προς την κατεύθυνση της χωρικής και χρηστής διακυβέρνησης. Η προσθήκη σχετικά καινοτόμων εργαλείων σχεδιασμού στο παραδοσιακό οπλοστάσιο των σχεδίων χρήσεων γης, από το τέλος της δεκαετίας του 1990 (π.χ. Ν. 2742/1999), τοπικές πρωτοβουλίες, μεταρρυθμίσεις ως προς την κινητοποίηση και ενήμερωση των πολιτών (π.χ. πρόγραμμα «Διαύγεια»), η δυνατότητα σύμπραξης του δημοσίου με τον ιδιωτικό τομέα (ΣΔΙΤ), η διοικητική μεταρρύθμιση του προγράμματος «Ι. Καποδίστριας» (Βασενχόβεν κ.α., 2010, σελ. 214) αλλά και το πρόγραμμα «Καλλικράτης», που μεταξύ άλλων περιλαμβάνει συγκεκριμένα εργαλεία συνεργασίας μεταξύ φορέων της διοίκησης, οριζόντια και κάθετα (άρθρα 99-101, Ν.3852/2010), αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Ως εκκρεμότητα παραμένει η ουσιαστική μεταβίβαση εξουσιών στις περιφερειακές και τοπικές αιρετές αρχές, δηλαδή κάθετα, και η στενότερη συνεργασία με τον κοινωνικό (μη κυβερνητικό) τομέα, τον ιδιωτικό τομέα και την κοινωνία των πολιτών, δηλαδή οριζόντια. Επίσης, παράμετροι όπως η νοοτροπία περιχάραξης των αρμοδιοτήτων των υπουργείων, ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε υπηρεσίες, η έλλειψη εμπιστοσύνης και συνεργασίας και η γραφειοκρατία, το πελατειακό σύστημα και η κομματοκρατία σε επιτελικό επίπεδο (Βασενχόβεν κ.α., 2010) καθώς και η έντονη διαφθορά, η έλλειψη διαφάνειας, η κακοδιοίκηση, η μη τήρηση των νόμιμων διαδικασιών, η επαγγελματική ανεπάρκεια πολλές φορές του προσωπικού των ΟΤΑ σε τεχνικά θέματα (ΓΕΔΔ, 2013) αποτελούν τροχοπέδη στην εφαρμογή του μοντέλου της διακυβέρνησης στην Ελλάδα.

3. Συζήτηση

Οι ολοκληρωμένες χωρικές επενδύσεις (Ο.Χ.Ε.) προτείνονται ως ένα εργαλείο ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης με ενσωματωμένο χρηματοδοτικό μηχανισμό στο πλαίσιο του νέου Εταιρικού Συμφώνου για το Πλαίσιο Ανάπτυξης (ΕΣΠΑ) 2014-2020. Η υιοθέτηση της νέας ολιστικής προσέγγισης σχετίζεται με αναδιάρθρωση της πολιτικής συνοχής της ΕΕ, με την εισαγωγή της έννοιας της εδαφικής συνοχής, ως στόχο που συμπληρώνει εκείνους της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής, υποδηλώνοντας μία έμφαση στη χωρική διάσταση κατά τη διαδικασία της ανάπτυξης και αναδεικνύει μία μετατόπιση του ενδιαφέροντος προς την κατεύθυνση που θέτει στο επίκεντρο την έννοια του εδαφικού κεφαλαίου και της «κατά τόπους» προσέγγισης (Ζαχαρή και Ασπρογέρακας, 2013). Η έκθεση Barca και η 5η Έκθεση για την οικονομική, κοινωνική και χωρική συνοχή απετέλεσαν καταλυτικά ορόσημα στην εξέλιξη αυτή.

Η ολοκληρωμένη χωρική ανάπτυξη έχει ως έναυσμα τη διαπίστωση της πολυπλοκότητας και πολυτομεακής διάστασης των προβλημάτων που εμφανίζονται σε αστικά κέντρα και ευρύτερες χωρικές ενότητες των κρατών - μελών της ΕΕ που παρουσιάζουν αναπτυξιακή υστέρηση. Οι διαπεριφερειακές και οι ενδοπεριφερειακές ανισότητες, οι γεωγραφικές ανισότητες ειδικών ομάδων πληθυσμού και η αποδιάρθρωση τοπικών και περιφερειακών παραγωγικών συστημάτων σε επίπεδο περιφερειών και το άνω αστικό ιεραρχικό σύστημα, η μονοκεντρικότητα, η αστική διάχυση, η εγκατάλειψη του κέντρου των πόλεων και γενικά η υποβάθμιση του φυσικού και δομημένου αστικού περιβάλλοντος σε αστικό επίπεδο αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα. Η νέα προσέγγιση για τη χωρική ανάπτυξη σκοπεύει στην ενίσχυση της απασχόλησης, στη βιωσιμότητα του φυσικού πλούτου των χωρικών ενότητων και στη μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού. Η ανταγωνιστικότητα και η τοπική επιχειρηματικότητα, ο ρόλος των ΜΜΕ, η κοινωνική οικονομία και η εξασφάλιση συνεργειών συνιστούν τους ακρογωνιαίους λίθους στην παραγωγική διαδικασία για την επίτευξη των στόχων (ΣΕΣ, 2014, σελ 163).

Στο πλαίσιο αυτό, οι ΟΧΕ δύναται να αποτελέσουν κινητήρες ανάπτυξης και παραγωγικής ανασυγκρότησης με μια ολιστική προσέγγιση τομεακών δημοσίων πολιτικών που έχουν επίπτωση στο χώρο. Η διακυβέρνηση συνιστά καταλύτη στη διαδικασία κατάρτισης και υλοποίησης των ΟΧΕ. Ο ρόλος της προσδιορίζεται στην κινητοποίηση των φορέων της χωρικής ενότητας και ενδεχομένως των πολιτών, στη σύλληψη ενός τοπικού οράματος ανάπτυξης, στη συσσώρευση της τοπικής γνώσης και των πρωτοποριακών ιδεών, στη διευκόλυνση της αυτο-ανακάλυψης των δυνατών σημείων ενός τόπου (Barca, 2009, p. 22), στην πλήρη αξιοποίηση του χωρικού κεφαλαίου, στην υποστήριξη των τοπικών πρωτοβουλιών ιδιωτικής επένδυσης, στην ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας, τον συντονισμό της εφαρμογής των δράσεων, οριζόντια και κάθετα, και κατά επέκταση στην περιφερειακή ανάπτυξη.

Παράλληλα, η ολοκληρωμένη χωρική ανάπτυξη σκοπεύει στην ενίσχυση της χωρικής συνοχής. Η έννοια της χωρικής συνοχής συνιστά ένα όρο αμφίσημο, με σχετική ασάφεια και με μη κοινή συμφωνία πάνω στον προσδιορισμό των εννοιολογικών της ορίων. Εντούτοις, ως χωρική συνοχή δύναται να χαρακτηριστεί η συμβολή της εδαφικής ποικιλομορφίας της ΕΕ στη βιώσιμη ανάπτυξη, στην ανταγωνιστικότητα, στην ευημερία των πολιτών και την ποιότητα των περιβάλλοντος (European Commission, 2008, p. 3). Η απειλή της συνοχής από τη διεύρυνση της ΕΕ με την ένταξη πολλών νέων κρατών- μελών κυρίως από την ανατολική Ευρώπη και η ανάγκη εξασφάλισης παροχής δημοσίων υπηρεσιών σε απομακρυσμένες περιοχές εξαιτίας της λειτουργίας της αγοράς (Κυβέλου, 2010, σελ. 190) αιτιολογούν την υιοθέτηση μιας πολιτικής χωρικής συνοχής σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Έχοντας υπόψη τα παραπάνω η εστίαση της προσέγγισης της ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης στη βιώσιμη αξιοποίηση των φυσικών πόρων μιας γεωγραφικά λειτουργικής περιοχής, στην υιοθέτηση λύσεων μέσω προσεγγίσεων ολιστικού χαρακτήρα για την αντιμετώπιση χωρικών προβλημάτων και η έμφαση στο ρόλο της τοπικής διακυβέρνησης για την ανάδυση του χωρικού κεφαλαίου αναδεικνύουν το καθοριστικό χαρακτήρα των προσεγγίσεων ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης στην επίρρωση της ευρωπαϊκής χωρικής συνοχής.

Η Ειδική Υπηρεσία Στρατηγικής, Σχεδιασμού και Αξιολόγησης (ΕΥΣΣΑ) της Εθνικής Αρχής Συντονισμού (ΕΑΣ) του Υπουργείου Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, οι Επιτροπές Παρακολούθησης των τομεακών και περιφερειακών επιχειρησιακών προγραμμάτων, οι Διαχειριστικές Αρχές (ΔΑ), οι αστικές αρχές και τα δίκτυα ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης και αστικής ανάπτυξης, συνιστούν τα θεσμικά όργανα που παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και εφαρμογή των ΟΧΕ. Η διαδικασία προς την υλοποίηση των ΟΧΕ έχει ως εξής. Η ΕΥΣΣΑ εκδίδει καθοδηγητικές οδηγίες και εγκυκλίους για τη δρομολόγηση των ΟΧΕ. Οι ΔΑ έχοντας υπόψη το θεσμικό πλαίσιο επεξεργάζονται τα κριτήρια με βάση τα οποία θα αποφασισθούν οι χωρικές ενότητες που θα γίνει παρέμβαση με τη στρατηγική των ΟΧΕ και κατατίθενται στην Επιτροπή Παρακολούθησης του οικείου ΠΕΠ. Με την έγκριση της Επιτροπής η ΔΑ εκδίδει πρόσκληση για την επιλογή των χωρικών ενότητων που θα επιλεγούν για παρέμβαση μέσω ΟΧΕ. Η επιλογή πραγματοποιείται με ανταγωνιστική διαδικασία ή με απευθείας ανάθεση. Οι τοπικοί φορείς καταθέτουν προτάσεις. Η αστική αρχή ορίζεται ως η αρμόδια αρχή για την κατάθεση πρότασης στην ΔΑ για την περίπτωση των ΟΧΕ για ΒΑΑ. Ως αστικές αρχές θεωρούνται οι δημοτικές αρχές, τα δίκτυα δήμων, τα εταιρικά σχήματα με επικεφαλής δημοτική/ες αρχή/ες και, ειδικότερα, για την Περιφέρεια Αττικής και την Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, η μητροπολιτική περιφέρεια Αττικής και η μητροπολιτική ενότητα Θεσσαλονίκης (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 8). Η αστική αρχή, κατόπιν διαβούλευσης με τους τοπικούς φορείς (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 11), σχεδιάζει την πρόταση για τη χωρική ενότητα παρέμβασης μέσω ΟΧΕ. Εντούτοις, με απόφαση της ΔΑ δύναται να ανατεθεί η συνολική ή η τμηματική εφαρμογή των ΟΧΕ σε Ενδιάμεσους Φορείς (ΕΦ). Η ΔΑ έχει τη διακριτική ευχέρεια να αναθέσει στην πρόσκληση ενδιαφέροντος είτε την επιλογή και την υλοποίηση των πράξεων στην αστική αρχή είτε την επιλογή των πράξεων στην αστική αρχή και την επιλογή των δικαιούχων που θα υλοποιήσουν τις πράξεις στον ΕΦ είτε την υλοποίηση μέρους των πράξεων από την αστική αρχή και των υπολοίπων πράξεων από άλλο ή άλλους

ΕΦ (ΣΕΣ, 2014, σελ. 170). Σε κάθε περίπτωση η ΔΑ έχει τη δυνατότητα να ανακαλέσει την εκχώρηση της υλοποίησης του σχεδίου δράσης της ΟΧΕ από τον ΕΦ και να αναλάβει η ίδια τη διαχείριση της ΟΧΕ.

Η διαχείριση των ΟΧΕ θα υποστηρίζεται, παράλληλα, από δύο δίκτυα ανατροφοδότησης, το Δίκτυο Ολοκληρωμένης Χωρικής Ανάπτυξης και το Δίκτυο Αστικής Ανάπτυξης. Το πρώτο συνιστά ένα δίκτυο συντονισμού μεταξύ των ειδικών υπηρεσιών της ΕΑΣ (ΕΥΣΕ, ΕΥΘΥ, ΕΥΣΕΚΤ, ΕΥΟΠΣ, ΕΥΚΕ) και των ΔΑ αλλά και, κατά περίπτωση, εκπροσώπων όπως των Επιτελικών Δομών ΕΣΠΑ των Υπουργείων. Το δεύτερο αποτελείται από τις αστικές αρχές των ΟΧΕ των ΒΑΑ σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επιδίωξη των Δικτύων αποτελεί η ανταλλαγή πληροφοριών και η κοινοποίηση καλών πρακτικών σε όλους τους εμπλεκόμενους φορείς σχετικά με τη διαχείριση και την παρακολούθηση των ΟΧΕ (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 21-22, και European Commission, 2015, p. 10).

4. Αξιολόγηση της διακυβέρνησης των ΟΧΕ για ΒΑΑ

Ακολούθως, θα επιχειρηθεί αξιολόγηση της δομής της διακυβέρνησης των ΟΧΕ για βιώσιμη αστική ανάπτυξη έτσι όπως περιγράφηκε παραπάνω. Η αξιολόγηση θα στηριχτεί σε έξι κριτήρια:

1. της εξασφάλισης του συντονισμού των τομεακών πολιτικών,
2. του κάθετου συντονισμού των επιπέδων διοίκησης,
3. του οριζόντιου συντονισμού σε επιτελικό επίπεδο διοίκησης,
4. του οριζόντιου συντονισμού σε τοπικό επίπεδο διοίκησης,
5. της ενίσχυσης της διαβούλευσης και της συμμετοχής της Κοινωνίας των Πολιτών, και
6. της ανάδειξης του χωρικού κεφαλαίου.

1. Αναφορικά με το κριτήριο του συντονισμού των τομεακών πολιτικών έμφαση θα δοθεί στο συντονισμό μεταξύ του οικονομικού προγραμματισμού και του χωροταξικού σχεδιασμού. Ειδικότερα, στα κριτήρια ΝΑΙ/ΟΧΙ που έχουν τεθεί στην Εγκύκλιο για τις ΟΧΕ διαφαίνεται η πρόθεση της επιτελικής αρχής να υπάρχει μια συμβατότητα των προτάσεων για παρεμβάσεις ΟΧΕ με τα χωροταξικά και πολεοδομικά σχέδια (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 14). Επίσης, ένα από τα ενδεικτικά κριτήρια για την εξασφάλιση του ολοκληρωμένου χαρακτήρα των προτάσεων για στρατηγικές ΟΧΕ αποτελεί η πρόσδεση της συνεκτικότητας των τομεακών δράσεων για τη χωρική ενότητα (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 15). Περαιτέρω, στο ΣΕΣ προβλέπεται για τις στρατηγικές ΒΑΑ να λαμβάνονται υπόψη τα χωροταξικά και τα πολεοδομικά εργαλεία (ΣΕΣ, 2014, σελ. 169). Τέλος, αρκετές προτάσεις για ΟΧΕ των ΒΑΑ σε διάφορα ΠΕΠ έχουν λάβει υπόψη τους προτάσεις χωροταξικών εργαλείων όπως του ρυθμιστικού σχεδίου (π.χ. Περιφέρεια Αττικής, 2014, σελ. 303, και Περιφέρεια Ηπείρου, 2014, σελ. 296)), και του ΣΟΑΠ (Περιφέρεια Αττικής, 2014, σελ. 303). Ως εκ τούτου, ο σχεδιασμός της διαχείρισης των ΟΧΕ με βάση το κριτήριο του συντονισμού τομεακών πολιτικών χαρακτηρίζεται ικανοποιητικός¹.

2. Σχετικά με το κριτήριο του κάθετου συντονισμού των διοικητικών επιπέδων παρατηρείται ότι έχουν δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις ενός επιπέδου καλής διακυβέρνησης. Συγκεκριμένα, εκπρόσωποι των ειδικών υπηρεσιών της ΕΑΣ, των ΔΑ, οι περιφερειάρχες και οι δήμαρχοι συμμετέχουν στην Επιτροπή Παρακολούθησης του εκάστοτε ΠΕΠ. Μέσω των συναντήσεων τους στην Επιτροπή διαπιστώνονται προβλήματα στη διαχείριση των ΟΧΕ και λαμβάνονται συναινετικές αποφάσεις. Επίσης, το Δίκτυο Ολοκληρωμένης Χωρικής Δικτύωσης θα ενισχύσει τον κάθετο συντονισμό μεταξύ των εμπλεκόμενων υπηρεσιών σχετικά με τις στρατηγικές των ΟΧΕ. Τα μέλη του δικτύου θα συμμετέχουν σε ένα διάλογο που προάγει τη διάδοση των πληροφοριών, τη γνωστοποίηση καλών πρακτικών και κατά επέκταση έναν αποτελεσματικό κάθετο συντονισμό. Επομένως, ο σχεδιασμός της διαχείρισης των ΟΧΕ με βάση το κριτήριο του κάθετου συντονισμού των διοικητικών επιπέδων κρίνεται καλός.

3. Όσον αφορά τον οριζόντιο συντονισμό σε επιτελικό επίπεδο διαπιστώνεται η ύπαρξη ενός ελλείμματος. Ειδικότερα, δεν υφίσταται ουσιαστικός συντονισμός ανάμεσα στις επιτελικές υπηρεσίες της Γενικής Γραμματείας ΕΣΠΑ (ΕΑΣ) του Υπουργείου Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, του Υπουργείου Εσωτερικών ως φορέα που εποπτεύει τους ΟΤΑ Α' και Β' βαθμού και της Γενικής Διεύθυνσης Χωρικού Σχεδιασμού του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας. Η μοναδική περίπτωση συνεργασίας που παρατηρείται είναι ανάμεσα στις ΔΑ των ΠΕΠ και τις αντίστοιχες ΔΑ των τομεακών ΕΠ που, ωστόσο, αποτελούν μέρος ενός διοικητικού επιπέδου χαμηλότερου του επιτελικού (ΣΕΣ, 2014, σελ. 168).

4. Αναφορικά με το κριτήριο του οριζόντιου συντονισμού στο τοπικό επίπεδο διοίκησης παρατηρείται μια θεσμική ώσμωση. Αναλυτικότερα, προβλέπεται η δημιουργία του Δικτύου Αστικής Ανάπτυξης ανάμεσα στις αστικές αρχές των ΟΧΕ για τις στρατηγικές των ΒΑΑ (European Commission, 2015, p. 10). Η συγκεκριμένη δικτύωση θα διευκολύνει την ανταλλαγή χρήσιμων πληροφοριών, ώστε να αποφευχθούν λάθη στη διαχείριση των ΟΧΕ. Παράλληλα, ο οριζόντιος συντονισμός βελτιώνεται με τις ετήσιες κατ' ελάχιστο συναντήσεις των Επιτροπών Παρακολούθησης. Στις συναντήσεις αυτές συμμετέχουν εκπρόσωποι των ΔΑ

¹ Η αξιολόγηση διακρίνεται σε τρεις κλίμακες: καλή, ικανοποιητική και ελλιπής.

των ΠΕΠ, εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης (ΕΝΠΕ, ΚΕΔΕ) και εκπρόσωποι των οικονομικών και κοινωνικών εταίρων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων. Η συνεχής επικοινωνία της ΔΑ του οικείου ΠΕΠ με τα θεσμικά όργανα και τις υπηρεσίες του Δήμου (Δήμαρχο, Δημοτικό Συμβούλιο και Διεύθυνση Αναπτυξιακού Σχεδιασμού) αποδεικνύει ότι υπάρχει καλός οριζόντιος συντονισμός στο κατώτερο διοικητικό επίπεδο.

5. Σχετικά με το κριτήριο της συμβολής του σχεδιασμού της διαχείρισης των ΟΧΕ για ΒΑΑ στην αύξηση της συμμετοχής και της διαβούλευσης των πολιτών στο στάδιο της κατάρτισης παρατηρείται ότι οι αστικές αρχές θα πρέπει να διαβουλεύονται με τους τοπικούς, δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς που μπορεί να εκπροσωπούν διάφορους τομείς (π.χ. των μεταφορών), τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και την τοπική κοινωνία πριν από τη διαμόρφωση των προτάσεων για ΟΧΕ (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 11). Επιπλέον, εταιρικά σχήματα με ανάμειξη και του ιδιωτικού τομέα θα δύνανται να καταθέσουν προτάσεις για ΟΧΕ στις ΔΑ (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 13). Συμμετοχή εκπροσώπων της κοινωνίας των πολιτών και διαβούλευση λαμβάνει χώρα, επίσης, στην Επιτροπή Παρακολούθησης όπου διάφοροι εκπρόσωποι οικονομικών και κοινωνικών εταίρων μπορούν να επηρεάσουν το αποτέλεσμα της απόφασης (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 14).

Στο στάδιο της υλοποίησης των ΟΧΕ, η κοινωνία των πολιτών δε διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Ειδικότερα, η ΔΑ του ΠΕΠ δύναται να αναθέσει σε εταιρικά σχήματα απαρτιζόμενα και από ιδιωτικές εταιρίες, επαγγελματικές ενώσεις και επιμελητήρια τη συνολική ή τμηματική υλοποίηση των ΟΧΕ (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 12). Εντούτοις, δεν προβλέπεται κάτι σχετικό για την ευρύτερη συμμετοχή των πολιτών στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των ΟΧΕ. Ως εκ τούτου, δεν δημιουργούνται άτυπα δίκτυα δρώντων και μη – εμπορεύσιμες αλληλεξαρτήσεις που θα φέρουν τους πολίτες εγγύτερα, ώστε να εντοπισθεί το χωρικό όραμα και να ενεργοποιηθεί το χωρικό κεφάλαιο της περιοχής. Παρόλα αυτά το προτεινόμενο πρότυπο του περιεχομένου μιας ΒΑΑ στρατηγικής στην Εγκύκλιο της ΕΥΣΣΑ δημιουργεί κάποιες ελπίδες για την ενίσχυση της χωρικής διακυβέρνησης και της διαβούλευσης. Συγκεκριμένα, προβλέπεται κεφάλαιο για την περιγραφή του συστήματος διακυβέρνησης και της διαδικασίας διαβούλευσης που θα ακολουθηθεί και των αποτελεσμάτων της (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 26). Ως εκ τούτου, διαπιστώνεται ότι ο σχεδιασμός της διαχείρισης των ΟΧΕ με βάση το κριτήριο της συμμετοχής και της διαβούλευσης της κοινωνίας των πολιτών χαρακτηρίζεται ως ελλιπής.

6. Αναφορικά με το κριτήριο της ανάδειξης του χωρικού κεφαλαίου διαπιστώνεται ότι οι επιτελικές υπηρεσίες συμβάλουν στην ανάδυση του χωρικού κεφαλαίου μιας χωρικής ενότητας με στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της απασχόλησης. Εντούτοις, δεν καθίσταται πειστική η διαδικασία με την οποία θα εξαχθεί σωστά το ενδογενές δυναμικό από τους φορείς και την κοινωνία της χωρικής ενότητας. Μπορεί το ΣΕΣ να αναφέρεται στην ανάγκη του εντοπισμού του ενδογενούς δυναμικού της χωρικής ενότητας μέσω του εργαλείου ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης για ΒΑΑ (ΣΕΣ, 2014, σελ. 163), ωστόσο, μέσα από την ανάγνωση των ΠΕΠ και των προτάσεων που γίνονται σε προκαταρκτικό επίπεδο για την υλοποίηση ΟΧΕ δεν διακρίνεται, εάν οι προτάσεις όντως συντείνουν στην εξαγωγή του χωρικού κεφαλαίου. Το ΠΕΠ Ιονίων νήσων (Περιφέρεια Ιονίων Νήσων, 2014, σελ. 295-296) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα κατανόησης της έννοιας του χωρικού κεφαλαίου μέσα από τις προτάσεις του. Εντούτοις, το, εάν η Χωρική Διακυβέρνηση συνέβαλε στη θεώρηση του χωρικού κεφαλαίου πριν τη σύνταξη των ΠΕΠ, είναι δυσδιάκριτο. Η Εγκύκλιος προκρίνει βέβαια ως ενδεικτικό κριτήριο για την επιλογή των χωρικών ενότητων που θα γίνει παρέμβαση ΟΧΕ την ευκρινή ανάδειξη των τοπικών δυνατοτήτων και της χωρικής παραγωγικής εξειδίκευσης σε κεφάλαιο στο προτεινόμενο έντυπο κατάθεσης πρότασης στις ΔΑ (Εγκύκλιος, 2015, σελ. 15). Ωστόσο, η σύνδεση του ρόλου της διακυβέρνησης στη συνειδητοποίηση του χωρικού κεφαλαίου μιας περιοχής δεν γίνεται κατανοητή μέσα από τις οδηγίες της Εγκυκλίου. Ως εκ τούτου, ο σχεδιασμός της διαχείρισης των ΟΧΕ για ΒΑΑ με βάση το κριτήριο της ανάδειξης του χωρικού κεφαλαίου χαρακτηρίζεται ως ελλιπής.

5. Συμπεράσματα – Προτάσεις

Έχοντας υπόψη την παραπάνω ανάλυση διαπιστώνεται ότι:

- Οι ΟΧΕ συνιστούν ένα χρηματοδοτικό μηχανισμό διευκόλυνσης του νέου ΕΣΠΑ που, εάν χρησιμοποιηθεί κατάλληλα στη νέα προγραμματική περίοδο, δύναται να συμβάλει στην εξαγωγή του χωρικού κεφαλαίου και στην περιφερειακή και εν γένει χωρική ανάπτυξη.
- Το νέο παράδειγμα της διακυβέρνησης στηρίζεται σε θεωρητικές προκείμενες (της διαβουλευτικής δημοκρατίας και του μετά – νέου δημόσιου μίνατζμεντ) που περιμένουν επαλήθευση.
- Στην Ελλάδα υφίστανται θεσμικά φαινόμενα κουλτούρας που δυσχεραίνουν την πλήρη εφαρμογή της προσέγγισης της διακυβέρνησης και κατά επέκταση της χωρικής διακυβέρνησης.
- Απαιτούνται θεσμικές προτάσεις που θα βελτιώσουν το πλαίσιο ωρίμανσης της διακυβέρνησης των ΟΧΕ.

Με βάση αυτά τα συμπεράσματα και την αξιολόγηση της χωρικής διακυβέρνησης των ΟΧΕ ως προς τα έξι κριτήρια, προτείνεται η νομοθετική πρόβλεψη συσχέτισης μιας σειράς θεσμών της τοπικής αυτοδιοίκησης με τη δομή σχεδιασμού και υλοποίησης των ΟΧΕ. Ενδεικτικά, αναφέρονται τα γνωμοδοτικά όργανα της Δημοτικής Επιτροπής Διαβούλευσης (ΔΕΔ) των ΟΤΑ Α΄ βαθμού (άρθρο 76 του Ν. 3852/2010), της Περιφερειακής Επιτροπής Διαβούλευσης (ΠΕΔ) των ΟΤΑ Β΄ βαθμού (άρθρο 178 του Ν.3852/2010) και των Συνελεύσεων Τοπικής Κοινότητας (άρθρο 85 του Ν. 3852/2010). Η ΠΕΔ και η ΔΕΔ απαρτίζονται από δημότες εγγεγραμμένους στον εκλογικό κατάλογο του δήμου κατά το 1/3 και θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως θεσμικό όργανο στην ενίσχυση της διαβούλευσης με τους πολίτες και τον οριζόντιο συντονισμό σε τοπικό επίπεδο. Επίσης, η Επιτροπή Ποιότητας Ζωής (ΕΠΖ) των ΟΤΑ Α΄ βαθμού (άρθρο 73 του Ν. 3852/2010) θα συμβάλει σημαντικά στο σχεδιασμό των ΟΧΕ για ΒΑΑ. Η ΕΠΖ συνιστά ένα αποφασιστικό και γνωμοδοτικό όργανο για θέματα ποιότητας της ζωής, χωροταξίας, πολεοδομίας και περιβάλλοντος. Επιπλέον, μια ενδιαφέρουσα πρόταση που θα ενίσχυε τον οριζόντιο συντονισμό τόσο σε επιτελικό όσο και σε τοπικό επίπεδο θα ήταν ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των ΣΟΑΠ σε συντονισμό με τις ΟΧΕ για ΒΑΑ. Τα ΣΟΑΠ αποτελούν επίσης μια ολοκληρωμένη παρέμβαση στον αστικό χώρο έχοντας πολεοδομικές, περιβαλλοντικές αλλά και οικονομικές διαστάσεις και περιλαμβάνοντας παρεμβάσεις φυσικού σχεδιασμού αλλά και άυλες δράσεις. Θα μπορούσαν να εμπεριέχουν προτάσεις διαμόρφωσης ΟΧΕ για ΒΑΑ ως χρηματοδοτικό εργαλείο εφαρμογής για τις συγκεκριμένες χωρικές ενότητες. Τέλος, η συγχώνευση των ΠΕΠ, των ΠΠΧΣΑΑ και των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων των περιφερειακών αυτοδιοικήσεων (άρθρο 266 του Ν. 3852/2010) σε ένα ενιαίο κείμενο καθώς και η σταδιακή αλλαγή της κουλτούρας της ελληνικής διοίκησης συνιστούν ενδεικτικές προτάσεις προς τη βελτίωση της χωρικής διακυβέρνησης στην Ελλάδα.

Παράλληλα, απαιτούνται επεμβάσεις στο γενικότερο θεσμικό και πολιτισμικό πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης για την ενίσχυση της διακυβέρνησης των ΟΧΕ. Η χρηστή διακυβέρνηση με κανόνες που εγγυώνται την αρχή του κράτους δικαίου και της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης, η δυνατότητα θεσμικής ευελιξίας στις εκάστοτε αλλαγές του μοντέλου αναπτυξιακής πολιτικής που υιοθετείται και η σταδιακή αλλαγή της κουλτούρας της ελληνικής διοίκησης συνιστούν ενδεικτικές προτάσεις προς τη βελτίωση της χωρικής διακυβέρνησης στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

Ανακοίνωση της Επιτροπής, 2001, Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση – Λευκή Βίβλος (ΕΕ C 287/12.10.2001).

Ασπρογέρακας, Ε., και Ζαχαρή, Β., 2012, Αναζήτηση χωρικής πολιτικής για την ΕΕ και η προοπτική ολοκληρωμένων προσεγγίσεων σχεδιασμού στην Ελλάδα, Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης, Τόμος III, Αρ.1, 2012, σελ. 87-105.

Ball, A.I.R., and Peters, B.G., 2001[2000], Σύγχρονη πολιτική και Διακυβέρνηση. Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη (μτφρ. Λάβδας, Κ.Α.), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Βασενχόβεν, Α., Σαπουντζάκη, Κ., Ασπρογέρακας, Ε., Γιαννίρης, Η., και Παγώνης, Θ., 2010, Χωρική Διακυβέρνηση. Θεωρία, ευρωπαϊκή εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική.

Barca, F., 2009, An agenda for a reformed cohesion policy: A place – based approach to meeting European Union challenges and expectations, Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy, Διαθέσιμο από http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/barca_en.htm [τελευταία πρόσβαση 15.12.1515].

Γενικός Επιθεωρητής Δημόσιας Διοίκησης, 2014, Ετήσια Έκθεση 2013, Αθήνα.

Εγκύκλιος της 30 Ιουλίου 2015 με αριθ. πρωτ. 81168/ ΕΥΣΣΑ 1796, Περί του σχεδιασμού, υλοποίησης και παρακολούθησης των Ολοκληρωμένων Χωρικών Επενδύσεων ως εργαλείων Ολοκληρωμένης Χωρικής Ανάπτυξης των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων της προγραμματικής περιόδου 2014-2020.

European Commission, 2008, Green Paper on territorial cohesion. Turning territorial diversity into strength, Διαθέσιμο από http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/consultation/terco/consultation_en.htm [τελευταία πρόσβαση 05.12.15].

European Commission, 2015, European Structural and Investment Funds. Guidance for Member States on Integrated Sustainable Urban Development (Article 7 ERDF Regulation), Διαθέσιμο από http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/guidelines/2015/guidance-for-memberstates-on-integrated-sustainable-urban-development-article-7-erdf-regulation [τελευταία πρόσβαση 23.12.15].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010, Επενδύοντας στο μέλλον της Ευρώπης, Πέμπτη έκθεση για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ζαχαρή, Β., και Ασπρογέρακας, Ε., 2012, Χωρική Διακυβέρνηση και διακρατική συνεργασία. Η μακροπεριφερειακή στρατηγική στη Βαλτική θάλασσα, Πρακτικά του 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Ζαχαρή, Β., και Ασπρογέρακας, Ε., 2013, Η πολιτική συνοχής ως πλαίσιο τοπικής ανάπτυξης, στο Αγροτική οικονομία, ύπαιθρος χώρος, Περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη, 11^ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο ERSA - GR, Πρακτικά Συνεδρίου, ERSA-GR, Πανεπιστήμιο Πάτρας, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 14 - 15 Ιουνίου 2013.

Καρκατσούλης, Π., 2004, Το κράτος σε μετάβαση. Από τη διοικητική μεταρρύθμιση και το νέο δημόσιο μανάτζμεντ στη Διακυβέρνηση, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη.

Κυβέλου, Στ., 2010, Από τη χωροταξία στη χωροδιαχείριση. Η έννοια του στρατηγικού χωρικού σχεδιασμού και της εδαφικής συνοχής στην Ευρώπη, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική.

Περιφέρεια Αττικής, 2014, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα 2014-2020, Διαθέσιμο από <http://www.espa.gr/el/Pages/StaticNewProgrammingPeriod.aspx> [τελευταία πρόσβαση 20.12.15].

Περιφέρεια Ηπείρου, 2014, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα 2014-2020, Διαθέσιμο από <http://www.espa.gr/el/Pages/StaticNewProgrammingPeriod.aspx> [τελευταία πρόσβαση 20 Ιουλίου 2015].

Περιφέρεια Ιονίων Νήσων, 2014, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα 2014-2020, Διαθέσιμο από <http://www.espa.gr/el/Pages/StaticNewProgrammingPeriod.aspx> [τελευταία πρόσβαση 20.12.15].

Σύμφωνο Εταιρικής Σχέσης, 2014, Εταιρικό Σύμφωνο για το πλαίσιο ανάπτυξης – ΕΣΠΑ 2014 – 2020, Διαθέσιμο από <https://www.espa.gr/el/pages/staticNewProgrammingPeriod.aspx> [τελευταία πρόσβαση 25.12.15].

The approach of governance to territorial development: The case of the integrated territorial investment

Giorgos Boutlas

MA in Political theory and the History of Political Ideas
Graduate of the National School of Public Administration
gboutl@yahoo.gr

Evangelos Asprogerakas

Urban and Regional Planner
Lecturer, National School of Public Administration
v.aspro@uclmail.net

Abstract

This article attempts to map the possibilities governance can offer as a new theoretical decision-making approach at political and administrative level, to the implementation of the integrated territorial investment (ITI), a new financial facilitation mechanism of the new programming period of the NSRF, and to spatial development. In this context, there is analysis, initially, of the concepts of governance and of territorial governance and presentation of the correlation of ITI with the reconstruction of the production process, regional development, territorial cohesion and spatial planning. Then the description of the structure of ITI for the strategy of sustainable urban development and its evaluation based on criteria of the principles of governance follows. The article ends with conclusions and indicative proposals.

Keywords: Territorial governance, Territorial development, Integrated territorial investments, Territorial cohesion, Territorial capital.

Χωροταξικός σχεδιασμός και τουριστική ανάπτυξη: Θεσμικές εξελίξεις σε καιρό κρίσης και η επίδρασή τους στον περιφερειακό χώρο

Μαριλένα Παπαγεωργίου

Εντεταλμένη Επίκουρη Καθηγήτρια ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Μέλος ΣΕΠ Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

marpapageo@uth.gr

Περίληψη

Ο τουρισμός αποτελεί μια οικονομική δραστηριότητα με ιδιαίτερη δυναμική και μέγεθος. Παράλληλα, αποτελεί και μια δραστηριότητα η οποία - λόγω της έντασης και του τρόπου με τον οποίο αναπτύσσεται - οφείλει να διέπεται από σχεδιασμό, καθόλα τα επιμέρους στάδια και διαδικασίες.

Στην Ελλάδα, κάποιο σαφές χωρικό πλαίσιο για την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας διαμορφώθηκε για πρώτη φορά το 2009 (ΕΠΧΣΑΑ για τον Τουρισμό). Έκτοτε και με αφορμή την οικονομική ύφεση, τόσο η αναπτυξιακή όσο και η χωρική πολιτική για την ανάπτυξη του τουρισμού έχουν δεχτεί αρκετές παρεμβάσεις, με τις βασικότερες αλλαγές να αφορούν: α) τη διεύρυνση και αναπροσαρμογή των τύπων τουριστικών εγκαταστάσεων, συμβάλλοντας ωστόσο στη διευκόλυνση της εκτός σχεδίου δόμησης και την εξάπλωση της χρήσης «κατοικία» ακόμη και εντός των τουριστικών υποδοχέων, και β) την επέκταση των ζωνών στις οποίες προωθείται η ανάπτυξη του τουρισμού και των ΟΥΤΔ και μάλιστα κατά κύριο λόγο στον ήδη επιβαρυσμένο παράκτιο χώρο (χερσαίο και νησιωτικό).

Ωστόσο, εάν η Ελλάδα επιθυμεί να παραμείνει ανταγωνιστική στον τουρισμό, θα πρέπει να αποκτήσει μια πιο νηφάλια κριτική προσέγγιση και να επενδύσει σε πολιτικές που δεν θα «σπαταλούν», ούτε θα αλλοιώνουν την ύπαιθρο χώρα και τον παράκτιο χώρο (που αποτελούν σπάνιους τουριστικούς και με ιδιαίτερη ευαισθησία πόρους), αλλά θα ευνοούν μια περισσότερο ισόρροπη και ανθεκτική τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη.

Λέξεις-κλειδιά: Χωρικός σχεδιασμός, Τουριστική ανάπτυξη, Θεσμικές εξελίξεις, Χωρικές επιπτώσεις.

1. Εισαγωγή: Η δυναμική και οι «παγίδες» του τουριστικού φαινομένου

Ήδη από τη δεκαετία του 1960 και μετά, που καθιερώθηκαν οι άδειες μετ' αποδοχών, εμπεδώθηκαν οι γρήγορες και ασφαλείς μετακινήσεις και τα ταξίδια άρχισαν να αποκτούν τα μεγέθη και τα χαρακτηριστικά τα οποία γνωρίζουμε σήμερα (Τσάρτας, 1996), το φαινόμενο του τουρισμού χαρακτηρίστηκε ως μια από τις μεγαλύτερες «βιομηχανίες» παγκοσμίως (Page *et al*, 2001). Μάλιστα, για μεγάλο διάστημα του παρελθόντος, προσδιορίστηκε με αυστηρά οικονομικούς όρους (προσφορά και ζήτηση) και συνδέθηκε σχεδόν αποκλειστικά με τη μεγιστοποίηση των κερδών.

Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1952 έως το 2005, ο ετήσιος ρυθμός αύξησης των αφίξεων διατηρήθηκε αμείωτος στο +6,5%, με τις αφίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο να εκτοξεύονται από τα 25 στα 806 εκατ.. Έκτοτε -και αποδεικνύοντας μεγάλη ανθεκτικότητα στην οικονομική κρίση του 2008- ο τουρισμός εξακολουθεί να βρίσκεται σε ανοδική πορεία, με τις εκτιμήσεις να κάνουν λόγο για σταθερή αύξηση άνω του +4% έως και το 2020, γεγονός που εάν επαληθευτεί θα σημαίνει ότι οι αφίξεις παγκοσμίως θα ξεπεράσουν το 1,5 δισ. έως τότε (UNWTO, 2014).

Όσον αφορά τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά, ενώ το 1950 το 88% των αφίξεων σε παγκόσμιο επίπεδο συγκεντρώνονταν σε 15 μόλις προορισμούς, στις αρχές του 21^{ου} αιώνα η κατανομή του παγκόσμιου τουρισμού παρουσιάζει μια σαφώς πιο ομοιόμορφη κατανομή, προς όφελος μάλιστα των αναπτυσσόμενων χωρών (ΣΕΤΕ, 2013). Όμως, παρά τη σημαντική γεωγραφική διασπορά των προορισμών, στην πραγματικότητα ο τουρισμός δεν έπαυε ποτέ να χαρακτηρίζεται από χωρική επικέντρωση και συγκεκριμένα κατά μήκος του παράκτιου χώρου, που σύμφωνα με τους Moreno and Amelung (2009), αποτελεί τον κατεξοχήν τόπο έλξης της τουριστικής δραστηριότητας. Άλλωστε, όπως επισημαίνουν και άλλοι συγγραφείς (Miller and Ayuong, 1991), ο παράκτιος χώρος είναι ευρύτερα θελκτικός, όχι απλώς ως τουριστικός προορισμός αλλά και ως τόπος μόνιμης κατοίκησης και διαβίωσης.

Ενώ όμως κατά το παρελθόν η ανάπτυξη του τουρισμού θεωρήθηκε πανάκεια για κάθε παράκτιο -και μη- κράτος που επιθυμούσε την οικονομική του μεγέθυνση, αρκετοί είναι πλέον εκείνοι που πιστεύουν ότι ο ανεξέλεγκτος και ασχεδιαστος τουρισμός (που συνήθως κατευθύνεται στον παράκτιο χώρο) έχει τελικά περισσότερο αρνητικό - παρά θετικό - αντίκτυπο. Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με τους Honey and Krantz (2007) η ασχεδιαστή και εκτεταμένη ανάπτυξη τουριστικών υποδομών και εγκαταστάσεων συχνά επιφέρει σοβαρές αλλοιώσεις στο οικοσύστημα, ενώ σύμφωνα με τους Miller and Ayuong (1991) αλλά και αρκετούς Οργανισμούς (όπως είναι ο IUCN, η UNEP και η WWF) η άναρχη τουριστική ανάπτυξη συχνά οδηγεί σε

κοινωνικές αλλοτριώσεις αλλά και σε οικονομικές και εργασιακές ανισότητες. Παράλληλα, λόγω του ότι συχνά ο τουρισμός μονοπωλεί τη ζώνη του παράκτιου χώρου, τελικά λειτουργεί ως αποθητικός παράγοντας για πολλές άλλες δραστηριότητες που επίσης εξαρτώνται από το υγρό στοιχείο (υδατοκαλλιέργειες, υπεράκτιες ΑΠΕ κλπ.). Γι' αυτό και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (WTO, 1997) επισημαίνει ότι, χώρες οι οποίες διαθέτουν τουριστικό σχεδιασμό έχουν επωφεληθεί από τη δραστηριότητα του τουρισμού χωρίς πολλά προβλήματα, παραμένοντας ικανοποιητικές τουριστικές αγορές, ενώ αντίθετα, χώρες οι οποίες δε διαθέτουν τουριστικό σχεδιασμό, «υποφέρουν» από περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα, ενώ, όταν καθυστερημένα αποφασίσουν να σχεδιάσουν την τουριστική τους ανάπτυξη, χρειάζονται πολύ χρόνο αλλά και τεράστιες επενδύσεις-δαπάνες για να ισορροπήσουν τις αρνητικές επιπτώσεις.

Με δεδομένα τα παραπάνω, το παρόν άρθρο επιχειρεί να διερευνήσει κατά πόσο το αναπτυξιακό και χωρικό μοντέλο που διέπει τον ελληνικό τουρισμό είναι βιώσιμο και επωφέλες για την οικονομία και την περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας, και μάλιστα σε περίοδο οικονομικής ύφεσης. Για να το πετύχει αυτό, το άρθρο αξιολογεί και καταγράφει την ελληνική τουριστική πραγματικότητα, όπως διαμορφώθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες, καταλήγοντας σε μια κριτική αξιολόγηση των θεσμικών εξελίξεων με αφορμή την οικονομική κρίση και των αλλαγών που επέφεραν στο χωρικό και αναπτυξιακό τουριστικό πρότυπο της χώρας.

2. Ο ελληνικός τουρισμός

2.1. Ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά

Αν και η Ελλάδα αποτέλεσε ταξιδιωτικό προορισμό αιώνες πριν, ο ελληνικός τουρισμός απέκτησε υπολογισίμο μέγεθος και δυναμική πολύ πρόσφατα και συγκεκριμένα στα τέλη της δεκαετίας του '1960. Χαρακτηριστικά, από 399.438 που ήταν οι αφίξεις στη χώρα το 1960, το 1970 έφτασαν τις 1.609.210, παρουσιάζοντας αύξηση 303%, με την αύξηση αυτή να συνεχίζεται και τις επόμενες δεκαετίες, φτάνοντας το 2013 τις 17.919.580 αφίξεις.

Το 2012, η Ελλάδα κατέκτησε το 1,5% του παγκόσμιου τουρισμού και αντίστοιχα το 3% του τουρισμού της Ευρώπης. Παράλληλα, την ίδια χρονιά, η Ελλάδα βρέθηκε στη 17^η θέση βάσει διεθνών αφίξεων και στην 23^η βάσει εσόδων (ΣΕΤΕ, 2013). Αντίστοιχα, το 2013 η χώρα βρέθηκε στην 32^η θέση (στο σύνολο 140 χωρών) βάσει του Δείκτη Ταξιδιωτικής και Τουριστικής Ανταγωνιστικότητας, τη στιγμή που βάσει του αντίστοιχου Γενικού Δείκτη Ανταγωνιστικότητας, η χώρα βρίσκεται μόλις στην 96^η θέση.

Με δεδομένα τα παραπάνω μεγέθη, δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι ο ελληνικός τουρισμός -παρά τις πρόσκαιρες διακυμάνσεις λόγω της σύγχρονης οικονομικής συγκυρίας- αποτελεί έναν από τους πιο δυναμικούς και ανταγωνιστικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τη μελέτη του ΣΕΤΕ (2013), σύμφωνα με την οποία η συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ το έτος 2012 ανήλθε στο 16,4%, ενώ αντίστοιχα η απασχόληση στον τομέα του τουρισμού αντιπροσώπευε το 18,3% στο σύνολο των απασχολούμενων της χώρας.

Όμως, παρά τα ιδιαίτερα θετικά οικονομικά και αριθμητικά μεγέθη, αν κάποιος παρατηρήσει προσεκτικά, εύκολα θα διαπιστώσει ότι η ανάπτυξη του ελληνικού τουρισμού χαρακτηρίζεται από αρκετές παθογένειες, όπως γεωγραφική ανισοκατανομή, μονοθεματική προσέγγιση και εποχικότητα. Παθογένειες, τις οποίες με αφορμή την τρέχουσα οικονομική ύφεση, η ελληνική πολιτεία επιχειρήσει να αντιστρέψει, προκειμένου η χώρα να παραμείνει τουριστικά ανταγωνιστική, επ' ωφελεία και της εθνικής οικονομίας και απασχόλησης.

Ανάμεσα στις πιο πρόσφατες εξελίξεις, συγκαταλέγονται ο νέος τουριστικός Νόμος (Ν.4179/2013) αλλά και η αναθέωση του Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΠΧΣΑΑ) για τον Τουρισμό (παρότι προσφάτως ακυρώθηκε από το ΣτΕ), που διαμορφώνουν νέους όρους στις διαδικασίες της τουριστικής ανάπτυξης και κατ' επέκταση προκαλούν θεμελιακές αναδιατάξεις στον περιφερειακό χώρο (οικονομικό και φυσικό). Στην ίδια κατεύθυνση άλλωστε, κινείται εδώ και καιρό και το ΤΑΠΠΕΔ (Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου, Ν. 3982/2011) το οποίο ήδη δρομολογεί την αξιοποίηση (ιδιωτικοποίηση) σειράς τουριστικών ακινήτων (από την ιδιωτική περιουσία του ΕΟΤ) σε όλη τη χώρα, μέσω των οποίων θα επιχειρηθεί και η αναδιάρθρωση (γεωγραφική και οικονομική) της τουριστικής δραστηριότητας.

Στη συνέχεια, παρουσιάζεται μια σύντομη επισκόπηση της ελληνικής τουριστικής πραγματικότητας των τελευταίων δεκαετιών, καθώς και οι νεότερες προσπάθειες της ελληνικής πολιτείας για εκσυγχρονισμό των τουριστικών υποδομών, αλλά και για βελτίωση της χωρικής οργάνωση της τουριστικής δραστηριότητας.

2.2. Χωρικά χαρακτηριστικά και εκφάνσεις

Αν και οι πρώτες προσπάθειες τουριστικής ανάπτυξης της χώρας χρονολογούνται ήδη από τη σύσταση του νέου Ελληνικού κράτους (Παπαγεωργίου, 2009), οι πρώτες συστηματικές και ουσιαστικές προσπάθειες

για τη διαμόρφωση συγκροτημένης εθνικής τουριστικής πολιτικής έγιναν μετά την (επαν)ίδρυση του ΕΟΤ, το 1950¹. Αναμφίβολα, με την ανασύσταση του ΕΟΤ, η Ελλάδα άρχισε να προβάλλεται συστηματικά στο εξωτερικό (Κουζέλης, 2002) και πολύ σύντομα οι διεθνείς αφίξεις άρχισαν να αυξάνονται θεαματικά. Έκτοτε, η τουριστική «εισβολή» που έλαβε χώρα και βρήκε απροετοίμαστη τη χώρα, πολύ σύντομα ανάγκασε σε άμεσες και στοχευμένες ενέργειες για την ποιοτική και ποσοτική διεύρυνση του τουριστικού προϊόντος.

Πρώτα ξεκίνησαν να κατασκευάζονται τα περίφημα «Ξενία», ενώ τις δεκαετίες που ακολούθησαν (1960 και 1970) πραγματοποιήθηκε σειρά παραχωρήσεων/ αναβαθμίσεων των λουτροπόλεων και δημιουργήθηκαν τα περισσότερα από τα χιονοδρομικά κέντρα της χώρας. Παράλληλα, δανειοδοτήσεις που εγκρίθηκαν σε συνεργασία ΕΟΤ και Τραπεζών (κυρίως την περίοδο της δικτατορίας) συνέβαλαν καθοριστικά στην αύξηση των προσφερόμενων ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων, χωρίς ωστόσο κάποιον ιδιαίτερο σχεδιασμό (Μπεριάτος, 1981). Άλλωστε, καθόλη την περίοδο εκείνη, την τελική ευθύνη σε θέματα τουριστικής ανάπτυξης είχε το Υπουργείο Εθν. Οικονομίας, με αποτέλεσμα η χωρική οργάνωση του τουρισμού να υπαγορεύεται σχεδόν αποκλειστικά από τους εκάστοτε Αναπτυξιακούς Νόμους².

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η επικέντρωση στο προϊόν «ήλιος-θάλασσα» ήταν ακόμη πιο συστηματική. Ο ελληνικός τουρισμός ξεκίνησε να γίνεται ιδιαίτερα μονοθεματικός και οι τουριστικές επενδύσεις να κατακλύζουν κυρίως τον παράκτιο και νησιωτικό χώρο, ο οποίος άλλωστε ήδη από τη δεκαετία του 1970 είχε αρχίσει να επιβαρύνεται και με τη β' (παραθεριστική) κατοικία. Γενικά, η προσήλωση στις ελληνικές ακτές και κατ' επέκταση ο αυτό-περιορισμός στο προϊόν «ήλιος-θάλασσα», αναγκαστικά οδήγησαν στα γνωστά προβλήματα εποχικότητας (που ακόμη «αταλαιπωρούν» τον ελληνικό τουρισμό).

Από τη δεκαετία του 1990, η τουριστική ανάπτυξη της χώρας άρχισε να αποτελεί αρμοδιότητα επιπέδου Υπουργείου Τουρισμού και είχε ως αποτέλεσμα να ρυθμιστούν χρόνια ζητήματα λειτουργίας των τουριστικών επιχειρήσεων (Ν.2160/93). Ωστόσο, οι πρώτες προσπάθειες για ορθολογικότερη χωρική οργάνωση του τουρισμού στην Ελλάδα έγιναν στα τέλη του 2000 με την προσπάθεια κατάρτισης χωροταξικών σχεδίων τόσο για τον τουρισμό όσο και για τον παράκτιο και νησιωτικό χώρο. Από τους δύο αυτούς τομείς ωστόσο, μόνο το Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΠΧΣΑΑ) για τον Τουρισμό θεσμοθετήθηκε τελικά (το 2009 και αναθεωρήθηκε το 2013), ενώ λόγω της οικονομικής ύφεσης ο Νόμος-πλαίσιο για τον τουρισμό (Ν.2160/93) έχει αντικατασταθεί από σειρά νεότερων, σε μια προσπάθεια αναβάθμισης και εκσυγχρονισμού των προσφερόμενων τουριστικών υποδομών της χώρας.

Παρόλα αυτά, η προσήλωση του ελληνικού τουρισμού στον παράκτιο χώρο εξακολουθεί να παραμένει, λειτουργώντας σε πολλές περιπτώσεις απωθητικά για πολλές άλλες παραγωγικές δραστηριότητες. Σε αυτό συνηγορούν άλλωστε και οι ίδιες οι κατευθύνσεις του κράτους (αφού το σύνολο των τομεακών ΕΠΧΣΑΑ, στις περιπτώσεις που παρατηρούνται συγκρούσεις, δίνει προτεραιότητα στον τουρισμό), αλλά και οι ίδιοι οι πολίτες, οι οποίοι στις εκάστοτε διαβουλεύσεις (με αφορμή π.χ. την αναθεώρηση των Περιφερειακών Χωροταξικών), συχνά δηλώνουν αντίθετοι στο ενδεχόμενο συνύπαρξης του τουρισμού με άλλες παραγωγικές δραστηριότητες, επικεντρώνοντας συνήθως το ενδιαφέρον τους αποκλειστικά στην ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων.

Με δεδομένες τις παραπάνω παθογένειες αλλά και στρεβλώσεις, οι σύγχρονες προσπάθειες για την ορθολογικότερη οργάνωση της τουριστικής ανάπτυξης και για την αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα και νόημα, όχι μόνο για τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουρισμού αλλά κυρίως για τη διατήρηση των πόρων από τους οποίους συντηρείται ή/και ευδοκμεί ο τουρισμός.

3. Το νέο πλαίσιο ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού

3.1. Ο νέες θεσμικές ρυθμίσεις για το αναπτυξιακό πλαίσιο της τουριστικής δραστηριότητας

Η παρατεταμένη οικονομική ύφεση των τελευταίων ετών - που έκανε επιτακτική την ανάγκη αύξησης της ανταγωνιστικότητας του εγχώριου τουρισμού (και όχι μόνο) - είχε ως αποτέλεσμα η ελληνική πολιτεία

¹ Ο ΕΟΤ ιδρύθηκε για πρώτη φορά το 1929, με τον Ν.4377. Προηγουμένως, ωστόσο, πρώτο είχε λειτουργήσει το Γραφείο Ξένων και Εκθέσεων (1917), το οποίο πολύ σύντομα (1919), αναβαθμίστηκε και λειτουργήσε ως Αυτοτελής Υπηρεσία Ξένων και Εκθέσεων του Υπουργείου Εθν. Οικονομίας (Λογοθέτης, 2001).

² Αν και το 1976 μελέτη του ΚΕΠΕ πρότεινε μια τουριστική ανάπτυξη με περισσότερο χωροταξικούς όρους (κατά ζώνες προτεραιότητας, επέκτασης κλπ.), το Υπουργείο Εθν. Οικονομίας, με τον Α.Ν. 1116/1981 προέκρινε διαφορετικές περιοχές για πριμοδότηση των τουριστικών επιχειρήσεων (Μπεριάτος, 1981).

και το αρμόδιο Υπουργείο Τουρισμού, να προχωρήσουν σε σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων, με κύριο στόχο την αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Αντικαθιστώντας τον μέχρι πρότινος Νόμο/Πλαίσιο για τον τουρισμό (Ν.2160/1993), οι νέοι Νόμοι που κατά κύριο λόγο διέπουν πλέον την τουριστική δραστηριότητα είναι οι Ν. 4002/2011, 4179/2013 και 4276/2014.

Ένα από τα βασικά στοιχεία της νέας νομοθεσίας είναι ότι επιχειρεί να εμπλουτίσει και να αναβαθμίσει τους τύπους τουριστικών καταλυμάτων και υποδομών και συγκεκριμένα, εισάγοντας τις ακόλουθες νέες κατηγορίες: Σύνθετα Τουριστικά Καταλύματα (ΣΤΚ)³, Ξενοδοχεία Συνιδιοκτησίας (condo hotels)⁴, Επιπλωμένες Επαύλεις (βίλες)⁵ και Τουριστικές Επιπλωμένες Κατοικίες⁶. Μετά και τις προσθήκες αυτές, οι σύγχρονες τουριστικές δομές διακρίνονται ως ακολούθως:

- Ξενοδοχειακά Καταλύματα
 - A. Κύρια ξενοδοχειακά καταλύματα: α. Ξενοδοχεία, β. Οργανωμένες Τουριστικές Κατασκηνώσεις (camping), γ. Ξενώνας Φιλοξενίας Νέων, δ. Σύνθετα Τουριστικά Καταλύματα (ΣΤΚ), ε. Ξενοδοχεία Συνιδιοκτησίας, και στ. Ξενοδοχειακά Τουριστικά Καταλύματα εντός παραδοσιακών κτισμάτων (ΠΔ 33/1979).
 - B. Μη κύρια ξενοδοχειακά καταλύματα: α. Αυτοεξυπηρετούμενα Καταλύματα – Τουριστικές Επιπλωμένες Επαύλεις (βίλες), β. Αυτοεξυπηρετούμενα Καταλύματα – Τουριστικές Επιπλωμένες Κατοικίες, και γ. Ενοικιαζόμενα επιπλωμένα δωμάτια – διαμερίσματα
- Εγκαταστάσεις Ειδικής Τουριστικής Υποδομής (βάσει Ν.4276/2014, αρ.1)
 - α. Συνεδριακά κέντρα, β. Γήπεδα γκολφ, γ. Τουριστικοί λιμένες, δ. Χιονοδρομικά κέντρα, ε. Θεματικά πάρκα, στ. Εγκαταστάσεις Ιαματικού Τουρισμού, ζ. Κέντρα Προπονητικού Αθλητικού Τουρισμού, η. Ορειβατικά καταφύγια, και θ. Αυτοκινητοδρόμια.
- Οργανωμένοι Υποδοχές Τουριστικών Δραστηριοτήτων (ΟΥΤΔ)⁷
 - α. ΠΟΤΑ (Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης),
 - β. ΠΟΑΠΔ (Περιοχές Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων) με κύρια ή αποκλειστική χρήση «τουρισμός-αναψυχή»,
 - γ. ΠΕΡΠΟ (Περιοχές Ειδικά Ρυθμιζόμενης Πολεοδόμησης) στις οποίες επιτρέπονται χρήσεις τουρισμού-αναψυχής,
 - δ. ΕΣΧΑΔΑ (Ειδικά Σχέδια Χωρικής Ανάπτυξης Δημοσίων Ακινήτων) με χωρικό προορισμό τουρισμό-αναψυχή ή παραθεριστικό-τουριστικό χωριό, και
 - ε. ΕΣΧΑΣΕ (Ειδικά Σχέδια Χωρικής Ανάπτυξης Στρατηγικών Επενδύσεων) για επενδύσεις στον τομέα του τουρισμού.

Παρατηρώντας κανείς προσεκτικά τους παραπάνω τύπους, διαπιστώνει ότι οι τουριστικές εγκαταστάσεις που πλέον προβλέπονται από την ελληνική νομοθεσία, μπορούν να διακριθούν σε δύο βασικές κατηγορίες (με βάση τη χωρική τους δομή και μορφολογία):

- απλές τουριστικές εγκαταστάσεις (μεμονωμένα κτίρια)
- σύνθετες τουριστικές εγκαταστάσεις (συγκρότημα κτιρίων, ήτοι ΟΥΤΔ και ΣΤΚ)

Από την άλλη πλευρά, με βάση το κριτήριο της λειτουργίας και των επιτρεπόμενων χρήσεων γης, μπορούν να διακριθούν σε άλλες δύο κατηγορίες:

- τουριστικές εγκαταστάσεις με αποκλειστική χρήση τον τουρισμό
- τουριστικές εγκαταστάσεις μικτής χρήσης (και κύρια χρήση τον τουρισμό).

³ Ξενοδοχεία που ανεγείρονται σε συνδυασμό: α) με τουριστικές επιπλωμένες κατοικίες και β) με εγκαταστάσεις ειδικής τουριστικής υποδομής, ήτοι: συνεδριακά κέντρα, γήπεδα γκολφ, κέντρα θαλασσοθεραπείας, τουριστικοί λιμένες, χιονοδρομικά κέντρα, θεματικά πάρκα, κέντρα προπονητικού αθλητικού τουρισμού, υδροθεραπευτήρια, μονάδες ιαματικής θεραπείας, κέντρα ιαματικού τουρισμού θερμαλισμού, κέντρα αναζωογόνησης, κέντρα ευεξίας και αισθητικής και κέντρα καταδυτικού τουρισμού (αρ1, Ν.4276/2014). Επίσης, σχετική νομοθεσία Ν.2160/1993, Ν.4002/2011, Ν.4179/2013, Ν.4276/2014.

⁴ Ξενοδοχεία κατηγορίας 3 ή 4 ή 5 αστέρων εντός εγκεκριμένων σχεδίων πόλεων και εντός ορίων οικισμών προ του 1923 ή κάτω των 2.000 κατοίκων, επί των οποίων, με τη μορφή δωματίων ή διαμερισμάτων επιτρέπεται η σύσταση οριζοντίων και καθέτων ιδιοκτησιών και η σύσταση ή μεταβίβαση ενοχικών και εμπραγμάτων δικαιωμάτων σε τρίτους (αρ1, Ν.4276/2014).

⁵ Μονοκατοικίες, επιφάνειας τουλάχιστον 80τ.μ., οι οποίες έχουν ανεξάρτητη εξωτερική προσπέλαση & παρουσιάζουν αυτοτέλεια γηπέδου και κτίσματος (αρ1, Ν.4276/2014).

⁶ Κατοικίες μεμονωμένες ή σε συγκρότημα μονοκατοικιών, επιφάνειας τουλάχιστον 40τ.μ. εκάστη, με αυτοτέλεια λειτουργίας και ανεξάρτητη εξωτερική προσπέλαση (αρ1, Ν.4276/2014).

⁷ Οι ΟΥΤΔ αποτελούν περιοχές που αναπτύσσονται βάσει ενιαίου σχεδιασμού, προκειμένου να λειτουργήσουν κατά κύρια χρήση ως οργανωμένος χώρος ανάπτυξης δραστηριοτήτων «τουρισμού-αναψυχής» και άλλων συνοδευτικών του τουρισμού, δραστηριοτήτων Ν.4179/2013 (αρ.1).

Ειδικότερα, σύμφωνα με την πρόσφατη νομοθεσία, οι μικτές χρήσεις και ειδικά η χρήση «κατοικία» επιτρέπονται σε όλους τους τύπους ΟΥΤΔ (δηλαδή, ΠΟΤΑ, ΠΟΑΠΔ, ΠΕΡΠΟ, ΕΣΧΑΔΑ) αλλά και τα Σύνθετα Τουριστικά Καταλύματα. Ωστόσο, αν σκεφτεί κανείς ότι σύμφωνα με την ίδια νομοθεσία, όλοι οι ΟΥΤΔ χωροθετούνται αποκλειστικά εκτός σχεδίου πόλεων και εκτός ορίων οικισμών, τότε αυτό που προκύπτει είναι ότι η πρόσφατη τουριστική νομοθεσία όχι απλώς παρεμβαίνει στην τυπολογία των τουριστικών καταλυμάτων και υποδομών αλλά ακόμη και στους όρους της εκτός σχεδίου δόμησης, αφού διευκολύνει αισθητά τη χωροθέτηση στην ύπαιθρο μη συναφών χρήσεων με τον τουρισμό (όπως είναι η κατοικία).

Συμπερασματικά, το γεγονός ότι το Υπουργείο Τουρισμού, στην προσπάθειά του να διευκολύνει τις τουριστικές επενδύσεις αλλά και να εκσυγχρονίσει τις τουριστικές εγκαταστάσεις, εισήγαγε διατάξεις που «ελαστικοποιούν» τους όρους δόμησης στην ύπαιθρο (και μάλιστα για χρήσεις μη συναφείς με τον τουρισμό), απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή. Και αυτό καθώς, η ύπαιθρος διαχρονικά αποτελεί βασικό και σπάνιο πόρο από τον οποίο «τρέφεται» ο τουρισμός, γι' αυτό και θα πρέπει να τυγχάνει ουσιαστικής προστασίας και φειδούς κατά την αξιοποίησή του και την μετατροπή του σε άλλες καλύψεις.

3.2. Το νέο χωρικό μοντέλο ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού

Παρότι η Ελλάδα αποτελεί έναν παραδοσιακό τουριστικό προορισμό σε παγκόσμιο επίπεδο, μόλις το 2009 κατάφερε να αποκτήσει για πρώτη φορά κάποιο εθνικό σχέδιο για τη χωρική οργάνωση της τουριστικής δραστηριότητας. Σήμερα (2016), έχοντας δεχτεί ήδη μια τροποποίηση το 2013 (η οποία ωστόσο έχει καταπέσει από το ΣτΕ για τυπικούς -και όχι ουσιαστικούς- λόγους) το ΕΠΧΣΑΑ για τον Τουρισμό αποτελεί το μοναδικό κείμενο, το οποίο καθορίζει το εθνικό χωρικό πρότυπο ανάπτυξης του τουρισμού. Μάλιστα, για τις ανάγκες διατύπωσης χωροταξικών κατευθύνσεων, ο ελληνικός χώρος διακρίνεται σε δέκα κατηγορίες, βάσει τριών κριτηρίων:

1^ο κριτήριο: ένταση και είδος τουριστικής ανάπτυξης

(Α) Αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες τουριστικά Περιοχές

(Β) Περιοχές ενδεικνυόμενες για την ανάπτυξη ειδικών-εναλλακτικών μορφών τουρισμού

(Γ) Μητροπολιτικές περιοχές: ταυτίζονται με τα όρια των Ρυθμιστικών Σχεδίων Αθήνας (πλην της Χωρικής Ενότητας Νησιωτικής Αττικής) και Θεσσαλονίκης

2^ο κριτήριο: γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά

(Δ) Νησιά και παράκτιες περιοχές

(Ε) Ορεινές περιοχές

(ΣΤ) Πεδινές και ημιορεινές περιοχές

3^ο κριτήριο: ευαισθησία πόρων

(Ζ) Περιοχές του Εθνικού Συστήματος Προστατευόμενων Περιοχών

(Η) Προστατευόμενοι και εγκαταλελειμμένοι οικισμοί

(Θ) Αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία και ιστορικοί τόποι

(Ι) Περιοχές ιδιαίτερου χαρακτήρα

Για όλες τις παραπάνω κατηγορίες χώρου, το ΕΠΧΣΑΑ Τουρισμού δίνει συγκεκριμένες χωροταξικές (και όχι μόνο) κατευθύνσεις, ενώ αρκετά συχνά υπεισέρχεται και σε κατώτερης κλίμακας ζητήματα σχεδιασμού, όπως είναι η τροποποίηση των πολεοδομικών όρων δόμησης των τουριστικών εγκαταστάσεων ανά ζώνη. Αξιολογώντας το πρότυπο χωρικής ανάπτυξης που υιοθετεί το ΕΠΧΣΑΑ Τουρισμού, σε συνδυασμό με τις ειδικότερες κατευθύνσεις σχεδιασμού ανά κατηγορία χώρου, προκύπτουν τα ακόλουθα σχόλια:

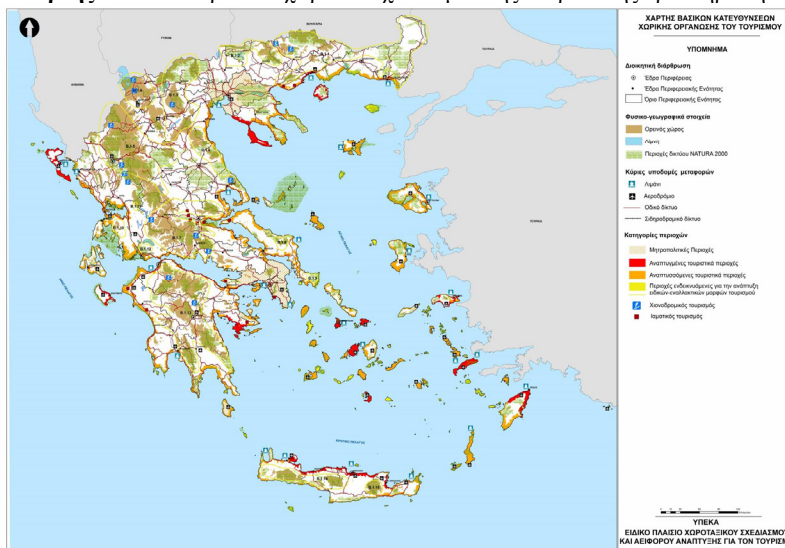
- Οι κατεξοχήν περιοχές στις οποίες προωθείται ο τουρισμός (περιοχές Κατηγορίας Α και Β) χαρακτηρίζονται από μια έντονη γραμμικότητα και μάλιστα, κατά μήκος των ακτών (στον παράκτιο και νησιωτικό χώρο), έναντι μιας πιο ισόρροπης και πολυκεντρικής κατανομής. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν οι τουριστικοί πόλοι των Χιονοδρομικών Κέντρων και των Λουτροπόλεων, που – έστω και σπάνια- διαχέονται και στην ενδοχώρα.
- Οι ΟΥΤΔ, οι οποίοι συστηματικά και κατά προτεραιότητα προωθούνται σε όλη τη χώρα, ενώ στη μικροκλίμακα εξυπηρετούν το στόχο του περιορισμού της διάσπαρτης/διάχυτης δόμησης των τουριστικών εγκαταστάσεων, στη μακροκλίμακα μάλλον ευνοούν τη διάχυση της δόμησης και τη διασπορά των τουριστικών εγκαταστάσεων σε όλο το μήκος του παράκτιου χώρου, που αποτελεί μείζονος σημασίας πόρο για την ανάπτυξη του τουρισμού. Παράλληλα, διευκολύνουν και διευρύνουν τη δυνατότητα ανάπτυξης της χρήσης «κατοικίας» και σε περιοχές πέραν αυτών που υποδεικνύουν τα ΓΠΣ/ΣΧΟΟΑΠ (δηλαδή ο αρμόδιος πολεοδομικός/χωρικός σχεδιασμός).

- Ενώ η ενδοχώρα αποτελεί χώρο στον οποίο κατά προτεραιότητα προωθούνται οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού⁸, στην πραγματικότητα αποτελεί «γκρίζα ζώνη» (δηλ. χωρίς ειδικές χωροταξικές κατευθύνσεις και χωρίς ουσιαστική προτεραιότητα για ανάπτυξη τουριστικών πόλων) και επιπλέον μια ζώνη η οποία σπάνια αποτελεί προτεραιότητα για την υλοποίηση υποστηρικτικών για τον τουρισμό υποδομών (π.χ. υποδομών προσβασιμότητας, υποδομών αναψυχής κλπ).

Παρόλα αυτά, στα θετικά στοιχεία του ΕΠΧΣΑΑ Τουρισμού (του 2013), συγκαταλέγεται η πρωιμότητα της χωροθέτησης τουριστικών εγκαταστάσεων σε όλους τους οικισμούς της περιφέρειας κάτω των 200 κατοίκων (που αντιστοιχούν στα 2/3 των οικισμών της χώρας) και άρα έμμεσα, εξυπηρετείται και η προστασία της υπαίθρου από την εκτός σχεδίου δόμηση.

Συμπερασματικά, αξίζει να σημειωθεί ότι το ΕΠΧΣΑΑ Τουρισμού, ήρθε με αρκετή καθυστέρηση και αφού ο τουρισμός της Ελλάδας εμφάνιζε σοβαρές και χρόνιες χωρικές -και όχι μόνο- παθολογίες. Εντούτοις, η απόπειρα που έγινε να οργανωθεί η τουριστική δραστηριότητα και να αντιμετωπιστούν οι αρνητικές χωρικές επιπτώσεις, δεν φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ριζοσπαστική, αφού καταλήγει να διατηρεί την παγιωμένη συγκέντρωση της τουριστικής ανάπτυξης στο παράκτιο χώρο (χερσαίο και νησιωτικό).

Χάρτης 1: Εθνικό πρότυπο χωρικού σχεδιασμού της τουριστικής δραστηριότητας

Πηγή: ΕΠΧΣΑΑ Τουρισμού (2013)

4. Αξιολόγηση και συμπεράσματα: Προοπτικές για τον περιφερειακό χώρο

Ο τουρισμός αποτελεί έναν ιδιαίτερα σημαντικό τομέα για την ελληνική οικονομία, και μάλιστα με ειδικό ρόλο και βαρύτητα στην προσπάθεια της πολιτείας να εξέλθει από την παρατεταμένη οικονομική ύφεση. Αυτός είναι και ο λόγος άλλωστε για τον οποίο τα τελευταία χρόνια, ο τομέας του τουρισμού αποτέλεσε αντικείμενο πολλαπλών νομοθετικών παρεμβάσεων, που κύριο σκοπό είχαν:

- Τη διεύρυνση των τύπων τουριστικών εγκαταστάσεων, προκειμένου να συμπεριληφθούν νέες (ή/και να εξελιχτούν οι υπάρχουσες) τουριστικές δομές, με σκοπό την αναβάθμιση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος (με αμοιβαίο όφελος και για τις ίδιες τις τουριστικές επιχειρήσεις)
- Την επέκταση των ζωνών που προωθείται η ανάπτυξη του τουρισμού (κυρίως κατά μήκος των ακτών), με σκοπό την διευκόλυνση της προσέλκυσης τουριστικών επενδύσεων.

Εντούτοις, η προσπάθεια αυτή της ελληνικής πολιτείας να αναδιαμορφώσει προς όφελος της εθνικής οικονομίας το αναπτυξιακό και χωρικό πλαίσιο του τουρισμού δημιούργησε αντίστροφες συνθήκες τόσο για την ελληνική υπαίθρο όσο και ιδίως για τον ευαίσθητο παράκτιο χώρο (που αποτελούν κατεξοχήν πόρους

⁸ Το αναθεωρημένο ΕΠΧΣΑΑ θεωρεί κατάλληλες για την Ελλάδα τις ακόλουθες μορφές τουρισμού: 1.συνεδριακός-εκθεσιακός, 2.αστικός, 3.θαλάσσιος (κρουαζιέρας, με σκάφη αναψυχής, αλιευτικός, καταδύσεων αναψυχής), 4.πολιτισμικός (θηρησκευτικός), 5.αθλητικός (γκολφ, χιονοδρομικός), 6.ιαματικός-θεραπευτικός, 7.υπαίθρου, και 8.γεωτουρισμός. Ο νέος Ν.4276/2014 συμπλήρωσε το ΕΠΧΣΑΑ με τον αγροτουρισμό και τον οιντουρισμό.

για τον τουρισμό). Χαρακτηριστικά, ελαστικοποίησε τους όρους δόμησης στις εκτός σχεδίου περιοχές (και ιδίως για τη χρήση της «κατοικίας»), ενώ επίσης κατέληξε να καθιερώνει ακόμη περισσότερο την επικέντρωση του τουρισμού κυρίως στον παράκτιο χώρο (χερσαίο και νησιωτικό), χωρίς ιδιαίτερο σχεδιασμό για τον υπόλοιπο περιφερειακό χώρο.

Ωστόσο, αυτό που πρέπει να γίνει αντιληπτό είναι ότι εφόσον η Ελλάδα θέλει να παραμείνει ανταγωνιστική στον τουρισμό (επ' ωφελεία της εθνικής και περιφερειακής οικονομίας) θα πρέπει να στραφεί προς μοντέλα ανάπτυξης που θα εξασφαλίζουν τη βιωσιμότητα των (τουριστικών) πόρων και θα αξιοποιούν όλο το εύρος της ελληνικής ενδοχώρας. Ταυτόχρονα θα πρέπει να εμπεδωθεί ότι ο παράκτιος (και όχι μόνο) χώρος πρέπει να μην μονοπωλείται από τον τουρισμό, εις βάρος όλων των άλλων δραστηριοτήτων, προς όφελος και της οικονομίας αλλά και του περιβάλλοντος.

Βιβλιογραφία

- Κουζέλης, Α., 2002, Η διαφημιστική δαπάνη για τον τουρισμό, Μελέτες:14, Αθήνα, ΙΤΕΠ.
- Λογοθέτης, Μ., 2001, Δίκαιο της τουριστικής βιομηχανίας, Αθήνα–Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκουλα..
- Μπериάτος, Η., 1981, Υπανάπτυξη, τουριστική ανάπτυξη και οργάνωση του χώρου. Θεωρητικές και μεθοδολογικές παρατηρήσεις, Συνέδριο για την Ανάπτυξη της Ελλάδας, τόμος III, ΤΕΕ, Αθήνα, σελ.157-167.
- Παπαγεωργίου, Μ., 2009, Χωρική Οργάνωση, Ανάπτυξη και Σχεδιασμός του θερμαλιστικού τουρισμού στην Ελλάδα, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- ΣΕΤΕ, 2013, Ελληνικός τουρισμός: στοιχεία και αριθμοί, Έκδοση 2013, Αθήνα, ΣΕΤΕ
- Τσάρτας, Π., 1996, Τουρίστες, ταξίδια, τόποι: κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, Αθήνα, Εξάντας.
- Honey, M., and Krantz, D., 2007, CESD: Global trends in coastal tourism, Marine Program World Wildlife Fund, Washington DC.
- Miller, M.L., and Auyong, J., 1991, Coastal zone tourism: A potent force affecting environment and society, in Marine Policy, Vol.15, pp. 75-99.
- Moreno, A., and Amelung, B., 2009, Climate change and coastal and marine tourism: review and analysis, in Journal of Coastal Research, Special Issue 56 (Proceedings of the 10th International Coastal Symposium, pp.1140-1144
- Page, S., Brunt, P., Busby, G., and Conell, J., 2001, Tourism: a modern synthesis, London, Thomson Learning.
- WTO, 1997/1994, National and regional planning: methodologies and case studies, London, Thomson Business Press.
- UNWTO, 2014, WTO Tourism Highlights, 2014 Edition, WTO.

Spatial planning and tourism development in crisis time: Legislative evolvments and their impact in regional space and economy

Marilena Papageorgiou

Adjunct Asst. Professor, Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly
Tutor at the Hellenic Open University (MSc in Tourism Administration)

marpapageo@uth.gr

Abstract

Tourism is a rapidly growing “smokeless” industry that due to its dynamic and features it is necessary to be constantly subject of planning at all stages.

Despite the fact that Greece has developed a distinct tourism policy since the 1960s, it was just in 2009 that a national Spatial Plan for tourism development was adopted. Since then -and in response to the current economic recession- both the developmental and spatial policy for tourism has been subjected to several reformations, aiming: a) to upgrade and broaden the types of tourism facilities offered and b) to extend the tourism zones and, therefore, facilitate the conditions under which tourism investments are permitted. Achieving these goals however, conditioned that: a) building regulations in the countryside are amended so as to permit infrastructure and land-uses, not always relevant to tourism and recreation (as is the residence use) and b) more coastal areas are turned into tourism-priority zones.

Nevertheless, if Greece wishes to remain a competitive tourism destination – and therefore tourism to contribute to the national revenue – it is important that national tourism policy acts proactively towards a more sustainable management of tourism resources, as are the countryside and the coastal zone.

Keywords: Spatial planning, Tourism development, Legislation, Spatial impacts.

Η κοινωνική κατοικία στον Δήμο Αθηναίων

Βασιλική Δελιθέου

Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Πάντειο Πανεπιστήμιο
vdelith@hua.gr

Σταυρούλα Γεωργακοπούλου

Πτυχιούχος Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο
roulageo2009@hotmail.com

Κωνσταντίνα Ψάλτη

Πτυχιούχος Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
konpsa91@gmail.com

Περίληψη

Η αστική πολιτική στοχεύει στην αστική ανάπτυξη μιας πόλης, η οποία επιτυγχάνεται μεταξύ άλλων, και με τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της. Η βελτίωση αυτή μπορεί να επιτευχθεί μέσω της αύξησης των δράσεων και στον τομέα της κοινωνικής κατοικίας. Ως κοινωνική κατοικία μπορεί να χαρακτηριστεί η στρατηγική, η πολιτική, τα μέσα και τα μέτρα, με τα οποία οι δημόσιες αρχές ή μη κυβερνητικές οργανώσεις προσπαθούν να εξασφαλίσουν σε όλους την πρόσβαση σε στέγη, είτε δωρεάν, είτε με χαμηλό ενοίκιο. Οι κοινωνικές κατοικίες παρέχονται σε οικογένειες, οι οποίες βρίσκονται στα όρια της φτώχειας και κινδυνεύουν να μείνουν άστεγες. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνωρίζεται το δικαίωμα στέγασης και λαμβάνονται μέτρα με στόχο την πρόσβαση σε κατάλληλη στέγαση, τη μείωση του φαινομένου των αστέγων με σκοπό τη σταδιακή εξάλειψή του και τη διαμόρφωση τιμών στέγασης προσιτών, σε όσους δε διαθέτουν επαρκείς πόρους. Το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας στην Ελλάδα δεν είναι τόσο ανεπτυγμένο όπως σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Στην Ελλάδα, η οικονομική κρίση των τελευταίων χρόνων έχει οδηγήσει σε μια ξαφνική αύξηση της φτώχειας σε ολόκληρη τη χώρα. Συγκεκριμένα, στο Δήμο Αθηναίων ο συνολικός αριθμός των ατόμων που λαμβάνουν κάποιο είδος βοήθεια αυξάνεται σταθερά τα τελευταία χρόνια, όμως πρέπει να σημειωθεί ότι στα επίσημα στοιχεία του Δήμου Αθηναίων δε συμπεριλαμβάνονται οι λαθρομετανάστες, οι οποίοι αυξάνονται συνεχώς. Στο παρόν άρθρο αναλύονται τα προγράμματα κοινωνικής κατοικίας, που εφαρμόζονται στο Δήμο Αθηναίων και εντοπίζονται τα προβλήματα, που προέκυψαν από την εφαρμογή τους. Τέλος, παρατίθενται συμπεράσματα και διατυπώνονται προτάσεις με σκοπό την βελτίωση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα, με βάση ευρωπαϊκά προγράμματα κοινωνικής κατοικίας, που εφαρμόστηκαν σε άλλα κράτη-μέλη.

Λέξεις-κλειδιά: Κοινωνική κατοικία, Άστεγοι, Προγράμματα Δήμου Αθηναίων, Μετανάστες.

1. Εισαγωγή στην έννοια της κοινωνικής κατοικίας

Το κράτος εφαρμόζοντας τις κατάλληλες πολιτικές προσπαθεί να βελτιώσει το επίπεδο διαβίωσης των υπηκόων του. Ένας τρόπος για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος είναι μέσω της παροχής κοινωνικής κατοικίας (Πολύζος, 2015).

Δεν υπάρχει επίσημος ορισμός της κοινωνικής κατοικίας. Οι διάφοροι ορισμοί σχετίζονται με το ιδιοκτησιακό καθεστώς, ποιος είναι ο κατασκευαστής, εάν το ενοίκιο είναι κάτω από τις τιμές της αγοράς, τις σχετικές χρηματοδοτήσεις ή επιδοτήσεις και κυρίως με το σκοπό, που εξυπηρετείται από αυτού του είδους την κατοικία. Ως γνωστόν, οι προσεγγίσεις ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς, τους παρόχους, τους δικαιούχους και τη χρηματοδότηση διαφέρουν από χώρα σε χώρα (Μπαλτά, 2013).

Σύμφωνα με την Εγκυκλοπαίδεια της Στέγασης του έτους 2012, ο όρος κοινωνική κατοικία έχει δύο διαστάσεις: Ο πρώτος ορισμός αναφέρεται σε όλους τους τύπους κατοικιών που λαμβάνουν κάποια μορφή κρατικής επιχορήγησης ή κοινωνικής πρόνοιας, είτε άμεσα είτε έμμεσα, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει φορολογικές ελαφρύνσεις στους τόκους στεγαστικών δανείων, επιδοτήσεις για τις οικοδομικές επιχειρήσεις, ή παροχή δημόσιων υπηρεσιών για τη στέγαση κάτω του κόστους (δρόμοι, ηλεκτρικό ρεύμα, νερό ή αποχέτευση). Στον ορισμό αυτό θα πρέπει να συμπεριληφθεί ως κοινωνική κατοικία και η παροχή δημόσιων επιχορηγήσεων στα ιδιωτικά νοικοκυριά. Ο δεύτερος ορισμός αναφέρεται στην παραδοσιακή δημόσια κατοικία, δηλαδή την κατοικία, που επιδοτείται σε μεγάλο βαθμό από το κράτος. Περιλαμβάνει όμως και νέες μορφές δημόσιας κατοικίας, οι οποίες δε συμμετέχουν στην αγορά κατοικίας, αλλά υποστηρίζονται από το δημόσιο τομέα. Τέτοιες μορφές είναι οι κατοικίες με ενοίκιο προσαρμοσμένο στο εισόδημα του ενοικιαστή και οι κατοικίες που παρέχονται από κοινωνικούς φορείς, κοινωνικές ομάδες, μη κερδοσκοπικές ιδιωτικές εταιρίες και μη κυβερνητικές οργανώσεις (Braga *et al*, 2013).

Το Oxford Advanced Learner's Dictionary ορίζει ως κοινωνική κατοικία, τη στέγαση που προσφέρεται για άτομα με χαμηλό εισόδημα ή με ιδιαίτερες ανάγκες, από κυβερνητικούς οργανισμούς ή μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (διαθέσιμο στο <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/social-housing>).

Υιοθετώντας τον όρο που έχει επικρατήσει στη Συντονιστική Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Φορέων Κοινωνικής Κατοικίας, εννοούμε την προσιτή κατοικία, δηλαδή την κατοικία στην οποία μπορούν να έχουν πρόσβαση πολίτες που οι οικονομικές τους δυνατότητες δεν τους επιτρέπουν να την εξασφαλίσουν με ίδια μέσα στην ελεύθερη αγορά. Αυτή η μορφή κατοικίας χαρακτηρίζεται και ως ανταποδοτική επειδή πρόκειται για παροχή που βασίζεται στις εισφορές μιας μερίδας πολιτών (Καϊλά).

2. Η κοινωνική κατοικία στην Ευρώπη

Μετά την πρόσφατη οικονομική κρίση, που εμφανίστηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη, παρατηρήθηκε άνοδος των τιμών για την αγορά κατοικιών. Σχεδόν 120 εκατομμύρια άτομα απειλούνται από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς έχουν ανάγκη για οικονομικά προσιτή στέγαση (Kern, 2013). Κάθε χώρα της Ευρώπης προσπαθεί να αντιμετωπίσει αυτό το πρόβλημα παρέχοντας βοήθεια στους πολίτες της, εφαρμόζοντας προγράμματα κοινωνικής κατοικίας.

Το μέσο ποσοστό παροχής κοινωνικής κατοικίας στις χώρες της Ευρώπης είναι 8,3%. Συγκεκριμένα, η Ολλανδία διαθέτει ένα μεγάλο απόθεμα κοινωνικής κατοικίας, που ανέρχεται στο 32% του συνολικού οικιστικού της αποθέματος. Ακολουθούν η Αυστρία και η Δανία με 23% και 19% αντίστοιχα, ενώ το χαμηλότερο επίπεδο κοινωνικής κατοικίας μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών βρίσκεται στις μεσογειακές χώρες, οι οποίες έχουν αποθέματα της κοινωνικής στέγασης κάτω από το 5% του συνόλου (Braga *et al*, 2013).

Οι πάροχοι κοινωνικής κατοικίας διαφέρουν ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στην Ολλανδία και τη Δανία δραστηριοποιούνται αποκλειστικά μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί, ενώ στην πλειονότητα των υπόλοιπων χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, όπως η Γερμανία, η Γαλλία, η Ιταλία, το Βέλγιο, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ισπανία, η Αυστρία, η Σουηδία κ.ά., υπάρχει συνεργασία ανάμεσα σε μη κυβερνητικές οργανώσεις και στο δημόσιο. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια τάση συρρίκνωσης της δραστηριότητας του δημοσίου σε αυτό τον τομέα, κυρίως λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων (Ζωνάκης, 2014).

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπάρχουν τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις ανάλογα με το εύρος των δικαιούχων της κοινωνικής κατοικίας. Πρώτη είναι η «υπολειμματική» προσέγγιση, η οποία αφορά στις κοινωνικές κατοικίες που επιδοτούνται από τη δημόσια αρχή και απευθύνονται αποκλειστικά στους πολίτες που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ή ανήκουν σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και δεν είναι σε θέση να βρουν κατοικία υπό τους όρους της αγοράς. Σε αυτή την κατηγορία βρίσκονται η Βουλγαρία, η Κύπρος, η Εσθονία, η Ουγγαρία, η Ιρλανδία, η Λιθουανία, η Λετονία, η Μάλτα, η Πορτογαλία, η Ρουμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Σλοβακία και η Ισπανία (εν μέρει στον κοινωνικό τομέα ενοικίασης). Δεύτερη είναι η «γενική» προσέγγιση, η οποία αναφέρεται στις κοινωνικά μειονεκτικές και αποκλεισμένες ομάδες καθώς και σε όσους αντιμετωπίζουν δυσκολίες πρόσβασης σε κατάλληλη στέγαση λόγω του χαμηλού εισοδήματός τους και της σύνθεσης της οικογένειας (πολύτεκνοι, νέοι, ανάπηροι και ηλικιωμένοι). Αυτή η προσέγγιση χρησιμοποιείται στην Γερμανία, την Αυστρία, το Βέλγιο, την Ισπανία (σε ότι αφορά την απόκτηση κατοικίας), την Γαλλία, την Φινλανδία, την Ιταλία, το Λουξεμβούργο, την Πολωνία, την Τσεχία και την Σλοβενία. Τέλος, η τρίτη είναι εκείνη της καθολικής προσέγγισης η οποία εφαρμόζεται στην Δανία, στη Σουηδία και στην Ολλανδία. Αυτή η προσέγγιση έχει ως στόχο την παροχή στέγασης σε κάθε πολίτη, ανεξάρτητα από το εισόδημά του (Hencks, 2012).

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, οι χώρες που παρέχουν κοινωνική κατοικία σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους, έρχονται αντιμέτωπες με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία από το 2010 έχει επιβάλλει περιορισμό της κοινωνικής κατοικίας την οποία νομιμοποιεί μόνο για τις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες, στην προσπάθειά της να προστατέψει τον υγιή ανταγωνισμό στην ιδιωτική αγορά κατοικίας (Ζωνάκης, 2014). Αυτή η απόφαση είχε ως αποτέλεσμα σε κάποιες χώρες να μειωθούν αρκετά οι δικαιούχοι κοινωνικής στέγασης.

3. Η κοινωνική κατοικία στην Ελλάδα

Για λόγους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς, η Ελλάδα καθυστέρησε πολλά χρόνια να εντάξει στο πρόγραμμά της, όχι μόνο κοινωνικές πολιτικές στον τομέα της κατοικίας, αλλά και να ασχοληθεί με τη στέγαση του πληθυσμού και την κατοικία γενικά (Σιάννα, 2013). Αυτό πραγματοποιήθηκε μετά την εγκατάσταση των προσφύγων το 1922 και τις διαδικασίες αστικοποίησης του μεσοπολέμου, που άρχισαν να οξύνουν την κρίση της κατοικίας στην Ελλάδα. Η παραγωγή κατοικίας πλέον δεν μπορούσε να εξασφαλιστεί από τον ιδιωτικό τομέα, γι' αυτό το κράτος έπρεπε να αναλάβει «δράση» (Ζαμάνη, 2013).

Το κράτος δραστηριοποιήθηκε στον τομέα της κοινωνικής κατοικίας μέσω πολλών φορέων, όπως: Το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, το οποίο ιδρύθηκε το 1922 και είχε ως στόχο τη στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων. Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, που διαχειριζόταν τις παραχωρούμενες εκτάσεις γης από την κυβέρνηση για τη στέγαση των προσφύγων. Η Αγροτική Τράπεζα, η οποία χορηγούσε δάνεια για τη στέγαση των επαγγελματιών γεωργών, κτηνοτρόφων και ψαράδων που δεν είχαν ιδιωτική στέγη. Ο Αυτόνομος Οικοδομικός Οργανισμός Αξιοματικών με σκοπό να παρέχει ιδιόκτητη κατοικία σε αξιωματικούς του στρατού ξηράς, θάλασσας και αέρα, οι οποίοι δε διαθέτουν δικό τους σπίτι ή άλλα περιουσιακά στοιχεία. Το Υπουργείο Πρόνοιας (με όλες τις μετονομασίες του), το οποίο από το 1920 έχει υλοποιήσει ποικίλα προγράμματα στέγασης. Το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, που χορηγούσε στεγαστικά δάνεια για απόκτηση πρώτης κατοικίας σε δημόσιους υπαλλήλους, σε υπαλλήλους των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και στους συνταξιούχους των παραπάνω κατηγοριών (Σιάννα, 2013). Τέλος, πολύ σημαντικοί φορείς για την Ελλάδα ήταν ο Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας, που είχε ως σκοπό την κάλυψη των στεγαστικών αναγκών των εργαζόμενων του ιδιωτικού τομέα, το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων, που έδωσε λύση στο στεγαστικό πρόβλημα των παλιννοστούντων από τις πρώην ανατολικές χώρες και η Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας Οικισμού και Στέγασης, που είχε ως αντικείμενο την κατασκευή και προσφορά κατοικίας, χαμηλής τιμής σε χαμηλά και μεσαία εισοδηματικά στρώματα (http://www.cres.gr/kape/publications/pdf/koinoniki_katoikia/02_Drakakis.pdf).

Στην Ελλάδα η κοινωνική κατοικία απευθύνεται σε διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες, όπως πρόσφυγες, επαγγελματικές ομάδες, εργαζόμενοι με συγκεκριμένο καθεστώς εργασίας, θεομνησίπληκτοι, μειονότητες κλπ., χωρίς απαραίτητα να καλύπτει πάντοτε τις ανάγκες των πιο αδύναμων και ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (Σταυρίδης κ.ά., 2009).

Παρατηρείται ότι οι περισσότεροι οικισμοί κοινωνικής κατοικίας καταγράφηκαν στην Περιφέρεια Αττικής (17,54%, 100 οικισμοί) και Κεντρικής Μακεδονίας (14,56%, 83 οικισμοί) και ιδιαίτερα στο νομό Θεσσαλονίκης (37 οικισμοί). Ακολουθούν, η Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (11,58%, 66 οικισμοί), Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (10%, 57 οικισμοί) καθώς και η Περιφέρεια Θεσσαλίας (9,47%, 54 οικισμοί) με την πλειονότητα των συγκροτημάτων να συγκεντρώνεται στο νομό Λάρισας (20 οικισμοί). Οι λιγότεροι οικισμοί καταγράφηκαν στις Περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (2,46%, 2,63% αντίστοιχα) και στα Ιόνια Νησιά (2,98%, 17 οικισμοί) (Ζαμάνη και Γρηγοριάδης, 2013).

Μετά την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, παρατηρήθηκε μεγάλη άνοδος στο επίπεδο της φτώχειας. Όμως, η Ελλάδα δεν ήταν προετοιμασμένη να αντιμετωπίσει το γεγονός αυτό, λόγω της έλλειψης κοινωνικών υποδομών και τη συνεχή αύξηση των ανθρώπων που εντάσσονται στις μειονεκτικές και ευπαθείς ομάδες.

Οι εμπλεκόμενοι είχαν τη νομική ευχέρεια να δέχονται και αιτήσεις αλλοεθνών ή υπηκόων τρίτων κρατών, οι οποίοι είχαν άδεια νόμιμης παραμονής στην Ελλάδα και ορισμένο αριθμό ετών/ ημερών εργασίας (με αντίστοιχη καταβολή ανάλογων εισφορών όπως και οι Έλληνες υπήκοοι). Οι εφαρμοσθείσες στρατηγικές και πολιτικές, βάσει των οποίων ελήφθησαν τα αντίστοιχα μέτρα, δεν χαρακτηρίζονται ούτε για την πληρότητά τους ούτε για τον τολμηρό χαρακτήρα τους. Έτσι, π.χ., δεν υπήρξε πρόβλεψη για κάλυψη στεγαστικών αναγκών απόρων επισήμως χαρακτηριζόμενων ως προσφύγων, ή παρανόμων μεταναστών, οι οποίοι για τυπικούς νομικούς λόγους δεν είναι εφικτό να επαναπροωθηθούν στις χώρες καταγωγής και ως εκ τούτου πρέπει να παραμείνουν στην Ελλάδα επί μακρό χρονικό διάστημα ή ακόμη και μόνιμα.

Τα τελευταία γεγονότα, με την εκτεταμένη εισροή στην Ελλάδα προσφύγων, οικονομικών μεταναστών νομίμως διακινουμένων αλλά και οικονομικών μεταναστών στερουμένων πιστοποιημένων εγγράφων παραμονής και εργασίας στην Ελλάδα, αλλάζουν άρδην τις προτεραιότητες της ασκούμενης μέχρι τώρα συναφούς πολιτικής επί θεμάτων κοινωνικής κατοικίας και λαμβανομένης υπόψη της οικιστικής κρατικής δυσπραγίας, οι περαιτέρω επιθυμητές διευθετήσεις κάθε άλλο παρά θα είναι ευχερείς.

4. Ενδεικτική αναφορά: Η κοινωνική κατοικία στον Δήμο της Αθήνας

Στον Δήμο Αθηναίων ο αριθμός των ατόμων, που απευθύνονται στις κοινωνικές υπηρεσίες του, αυξάνεται σταθερά τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Δήμου, περισσότεροι από 20.000 άποροι στηρίζονται στις κοινωνικές δομές του και τουλάχιστον 480 άστεγοι μένουν στους δρόμους της πόλης (<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=392600>). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα στοιχεία αυτά δε συμπεριλαμβάνεται ο υπολογισμός των μεταναστών, ο οποίος αυξάνεται συνεχώς. Οι μετανάστες αποτελούν μια ειδική περίπτωση, που θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με συγκεκριμένο τρόπο, εξαιτίας του γεγονότος ότι η Ελλάδα είναι μια χώρα υποδοχής για μετανάστες και αιτούντες άσυλο, των οποίων ο ακριβής αριθμός δεν μπορεί να εκτιμηθεί (<http://www.trp.dundee.ac.uk/research/mphasis/papers/NPPGreece%28Greek%29.pdf>).

Οι πρώτες ενέργειες για την κοινωνική κατοικία στο Δήμο ξεκίνησαν πολύ πρόσφατα. Το 2013-2014 ξεκίνησαν να μπαίνουν σε κοινωνικές κατοικίες οι πρώτες οικογένειες. Ο Δήμος δραστηριοποιείται σε αυτόν

τον τομέα μέσω του Κέντρου Υποδοχής και Αλληλεγγύης Δήμου Αθηναίων (ΚΥΑΔΑ) και κάποιων προγραμμάτων, όπως το «Δίκτυο Κοινωνικής Κατοικίας» και το πρόγραμμα «Στέγηση και Επανεναταξη».

Η Κοινωνική Υπηρεσία του ΚΥΑΔΑ υλοποιεί πολλά προγράμματα. Το Ανοιχτό Κέντρο Σίτισης, το οποίο παρέχει καθημερινά περίπου 1.400 μερίδες φαγητού σε άπορους και άστεγους Έλληνες και αλλοδαπούς. Το Κοινωνικό Παντοπωλείο, το οποίο καλύπτει τις πρωτογενείς ανάγκες σε είδη διατροφής και καθημερινής χρήσης, σε 200 οικογένειες ή μοναχικά άτομα ανά εξάμηνο. Για να το πετύχει αυτό, ο ΚΥΑΔΑ συνεργάζεται με το Super Market ΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.. Ένα άλλο πρόγραμμα είναι το Κοινωνικό φαρμακείο, που παρέχει δωρεάν φάρμακα και υγειονομικό υλικό σε ανασφάλιστους δημότες. Η Αθηναϊκή αγορά είναι ένα πρόγραμμα, το οποίο προσφέρει δωρεάν καινούρια ή ελαφρώς μεταχειρισμένα είδη ρουχισμού στις μειονεκτικές και ευάλωτες ομάδες του Δήμου. Ο «Κόμβος αλληλοβοήθειας των πολιτών», στο παλαιό Φρουραρχείο απέναντι από το Σταθμό Λαρίσης, είναι σημείο συγκέντρωσης δωρητών και αποδεκτών ειδών διατροφής, αλλά και αντικειμένων που είναι χρήσιμα για ορθή λειτουργία ενός νοικοκυριού. Το πρόγραμμα «Αλληλεγγύη στην Οικογένεια» αποτελεί χορηγία της εταιρείας COSMOTΕ και έχει ως στόχο την υποστήριξη 100 οικογενειών ανά εξάμηνο σε είδη διατροφής, ενδύματα, υποδήματα και είδη καθημερινής χρήσης. Τέλος, ο ΚΥΑΔΑ διαθέτει δύο Ξενώνες, στους οποίους παρέχεται προσωρινή φιλοξενία σε 180 άτομα, ηλικίας 18-65 ετών. Οι υπηρεσίες που παρέχονται είναι δωρεάν για όλους (<https://www.cityofathens.gr/sites/default/files/603-15.pdf>).

Το νέο πρόγραμμα του Δήμου Αθηναίων είναι το «Δίκτυο Κοινωνικής Κατοικίας», με στόχο να προσφέρει βραχυπρόθεσμη φιλοξενία σε οικογένειες, που είναι ή κινδυνεύουν να μείνουν άστεγες. Στο πλαίσιο αυτού, υπάρχουν τρεις κοινωνικές πολυκατοικίες στον Δήμο Αθηναίων. Η πρώτη κοινωνική πολυκατοικία εγκαινιάστηκε τον Απρίλιο του 2014 και βρίσκεται στην οδό Μπουμπουλίας 36, στο κέντρο της Αθήνας. Το κτίριο παραχωρήθηκε για χρήση από το Ίδρυμα Χατζηκώστα στον Δήμο Αθηναίων και με τη συνεργασία της μη κερδοσκοπικής αστικής εταιρείας «Ανθρώπινοι Άνθρωποι», η πολυκατοικία επισκευάστηκε και επιπλώθηκε για να φιλοξενήσει οικογένειες, που είναι ή αντιμετωπίζουν άμεσο κίνδυνο να μείνουν άστεγες (<http://thepaper.gr/κοινωνική-κατοικία-για-άπορους/>). Τον Δεκέμβριο του 2014, ανακατασκευάστηκε και επιπλώθηκε από την Procter & Gamble, στην οδό Βρεσθένης 41 και Λασσάνη, η δεύτερη κοινωνική πολυκατοικία του Δικτύου. Το κτίριο περιλαμβάνει εννέα διαμερίσματα πλήρως επιπλωμένα και εξοπλισμένα, κοινόχρηστο καθιστικό χώρο με τηλεόραση, υπολογιστές και ειδικό χώρο για το παιχνίδι των παιδιών (<http://www.zougla.gr/greece/article/i-nea-kinoniki-katikia-tou-dimou-a8ineon-anigi-tis-portes-tis>). Το «Δίκτυο Κοινωνικής Κατοικίας» διευρύνθηκε ακόμα περισσότερο με τη δημιουργία μιας νέας κοινωνικής πολυκατοικίας, στην οδό Επιδάμου 5, η οποία στεγάζει άλλες τέσσερις οικογένειες (Ρόκος, 2015).

Επίσης, το πρόγραμμα του Δήμου Αθηναίων «Στέγηση και Επανεναταξη» στοχεύει σε οικογένειες και άτομα, που φιλοξενούνται σε Κοινωνικούς Ξενώνες Βραχυχρόνιας Φιλοξενίας ή Ξενώνες Ύπνου ή κάνουν χρήση των υπηρεσιών Ανοιχτών Κέντρων Ημέρας Αστέγων ή έχουν καταγραφεί από τις κοινωνικές υπηρεσίες των Δήμων ή τα Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας ως άστεγοι και πρόκειται άμεσα να επανεναταχθούν. Επιπλέον, στοχεύει στην επανεναταξη γυναικών που φιλοξενούνται σε Ξενώνες για γυναίκες ως θύματα βίας και σε άτομα που έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους και φιλοξενούνται σε Δομές Παιδικής Προστασίας, εφόσον στερούνται τη δυνατότητα, ή έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε επαρκή κατοικία (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού).

Ακόμη, ο Δήμος Αθηναίων διαθέτει έξι επιπλέον διαμερίσματα για το σκοπό της κοινωνικής κατοικίας, στα οποία στεγάζονται συνολικά 23 άτομα, που το έχουν ανάγκη. Ο Δήμος κάνει προσπάθεια επέκτασης της βοήθειας, που προσφέρει με τέσσερα νέα διαμερίσματα, τα οποία προετοιμάζονται για να φιλοξενήσουν οικογένειες με πρόβλημα έλλειψης στέγης.

Υπάρχουν όμως πολλοί παράγοντες, που εμποδίζουν τη δραστηριότητα του τομέα της κοινωνικής κατοικίας στον Δήμο Αθηναίων και δυσκολεύουν την αντιμετώπιση του φαινομένου των αστέγων. Ένα σημαντικό πρόβλημα είναι ότι η κυβέρνηση μείωσε τους οικονομικούς πόρους που πρόσφερε στους Δήμους για να κάνουν προσλήψεις προσωπικού (κοινωνικοί λειτουργοί) και να καλύψουν τις κοινωνικές ανάγκες των ευπαθών ομάδων. Η έλλειψη των πόρων αυτών δυσχεραίνει την προσπάθεια δημιουργίας νέων κτιρίων ή την ανακαίνιση των ήδη υπαρχόντων στον Δήμο Αθηναίων, τα οποία θα λειτουργούσαν ως κοινωνικές κατοικίες. Ένα ακόμα πρόβλημα είναι η έλλειψη κρατικής και δημοτικής οργάνωσης σε ότι αφορά στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών σε μειονεκτούσες ομάδες, το οποίο αποτελεί ένα από τα αίτια, που δε βοήθησαν στην αποτελεσματική ανάπτυξη του συστήματος της κοινωνικής πρόνοιας στην Ελλάδα. Ένα άλλο πρόβλημα είναι ότι υπάρχει έλλειψη κτιριακού αποθέματος στον Δήμο της Αθήνας. Μια αδυναμία των προγραμμάτων της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα είναι ότι παρέχεται προσωρινή φιλοξενία σε άτομα ή οικογένειες που το έχουν ανάγκη, χωρίς να εξασφαλίζεται η επανεναταξη τους στον εργασιακό τομέα ώστε να μπορούν να καλύπτουν τις βασικές τους ανάγκες (τροφή, στέγη). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το πρόβλημα των αστέγων να συνεχίζεται χωρίς να δίνεται κάποια ουσιαστική λύση. Ένας σοβαρός ανασταλτικός

παράγοντας για τη δράση της κοινωνικής κατοικίας είναι η έλλειψη στατιστικών στοιχείων των αστέγων που υπάρχουν στον Δήμο Αθηναίων και αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι παροχές του Δήμου να μην ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες των κοινωνικά ευπαθών ομάδων. Τέλος, τα προβλήματα που αφορούν στην κοινωνική προστασία και κατ' επέκταση την κοινωνική κατοικία, εντάθηκαν περισσότερο από τη στιγμή που καταργήθηκαν οι φορείς στεγαστικής πρόνοιας, όπως ο Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας και η Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας Οικισμού και Στέγασης, οι οποίοι φορείς προσέφεραν σημαντικό κοινωνικό έργο.

5. Προτάσεις – Συμπεράσματα

Στον Δήμο Αθηναίων, ενώ υπάρχει μεγάλη αύξηση στον αριθμό των άστεγων λόγω της οικονομικής κρίσης, οι κοινωνικές πολιτικές που ασκούνται είναι αρκετά περιορισμένες. Στις μέρες μας, η ανάγκη ενίσχυσης των πολιτικών αυτών και ειδικότερα στον τομέα της κοινωνικής κατοικίας είναι ακόμα πιο έντονη. Ο Δήμος θα πρέπει να βρει τρόπους ώστε να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που υπάρχουν και να βελτιώσει τις κοινωνικές παροχές του προς τις ευπαθείς ομάδες.

Καταρχάς θα πρέπει να επισημανθεί ότι είναι αναγκαία η συμμετοχή του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του προβλήματος, γιατί μέσα στην ύφεση το κράτος δεν έχει τη δυνατότητα από μόνο του να καλύψει τις ανάγκες που προκύπτουν. Ο τρόπος παρέμβασης αυτών είναι μέσω της οργανωμένης δόμησης, η οποία θα χρηματοδοτείται και από τους δύο τομείς. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, θα κατασκευάζονται κτίρια κατοικίας, τα οποία θα μπορούσε να τα διαθέσει το κράτος, υπό προϋποθέσεις, στους πολίτες που το έχουν ανάγκη, είτε δωρεάν είτε με χαμηλό ενοίκιο, αλλά και κτίρια άλλων χρήσεων, τα οποία θα μπορούσε να εκμεταλλεύεται προς όφελός του ο ιδιωτικός τομέας. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του αριθμού των αστέγων και την αύξηση των εσόδων του κράτους, που μπορεί να τα επενδύσει σε κάποια αλλά προγράμματα κοινωνικής κατοικίας. Η αύξηση του κτιριακού αποθέματος θα έχει επίσης ως αποτέλεσμα η φιλοξενία των ατόμων στις κοινωνικές κατοικίες να μην είναι προσωρινή, αλλά να διαρκεί για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Επίσης, ο Δήμος θα μπορούσε να δημιουργήσει έναν ειδικό φορέα για να αναλάβει όλες τις ενέργειες οργάνωσης και συντονισμού των δράσεων που πραγματοποιούνται για το σκοπό της κοινωνικής κατοικίας. Ακόμη, θα έπρεπε να υπάρχει συχνή συνεργασία του Δήμου με την Ελληνική Στατιστική Αρχή στον τομέα καταγραφής των αστέγων, ώστε να βελτιωθούν οι παροχές προς αυτήν την ευπαθή ομάδα.

Τέλος, είναι πολύ σημαντικό να τονιστεί ότι ο Δήμος Αθηναίων θα πρέπει να δώσει μεγάλη σημασία στην πρόληψη του προβλήματος έλλειψης στέγης, καθώς και να παραδειγματιστεί από τα συστήματα και τις καλές πρακτικές κοινωνικής κατοικίας των άλλων χωρών της Ευρώπης, οι οποίες έχουν περιορίσει σημαντικά τον αριθμό των αστέγων. Με αυτό τον τρόπο, δημιουργείται ένα αίσθημα ασφάλειας, κοινωνικής δικαιοσύνης και ισορροπίας στους πολίτες του Δήμου. Με την υλοποίηση των παραπάνω λεχθέντων διατηρείται η ελπίδα για την κινητοποίηση των αρμόδιων φορέων και τη συμμετοχή των ιδιωτών ώστε να τακτοποιηθεί το φλέγον κοινωνικό ζήτημα.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Βασιλειάδου, Νάντια, 2013, Το 78% των αστέγων αρνείται τη φιλοξενία του δήμου, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=392600>, τελευταία επίσκεψη 10/12/2015.

Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, Οδηγός Εφαρμογής - Πρόγραμμα «Στέγαση και Επανεναξή», Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.eiead.gr/publications/docs/Οδηγός%20Εφαρμογής.pdf>, τελευταία επίσκεψη 17/12/2015.

Ζαμάνη, Αλεξάνδρα, 2013, Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνική ταυτότητα οικισμών οργανωμένης δόμησης: η περίπτωση του ολυμπιακού χωριού: μετάβαση από την ολυμπιακή στην μετά ολυμπιακή χρήση, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Ζαμάνη, Αλεξάνδρα, και Γρηγοριάδης, Αλέξανδρος, 2013, Τοπολογία και χωρική κατανομή της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://gisc.gr/sac/docs/proceedings_sac1/43_Zamani_Grigoriadis_SAC1.pdf, τελευταία επίσκεψη 6/12/2015.

Ζωνάκης, Σπύρος, 2014, Ο ουραγός στη στέγη, Σχέδια, Τεύχος 17.

Η ενεργειακή ανακαίνιση ως νέα προτεραιότητα στην κοινωνική κατοικία, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.cres.gr/kape/publications/pdf/koinoniki_katoikia/02_Drakakis.pdf, τελευταία επίσκεψη 8/12/2015.

Η νέα κοινωνική κατοικία του Δήμου Αθηναίων ανοίγει τις πόρτες της, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.zougla.gr/greece/article/i-nea-kinoniki-katikia-tou-dimou-a8ineon-anigi-tis-portes-tis>, τελευταία επίσκεψη 17/12/2015.

Καϊλά, Εύη, Η Εμπειρία της κοινωνικής κατοικίας ως ανταποδοτικής παροχής: Δυνατότητες αξιοποίησής της – Προοπτικές, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <https://encounterathens.files.wordpress.com/2014/04/kaila-ok.pdf>, τελευταία επίσκεψη 4/12/2015.

Κέντρο Υποδοχής & Αλληλεγγύης Δήμου Αθηναίων (ΚΥΑΔΑ), Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <https://www.cityofathens.gr/organotiki-domi-dimoy-athinaion/dimotikoi-foreis/kentro-ypodoxis-astegon-dimoy-athinaion-k-y-d>, τελευταία επίσκεψη 10/12/2015.

Κοινωνική κατοικία για άπορους, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://thepaper.gr/κοινωνική-κατοικία-για-άπορους/>, τελευταία επίσκεψη 17/12/2015.

Μπαλτά, Χρυσή, 2013, Πολιτικές γης για την κοινωνική κατοικία στην Ευρώπη, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών.

Πολύζος, Σεραφεΐμ, 2015, Αστική Ανάπτυξη, Αθήνα, ΚΡΙΤΙΚΗ.

Ρόκος, Διονύσης, 2015, Βρεθήκαμε στην κοινωνική πολυκατοικία αλληλεγγύης στα Εξάρχεια, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.inexarchia.gr/story/local/vrethikame-stin-koinoniki-polykatoikia-allileggyis-sta-exarheia>, τελευταία επίσκεψη 21/12/2015.

Σιάννα, Κανέλα, 2013, Πολιτική γης για την κοινωνική κατοικία στην Ελλάδα, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών.

Σταυρίδης, Σταύρος, Κουτρολίκου, Παναγιώτα, κ.ά., 2009, Μετασχηματισμοί της σχέσης δημόσιου-ιδιωτικού χώρου στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας των ελληνικών αστικών κέντρων, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Το φαινόμενο των αστέγων στην Ελλάδα, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο [http://www.trp.dundee.ac.uk/research/mpphasis/papers/NPPGreece\(Greek\).pdf](http://www.trp.dundee.ac.uk/research/mpphasis/papers/NPPGreece(Greek).pdf), τελευταία επίσκεψη 10/12/ 2015.

Hencks, Raymond, 2012, Ζητήματα που τίθενται κατά τον ορισμό της κοινωνικής στέγασης ως υπηρεσίας γενικού οικονομικού συμφέροντος, Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής, Βρυξέλλες.

Ξενόγλωσση

Braga, Michela, *et al*, 2013, Social Housing in the EU. Available on [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/492469/IPOL-EMPL_NT\(2013\)492469_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/492469/IPOL-EMPL_NT(2013)492469_EN.pdf), last visit 3/12/2015.

Kern, Verena, 2013, Social Housing In Europe, Available on <http://ephtinktank.eu/2013/04/04/social-housing-in-europe/>, last visit 4/12/2015.

Social Housing, Available on <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/social-housing>, last visit 3/12/2015.

The social residence in the Municipality of Athens

Vasiliki Delitheou

Associate Professor, Dpt. of Economic and Regional Development, Panteion University
vdelith@hua.gr

Stauroula Georgakopoulou

Graduated student, Dpt. of Economic and Regional Development, Panteion University
roulageo2009@hotmail.com

Konstantina Psalti

Graduated student, Dpt. of Economic and Regional Development, Panteion University
konpsa91@gmail.com

Abstract

The urban policy aims to the urban growth of a city, which is achieved, among others, through the improvement of the standard of living of its residents. This improvement can be achieved via the increase of action in the sector of social residence. As social residence can be characterized the way the public authorities or certain not governmental organizations try to ensure that everyone has access in housing, either free of charge, or at a low price rent. The social residences are provided in families, that are found to be in the limits of poverty and are in danger of becoming homeless. In the European Union the right of accommodation is legally recognized and the access in suitable accommodation is protected. Also there is an effort to achieve a progressive elimination of the phenomenon of homeless people and the prices of accommodation to be more accessible to those who can not afford it. The system of social providence in Greece is not yet developed as in other countries of Europe. Also, in Greece, the economic crisis has led to a sudden increase of poverty to the entire country. Concretely, in the area of Municipality of Athens the total number of people who receive some type of help has increased regularly in the past few years, illegal immigrants not included). In the present article are analyzed the programs of social residence that are applied in the Municipality of Athens and the problems resulted from this fact. Finally, proposals and conclusions are mentioned aiming for the improvement of social residence in Greece, taking as good practices the European programs of social residence that are applied in other countries.

Keywords: Social residence, Homeless, Programs of Municipality of Athens, Immigrants.

Η παιδική φτώχεια στην Ελλάδα σήμερα - Κατάρτιση ενός συνολικού δείκτη

Αναστάσιος Τασόπουλος
Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
ttas@panteion.gr

Ειρήνη Λεριού
Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο
eirinileriou@panteion.gr

Περίληψη

Η τρέχουσα οικονομική συγκυρία, επέφερε αρνητικές επιπτώσεις στο σύνολο της κοινωνίας και αυτό αντικατοπτρίζεται σε μεγάλο βαθμό, στη ραγδαία αύξηση της παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα κατά τα τελευταία πέντε έτη. Οι υπάρχουσες μέθοδοι μέτρησης της, στηρίζονται σε έμμεσες εκτιμήσεις κυρίως οικονομικών μεγεθών όπως το ετήσιο εισόδημα και τη κατανάλωση χωρίς να είναι σε θέση να αποτυπώσουν το πραγματικό πολυδιάστατο μέγεθος της παιδικής φτώχειας. Γεννάται, κατ' αυτό τον τρόπο, η επιτακτική ανάγκη δημιουργίας ενός συγκεκριμένου, αθροιστικού δείκτη για την ασφαλή μέτρηση της παιδικής φτώχειας, ο οποίος μέχρι τώρα απουσιάζει εξ ολοκλήρου από τη παγκόσμια επιστημονική έρευνα και τις διεθνείς μελέτες. Σήμερα, οι ευρέως χρησιμοποιούμενες μέθοδοι διαχρονικής μέτρησης της φτώχειας στηρίζονται αποκλειστικά και μόνο στο εισόδημα των ενηλίκων. Σκοπός λοιπόν αυτής της μελέτης είναι η δημιουργία ενός εξειδικευμένου αλλά και ευκολόχρηστου δείκτη παιδικής φτώχειας, ο οποίος θα παρέχει στους ερευνητές άμεσα και αξιόπιστα αποτελέσματα αλλά επίσης θα αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για τους λήπτες αποφάσεων οικονομικής αλλά και κοινωνικής πολιτικής. Η κατάρτιση του δείκτη αυτού μπορεί να συμβάλει στην ουσιαστικότερη αλλά και πολύπλευρη προσέγγιση του φαινομένου, προκειμένου να καταστεί δυνατή η λήψη ολοκληρωμένων και αποτελεσματικών μέτρων παρέμβασης αλλά και η επιτυχημένη χάραξη κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής.

Λέξεις-κλειδιά: Παιδική φτώχεια, Οικονομική κρίση, Δείκτης φτώχειας.

1. Εισαγωγή

Η μελέτη αυτή της κατάρτισης ενός συνολικού αθροιστικού δείκτη μέτρησης της παιδικής φτώχειας, αποτελεί μία πρωτότυπη προσέγγιση, η οποία συμπληρώνει αρμονικά τις ήδη υπάρχουσες μελέτες (Bradshaw, 2007a· Unicef, 2013).

Η τρέχουσα οικονομική συγκυρία, επέφερε αρνητικές επιπτώσεις στο σύνολο της κοινωνίας και αυτό αντικατοπτρίζεται σε μεγάλο βαθμό, στη ραγδαία αύξηση της παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα κατά τα τελευταία έτη. Οι υπάρχουσες μέθοδοι μέτρησης της, στηρίζονται σε έμμεσες εκτιμήσεις κυρίως οικονομικών μεγεθών όπως το ετήσιο εισόδημα (Corak, 2006) και τη κατανάλωση (Νικολάου, 2008) χωρίς να είναι σε θέση να αποτυπώσουν το πραγματικό πολυδιάστατο (Bradshaw, 2007b· Μητράκος, 2008) μέγεθος της παιδικής φτώχειας. Γεννάται κατά αυτόν τον τρόπο η επιτακτική ανάγκη δημιουργίας ενός συγκεκριμένου, εξειδικευμένου αθροιστικού δείκτη για την ασφαλή μέτρηση της παιδικής φτώχειας, στην Ελλάδα, ο οποίος μέχρι τώρα απουσιάζει εξ ολοκλήρου από τη παγκόσμια επιστημονική έρευνα και τις διεθνείς μελέτες.

Μέχρι σήμερα η ευρέως αποδεκτή και χρησιμοποιούμενη υφιστάμενη προσέγγιση καταγραφής της παιδικής φτώχειας, βασίζεται στο εισόδημα προκειμένου να διερευνηθεί πότε ένα νοικοκυριό ζει κάτω από το όριο της φτώχειας (Corak, 2006) κι έπειτα αναζητείται αν υπάρχουν παιδιά σε αυτό. Πιο συγκεκριμένα, οι ειδικοί όταν θέλουν να υπολογίσουν τη παιδική φτώχεια, καθώς δεν υπάρχει ακόμα ένας ευρέως αποδεκτός, εξειδικευμένος δείκτης για τον υπολογισμό της, καταφεύγουν στην αναζήτηση των φτωχών νοικοκυριών βάση εισοδηματικών κριτηρίων κι ερευνούν εάν υπάρχουν παιδιά (Νικολάου, 2008) στα φτωχά νοικοκυριά (Wen-Hao and Corak, 2008· Seccombe, 2000· Lewit, 1993· Μητράκος, 2008). Η απλοϊκή αυτή προσέγγιση μας οδηγεί σε εσφαλμένα συμπεράσματα, καθότι η παιδική φτώχεια επηρεάζεται και από άλλες συνιστώσες (Corak, 2006), όπως από τις συνθήκες διαβίωσης κατοικίας, τη διατροφή, τις νομοθετικές ρυθμίσεις, κ.λπ. (UNICEF, 2012· Bradshaw, 2007a,b), οι οποίες δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν από το εισόδημα και μόνο (Corak, 2006). Εξαιτίας της μεθόδου λοιπόν που χρησιμοποιούμε σήμερα για τη καταγραφή της παιδικής φτώχειας φαίνεται ότι θεωρούμε πως αυτή και η γενική φτώχεια ταυτίζονται κι εξαρτώνται και οι δύο μόνο από το εισόδημα (Νικολάου, 2008), αυτό όμως είναι εντελώς άστοχο, καθώς τα παιδιά αποτελούν μια υποκατηγορία του πληθυσμού ιδιαίτερα ευαίσθητη, που χρήζει ειδική αντιμετώπιση και προστασία,

όπως διαφαίνεται και στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Corak, 2006· Bradshaw, 2007b· Unicef, 2012). Επομένως γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η ευρέως χρησιμοποιούμενη μονομερής οικονομική (εισοδηματική) διάσταση της παιδικής φτώχειας δεν είναι αρκετή.

Σκοπός λοιπόν αυτής της μελέτης είναι η δημιουργία ενός εξειδικευμένου αλλά και ευκολόχρηστου δείκτη παιδικής φτώχειας ο οποίος θα παρέχει στους ερευνητές άμεσα και αξιόπιστα αποτελέσματα αλλά επίσης θα αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για τους λήπτες αποφάσεων οικονομικής αλλά και κοινωνικής πολιτικής. Η κατάρτιση του δείκτη αυτού, μπορεί να συμβάλλει στην ουσιαστικότερη αλλά και πολύπλευρη (Μητράκος, 2008) προσέγγιση του φαινομένου, προκειμένου να καταστεί δυνατή η λήψη ολοκληρωμένων και αποτελεσματικών μέτρων παρέμβασης αλλά και η επιτυχημένη χάραξη κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής.

Το δείκτη αυτό τον συνθέτουν όλοι εκείνοι οι παράγοντες και οι μεταβλητές που επηρεάζουν τη παιδική φτώχεια και που μέχρι σήμερα δεν έχουν αποτυπωθεί συγκεντρωμένες όλες μαζί σε έναν συγκεκριμένο δείκτη προκειμένου να διευκολύνεται η έρευνα. Η παιδική φτώχεια είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο δε μπορεί να εκτιμάται μονομερώς από τη πλευρά μόνο του εισοδήματος, αλλά είναι επείγουσα ανάγκη να συμπεριληφθούν και οι υπόλοιποι παράγοντες επηρεασμού της σε έναν συνολικό και άκρως εξειδικευμένο δείκτη, ως προς την πιο αξιόπιστη και άμεση εξαγωγή συμπερασμάτων μέτρησης της, διευκολύνοντας παράλληλα το έργο των μελετητών της και την αποτελεσματική λήψη μέτρων αντιμετώπισης και περιορισμού της. Το τελικό αποτέλεσμα λοιπόν θα είναι ένας δείκτης ο οποίος θα εξειδικεύεται και θα εκτιμά αποκλειστικά μόνο τη παιδική φτώχεια, συμπεριλαμβάνοντας όλες τις μεταβλητές επηρεασμού της. Τελικά δημιουργείται ένας συνολικός αθροιστικός δείκτης, ο οποίος συμπεριλαμβάνει περισσότερες από 20 μεταβλητές, ενώ δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στις μεταβλητές εκείνες που καθορίζουν και επηρεάζουν σημαντικά το συγκεκριμένο είδος της παιδικής φτώχειας που παρουσιάστηκε στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια. Οι μεταβλητές αυτές, οι οποίες προσδιορίζουν την παιδική φτώχεια στην Ελλάδα, είναι η ασφάλιση και η δυνατότητα μόνιμης δωρεάν πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας, η διατροφή, οι συνθήκες διαβίωσης της κατοικίας, όπως η δυνατότητα ασφαλούς θέρμανσης και η παροχή ηλεκτρικού ρεύματος στην οικία, κ.ά.

2. Μεταβλητές που περιλαμβάνει ο προτεινόμενος δείκτης

Η UNICEF (2013) χρησιμοποιεί πολλαπλούς και ασυσχέτιστους μεταξύ τους δείκτες χωρίς ένα συγκεντρωτικό εργαλείο μέτρησης της παιδικής φτώχειας. Η παρούσα μελέτη θα συμπεριλάβει αυτούς τους μεμονωμένους δείκτες ως μεταβλητές σε έναν συνολικό δείκτη αλλά επίσης θα συμπεριλάβει και άλλες μεταβλητές οι οποίες περιγράφουν το είδος της παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα και οι οποίες δεν λαμβάνονται υπόψη από τη UNICEF ή άλλους παγκόσμιους οργανισμούς. Ως μέρος των συνεχιζόμενων προσπαθειών της UNICEF, για τη δημιουργία ποιοτικών εκτιμήσεων για την παιδική φτώχεια και ανισοτήτων, η Ανάλυση Πολλαπλής Επικάλυψης Στέρησης (MODA) είναι ένα εργαλείο που αναπτύχθηκε από το γραφείο έρευνας της UNICEF, με την υποστήριξη της Διεύθυνσης Πολιτικής και Στρατηγικής, για να ενισχύσει την επικέντρωση στην ισότητα των παιδικής φτώχειας και αναλύσεις στέρησης σε όλο τον κόσμο. Η MODA (De Neubourg *et al*, 2012) υιοθετεί μια ολιστική προσέγγιση της ευημερίας των παιδιών, με επίκεντρο την πρόσβαση σε διάφορα αγαθά και υπηρεσίες που είναι ζωτικής σημασίας για την επιβίωση και την ανάπτυξη τους. Αναγνωρίζει ότι η εμπειρία ενός παιδιού σε στέρησης είναι πολύπλευρη και αλληλένδετη και ότι οι πολλαπλές επικαλυπτόμενες στέρησης είναι πιο πιθανό να συμβούν, με περισσότερες αρνητικές επιπτώσεις, στις πιο κοινωνικο-οικονομικά μειονεκτούσες ομάδες. Η αντιμετώπιση των βαθύτερων αιτιών της φτώχειας και όχι μόνο των συμπτωμάτων της, σημαίνει αναγνώριση της σημασίας του πλαισίου εντός του οποίου το παιδί μεγαλώνει, μαζί με παράγοντες, όπως η εκπαίδευση και το εισόδημα. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο πρέπει να υπάρχει η υποστήριξη διαμόρφωσης ισχυρών οικογενειών. Γνωρίζουμε επίσης ότι η αποτελεσματική ανατροφή των παιδιών είναι ζωτικής σημασίας για την δυνατότητα προς την πρόοδο. Στο πλαίσιο της εκστρατείας αυτής οι πολιτικές οφείλουν να κάνουν την κοινωνία μας πιο φιλική προς την οικογένεια, η στρατηγική αυτή θέτει επίσης το πώς θα ενισχύσουν τη σχέση και την ανατροφή των παιδιών. Βέβαια η παρούσα έρευνα λαμβάνει τα στοιχεία αυτά ως μειωμένης σημαντικότητας καθώς δεν απεικονίζουν το είδος της παιδικής φτώχειας που εμφανίστηκε στην Ελλάδα από το 2009 και μετά.

Παράλληλα γίνεται προσπάθεια για την επίτευξη υψηλότερης κοινωνικής κινητικότητας για όλους, για να βοηθήσει τις φτωχές οικογένειες να μεταβούν σε μεσαίας κατηγορίας εισοδήματα. Η παιδική φτώχεια ορίζεται με βάση το εισόδημα ολόκληρης της χώρας και στόχους που πρέπει να επιτευχθούν μέχρι το 2020 (Seccombe, 2000), στόχους με βάση την αναλογία των παιδιών που ζουν σε νοικοκυριά με:

1. σχετικά χαμηλό εισόδημα (το μέτρο αυτό όταν τα εισοδήματα των φτωχότερων οικογενειών συμβαδίζουν με την αύξηση των εισοδημάτων στην οικονομία στο σύνολό της) - ο στόχος είναι λιγότερο από 10%

2. σε συνδυασμό με χαμηλό εισόδημα και την υλική στέρηση (αυτό είναι ένα ευρύτερο μέτρο του βιοτικού επιπέδου) - ο στόχος είναι λιγότερο από το 5%
3. απόλυτο χαμηλό εισόδημα (το μέτρο αυτό όταν οι φτωχότερες οικογένειες βλέπουν αύξηση του εισοδήματός τους σε πραγματικούς όρους) - ο στόχος είναι λιγότερο από το 5%, και
4. η επίμονη φτώχεια (αυτό ορίζεται από το Νόμο, όπως ζουν σε σχετική φτώχεια για τουλάχιστον τρία από τα τελευταία τέσσερα χρόνια) - ο στόχος είναι να τεθεί σε κανονισμούς από το 2015.

Η παρούσα μελέτη αναγνωρίζει ότι αυτή η προσέγγιση της παιδικής φτώχειας, μόνο με εισοδηματικά κριτήρια, είναι εσφαλμένη και ανεπαρκής και εισάγει νέα κριτήρια, διατηρώντας παράλληλα και ορισμένα από αυτά, όπως παρακάτω.

2.1. Πόροι της οικογένειας

1. Σχετικά χαμηλό εισόδημα: Το εισόδημα της οικογένειας να είναι μικρότερο του 60% του μέσου όρου του οικογενειακού εισοδήματος της χώρας (περιφέρειας) – ο στόχος είναι το 10%.
2. Απόλυτα χαμηλό εισόδημα: Αναλογία των παιδιών που ζουν σε νοικοκυριά των οποίων το εισόδημα είναι μικρότερο από το 60% του μέσου εισοδήματος των νοικοκυριών στην έρευνα 2010-11 – ο στόχος για το 2020 είναι λιγότερο από 5%.
3. Συνδυασμός χαμηλού εισοδήματος και υλικής στέρησης: Ποσοστό των παιδιών που βιώνουν στέρηση υλικών αγαθών και ζουν σε νοικοκυριά των οποίων το εισόδημα είναι μικρότερο από το 70% του μέσου εισοδήματος των νοικοκυριών για το τρέχον οικονομικό έτος – ο στόχος για το 2020 είναι λιγότερο από 5%.
4. Επίμονη Φτώχεια: Αναλογία των παιδιών που ζουν σε νοικοκυριά όπου το εισόδημα είναι μικρότερο από το 60% του μέσου εισοδήματος των νοικοκυριών σε τουλάχιστον τρία από τα προηγούμενα τέσσερα χρόνια.
5. Σοβαρή φτώχεια: Ποσοστό των παιδιών που βιώνουν στέρηση υλικών αγαθών και ζουν σε νοικοκυριά όπου το εισόδημα είναι λιγότερο από το 50% του μέσου εισοδήματος των νοικοκυριών για το τρέχον οικονομικό έτος.

2.2. Οικογενειακές συνθήκες

1. Ανεργία: Ποσοστό των παιδιών που ζουν σε άνεργα νοικοκυριά.
2. Εργασιακή φτώχεια: Ποσοστό των παιδιών που μεγαλώνουν σε οικογένειες όπου τουλάχιστον ένα άτομο εργάζεται αλλά είναι ακόμα σε κατάσταση σχετικής φτώχειας.
3. Η μετάβαση από την παιδική ηλικία στην αγορά εργασίας: Ποσοστό παιδιών από 18 έως 24 ετών που (1) συμμετέχουν σε μερική ή πλήρη πρόγραμμα εκπαίδευσης ή κατάρτισης και (2) δε συμμετέχουν σε εκπαίδευση ή κατάρτιση και δεν απασχολούνται.

2.3. Ευκαιρίες των παιδιών

1. Η ανάπτυξη των παιδιών: Θα αναπτυχθεί ένας δείκτης που θα αντικατοπτρίζει τα κενά της ετοιμότητας των σχολείων για απορρόφηση παιδιών ηλικίας έως 5 μεταξύ των παιδιών από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα.
2. Το χαμηλό βάρος γέννησης: Το χαμηλό βάρος γέννησης (διαφορά μεταξύ των κοινωνικών τάξεων χαμηλού, μεσαίου και υψηλού εισοδήματος).
3. Συμμετοχή στο σχολείο και στην περαιτέρω εκπαίδευση: Ποσοστό των παιδιών που (1) λαμβάνουν δωρεάν σχολικά γεύματα και παρακολουθούν βασική εκπαίδευση και (2) λαμβάνουν δωρεάν γεύματα και παρακολουθούν τριτοβάθμια εκπαίδευση.
4. Εξέλιξη στην τριτοβάθμια εκπαίδευση: Πρόοδος των μαθητών ηλικίας 15 ετών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.
5. Εφηβική εγκυμοσύνη: Ποσοστά σύλληψης ανά 1.000 γυναίκες ηλικίας 15-17 ετών.
6. Νεανική παραβατικότητα: Αριθμός των νέων ηλικίας 10-17 ετών που έλαβαν την πρώτη επίπληξη, η προειδοποίηση ή καταδίκη.
7. Οικογενειακές δομές: Το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε σχετική φτώχεια στις οικογένειες που συνίστανται από (1) ζευγάρια που είναι παντρεμένοι/ σύμφωνο συμβίωσης, (2) ζευγάρια που συζούν, και (3) μονογονεϊκές οικογένειες.

2.4. Δείκτες της UNICEF που αποτελούν μεταβλητές στον προτεινόμενο αθροιστικό συνολικό δείκτη της μελέτης

2.4.1. Δείκτης παιδικής στέρησης της UNICEF (δείχνει το ποσοστό των παιδιών της κάθε χώρας που στερούνται δύο ή περισσότερα από τα 14 παρακάτω είδη):

1. Τρία γεύματα την ημέρα.
2. Τουλάχιστον ένα γεύμα την ημέρα με κρέας, κοτόπουλο ή ψάρι (ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας).

3. Φρέσκα φρούτα και λαχανικά κάθε μέρα.
4. Βιβλία κατάλληλα για την ηλικία του παιδιού και το επίπεδο γνώσης του (εκτός των σχολικών βιβλίων).
5. Υπαίθριος εξοπλισμός αναψυχής (ποδήλατο, ρόλερ, πατίνια κ.λπ.).
6. Τακτικές δραστηριότητες αναψυχής (κολύμβηση, μουσική, συμμετοχή σε οργανώσεις νεολαίας, κ.λπ.).
7. Παιχνίδια εσωτερικού χώρου (τουλάχιστον ένα ανά παιδί, συμπεριλαμβανομένων των εκπαιδευτικών παιχνιδιών για τα παιδιά νηπιακής ηλικίας όπως τουβλάκια, επιτραπέζια παιχνίδια, ηλεκτρονικά παιχνίδια, κ.λπ.).
8. Χρήματα για να συμμετέχουν σε σχολικές εκδρομές και εκδηλώσεις.
9. Ένα ήσυχο μέρος με αρκετό χώρο και φως για να διαβάζει τα μαθήματα του.
10. Μια σύνδεση με το διαδίκτυο.
11. Μερικά καινούργια ρούχα (δηλαδή να μην είναι όλα από δεύτερο χέρι).
12. Δύο ζευγάρια καλών (σε εφαρμογή) παπουτσιών
13. Η δυνατότητα, μερικές φορές, να καλεί φίλους στο σπίτι για να παίξουν και να φάνε.
14. Η ευκαιρία για να γιορτάζουν ειδικές περιπτώσεις, όπως γενέθλια, ονομαστικές γιορτές, θρησκευτικές εκδηλώσεις, κ.λπ.

2.4.2. Υλική στέρηση: χαμηλή οικογενειακή αφθονία

Ο δεύτερος δείκτης που χρησιμοποιείται για τη μέτρηση της υλικής στέρησης, έχει βασιστεί σε γραπτά ερωτηματολόγια, τα οποία συμπληρώνονται από αντιπροσωπευτικά δείγματα παιδιών ηλικίας 11, 13 και 15 ετών σε κάθε χώρα. Το σχετικό τμήμα του ερωτηματολογίου ερωτά:

- Υπάρχει στην κατοχή της οικογένειάς σας ένα αυτοκίνητο, φορτηγάκι ή φορτηγό;
- Κατά τη διάρκεια των τελευταίων 12 μηνών, πόσες φορές ταξιδέψατε για διακοπές με την οικογένειά σας;
- Πόσους υπολογιστές διαθέτει η οικογένειά σας;
- Έχετε δική σας κρεβατοκάμαρα;

2.4.3. Υγεία και ασφάλεια

Η διάσταση της παιδικής ευημερίας ως προς την υγεία και την ασφάλεια βασίζεται σε τρεις παράγοντες, για τους οποίους υπάρχουν διεθνώς συγκρίσιμα στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά είναι τα εξής:

- α) Η υγεία κατά τη γέννηση: μετριέται από το ποσοστό βρεφικής θνησιμότητας και από το ποσοστό των λιποβαρών βρεφών (που ζυγίζουν κατά τον τοκετό κάτω από 2.500 γραμμάρια).
- β) Η διαθεσιμότητα υπηρεσιών προληπτικής υγιεινής για τα παιδιά: μετριέται από τα συνολικά επίπεδα εμβολιασμού για την ιλαρά, την πολιομυελίτιδα και το εμβόλιο DPT3 (διφθερίτιδας, κοκίτη και τέτανου).
- γ) Η υγεία και η ασφάλεια των παιδιών: μετριέται με το ποσοστό θανάτου παιδιών και νέων (ηλικίας 1 έως 19) από όλες τις αιτίες.

2.4.4. Συμμετοχή στην προσχολική εκπαίδευση

Στην αξιολόγηση συμμετέχουν τρεις δείκτες:

1. Η συμμετοχή στην προσχολική εκπαίδευση
2. Η συμμετοχή σε περαιτέρω εκπαίδευση
3. Το ποσοστό των παιδιών ηλικίας 15-19 ετών τα οποία δε σπουδάζουν, δεν εργάζονται και δε συμμετέχουν σε κανένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα (NEET).

2.4.5. Σχολικές επιδόσεις

Ένας άλλος παράγοντας είναι η ποιότητα της εκπαίδευσης. Αυτό το στοιχείο της παιδικής ευημερίας είναι φυσικά δύσκολο να οριστεί και να μετρηθεί, σε μια συγκρίσιμη βάση σε παγκόσμιο επίπεδο. Ιδανικά, η έννοια της «ποιότητας» στην εκπαίδευση θα περιελάμβανε ένα ευρύ φάσμα παραγόντων, όπως η ανάπτυξη κοινωνικής κατανόησης και η δημιουργία αξιών (συμπεριλαμβανομένης της αγωγής του πολίτη), καθώς και τη δυνατότητα ανάπτυξης των διαφορετικών ικανοτήτων και δυνατοτήτων των νέων. Αλλά αυτό ανήκει στο μέλλον. Προς το παρόν, το μόνο πρακτικό μέγεθος μέτρησης της ποιότητας της εκπαίδευσης παρέχεται από το Πρόγραμμα PISA του ΟΟΣΑ, που μετρά την ικανότητα των μαθητών σε τρεις βασικές δεξιότητες – την κατανόηση κειμένου, τα μαθηματικά και τις θετικές επιστήμες. Στις δοκιμασίες, που επαναλαμβάνονται κάθε τρία χρόνια, υποβάλλεται αντιπροσωπευτικό δείγμα 15χρονων και προορίζονται για τη μέτρηση των γνώσεων και των δεξιοτήτων, σε σχέση με τις απαιτήσεις της καθημερινής ζωής και της επαγγελματικής σταδιοδρομίας στον σύγχρονο κόσμο. Συνολικά, 34 χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ, αλλά και μη μέλη, συμμετέχουν στην αξιολόγηση των σχολικών επιδόσεων.

2.4.6. Συμπεριφορές και κίνδυνοι

Η τέταρτη διάσταση της παιδικής ευημερίας που ενσωματώθηκε στο συγκεντρωτικό πίνακα της παιδικής ευημερίας, είναι πιο δύσκολο να προσδιοριστεί σε σχέση με την υλική ευημερία, την υγεία ή την εκπαίδευση. Ωστόσο, η διάσταση που ονομάζεται «Συμπεριφορές και κίνδυνοι» περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα σημαντικών συνθηκών και συμπεριφορών, όσον αφορά τη σημερινή και τη μελλοντική παιδική ευημερία. Περιλαμβάνονται τρεις ξεχωριστοί παράγοντες.

2.4.6.1. Υγιεινές και ωφέλιμες συνήθειες διατροφής και σωματικής άσκησης

Ο πρώτος παράγοντας είναι ο βαθμός στον οποίο τα παιδιά σε κάθε χώρα διαμορφώνουν υγιεινές και ωφέλιμες συνήθειες διατροφής και σωματικής άσκησης, η μέτρηση των οποίων γίνεται με τέσσερις επιμέρους δείκτες:

1. Το ποσοστό των υπέρβαρων παιδιών (όπως μετράται από τον δείκτη της μάζας σώματος – ΔΜΣ – που υπολογίζεται με στοιχεία που δίνουν τα ίδια τα παιδιά, ως προς το ύψος και το βάρος τους).
2. Το ποσοστό των παιδιών σε κάθε χώρα που αναφέρουν ότι τρώνε πρωινό καθημερινά.
3. Το ποσοστό των παιδιών που τρώνε φρούτα καθημερινά.
4. Το ποσοστό των παιδιών που αναφέρουν ότι γυμνάζονται τουλάχιστον μια ώρα κάθε εβδομάδα.

2.4.6.2. Επικίνδυνες συμπεριφορές

Ο δεύτερος παράγοντας που εντάσσεται στη διάσταση «Συμπεριφορές και κίνδυνοι» είναι η εμφάνιση ενός συνόλου συμπεριφορών που αντιπροσωπεύουν άμεσο κίνδυνο για τα παιδιά, καθώς και σοβαρή απειλή για την μακροπρόθεσμη ευημερία τους. Με τους περιορισμούς των διαθέσιμων στοιχείων, έχουν επιλεγεί τέσσερις δείκτες κινδύνου:

1. Το ποσοστό γονιμότητας των εφήβων, (ετήσιος αριθμός γεννήσεων ανά 100.000 κορίτσια ηλικίας 15-19).
2. Το ποσοστό καπνίσματος τσιγάρων, (ποσοστό παιδιών ηλικίας 11, 13 και 15 που καπνίζουν τσιγάρα τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα).
3. Το ποσοστό κατάχρησης αλκοόλ, (ποσοστό των παιδιών ηλικίας 11, 13 και 15 που αναφέρουν ότι βρέθηκαν σε κατάσταση μέθης σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις).
4. Το ποσοστό χρήσης κάνναβης, (ποσοστό των παιδιών ηλικίας 11, 13 και 15 που αναφέρουν πως έχουν καπνίσει κάνναβη τους τελευταίους 12 μήνες).

2.4.6.3. Βία

Ο τελευταίος παράγοντας που εξετάζεται στην περιοχή «Συμπεριφορές και κίνδυνοι» της παιδικής ευημερίας, είναι ο βαθμός στον οποίο τα παιδιά και οι έφηβοι υφίστανται βία στη ζωή τους. Δεδομένων των γνωστών κινδύνων της ανατροφής σε ένα βίαιο περιβάλλον – από άμεσο πόνο και τραυματισμό μέχρι μακροπρόθεσμα προβλήματα άγχους, κατάθλιψης, προβλημάτων συμπεριφοράς και τάση για τη χρήση βίας – είναι αυχές το γεγονός ότι λίγα στοιχεία είναι διαθέσιμα για τη σύγκριση της έκθεσης των παιδιών στη βία, είτε ως θύματα είτε ως μάρτυρες περιστατικών βίας.

2.4.7. Στέγαση - Περιβάλλον

Μια αναγνωρισμένη αδυναμία της πρώτης επισκόπησης της παιδικής ευημερίας της UNICEF ήταν η έλλειψη οποιουδήποτε μεγέθους μέτρησης της περιβαλλοντικής ευημερίας των παιδιών. Αυτό έχει αρχίσει να αποκαθίσταται με την άντληση πρόσφατων στοιχείων από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας. Ελήφθησαν υπόψη δύο παράγοντες:

1. Η στέγαση – μετριέται από τον συνωστισμό και τα προβλήματα στέγασης που έχουν αναφερθεί.
2. Η περιβαλλοντική ασφάλεια – μετριέται από την έκθεση των παιδιών στην εγκληματικότητα και τη μόλυνση.

2.4.8. Πολλαπλά προβλήματα στέγασης

Η παράμετρος αυτή παρουσιάζει το ποσοστό των νοικοκυριών με παιδιά που αναφέρουν περισσότερα των δύο από τα ακόλουθα προβλήματα:

1. διάρροη στη στέγη, υγρασία σε πάτωμα/τοίχους/θεμέλια, σάπια παράθυρα,
2. σκοτεινή κατοικία,
3. έλλειψη μπανιέρας ή ντουζιέρας,
4. μη ύπαρξη εσωτερικής τουαλέτας με καζανάκι για αποκλειστική χρήση από το νοικοκυριό.

3. Επίλογος

Ο προτεινόμενος συνολικός αθροιστικός δείκτης περιλαμβάνει όλες τις παραπάνω μεταβλητές αλλά επιπλέον, στην κατηγορία των προβλημάτων στέγασης, εμπεριέχονται ως μεταβλητές, η παροχή ή όχι ηλεκτρικού ρεύματος καθώς και ο τρόπος θέρμανσης. Επίσης, στην κατηγορία «υγεία και ασφάλιση» συμπεριλαμβάνεται ως μεταβλητή και η δυνατότητα δωρεάν πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας καθόλη τη διάρκεια της ζωής του παιδιού. Μέχρι τώρα οι μεταβλητές αυτές δε λαμβάνονται υπόψη ούτε από τη

UNICEF (De Neubourg *et al*, 2012) ούτε από άλλους οργανισμούς κι αυτό δείχνει ότι η καταγραφή της παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα , ακόμα και από τη UNICEF (2013), είναι ελλιπής. Επιπρόσθετα, στον προτεινόμενο συνολικό δείκτη μέτρησης της παιδικής φτώχειας δίνεται περισσότερη βαρύτητα στις ακόλουθες μεταβλητές:

1. Παροχή ή όχι ηλεκτρικού ρεύματος
2. Τρόπος θέρμανσης
3. Δυνατότητα δωρεάν πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας
4. Διαρροή στη στέγη, υγρασία σε πάτωμα/τοιχούς/θεμέλια, σάπια παράθυρα
5. Τρία γεύματα την ημέρα
6. Τουλάχιστον ένα γεύμα την ημέρα με κρέας, κοτόπουλο ή ψάρι, (ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας)
7. Φρέσκα φρούτα και λαχανικά κάθε μέρα
8. Μια σύνδεση με το διαδίκτυο
9. Βία
10. Ανεργία: ποσοστό των παιδιών που ζουν σε άνεργα νοικοκυριά

Ο δείκτης λοιπόν μέτρησης της παιδικής φτώχειας επηρεάζεται περισσότερο από αυτές τις δέκα μεταβλητές και λιγότερο από όλες τις άλλες. Η μεθοδολογική αυτή προσέγγιση επιτρέπει να δοθεί έμφαση σε εκείνες τις υπάρχουσες μεταβλητές οι οποίες ευθύνονται περισσότερο για την παιδική φτώχεια στη χώρα μας αλλά και να συμπεριληφθούν τυχόν νέες που μέχρι σήμερα δεν προσμετρούνταν από τους αρμόδιους οργανισμούς. Με το εργαλείο αυτό, τα παιδιά που δε σιτίζονται ορθά και λιποθυμούν στα σχολεία ή θερμαίνονται με μαγκάλια και πεθαίνουν, πλέον θα αποτυπώνονται στα ποσοστά παιδικής φτώχειας, ενώ πριν δεν λαμβάνονταν υπόψη. Με αυτό τον τρόπο δίνεται η δυνατότητα ορθής προσέγγισης του φαινομένου και αξιόπιστης καταγραφής των γιγαντιαίων διαστάσεων που έχει λάβει η παιδική φτώχεια στη χώρα μας, μέσω ενός εξειδικευμένου, καινοτόμου και συνολικού δείκτη.

Βιβλιογραφία

Bradshaw, J., 2007a, An index of child well-being in the European Union, Social Indicators Research, vol. 80, p. 133-177.

Bradshaw, J., 2007b, Beyond Child Poverty, Social Policy Research Unit University of York, vol. 75, p. 123-128.

De Neubourg, C., Chai, J., De Milliano, M., Plavgo, I., and Wei, Z., 2012, Cross-Country MODA Study: Multiple Overlapping Deprivation Analysis (MODA) – Technical note, Working Paper 2012-05, UNICEF Office of Research, Florence.

Corak, M., 2006, Principles and practicalities for measuring child poverty, International Social Security Review, vol. 59, no. 2.

Lewit, Eugene M., 1993, Why Is Poverty Increasing among Children, The Future of Children Health Care Reform, vol. 3, no. 2, p. 198-207.

Secombe, Karen, 2000, Families in Poverty in the 1990s: Trends, Causes, Consequences, and Lessons Learned, Journal of Marriage and Family, vol. 62, no. 4, p. 1094-1113.

UNICEF, 2013, Child Well-being in Rich Countries: A comparative overview, Innocenti Report Card 11, UNICEF Office of Research, Florence.

Wen-Hao, Chen, and Corak, M., 2008, Child Poverty and Changes in Child Poverty, Demography, vol. 45, no. 3, p. 537-553.

UNICEF, 2012, Η κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα 2012, www.unicef.gr/pdfs/Children_in_Greece_2012.pdf.

Μητράκος, Θ., 2008, Παιδική φτώχεια: Πρόσφατες εξελίξεις και προσδιοριστικοί παράγοντες, Τράπεζα της Ελλάδος, Οικονομικό Δελτίο, τεύχος 30.

Νικολάου, Άννα, 2008, Διαστάσεις της παιδικής φτώχειας στην Αθήνα: Θεωρητικές προσεγγίσεις, εμπειρική έρευνα και μεθοδολογικά ζητήματα, Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα, Μελέτες –Έρευνες ΕΚΚΕ, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

The child poverty in Greece today – Establishment of a global index

Anastasios Tasopoulos

Professor of Panteion University

ttas@panteion.gr

Irene Leriou

PhD student, Dpt. of Economic and Regional Development

Panteion University

eirinileriou@panteion.gr

Abstract

The current economic situation has negative effects in society and this is reflected in large part, to the rapid increase in child poverty in Greece over the last five years. Existing methods of measurement, based on indirect estimates mainly financials as annual income and consumption without being able to capture the actual size multidimensional child poverty. Arises in this way the imperative need for a specific, cumulative index for the safe measurement of child poverty, which until now entirely absent from the global scientific research and international studies. Today the only indicators which generally refer to poverty issues, such as the Index Gap Poverty, based solely on the income of adults without any reference to factors affecting poverty in people aged 16 years and under. Therefore, the aim of this study is to establish a specialized and easy-to child poverty index which will provide researchers with immediate and reliable results but also will be a useful tool for decision makers of economic and social policy. The compilation of this indicator, can contribute to more effective and multifaceted approach to the phenomenon, in order to allow for a comprehensive and effective interventions and the successful formulation of social and economic policy.

Keywords: Child poverty, Economic crisis, Poverty Index.

Οι επιπτώσεις της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας στην «ισόρροπη» ανάπτυξη της περιφέρειας

Χρήστος Γεντισαρόπουλος
Επιστημονικός Συνεργάτης ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας
xgenitsaropoulos@teiste.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων στη χώρα μας την περίοδο 2000-2013 χρησιμοποιώντας ως δείκτη το ΑΕΠ ανά νομό και συγκρίνοντας, ταυτόχρονα, τις περιόδους πριν και μετά την ύφεση, δηλαδή τις περιόδους 2000-2008 και 2009-2013 αντίστοιχα. Βασικός στόχος είναι να αξιολογηθεί η ύφεση ως προς την κατανομή του κατά κεφαλή εισοδήματος, αναζητώντας το μέγεθος και τη σημαντικότητα των επιπτώσεων της ανά νομό και περιφέρεια. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται οι δείκτες μέτρησης οικονομικών ανισοτήτων Theil και Hoover, ενώ εξετάζεται και η σημασία ορισμένων χαρακτηριστικών, όπως είναι το κατά κεφαλή ΑΕΠ και η ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού των νομών, προκειμένου να ερμηνευθούν οι παράγοντες που διαμορφώνουν τις, χωρικά, διαφορετικές επιπτώσεις της ύφεσης.

Λέξεις κλειδιά: Εισοδηματικές ανισότητες, Δείκτες ανισοτήτων, Περιφερειακή ανάπτυξη.

1. Εισαγωγή

Το περιφερειακό πρόβλημα στην Ελλάδα είναι σημαντικό καθώς δημιουργεί χωρικές ανισοροπίες στην οικονομική ανάπτυξη και κατ'επέκταση στην ευημερία του πληθυσμού της και όπως επισημαίνει ο Πολυζός (2011) είναι δομικό και μόνιμο χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας. Ως εκ τούτου, οι πολιτικές και οι σχεδιασμοί που υλοποιούνται στοχεύουν στην εξομάλυνση αυτών των ανισοροπιών ενώ η αποτελεσματικότητά τους κρίνεται από το μέγεθος των οικονομικών συγκλίσεων ή αποκλίσεων τόσο σε επίπεδο νομών όσο και σε επίπεδο περιφερειών.

Αναζητώντας τις συνθήκες που δημιουργούν τις περιφερειακές ανισότητες, ο Κόνσολας (1997) αναφέρει ότι αυτές έχουν ως βάση ένα πλέγμα πολιτικών-οικονομικών-κοινωνικών παραγόντων που διαμορφώνεται ιστορικά ως μια μακρόχρονη λειτουργική σχέση ανάμεσα σε άνισο μεγέθους χωρικές μονάδες. Συνοπτικά, οι σημαντικότερες αιτίες που τις δημιουργούν είναι η υπερσυγκέντρωση οικονομικών δραστηριοτήτων και πληθυσμού σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, όπου συγκεντρώνεται περίπου το 50% του μόνιμου πληθυσμού, η γήρανση του πληθυσμού ιδιαίτερα σε ορισμένες περιοχές της ελληνικής περιφέρειας, οι αποστάσεις και οι θέσεις των νομών από τα αναπτυσσόμενα οικονομικά κέντρα, η άνιση κατανομή των φυσικών πόρων και τέλος η δομή της οικονομίας και η κλαδική διάρθρωσή της.

Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, εξαιτίας προφανώς και της σημαντικότητας του προβλήματος, έχουν γίνει πολλές προσπάθειες για την αποτύπωση της κατανομής των περιφερειακών ανισοτήτων. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εργασίες των Λιαργκόβα κ.α. (2003), Πετράκου (2004), Παπαδασκαλόπουλου και Χριστοφάκη (2004), Ξανθού κ.α. (2012), και Τσιώτα και Πολύζου (2012), οι οποίοι αν και μεθοδολογικά προσεγγίζουν με διαφορετικό τρόπο την εκτίμηση του μεγέθους των περιφερειακών οικονομικών ανισοτήτων, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το πρόβλημα της μη ισόρροπης ανάπτυξης στην ελληνική περιφέρεια είναι υπαρκτό και διαχρονικό.

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να εκτιμήσει την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων την περίοδο 2000-2013, δίνοντας έμφαση στην αποτύπωση της κατανομής και της έκτασης της ύφεσης από το 2009 έως και το 2013. Σημειώνεται ότι η ύφεση με βάση τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) έχει οδηγήσει το διάστημα 2009-2013 σε συρρίκνωση του ονομαστικού ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας κατά πάνω από 25%. Επομένως, είναι χρήσιμο να διερευνηθεί αν η ύφεση είχε το ίδιο αποτέλεσμα (effect) σε όλους τους νομούς και περιφέρειες της χώρας μας. Το ερώτημα αυτό θα απαντηθεί με τη βοήθεια των δεικτών μέτρησης χωρικών συγκεντρώσεων και διαφοροποιήσεων Theil και Hoover, χρησιμοποιώντας ως μεταβλητή τη διαχρονική εξέλιξη του κατά κεφαλή εισοδήματος, το οποίο προσεγγίζεται μέσω του ΑΕΠ. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται το θεωρητικό υπόβαθρο και ειδικότερα αναπτύσσεται η μεθοδολογία της έρευνας ενώ στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται τα αποτελέσματά της και τέλος τα συμπεράσματά μας.

2. Το θεωρητικό υπόβαθρο

Η εισοδηματική ανισότητα προσδιορίζει ουσιαστικά τον τρόπο διανομής του εισοδήματος είτε μεταξύ του πληθυσμού μιας χώρας είτε μεταξύ των χωρών. Προκειμένου να εκτιμηθεί το μέγεθος των ανισοτήτων, χρησιμοποιούνται εξειδικευμένοι δείκτες μέτρησης των οικονομικών ανισοτήτων, όπως για παράδειγμα

είναι οι δείκτες Hoover (H) και Theil (T), οι οποίοι παρέχουν ένα σύστημα αποτύπωσης των παρατηρούμενων εισοδηματικών διαφορών (Novotny, 2007· Πολύζος, 2011).

Ο δείκτης Theil (T) είναι μια στατιστική συνάρτηση μέτρησης της «αταξίας» ενός συστήματος και υπολογίζεται ως εξής:

$$T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{x_i}{\mu} \ln \frac{x_i}{\mu} \quad (1)$$

όπου: $i=1,2,\dots,51$ (οι νομοί της Ελλάδας), \ln : ο φυσικός λογάριθμος, x_i : κατά κεφαλή εισόδημα του νομού (ΑΕΠ νομού/ πληθυσμό νομού), μ : η μέση τιμή των (n) παρατηρήσεων (x_i), δηλ. ο μέσος όρος του κατά κεφαλή εισοδήματος για τους 51 νομούς. Γενικά, όταν ο δείκτης Theil λαμβάνει την τιμή μηδέν (0), τότε υπάρχει τέλεια ισότητα, ενώ όταν λαμβάνει τιμή $\ln(n)$, τότε παρατηρείται η μεγαλύτερη δυνατή ανισότητα.

Ο δείκτης Hoover ή Robin Hood Index (H) είναι ένας απλός δείκτης μέτρησης ανισοτήτων ο οποίος υπολογίζεται λαμβάνοντας υπόψη τις απόλυτες σχετικές αποκλίσεις μεταξύ της συμμετοχής κάθε νομού (μερίδιο) στο συνολικό εισόδημα και της αντίστοιχης συμμετοχής του στο συνολικό πληθυσμό. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιούμε την παρακάτω εξίσωση:

$$H = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left| \frac{A_i}{A_{total}} - \frac{E_i}{E_{total}} \right| \quad (2)$$

όπου: $i=1,2,\dots,51$ (οι νομοί της Ελλάδας), E_i : εισόδημα νομού (i), E_{total} : συνολικό εισόδημα, A_i : πληθυσμός (i), A_{total} : συνολικός πληθυσμός. Ο δείκτης Hoover λαμβάνει τιμές από 0 έως και 1, όταν λαμβάνει την τιμή μηδέν (0) τότε έχουμε την απόλυτη ισότητα ενώ όταν λαμβάνει την τιμή 1 έχουμε τη μέγιστη δυνατή ανισότητα. Πιο συγκεκριμένα, η αναλογία E_i/E_{total} προσδιορίζει τη συμμετοχή κάθε νομού στο συνολικό εισόδημα με $E_{total} = \sum_{i=1}^n E_i$ ενώ η αναλογία A_i/A_{total} προσδιορίζει τη συμμετοχή κάθε νομού στο συνολικό πληθυσμό με $A_{total} = \sum_{i=1}^n A_i$.

Μεθοδολογικά, στο πλαίσιο της προσπάθειας να εκτιμηθούν οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης μετά το 2009 στην Ελλάδα, γίνεται καταρχάς εκτίμηση του δείκτη Theil για τους 51 νομούς και για το χρονικό διάστημα 2000-2013 και στη συνέχεια ελέγχεται η στατιστική σημαντικότητα της διαφοράς (t-test) για τις περιόδους πριν και κατά την ύφεση.

Στη συνέχεια, μέσω του δείκτη Hoover και πιο συγκεκριμένα μέσω των αποκλίσεων της συμμετοχής κάθε νομού στο συνολικό εισόδημα (E_i/E_{total}) και της αντίστοιχης συμμετοχής τους στο συνολικό πληθυσμό (A_i/A_{total}), εξετάζεται η διαχρονική εξέλιξη της σχετικής θέσης κάθε νομού για τα έτη 2000-2013. Κατόπιν συγκρίνουμε για κάθε νομό (t-test) κατά πόσο ο μέσος όρος αυτών των αποκλίσεων κατά την ύφεση, δηλαδή για τα έτη 2009-2013, διαφέρει σημαντικά ή όχι με τον αντίστοιχο μέσο όρο πριν την ύφεση, δηλαδή για τα έτη 2000-2008. Με αυτό τον τρόπο γίνεται ουσιαστικά η εκτίμηση της περιφερειακής κατανομής και της έκτασης της ύφεσης στην ελληνική περιφέρεια.

Πιο συγκεκριμένα, αν ο μέσος όρος των αποκλίσεων μετά την κρίση είναι μικρότερος από το μέσο όρο πριν την κρίση, τότε σημαίνει ότι ο νομός έχει βελτιώσει τη σχετική θέση του. Δηλαδή, σε αυτή την περίπτωση, αν λάβουμε υπόψη ότι βραχυχρόνια η συμμετοχή ενός νομού στο συνολικό πληθυσμό δε μεταβάλλεται σημαντικά¹, τότε προκύπτει ότι η μείωση της απόκλισης οφείλεται στην ενίσχυση της συμμετοχής του νομού στο συνολικό ΑΕΠ (ή αντίστοιχα στην ενίσχυση της σχετικής εισοδηματικής θέσης του πληθυσμού). Αντίθετα, αν ο μέσος όρος των αποκλίσεων κατά την ύφεση είναι μεγαλύτερος από το μέσο όρο πριν την ύφεση, αυτό σημαίνει ότι η σχετική θέση του νομού είναι δυσμενέστερη και αυτό γιατί περιορίστηκε η συμμετοχή του νομού στο συνολικό ΑΕΠ (ή αντίστοιχα συρρικνώθηκε η σχετική εισοδηματική θέση του πληθυσμού).

Τα στατιστικά στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ και αφορούν το ετήσιο ΑΕΠ² της περιόδου 2000-2013 ανά νομό, τον εκτιμώμενο πληθυσμό ανά νομό στην αρχή των ετών της εξεταζόμενης περιόδου καθώς και στοιχεία πληθυσμού από την απογραφή του 2011.

3. Αποτελέσματα

Το Διάγραμμα 1 και ο Πίνακας 1 παρουσιάζουν τα αποτελέσματα του δείκτη Theil για τους 51 νομούς της χώρας. Από αυτά προκύπτει ότι το διάστημα 2000-2002 οι ανισότητες μεταξύ των νομών μειώθηκαν ενώ την περίοδο 2002-2006 οι ανισότητες μεταξύ των νομών εντάθηκαν για να μειωθούν ελαφρώς το 2007-2008. Ενώ, κατά τη διάρκεια της ύφεσης, μετά το 2008, παρατηρείται σημαντική μείωση των ανισοτήτων

¹ Στατιστικά έχει ελεγχθεί στην παρούσα εργασία.

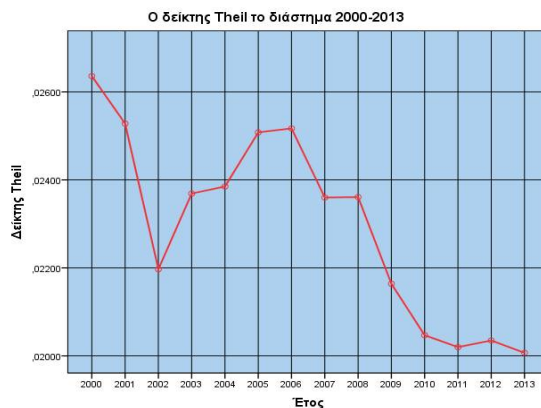
² Τα στοιχεία του ΑΕΠ για τα έτη 2011, 2012 και 2013 είναι προσωρινά.

μεταξύ των νομών. Χαρακτηριστικά, τα έτη 2009 και 2010, αθροιστικά, ο δείκτης Theil μειώθηκε πάνω από 13% σε σχέση με το 2008. Επισημαίνεται επίσης ότι κατά μέσο όρο πριν την ύφεση ο δείκτης Theil λάμβανε τιμή 0,024 ενώ μετά την ύφεση 0,020, μια διαφορά η οποία είναι σημαντική (t-test, $p < 0.05$) και αποτυπώνει και τις αρνητικές συνέπειες της ύφεσης για την ελληνική περιφέρεια.

Πίνακας 1: Ο δείκτης Theil το διάστημα 2000-2013

Έτος	Δείκτης Theil	Ετήσιος ρυθμός μεταβολής (%)
2000	0,02636	-
2001	0,02528	-4,10
2002	0,02197	-13,09
2003	0,02369	7,83
2004	0,02385	0,68
2005	0,02508	5,16
2006	0,02517	0,36
2007	0,02360	-6,24
2008	0,02361	0,04
2009	0,02164	-8,34
2010	0,02047	-5,41
2011	0,02020	-1,32
2012	0,02035	0,74
2013	0,02007	-1,38

Διάγραμμα 1: Ο δείκτης Theil το διάστημα 2000-2013

Στη συνέχεια και προκειμένου να εξεταστεί κατά πόσο η ύφεση είχε την ίδια έκταση ή όχι στους νομούς της χώρας, υπολογίζεται μέσω του δείκτη Hoover, για κάθε νομό, η ετήσια απόκλιση της συμμετοχής του στο συνολικό πληθυσμό (A_i/A_{total}) και της συμμετοχής του στο συνολικό εισόδημα (E_i/E_{total}). Με αυτό τον τρόπο εξετάζεται, όπως ήδη έχει αναφερθεί, η εξέλιξη της σχετικής θέσης κάθε νομού στο σχηματισμό του συνολικού ΑΕΠ της χώρας. Στη συνέχεια ελέγχεται η στατιστική σημαντικότητα (t-test) των μέσων αποκλίσεων πριν και κατά την ύφεση³.

Από τον Πίνακα 2 προκύπτει ότι η ύφεση δεν επηρέασε όλους τους νομούς με τον ίδιο τρόπο καθώς η διαφορά των σχετικών αποκλίσεων για τα διαστήματα πριν και κατά την ύφεση δεν είναι ούτε προς μια κατεύθυνση αλλά και ούτε όλες σημαντικές. Πιο συγκεκριμένα, προκύπτουν τρεις ομάδες νομών:

Στην πρώτη ομάδα περιλαμβάνονται οι νομοί για τους οποίους ο μέσος όρος των αποκλίσεων κατά την ύφεση είναι σημαντικά μεγαλύτερος από το μέσο όρο πριν την ύφεση. Σε αυτή την περίπτωση, η έκταση της ύφεσης είναι μεγάλη καθώς η σχετική εισοδηματική θέση του νομού είναι υποδεέστερη και αυτό γιατί μειώθηκε η συμμετοχή του νομού στο συνολικό ΑΕΠ (σημαντική συρρίκνωση των σχετικών εισοδημάτων του πληθυσμού). Οι νομοί που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία είναι οι ακόλουθοι: Θεσσαλονίκη, Εύβοια, Δοδεκάνησα, Ηράκλειο, Λάρισα, Μαγνησία, Ρέθυμνο, Αχαΐα, Θεσπρωτία, Ροδόπη, Φθιώτιδα, Κέρκυρα, Ημαθία, Χανιά, Ιωάννινα, Ξάνθη, Ζάκυνθος, Κεφαλληνία, Φοκίδα και Κιλκίς (20 νομοί).

Στη δεύτερη ομάδα περιλαμβάνονται οι νομοί για τους οποίους ο μέσος όρος των αποκλίσεων κατά την ύφεση είναι στατιστικά μικρότερος από το μέσο όρο πριν την ύφεση. Σε αυτή την περίπτωση, η έκταση της ύφεσης είναι πιο περιορισμένη και αυτό γιατί η σχετική εισοδηματική θέση του νομού έχει βελτιωθεί δηλαδή έχει αυξηθεί η συμμετοχή του νομού στο συνολικό ΑΕΠ. Οι νομοί που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία είναι: Λευκάδα, Καστοριά, Άρτα, Μεσσηνία, Έβρος, Αττική (6 νομοί).

Τέλος, στην τρίτη ομάδα περιλαμβάνονται οι νομοί των οποίων η σχετική εισοδηματική θέση δε μεταβάλλεται σημαντικά πριν και κατά την ύφεση. Οι νομοί που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία είναι: Βοιωτία, Λασιθί, Πιερία, Καρδίτσα, Γρεβενά, Ευρυτανία, Πρέβεζα, Αρκαδία, Λακωνία, Πέλλα, Σάμος, Φλώρινα, Αργολίδα, Καβάλα, Χίος, Αιτωλοακαρνανία, Σέρρες, Κοζάνη, Λέσβος, Ηλεία, Κυκλάδες, Κορινθία, Δράμα, Χαλκιδική και Τρίκαλα (25 νομοί).

Στη συνέχεια, προκειμένου να αποτυπώσουμε καλύτερα την άνιση έκταση των επιπτώσεων της ύφεσης μεταξύ των νομών, εξετάζουμε ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά της περιφερειακής οικονομίας. Το πρώτο αφορά στην πληθυσμιακή σύνθεση των νομών, καθώς η ποιότητα της δημογραφικής βάσης αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για την ενδογενή οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής. Το δεύτερο αφορά στο κατά κεφαλή (κ.κ.) εισόδημα, το οποίο αντικατοπτρίζει, παρά τους περιορισμούς, το επίπεδο ευημερίας των

³ Έχει ελεγχθεί η υπόθεση της κανονικής κατανομής με Kolmogorov-Smirnov.

κατοίκων. Ακολούθως εξετάζεται ξεχωριστά η περίπτωση της Αττικής⁴ λόγω της μεγάλης πληθυσμιακής και οικονομικής συγκέντρωσης που παρατηρείται σε αυτή την περιοχή.

Πίνακας 2: Η έκταση των επιπτώσεων της ύφεσης ανά νομό

a/a	Νομοί	Διαφορά Μ.Ο. (πριν-κατά)	Παρατηρούμενο επίπεδο σημαντικότητας (p)	a/a	Νομοί	Διαφορά Μ.Ο. (πριν-κατά)	Παρατηρούμενο επίπεδο σημαντικότητας (p)
1	Θεσσαλονίκη	-0,31	0,002**	26	Κιλκίς	-0,02	0,041*
2	Εύβοια	-0,22	0,001**	27	Λασιθί	-0,01	0,176
3	Δωδεκάνησα	-0,16	0,012*	28	Περία	-0,01	0,635
4	Ηράκλειο	-0,15	0,001**	29	Καρδίτσα	0,001	0,793
5	Βοιωτία	-0,14	0,101	30	Γρεβενά	0,001	0,516
6	Λάρισα	-0,12	0,009**	31	Ευρυτανία	0,001	0,579
7	Μαγνησία	-0,11	0,001**	32	Πρέβεζα	0,001	0,963
8	Ρέθυμνο	-0,09	0,005**	33	Αρκαδία	0,001	0,874
9	Αχαΐα	-0,08	0,011*	34	Λακωνία	0,001	0,792
10	Θεσπρωτία	-0,08	0,006**	35	Πέλλα	0,01	0,767
11	Ροδόπη	-0,08	0,006**	36	Σάμος	0,01	0,575
12	Φθιώτιδα	-0,08	0,015*	37	Φλώρινα	0,01	0,685
13	Κέρκυρα	-0,07	0,001**	38	Αργολίδα	0,01	0,450
14	Ημαθία	-0,07	0,003**	39	Καβάλα	0,01	0,596
15	Χανιά	-0,07	0,001**	40	Λευκάδα	0,02	0,002**
16	Ιωάννινα	-0,07	0,008**	41	Χίος	0,02	0,019*
17	Ξάνθη	-0,06	0,021*	42	Αιτ/νία	0,02	0,338
18	Κυκλάδες	-0,06	0,074	43	Σέρρες	0,02	0,246
19	Κορινθία	-0,05	0,146	44	Καστοριά	0,03	0,012*
20	Ζάκυνθος	-0,04	0,001*	45	Άρτα	0,03	0,007**
21	Κεφαλληνία	-0,04	0,003**	46	Λέσβος	0,04	0,082
22	Δράμα	-0,03	0,099	47	Ηλεία	0,05	0,139
23	Χαλκιδική	-0,03	0,071	48	Μεσσηνία	0,06	0,002**
24	Φωκίδα	-0,02	0,013*	49	Κοζάνη	0,06	0,239
25	Τρίκαλα	-0,02	0,319	50	Έβρος	0,10	0,001**
				51	Αττική	1,82	0,001**

*Στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 5%. **Στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 1%.

Πιο συγκεκριμένα, με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ από την απογραφή του 2011 καταγράφουμε, ανά νομό και ανά 1000 άτομα, τον αριθμό των κατοίκων που ανήκουν ηλικιακά στην ομάδα (30-49). Αυτό γιατί αυτή η ομάδα αποτελεί το πλέον ικανό και φιλόδοξο τμήμα του εργατικού δυναμικού και μπορεί να οδηγήσει στην αυτοδύναμη ανάπτυξη μιας περιοχής αυξάνοντας την παραγωγικότητα και βελτιώνοντας την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, στηρίζοντας παράλληλα τόσο την απασχόληση όσο και το ασφαλιστικό και συνταξιοδοτικό σύστημα της χώρας. Είναι δε σημαντικό να αναφερθεί ότι από το 2008 έως το 2013, περίπου 223.000 νέοι ηλικίας 25-39 μετανάστευσαν αναζητώντας εργασία και καλύτερες προοπτικές, ενώ με βάση την Έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδας (2016, σελ.74), αυτή η φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου θα έχει μακροπρόθεσμα αρνητικές επιπτώσεις στην προσπάθεια οικονομικής ανάπτυξης της χώρας μας. Συνεπώς, είναι σημαντικό να εξεταστεί αν η έκταση των συνεπειών της ύφεσης σχετίζεται με την ηλικιακή σύνθεση των νομών. Από την επεξεργασία των στοιχείων προέκυψε ότι ο μέσος αριθμός αυτής της ηλικιακής ομάδας είναι 281 άτομα/ 1000 κατοίκους.

Παράλληλα, με βάση τη δείκτη του κ.κ. ΑΕΠ υπολογίζουμε ανά νομό το μέσο όρο του για την περίοδο 2000-2008 και στη συνέχεια ταξινομούμε τους νομούς με βάση τη μέση τιμή τους (για 51 νομούς) προκειμένου να εξετάσουμε αν οι πλούσιοι ή οι φτωχοί νομοί επηρεάστηκαν περισσότερο από την ύφεση. Από την επεξεργασία προέκυψε ότι η μέση τιμή του κ.κ. ΑΕΠ την περίοδο 2000-2008 ήταν €14.333.

Από τον Πίνακα 3 προκύπτει ότι μεγαλύτερη επίπτωση είχε η ύφεση στους νομούς στους οποίους η ηλικιακή ομάδα 30-49 έχει πιο έντονη παρουσία καθώς επίσης και στους πιο πλούσιους νομούς της περιόδου πριν την ύφεση. Ενδεικτικά, σε αυτή την περίπτωση απαντώνται οι νομοί: Αχαΐα, Ηράκλειο, Θεσσαλονίκη, Μαγνησία, Εύβοια, Κέρκυρα, Ρέθυμνο, Ξάνθη, Δωδεκάνησα, Κυκλάδες, κ.α. Αντίθετα, συγκριτικά μικρότερες επιπτώσεις είχαν οι πιο φτωχοί νομοί και με μικρότερη παρουσία της ηλικιακής ομάδας 30-49, όπως είναι για παράδειγμα η Άρτα, ο Έβρος, η Λευκάδα, η Μεσσηνία, η Ευρυτανία, κ.ά.

⁴ Η Αττική διαιρείται διοικητικά σε Βόρειο, Νότιο, Δυτικό και Κεντρικό Τομέα Αθηνών, Ανατολική και Δυτική Αττική και Πειραιά και Νήσους. Ωστόσο, την εξετάζουμε ταυτόχρονα ως νομό και περιφέρεια καθώς από την ΕΛΣΤΑΤ δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία πληθυσμού για τα έτη 2000-2010.

Πίνακας 3: Ταξινόμηση των επιπτώσεων της ύφεσης ανά νομό με βάση δημογραφικά στοιχεία και κ.κ.ΑΕΠ

Χαρακτηριστικά	Δείκτης	Έκταση επιπτώσεων ύφεσης *			
		(ως προς τη σχετική εισοδηματική θέση του νομού πριν και κατά την ύφεση)			
		Μ.Ο. (2009-2013)>Μ.Ο. (2000-2008) (μείωση της σχετικής εισοδηματικής θέσης - μεγάλη επίπτωση της ύφεσης)		Μ.Ο. (2009-2013)<Μ.Ο. (2000-2008) (ενίσχυση της σχετικής εισοδηματικής θέσης- μικρότερη επίπτωση της ύφεσης)	
		p<a	p>a	p>a	p<a
Δημογραφικά στοιχεία (πληθυσμιακή σύνθεση)	Ηλικιακή ομάδα (30-49)> 281/ 1000 κατοίκους	Αχαΐα, Δωδεκάνησα, Εύβοια, Ζάκυνθος, Ηράκλειο, Χανιά, Θεσσαλονίκη, Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Λάρισα, Μαγνησία, Ξάνθη, Ρέθυμνο	Βοιωτία, Κορινθία, Κυκλάδες, Λασιθί Πιερία, Χαλκιδική	Κοζάνη, Αργολίδα, Καβάλα, Πέλλα	Καστοριά, Αττική
	Ηλικιακή ομάδα (30-49)< 281/1000 κατοίκους	Ημαθία, Θεσπρωτία, Ιωάννινα, Κιλκίς, Ροδόπη, Φθιώτιδα, Φωκίδα	Γρεβενά, Δράμα, Τρίκαλα	Αιτωλοακαρνανία, Αρκαδία, Ευρυτανία, Ηλεία, Καρδίτσα, Λακωνία, Λέσβος, Πρέβεζα, Σάμος, Σέρρες, Φλώρινα, Χίος	Άρτα, Έβρος, Λευκάδα, Μεσσηνία
Μέσο κκ. ΑΕΠ 2000-2008	Μ.Ο. κ.κ. ΑΕΠ > €14.333	Αχαΐα, Δωδεκάνησα, Χανιά, Εύβοια, Ζάκυνθος, Ηράκλειο, Θεσπρωτία, Θεσσαλονίκη, Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Λάρισα, Μαγνησία, Ρεθύμνο, Φθιώτιδα	Βοιωτία, Κορινθία, Κυκλάδες, Λασιθί	Κοζάνη, Αργολίδα, Αρκαδία, Φλώρινα	Αττική
	Μ.Ο. κ.κ. ΑΕΠ < €14.333	Ημαθία, Ιωάννινα, Κιλκίς, Ξάνθη, Ροδόπη, Φωκίδα	Δράμα Πιερία, Γρεβενά, Τρίκαλα, Χαλκιδική	Αιτωλοακαρνανία, Ευρυτανία, Ηλεία, Καβάλα, Καρδίτσα, Λακωνία, Λέσβος, Πέλλα, Πρέβεζα, Σάμος, Σέρρες, Χίος	Άρτα, Καστοριά, Έβρος, Λευκάδα, Μεσσηνία

*Από αποκλίσεις Hoover.

Στη συνέχεια, προκειμένου καταγράψουμε την έκταση των επιπτώσεων της ύφεσης και σε επίπεδο περιφερειών, ταξινομούμε τα αποτελέσματα ανά νομό (από τον Πίνακα 2). Από τον Πίνακα 4 προκύπτει ότι σχετικά μεγάλη επίπτωση της ύφεσης έχουν υποστεί οι περιφέρειες: Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Κεντρική Μακεδονία, Ιόνια Νησιά, Κρήτη, Νότιο Αιγαίο, Ήπειρος, Θεσσαλία και Στερεά Ελλάδα. Αντίθετα, μικρότερες σχετικά επιπτώσεις φαίνεται να έχουν υποστεί οι: Αττική, Δυτική Μακεδονία, Πελοπόννησος και Βόρειο Αιγαίο.

Κατόπιν, λαμβάνοντας υπόψη ότι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα είναι η πληθυσμιακή και οικονομική συγκέντρωση στην περιοχή της Αττικής (Πολύζος 2011, σελ.47), κρίθηκε απαραίτητο να εξεταστεί ξεχωριστά η συμπεριφορά της Αττικής κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Η Αττική την περίοδο 2000-2013, με βάση στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, συγκεντρώνει κατά μέσο όρο το 36% του εκτιμώμενου μόνιμου πληθυσμού της Ελλάδας ενώ παράγει κατά μέσο όρο το 47,5% του ΑΕΠ. Από την έως τώρα ανάλυση (βλ. Πίνακες 2, 3 και 4) προκύπτει ότι η Αττική, ο πιο πλούσιος νομός-περιφέρεια της χώρας, την περίοδο της ύφεσης ενισχύει σημαντικά τη σχετική εισοδηματική θέση της, δηλαδή την αναλογία $Ei/Etotal$, και ως εκ τούτου φαίνεται ότι δέχεται μικρότερες επιπτώσεις της ύφεσης (σε αντίθεση με άλλους πλούσιους νομούς).

Ωστόσο, τόσο από το Διάγραμμα 2 όσο και από τον Πίνακα 5, προκύπτει ότι η Αττική βελτιώνει συνεχώς την σχετική εισοδηματική της θέση έως και το 2011 με την επισήμανση ότι το διάστημα 2009-2011 ο ετήσιος ρυθμός της ήταν φθίνων. Ενώ τα έτη 2012-2013 συρρικνώνεται η σχετική εισοδηματική θέση καθώς οι οικονομικές αντοχές της πιθανόν εξαντλούνται μετά από 5 χρόνια ύφεσης. Η «ανθεκτικότητα» της Αττικής σε σχέση με την υπόλοιπες περιφέρειες μπορεί να αποδοθεί στα συγκριτικά πλεονεκτήματά της, όπως είναι η θέση της ως διοικητικού-οικονομικού κέντρου της χώρας, η δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού και κατ' επέκταση η πληθυσμιακή συγκέντρωση και το μέγεθος της αγοράς της και τέλος η παραγωγική και οικονομική της διάρθρωση π.χ. εξαγωγικές επιχειρήσεις, κ.ά.

Πίνακας 4: Η έκταση των επιπτώσεων της ύφεσης ανά Περιφέρεια

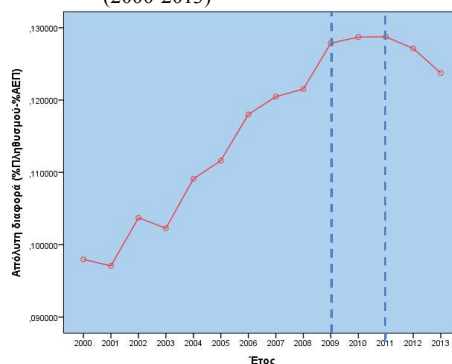
Περιφέρειες	Έκταση επιπτώσεων ύφεσης (ως προς τη σχετική εισοδηματική θέση του νομού πριν και κατά την ύφεση)			
	Μ.Ο. (2009-2013)>Μ.Ο. (2000-2008) (μείωση της σχετικής εισοδηματικής θέσης - μεγάλη επίπτωση της ύφεσης)		Μ.Ο. (2009-2013)<Μ.Ο. (2000-2008) (ενίσχυση της σχετικής εισοδηματικής θέσης- μικρότερη επίπτωση της ύφεσης)	
	ρ<α	ρ>α	ρ>α	ρ<α
	Αττική			Αττική (100%)
Αν. Μακεδονία κ' Θράκη	Ροδόπη (18,30%), Ξάνθη (17,96%)	Δράμα (16,27%)	Καβάλα (23,14%)	Έβρος (24,33%)
Κεντρική Μακεδονία	Θεσσαλονίκη (58,92%), Ημαθία (7,45%), Κιλκίς (%)	Περίαι (6,59%), Χαλκιδική (5,58%)	Πέλλα (6,59%), Σέρρες (9,66%)	
Δυτική Μακεδονία		Γρεβενά (11,02%)	Φλώρινα (17,87%), Κοζάνη (53,25%)	Καστοριά (17,86%)
Ήπειρος	Θεσπρωτία (12,70%), Ιωάννινα (49,34%)		Πρέβεζα (16,99%)	Άρτα (20,98%)
Θεσσαλία	Λάρισα (38,70%), Μαγνησία (27,57%)	Τρίκαλα (17,90%)	Καρδίτσα (15,84%)	
Ιόνια Νησιά	Κέρκυρα (51,06%), Ζάκυνθος (19,34%), Κεφαλονιά (18,37%)			Λευκάδα (11,23%)
Δυτική Ελλάδα	Αχαΐα (45,37%)		Αιτωλοακαρνανία (30,91%), Ηλεία (23,72%)	
Στερεά Ελλάδα	Εύβοια (38,50%), Φθιώτιδα (29,22%), Φωκίδα (7,20%)	Βοιωτία (21,46%)	Ευρυτανία (3,61%)	
Πελοπόννησος		Κορινθία (24,81%)	Αρκαδία (15,30%), Λακωνία (15,30%), Αργολίδα (16,83%)	Μεσσηνία (27,76%)
Βόρειο Αιγαίο			Σάμος (21,35%), Χίος (26,47%), Λέσβος (52,18%)	
Νότιο Αιγαίο	Δωδεκάνησα (62,28%)	Κυκλάδες (37,72%)		
Κρήτη	Ηράκλειο (49,15%), Ρέθυμνο (13,35%), Χανιά (24,93%)	Λασιθί (12,37%)		

*Σε παρένθεση το ποσοστό του πληθυσμού του Νομού ως προς το σύνολο της Περιφέρειας στην οποία ανήκει. Υπολογισμός βάσει του μέσου εκτιμώμενου πληθυσμού στην αρχή των ετών 2000-2013 (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ/ ίδια επεξεργασία).

Πίνακας 5: Μεταβολή αποκλίσεων δείκτη Hoover για το Ν. Αττικής (2000-2013)

Έτος	Ετήσιος ρυθμός μεταβολής δείκτη Hoover (%)
2000	-
2001	-0,91
2002	6,84
2003	-1,39
2004	6,67
2005	2,34
2006	5,70
2007	2,09
2008	0,87
2009	5,22
2010	0,65
2011	0,03
2012	-1,26
2013	-2,66

Διάγραμμα 2: Αποκλίσεις δείκτη Hoover για το Ν. Αττικής (2000-2013)

4. Συμπεράσματα

Η ελληνική οικονομία την περίοδο πριν την ύφεση παρουσίαζε σημαντικά υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, που οφειλονταν, σύμφωνα με την Έκθεση ΙΝΕ-ΓΣΕΕ (2005, σελ.71), κυρίως στην αύξηση της ενεργούς εσωτερικής ζήτησης (δημόσια έργα, αύξηση μισθών, αύξηση των καταναλωτικών και στεγαστικών δανείων), χωρίς, ωστόσο, να έχουν πραγματοποιηθεί οι απαραίτητες διαρθρωτικές αλλαγές για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητά της. Ως αποτέλεσμα, η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξέσπασε το 2007-2008 βρήκε την ελληνική οικονομία εκτεθειμένη.

Όσο αφορά στην οικονομία σε επίπεδο περιφέρειας, κατά τη διάρκεια των θετικών ρυθμών ανάπτυξης, οι ανεπτυγμένες περιφέρειες και νομοί αναπτύσσονταν με ρυθμούς ταχύτερους από εκείνους των

λιγότερο αναπτυγμένων, ενώ στην περίοδο της ύφεσης και με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, προκύπτουν τα ακόλουθα: Πρώτον, η ύφεση μετά το 2009 έχει, γενικά, ως αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση των περιφερειακών εισοδηματικών ανισοτήτων. Δεύτερον, μεγαλύτερη έκταση έχει η ύφεση στους πιο πλούσιους νομούς, ανεξάρτητα από τη γεωγραφική θέση τους, τις υποδομές που διαθέτουν, π.χ. οδικό δίκτυο (ΠΑΘΕ), ΒΙΠΕ, την παρουσία μεγάλων Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, κ.α. Τρίτον, η ύφεση επηρέασε πρωτίστως την περιφέρεια και μετά την Αττική, η οποία έως και το 2011 ενίσχυε τη σχετική εισοδηματική θέση της έναντι των υπολοίπων νομών/ περιφερειών. Συνεπώς, το αποτέλεσμα, είτε σε περιόδους ανάπτυξης είτε ύφεσης, δεν είναι «ισόρροπο» στην ελληνική περιφέρεια και το φαινόμενο αυτό παρατηρείται και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς, σύμφωνα με σχετικές εκθέσεις (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010, σελ.3), έντονες ανισοροπίες, την περίοδο της κρίσης 2008-2009, παρατηρήθηκαν μεταξύ των περιφερειών της σύγκλισης της ΕΕ των 12 (των χωρών που προσχώρησαν στην Ένωση το 2004 και το 2007) και του νότου της ΕΕ των 15, λόγω της παραγωγικής και της οικονομικής τους διάρθρωσης. Επιπλέον, τέταρτον, μεγαλύτερη επίπτωση είχε η ύφεση στους νομούς στους οποίους η ηλικιακή ομάδα 30-49 έχει πιο έντονη παρουσία. Αυτό, σε συνδυασμό τόσο με τη φυγή ανθρώπινου δυναμικού (brain-drain) όσο και με τους αρνητικούς δημογραφικούς ρυθμούς που υπάρχουν στη χώρα μας, θα προκαλέσει μακροπρόθεσμα τεράστιες δυσκολίες στην αναπτυξιακή διαδικασία με βάση τη θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης.

Κλείνοντας, επισημαίνεται ότι οι πολιτικές που ακολουθούνται στο πλαίσιο άσκησης περιφερειακής πολιτικής πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους την αξιοποίηση των τοπικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων και του ενδογενούς παραγωγικού δυναμικού, δίνοντας σαφώς έμφαση στη δημιουργία του κατάλληλου περιβάλλοντος για την προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων προκειμένου να ενισχυθεί η απασχόληση και κατ' επέκταση η ενεργός εσωτερική ζήτηση, η οποία θα οδηγήσει την οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης.

Βιβλιογραφία

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010, Επενδύοντας στο μέλλον της Ευρώπης, Πέμπτη έκθεση για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή.
- Ινστιτούτο Εργασίας (ΙΝΕ) ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2005, Η ελληνική οικονομία και απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2005.
- Κόνσολας, Ν., 1997, Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Λιαργκόβας, Π., Γιαννιάς, Δ., και Φωτόπουλος, Γ., 2003, Συγκλίσεις και αποκλίσεις της ποιότητας ζωής στην Ελλάδα 1960-2000, Αειχώρος, Τόμος 2, Τεύχος 1.
- Novotny, J., 2007, On the measurement of regional inequality: Does spatial dimension of income inequality matter? *Annals of Regional Science*, 41 (3), 563–580.
- Ξανθός, Γ., Λαδιάς, Χ., και Γενιτσαρόπουλος, Χ., 2012, Περιφερειακές Ανισότητες στην Ελλάδα. Μια πρόταση για την αποτύπωσή τους, 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, 27-30 Σεπτεμβρίου 2012, Βόλος, Βιβλίο Πρακτικών, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας και Εκδόσεις Γράφημα, 1167-1172.
- Πετράκος, Γ., 2004, Περιφερειακές ανισότητες και περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα, Αειχώρος, Τόμος 3, Τεύχος 1.
- Παπαδασκαλόπουλος, Α., και Χριστοφάκης, Μ., 2004., Οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990., Επιθεώρηση οικονομικών επιστημών, 65-88.
- Πολύζος, Σ., 2011, Περιφερειακή Ανάπτυξη, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Τράπεζα της Ελλάδας, 2016, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2015.
- Τσιώτας, Α., Πολύζος Σ., 2012, Ανάλυση των περιφερειακών ανισοτήτων στα επίπεδα ανεργίας στην Ελλάδα με τη χρήση του δείκτη Theil, Αειχώρος, Τεύχος 17.

The effects of the recession of Greek economy on the "balanced" development of the periphery

Christos Genitsaropoulos

Scientific Associate at the Technological Educational Institute of Central Greece

xgenitsaropoulos@teiste.gr

Abstract

This paper examines the evolution of regional disparities in our country in the period 2000-2013 using a GDP index per area by comparing the periods before (2000-2008) and during (2009-2013) recession. The main objective is to estimate the effects of the economic recession in terms of the distribution of income per capita, searching its significance in each prefecture and region. For this purpose, we used the economic inequality metrics, Theil and Hoover, to examine the importance of certain characteristics, such as the per capita GDP and the age composition of the population in order to explain the factors shaping the spatially different economic effects of the recession.

Keywords: Income inequalities, Inequality indicators, Regional development.

Τα αποτελέσματα της μεγάλης ύφεσης στους νομούς και τις περιφέρειες της Ελλάδος – Μία περιγραφική στατιστική ανάλυση με έμφαση στον τουρισμό

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος

Πρόεδρος, Αθηναικό Ίδρυμα Παιδείας & Έρευνας (ΑΠΙΕ)
Επίτιμος Καθηγητής Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Στέρλινγκ, Η.Β.
president@atiner.gr

Περίληψη

Η μελέτη εξετάζει την εξέλιξη του κατά κεφαλή ΑΕΠ στα χρόνια πριν και μετά την πρόσφατη οικονομική κρίση ανά νομό και περιφέρεια της Ελλάδος. Η προσέγγιση είναι περιγραφική και έχει ως σκοπό να διαπιστώσει διαφορές και ομοιότητες στα αποτελέσματα της μεγάλης ύφεσης. Χρησιμοποιούνται δύο δείκτες: ο συντελεστής μεταβλητότητας (coefficient of variation) και ο δείκτης Theil (Theil Statistic). Επιπρόσθετα, τα αποτελέσματα χρησιμοποιούνται για να προσδιοριστούν πιθανοί παράγοντες οι οποίοι μπορούν να εξηγήσουν τις διαφορές μεταξύ νομών και περιφερειών.

Λέξεις κλειδιά: Ύφεση, ΑΕΠ, Νομοί, Περιφέρειες.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία σκοπό έχει να παρουσιάσει και να συγκρίνει τις σχετικές οικονομικές επιδόσεις των νομών και των περιφερειών της Ελλάδος, χρησιμοποιώντας το κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) πριν και κατά τη *μεγάλη ύφεση* (great recession), όπως πλέον αποκαλείται στη διεθνή βιβλιογραφία, που άρχισε στις ΗΠΑ στα τέλη του 2007 και πολύ γρήγορα είχε σημαντικές επιπτώσεις και στην Ευρώπη, με μεγαλύτερη την επίπτωση στην ελληνική οικονομία.

Το κύριο ερευνητικό ερώτημα της μελέτης είναι η διαπίστωση τυχόν διαφοροποιήσεων σε ό,τι αφορά τα αποτελέσματα της ύφεσης στους νομούς και τις περιφέρειες της Ελλάδος, με βάση τα στατιστικά στοιχεία από τις παρατηρήσεις των 51 νομών και των 13 περιφερειών στο χρονικό διάστημα 2000-2013. Τρεις είναι οι πιθανές περιπτώσεις. Πρώτον, η ύφεση είχε ομοιόμορφα αποτελέσματα σε όλους τους νομούς και συνεπώς σε όλες τις περιφέρειες. Δηλαδή, οι διαφορές (ανισότητες) μεταξύ των νομών (περιφερειών) παρέμειναν σταθερές πριν και κατά την ύφεση. Δεύτερον, η ύφεση επηρέασε περισσότερο τις πλουσιότερες περιοχές της χώρας, με αποτέλεσμα να μειωθεί η ανισότητα σε σχέση με τις φτωχότερες περιοχές. Και τρίτον, οι φτωχότερες περιοχές επηρεάστηκαν περισσότερο με αποτέλεσμα την αύξηση των ανισοτήτων. Δύο δείκτες μέτρησης των ανισοτήτων χρησιμοποιούνται: ο συντελεστής μεταβλητότητας και ο δείκτης Theil.

Η εργασία οργανώνεται σε έξι μέρη. Στο επόμενο μέρος της εργασίας γίνεται μία περιληπτική αναφορά στη βιβλιογραφία της λεγόμενης μεγάλης ύφεσης. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται οι δύο δείκτες που επιλέχθηκαν για να δείξουν τα αποτελέσματα της μεγάλης ύφεσης στους νομούς και τις περιφέρειες της Ελλάδος. Στο τέταρτο μέρος παρουσιάζονται και αναλύονται οι μετρήσεις των δεικτών. Στο πέμπτο μέρος εξετάζονται οι διεθνείς τουριστικές ροές ως ένας από τους παράγοντες που μπορούν να εξηγήσουν τις διαφορετικές επιδράσεις της οικονομικής κρίσης στους νομούς και τις περιφέρειες της Ελλάδος. Στο τελευταίο μέρος της εργασίας δίνονται τα συμπεράσματα.

2. Η μεγάλη ύφεση και οι επιπτώσεις της

Η οικονομική κρίση που εμφανίστηκε στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα ήταν η χειρότερη μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η κρίση άρχισε στις ΗΠΑ στο τέλος του 2007 και επεκτάθηκε πολύ γρήγορα στην Ευρώπη. Στο τέλος του 2009 επηρέασε και την Ελλάδα. Στο Παπανίκος (2014) έχω εξετάσει διεξοδικά τη φύση της οικονομικής κρίσης της Ελλάδος.

Οι αιτίες και οι συνέπειες της μεγάλης ύφεσης αποτελούν το αντικείμενο σημαντικών διαφοροποιήσεων μεταξύ των βασικών σχολών της οικονομικής επιστήμης. Για παράδειγμα, η νεοκλασική προσέγγιση διαφέρει σημαντικά από αυτή του Κένυς και φυσικά από την άποψη που είχε ο Μαρξ περί οικονομικών (καπιταλιστικών) κρίσεων¹.

¹Βλέπε Papanikos (1993) για μία συγκριτική ανάλυση των πέντε βασικών σχολών οικονομικής σκέψης: της (νέο)κενσιανής, της μαρξιστικής, της μονεταριστικής, των νέων κλασικών (ορθολογικών προσδοκιών) και των μετακενσιανών. Διαφέρουν στην ιδεολογική προσέγγιση, στην θεωρία για το πώς το οικονομικό σύστημα λειτουργεί και στις πολιτικές που προτείνουν για να λύσουν τα οικονομικά προβλήματα μιας χώρας κυρίως όμως τις οικονομικές κρίσεις. Στην ίδια μελέτη δίνεται και μία εκτενής αναφορά στην σχετικά πολύ πλούσια ιστορική βιβλιογραφία και αρθρογραφία.

Οι Christiano *et al* (2015) εξηγούν τη μεγάλη ύφεση από τη σκοπιά ενός νεοκενσιανού υποδείγματος, προσδιορίζοντας τέσσερις σημαντικές διαταράξεις (σοκ) ως αιτίες: αύξηση της πιστωτικής ρευστότητας, φυγή κεφαλαίων από χρεόγραφα υψηλού κινδύνου σε πιο ασφαλείς επενδύσεις χαρτοφυλακίου, τεχνολογικοί παράγοντες που οδήγησαν στην πτώση της συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής και αλλαγές στις δημόσιες καταναλωτικές δαπάνες.

Ο van Ours (2015) ανέλυσε τα χαρακτηριστικά της κρίσης, χρησιμοποιώντας δείγμα 20 χωρών του ΟΟΣΑ. Βρήκε ότι η μεγάλη ύφεση είχε μεγαλύτερη επίπτωση στην ανεργία των νέων. Και η λύση είναι απλή: προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης.

Σε αντίθεση με άλλες προηγούμενες κρίσεις, όπως αυτή στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η μεγάλη ύφεση δεν συνοδεύτηκε από σημαντικές αποπληθωριστικές πιέσεις στις ΗΠΑ. Όπως εξηγεί ο Watson (2014), στα έξι χρόνια μετά την κρίση του 1980-82, ο πληθωρισμός έπεσε από 8,1% στο 3,5%, ενώ για τα ίδια χρόνια της κρίσης του 2007-2009, ο πληθωρισμός έπεσε από 2,1% στο 1,1%. Και στις δύο κρίσεις, η ανεργία αυξήθηκε το ίδιο. Ο συγγραφέας προσπαθεί να δώσει διάφορες εξηγήσεις για αυτή τη διαφορά βασιζόμενος σε ένα υπόδειγμα της καμπύλης Phillips.

Ο Taylor (2014) εξετάζει το ρόλο της οικονομικής πολιτικής πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη μεγάλη ύφεση. Θεωρεί υπεύθυνη την οικονομική πολιτική που έγινε πιο παρεμβατική για το ύψος και τη διάρκεια της μεγάλης ύφεσης.

Πρόσφατα, οι Bouvet and King (2016) εξέτασαν τις επιπτώσεις της μεγάλης ύφεσης στα εκλογικά αποτελέσματα 32 χωρών του ΟΟΣΑ, που συμπεριλάμβανε και την Ελλάδα. Βρήκαν ότι την περίοδο της μεγάλης ύφεσης οι ψηφοφόροι τείνουν να εκλέγουν «αριστερές» κυβερνήσεις. Η Ελλάδα από το 2009 μέχρι σήμερα (2016), ανέδειξε πέντε κανονικούς και δύο υπηρεσιακούς πρωθυπουργούς, μέσα από μία θυελλώδη πολιτική διαδικασία πέντε βουλευτικών εκλογών και ενός δημοψηφίσματος, που χωρίς καμία αμφιβολία πλέον ανέστρεψε την πορεία εξόδου της χώρας από την ύφεση.

Η πιο δραματική επίπτωση της μεγάλης ύφεσης είναι η μεγάλη μείωση της αξίας του πλούτου των πολιτών (καταναλωτών). Η μεγάλη πτώση στις τιμές των ακινήτων είναι η κύρια αιτία της μείωσης της χρηματικής αξίας του πλούτου, αν και αυτή ήταν το αποτέλεσμα της «φούσκας» στις τιμές των ακινήτων που προηγήθηκε της κρίσης. Οι McKernan *et al* (2014) βρήκαν ότι η μεγάλη ύφεση μείωσε τον πλούτο των νοικοκυριών των ΗΠΑ κατά 28,5%, σχεδόν διπλάσια απώλεια από οποιαδήποτε άλλη κρίση από τη δεκαετία του 1980 και εντεύθεν.

Οι Ng and Wright (2013) δίνουν μία συγκριτική ανασκόπηση των δεδομένων των οικονομικών διακυμάνσεων, που συμπεριλαμβάνουν και τη μεγάλη ύφεση. Συμπεραίνουν ότι κρίσεις, που αρχικώς οφείλονται σε ανισορροπίες στις χρηματοοικονομικές αγορές, διαφοροποιούνται από τις κρίσεις που οφείλονται σε διαταράξεις της προσφοράς ή της νομισματικής πολιτικής. Αυτό απαιτεί και μία άλλη προσέγγιση ανάλογα με το είδος της οικονομικής κρίσης.

Τέλος, ο Lo (2012) έκανε μία ανασκόπηση 21 βιβλίων που αφορούσαν την πρόσφατη οικονομική κρίση. Συμπεραίνει δε ότι δεν υπάρχει μία κοινή αφήγηση σε ό,τι αφορά τις αιτίες της κρίσης και σε πολλές περιπτώσεις δίνονται αντικρουόμενες απόψεις από οικονομολόγους αλλά και άλλους επιστήμονες.

Όλοι, όμως, φαίνεται να συμφωνούν στα συμπτώματα μιας οικονομικής κρίσης, που είναι η ραγδαία μείωση των κατά κεφαλή εισοδημάτων. Επίσης, συμφωνία φαίνεται να υπάρχει και στον τρόπο μέτρησης του κατά κεφαλή εισοδήματος: ο λόγος του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) προς τον πληθυσμό μιας περιοχής ή χώρας. Αυτή η μεταβλητή χρησιμοποιείται και στην παρούσα έρευνα για να δείξει τα αποτελέσματα της μεγάλης ύφεσης στους νομούς και τις περιφέρειες της Ελλάδος.

3. Δείκτες μέτρησης και σύγκρισης της ύφεσης

Σκοπός της εργασίας είναι η σύγκριση των αποτελεσμάτων της ύφεσης στους ελληνικούς νομούς (NUTS III) και τις περιφέρειες (NUTS II). Αν η ύφεση είχε ομοιόμορφη επίδραση, τότε οι ανισότητες μεταξύ των νομών (περιφερειών) θα παρέμειναν οι ίδιες. Αν οι ανισότητες μίκρυναν (μεγάλωσαν), τότε η ύφεση «κτύπησε» τις πλουσιότερες περιοχές περισσότερο (λιγότερο) από ό,τι τις φτωχότερες περιοχές. Και αυτό με δεδομένο ότι η ύφεση μείωσε το κατά κεφαλή ΑΕΠ σε όλους τους νομούς και τις περιφέρειες.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι μέτρησης αυτής της ανισότητας, αλλά εδώ θα χρησιμοποιηθούν δύο δείκτες: ο συντελεστής μεταβλητότητας και ο δείκτης Theil. Ο πρώτος είναι πιο σημαντικός διότι δεν επηρεάζεται από τον πληθωρισμό και αυτό είναι πολύ χρήσιμο στην παρούσα μελέτη, διότι δεν υπάρχουν δείκτες τιμών σε επίπεδο νομών ή περιφερειών. Ο δείκτης Theil είναι ο πιο διαδεδομένος στη σχετική βιβλιογραφία που μετρά εισοδηματικές ανισότητες μεταξύ χωρών και περιφερειών, βλέπε Theil (1967, κεφ. 4). Αυτός είναι ο λόγος που χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη για να ισχυροποιήσει την αξιοπιστία των συμπερασμάτων.

Ο συντελεστής μεταβλητότητας (coefficient of variation) είναι ο λόγος της τυπικής απόκλισης προς τον αριθμητικό μέσο όρο μιας κατανομής:

$$\text{συντελεστής μεταβλητότητας} = (\text{τυπική απόκλιση})/(\text{αριθμητικός μέσος όρος})$$

Το μεγάλο πλεονέκτημα αυτού του δείκτη είναι η ευκολία με την οποία μπορεί να κατασκευαστεί αφού χρειάζονται μόνο οι δύο πρώτες ροπές μιας κατανομής: ο μέσος όρος και η τυπική απόκλιση (διακύμανση). Στην περίπτωση της παρούσης μελέτης, το μεγάλο πλεονέκτημα αυτού του δείκτη είναι ότι από την ίδια του την κατασκευή δεν επηρεάζεται από τον πληθωρισμό. Θεωρητικά ο δείκτης αυτός μπορεί να λάβει τιμές από μηδέν έως άπειρο. Τιμές κοντά στο μηδέν δηλώνουν ίση διανομή εισοδημάτων.

Ο δείκτης Theil υπολογίζεται από τον επόμενο τύπο:

$$T = \sum_{p=1}^n \left\{ \left(\frac{1}{n} \right) * \left(\frac{y_p}{\mu_y} \right) * \ln \left(\frac{y_p}{\mu_y} \right) \right\}$$

όπου T ο δείκτης Theil, n ο αριθμός των νομών (51) ή των περιφερειών (13), y_p το κατά κεφαλή εισόδημα του νομού (ή της περιφέρειας) p , μ_y ο μέσος όρος του κατά κεφαλή εισοδήματος όλων των 51 νομών (ή των 13 περιφερειών) και \ln ο φυσικός λογάριθμος. Ο δείκτης Theil είναι πιο σύνθετος στον υπολογισμό από ότι ο συντελεστής μεταβλητότητας.

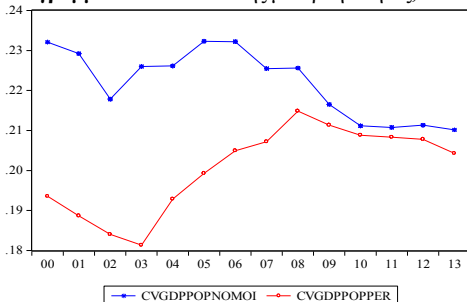
Μία διαχρονική μείωση (αύξηση) των δύο δεικτών δείχνει άμβλυνση (όξυνση) των ανισοτήτων. Οι μετρήσεις των δύο αυτών δεικτών για τους 51 νομούς και τις 13 περιφέρειες της Ελλάδος γίνονται στο επόμενο μέρος της εργασίας.

4. Τα αποτελέσματα της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας ανά νομούς και περιφέρειες

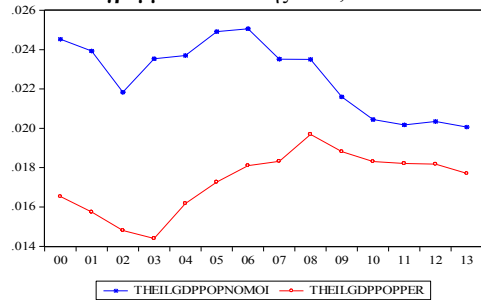
Τα Διαγράμματα 1 και 2 δίνουν τις τιμές του συντελεστή μεταβλητότητας και του δείκτη Theil του κατά κεφαλή ΑΕΠ των 51 νομών και των 13 περιφερειών της Ελλάδος, από το 2000 έως το 2013. Η πάνω γραμμή είναι η μέτρηση των νομών και η κάτω των περιφερειών. Και οι δύο δείκτες δείχνουν ότι υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση της ανισότητας μεταξύ των νομών και των περιφερειών της Ελλάδος. Συνεπώς, η ύφεση δεν είχε τα ίδια αποτελέσματα σε όλους τους νομούς και τις περιφέρειες της Ελλάδος.

Οι καμπύλες των συντελεστών μεταβλητότητας και των δεικτών Theil μπορούν να χωριστούν σε τρεις φάσεις. Από το 2000 μέχρι και το 2002-03 οι ανισότητες μεταξύ των νομών και των περιφερειών αμβλύνθηκαν. Από το 2003 και μέχρι την έναρξη της οικονομικής κρίσης (2007-08) οι ανισότητες διευρύνθηκαν. Η περίοδος της μεγάλης ύφεσης χαρακτηρίζεται από μείωση των ανισοτήτων μεταξύ των νομών και των περιφερειών της χώρας².

Διάγραμμα 1: Ο συντελεστής μεταβλητότητας, 2000-2013

Διάγραμμα 2: Ο δείκτης Theil, 2000-2013

Ο Piacentini (2014) υπολόγισε τις τιμές του δείκτη Theil χρησιμοποιώντας την κατάτμηση της Ελλάδος σε τέσσερις μεγάλες περιφέρειες για την περίοδο 2006-2010. Δεν βρήκε καμία μεταβολή και ο δείκτης κυμαινόταν από 0,19 έως 0,21. Στο Διάγραμμα 2, ο δείκτης Theil για την αντίστοιχη περίοδο, 2006-2010, παραμένει σχετικά σταθερός, στο διάστημα τιμών 0,18-0,19 για τις περιφέρειες της χώρας, επιβεβαιώνοντας αυτά τα αποτελέσματα.

Οι Perugini and Martino (2008) εξέτασαν τους προσδιοριστικούς παράγοντες των περιφερειακών ανισοτήτων της Ευρώπης. Βρήκαν ότι ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά των τοπικών αγορών εργασίας (π.χ. μερική απασχόληση) μπορούν να εξηγήσουν τις διαφορές στο κατά κεφαλή ΑΕΠ. Επίσης, το θεσμικό πλαίσιο σε εθνικό επίπεδο ασκεί σημαντική επίδραση.

Το συμπέρασμα από τα δύο διαγράμματα είναι ότι η μεγάλη ύφεση επηρέασε περισσότερο τους πλουσιότερους νομούς και τις πλουσιότερες περιφέρειες της Ελλάδος. Ο Πίνακας 1 δείχνει αυτό το

²Συνήθως, οι οικονομικές κρίσεις πλήττουν περισσότερο τα φτωχότερα στρώματα των πολιτών, όπως βρήκε και η μελέτη των Bitler and Hoynes (2015) για τις επιπτώσεις της μεγάλης ύφεσης στις ΗΠΑ. Δεν φαίνεται να συμβαίνει το ίδιο, όμως, και για τις φτωχότερες περιοχές όπως η Ελλάδα.

ανισομερές αποτέλεσμα της ύφεσης σε επίπεδο περιφέρειας. Η ανάλυση δεν αλλάζει αν χρησιμοποιηθούν οι νομοί, οι οποίοι δεν παρουσιάζονται εδώ για λόγους οικονομίας χώρου.

Στο σύνολο της χώρας, το ονομαστικό κατά κεφαλή ΑΕΠ μειώθηκε κατά 25% την περίοδο 2008-2013. Δεν υπάρχουν αποπληθωριστές του ΑΕΠ σε επίπεδο νομών και περιφερειών αλλά η ονομαστική μείωση είναι περίπου ίδια με την μείωση σε πραγματικές τιμές. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat (AMECO), το πραγματικό κατά κεφαλή ΑΕΠ μειώθηκε σε επίπεδο χώρας κατά 25,49% την περίοδο 2008-2013, ενώ, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 1, το ονομαστικό κατά κεφαλή ΑΕΠ μειώθηκε κατά 24,69%. Προκύπτει μια ασήμαντη διαφορά μεταξύ πραγματικής και ονομαστικής τιμής, δηλαδή λιγότερο του 1%.

Οι περιοχές της χώρας που επλήγησαν περισσότερο από την ύφεση είναι τα Ιόνια νησιά (32,5%), το Νότιο Αιγαίο (29,6%), το Βόρειο Αιγαίο (27%), η Κρήτη (27%) και η Κεντρική Μακεδονία (26,5%), που περιλαμβάνει τον νομό Χαλκιδικής. Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των περιοχών είναι η σχετικά μεγάλη τους εξάρτηση από τον τουρισμό. Συνεπώς, αξίζει περισσότερη εξέταση αυτή η πτυχή της ύφεσης.

Η περιφέρεια της Δυτικής Μακεδονίας επλήγη λιγότερο, μόνο 6,5% στο σύνολο των έξι χρόνων από το 2008 έως το 2013. Η Αττική, η οποία έχει το μεγαλύτερο κατά κεφαλή ΑΕΠ από τις 13 Περιφέρειες της χώρας, είχε μία αθροιστική επίπτωση της τάξης του 23,9%, κατά τι μικρότερη του μέσου όρου της χώρας του 24,7%.

Εκτός από την Αττική και την Δυτική Μακεδονία, οι περιφέρειες με τη μικρότερη επίπτωση σε σχέση με το μέσο όρο είναι η Πελοπόννησος (21,6%), η Ήπειρος (22,5%), η Θεσσαλία (23,3%), και η Στερεά Ελλάδα (24%). Πάνω από το μέσο όρο επλήγη η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (26%) και η Δυτική Ελλάδα (25,4%).

Πίνακας 1: Κατά κεφαλή ΑΕΠ ανά Περιφέρεια το 2008 και το 2013

	2008	2013	%
ΕΛΛΑΔΑ	21.845	16.451	-24,69
Αττική	29.215	22.238	-23,9
Βόρειο Αιγαίο	17.647	12.881	-27,0
Νότιο Αιγαίο	24.747	17.422	-29,6
Κρήτη	19.176	14.007	-27,0
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	15.568	11.513	-26,0
Κεντρική Μακεδονία	17.437	12.816	-26,5
Δυτική Μακεδονία	16.748	15.652	-6,5
Ήπειρος	14.960	11.590	-22,5
Θεσσαλία	16.363	12.552	-23,3
Ιόνια Νησιά	21.759	14.686	-32,5
Δυτική Ελλάδα	16.393	12.229	-25,4
Στερεά Ελλάδα	19.552	14.858	-24,0
Πελοπόννησος	17.224	13.497	-21,6
Μέσος όρος Περιφερειών	18.984	14.303	-24,7
Τυπική απόκλιση Περιφερειών	4.079	2.922	
Συντελεστής μεταβλητότητας Περιφερειών	0,215	0,204	

5. Ο τουρισμός και η ελληνική κρίση

Η πιο σημαντική παραγωγική δραστηριότητα που διαφοροποιεί τις περιφέρειες της χώρας είναι ο τουρισμός. Οι τουριστικές περιοχές της χώρας επλήγησαν σχετικά περισσότερο από ότι οι μη τουριστικές περιφέρειες για τρεις λόγους. Πρώτον, η μεγάλη διεθνής οικονομική ύφεση μείωσε τα πραγματικά κατά κεφαλή εισοδήματα των χωρών που αποτελούν τους παραδοσιακούς πελάτες της Ελλάδος. Η πτώση του εισοδήματος μείωσε τη ζήτηση για το ελληνικό τουριστικό προϊόν.

Ο Πίνακας 2 δείχνει τη μεγάλη πτώση των κατά κεφαλή εισοδημάτων σε χώρες και περιοχές από όπου προέρχεται το μεγαλύτερο ποσοστό της ζήτησης για τον ελληνικό τουρισμό. Έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι το κατά κεφαλή ΑΕΠ στην ευρωζώνη διατηρήθηκε κάτω από το επίπεδο του 2008 των 29,3 χιλιάδων ευρώ. Ούτε το 2016 προβλέπεται να ξεπεράσει αυτό το επίπεδο. Η Γερμανία, όμως, ανέκαμψε γρήγορα και ήδη από το 2011 το κατά κεφαλή ΑΕΠ ξεπέρασε την τιμή του 2008. Ακολούθησαν οι ΗΠΑ το 2012 και το Ηνωμένο Βασίλειο το 2014.

Πίνακας 2: Κατά κεφαλή ΑΕΠ σε 000€, 2008-2017 (σταθερές τιμές 2010)

Χώρα/ Περιοχή	Νόμισμα	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ευρωζώνη	€	29,3	27,9	28,4	28,8	28,4	28,3	28,5	28,8	29,2	29,7
Γερμανία	€	32,0	30,3	31,6	32,7	32,8	32,8	33,2	33,5	33,9	34,5
Ηνωμένο Βασίλειο	£	25,9	24,6	24,8	25,1	25,2	25,6	26,1	26,6	27,0	27,4
ΗΠΑ	\$	49,3	47,5	48,3	48,7	49,4	49,8	50,6	51,5	52,6	53,6

Πηγή: AMECO

Να σημειωθεί ότι μέρος αυτής της πτώσης στην ευρωζώνη οφείλεται και στη μεγάλη πτώση του κατά κεφαλή ΑΕΠ της Ελλάδος. Οι Έλληνες συμβάλλουν στο 20% περίπου του συνόλου των διανυκτερεύσεων σε ελληνικά τουριστικά καταλύματα και συνεπώς ο ελληνικός τουρισμός επλήγη και από τη μειωμένη ζήτηση των ημεδαπών τουριστών.

Δεύτερον, στα πρώτα χρόνια της ύφεσης, η πολιτική του «σκληρού» ευρώ αύξησε το κόστος του ελληνικού τουριστικού προορισμού ακόμη και για τις χώρες της ευρωζώνης, αφού καθιστούσε τις εκτός ευρωζώνης χώρες τουριστικών προορισμών ελκυστικότερους. Στο Papanikos (2015) έχω εξετάσει την πολιτική του «σκληρού» ευρώ στην οικονομική μεγέθυνση των οικονομιών της ευρωζώνης.

Ο Πίνακας 3 δείχνει την εξέλιξη της συναλλαγματικής ισοτιμίας ευρώ-δολαρίου. Μέχρι το 2008, η συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ ανέβαινε σε σχέση με το δολάριο των ΗΠΑ. Το 2002, το πρώτο έτος κυκλοφορίας του ευρώ, 95 σεντς των ΗΠΑ αγόραζαν ένα ευρώ. Το 2008 χρειαζόταν 147 σεντς των ΗΠΑ για να αγοραστεί ένα ευρώ. Μάλιστα, τον Ιούλιο του 2008 έφθασε και 160 σεντς. Στη διάρκεια της κρίσης το ευρώ έπεφτε αλλά ποτέ δεν έφθασε στα επίπεδα του 2002.

Πίνακας 3: Ευρώ ανά Δολάριο ΗΠΑ

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
0,92	0,90	0,95	1,13	1,24	1,24	1,26	1,37	1,47	1,39	1,33	1,39	1,28	1,33

Τρίτον, μέχρι και το 2012, οι συνεχείς αρνητικές αναφορές των διεθνών μέσων επικοινωνίας για την Ελλάδα απέτρεψαν (φόβισαν) πολλούς ξένους να ταξιδέψουν προς την Ελλάδα, με συνέπεια να προτιμήσουν άλλους τουριστικούς προορισμούς. Από το 2013 και μετά, αυτοί οι λόγοι εξέλειπαν. Μάλιστα, η Ελλάδα ενισχύθηκε από τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στις χώρες της Μέσης Ανατολής και της γειτονικής Τουρκίας. Αυτό και σε συνδυασμό με σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές - όπως η διευκόλυνση έκδοσης άδειας εισόδου (βίζας) από Ρωσία, Τουρκία και Κίνα, και η άρση των δασμών καμποτάζ - είχε ως αποτέλεσμα τη μεγάλη αύξηση του διεθνούς τουριστικού ρεύματος προς την Ελλάδα μετά το 2013.

Οι τρεις αυτοί λόγοι είχαν ως συνέπεια τη σημαντική πτώση της τουριστικής ζήτησης, των τουριστικών εισπράξεων και των μέσων εισπράξεων ανά άφιξη την περίοδο 2007-2012. Στον Πίνακα 4 παρατίθενται τα στοιχεία των τριών αυτών μεταβλητών, από το 2007 έως το 2014.

Οι διεθνείς τουριστικές αφίξεις μειώνονται τα χρόνια της παγκόσμιας μεγάλης ύφεσης από 16,2 εκατομμύρια το 2007, σε 15,9 το 2008, 14,9 το 2009 και 15 εκατομμύρια το 2010. Οι τουριστικές εισπράξεις ακολουθούν την ίδια πτωτική πορεία τα έτη 2009, 2010 και 2012. Μεγάλη αύξηση στα έσοδα παρατηρείται το 2013 και το 2014.

Πίνακας 4: Διεθνείς τουριστικές αφίξεις και εισπράξεις, 2007-2014

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Διεθνείς τουριστικές αφίξεις (000ς)	16.165	15.939	14.915	15.007	16.427	16.947	20.111	24.272
Τουριστικές εισπράξεις (εκατ.)	11.319	11.636	10.400	9.611	10.505	10.442	12.152	13.393
Εισπράξη ανά άφιξη	700	730	697	640	639	616	604	552

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι ο τουρισμός είναι ίσως η μόνη διέξοδος στο οικονομικό τέλμα της ελληνικής ανάπτυξης. Όπως δείχνουν και τα στοιχεία του Πίνακα 1, οι περιφέρειες με το μεγαλύτερο κατά κεφαλή ΑΕΠ είναι αυτές που έχουν και τη μεγαλύτερη τουριστική ανάπτυξη, κυρίως του Νοτίου Αιγαίου και της Κρήτης. Μετά την Αττική, είναι μόνο αυτές οι δύο περιφέρειες που έχουν μεγαλύτερο κατά κεφαλή ΑΕΠ από το μέσο όρο της χώρας.

Συνεπώς, η ανάκαμψη των περιφερειών της χώρας και η έξοδος τους από την τρέχουσα ύφεση θα προέλθει από την αύξηση του τουρισμού. Μακροχρόνια δε, οι περιφέρειες της χώρας μπορούν να βασισθούν στην τουριστική ανάπτυξη με τη δημιουργία μεγάλων τουριστικών υποδομών που θα απολαμβάνουν σημαντικές οικονομίες κλίματος και φάσματος.

Έχω εξηγήσει στο βιβλίο μου (Παπανίκος, 2014) τη φύση και τη μορφή αυτών των επενδύσεων. Ένα παράδειγμα αποτελεί η Περιοχή Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης στο νομό Μεσσηνίας (Costa Navarino), που ακόμη ταλαιπωρείται από τα εμπόδια της ελληνικής δημόσιας διοίκησης και της δικαστικής εξουσίας. Η ολοκληρωμένη (τουριστική) ανάπτυξη απαιτεί μία άλλη ποιότητα θεσμών σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, κάτι το οποίο λείπει σήμερα από τις Ελληνικές περιφέρειες, όπως έχω εξηγήσει στο Παπανίκος (2016).

Ένας μεγάλος σχεδιασμός της μακροχρόνιας τουριστικής ανάπτυξης θα απαιτούσε την προοπτική δημιουργίας τεράστιων σύνθετων τουριστικών μονάδων σε κάθε νομό της χώρας, για παράδειγμα της τάξης των 15 χιλιάδων και πλέον κλινών, που θα επέτρεπε την πλήρη μεγιστοποίηση των οικονομικών κλίμακος που απολαμβάνει η σύγχρονη διεθνής τουριστική αγορά.

Αυτό μπορεί να γίνει μόνο με την προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων που έχουν τα κεφάλαια, την τεχνογνωσία αλλά και, το πιο σημαντικό, την πελατεία. Το μόνο που πρέπει να κάνει η κάθε περιφερειακή ή ακόμη και δημοτική αρχή, είναι να διασφαλίσει (α) τη δωρεάν διάθεση γης και (β) την προστασία αυτών των επενδύσεων από το αδηφάγο ελληνικό δημόσιο όλων των επιπέδων διακυβέρνησης. Θα πρέπει δε να εξαλείψει τις ενισχύσεις και τις επιδοτήσεις κάθε είδους, διότι αυτές συνήθως προσελκύουν προσοδοθήρες και αποτελούν την κύρια πηγή διαφθοράς του ελληνικού δημοσίου. Θα πρέπει δε να σταματήσει τις «ιδέες» για το πώς πρέπει να αναπτυχθεί η περιοχή τους. Το τι πρέπει και τι μπορεί να γίνει σε μια περιοχή, θα το προσδιορίσει αυτός που θα βάλει τα λεφτά του, δηλαδή ο επενδυτής. Ο τελευταίος, όμως, δε θέλει να επενδύσει στην Ελλάδα, κυρίως, διότι η χώρα χαρακτηρίζεται στη διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία ως χώρα διαφθαρμένη με αναποτελεσματική δημόσια διοίκηση και δικαστικές αρχές.

Μία αποτελεσματική προσέγγιση θα ήταν να ισχύει το δικαίωμα μιας χώρας που κατατάσσεται στις κορυφές των χωρών με τη λιγότερη διαφθορά και διοικητική αποτελεσματικότητα. Το αντεπιχείρημα ότι μπορούμε να διορθώσουμε αυτές τις ελληνικές παθογένειες για να προσελκύσουμε άμεσες ξένες επενδύσεις δεν πείθει, ιδιαίτερος άμα κανείς μελετήσει την πρόσφατη αρθρογραφία και βιβλιογραφία για το ρόλο των άτυπων και τυπικών θεσμών στη διαδικασία της μακροχρόνιας οικονομικής ανάπτυξης, όπως έχω εξηγήσει στο Παπανίκος (2016) και Παπανίκος (2015). Ως παράδειγμα, αναρωτιέμαι πόσο διαφορετικά θα ήταν τα πράγματα στα μεταλλεία της Χαλκιδικής, αν ίσχυαν οι νόμοι του Καναδά και ήταν ο Καναδός Υπουργός που θα έβγαζε τις υπουργικές αποφάσεις.

Κάτι τέτοιο θα ήταν σίγουρα ωφέλιμο για τις μη κρατικοδίαιτες και μη παρασιτικές τάξεις του ελληνικού λαού. Όπως εξηγώ αναλυτικά στο βιβλίο μου, βλέπε Παπανίκος (2014), ο μόνος τρόπος για να αποκτήσει η Ελλάδα λαϊκή κυριαρχία στην οικονομία της είναι η άμεση παραχώρηση της ελληνικής κρατικής και δικαστικής κυριαρχίας σε ξένες δυνάμεις. Θα είναι προς όφελος των φτωχότερων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας αλλά και προς όφελος του συνόλου της ελληνικής οικονομίας. Η Ελλάδα χρειάζεται υγιή καπιταλισμό, που μακροχρόνια θα ωφελήσει το σύνολο των πολιτών της χώρας.

6. Συμπεράσματα

Τρία συμπεράσματα προκύπτουν από την παραπάνω ανάλυση. Πρώτον, η αποκαλούμενη μεγάλη ύφεση, που εκδηλώθηκε στην Ελλάδα από το 2009 και μετά, έχει σημαντικές επιπτώσεις σε όλους του νομούς και τις περιφέρειες της χώρας. Καμία περιοχή δεν απέφυγε την ύφεση. Δεύτερον, η ύφεση δεν έχει ομοιόμορφα αποτελέσματα. Οι πλουσιότεροι νομοί και οι πλουσιότερες περιφέρειες επηρεάστηκαν περισσότερο από ό,τι οι φτωχότερες περιοχές. Τρίτον, οι διαφοροποιήσεις στα αποτελέσματα οφείλονται σε ένα μεγάλο βαθμό στη σημαντική πτώση των διεθνών τουριστικών αφίξεων και εισπράξεων, που στηρίζουν οικονομικά τις πλούσιες περιοχές της Ελλάδος.

Με τη σειρά του, η πτώση του τουρισμού οφείλεται σε τρεις λόγους: στην παγκόσμια μεγάλη ύφεση, στην πολιτική της υψηλής συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ και στη δυσφήμιση της Ελλάδος από τα διεθνή μέσα μαζικής επικοινωνίας ως ασφαλούς τουριστικού προορισμού. Τα τελευταία χρόνια ο τουρισμός όχι μόνο έχει ανακάμψει πλήρως αλλά φαίνεται ότι έχει τη δυνατότητα να δώσει μία μεγάλη ώθηση στις μακροχρόνιες αναπτυξιακές προοπτικές της χώρας. Ο τουρισμός έχει τη δυνατότητα να συμβάλλει στην ισόρροπη ανάπτυξη όλων των νομών και των περιφερειών της Ελλάδος. Απαιτείται μία άλλη προσέγγιση, ακόμη κι αν αυτή υπαγορεύει παραχώρηση ελληνικής κρατικής και δικαστικής κυριαρχίας σε άλλες χώρες και αρχές, που παίρνουν άριστα στην καταπολέμηση της διαφθοράς και στην κρατική και δικαστική αποτελεσματικότητα.

Βιβλιογραφία

Bitler, M., and Hoynes, H., 2015, Heterogeneity in the impact of economic cycles and the great recession: Effects within and across the income distribution, *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 105(5): 154–160.

- Bouvet, F., and King, S., 2016, Income inequality and election outcomes in OECD countries: New evidence following the great recession of 2008–2009, *Electoral Studies*, 41(March), 70-79.
- Christiano, L.J., Eichenbaum, M.S., and Trabandt, M., 2015, Understanding the great recession«, *American Economic Journal, Macroeconomics*, 7(1), 110–167.
- Lo, A.W., 2012, Reading about the financial crisis: A twenty-one-book review, *Journal of Economic Literature*, 50(1), 151–178.
- McKernan, S-M, Ratcliffe, C., Steuerle, E., and Zhang, S., 2014, Disparities in wealth accumulation and loss from the great recession and beyond, *American Economic Review, Papers & Proceedings*, 104(5), 240–244.
- Ng, S., and Wright, J.H., 2013, Facts and challenges from the great recession for forecasting and macroeconomic modeling, *Journal of Economic Literature*, 51(4), 1120–1154.
- Παπανίκος, Γ.Θ., 2016, Ποιότητα θεσμών και τοπική οικονομική ανάπτυξη, Κείμενα Επιστημονικών Εισηγήσεων, 19^ο Επιστημονικό Συνέδριο του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων (ΣΕΠ), Λαμία, 12-13 Μαΐου 2016, [http://www.atiner.gr/gtp/Papanikos\(2016\)-Institutions-Lamia.pdf](http://www.atiner.gr/gtp/Papanikos(2016)-Institutions-Lamia.pdf).
- Papanikos, G.T., 2015, The real exchange rate of Euro and Greek economic growth, *Journal of Economic Asymmetries*, 12(November), 100-109.
- Παπανίκος, Γ.Θ., 2015, *Οικονομική Ανάλυση των Κοινοτήτων*, Συζήτηση Στρογγυλού Τραπέζιού, Κοινότητα και Ανάπτυξη, Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων και Αθηναϊκό Ίδρυμα Παιδείας και Έρευνας, Αθήνα, 31 Μαρτίου 2015.
- Παπανίκος, Γ.Θ., 2014, Η Οικονομική Κρίση της Ελλάδος: Μία Ταξική Ανάλυση Υπέρ των Μνημονίων, Αθήνα, ATINER, <http://www.atiner.gr/gtp/2014papbook.pdf>.
- Papanikos, G.T., 1993, The current state of the theory of macroeconomic policy, *Archives of Economic History*, 3(1-2), 31-62.
- Perugini, C., and Martino, G., 2008, Income inequality within European regions: Determinants and effects on growth, *Review of Income and Wealth*, 54(3), 373-406.
- Piacentini, M., 2014, Measuring income inequality and poverty at the regional level in OECD countries, *OECD Statistics Working Papers*, 2014/03, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/5jxzf5khtg9t-en>.
- Taylor, J.B., 2014, The role of policy in the great recession and the weak recovery, *American Economic Review, Papers & Proceedings*, 104(5), 61–66.
- Theil, H., 1967, *Economics and Information Theory*, Amsterdam, North Holland.
- van Ours, J.C., 2015, The great recession was not so great, *Labour Economics*, 34 (June), 1-12.
- Watson, M.W., 2014, Inflation persistence, the NAIRU, and the great recession, *American Economic Review, Papers & Proceedings*, 104(5), 31–36.

**The effects of the great recession on Greek prefectures and regions –
A descriptive statistical analysis with emphasis on tourism**

Gregory T. Papanikos

President, Athens Institute for Education and Research (ATINER)

Honorary Professor of Economics, University of Sterling, U.K.

president@atiner.gr

Abstract

This study examines the evolution of per capita GDP before and after the recent Greek economic crisis by prefecture and region. The approach is descriptive and its purpose is to ascertain differences and similarities of the impact of the great recession. Two indices are used: the coefficient of variation and the Theil index. Furthermore, the results are used to determine possible causal factors which can account for the differences among prefectures and regions.

Keywords: Recession, GDP, Prefectures, Regions.

Καταγεγραμμένη μακροχρόνια ανεργία στην Ελλάδα και ομάδες περιφερειών

Γιώργος Ξανθός

Επίκουρος Καθηγητής TEI Κρήτης
xanthosg@ret.forthnet.gr

Αργυρώ Μουδάτσου

Αναπληρώτρια καθηγήτρια TEI Κρήτης
moudatsou@staff.teicrete.gr

Αλέξανδρος Γαρεφαλάκης

TEI Κρήτης
garefalakis@teicrete.gr

Περίληψη

Σε περιόδους που η οικονομική πολιτική στοχεύει μεταξύ των άλλων σε διαθρωτικές αλλαγές, η χωρική και χρονική έκφραση μεταβολών των βασικών οικονομικών μεγεθών (απασχόληση, ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, κλπ.) αποτυπώνουν τη συντελεσθείσα αναδιάρθρωση. Παραδοσιακά, οι αλλαγές αποτυπώνονται με τη χρήση δεικτών. Στην παρούσα εργασία, αντλώντας δεδομένα από τη διάκριση της καταγεγραμμένης ανεργίας σε μακροχρόνια και μη, το μερίδιο της μακροχρόνιας ανεργίας χρησιμοποιείται τόσο στο επίπεδο της περιφέρειας όσο και στο επίπεδο της χώρας για να ομαδοποιηθούν οι δεκατρείς περιφέρειες της χώρας για τη χρονική περίοδο 2010-2015.

Η ομαδοποίηση γίνεται αφού το μερίδιο της μακροχρόνιας ανεργίας στην περιφέρεια γραφεί ως γινόμενο τεσσάρων λόγων (ratio analysis) και στη συνέχεια διασπαστεί η χρονική μεταβολή του σε τέσσερις διακριτές συνιστώσες. Οι συνιστώσες αυτές αποτυπώνουν: (α) τη γενική τάση μεταβολής του μεριδίου της περιφέρειας στη συνολική ανεργία της χώρας, (β) τους γενικούς παράγοντες που διαφοροποιούν τη τάση μεταβολής του μεριδίου της περιφέρειας στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας από την τάση μεταβολής του μεριδίου της περιφέρειας στη συνολική ανεργία της χώρας, (γ) την επίδραση περιφερειακών παραγόντων που διαφοροποιούν το μερίδιο της μακροχρόνιας ανεργίας στην περιφέρεια από το μερίδιο της μακροχρόνιας ανεργίας στη χώρα, και (δ) τη μεταβολή στη σημαντικότητα που μια περιφέρεια έχει στη διαμορφωθείσα μακροχρόνια ανεργία της χώρας. Στη συνέχεια οι συνιστώσες χρησιμοποιούνται για να ομαδοποιηθούν οι δεκατρείς περιφέρειες της χώρας για τη χρονική περίοδο 2010-2015.

Λέξεις κλειδιά: Μακροχρόνια ανεργία, Ομάδες περιφερειών.

1. Εισαγωγικά

Από το 1994 και για 15 συνεχόμενα έτη το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Ελλάδος σημείωσε αύξηση με ρυθμούς που ξεπερνούσαν κατά πολύ άλλες χώρες της Ευρωζώνης (Παπαδογιάννης, 2015) Τελικά, με αφορμή την πιστωτική κρίση, από το έτος 2010 η ελληνική κοινωνία ζει στους ρυθμούς ενός προγράμματος οικονομικής προσαρμογής, που η στόχευσή του συμπυκνώνεται στη θεραπεία των ελλειμμάτων που παράγει ο δημόσιος τομέας και στη βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους (Υπουργείο Οικονομικών, 2007). Πέρα από την όποια κριτική έχει δεχθεί το πρόγραμμα, η προσπάθεια για την εφαρμογή του αποκάλυψε τη στρεβλή, παρασιτική κατά πολλούς, ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας (Παπανίκος, 2014). Συνέπεια από την εφαρμογή του προγράμματος ήταν και συνεχίζει να είναι η ταχεία μείωση της απασχόλησης, ή από άλλη οπτική η ταχεία αύξηση της ανεργίας. Η αύξηση της ανεργίας και μάλιστα της μακροχρόνιας σε όλες τις περιφέρειες στην Ελλάδα, αποτυπώνεται πολύ καλά στα στατιστικά δεδομένα του Οργανισμού Απασχόλησης του Εργατικού Δυναμικού¹. Η εστίαση στην καταγεγραμμένη μακροχρόνια ανεργία δικαιολογείται από το γεγονός ότι αφενός τα ποσοστά είναι υψηλά και αφετέρου η αυξητική της τάση αποκαλύπτει επιμονή που μπορεί να αποδοθεί στις διαρθρωτικές αδυναμίες της Ελληνικής οικονομίας οι οποίες και διαχέονται και στις ελληνικές περιφέρειες. Την εικόνα των υψηλών ποσοστών στις Ελληνικές περιφέρειες παρουσιάζει ο Πίνακας 1, όπου εύκολα διαπιστώνεται η αυξητική τάση των ποσοστών της καταγεγραμμένης μακροχρόνιας ανεργίας από το έτος 2010 έως και το 2015.

¹Εγγεγραμμένοι στο μητρώο του ΟΑΕΔ με ενεργό δελτίο για συνεχόμενο διάστημα μεγαλύτερο ή ίσο των 12 μηνών.

Πίνακας 1: Ποσοστά καταγεγραμμένης μακροχρόνιας ανεργίας ανά περιφέρεια

Περιφέρεια	Έτος					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ανατολική Μακεδονία κ'Θράκη	35,1%	43,9%	45,6%	43,1%	53,4%	54,8%
Κεντρική Μακεδονία	35,8%	41,9%	47,6%	50,2%	56,9%	57,5%
Δυτική Μακεδονία	39,8%	46,7%	49,1%	48,0%	52,4%	54,6%
Ήπειρος	36,4%	41,2%	44,5%	44,5%	51,8%	56,5%
Θεσσαλία	38,6%	43,3%	46,0%	44,5%	53,5%	56,7%
Ιόνια Νησιά	15,9%	23,7%	26,4%	28,9%	32,1%	33,0%
Δυτική Ελλάδα	41,3%	44,9%	45,3%	45,2%	56,3%	60,2%
Στερεά Ελλάδα	37,7%	42,1%	43,4%	45,6%	53,4%	57,6%
Αττική	28,8%	33,5%	38,9%	44,9%	53,1%	55,8%
Πελοπόννησος	30,9%	34,4%	37,5%	37,8%	47,4%	52,4%
Βόρειο Αιγαίο	27,5%	32,8%	37,9%	37,2%	45,4%	48,7%
Νότιο Αιγαίο	13,9%	19,8%	26,6%	30,3%	35,0%	32,9%
Κρήτη	23,7%	29,1%	34,6%	40,0%	43,7%	43,8%

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία από τον Οργανισμό Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ).

Στη συνέχεια θα δείξουμε το πώς μπορεί να διασπαστεί η μεταβολή του ποσοστού της μακροχρόνιας ανεργίας σε μια περιφέρεια σε συνιστώσες που θα αποτελέσουν βάση για μια πρώτη ομαδοποίηση σε περιφέρειες με κοινά χαρακτηριστικά και το πώς μπορούν να αντληθούν χρήσιμα συμπεράσματα να δικαιολογήσουν την υιοθέτηση ή την απόρριψη πολιτικών ανεργίας.

2. Το υπόδειγμα

Εάν $r = 1, 2, 3, \dots, n$ είναι ο αριθμός περιφερειών στον οποίο έχει διαιρεθεί η χώρα, ο συνολικός αριθμός ανέργων² a_r της περιφέρειας r μπορεί να γραφεί ως το άθροισμα του αριθμού των μακροχρόνια ανέργων $a_{\mu r}$ και του αριθμού των μη μακροχρόνια ανέργων $\alpha_{\beta r}$. Τα αντίστοιχα μεγέθη για το σύνολο της χώρας είναι: a , a_{μ} , a_{β} . Τελικά προκύπτουν οι (1.1) και (1.2):

$$\alpha_r = \alpha_{\mu r} + \alpha_{\beta r} \quad (1.1)$$

$$\alpha = \alpha_{\mu} + \alpha_{\beta} \quad (1.2)$$

Από την (1.1) και την (1.2) προκύπτει ο λόγος (1.3) και (1.4). Παρά το ότι οι λόγοι δίνουν το ίδιο αριθμητικό αποτέλεσμα συγκρίνουν διαφορετικά μεγέθη (Isserman, 1984).

$$\frac{w_{\mu r}}{w_{\mu}} = \frac{(a_{\mu r} / a_r)}{(a_{\mu} / a)} \quad (1.3)$$

$$\frac{w_{\mu r}^{\mu}}{w_r} = \frac{(a_{\mu r} / a_{\mu})}{(a_r / a)} \quad (1.4)$$

Ο πρώτος λόγος $\frac{w_{\mu r}}{w_{\mu}}$ συγκρίνει τα σχετικά ποσοστά (μερίδια) της μακροχρόνιας ανεργίας στις δυο οικονομίες, την περιφέρεια και τη χώρα και εκφράζει τη βαρύτητα που έχει για την περιφέρεια η μακροχρόνια ανεργία σε σύγκριση με την βαρύτητα που έχει η μακροχρόνια ανεργία για το σύνολο της χώρας. Με το δεύτερο λόγο $\frac{w_{\mu r}^{\mu}}{w_r}$ συγκρίνεται η συμμετοχή (μερίδιο) της περιφέρειας στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας με τη συμμετοχή (μερίδιο) της περιφέρειας στη συνολική ανεργία της χώρας (Isard, 1970; Wang and vom Hofe, 2007). Λαμβάνοντας υπόψη τους δύο αυτούς λόγους, η συμμετοχή της μακροχρόνιας ανεργίας στην ανεργία της περιφέρειας $w_{\mu r} = a_{\mu r} / \alpha_r$ μπορεί να γραφεί ως η (2):

²Γενικά μπορεί να είναι το άθροισμα κατηγοριών ανεργίας ανά κλάδο κ.λπ., ή όποια άλλη μεταβλητή είναι χρήσιμη για ανάλυση.

$$w_{\mu r} = w_r \left(\frac{w_{\mu r}^H}{w_r} \right) \left(\frac{w_{\mu r}}{w_{\mu}^H} \right) \left(\frac{w_{\mu}^H}{w_{\mu r}^H} \right) \quad (2)$$

Εκτός από τους δύο λόγους που έχουμε αναφέρει, ο λόγος $w_r = a_r / a$ εκφράζει τη συμμετοχή (μερίδιο) της περιφέρειας στην συνολική ανεργία της χώρας και τέλος με τον λόγο $\frac{w_{\mu}^H}{w_{\mu r}^H}$ συγκρίνεται η συμμετοχή της

μακροχρόνιας ανεργίας στην ανεργία της χώρας με την συμμετοχή της περιφέρειας στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας. Όσο μικρότερος από τη μονάδα είναι ο λόγος τόσο περισσότερο σημαντική είναι η παρουσία της περιφέρειας στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας. Οι λόγοι δεν εκφράζουν μόνο τη σχέση των απολύτων μεγεθών $a_r, a, a_{\mu r}, a_{\mu}$ σε μια δεδομένη χρονική στιγμή αλλά και τη σχέση περιφέρειας-χώρας αναφορικά με τα παραπάνω απόλυτα μεγέθη. Εάν εστιάσουμε στις μεταβολές των λόγων, τότε η σημασία της (2) αυξάνεται (Spiezia and Weiler, 2007). Λογαριθμίζοντας και διαφορίζοντας την (2) προκύπτει η (3):

$$g_{\mu r} = g_r + (g_{\mu r}^H - g_r) + (g_{\mu r} - g_{\mu}^H) + (g_{\mu} - g_{\mu}^H) \quad (3)$$

Από την (3) προκύπτει ότι ο ρυθμός $g_{\mu r}$, με τον οποίο μεταβάλλεται το ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας της περιφέρειας, διασπάται στο άθροισμα τεσσάρων συνιστωσών:

- (α) Στη συνιστώσα g_r στην οποία ενσωματώνεται και εκφράζεται η γενική τάση μεταβολής της συμμετοχής της περιφέρειας στην ανεργία της χώρας.
- (β) Στη συνιστώσα $(g_{\mu r}^H - g_r)$ που εκφράζει τους γενικούς παράγοντες που διαφοροποιούν την μεταβολή της συμμετοχής της περιφέρειας στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας από τη μεταβολή στη συμμετοχή της περιφέρειας στη συνολική ανεργία της χώρας.
- (γ) Στη συνιστώσα $(g_{\mu r} - g_{\mu}^H)$ που εκφράζει τους περιφερειακούς παράγοντες που επιδρούν και διαφοροποιούν τη συμμετοχή της περιφερειακής μακροχρόνιας ανεργίας στην ανεργία της περιφέρειας από τη μεταβολή της συμμετοχής της μακροχρόνιας ανεργίας στην ανεργία της χώρας.
- (δ) Στη συνιστώσα $(g_{\mu} - g_{\mu}^H)$ που εκφράζει το βαθμό ανταπόκρισης της συμμετοχής της περιφέρειας στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας, όταν μεταβάλλεται η συμμετοχή της μακροχρόνιας ανεργίας στην ανεργία της χώρας.

Στην ομαδοποίηση³ των περιφερειών τα πρόσημα των συνιστωσών: g_r και $(g_{\mu r}^H - g_r)$, δημιουργούν τις παρακάτω τέσσερις ομάδες περιφερειών με τα εξής χαρακτηριστικά:

- Ομάδα 1: Περιφέρειες που έχουν αυξήσει τη συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας περισσότερο από όσο έχουν αυξήσει τη συμμετοχή τους στη συνολική ανεργία της χώρας.
- Ομάδα 2: Περιφέρειες που έχουν αυξήσει τη συμμετοχή τους στη συνολική ανεργία της χώρας και η συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας έχει μειωθεί ή έχει μείνει λιγότερο από την αύξηση της συμμετοχής της περιφέρειας στη συνολική ανεργία της χώρας.
- Ομάδα 3: Περιφέρειες που έχουν μειώσει τη συμμετοχή τους στη συνολική ανεργία της χώρας, και η συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία έχει αυξηθεί ή έχει μείνει μειωθεί αλλά λιγότερο από τη μείωση της συμμετοχής της περιφέρειας στη συνολική ανεργία της χώρας.
- Ομάδα 4: Περιφέρειες που έχουν μειώσει τη συμμετοχή τους τόσο στη μακροχρόνια ανεργία όσο και στη συνολική ανεργία της χώρας και μάλιστα η συμμετοχή τους στην μακροχρόνια ανεργία της χώρας έχει μειωθεί περισσότερο.

3. Εφαρμογή

Από την ανάλυση των διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων της καταγεγραμμένης ανεργίας προέκυψε ότι ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων στο σύνολο της χώρας αυξήθηκε κατά 133328 άτομα κατά την περίοδο 2010-2012 και κατά 131004 άτομα κατά την περίοδο 2012-2015. Εξ αιτίας της περίπου ισόποσης απόλυτης μεταβολής του αριθμού των καταγεγραμμένων μακροχρόνια ανέργων της χώρας το υπόδειγμα (3) εφαρμόστηκε για τις μεταβολές 2010-2012 και 2012-2015 και για τις δεκατρείς περιφέρειες της χώρας. Οι τιμές των συνιστωσών και οι ομάδες των περιφερειών παρουσιάζονται στους Πίνακες 2, 3 και 4 αντίστοιχα.

³Επειδή τα δεδομένα είναι απογραφικά, οι ομάδες δεν είναι το πιθανό αποτέλεσμα σφαλμάτων δειγματοληψίας αλλά αποτέλεσμα των διαφορετικών, ως προς το πρόσημο, τιμών των συνιστωσών g_r και $(g_{\mu r}^H - g_r)$ της (3).

Πίνακας 2: Τιμές συνιστωσών περιόδου 2010-12

Περιφέρεια	[1]=[2]+[3]+[4]+[5]	[2]	[3]	[4]	[5]
	$g_{\mu r}$	g_r	$(g_{ir}^{in} - g_r)$	$(g_{\mu r} - g_{\mu m})$	$(g_{\mu m} - g_{\mu r}^{in})$
Ανατολική Μακεδονία κ' Θράκη	0,302	-0,154	0,007	0,011	0,439
Κεντρική Μακεδονία	0,331	-0,056	0,029	0,040	0,318
Δυτική Μακεδονία	0,232	-0,148	-0,039	-0,059	0,478
Ήπειρος	0,222	-0,025	-0,052	-0,069	0,368
Θεσσαλία	0,191	-0,008	-0,077	-0,100	0,377
Ιόνια Νησιά	0,656	-0,127	0,247	0,365	0,172
Δυτική Ελλάδα	0,098	0,042	-0,156	-0,193	0,405
Στερεά Ελλάδα	0,151	0,062	-0,115	-0,140	0,345
Αττική	0,353	0,095	0,052	0,061	0,144
Πελοπόννησος	0,213	0,050	-0,063	-0,078	0,305
Βόρειο Αιγαίο	0,376	-0,018	0,065	0,085	0,245
Νότιο Αιγαίο	0,911	-0,317	0,327	0,619	0,282
Κρήτη	0,458	0,033	0,133	0,167	0,125

Πίνακας 3: Τιμές συνιστωσών περιόδου 2012-15

Περιφέρεια	[1]=[2]+[3]+[4]+[5]	[2]	[3]	[4]	[5]
	$g_{\mu r}$	g_r	$(g_{ir}^{in} - g_r)$	$(g_{\mu r} - g_{\mu m})$	$(g_{\mu m} - g_{\mu r}^{in})$
Ανατολική Μακεδονία κ' Θράκη	0,201	-0,044	-0,080	-0,109	0,433
Κεντρική Μακεδονία	0,207	-0,058	-0,074	-0,102	0,442
Δυτική Μακεδονία	0,112	0,031	-0,156	-0,198	0,434
Ήπειρος	0,270	0,032	-0,031	-0,040	0,308
Θεσσαλία	0,231	0,101	-0,066	-0,078	0,274
Ιόνια Νησιά	0,252	0,038	-0,045	-0,057	0,317
Δυτική Ελλάδα	0,327	0,157	0,015	0,017	0,137
Στερεά Ελλάδα	0,328	0,053	0,015	0,019	0,242
Αττική	0,435	-0,039	0,092	0,125	0,257
Πελοπόννησος	0,399	0,098	0,075	0,090	0,136
Βόρειο Αιγαίο	0,287	0,185	-0,021	-0,023	0,145
Νότιο Αιγαίο	0,238	-0,091	-0,050	-0,072	0,450
Κρήτη	0,267	0,020	-0,033	-0,043	0,320

Πίνακας 4: Ομάδες περιφερειών περιόδων 2010-12 και 2012-15

Περιφέρεια	Ομάδα [1]	Ομάδα [2]	Ομάδα [3]	Ομάδα [4]
Ανατολική Μακεδονία κ' Θράκη			2010-12	2012-15
Κεντρική Μακεδονία			2010-12	2012-15
Δυτική Μακεδονία		2012-15		2010-12
Ήπειρος		2012-15		2010-12
Θεσσαλία		2012-15		2010-12
Ιόνια Νησιά		2012-15	2010-12	
Δυτική Ελλάδα	2012-15	2010-12		
Στερεά Ελλάδα	2012-15	2010-12		
Αττική	2010-12		2012-15	
Πελοπόννησος	2012-15	2010-12		
Βόρειο Αιγαίο			2010-12	
			2012-15	
Νότιο Αιγαίο			2010-12	2012-15
Κρήτη	2010-12	2012-15		

4. Συμπεράσματα

Έχοντας υπόψη ότι: α) για όλες τις περιφέρειες, η τιμή της συνιστώσας ($g_{\mu} - g_{\mu}^{\mu}$) είναι μεγαλύτερη από το μηδέν, και β) για τουλάχιστον μία περιφέρεια, η τιμή της συνιστώσας ($g_{\mu}^{\mu} - g_r$) επίσης είναι μεγαλύτερη από το μηδέν, το πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει και αφορά στο σύνολο της χώρας είναι ότι και στις δύο περιόδους που εξετάζουμε, το ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας στη συνολική ανεργία της χώρας έχει αυξηθεί. Επίσης, από τον Πίνακα 1 συνάγεται ότι το ποσοστό της περιφερειακής ανεργίας αυξήθηκε σε όλες τις περιφέρειες, τόσο μεταξύ των ετών 2010-2012 όσο και μεταξύ των ετών 2012-2015. Ειδικότερα και όσον αφορά στις περιφέρειες:

1. Οι περιφέρειες Αττικής και Κρήτης ανήκουν στην ομάδα 1 την περίοδο 2010-2012. Έχουν αυξήσει τη συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας περισσότερο από όσο την έχουν αυξήσει στη συνολική ανεργία της χώρας. Επίσης το μερίδιο της περιφερειακής μακροχρόνιας ανεργίας και στις δύο περιφέρειες αυξήθηκε περισσότερο συγκρινόμενο με την αύξηση του μεριδίου της μακροχρόνιας ανεργίας στο επίπεδο της χώρας. Την περίοδο 2012-2015 η Αττική ανήκει στην Ομάδα 3. Έχει μειώσει την συμμετοχή της στη συνολική ανεργία της χώρας. Όσο αφορά στη συμμετοχή της στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας, ή την έχει αυξήσει ή την έχει μειώσει αλλά λιγότερο σε σχέση με τη μείωση της συμμετοχής της στη συνολική ανεργία της χώρας⁴. Επίσης το μερίδιο της περιφερειακής μακροχρόνιας ανεργίας στη περιφέρεια αυξήθηκε περισσότερο συγκρινόμενο με την αύξηση του μεριδίου της μακροχρόνιας ανεργίας στο επίπεδο της χώρας. Η Κρήτη ανήκει στην ομάδα 2. Έχει αυξήσει τη συμμετοχή της στη συνολική ανεργία της χώρας. Όσον αφορά στη συμμετοχή της στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας, ή την έχει αυξήσει λιγότερο συγκρινόμενη με την αύξηση συμμετοχής της περιφέρειας στη συνολική ανεργία της χώρας ή την έχει μειώσει. Το μερίδιο της περιφερειακής μακροχρόνιας ανεργίας αυξήθηκε στη περιφέρεια αλλά λιγότερο σε σχέση με την αύξηση του μεριδίου της μακροχρόνιας ανεργίας στο επίπεδο της χώρας.

2. Οι περιφέρειες Δυτικής Ελλάδας, Στερεάς Ελλάδας και Πελοποννήσου ανήκουν στην ομάδα 2 την περίοδο 2010-2012. Έχουν αυξήσει τη συμμετοχή τους στη συνολική ανεργία της χώρας. Όσον αφορά στη συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας ή την έχουν αυξήσει λιγότερο συγκρινόμενη με την αύξηση συμμετοχής των περιφερειών στη συνολική ανεργία της χώρας ή την έχουν μειώσει. Το μερίδιο της περιφερειακής μακροχρόνιας ανεργίας αυξήθηκε στις περιφέρειες, αλλά λιγότερο σε σχέση με την αύξηση του μεριδίου της μακροχρόνιας ανεργίας στο επίπεδο της χώρας. Την περίοδο 2012-2015 και οι τρεις περιφέρειες ανήκουν στην ομάδα 1. Έχουν αυξήσει τη συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας περισσότερο από όσο την έχουν αυξήσει στη συνολική ανεργία της χώρας. Επίσης το μερίδιο της περιφερειακής μακροχρόνιας ανεργίας και στις τρεις περιφέρειες αυξήθηκε περισσότερο συγκρινόμενο με την αύξηση του μεριδίου της μακροχρόνιας ανεργίας στο επίπεδο της χώρας.

3. Οι περιφέρειες Ιονίων Νήσων Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, Κεντρικής Μακεδονίας και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης ανήκουν στην ομάδα 3 την περίοδο 2010-2012. Έχουν μειώσει τη συμμετοχή τους στη συνολική ανεργία της χώρας. Όσον αφορά στη συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας, ή την έχουν αυξήσει ή την έχουν μειώσει, αλλά λιγότερο σε σχέση με τη μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική ανεργία της χώρας. Επίσης το μερίδιο της περιφερειακής μακροχρόνιας ανεργίας στις περιφέρειες αυξήθηκε περισσότερο συγκρινόμενο με την αύξηση του μεριδίου της μακροχρόνιας ανεργίας στο επίπεδο της χώρας. Την περίοδο 2012-2015 οι περιφέρειες Ιονίων Νήσων και Βορείου Αιγαίου ανήκουν στην ομάδα 2. Έχουν αυξήσει τη συμμετοχή τους στη συνολική ανεργία της χώρας. Όσον αφορά στη συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας, ή την έχουν αυξήσει λιγότερο συγκρινόμενη με την αύξηση συμμετοχής των περιφερειών στη συνολική ανεργία της χώρας ή την έχουν μειώσει. Το μερίδιο της περιφερειακής μακροχρόνιας ανεργίας αυξήθηκε στις περιφέρειες, αλλά λιγότερο σε σχέση με την αύξηση του μεριδίου της μακροχρόνιας ανεργίας στο επίπεδο της χώρας. Οι περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου, Κεντρικής Μακεδονίας και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης ανήκουν στην ομάδα 4. Η συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας έχει μειωθεί περισσότερο από τη μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική ανεργία της χώρας. Επίσης το μερίδιο της μακροχρόνιας περιφερειακής ανεργίας έχει αυξηθεί λιγότερο σε σχέση με την αύξηση του στο επίπεδο της χώρας

4. Οι περιφέρειες Δυτικής Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας, ανήκουν στη ομάδα 4 την περίοδο 2010-2012, Η συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας έχει μειωθεί περισσότερο από τη μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική ανεργία της χώρας. Επίσης το μερίδιο της μακροχρόνιας περιφερειακής

⁴Εύκολα με ένα πίνακα ανάλογο του Πίνακα 1, όπου θα έχουν παρατεθεί τα μερίδια κάθε περιφέρειας στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας, από τις ομάδες 2 και 3 προκύπτουν τέσσερις (4) υποομάδες, ανεβάζοντας το συνολικό αριθμό των ομάδων σε έξι (6).

ανεργίας έχει αυξηθεί λιγότερο σε σχέση με την αύξηση του στο επίπεδο της χώρας. Την περίοδο 2012-2015 και οι τρεις περιφέρειες ανήκουν στην ομάδα 2. Έχουν αυξήσει τη συμμετοχή τους στη συνολική ανεργία της χώρας. Όσον αφορά στη συμμετοχή τους στη μακροχρόνια ανεργία της χώρας, ή την έχουν αυξήσει λιγότερο συγκρινόμενη με την αύξηση συμμετοχής των περιφερειών στη συνολική ανεργία της χώρας ή την έχουν μειώσει. Το μερίδιο της περιφερειακής μακροχρόνιας ανεργίας αυξήθηκε στις περιφέρειες, αλλά λιγότερο σε σχέση με την αύξηση του μεριδίου της μακροχρόνιας ανεργίας στο επίπεδο της χώρας

Ολοκληρώνοντας, επισημαίνουμε ότι η ομαδοποίηση των περιφερειών με κριτήριο τη μακροχρόνια ανεργία και τη διάσπασή της σε συνιστώσες, είναι ένα πρώτο βήμα στην ανάλυση που θα αναζητήσει τις ερμηνευτικές μεταβλητές, που αφορούν αφενός στις ομαδοποιήσεις και αφετέρου στις αλλαγές στις ομάδες.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Isard, W., 1970, *Methods of Regional analysis: an Introduction to Regional science*, The MIT.

Isserman, A. M., 1984, *The Location Quotient Approach to Estimating Regional Economic Impact*.

Spieza, V., and Weiler, S., 2007, *Understanding Regional Growth, The Review of Regional Studies*, Vol. 37.

Wang, X., and vom Hofe, R., 2007, *Research Methods in Urban and Regional Planning*, Tsinghua University Press, Beijing, and Springer, Berlin.

Ελληνική

Παπαδογιάννης, Γ., 2015, *Από το μεγάλο Πάρτι στη Χρεοκοπία*, εκδόσεις Παπαδόπουλος.

Παπανίκος, Γ., 2014, *Η Οικονομική Κρίση της Ελλάδος - Μια ταξική Ανάλυση Υπέρ των Μνημονίων*, Αθηναϊκό Ινστιτούτο Εκπαίδευσης και Έρευνας, Αθήνα.

Υπουργείο Οικονομικών, 2007, *Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς 2007-2013*.

Long term unemployment in Greece and groups of regions

George Xanthos

Assistant Professor

Technological Education Institute of Crete

xanthosg@ret.forthnet.gr

Argyro Moudatsou

Associated professor

Technological Education Institute of Crete

moudatsou@staff.teicrete.gr

Alexandros Garefalakis

Technological Education Institute of Crete

garefalakis@teicrete.gr

Abstract

In times when the economic policies aim inter alia on structural changes, the spatial and temporal expression of changes in key economic figures (employment, Gross Domestic Product, etc.) reflect upon the restructuring implemented. Traditionally, changes are captured with the use of indicators. This research draws data from registered long and short-term unemployment figures; and uses long-term figures (examined both in terms of national and per region date) to divide the thirteen regions, of the country, into groups for a period between 2010 and 2015. The groups are created after the share of long-term unemployment is estimated as the product of four ratios and then divided into four (4) components based on time variations. These components reflect: (a) the general trends of change in the share of each region in the national unemployment rates, (b) the factors that differentiate the trends of change in the share of the region in long-term unemployment on a national level, from the trends of change in the share of the region in total unemployment on a national level, (c) the effects of regional factors that differentiate the share of long-term unemployment in the region from the share of long-term unemployment in the country, and (d) the change in the significance that a region has formed in the country's long-term unemployment. Thereafter, these factors are used to group the thirteen (13) regions of the country for the period 2010 – 2015.

Keywords: Long-term unemployment, Regional groups.

Το περιφερειακό πρόβλημα και οι περιφερειακές ανισότητες μετά το τέλος του Γ΄ ΚΠΣ

Τρύφων Εξάρχου

Προϊστάμενος Δ/σης Οικονομικού Περιφέρειας Αν. Μακεδονίας και Θράκης
Υπ. Διδάκτωρ Τμήματος Οικονομικών Επιστημών, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
texarchou@pamth.gov.gr

Διονύσιος Χιόνης

Καθηγητής Τμήματος Οικονομικών Επιστημών, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
dchionis@ierd.duth.gr

Περίληψη

Ο συντελεστής Gini για τα έτη 1981, 1991, 2001 και 2011, ο συντελεστής Gini-Hirschman για τα έτη 2000 και 2010 και η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία, υπολογίστηκαν με σκοπό την παραγωγή συγκρίσιμων στοιχείων για την αρχή και το τέλος της περιόδου του Γ΄ ΚΠΣ καθώς και των προηγούμενων ετών. Επίσης, από την υφιστάμενη βιβλιογραφία παρουσιάζονται και σχολιάζονται οι ανισότητες μεταξύ των περιφερειών στην Ελλάδα και στο εσωτερικό της ΕΕ με τη μέθοδο β-σύγκλισης και σ-σύγκλισης, το ποσοστό ανεργίας κατά την περίοδο υλοποίησης του Γ΄ ΚΠΣ, και ο δείκτης Theil μαζί με το δείκτη κατανομής εισοδήματος (S80/S20).

Λέξεις-κλειδιά: Περιφερειακές ανισότητες, Δείκτης Gini, Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ).

1. Εισαγωγή – Μεθοδολογία

Στην εργασία αυτή, μετά από μια σύντομη περιγραφή των εννοιών του περιφερειακού προβλήματος και των περιφερειακών ανισοτήτων, προχωρούμε στην ανάλυση της θεωρητικής προσέγγισης με βιβλιογραφική επισκόπηση σε συγγράμματα και αποτελέσματα διαφόρων ερευνών. Στη συνέχεια, λαμβάνοντας υπόψη τα ερευνητικά υποδείγματα προηγούμενων ετών και διευρύνοντας τη βάση δεδομένων με τα νέα στατιστικά μακροοικονομικά στοιχεία, επιλέγουμε ποιои από τους συντελεστές μέτρησης ανισοτήτων μπορούν να έχουν συνέχεια και εφαρμογή στην ανάλυση του Γ΄ ΚΠΣ.

Η έρευνά μας ξεκίνησε με τη συγκέντρωση των δευτερογενών στοιχείων (π.χ. ερευνητικές εργασίες, επιστημονικά άρθρα) και των πρωτογενών (π.χ. ΕΛΣΤΑΤ) και την ταξινόμησή τους κατά κατηγορία. Στον υπολογισμό του συντελεστή Gini λάβαμε υπόψη μας την υφιστάμενη βιβλιογραφία και συνεχίσαμε με τον ίδιο τρόπο για τα έτη 2001 και 2011 που είναι τα έτη απογραφής του πληθυσμού στην Ελλάδα και συμπίπτουν με τα έτη υλοποίησης του Γ΄ ΚΠΣ. Έτσι έχουμε συγκρίσιμα στοιχεία της αρχής και της λήξης του Γ΄ ΚΠΣ για όλες τις Περιφέρειες και μπορούμε να διαπιστώσουμε και να σχολιάσουμε τις μεταβολές. Με πρωτογενή στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, κατόπιν δικής μας επεξεργασίας, καταλήξαμε σε τρεις πίνακες, όπου, για τα έτη 2000 και 2010 (αρχή και λήξη του Γ΄ ΚΠΣ), υπολογίσαμε το συντελεστή Gini-Hirschman, που μας δείχνει το βαθμό συγκέντρωσης σε ένα τομέα παραγωγής. Ακολούθως παραθέτουμε κάποιους δείκτες που θεωρούνται σημαντικοί και προέρχονται μέσα από ερευνητικές εργασίες, όπως ο περιφερειακός πολλαπλασιαστής, η β-σύγκλιση και σ-σύγκλιση, ο δείκτης κατανομής εισοδήματος (S80/S20), η ανεργία την περίοδο υλοποίησης του Γ΄ ΚΠΣ, ο δείκτης Theil, και κάνουμε μια δική μας σύγκριση στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) των περιφερειών για τα έτη 2000 και 2010.

2. Το περιφερειακό πρόβλημα και οι περιφερειακές ανισότητες

Ως «περιφερειακό πρόβλημα» ορίζεται η ύπαρξη χωρικής ασυμμετρίας στην αναπτυξιακή διαδικασία μιας χώρας ή ενός ευρύτερου γεωγραφικού χώρου (π.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση) και η επακόλουθη περιφερειακή οικονομική και κοινωνική ανισορροπία. Η επιδιωκόμενη οικονομική ανάπτυξη, πέραν του συνολικού ποσοτικού της μεγέθους, επιβάλλεται να συμπεριλάβει ως βασικό της στοιχείο και τον όρο «ισόρροπη ανάπτυξη». Ως «ισόρροπη ανάπτυξη» εννοούμε την ανάπτυξη εκείνη που δεν κατευθύνει τις ανεπτυγμένες περιφέρειες να αναπτύσσονται με ρυθμούς ταχύτερους από εκείνους των λιγότερο αναπτυγμένων. Αντίθετα, βοηθά τις περιφέρειες που βρίσκονται σε σχετικά δυσχερέστερη θέση, να βελτιωθούν με ρυθμό μεγαλύτερο εκείνου των αναπτυγμένων (Πολύζος, 2011, σελ. 45). Σύμφωνα με τον Λαγό (2007, σελ. 215), οι περιφερειακές οικονομικές ανισότητες είναι μια κατάσταση που σχεδόν τείνει να γίνει φυσική. Στην ιστορική πορεία της ανθρωπότητας, οι ανισότητες ήταν και είναι παρούσες. Άλλοτε ήταν σε κατάσταση ελέγχου και άλλοτε απειλούσαν την οικονομική και κοινωνική συνοχή.

Οι παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση του περιφερειακού προβλήματος, είναι γεωγραφικοί παράγοντες, η δομή της οικονομίας των περιφερειών, χαμηλή σχετική κινητικότητα εργασίας και κεφαλαίου, θεσμικοί παράγοντες, πολιτικοί παράγοντες, πολιτιστικοί παράγοντες, εξωτερικές οικονομίες, περιβαλλοντικοί παράγοντες, έλλειψη διάχυσης καινοτομικών δραστηριοτήτων, εξωτερικός έλεγχος και περιορισμένη επιχειρηματική πρωτοβουλία (Κόνσολας, 1997, σελ.53-60). Όταν λοιπόν μια περιφέρεια, για κάποιο λόγο (π.χ. αφθονία κεφαλαίου), αναπτύσσεται περισσότερο από τις άλλες, δημιουργούνται συνθήκες αύξησης του οριακού

προϊόντος της εργασίας και των μισθών και μείωσης του οριακού προϊόντος του κεφαλαίου. Αφού δεν υπάρχουν θεσμικά εμπόδια, θα υπάρξει μεταναστευτικό ρεύμα εργαζομένων προς την περιφέρεια αυτή, για να επωφεληθεί από τους υψηλότερους μισθούς, ενώ ταυτόχρονα το κεφάλαιο θα μετακινηθεί προς τις λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες για να επιτύχει μεγαλύτερα κέρδη (Μαραβέγιας, 1990, σελ. 98).

Η θεωρητική διερεύνηση της σχέσης μεταξύ οικονομικής μεγέθυνσης και εισοδηματικής ανισότητας – και συγκεκριμένα του τρόπου με τον οποίο η διαδικασία της οικονομικής μεγέθυνσης επιδρά στην ανισότητα, αναπτύχθηκε σημαντικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 από τον Simon Kuznets (1955). Η σχέση ανάμεσα στο κατά κεφαλήν ακαθάριστο προϊόν (ΑΕΠ) και την ανισότητα στη διανομή του εισοδήματος μπορεί να πάρει τη μορφή ενός ανεστραμμένου U. Σύμφωνα με τον Kuznets, η οικονομική ανάπτυξη στα πρώτα στάδια της συνοδεύεται με αύξηση της ανισότητας. Όσο όμως η οικονομία ωριμάζει, το εισόδημα αρχίζει να διαχέεται σε πιο χαμηλά εισοδηματικά στρώματα. Συνεπώς, στο τελευταίο στάδιο της οικονομικής μεγέθυνσης, η σχέση ανισότητας και μεγέθυνσης ανατρέπεται, έτσι ώστε να έχουμε ταυτόχρονη αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος μαζί με μείωση των ανισοτήτων. Οι Alderson and Nielsen (2002), χρησιμοποιώντας δεδομένα για 16 χώρες του ΟΟΣΑ για την περίοδο 1967-1992, έδειξαν ότι επιβεβαιώνεται εμπειρικά η ύπαρξη μιας καμπύλης σχήματος U για τη σχέση μεταξύ οικονομικής μεγέθυνσης και ανισότητας (μετρούμενης με το δείκτη Gini) στις ανεπτυγμένες κοινωνίες.

Η μελέτη των Vicente and Borge (2000), έδειξε, μεταξύ άλλων, πως η καμπύλη που σκιαγραφεί τη σχέση μεγέθυνσης και ανισότητας, μπορεί να πάρει διαφορετική μορφή από αυτή που υπέθεσε ο Kuznets, αν υποθέσει κανείς μια συνεχή μείωση της διαφοράς του μέσου εισοδήματος στον αγροτικό τομέα από το εισόδημα στον βιομηχανικό. Πιο συγκεκριμένα, είναι πιθανόν το ανεστραμμένο U να χαρακτηρίζει την εν λόγω σχέση μέχρι ένα συγκεκριμένο σημείο, αλλά σε ένα πολύ εξελιγμένο επίπεδο της εκβιομηχάνισης, η ανισότητα να αυξάνεται εκ νέου.

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η οικονομική μεγέθυνση (αύξηση του ΑΕΠ) δεν είναι από μόνη της πανάκεια για τη μείωση των ανισοτήτων. Αντίθετα δε, όσον αφορά στις ανισότητες την περίοδο της ύφεσης της οικονομίας μας, ο Παπανίκος (2014), βασιζόμενος σε στοιχεια μετρούμενα με το δείκτη Gini (IMF, 2014, σελ.47), αναφέρει ότι, συγκρινόμενοι με άλλες χώρες, είχαμε μεγάλη μείωση των ανισοτήτων και μετακύλιση του κόστους των μνημονίων στις προνομιούχες τάξεις της.

3. Αξιολόγηση μέσω μακροοικονομικών δεικτών

3.1. Συντελεστής Gini

Χρησιμοποιείται ευρύτητα για να εκφράσει την ανισότητα των εισοδημάτων σε μία κοινωνία. Οι τιμές του κυμαίνονται μεταξύ 0 και 100 (ή 0 και 1 αντίστοιχα). Τιμές του συντελεστή Gini πλησίον του 0 δείχνουν ισότητα εισοδημάτων, ενώ τιμές πλησίον του 100 δείχνουν μεγάλη ανισότητα των εισοδημάτων. Συνεπώς, χώρες με χαμηλό συντελεστή Gini διακρίνονται για τη μικρή ανισότητα των εισοδημάτων μεταξύ των πολιτών τους, ενώ αντίστοιχα χώρες με μεγαλύτερο συντελεστή Gini χαρακτηρίζονται από μεγάλη εισοδηματική ανισότητα μεταξύ των πολιτών τους (Λώλος, 2009, σελ.113). Ο συντελεστής Gini μετρά τις αποκλίσεις μιας παρατήρησης από όλες τις άλλες παρατηρήσεις που αναφέρονται σε μια μεταβλητή και δίνεται από τον τύπο:

$$\frac{1}{2} \sum_{r=1}^n \sum_{\pi=1}^n PrP\pi \left| \frac{Yr}{Pr} - \frac{Y\pi}{P\pi} \right|$$

όπου, Pr: η συμμετοχή της χωρικής μονάδας r στον συνολικό πληθυσμό της ανώτερης χωρικής μονάδας· Pπ: η συμμετοχή της χωρικής μονάδας π στον συνολικό πληθυσμό της ανώτερης χωρικής μονάδας· Yr: η συμμετοχή της χωρικής μονάδας r στον συνολικό εισόδημα της ανώτερης χωρικής μονάδας· Yπ: η συμμετοχή της χωρικής μονάδας π στον συνολικό εισόδημα της ανώτερης χωρικής μονάδας· και r, π: ένα τυχαίο ζεύγος χωρικών μονάδων (εδώ περιφερειών)

Ο συντελεστής αυτός προσεγγίζει καλύτερα τις περιφερειακές ανισότητες διότι δεν επηρεάζεται σημαντικά από τον βαθμό διαφοροποίησης των τιμών της μεταβλητής. Επίσης, σταθμίζεται με τα γινόμενα των πληθυσμών και συνεπώς δίνει μια πιο αξιόπιστη εικόνα των περιφερειακών ανισοτήτων. Ο Gini είναι σταθμισμένος δείκτης (συντελεστής) αλλά έχει το μειονέκτημα που έχουν οι δείκτες συγκέντρωσης. Δηλαδή, το μέγεθος του εξαρτάται από την εκάστοτε περιφερειακή διαίρεση: μικρότερος αριθμός περιφερειών συμπιέζει την τιμή του προς τα κάτω.

Λαμβάνοντας ως υπόδειγμα το 1981 (Παπαδασκαλόπουλος, 2000, σελ.97), που είναι έτος που συμπίπτει με την απογραφή στην Ελλάδα, συνεχίζουμε με τα άλλα έτη απογραφής 1991, 2001 και 2011 – τα δυο τελευταία περιλαμβάνουν ανάμεσά τους το διάστημα υλοποίησης του Γ΄ ΚΠΣ. Παρακάτω δίνουμε ένα υπόδειγμα υπολογισμού του συντελεστή για το έτος 2011 και παραθέτουμε συγκριτικά στοιχεία για την μεταβολή των περιφερειακών ανισοτήτων (βλ. Πίνακα 1).

Πίνακας 1: Υπολογισμός συντελεστή Gini ανά περιφέρεια για το έτος 2011

Περιφέρεια	ΑΕΠ (σε εκ. €)	Πληθυσμός (σε χιλ.)	Y	P	Y/P
Αν. Μακεδονία κ' Θράκη	8228	608182	0,039	0,056	0,702
Κεντρική Μακεδονία	28095	1880039	0,135	0,174	0,775
Δυτική Μακεδονία	5371	283689	0,026	0,026	0,982
Θεσσαλία	4499	336856	0,022	0,031	0,693
Ήπειρος	9906	732762	0,048	0,068	0,701
Ιόνια Νησιά	3717	207855	0,018	0,019	0,927
Δυτική Ελλάδα	9595	679796	0,046	0,063	0,732
Στερεά Ελλάδα	9542	547390	0,046	0,051	0,904
Αττική	100317	3827624	0,481	0,354	1,359
Πελοπόννησος	8978	577903	0,043	0,053	0,806
Βόρειο Αιγαίο	3009	199231	0,014	0,018	0,783
Νότιο Αιγαίο	7076	308975	0,034	0,029	1,188
Κρήτη	10197	623065	0,049	0,058	0,849
Σύνολο χώρας	208530	10813367	1,000	1,000	11,399
			Συντελεστής Gini 2011=0,150		
			Συντελεστής Gini 2001=0,080		
Με την ίδια μέθοδο			Συντελεστής Gini 1991=0,052		
			Συντελεστής Gini 1981=0,085		

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ για το 2011, με δική μας επεξεργασία.

Από τον Πίνακα 1 παρατηρούμε ότι οι ανισότητες μεταξύ των ελληνικών περιφερειών έχουν αυξηθεί σημαντικά κατά το 2011 (τιμή δείκτη Gini από 0,080 το 2001 σε 0,150 το 2011), έτος όπου έπρεπε να φανούν τα αποτελέσματα του Γ' ΚΠΣ. Γενικά βλέπουμε σε βάθος 30 ετών, 1981-2011, ότι μόνο το 1991 έχουμε μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων.

3.2. Συντελεστής Gini-Hirschman

Ο συντελεστής αυτός μας δείχνει το βαθμό συγκέντρωσης σε ένα τομέα παραγωγής και υπολογίζεται από τη σχέση:

$$GH = 100 \sqrt{\sum_{r=1}^n \left(\frac{A_r}{An}\right)^2}$$

όπου, A_r : η τιμή του χαρακτηριστικού A στην περιφέρεια r A_n : η τιμή του χαρακτηριστικού A στο σύνολο της χώρας και n : ο αριθμός των περιφερειών.

Στην περίπτωση που $GH=100$, έχουμε τέλεια συγκέντρωση, ενώ στην περίπτωση ισοκατανομής,

δηλαδή τέλει αποκέντρωσης, έχουμε: $GH = \frac{100}{\sqrt{n}}$. Δηλαδή όταν $GH = 27,73$ έχουμε τέλεια ισοκατανομή για την περίπτωση της Ελλάδας.

Από την ανάλυση του Πίνακα 2 καταλήγουμε στις εξής διαπιστώσεις:

- Πρωτογενής τομέας: Καλύπτει τον σκοπό της τέλει αποκέντρωσης ή αλλιώς της ισοκατανομής, αφού απέχει λίγες μόνο μονάδες τόσο το 2000 (4,46=32,19-27,73) όσο και το 2010 (5,24=32,97-27,73). Όσον αφορά τη σύγκριση μεταξύ των ετών 2000 και 2010, που είναι τα έτη έναρξης και λήξης του Γ' ΚΠΣ, βλέπουμε ότι δεν έχουμε ουσιαστική μεταβολή (0,85=32,97-32,12) στη συγκέντρωση του πρωτογενή τομέα.

- Δευτερογενής τομέας: Είναι αρκετά κοντά στην αποκέντρωση ή αλλιώς στην ισοκατανομή, αφού απέχει σχετικά λίγες μονάδες τόσο το 2000 (17,47=45,2-27,73) όσο και το 2010 (17,35=45,08-27,73). Όσον αφορά τη σύγκριση μεταξύ των ετών 2000 και 2010, που είναι τα έτη έναρξης και λήξης του Γ' ΚΠΣ, βλέπουμε ότι δεν έχουμε ουσιαστική μεταβολή (0,34=45,42-45,08) στη συγκέντρωση του δευτερογενή τομέα.

- Τριτογενής τομέας: Παρατηρούμε ότι σε αυτόν τον τομέα, πλέον, έχει ξεμακρύνει ο στόχος της αποκέντρωσης ή αλλιώς η ισοκατανομή, αφού απέχει αρκετές μονάδες τόσο το 2000 (26,26=53,99-27,73) όσο και το 2010 (27,58=55,31-27,73). Όσον αφορά τη σύγκριση μεταξύ των ετών 2000 και 2010, που είναι τα έτη έναρξης και λήξης του Γ' ΚΠΣ, υπάρχει μεταβολή κατά 1,32 (55,31-53,99) στη συγκέντρωση του τριτογενή τομέα.

Πίνακας 2: Ακαθάρσιση Προστιθέμενη Αξία (σε εκ. €) ανά τομέα παραγωγής για τα έτη 2000 και 2010 – Υπολογισμός συντελεστή Gini-Hirschman

Περιφέρεια	Πρωτογενής τομέας			Υπολογισμός Συντελεστή Gini-Hirschman στον πρωτογενή τομέα			Δευτερογενής τομέας			Τριτογενής τομέας			Συνολική Προστιθέμενη Αξία			
	2000	2010	Μεταβολή	Ar/An 2000	(Ar/An) ² 2000	Ar/An 2010	(Ar/An) ² 2010	2000	2010	Μεταβολή	2000	2010	Μεταβολή	2000	2010	Μεταβολή
Αν.Μακεδονία κ' Θράκη	865	767	-11,33%	0,073	0,005	0,060	0,004	1032	1110	7,56%	3341	6183	85,06%	5238	8060	53,88%
Κεντρική Μακεδονία	2019	1860	-7,88%	0,171	0,029	0,146	0,021	3549	3963	11,67%	12031	21173	75,99%	17599	26996	53,40%
Δυτική Μακεδονία	1176	1803	53,32%	0,100	0,010	0,142	0,020	404	360	-10,89%	1310	2282	74,20%	2890	4445	53,81%
Θεσσαλία	1172	1032	-11,95%	0,099	0,010	0,081	0,007	1198	1486	24,04%	4275	7169	67,70%	6645	9687	45,78%
Ηπειρός	435	423	-2,76%	0,037	0,001	0,033	0,001	517	562	8,70%	2051	3404	65,97%	3003	4389	46,15%
Ιόνια Νησιά	156	165	5,77%	0,013	0,000	0,013	0,000	223	293	31,39%	2003	3072	53,37%	2382	3530	48,19%
Δυτική Ελλάδα	1004	1016	1,20%	0,085	0,007	0,080	0,006	1067	1298	21,65%	4086	7191	75,99%	6157	9505	54,38%
Στερεά Ελλάδα	1123	935	-16,74%	0,095	0,009	0,073	0,005	2688	2524	-6,10%	3035	5249	72,95%	6846	8708	27,20%
Πελοπόννησος	899	1037	15,35%	0,076	0,006	0,081	0,007	1386	1432	3,32%	3425	5859	71,07%	5710	8328	45,85%
Αττική	1650	2274	37,82%	0,140	0,020	0,179	0,032	8649	9345	8,05%	46847	85626	82,78%	57146	97245	70,17%
Βόρειο Αιγαίο	188	197	4,79%	0,016	0,000	0,015	0,000	179	225	25,70%	1319	2429	84,15%	1686	2851	69,10%
Νότιο Αιγαίο	315	376	19,37%	0,027	0,001	0,030	0,001	494	516	4,45%	3449	5478	58,83%	4258	6370	49,60%
Κρήνη	804	847	5,35%	0,068	0,005	0,067	0,004	806	1036	28,54%	4511	7646	69,50%	6121	9529	55,68%
Συνολο χώρας	11806	12732	7,84%	1,000	0,103	1,000	0,109	22192	24150	8,82%	91683	162761	77,53%	125681	199643	58,85%
Υπολογισμός Συντελεστή Gini-Hirschman																
Πρωτογενής τομέας			Δευτερογενής τομέας (με την ίδια μέθοδο)			Τριτογενής τομέας (με την ίδια μέθοδο)										
Συντελεστής Gini-Hirschman 2000=32,12			Συντελεστής Gini-Hirschman 2000=45,42			Συντελεστής Gini-Hirschman 2000=53,99										
Συντελεστής Gini-Hirschman 2010=32,97			Συντελεστής Gini-Hirschman 2010=45,08			Συντελεστής Gini-Hirschman 2010=55,31										

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, με δική μας επεξεργασία.

3.3. Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία

Από τον Πίνακα 2 μπορούμε να διαπιστώσουμε τη μεταβολή της ΑΠΑ από το έτος 2000 (έναρξη Γ' ΚΠΣ) στο έτος 2010 (λήξη Γ' ΚΠΣ). Έτσι βλέπουμε τις αυξήσεις στην ΑΠΑ το έτος 2010, που είναι, στο σύνολο χώρας, 7,84% στον πρωτογενή τομέα και 8,82% στον δευτερογενή τομέα, ενώ παρατηρείται μεγάλη αύξηση στον τριτογενή τομέα ίση με 77,53%. Βλέπουμε δηλαδή τη διόγκωση της παροχής υπηρεσιών και στην ουσία τη συρρίκνωση του άλλων δυο παραγωγικών τομέων. Στον πρωτογενή τομέα παρατηρούμε αυξήσεις μεγάλες στην Δυτική Μακεδονία κατά 53,32% και στην Αττική κατά 37,82%. Στον δευτερογενή παρατηρούμε μεγάλες αυξήσεις στην Θεσσαλία (24,04%), στα Ιόνια Νησιά (31,39%), στο Β. Αιγαίο (25,70%) και στην Κρήτη (28,54%). Στον τριτογενή τομέα έχουμε τιμές πάνω από 65%, εκτός της περιφέρειας των Ιονίων Νήσων με 53,37% και του Νοτίου Αιγαίου με 58,83%. Στο σύνολο της μεταβολής της ΑΠΑ έχουμε σχεδόν τιμές σε όλες τις περιφέρειες περί το 50%, εκτός των περιφερειών Αττικής με 70,17%, του Β. Αιγαίου με 69,10% και της Στερεάς Ελλάδας με 27,20%.

3.4. Ανισότητες μεταξύ των περιφερειών στο πλαίσιο της ΕΕ με τη μέθοδο β-σύγκλισης και σ-σύγκλισης και το δείκτη κατανομής εισοδήματος (S80/S20)

Στην παράγραφο αυτή, μετά από μελέτη της βιβλιογραφίας θεωρήσαμε σημαντικό να παραθέσουμε τη μέτρηση των ανισοτήτων που έγινε με τη μέθοδο β-σύγκλισης και σ-σύγκλισης για τα έτη 1995 μέχρι το 2010, όπου περιέχονται και τα έτη υλοποίησης του Γ' ΚΠΣ. Επίσης παρουσιάζουμε το δείκτη κατανομής εισοδήματος (S80/S20) με έτος αναφοράς το 2011, έτος που φαίνονται τα αποτελέσματα του Γ' ΚΠΣ.

3.4.1. β-σύγκλιση και σ-σύγκλιση

Οι περιφερειακές ανισότητες υπολογίστηκαν από τους Πετράκο και Ψυχάρη (2014, σελ. 57-59) στα χωρικά επίπεδα NUTS II και NUTS III για την ΕΕ. Ο υπολογισμός γίνεται σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ εκφρασμένου σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης (ΜΑΔ). Ο υπολογισμός της β-σύγκλισης, στο πλαίσιο της ΕΕ, για την περίοδο 1995-2010 φανερώνει την ύπαρξη ασθενών τάσεων σύγκλισης. Για τις περιφέρειες NUTS II απαιτούνται περισσότερα από 40 έτη προκειμένου να καλυφθεί το αναπτυξιακό χάσμα μεταξύ των πλουσιότερων και των φτωχότερων περιφερειών της ΕΕ κατά το ήμισυ. Τα αποτελέσματα της σ-σύγκλισης επιβεβαιώνουν τις ασθενείς τάσεις σύγκλισης, καθώς προκύπτει ότι διαχρονικά, από το 1995 μέχρι το 2010, η διασπορά του κατά κεφαλήν ΑΕΠ των περιφερειών της ΕΕ μειώνεται με χαμηλούς ρυθμούς.

Η μελέτη του Michelis et al. (2004) κατατείνει στην ύπαρξη β-σύγκλισης στους ελληνικούς νομούς, κατά την περίοδο 1981-1991, με ετήσιο ρυθμό σύγκλισης μικρότερο του 2%.

Οι Benos και Karagiannis (2007), εξέτασαν η υπόθεση της σύγκλισης για τις περιφέρειες και τους νομούς της Ελλάδας για την χρονική περίοδο 1971 - 2003. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, διαπιστώνεται ότι υπάρχει β σύγκλιση μεταξύ των νομών αλλά όχι των περιφερειών. Πιο συγκεκριμένα, δεν υπάρχει απόδειξη σ σύγκλισης και β σύγκλισης σε επίπεδο NUTS II, παρά μόνο β σύγκλιση σε επίπεδο NUTS III η οποία διαπιστώνεται ότι έχει ταχύτητα που κυμαίνεται στο εύρος 2.5 με 3,5%. Επιπλέον, αποδεικνύεται ότι η γεωγραφική συγκέντρωση του ΑΕΠ και η πυκνότητα του πληθυσμού έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη, θέτοντας την ανάγκη για καλύτερη εφαρμογή των κοινοτικών και εθνικών περιφερειακών πολιτικών

3.4.2. Δείκτης κατανομής εισοδήματος (S80/S20)

Ο δείκτης κατανομής εισοδήματος (S80/S20) σε πεντημόρια εισοδήματος αναφέρεται στο μερίδιο του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του «πλουσιότερου» 20% του πληθυσμού προς το ανάλογο εισόδημα του «φτωχότερου» 20% του πληθυσμού και επηρεάζεται από τις ακραίες τιμές της κατανομής του εισοδήματος, δηλαδή στο πλουσιότερο και στο φτωχότερο τμήμα του πληθυσμού.

Ο δείκτης S80/S20 το 2010, για την Ελλάδα, ανήλθε στο 6,6, δηλαδή το μερίδιο του εισοδήματος του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού βρέθηκε 6,6 φορές μεγαλύτερο από το μερίδιο του εισοδήματος του φτωχότερου 20% του πληθυσμού. Το 2008, με περίοδο αναφοράς εισοδήματος το 2007, ανήλθε σε 5,9 και το 2010 με περίοδο αναφοράς εισοδήματος το 2009, ανήλθε σε 5,6 (ΕΛΣΤΑΤ, 2013).

3.5. Ανεργία – Δείκτης Theil

Στο σύνολο της χώρας, με βάση τα στοιχεία του Πίνακα 3, κατά την περίοδο υλοποίησης του Γ' ΚΠΣ (1999-2009) βλέπουμε μείωση της ανεργίας κατά 2,9%, ενώ αν πάρουμε ως έτος λήξης του Γ' ΚΠΣ το 2008, δηλαδή πριν την οικονομική κρίση, η ανεργία δείχνει μειωμένη ακόμη περισσότερο, κατά 3,9%.

Με στατιστικά στοιχεία της Eurostat (2011) γίνεται από τους Τσιώτα και Παλύζο (2012, σελ. 11) ο υπολογισμός του συνολικού δείκτη Theil, με μικρότερη διοικητική μονάδα αναφοράς τον νομό. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.

Πίνακας 3: Ποσοστό ανεργίας ανά περιφέρεια για την περίοδο 1999-2009 (%)

Περιφέρεια/ Έτος	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Αν. Μακεδονία κ' Θράκη	11,9	9,2	9,4	12,3	10,6	14,2	12,9	11,8	10,9	9,5	10,6
Κεντρική Μακεδονία	11,3	11,8	11,3	11,9	10,6	12,2	11,8	10,3	9,0	8,7	9,5
Δυτική Μακεδονία	15,8	15,4	16,1	17,0	18,0	16,2	18,8	15,9	13,0	12,6	14,4
Ήπειρος	13,8	11,0	12,0	12,0	11,0	11,1	11,2	10,2	10,0	9,9	11,4
Θεσσαλία	13,4	13,2	12,1	11,7	10,7	10,1	9,7	8,7	7,3	8,2	8,8
Ιόνια Νησιά	13,2	14,8	14,2	14,0	16,8	19,3	12,8	16,7	13,9	11,7	14,1
Δυτική Ελλάδα	10,3	11,4	10,8	11,0	9,5	12,5	11,4	9,9	9,5	9,9	10,1
Στερεά Ελλάδα	13,7	15,0	15,6	11,5	9,4	14,1	11,5	9,4	9,6	8,9	10,7
Αττική	12,2	13,0	10,9	9,9	8,8	9,5	8,7	8,2	8,3	6,6	7,6
Πελοπόννησος	8,7	9,6	9,8	9,0	8,9	10,2	8,9	6,4	7,4	8,0	8,3
Βόρειο Αιγαίο	11,4	7,3	7,0	9,7	8,7	10,8	9,4	10,4	10,3	5,4	7,0
Νότιο Αιγαίο	20,7	19,7	16,2	21,0	21,6	12,6	13,3	14,2	16,5	15,5	16,9
Κρήτη	10,8	9,3	7,0	12,9	10,9	11,5	8,8	10,5	8,5	7,9	10,9
Σύνολο χώρας	12,2	12,3	11,2	11,4	10,4	11,3	10,4	9,7	9,1	8,3	9,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1999-2009 (α' τρίμηνο).

Πίνακας 4: Δείκτης Theil ανά νομό, 1999-2008

Έτος	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Δείκτης Theil	0,045	0,056	0,051	0,052	0,063	0,061	0,078	0,063	0,057	0,043
Tw	-1,205	-1,204	-1,228	-1,099	-1,160	-1,228	-1,217	-1,243	-1,237	-1,210
Tb	1,267	1,270	1,294	1,190	1,241	1,342	1,337	1,334	1,324	1,246

Πηγή: Μεταφέρθηκε εδώ από τους Τσιώτα και Πολύζο (2012).

Από την έρευνα και με βάση τον Πίνακα 4 προκύπτει ότι οι ανισότητες στα επίπεδα ανεργίας στις περιφέρειες της Ελλάδας κατά την περίοδο 1999-2008 παρουσίασαν μια αυξητική πορεία, η οποία επανήλθε προς το τέλος της περιόδου στις αρχικές της τιμές.

3.6. Σχολιασμός αποτελεσμάτων

Η χρονική λήξη του Γ'ΚΠΣ (τέλος 2009) συνέπεσε με την οικονομική κρίση. Αξιολογώντας με αυτό το σκεπτικό, διαπιστώνουμε ότι το 2011, που είναι το έτος κατά το οποίο έπρεπε να φανούν τα αποτελέσματα του Γ' ΚΠΣ, οι περιφερειακές ανισότητες μεταξύ των ελληνικών περιφερειών αυξήθηκαν. Επίσης, στη λήξη του Γ' ΚΠΣ, προκύπτει ότι ο πρωτογενής και ο δευτερογενής τομέας είχαν φθάσει αρκετά κοντά στην αποκέντρωση ή αλλιώς στην ισοκατανομή ενώ ο τριτογενής τομέας ξεμάκρυνε από αυτό το στόχο. Στις δύο μεγαλύτερες πεδιάδες της χώρας, δηλαδή της Θεσσαλίας και της Αν. Μακεδονίας και Θράκης, παρατηρούμε μείωση του πρωτογενή τομέα κατά 12% περίπου για κάθε περιφέρεια ενώ έχουμε μείωση της ΑΠΑ του δευτερογενή τομέα στις περιφέρειες Δ. Μακεδονίας και Στ. Ελλάδας κατά 11% και 6% περίπου αντίστοιχα, άρα εδώ οι αντίστοιχες δράσεις του Γ' ΚΠΣ δε στάθηκαν ικανές να επηρεάσουν την άνοδο των τομέων παραγωγής. Το Γ' ΚΠΣ φαίνεται ότι δεν επηρέασε θετικά την Στ. Ελλάδα αφού βλέπουμε ότι η συνολική αύξηση της ΑΠΑ είναι σημαντικά η μικρότερη από όλες τις περιφέρειες, δηλαδή ίση με το 50% του μέσου όρου αύξησης της ΑΠΑ των περιφερειών, ενώ παρουσιάζει μείωση στην ΑΠΑ των δύο πρώτων τομέων παραγωγής. Επιπλέον, από τον υπολογισμό της β-σύγκλισης, στο χώρο της ΕΕ, για την περίοδο 1995-2010, προκύπτουν ασθενείς τάσεις σύγκλισης, ενώ για την Ελλάδα, από τη μελέτη των Michelis *et al* (2004) φαίνεται η ύπαρξη β-σύγκλισης 2% την περίοδο 1981-1991 και από τους Benos and Karagiannis (2007) προκύπτει για την περίοδο 1971-2003 η ύπαρξη β-σύγκλισης με ταχύτητα στο εύρος του 2,5-3,5%, μεταξύ όμως των νομών αλλά όχι των περιφερειών. Για την Ελλάδα, ο υπολογισμός του δείκτη κατανομής εισοδήματος (S80/S20) μας έδειξε ότι οι εισοδηματικές ανισότητες στο τέλος του Γ' ΚΠΣ (2010) παρέμεναν αρκετά υψηλές. Τέλος, η παρατήρηση των στατιστικών στοιχείων της ανεργίας κατά την υλοποίηση του Γ' ΚΠΣ έδειξε ότι υπήρξε μείωση της ανεργίας στο τέλος της περιόδου, στην οποία σίγουρα συνέβαλε η υλοποίηση των προγραμμάτων. Ωστόσο, παρατηρώντας την ανεργία στη δεκαετία υλοποίησης του Γ' ΚΠΣ, βλέπουμε ότι υπήρξαν ανισότητες μεταξύ των περιφερειών. Από τον υπολογισμό του δείκτη Theil διαπιστώνουμε ότι οι ανισότητες στα επίπεδα ανεργίας στις περιφέρειες της Ελλάδας είχαν αυξηθεί κατά το μέσο της περιόδου 1999-2008 αλλά με αύξηση της απορρόφησης των πόρων του Γ'ΚΠΣ, μετά το 2004, στο τέλος επανήλθαν στα αρχικά επίπεδα.

4. Συμπεράσματα

Το Γ΄ ΚΠΣ επηρέασε το βαθμό συγκέντρωσης των τομέων παραγωγής το διάστημα 2000-2010 χωρίς ωστόσο να εκτιμούμε το υποτιθέμενο αποτέλεσμα στην περίπτωση απομόνωσης των δράσεών του, κάτι που θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εκτίμηση, χαρακτηριστικά, της ενδεχόμενης συγκράτησης της μείωσης της ΑΠΑ του πρωτογενή τομέα στην Θεσσαλία ή του δευτερογενή τομέα στην Δ. Μακεδονία. Αυτό θα ήταν ενδιαφέρον ως αντικείμενο μελέτης, την περίοδο που διανύουμε, για το ΕΣΠΑ 2007-2013. Περαιτέρω, η μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων μεταξύ των περιφερειών ή η αύξηση της ΑΠΑ σε έναν τομέα παραγωγής, δε σημαίνει και ταυτόχρονη ανάπτυξη. Φυσικά διευκρινίζεται ότι ο στόχος της περιφερειακής πολιτικής που εφαρμόζεται σε ένα επιχειρησιακό πρόγραμμα, δεν είναι η κατάλυση των ανισοτήτων μεταξύ των περιφερειών, ειδικότερα εκείνων που έχουν προωθητικό για την ανάπτυξη χαρακτήρα, αλλά της απόστασης μεταξύ των λιγότερων και των περισσότερων ανεπτυγμένων περιοχών σε επίπεδο ευρύτερου οικονομικού χώρου και επί του προκειμένου στην ΕΕ. Επιπλέον, από τη μελέτη των Vicente and Borge (2000) προκύπτει ότι η καμπύλη που σκιαγραφεί τη σχέση οικονομικής μεγέθυνσης και ανισότητας, μπορεί να πάρει διαφορετική μορφή από αυτή που υπέθεσε ο Kuznets, αν υποθέσει κανείς μια συνεχή μείωση της διαφοράς του μέσου εισοδήματος στον αγροτικό τομέα από το εισόδημα στον βιομηχανικό. Το ανεστραμμένο U μπορεί να χαρακτηρίζει την εν λόγω σχέση μέχρι ένα συγκεκριμένο σημείο, αλλά σε ένα πολύ εξελιγμένο επίπεδο της εκβιομηχάνισης, η ανισότητα αυξάνει ξανά. Αυτό το διαπιστώνουμε από τη δική μας μελέτη της ΑΠΑ, όπου φαίνεται η ελάχιστη αύξηση (στην ουσία συρρίκνωση) των δυο πρώτων τομέων παραγωγής σε σχέση με τη διόγκωση του τριτογενή τομέα.

Βιβλιογραφία

- Alderson, A., and Nielsen, F., 2002, Globalization and the great U-turn: Income in-equality trends in 16 OECD countries, *American Journal of Sociology*, 107, pp.1244-1299.
- Benos, N., and Karagiannis, S., 2007, Convergence and economic performance in Greece: New evidence at regional and prefecture level, Centre for Planning and Economic Research, No 95.
- ΕΛΣΤΑΤ, 2013, Δελτίο τύπου, Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών 2012 (2011).
- IMF, 2014, Fiscal Policy and Income Inequality, IMF Policy Papers.
- Κόνσολας, Ν., 1997, Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης.
- Kuznets, S., 1955, "Economic growth and income inequality", *American Economic Review*, XLV (1), pp.1-28.
- Λαγός, Γ.Δ., 2007, Θεωρίες Περιφερειακής Οικονομικής Ανάπτυξης, Αθήνα, εκδ. Κριτική.
- Λώλος, Σ., 2009, Οι ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ – Οικονομική σύγκλιση και συνοχή, Αθήνα, εκδ. GUTENBERG.
- Μαραβέγιας, Ν., 1990, Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και περιφερειακή ανάπτυξη: μια αναδρομή στο ζήτημα της σύγκλισης, ΤΟΠΙΟΣ Επιθεώρηση αστικών και περιφερειακών μελετών, 1/90, σ.93-108.
- Michelis L., Papadopoulos, A. P., and Papanikos, G., 2004, Regional convergence in Greece in the 1980s: An econometric investigation, *Applied Economics*, vol. 36, pp.881-888.
- Παπαδασκαλόπουλος, Α., 2000, Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Παπανίκος, Θ.Γ., 2014, Η Οικονομική κρίση της Ελλάδος: Μια ταξική Ανάλυση των Μνημονίων, Αθηναϊκό Ινστιτούτο Εκπαίδευσης και Έρευνας, Αθήνα.
- Πετράκος, Γ., και Ψυχάρης, Γ., 2014, Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα, Αθήνα, Β΄ έκδοση, εκδ. Κριτική.
- Πολύζος Σ., 2011, Περιφερειακή Ανάπτυξη, Αθήνα, εκδ. Κριτική.
- Τσιώτας, Δ., και Πολύζος, Σ., 2012, Ανάλυση των περιφερειακών ανισοτήτων στα επίπεδα ανεργίας με χρήση του δείκτη Theil, *Αειχώρος*, Τεύχος 17.
- Vicente, J. and Borge, L., 2000, Inequality and growth: Inverted and uninverted U-shapes, *Applied Economics Letters*, 7, pp.497-500.

The Regional Problem and Regional Disparities after the end of the 3rd CSF

Tryfon Exarchou

Director of Financial Services, Region of Eastern Macedonia and Thrace
PhD Student at Democritus University of Thrace, Department of Economics

texarchou@pamth.gov.gr

Dionisios Chionis

Professor of Economics, Democritus University of Thrace

dchionis@ierd.duth.gr

Abstract

Gini index for the years 1981, 1991, 2001 and 2011 – Gini-Hirschman index for the years 2000 and 2010 were calculated in order to produce comparable data for the beginning and ending of the 3rd CSF period as well as the previous years. The disparities between regions within the EU, the unemployment rate during the 3rd CSF implementation period and finally the Theil index, were measured using the β & σ convergence method along with the income distribution rates (S80/ S20).

Keywords: Regional Disparities, Operational Programs (OPs), Gini Index, 3rd CSF.

**Οι επιπτώσεις της ύφεσης στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης
και η συμβολή του νέου Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος (ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020)
στην άμβλυνση των συνεπειών της**

Παναγιώτης Α. Κουδουμάκης

M.Sc. Πολιτικός Μηχανικός, Υπ. Διδάκτορας ΔΠΘ
Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, Βασ. Σοφίας 12, 67100 Ξάνθη
pkoudoum@civil.duth.gr

Γεώργιος Ν. Μποτζώρης

Επίκουρος Καθηγητής ΔΠΘ
Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, Βασ. Σοφίας 12, 67100 Ξάνθη
gbotzori@civil.duth.gr

Περίληψη

Στην εργασία αναλύονται οι επιπτώσεις της ύφεσης στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (Π-ΑΜΘ) και αξιολογείται η συμβολή του νέου Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος (ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020) στην άμβλυνση των συνεπειών της. Παρουσιάζεται καταρχάς η διαχρονική εξέλιξη δεικτών και αξιολογείται η θέση της Π-ΑΜΘ συγκριτικά με τις περιφέρειες της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Αναγνωρίζονται οι τομείς που υφίστανται τις μεγαλύτερες επιπτώσεις από την ύφεση αλλά και τομείς που ανθίστανται ή αναπτύσσονται. Στη συνέχεια, αναλύονται οι προγραμματιζόμενες παρεμβάσεις του ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020 και τεκμηριώνεται η ισχυρή συμβολή του στην άμβλυνση των συνεπειών της ύφεσης, καθώς προβλέπεται σημαντική ενίσχυση τομέων που έχουν υποστεί έντονες επιπτώσεις από την ύφεση αλλά και παρεμβάσεις που στοχεύουν στην αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων και του ενδογενούς δυναμικού της Π-ΑΜΘ.

Λέξεις-κλειδιά: Περιφερειακή ανάπτυξη, Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Προγραμματική περίοδος 2014-2020, Οικονομική κρίση, Ύφεση, Επιπτώσεις.

1. Αντικείμενο και μεθοδολογία εκπόνησης της εργασίας

Για την ανάλυση της διαχρονικής εξέλιξης δεικτών αξιολογήθηκαν υφιστάμενες βάσεις δεδομένων και επιλέχθηκε να χρησιμοποιηθούν στοιχεία από την Eurostat, καθώς διαθέτει δείκτες σε επίπεδο περιφέρειας που καλύπτουν χρονικά την περίοδο ενδιαφέροντος, είναι διαθέσιμοι αναλυτικοί ορισμοί και μικροδομημένα για κάθε δείκτη και τα διαθέσιμα στοιχεία παρουσιάζουν ομοιογένεια ως προς τον τρόπο καταγραφής και επεξεργασίας. Συνολικά αντλήθηκαν στοιχεία για 234 δείκτες που αφορούν 270 περίπου περιφέρειες της ΕΕ και για χρονικό διάστημα 10 ετών (2005-2014).

Στην παρούσα εργασία αναλύονται 40 δείκτες, οι οποίοι αποτυπώνουν τις επιπτώσεις της ύφεσης στην οικονομία της Π-ΑΜΘ, τόσο συνολικά όσο και σε επιμέρους τομείς, στην απασχόληση, στα δημογραφικά χαρακτηριστικά, στη φτώχεια και στον κοινωνικό αποκλεισμό, στην ψηφιακή σύγκλιση και στην έρευνα-ανάπτυξη. Επισημαίνεται η απουσία δεικτών σε περιφερειακό επίπεδο στον τομέα του περιβάλλοντος και της ενέργειας. Παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 για την Π-ΑΜΘ, την Ελλάδα και την ΕΕ, για κάθε δείκτη, οι ακραίες (μέγιστη και ελάχιστη) τιμές, το έτος εμφάνισης και υπολογίζεται η ποσοστιαία μεταβολή κάθε δείκτη.

2. Οι επιπτώσεις της ύφεσης στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης

2.1. Οικονομία

Η ύφεση της οικονομίας στην Π-ΑΜΘ αποτυπώνεται στη μείωση της Ακαθάριστη Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ) κατά 22,4% και στη μείωση του κατά κεφαλή Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης (κκ ΑΕΠ σε ΜΑΔ) κατά 20,8%. Ειδικότερα, το κκ ΑΕΠ σε ΜΑΔ της Π-ΑΜΘ ως ποσοστό της μέσης τιμής της ΕΕ μειώνεται από 67% το 2009 σε 52% το 2013, κατατάσσοντας την Π-ΑΜΘ στην τελευταία (13^η) θέση μεταξύ των περιφερειών της Ελλάδας, έναντι της 12^{ης} θέσης το 2009. Ένδειξη σταθεροποίησης αποτελεί η οριακή αύξηση κατά 1,5% του κκ ΑΕΠ σε ΜΑΔ για την Π-ΑΜΘ που σημειώνεται την περίοδο 2012-2013.

Αντίστοιχα, στην Ελλάδα, καταγράφεται μείωση κατά 25% της ΑΠΑ, μείωση κατά 19,5% του κκ ΑΕΠ σε ΜΑΔ, το οποίο ως ποσοστό της μέσης τιμής της ΕΕ μειώνεται από 94% το 2009 σε 73% το 2013. Πολύ μικρότερης έντασης αλλά και διάρκειας εκτιμάται η ύφεση της οικονομίας σε επίπεδο ΕΕ, με την ΑΠΑ της μέσης τιμής των περιφερειών της ΕΕ να μειώνεται το διάστημα 2008-2009 κατά 7,5% και ακολούθως, μέχρι το 2013 να αυξάνεται κατά 24,7%. Αντίστοιχα, σε επίπεδο ΕΕ, το κκ ΑΕΠ σε ΜΑΔ μειώνεται κατά 6,2% την περίοδο 2008-2009 και ακολούθως, μέχρι το 2013, αυξάνεται κατά 9,5%.

2.2. Απασχόληση

Σημαντικές είναι οι επιπτώσεις της ύφεσης στην απασχόληση. Ο αριθμός των απασχολούμενων στην Π-ΑΜΘ μειώνεται κατά 20,8% ή κατά 49,1 χιλιάδες, διαμορφώνοντας το ποσοστό απασχόλησης από 46,4% το 2007 σε 36,0% το 2013. Μεγαλύτερη είναι η μείωση της απασχόλησης στην Ελλάδα, 23,8% ή κατά 1.050,8 χιλιάδες, με το ποσοστό απασχόλησης να διαμορφώνεται από 48,9% το 2008 σε 37,7% το 2013, απέχοντας σημαντικά από τον Εθνικό στόχο του 70% για το 2020 (ΓΓΔΕ-ΕΣΠΑ, 2014). Μολονότι την περίοδο 2013-2014 καταγράφεται θετική μεταβολή της απασχόλησης, αύξηση κατά 4% περίπου στην Π-ΑΜΘ και οριακή αύξηση κατά 1% περίπου στην Ελλάδα, ιδιαίτερα ανησυχητικά συμπεράσματα για την ένταση της ύφεσης προκύπτουν από την ανάλυση πρόσθετων δεικτών που αφορούν: α) στο ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό απασχόλησης των γυναικών, 28,1% το 2014, β) στη μακροχρόνια ανεργία, η οποία το 2014 ανέρχεται στο 70,8% της συνολικής ανεργίας, παρουσιάζοντας αύξηση κατά 42,7% σε σχέση με το 2009, γ) στο ποσοστό των νέων ηλικίας 15-29 ετών εκτός δομών απασχόλησης, εκπαίδευσης ή κατάρτισης, το οποίο αυξάνεται από 15,3% το 2008 σε 22,2% το 2014, ήτοι κατά 45,1%, και δ) στους απασχολούμενους ηλικίας 25-64 ετών με τριτοβάθμια εκπαίδευση που μειώνονται στην Π-ΑΜΘ κατά 10,6%. Η δυσμενής εξέλιξη των δεικτών απασχόλησης σε συνδυασμό με την αύξηση του πληθυσμού ηλικίας 25-64 ετών με τριτοβάθμια εκπαίδευση κατά 13,9% στην Π-ΑΜΘ και κατά 23,2% στην Ελλάδα, δηλώνει, μεταξύ άλλων, και την αδυναμία σύνδεσης της εκπαίδευσης με την παραγωγή.

Μικρότερες έντασης επιπτώσεις στην απασχόληση καταγράφονται σε επίπεδο ΕΕ. Την περίοδο 2008-2013 η απασχόληση υποχωρεί κατά 3,3% και ακολούθως, το 2014, καταγράφει αύξηση κατά 1,1%. Ωστόσο, το ποσοστό απασχόλησης το 2014 ανέρχεται σε 51,7%, απέχοντας σημαντικά από το στόχο του 75% για το 2020 (ΓΓΔΕ-ΕΣΠΑ, 2014), το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών ανέρχεται σε 46%, της μακροχρόνιας ανεργίας σε 47,5% και το ποσοστό των νέων ηλικίας 15-29 ετών εκτός δομών απασχόλησης, εκπαίδευσης ή κατάρτισης σε 23,4%.

2.3. Επιπτώσεις σε επιμέρους τομείς της οικονομίας

Αναλύοντας επιμέρους τομείς της οικονομίας, προκύπτει ότι ο κατασκευαστικός τομέας υφίσταται τις σημαντικότερες επιπτώσεις από την ύφεση, τόσο στην Π-ΑΜΘ όσο και στην Ελλάδα. Ειδικότερα, στην Π-ΑΜΘ η ΑΠΑ του κατασκευαστικού τομέα μειώθηκε κατά 74,6% και ο αριθμός των απασχολούμενων κατά 50,1%. Αντίστοιχα, στην Ελλάδα η ΑΠΑ του τομέα μειώθηκε κατά 73,9% και των απασχολούμενων κατά 32,1% ενώ περιορισμένες είναι οι επιπτώσεις της ύφεσης στον τομέα των κατασκευών στην ΕΕ καθώς η μείωση της ΑΠΑ ανέρχεται σε 9,1% και του αριθμού των απασχολούμενων σε 7,3%. Στον τομέα της μεταποίησης η πτώση της ΑΠΑ στην Π-ΑΜΘ ανέρχεται σε 27,1% και η μείωση του αριθμού των απασχολούμενων σε 33,7%. Ανάλογη είναι η μείωση της ΑΠΑ και των απασχολούμενων στην Ελλάδα, κατά 28,2% και 33,0% αντίστοιχα. Αντίθετα, στην ΕΕ η ΑΠΑ του μεταποιητικού τομέα αυξάνεται κατά 29,1%, ενώ παράλληλα η απασχόληση καταγράφει μείωση κατά 10%, ένδειξη της αύξησης της παραγωγικότητας.

Ισχυρές επιπτώσεις καταγράφονται επίσης στους τομείς του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, των μεταφορών-αποθήκευσης και των δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών διανομής και διατροφής. Ειδικότερα, η μείωση της ΑΠΑ των ανωτέρω τομέων συνολικά, καθώς δεν υπάρχουν αναλυτικότερα διαθέσιμα στοιχεία, ανέρχεται στην Π-ΑΜΘ σε 29,1%, στην Ελλάδα σε 26,9% ενώ στην ΕΕ καταγράφεται αύξηση κατά 10,7%. Από την αξιολόγηση της μεταβολής συμπληρωματικών δεικτών προκύπτει πως η σημαντικότερη επίπτωση υφίσταται ο τομέας των μεταφορών-αποθήκευσης καθώς ο αριθμός των απασχολούμενων μειώθηκε στην Π-ΑΜΘ κατά 33,4% και στην Ελλάδα κατά 19,1% ενώ οριακή αύξηση κατά 1,2% καταγράφεται στην ΕΕ. Το ισχυρό πλήγμα του τομέα τεκμηριώνεται και από τη μείωση, κατά 67,6% στην Π-ΑΜΘ, 38,6% στην Ελλάδα και 21,4% στην ΕΕ του όγκου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών. Ενδείξεις οριακής ανάκαμψης τόσο στην Π-ΑΜΘ όσο και στην Ελλάδα και στην ΕΕ διαπιστώνονται το 2014 καθώς παρατηρείται αύξηση από 1,2% έως 2,0% του όγκου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών.

Μικρότερες επιπτώσεις καταγράφονται στον τομέα της διαμονής και εστίασης καθώς ο αριθμός των απασχολούμενων μειώθηκε κατά 9,2% στην Π-ΑΜΘ ενώ στην Ελλάδα η μείωση της απασχόλησης ανήλθε σε 13,7% με ενδείξεις ανάκαμψης (αύξηση 5,8%) την περίοδο 2012-2013. Στην ΕΕ την περίοδο 2008-2013 παρουσιάζονται οριακές μεταβολές καθώς αυξάνεται κατά 3,6% ο αριθμός των απασχολούμενων του τομέα. Οι ανωτέρω μεταβολές στον τομέα διαμονής και εστίασης συμβαδίζουν με την εξέλιξη μεγεθών σχετικών με τον τουρισμό. Ειδικότερα, στην Π-ΑΜΘ καταγράφεται μείωση κατά 11,5% του αριθμού των διανυκτερεύσεων ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών. Η μείωση αυτή περιορίζεται χρονικά σε διάστημα 3 ετών μεταξύ 2009-2011, ενώ στη συνέχεια, σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα στοιχεία του 2014, καταγράφεται σημαντικότερη αύξηση κατά 71,4%. Ανάλογη, αλλά με μικρότερες διακυμάνσεις, είναι η μεταβολή του δείκτη στην Ελλάδα, ο οποίος παρουσιάζει μείωση κατά 3,3% την περίοδο 2009-2012 και ακολούθως, το 2014, αυξάνεται κατά 20,4% ενώ στην ΕΕ συνολικά στην περίοδο 2009-2014 καταγράφεται αύξηση 17,8%. Σημαντικές επιπτώσεις καταγράφονται επίσης στον τομέα της πληροφόρησης και επικοινωνίας, όπου η πτώση της ΑΠΑ στην Π-ΑΜΘ ανέρχεται σε 29,9% και η μείωση του αριθμού των απασχολούμενων σε 34,1%. Ανάλογη είναι η μείωση της ΑΠΑ και των απασχολούμενων στην Ελλάδα, 27,1% και 32,8% αντίστοιχα, ενώ αντίθετα στην ΕΕ αυξάνεται η ΑΠΑ του τομέα κατά 3,6% και κατά 7,5% η απασχόληση.

Έντονες πιέσεις υφίσταται στην Π-ΑΜΘ και ο αγροτικός τομέας, όπου η ΑΠΑ μειώνεται κατά 16,2%, το εργατικό δυναμικό κατά 24,0% και η καλλιεργήσιμη γη κατά 27,1%. Στην Ελλάδα η μείωση της ΑΠΑ ανέρχεται σε 10,6%, της απασχόλησης σε 18,4% και της καλλιεργήσιμης γης σε 8,2%. Σημεία ανάκαμψης του τομέα προκύπτουν από την αύξηση της απασχόλησης την περίοδο 2010-2013 στην Π-ΑΜΘ κατά 9,2% και στην Ελλάδα από την αύξηση την περίοδο 2013-2014 της καλλιεργήσιμης γης κατά 6,5%. Ένδειξη ανάκαμψης του τομέα αποτελεί επίσης η αύξηση το 2014 κατά 0,9% στην Π-ΑΜΘ και κατά 1,3% στην Ελλάδα της παραγωγής αγελαδινού γάλακτος, μετά από μια περίοδο (2007-2013) μείωσης κατά 9,6% στην Π-ΑΜΘ και 21,6% στην Ελλάδα. Στην ΕΕ, καταγράφεται αύξηση της ΑΠΑ κατά 9,9% και αύξηση της καλλιεργήσιμης γης κατά 20,2%, μεταβολές που σε συνδυασμό με τη μείωση της απασχόλησης κατά 19,2% τεκμηριώνουν την αύξηση της παραγωγικότητας, ενώ η παραγωγή αγελαδινού γάλακτος αυξάνεται μεταξύ 2007-2014 κατά 3,8%.

Χαρακτηριστικό της ανθεκτικότητας επιχειρήσεων με εξαγωγικό προσανατολισμό αποτελεί η μεταβολή της αξίας των εξαγωγών κατά την περίοδο της ύφεσης, η οποία στην Π-ΑΜΘ μειώνεται για μια σύντομη περίοδο ενός έτους (2008-2009) κατά 20,6% και ακολούθως, μέχρι το 2014, αυξάνεται κατά 31,8%. Ανάλογη μεταβολή καταγράφεται στην Ελλάδα, όπου η αξία των εξαγωγών μειώνεται την περίοδο 2008-2009 κατά 17,5% και ακολούθως, μέχρι το 2014, αυξάνεται κατά 54,8%. Επιμέρους ανάλυση ανά τομέα στην Π-ΑΜΘ τεκμηριώνει τη σημαντική αύξηση της αξίας των εξαγωγών στον τομέα των τροφίμων κατά 51,7%, των μη μεταλλικών ορυκτών κατά 83,5%, των χημικών-πλαστικών κατά 34,8% καθώς και τη φθίνουσα πορεία του τομέα της κλωστοϋφαντουργίας-ένδυσης (ΣΕΒΕ-ΙΕΕΣ, 2014).

2.4. Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Οι επιπτώσεις της ύφεσης αποτυπώνονται επίσης στα δημογραφικά χαρακτηριστικά δημιουργώντας δυσμενείς συνθήκες ανάκαμψης. Ειδικότερα, ο δείκτης γεννήσεων μειώνεται κατά 21,0% στην Π-ΑΜΘ, 18,1% στην Ελλάδα και 6,3% στην ΕΕ. Παράλληλα αυξάνεται ο δείκτης θανάτων κατά 7,5% στην Π-ΑΜΘ, 5,2% στην Ελλάδα ενώ στην ΕΕ μειώνεται κατά 0,3%. Αποτέλεσμα της δυσμενούς δημογραφικής εξέλιξης είναι η αύξηση του δείκτη εξάρτησης, ο οποίος εκφράζει τον πληθυσμό ηλικίας μεγαλύτερης των 65 ετών προς τον πληθυσμό ηλικίας έως 15 ετών, κατά 7,3% στην Π-ΑΜΘ, 9,3% στην Ελλάδα και 9,7% στην ΕΕ και σηματοδοτεί τη δημογραφική γήρανση του πληθυσμού και την επακόλουθη δυσμενή επίπτωση σε τομείς όπως η εργασία, η κοινωνική προστασία, ασφάλιση και υγεία, και συνεπώς στην οικονομία.

2.5. Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός

Στοιχεία για τους δείκτες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι διαθέσιμα σε επίπεδο γεωγραφικών ενοτήτων NUTS 1, ήτοι Βόρεια Ελλάδα, Κεντρική Ελλάδα, Αττική και Νησιά Ανατολικής Κρήτης. Το ποσοστό του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αυξάνεται την περίοδο της ύφεσης στη Β. Ελλάδα κατά 17,8%, παραμένοντας μεγαλύτερο από τα αντίστοιχα ποσοστά της Ελλάδας αλλά και της ΕΕ. Ιδιαίτερα ανησυχητικός για την ένταση της ύφεσης, είναι ο σχεδόν διπλασιασμός του ποσοστού του πληθυσμού με σοβαρή στέρηση υλικών αγαθών, από 11,3% (2008) σε 20,5% (2014) στη Β. Ελλάδα και από 11,0% (2009) σε 21,5% (2014) στην Ελλάδα, αλλά και ο τριπλασιασμός του πληθυσμού ηλικίας έως 60 ετών που ζει σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας, από 5,7% (2009) σε 19,1% (2013) στη Β. Ελλάδα και από 6,5% (2009) σε 18,1% (2013) στην Ελλάδα. Η μικρή μείωση που καταγράφεται την περίοδο 2013-2014 τόσο στη Β. Ελλάδα όσο και στην Ελλάδα, εκτιμάται ότι οφείλεται στη σταθεροποίηση των μεγεθών της απασχόλησης. Σε επίπεδο ΕΕ, αν και αυξάνονται τα ποσοστά των ανωτέρω δεικτών, παραμένουν σημαντικά χαμηλότερα των αντίστοιχων της Ελλάδας καθώς κυμαίνονται από 8,1% έως 12,2%.

2.6. Ψηφιακή σύγκλιση και έρευνα-ανάπτυξη

Η ύφεση συνδυάστηκε με τη βελτίωση της θέσης της Π-ΑΜΘ και της Ελλάδας σε τομείς που συνδέονται με την ψηφιακή σύγκλιση και την έρευνα-ανάπτυξη. Ειδικότερα, την περίοδο της ύφεσης τριπλασιάστηκαν τα νοικοκυριά με πρόσβαση στο διαδίκτυο, τετραπλασιάστηκαν τα νοικοκυριά με ευρυζωνική σύνδεση, διπλασιάστηκε ο πληθυσμός που αλληλοεπιδρά μέσω διαδικτύου με δημόσιες αρχές και τετραπλασιάστηκε ο πληθυσμός που χρησιμοποίησε το διαδίκτυο για αγορά αγαθών ή υπηρεσιών. Παρά τη σημαντικότητα όμως βελτίωση του τομέα, η Π-ΑΜΘ και η Ελλάδα υστερούν σημαντικά σε σχέση με την ΕΕ και απαιτείται συνέχιση των προσπαθειών επιτάχυνσης και εμπλουτισμού της ψηφιακής σύγκλισης.

Επίσης, κατά την περίοδο της ύφεσης οι δαπάνες για έρευνα-ανάπτυξη αυξήθηκαν κατά 75,8% στην Π-ΑΜΘ, 25,8% στη Ελλάδα και 4,6% στην ΕΕ. Παράλληλα, ο αριθμός των απασχολούμενων σε τομείς έρευνας-ανάπτυξης αυξήθηκε κατά 113,6% στην Π-ΑΜΘ, 70,3% στη Ελλάδα και 27,8% στην ΕΕ. Από την εξέταση όμως επιμέρους δεικτών που αφορούν στις δαπάνες και στο προσωπικό των επιχειρήσεων σε έρευνα-ανάπτυξη και στον αριθμό των ευρεσιτεχνιών, προκύπτει η ανάγκη ενίσχυσης των προσπαθειών για την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας προς όφελος της επιχειρηματικότητας.

Πίνακας 1: Μεταβολές δεικτών στην Π-ΑΜΘ, στην ΕΛΛΑΔΑ και στην ΕΕ

Οικονομία	α/α	Δείκτης Τίτλος	Μονάδα Μέτρησης	Π-ΑΜΘ-(ΕΛ11)			Ελλάδα-(ΕΛ)			Ευρωπαϊκή Ένωση-(ΕΕ)				
				Τιμή (έτος)	Τιμή (έτος)	Μεταβολή	Τιμή (έτος)	Τιμή (έτος)	Μεταβολή	Τιμή (έτος)	Τιμή (έτος)	Μεταβολή		
1	Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ)	(εκατ. €)	8.412 (2008)	6.526 (2013)	↓	-22,4%	213.933 (2008)	160.544 (2013)	↓	-25,0%	34.455 (2008)	31.871 (2009)	↓	-7,5%
			40.613 (2013)	↑	24,7%									
2	Κατά Κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (κκ ΑΕΠ) σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης (ΜΑΔ)	(ΜΑΔ / κατ.)	17.300 (2008)	13.700 (2012)	↓	-20,8%	24.100 (2008)	19.400 (2013)	↓	-19,5%	25.900 (2008)	24.300 (2009)	↓	-6,2%
			13.900 (2013)	↑	1,5%	94 (2009)	73 (2013)	↓	-22,3%	100	100			
3	Απασχολούμενοι	(χιλ. άτομα)	236,5 (2007)	187,4 (2013)	↓	-20,8%	4.610,5 (2008)	3.513,2 (2013)	↓	-23,8%	223.426,6 (2008)	215.964,2 (2013)	↓	-3,3%
			195,0 (2014)	↑	4,1%	3.536,2 (2014)	↑	0,7%	218.283,9 (2014)	↑	1,1%			
4	Απασχόληση	(%)	46,4 (2007)	36,0 (2013)	↓	-22,4%	48,9 (2008)	37,7 (2013)	↓	-22,9%	53,4 (2008)	51,3 (2013)	↓	-3,9%
			37,7 (2014)	↑	4,7%	38,1 (2014)	↑	1,1%	46,3 (2013)	↓	-1,7%			
5	Απασχόληση γυναικών	(%)	35,7 (2007)	28,1 (2013)	↓	-21,3%	37,7 (2009)	30,0 (2013)	↓	-20,4%	46,3 (2008)	45,5 (2013)	↓	-1,7%
			30,3 (2014)	↑	7,8%	30,8 (2014)	↑	2,7%	46,0 (2014)	↑	1,1%			
6	Μακροχρόνια ανεργία ως ποσοστό της ανεργίας	(%)	49,6 (2009)	70,8 (2014)	↑	42,7%	40,4 (2009)	73,5 (2014)	↑	81,9%	33,5 (2009)	49,4 (2014)	↑	47,5%
7	Νέοι 15 - 29 ετών εκτός δομών απασχόλησης, εκπαίδευσης ή κατάρτισης	(%)	15,3 (2008)	22,2 (2014)	↑	45,1%	11,4 (2008)	19,1 (2014)	↑	67,5%	10,9 (2008)	12,4 (2014)	↑	13,8%
8	Απασχολούμενοι ηλικίας 25 - 64 ετών με τριτοβάθμια εκπαίδευση	(χιλ.)	50,1 (2009)	44,8 (2013)	↓	-10,6%	1.174,5 (2010)	1.123,2 (2012)	↓	-4,4%	59.350,2 (2010)	66.804,6 (2014)	↑	12,6%
			45,1 (2014)	↑	0,7%	1.146,0 (2014)	↑	2,0%						
9	Πληθυσμός ηλικίας 25 - 64 ετών με τριτοβάθμια εκπαίδευση	(%)	18,0 (2008)	20,5 (2014)	↑	13,9%	22,8 (2008)	28,1 (2014)	↑	23,2%	24,2 (2008)	29,3 (2014)	↑	21,1%
10	ΑΠΑ τομέα: Κατασκευές	(εκατ. €)	598,6 (2006)	151,8 (2012)	↓	-74,6%	16.984,0 (2006)	4.428,5 (2012)	↓	-73,9%	2.595,7 (2008)	2.359,8 (2012)	↓	-9,1%
11	Απασχολούμενοι στον τομέα: Κατασκευές	(αριθμ.)	15.112 (2009)	7.546 (2013)	↓	-50,1%	285.110 (2009)	193.633 (2013)	↓	-32,1%	46.736 (2009)	43.316 (2013)	↓	-7,3%
12	ΑΠΑ τομέα: Μεταποίηση	(εκατ. €)	895,0 (2009)	652,6 (2012)	↓	-27,1%	19.428,1 (2008)	13.953,1 (2012)	↓	-28,2%	5.272,0 (2008)	6.804,9 (2012)	↑	29,1%
13	Απασχολούμενοι στον τομέα: Μεταποίηση	(αριθμ.)	22.002 (2008)	14.593 (2013)	↓	-33,7%	431.520 (2008)	289.188 (2013)	↓	-33,0%	118.586 (2008)	106.757 (2013)	↓	-10,0%
14	ΑΠΑ τομέων: Εμπόριο, μεταφορές, διαμονή και διατροφή	(εκατ. €)	2.041,0 (2008)	1.446,5 (2012)	↓	-29,1%	55.513,3 (2008)	40.593,0 (2012)	↓	-26,9%	7.140,4 (2008)	7.906,7 (2012)	↑	10,7%
15	Απασχολούμενοι στον τομέα: Μεταφορές και αποθήκευση	(αριθμ.)	6.796 (2009)	4.525 (2013)	↓	-33,4%	206.044 (2008)	166.648 (2013)	↓	-19,1%	38.120 (2008)	38.561 (2013)	↑	1,2%
16	Οδικές εμπορευματικές μεταφορές (φορτώσεις και εκφορτώσεις)	(χιλ. τόνους)	67.391 (2007)	21.844 (2011)	↓	-67,6%	1.282.613 (2009)	787.745 (2012)	↓	-38,6%	32.902.875 (2007)	25.868.966 (2013)	↓	-21,4%
			22.284 (2014)	↑	2,0%	800.929 (2014)	↑	1,7%	26.190.711 (2014)	↑	1,2%			
17	Απασχολούμενοι στον τομέα: Διαμονή και εστίαση	(αριθμ.)	12.867 (2009)	11.677 (2013)	↓	-9,2%	303.968 (2008)	262.252 (2012)	↓	-13,7%	35.891 (2008)	37.185 (2013)	↑	3,6%
			277.438 (2013)	↑	5,8%	7.243 (2012)	↓	-3,3%	4.541 (2009)	5.350 (2014)	↑	17,8%		
18	Διανκτερεώσεις ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών ανά 1.000 κατοίκους στο σύνολο των καταλυμάτων	(αριθμ.)	3.151 (2009)	2.788 (2011)	↓	-11,5%	7.492 (2009)	7.243 (2012)	↓	-3,3%	4.541 (2009)	5.350 (2014)	↑	17,8%
			4.777 (2014)	↑	71,4%	8.723 (2014)	↑	20,4%						
19	ΑΠΑ τομέα: Πληροφόρηση και επικοινωνία	(εκατ. €)	158,4 (2007)	111,1 (2012)	↓	-29,9%	8.163,4 (2007)	5.951,4 (2012)	↓	-27,1%	1.935,7 (2007)	2.004,9 (2012)	↑	3,6%
20	Απασχολούμενοι στον τομέα: Πληροφόρηση & Επικοινωνία	(αριθμ.)	1.839 (2008)	1.211 (2013)	↓	-34,1%	104.320 (2008)	70.080 (2013)	↓	-32,8%	20.648 (2008)	22.193 (2013)	↑	7,5%
21	ΑΠΑ τομέα: Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	(εκατ. €)	571,01 (2007)	478,66 (2012)	↓	-16,2%	7.078,35 (2007)	6.325,91 (2012)	↓	-10,6%	649,1 (2007)	713,3 (2012)	↑	9,9%
22	Συνολικό εργατικό δυναμικό που απασχολείται σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις	(αριθμ.)	53.420 (2007)	40.620 (2010)	↓	-24,0%	568.710 (2007)	463.860 (2013)	↓	-18,4%	47.543 (2007)	38.401 (2013)	↓	-19,2%
			44.360 (2013)	↑	9,2%	222,70 (2013)	↓	-27,1%	1.513,75 (2013)	↓	-8,2%	379,22 (2009)	455,88 (2014)	↑
23	Καλλιεργήσιμη γη	(χιλ. ha)	305,30 (2009)	244,36 (2014)	↓	-27,1%	1.649,55 (2009)	1.611,50 (2014)	↓	-2,3%				
			244,36 (2014)	↑	9,7%	614,63 (2014)	↑	1,3%						
24	Παραγωγή αγελαδινού γάλακτος	(χιλ. τόνους)	112,65 (2007)	101,8 (2013)	↓	-9,6%	774,00 (2007)	606,60 (2013)	↓	-21,6%	570,98 (2007)	592,93 (2014)	↑	3,8%
			102,7 (2014)	↑	0,9%	21.319.779 (2008)	17.584.224 (2009)	↓	-17,5%					
25	Εξαγωγές	(χιλ. €)	669.602 (2008)	553.010 (2009)	↓	-20,6%	21.319.779 (2008)	17.584.224 (2009)	↓	-17,5%				
			728.900 (2014)	↑	31,8%	27.220.996 (2014)	↑	54,8%						

α/α	Δείκτης	Μονάδα Μέτρησης	Π-ΑΜΘ (ΕΛ11)			Ελλάδα (ΕΛ)			Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ)			
			Τιμή (έτος)	Τιμή (έτος)	Μεταβολή	Τιμή (έτος)	Τιμή (έτος)	Μεταβολή	Τιμή (έτος)	Τιμή (έτος)	Μεταβολή	
Δημογραφικά Χαρακτηριστικά	26	Δείκτης Γεννήσεων (αριθμός γεννήσεων ανά 1.000 κατοίκους)	(-)	10,500 (2009)	8,300 (2013)	↓ -21,0%	10,500 (2009)	8,600 (2013)	↓ -18,1%	10,801 (2008)	10,125 (2013)	↓ -6,3%
	27	Δείκτης Θανάτων (αριθμός θανάτων ανά 1.000 κατοίκους)	(-)	10,600 (2008)	11,400 (2013)	↑ 7,5%	9,700 (2008)	10,200 (2013)	↑ 5,2%	9,921 (2008)	9,889 (2013)	↓ -0,3%
	28	Δείκτης Γήρανσης (πληθυσμός > των 65 ετών προς πληθυσμό έως 15 ετών)	(-)	136,800 (2008)	146,800 (2014)	↑ 7,3%	128,100 (2008)	140,000 (2014)	↑ 9,3%	108,300 (2008)	118,800 (2014)	↑ 9,7%
Φτώχεια και Κοινωνικά Αποκλεισμός	29	Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού	(%)	31,5 (2010)	37,1 (2014)	↑ 17,8%	27,6 (2009)	36,0 (2014)	↑ 30,4%	25,0 (2008)	26,9 (2013) 26,4 (2014)	↑ 7,6% ↓ -1,9%
	30	Πληθυσμός με σοβαρή στέρηση υλικών αγαθών	(%)	11,3 (2008)	20,5 (2014)	↑ 81,4%	11,0 (2009)	21,5 (2014)	↑ 95,5%	10,1 (2009)	12,2 (2013) 11,1 (2014)	↑ 20,8% ↓ -9,0%
	31	Πληθυσμός ηλικίας έως 60 ετών που ζει σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας	(%)	5,7 (2009)	19,1 (2013) 16,6 (2014)	↑ 235,1% ↓ -13,1%	6,5 (2009)	18,1 (2013) 16,6 (2014)	↑ 176,9% ↓ -5,6%	8,1 (2010)	11,3 (2014)	↑ 39,5%
Ψηφιακή Σύζευξη	32	Νοικοκυριά με πρόσβαση στο διαδίκτυο στο σπίτι	(%)	23 (2008)	67 (2015)	↑ 191,3%	31 (2008)	68 (2015)	↑ 119,4%	59 (2008)	82 (2015)	↑ 39,0%
	33	Νοικοκυριά με ευρυζωνική σύνδεση	(%)	16 (2008)	66 (2015)	↑ 312,5%	22 (2008)	67 (2015)	↑ 204,5%	47 (2008)	80 (2015)	↑ 70,2%
	34	Πληθυσμός που αλληλοσπιδρά μέσω του διαδικτύου με Δημόσιες Αρχές	(%)	23 (2011)	47 (2015)	↑ 95,7%	27 (2011)	46 (2015)	↑ 70,4%	41 (2011)	48 (2015)	↑ 17,1%
	35	Πληθυσμός που χρησιμοποιεί το διαδίκτυο για αγορά αγαθών ή υπηρεσιών τουλάχιστον μια φορά το έτος	(%)	7 (2008)	29 (2015)	↑ 314,3%	9 (2008)	32 (2015)	↑ 255,6%	33 (2008)	54 (2015)	↑ 63,6%
Έρευνα-Ανάπτυξη	36	Δαπάνες Έρευνας και Ανάπτυξης ως ποσοστό του ΑΕΠ	(%)	0,33 (2005)	0,58 (2013)	↑ 75,8%	0,66 (2008)	0,83 (2014)	↑ 25,8%	1,94 (2009)	2,03 (2014)	↑ 4,6%
	37	Προσωπικό Έρευνας & Ανάπτυξης	(%)	1,03 (2005)	2,20 (2013)	↑ 113,6%	1,38 (2005)	2,35 (2013)	↑ 70,3%	1,51 (2005)	1,93 (2013)	↑ 27,8%
	38	Δαπάνες Επιχειρήσεων σε Έρευνα & Ανάπτυξη ως ποσοστό του ΑΕΠ (BES)	(%)	0,01 (2007)	0,17 (2011) 0,14 (2013)	↑ 1.600% ↓ -17,6%	0,16 (2007)	0,28 (2014)	↑ 75,0%	1,13 (2007)	1,30 (2014)	↑ 15,0%
	39	Προσωπικό Έρευνας & Ανάπτυξης σε Επιχειρήσεις	(αριθμ.)	175 (2005)	355 (2011)	↑ 102,9%	12.896 (2005)	9.984 (2011)	↓ -22,6%	1.306.614 (2005)	1.904.790 (2013)	↑ 45,8%
	40	Αριθμός πατεντών ανά εκατομμύριο κατοίκους	(αριθμ.)	1 (2005)	2 (2012)	↑ 100,0%	10 (2005)	3 (2012)	↓ -70,0%	106 (2007)	43 (2012)	↓ -59,4%

Πηγή: Eurostat, ΣΕΒΕ-ΙΕΕΣ, 2014 για τις εξαγωγές και ίδια επεξεργασία.

3. Η συμβολή του νέου επιχειρησιακού προγράμματος της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020) στην άμβλυση των συνεπειών της ύφεσης

Για την αντιμετώπιση των έντονων και πολυτομεακών επιπτώσεων της ύφεσης στην Π-ΑΜΘ κατευθύνονται, μέσω του ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020 (ΠΑΜΘ, 2014), €507,74 εκατ. ή το 8,83% των συνολικών πόρων των περιφερειακών επιχειρησιακών προγραμμάτων (ΠΕΠ) της περιόδου 2014-2020, κατατάσσοντας την Π-ΑΜΘ στην 3^η θέση, μετά την Αττική (19,8%) και την Κεντρική Μακεδονία (16,8%) (<https://www.espa.gr>), ως προς το ύψος των διατιθέμενων μέσω των ΠΕΠ πόρων της περιόδου 2014-2020. Παράλληλα εκχωρούνται €69 εκατ. από το Ταμείο Συνοχής για την υλοποίηση έργων στον τομέα του περιβάλλοντος, ενώ προγραμματίζεται η εκχώρηση στην Π-ΑΜΘ περίπου €100 εκατ. από το πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2014-2020 (ΣΕΒΕ-ΙΕΕΣ, 2014).

Αναλυτικότερα, για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της τοπικής οικονομίας μέσω επενδύσεων σε τομείς που αναδεικνύονται από την περιφερειακή Στρατηγική «Έξυπνης Εξειδίκευσης» (RIS3), κατευθύνονται €70,3 εκατ. Η περιφερειακή RIS3 συνδέει την έρευνα και την καινοτομία με την οικονομική ανάπτυξη με νέους τρόπους όπως είναι η επιχειρηματική ανακάλυψη και η ιεράρχηση προτεραιοτήτων έπειτα από στενή συνεργασία με τους τοπικούς φορείς. Στοχεύει στην αναδιοργάνωση παραδοσιακών τομέων μέσω της στραφής σε δραστηριότητες υψηλής προστιθέμενης αξίας, νέες αγορές ή αλυσίδες αξίας. Αποτελεί βασική αναπτυξιακή στρατηγική της Π-ΑΜΘ και περιλαμβάνει παρεμβάσεις στον τομέα της μεταποίησης, ειδικά προϊόντων του αγροδιατροφικού τομέα, στον τομέα του τουρισμού, που επηρεάζει άμεσα τους τομείς της διαμονής, διατροφής και εμπορίου αλλά και σε τομείς με εξαγωγικό προσανατολισμό όπως τα μη μεταλλικά ορυκτά, τα χημικά-πλαστικά. Συνδράζει παρεμβάσεις επιχειρηματικότητας με παρεμβάσεις καινοτομίας, με ειδικούς στόχους: α) την αύξηση των νέων επιχειρήσεων εντάσεως έρευνας και τεχνολογίας και των επιχειρηματικών επενδύσεων στην έρευνα και καινοτομία για την ανάπτυξη νέων προϊόντων και υπηρεσιών, β) την ενίσχυση της συνεργατικής έρευνας μεταξύ ερευνητικών-ακαδημαϊκών φορέων και επιχειρήσεων, προς όφελος των επιχειρήσεων, και γ) την αύξηση της εξωστρέφειας και της παραγωγικότητας των ΜΜΕ.

Για την ανάπτυξη του τουριστικού δυναμικού των φυσικών περιοχών και της πλούσιας πολιτιστικής κληρονομιάς της Π-ΑΜΘ κατευθύνονται συμπληρωματικά, μέσω σχεδίων ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης περιοχών που συγκροτούν δίκτυο πολιτιστικών-φυσικών πόρων, €40 εκατ. περίπου.

Ο κατασκευαστικός τομέας, ο οποίος υφίσταται τις μεγαλύτερες επιπτώσεις από την ύφεση, προγραμματίζεται να ενισχυθεί με πόρους άνω των €230 εκατ., μέσω παρεμβάσεων ανάπτυξης υποδομών στους τομείς: α) του περιβάλλοντος (δίκτυα ύδρευσης, εγκαταστάσεις επεξεργασίας λυμάτων και διαχείρισης στερεών αποβλήτων, αντιπλημμυρικά έργα, κ.α.), β) της ενέργειας (δίκτυα διανομής φυσικού αερίου, ενεργειακή αναβάθμιση κτιρίων, υποδομές αξιοποίησης της γεωθερμίας), και γ) της εκπαίδευσης και των υποδομών υγείας. Επίσης, ενισχύεται συμπληρωματικά μέσω επενδύσεων €60 εκατ. περίπου στον τομέα των μεταφορικών υποδομών που αφορούν σε παρεμβάσεις βελτίωσης της προσβασιμότητας στο οδικό δίκτυο.

Για την πρόθηση της κοινωνικής ένταξης και την καταπολέμηση της φτώχειας η Π-ΑΜΘ ενισχύεται μέσω του ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020 με €65,3 εκατ.. Ειδικότερα, προγραμματίζεται η προώθηση ενεργητικών πολιτικών για την κοινωνική ένταξη και την ενίσχυση της απασχόλησης με ειδικούς στόχους: α) τη βελτίωση της πρόσβασης μειονεκτούντων ατόμων και περιθωριοποιημένων ομάδων στην αγορά εργασίας, β) τη βελτίωση της πρόσβασης ευάλωτων ομάδων πληθυσμού σε υπηρεσίες υγείας-πρόνοιας, γ) την ενίσχυση της κοινωνικής οικονομίας και των κοινωνικών επιχειρήσεων, και δ) την υποστήριξη της απασχόλησης στους τομείς προτεραιότητας της περιφερειακής RIS3 και σε περιοχές εφαρμογής ολοκληρωμένων χωρικών επενδύσεων.

Οι πόροι του προγράμματος αγροτικής ανάπτυξης εκτιμάται ότι θα συμβάλλουν άμεσα στην ανάπτυξη του αγροτικού τομέα καθώς κατευθύνονται στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας μέσω επενδύσεων στη μεταποίηση και εμπορία γεωργικών προϊόντων, ενισχύσεων εκκίνησης επιχείρησης από νέους γεωργούς, ενισχύσεις για στροφή στη βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία. Επίσης, εκτιμάται ότι θα συμβάλλουν έμμεσα στην ενίσχυση του τομέα των κατασκευών καθώς περιλαμβάνουν παρεμβάσεις σε βασικές υποδομές στον αγροτικό χώρο, όπως για αναδασμούς, εγγειοβελτιωτικά έργα, αγροτική και δασική οδοποιία. Στον τομέα της ψηφιακής σύγκλισης, λαμβάνοντας υπόψη τον οριζόντιο κατεξοχήν χαρακτήρα των αναγκαίων παρεμβάσεων, η προσέγγιση που ακολουθείται από το ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020 αφορά συμπληρωματικά στην κάλυψη αμιγώς περιφερειακών αναγκών και εστιάζει στην ενίσχυση της προσφοράς τοπικού δημόσιου ψηφιακού περιεχομένου για τη βελτίωση της αλληλεπίδρασης αυτοδιοίκησης-πολιτών-επιχειρήσεων.

4. Συμπεράσματα

Αν και η ύφεση αποτελεί όρο με τον οποίο περιγράφονται κυρίως οι οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης, είναι κοινά αποδεκτό (Ψυχάρης, 2011), ότι η οικονομική κρίση που εκδηλώθηκε στην Ελλάδα το 2009 έχει επιπτώσεις που συνεχίζονται μέχρι σήμερα σε πολλούς τομείς. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται ανά τομέα η ένταση της ύφεσης στην Π-ΑΜΘ και η ένταση των προγραμματιζόμενων παρεμβάσεων του ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020.

Πίνακας 2: Συσχέτιση της ύφεσης ανά τομέα στην Π-ΑΜΘ και των παρεμβάσεων του ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020

Τομείς	Ένταση ύφεσης	Ένταση παρέμβασης	Παρατηρήσεις
Κατασκευές	Πολύ ισχυρή (---)	Πολύ ισχυρή (+++)	Μείωση της ΑΠΑ κατά 74,6% και της απασχόλησης κατά 50,1%. Δεν καταγράφονται σημεία ανάκαμψης την περίοδο 2006-2012. Αν και δεν περιλαμβάνονται άμεσες ενισχύσεις στον τομέα, εκτιμάται ότι οι προγραμματιζόμενες παρεμβάσεις προϋπολογισμού άνω των €300 εκατ. σε δημόσιες υποδομές θα επηρεάσουν θετικά τον τομέα.
Μεταποίηση	Ισχυρή (-)	Ισχυρή (++)	Μείωση της ΑΠΑ κατά 27,1% και της απασχόλησης κατά 33,7%. Δεν καταγράφονται σημεία ανάκαμψης την περίοδο 2008-2013. Προβλέπεται άμεση και σημαντική ενίσχυση του τομέα από το ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020 καθώς μεγάλο μέρος των €70,3 εκατ. κατευθύνεται στην ενίσχυση της μεταποίησης σε κλάδους και προϊόντα που αναδεικνύονται από την περιφερειακή RIS3, σε συνδυασμό με δράσεις έρευνας-καινοτομίας.
Μεταφορές – Αποθήκευση	Ισχυρή (-)	Χαμηλή (+)	Μείωση της απασχόλησης κατά 33,4%. Ενδείξεις σταθεροποίησης την περίοδο 2013-2014. Δεν προβλέπεται άμεσες ενισχύσεις του τομέα από το ΠΕΠ ΑΜΘ 2014 - 2020. Έμφαση οφείλει εκτιμάται ότι θα προκύψουν από προγραμματιζόμενες παρεμβάσεις €60 εκατ. περίπου στον τομέα των μεταφορικών υποδομών.
Διαμονή και εστίαση (τουρισμός)	Χαμηλή (-)	Ισχυρή (++)	Μείωση της απασχόλησης κατά 9,2%, υψηλή μεταβλητότητα και εξάρτηση από το εξωτερικό περιβάλλον, ανάκαμψη την περίοδο 2011-2014. Προβλέπεται άμεση και σημαντική ενίσχυση καθώς ο τουρισμός περιλαμβάνεται στον πυρήνα της αναπτυξιακής στρατηγικής της Π-ΑΜΘ. Προβλέπονται παρεμβάσεις ενίσχυσης της συνέργειας με πολιτιστικούς και φυσικούς πόρους με στόχο τη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος.
Πληροφόρηση και επικοινωνία	Ισχυρή (-)	Χαμηλή (+)	Μείωση της ΑΠΑ κατά 29,9% και της απασχόλησης κατά 27,1%. Δεν καταγράφονται σημεία ανάκαμψης την περίοδο 2007-2013. Προβλέπεται ενίσχυση του τομέα από το ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020 σε ό,τι αφορά στις τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών ή του τομέα της περιφερειακής RIS3 που αφορά στον κλάδο της παραγωγής ηλεκτρονικών και ηλεκτρολογικού εξοπλισμού.
Αγροτικός τομέας	Ισχυρή (-)	Ισχυρή (++)	Μείωση της ΑΠΑ κατά 16,2%, μείωση της απασχόλησης κατά 24% και της καλλιεργήσιμης γης κατά 27,1%. Καταγράφονται σημεία ανάκαμψης την περίοδο 2010-2013. Προβλέπεται άμεση και ισχυρή ενίσχυση του τομέα, τόσο μέσω των πόρων του ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020, όπου ο αγροδιατροφικός τομέας έχει αναδειχθεί στον πυρήνα της περιφερειακής RIS3 όσο και των €100 εκατ. του προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2014-2020.
Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός	Πολύ ισχυρή (---)	Πολύ ισχυρή (+++)	Αύξηση κατά 17,8% του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας, διπλασιασμός του ποσοστού του πληθυσμού με σοβαρή στήριξη υλικών αγαθών και τριπλασιασμός του πληθυσμού ηλικίας έως 60 ετών που ζει σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας. Προβλέπεται πολύ σημαντική ενίσχυση με €65,3 εκατ. μέσω του ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020 για την κοινωνική ένταξη και ενίσχυση της απασχόλησης μειονεκτούντων ατόμων και περιθωριοποιημένων ομάδων στην αγορά εργασίας και τη βελτίωση της πρόσβασης ευάλωτων ομάδων σε υπηρεσίες υγείας-πρόνοιας.

Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Από την αξιολόγηση των στοιχείων του Πίνακα 2 προκύπτει ότι προγραμματίζεται πολύ ισχυρή παρέμβαση του ΠΕΠ ΑΜΘ 2014-2020 στους τομείς που υφίστανται πολύ έντονες επιπτώσεις από την ύφεση, όπως ο τομέας των κατασκευών, η μεταποίηση, ο αγροτικός τομέας και η καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Ο τομέας της διαμονής και εστίασης που συνδέεται άμεσα με τον τουρισμό, αν και υφίσταται χαμηλές επιπτώσεις, ενισχύεται σημαντικά καθώς αποτελεί βασικό άξονα της αναπτυξιακής στρατηγικής της Π-ΑΜΘ για την περίοδο 2014-2020.

Αντίθετα στους τομείς των μεταφορών-αποθήκευσης και της πληροφόρησης επικοινωνίας, αν και καταγράφονται ισχυρές επιπτώσεις κατά την περίοδο της ύφεσης, προγραμματίζονται χαμηλής έντασης παρεμβάσεις. Σε ό,τι αφορά στη βελτίωση της θέσης της Π-ΑΜΘ κατά την περίοδο της ύφεσης στο τομέα της ψηφιακής σύγκλισης και της έρευνας-ανάπτυξης, εκτιμάται ότι για να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα ως προς τον ουσιαστικό ή συγκυριακό χαρακτήρα της καταγραφείσας βελτίωσης, απαιτείται η συνέχιση της παρακολούθησης της εξέλιξής τους. Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στην αντιμετώπιση της δυσμενούς εξέλιξης των δημογραφικών μεγεθών στην Π-ΑΜΘ, ζήτημα που ξεπερνάει τους στόχους και τις δυνατότητες μιας προγραμματικής περιόδου.

Προτείνεται η έρευνα να επεκταθεί στην εξέταση των επιπτώσεων της ύφεσης και σε άλλους τομείς, όπως το περιβάλλον, η ενέργεια, η ποιότητα διακυβέρνησης κ.α., όπου λόγω έλλειψης στοιχείων σε περιφερειακό επίπεδο δεν κατέστη δυνατό να συμπεριληφθούν στην παρούσα εργασία. Επίσης, για τη διαμόρφωση κατάλληλου μίγματος πολιτικής απαιτείται να εξετάζεται και να λαμβάνεται υπόψη η βαρύτητα του κάθε τομέα στην περιφερειακή οικονομία αλλά και οι αλληλεξαρτήσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των τομέων.

Βιβλιογραφία

Eurostat <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

ΓΓΔΕ-ΕΣΠΑ, 2014, Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης-ΕΣΠΑ 2014-2020.

ΣΕΒΕ-ΙΕΕΣ, 2014, Μηνιαία Ενημερωτικά Δελτία Εξαγωγών.

ΠΑΜΘ, 2014, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης 2014-2020.

https://www.espa.gr/el/Documents/OPs2014-2020_FinancialData.pdf

Ψυχάρης, Ι., 2011, Μελέτη των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην οικονομία των περιφερειών της Ελλάδας, Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

The impact of the recession on the Region of East Macedonia and Thrace and the contribution of the new Regional Operational Programme (ROP REMTH 2014-2020) to mitigate the consequences

Panagiotis D. Koudoumakis

MSc. Civil Engineer, PhD student DUTH

Department of Civil Engineering, Vas. Sofias 12, 67100 Xanthi,

pkoudoum@civil.duth.gr

George N. Botzoris

Assistant Professor DUTH

Department of Civil Engineering, Vas. Sofias 12, 67100 Xanthi,

gbotzori@civil.duth.gr

Abstract

This paper analyzes the impact of the recession in the Region of Eastern Macedonia and Thrace (REMTh), and assesses the contribution of the new Regional Operational Programme (ROP REMTh 2014-2020), towards the easing of its consequences. The evolution of the indicators is being presented, coupled with a comparative assessment of REMTh versus the regions of Greece and the European Union (EU). Moreover, an effort is being made to identify those sectors which bear the greatest impact of the recession, as well as, the sectors that resist or are being developed. Furthermore, the planned interventions of ROP REMTh 2014-2020 are analyzed, and their vital contribution to mitigate the effects of the recession is substantiated; the later, outline the essential interventions in sectors that have suffered heavily because of the recession, plus the implementation of structural policies, aiming to explore the comparative advantages and the endogenous potential of REMTh.

Keywords: Regional development, Region of Eastern Macedonia and Thrace, Programming period 2014-2020, Economic crisis, Recession, Impact.

Ο ρόλος του ΕΣΠΑ στη στήριξη των επιχειρήσεων σε περιόδους ύφεσης στην Περιφερειακή Ενότητα Σερρών - Ελλάδα

Δρ Χρυσάνθη Μπαλωμένου

PhD Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Καθηγήτρια Σύμβουλος (ΣΕΠ), Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ» ΕΑΠ
hjlp6543@hol.gr, balomenou@tutors.eap.gr

Μαριάνθη Μαλιάρη (MSc)

Πτυχιούχος Τμήματος Γεωπονίας – Τομέας Αγροτικής Οικονομίας ΑΠΘ
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ» ΕΑΠ
mmaliari@otenet.gr

Περίληψη

Είναι κοινός τόπος ότι η συνεχιζόμενη ύφεση της Ελληνικής Οικονομίας έχει πλήξει - ίσως ανεπανόρθωτα - την επιχειρηματικότητα. Με δεδομένη τη δραστική μείωση της τραπεζικής χρηματοδότησης, οι επιλέξιμες επενδύσεις στο πρόγραμμα του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) δεν δύναται να ολοκληρωθούν από το σύνολο των επιχειρηματιών.

Κύριος στόχος της εργασίας μας είναι η διερεύνηση της δυνατότητας ολοκλήρωσης επενδύσεων με δεδομένη την υποχρηματοδότησή τους. Η συνεισφορά μας στη βιβλιογραφία εστιάζει στην ανάδειξη του ρόλου του ΕΣΠΑ στην τοπική επιχειρηματικότητα μέσω της συγκεκριμένης περίπτωσης της ΠΕ Σερρών.

Η παρούσα μελέτη αποτελείται από δύο τμήματα, το θεωρητικό και το εμπειρικό.

Στο πρώτο, το θεωρητικό τμήμα, θα αναφερθούμε στην ύφεση στην Ελλάδα (με μνεία σχετικής βιβλιογραφίας). Επίσης, θα παρουσιάσουμε στοιχεία από το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Σερρών και την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, που καταδεικνύουν επιμονή της ύφεσης στην τοπική επιχειρηματικότητα, συνοδευόμενη από επιδείνωση στην ενδογενή περιφερειακή ανάπτυξη.

Στο δεύτερο μέρος θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα της έρευνάς μας που έλαβε χώρα το Δεκέμβριο του 2014 με χρήση ερωτηματολογίων στο σύνολο σχεδόν των Σερραίων επιχειρηματιών που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα ΕΣΠΑ και συγκεκριμένα συμμετέχουν οι 114 από τους 123 επιχειρηματίες. Η παρούσα συνιστά συνέχεια προηγούμενης έρευνας που πραγματοποιήθηκε το Φεβρουάριο του 2014 και τμήματά της παρουσιάστηκαν στο συνέδριο EBEEC, Kavala, May 2015 και στο συνέδριο ERSA Greece, Αθήνα, Ιούνιος 2014. Η ανάλυση βασίστηκε στη χρήση επιστημονικών μεθόδων περιγραφικής και επαγωγικής στατιστικής και υπολογίστηκε ο μέσος όρος, η τυπική απόκλιση, ο συντελεστής συσχέτισης και ο συντελεστής μεταβλητότητας.

Από τα πρώτα συμπεράσματα συνάγεται ότι το κλείσιμο της στρόφιγγας ροής κεφαλαίων από τις τράπεζες - πολύ πριν τα capital controls - απέτρεψε την ολοκλήρωση επενδύσεων και εμπόδισε την πλήρη αξιοποίηση κοινοτικών κονδυλίων.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι τα συμπεράσματα της έρευνάς μας, στην πλειονότητά τους, είναι σύμφωνα με τη σχετική χρησιμοποιηθείσα βιβλιογραφία.

Λέξεις-κλειδιά: ΕΣΠΑ, Ύφεση, Επιχειρηματικότητα, Σέρρες, Ελλάδα.

1. Εισαγωγή

Η τοπική επιχειρηματικότητα που βασίζεται στην ανάπτυξη των μικρών και μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (ΜΜΕ) συνιστά τη ραχοκοκαλιά της Ελληνικής οικονομίας. Η ελληνική πολιτεία με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης το Νοέμβριο του 2013 ξεκίνησε με το ΕΣΠΑ τη στήριξη των ΜΜΕ με στόχο την αναστροφή της ύφεσης και την αύξηση της απασχόλησης. Στην Περιφερειακή Ενότητα Σερρών μόλις 123 επιχειρήσεις κατάφεραν να ενταχθούν στο συγκεκριμένο πρόγραμμα το οποίο ολοκληρώθηκε στις 31-12-2015.

Στις αρχές του 2014 που ξεκίνησε η έρευνά μας εντοπίσαμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό του ήδη πολύ μικρού αριθμού (123) επιχειρήσεων δεν θα υλοποιήσει το πρόγραμμα. Έχοντας ως δεδομένο τον παράγοντα «ψυχολογία» των επενδυτών -που δεν είναι άμεσα μετρήσιμος- θέλαμε με τη δεύτερη φάση της έρευνάς μας (στο τέλος του 2014) να μελετήσουμε τους άλλους ανασταλτικούς παράγοντες επενδύσεων. Μετά από τις πρώτες συνεντεύξεις καταλήξαμε ότι η έλλειψη χρηματοδότησης είναι ο ουσιαστικότερος όλων των υπολοίπων παραγόντων και σε αυτόν θα εστιάσουμε. Επίσης διακρίναμε στατιστικώς μετρήσιμες διαφορές των επενδυτών ανάλογα με την έδρα της επιχείρησης όπως αστική-ημιαστική - αγροτική περιοχή και οι διαφορές αυτές συνάδουν τόσο με παλαιότερες έρευνές μας όσο και με τη συγγενή βιβλιογραφία.

Παράλληλα, διαβλέποντας ότι η διεθνής επιστημονική κοινότητα είχε-και έχει- μια σταθερή ενασχόληση με τις ιδιάζουσες οικονομικές συνθήκες της χώρας και τις συνέπειες της κρίσης, μελετήσαμε τη διεθνή βιβλιογραφία- αρθρογραφία και επαληθεύσαμε στοιχεία της εμπειρικής μας έρευνας.

Κλείνοντας τη σύντομη εισαγωγή μας, θεωρούμε ότι τα συμπεράσματά μας θα βοηθήσουν τόσο το νομοθέτη στη σύνταξη νέων επενδυτικών προγραμμάτων όσο και την ακαδημαϊκή κοινότητα με πρωτόλειο ερευνητικό υλικό για περαιτέρω επεξεργασία. Άλλωστε η έρευνά μας συνεχίζεται.

2. Ύφεση και τοπική επιχειρηματικότητα

2.1. Επενδύσεις στα χρόνια της ύφεσης

Η Ελληνική ύφεση απασχόλησε τους κορυφαίους οικονομολόγους του κόσμου. Ο Ρ. Krugman, σε άρθρο του στους ΝΥΤ που γράφτηκε μετά από επίσκεψή του στην Αθήνα, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η καταστροφή της αγοραστικής δύναμης βάθυνε την ύφεση, δημιούργησε τη Μεγάλη Ύφεση.» (ΝΥΤ, 2015). Η κρίση επηρεάζει και την Ευρώπη. Στο ίδιο άρθρο, ο συγγραφέας, εξέφρασε τους φόβους του: «φοβάμαι ότι η Ελλάδα και η Ευρώπη μπορεί να υποφέρουν από ένα τρομερό ατύχημα. Μια μη αναγκαία ρήξη θα ρίχνει τη σκιά της για χρόνια» (ΝΥΤ, 2015).

Ο J. Stiglitz σε πρόσφατη συνέντευξή του σε Γερμανικό περιοδικό δήλωνε: «Η χρηματοδότηση των μικρών και των μεσαίων επιχειρήσεων δεν λειτουργεί σε καμία από τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου» (Tagesspiegel, 2015). Ο ίδιος συνεχίζει: «Αυτό που σκοτώνει την Ελλάδα δεν είναι μόνο η έλλειψη αποδοτικότητας στον δημόσιο τομέα, αλλά και στον ιδιωτικό. Όταν το τραπεζικό σύστημα είναι τόσο καταστραμμένο στην Ελλάδα, δεν μπορεί να κάνει πολλά για τις μικρές και τις μεσαίες επιχειρήσεις και η Ελλάδα είναι μια χώρα των μικρών και των μεσαίων επιχειρήσεων. Πρέπει να βρεθεί ένας τρόπος να ξεκινήσει και πάλι η χρηματοδότησή τους» (Tagesspiegel, 2015).

Πρόκειται, σαφώς, για σκληρές εκτιμήσεις, που αποτυπώθηκαν σε ευρείας κυκλοφορίας δημοσιογραφικά έντυπα και δεν αποτελούν προϊόν επιστημονικής έρευνάς τους, που ωστόσο συμμετέχουν στη διαμόρφωση μιας ιδεολογίας της καταστροφής. Το ζητούμενο βεβαίως, σε κάθε περίπτωση και ιδίως σε συνθήκες ύφεσης, είναι η ύπαρξη κινήτρων ενθάρρυνσης της επιχειρηματικότητας και αυτό ακριβώς εξετάζουμε, στην πρωτογενή, εμπειρική έρευνα της παρούσας μελέτης μας.

2.2. Επιχειρήσεις ΠΕ Σερρών

Στον κατωτέρω Πίνακα 1 (και στο αντίστοιχο Διάγραμμα 1), παρουσιάζονται ο αριθμός των επιχειρήσεων και το ΑΕΠ στην Π.Ε. Σερρών από το έτος 2000 και μετά. Είναι προφανές ότι τόσο το ΑΕΠ των Σερρών όσο και ο αριθμός των επιχειρήσεων βαίνουν μειούμενα, από το 2008 και μετά, καταδεικνύοντας τη βάθυνση της ύφεσης.

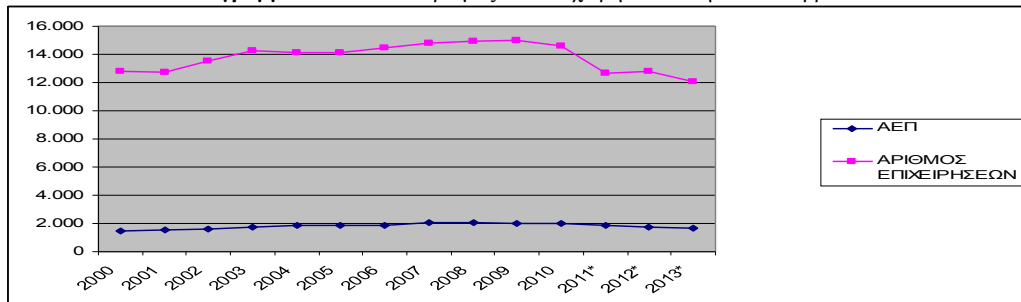
Πίνακας 1: ΑΕΠ και αριθμός των επιχειρήσεων στην Π.Ε. Σερρών

έτος	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012*	2013*
ΑΕΠ	1.487	1.563	1.568	1.712	1.841	1.839	1.888	2.084	2.071	2.030	2.004	1.859	1.756	1.700
αρ.επ.	12.784	12.738	13.516	14.268	14.146	14.133	14.499	14.799	14.956	15.021	14.585	12.666	12.773	12.078

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (<http://www.statistics.gr/>) α) ΑΕΠ όλα τα έτη, β) αριθμός επιχειρήσεων έτη 2000-2010

Πηγή: Επιμελητήριο Σερρών (<http://www.serreschamber.gr>) για τις επιχειρήσεις μέλη του έτη 2011-2013

Διάγραμμα 1: ΑΕΠ και αριθμός των επιχειρήσεων στην Π.Ε. Σερρών

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (<http://www.statistics.gr/>) α) ΑΕΠ όλα τα έτη, β) αριθμός επιχειρήσεων έτη 2000-2010

Πηγή: Επιμελητήριο Σερρών (<http://www.serreschamber.gr>) για τις επιχειρήσεις μέλη του έτη 2011-2013

Το εύρημα της οριακής αύξησης του αριθμού των επιχειρήσεων κατά το έτος 2012 μας ώθησε σε περαιτέρω επεξεργασία. Από τα στοιχεία που μας απέστειλε το Επιμελητήριο Σερρών προκύπτει ότι το 2012 έκλεισαν 532 επιχειρήσεις (κυρίως παλιές) και άνοιξαν 633. Οι νέες επιχειρήσεις δραστηριοποιήθηκαν κυρίως στον χώρο των εναλλακτικών μορφών ενέργειας – λόγω της τότε αύξησης της τιμής του πετρελαίου θέρμανσης – και στον χώρο της καφέ-εστίασης – λόγω πεζοδρόμησης του κέντρου της πόλης των Σερρών εκείνη την περίοδο. Ο αριθμός των επιχειρήσεων-μελών του Επιμελητηρίου Σερρών συνεχίζει να μειώνεται όπως φαίνεται και στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2: Αριθμός των επιχειρήσεων-μελών του Επιμελητηρίου Σερρών

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2012	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2013	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2014	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2015	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2016
11892	11.993	11.340	10.715	10.250

Πηγή: Επιμελητήριο Σερρών (<http://www.serreschamber.gr>)

Σύμφωνα με τον Myrdal (1969) (όπως αναφέρεται στους Κόνσολα (1997) και Μπαλωμένου (2003)) «Σε περιόδους κρίσης, στο δίλημμα ισόρροπη ανάπτυξη ή αποτελεσματικότητα επιλέγεται η αποτελεσματικότητα». Άρα επιλέγονται κεντρικότερες- ισχυρότερες Περιφέρειες με διαδικασίες ανάδρασης (back wash effects), ως διαθέτουσες καταλληλότερη υλικοτεχνική υποδομή προκειμένου, αργότερα, σε περιόδους οικονομικής σταθεροποίησης – άνθησης, να ενδυναμωθούν, μέσω διαδικασιών διάχυσης (spillover effects) οι προβληματικές περιοχές της περιφέρειας. Συνεπώς, μεσοσύσης της κρίσης – ύφεσης, ο 49ος (από τους 52) νομός της χώρας θα υφίσταται τις συνέπειες της κρίσης εντονότερα.

3. Εμπειρική έρευνα σε ενταγμένους στο ΕΣΠΑ Σερραίους επιχειρηματίες

3.1. Τα δεδομένα

Στην παρούσα συμμετέχει το σύνολο σχεδόν των επιλέξιμων στο πρόγραμμα ΕΣΠΑ β' φάσης επιχειρήσεων που είναι μέλη του Επιμελητηρίου Σερρών και συγκεκριμένα συμμετέχουν οι 114 από τις 123 επιχειρήσεις. Η έρευνά μας πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 2014, δηλαδή 10 μήνες μετά την πρώτη έρευνά μας που πραγματοποιήθηκε το Φεβρουάριο του 2014, με χρήση κατάλληλα δομημένων ερωτηματολογίων (Ρόντος και Παπάνης, 2007). Με δεδομένο ότι με βάση τον αρχικό προγραμματισμό του ΕΣΠΑ οι επενδύσεις που αφορούν υπηρεσίες θα έπρεπε να έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι το Ιούνιο του 2015 και οι επενδύσεις στη μεταποίηση που απαιτούν μεγάλο χρόνο υλοποίησης θα έπρεπε να έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι το Δεκέμβριο του 2015, θεωρήσαμε ότι το Δεκέμβριο 2014 οι επενδυτές είχαν καταλήξει στον αν θα ολοκληρώσουν το πρόγραμμα και αν θα λάβουν δάνειο.

Κύριο κριτήριο της επιλογής του δείγματος ήταν η έδρα της επιχείρησης και όχι η θέση της επένδυσης. Βέβαια στη συντριπτική πλειονότητα συμπίπτουν. Συνεπώς συμμετέχουν επιχειρήσεις που επένδυσαν στο Δήμο Σερρών – αστική περιοχή, επιχειρήσεις που επένδυσαν στις έδρες των Δημοτικών Ενοτήτων – έδρες των Καλλικρατικών Δήμων – που χαρακτηρίζονται ως ημιαστικές περιοχές, επιχειρήσεις που επένδυσαν στις λοιπές Τοπικές κοινότητες – χωριά – που χαρακτηρίζονται ως αγροτικές περιοχές, επιχειρήσεις που επένδυσαν εδρεύουν στη ΒΙΠΕ ή σε μέρη συγκέντρωσης επιχειρήσεων όπως στις Εθνικές οδούς. Επίσης, εντάξαμε στη μελέτη μας και τους Σερραίους επιχειρηματίες που επέλεξαν να επενδύσουν σε άλλες περιοχές όπως η γειτονική Θεσσαλονίκη (core region).

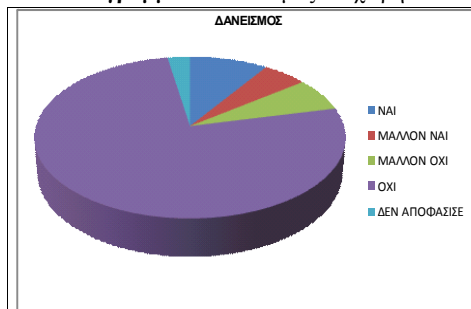
Τέλος, έχοντας ως δεδομένο ότι το Ταμείο Επιχειρηματικότητας (ΤΕΠΙΧ), συστάθηκε το 2010 με σκοπό να παρέχει εγγυημένα δάνεια, ούτως ώστε να βοηθήσει στην υλοποίηση των επενδύσεων, θέλαμε να διερευνήσουμε και την αποτελεσματικότητα χρήσης αυτών των εργαλείων και προς τούτο εξετάζουμε την πρόσβαση των επιχειρήσεων σε χρηματοδότηση.

3.2. Περιγραφική στατιστική και συσχετίσεις

Στην έρευνά μας θα χρησιμοποιήσουμε τις μεταβλητές 1,2,3,4,5 τόσο για την υλοποίηση των επενδύσεων όσο και για το δανεισμό τους όπου το 1 χρησιμοποιείται για την απάντηση ναι, το 2 για την απάντηση μάλλον ναι, το 3 για την απάντηση μάλλον όχι, το τέσσερα για την απάντηση όχι και το πέντε για όσους αρνήθηκαν να απαντήσουν σε αυτή τη δεύτερη φάση της έρευνας. Επίσης, θα χρησιμοποιήσουμε τις μεταβλητές 1 και 2 όπου 1 είναι η καταφατική απάντηση είτε στην υλοποίηση της επένδυσης είτε στον επικείμενο δανεισμό των επιχειρήσεων και 2 η αρνητική απάντηση στα ανωτέρω αντίστοιχα. Κατόπιν θα υπολογίσουμε το μέσο όρο και την τυπική απόκλιση το συντελεστή μεταβλητότητας και το συντελεστή συσχέτισης.

3.3. Αποτελέσματα

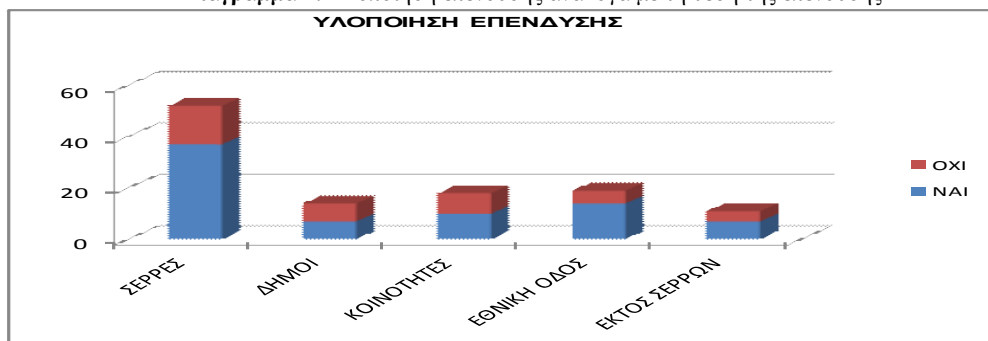
Παρουσιάζουμε παρακάτω στο Διάγραμμα 2 την απόφαση για υλοποίηση ή όχι των επενδύσεων από τους ερωτηθέντες και στο Διάγραμμα 3 την απόφαση για δανεισμό ή όχι των επιχειρήσεων. Για λόγους στατιστικής επεξεργασίας, οι απαντήσεις στους υπόλοιπους πίνακες ομαδοποιήθηκαν σε δύο κατηγορίες, (του ναι και του όχι).

Διάγραμμα 2: Υλοποίηση Επένδυσης**Διάγραμμα 3: Δανεισμός Επιχειρήσεων**

Όπως βλέπουμε στο Διάγραμμα 2, ο ένας από τους τρεις επιχειρηματίες δε θα προβεί στην υλοποίηση των επενδύσεων. Από τις συνεντεύξεις προέκυψαν αφ' ενός η έλλειψη χρηματοδότησης που φαίνεται στο Διάγραμμα 3 και αφ' ετέρου η άσχημη ψυχολογία το 2014 που λειτουργούσε ανασταλτικά για επενδύσεις. Η μη υλοποίηση συνεπάγεται μείωση της απορρόφησης πόρων, λιγότερες θέσεις εργασίας και περιορισμένη ανάπτυξη.

Στη Διάγραμμα 3 βλέπουμε ότι μόλις 1 στους 7 ερωτηθέντες θα αιτηθεί δανεισμού. Από τις συνεντεύξεις προέκυψε η τεράστια δυσκολία πρόσβασης σε χρηματοδότηση σε όλες τις ελληνικές τράπεζες. Το κλείσιμο της στρόφιγγας στις τράπεζες πολύ πριν την επιβολή των capital controls που επιβλήθηκαν τον Ιούλιο του 2015, σε συνδυασμό με τη μη ολοκλήρωση του συνόλου των επενδύσεων που είδαμε στο Διάγραμμα 2 συντελεί στην επιβράδυνση της ανάπτυξης.

Πρωταρχικός στόχος μας ήταν αν η έδρα της επιχείρησης καθόριζε διαφορετική συμπεριφορά των επιχειρηματιών. Στο παρακάτω Διάγραμμα 4 (και σχετικό Πίνακα 3) παρουσιάζουμε την υλοποίηση των επενδύσεων ανάλογα με την θέση της επένδυσης και συνεχίζουμε με την παρουσίαση των κυριότερων στατιστικών μεγεθών. Όπως βλέπουμε από τον Πίνακα 3, το μεγαλύτερο ποσοστό επενδύσεων πραγματοποιήθηκε στις αστικές περιοχές – πόλη Σερρών – και εθνική οδό-ΒΙΠΕ, ενώ το μικρότερο ποσοστό βρίσκεται στις ημιαστικές περιοχές (έδρες Καποδιστριακών δήμων).

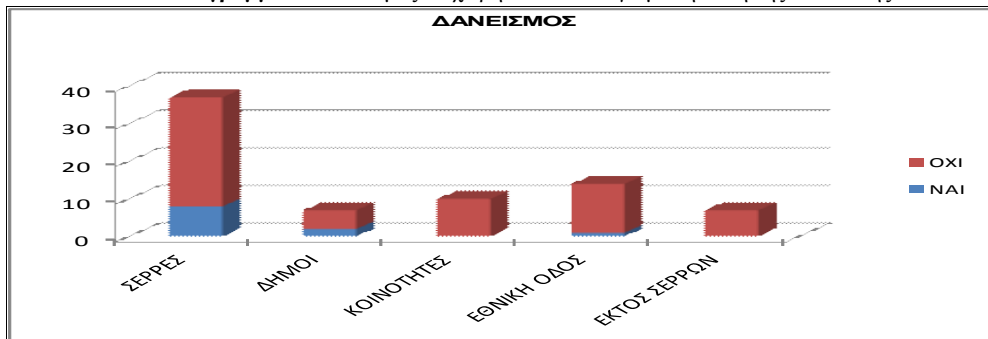
Διάγραμμα 4: Υλοποίηση επένδυσης ανάλογα με τη θέση της επένδυσης**Πίνακας 3: Υλοποίηση επένδυσης ανάλογα με τη θέση της επένδυσης**

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ	ΣΕΡΡΕΣ	ΔΗΜΟΙ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	ΕΘΝΙΚΗ ΟΔΟΣ	ΕΚΤΟΣ ΣΕΡΡΩΝ
ΑΘΡΟΙΣΜΑ	52	14	18	19	11
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ	1,288462	1,5	1,444444	1,263158	1,363636
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	29,16048	7,234178	9,539392	10,11599	5,507571
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ	0,99073	0,902947	0,967326	0,969292	0,988107
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	22,63201	4,822785	6,604194	8,008495	4,038885

Στο παρακάτω Διάγραμμα 5 (και σχετικό Πίνακα 4) παρουσιάζουμε τον δανεισμό των επιχειρήσεων ανάλογα με τη θέση της επένδυσης και συνεχίζουμε με την παρουσίαση των κυριότερων στατιστικών μεγεθών. Αν και το δείγμα όσον προσέφυγαν σε τραπεζικό δανεισμό είναι πολύ μικρό (11 άτομα) παρατηρούμε ότι οι αστοί (επιχειρήσεις Σερρών) είναι αυτοί που δανείστηκαν τελικά ενώ οι επιχειρήσεις σε

αγροτικές περιοχές δεν προσέφυγαν σε τραπεζικό δανεισμό. Από παλαιότερη έρευνά μας σε σερραϊκές επιχειρήσεις (Balomenou and Maliari, 2012) είχαμε καταλήξει ότι καλύτερη πρόσβαση σε δανειοδότηση είχαν πάλι οι επιχειρήσεις του πολεοδομικού συγκροτήματος Δήμου Σερρών.

Διάγραμμα 5: Δανεισμός επιχειρήσεων ανάλογα με τη θέση της επένδυσης

Πίνακας 4: Δανεισμός επιχειρήσεων ανάλογα με την θέση της επένδυσης

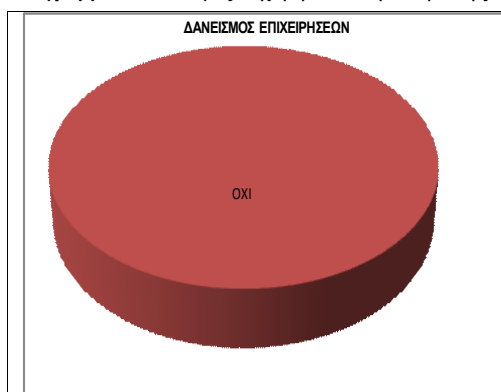
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ	ΣΕΡΡΕΣ	ΔΗΜΟΙ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	ΕΘΝΙΚΗ ΟΔΟΣ	ΕΚΤΟΣ ΣΕΡΡΩΝ
ΑΘΡΟΙΣΜΑ	37	7	10	14	7
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ	1,783784	1,714286	2	1,928571	2
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΛΙΣΗ	20,50203	3,21455	4,932883	7,234178	3,21455
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ	0,996018	0,9749	0,950961	0,980431	0,921846
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	11,49356	1,875154	2,466441	3,751055	1,607275

Η συνοριακή ζώνη των Σερρών κατά το παρελθόν αποτέλεσε ζώνη ανάπτυξης λόγω των υψηλών κινήτρων για επενδύσεις και των αυξημένων επιδοτήσεων. Αλλωστε τις δεκαετίες του 1970 του 1980 έως και του 1990 όπως σημειώνει και ο Nijkamp το 1994 (αναφέρεται στον Κόνσολα, 1997) «Σε αντίθεση με το παρελθόν, όπου πολλές συνοριακές και περιμετρικές περιοχές ήταν “νεκρά σημεία” μιας χώρας, σήμερα αναγνωρίζεται η σημαντική στρατηγική τους θέση ως πόλων επικοινωνιών και συναλλαγών σε μια διεθνοποιημένη κοινωνία». Θέλαμε να εξετάσουμε αν υπάρχει διαφορά στη συμπεριφορά των επιχειρηματιών σε αυτή τη ζώνη και να συγκρίνουμε το συνολικό δείγμα επιχειρηματιών με αυτούς της συνοριακής ζώνης. Όπως βλέπουμε, σήμερα που εξέλιπαν όλα τα κίνητρα παλαιότερων νόμων, λιγότεροι επιχειρηματίες επενδύουν στη συνοριακή ζώνη. Συνάγεται λοιπόν, ότι η συνοριακή ζώνη δεν συνιστά πλέον ζώνη επενδυτικών δραστηριοτήτων. Χαρακτηριστικά, το ποσοστό υλοποίησης επενδύσεων είναι πολύ μικρότερο από το υπόλοιπο δείγμα και τέλος, αναφορικά με το δανεισμό, παρότι το δείγμα είναι μικρό, καμία επιχείρηση δεν προβαίνει σε δανεισμό.

Διάγραμμα 6: Υλοποίηση επένδυσης στη συνοριακή ζώνη

Διάγραμμα 7: Δανεισμός επιχειρήσεων στη συνοριακή ζώνη

Πίνακας 5: Υλοποίηση επένδυσης στη συνοριακή ζώνη

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ	ΣΥΝΟΡΙΑΚΗ ΖΩΝΗ
ΑΘΡΟΙΣΜΑ	12
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ	1,666667
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΛΙΣΗ	6,082763
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ	0,544414
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤ/ΤΗΤΑΣ	3,649658

Πίνακας 6: Δανεισμός επιχειρήσεων στη συνοριακή ζώνη

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ	ΣΥΝΟΡΙΑΚΗ ΖΩΝΗ
ΑΘΡΟΙΣΜΑ	4
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ	2
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΛΙΣΗ	1,527525
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ	0,809847
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤ/ΤΗΤΑΣ	0,763763

Όπως παρατηρούμε στο άνω Διάγραμμα 6 (και σχετικό Πίνακα 5) αναφορικά με την υλοποίηση επενδύσεων στη συνοριακή ζώνη, υπάρχει μικρή συσχέτιση των απαντήσεων σε σχέση με το συνολικό δείγμα (συντελεστής συσχέτισης 0,54), ενώ στο Διάγραμμα 7 (και σχετικό Πίνακα 6) αναφορικά με το δανεισμό στη συνοριακή ζώνη, ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,80 και δεν δηλώνει πλήρη συσχέτιση με το συνολικό δείγμα. Τέλος, ο μέσος όρος 2 δηλώνει την παντελή απουσία προσφυγής σε τραπεζική δανειοδότηση.

4. Συμπεράσματα

Παρακάτω καταγράφουμε τα κυριότερα συμπεράσματά μας.

Στην ΠΕ Σερρών το ΕΣΠΑ βοήθησε τελικά μικρό αριθμό επιχειρήσεων και παρά τις προθέσεις του νομοθέτη δε συνείφερε ουσιαστικά στην αναστροφή της ύφεσης. Λαμβάνοντας υπ' όψη τον συνεχώς μειούμενο αριθμό Σερραϊκών Επιχειρήσεων η εμφάνιση της ύφεσης είναι δεδομένη στην ΠΕ Σερρών.

Η έλλειψη χρηματοδότησης ανέστειλε τη δημιουργία επενδύσεων.

Τα προσφερόμενα χρηματοδοτικά εργαλεία όπως τα εγγυημένα δάνεια της ΕΤΕΑΝ ΑΕ δεν επαρκούν.

Οι αστοί και επενδύουν και δανείζονται περισσότερο από τους υπόλοιπους.

Βιβλιογραφία

Balomenou, C., and Maliari, M., 2015, Support of Local Entrepreneurship During Periods of Crisis: A Case Study for Serres-Greece on NSRF Programmes, *Procedia Economics and Finance*, pp. 535-551, Elsevier, <http://authors.elsevier.com/sd/article/S2212567115017360> (πρόσβαση στις 2015-12-30).

Gruman, P., 2015, Greece on the Brink, <http://www.nytimes.com> (πρόσβαση στις 2015-04-20).

Stiglitz, J., 2015, Το πρόβλημα της Ελλάδας απλώς μεταφέρθηκε στο μέλλον, Ηλεκτρονική αναδημοσίευση από το Tagesspiegel, <http://www.naftemporiki.gr> (πρόσβαση στις 2015-09-22).

Γενική Γραμματεία Επενδύσεων και Ανάπτυξης (πρόσβαση στις 2015-09-25), και <http://www.ependyseis.gr> (πρόσβαση στις 2015-09-25).

Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ), <http://www.espa.gr> (πρόσβαση στις 2015-09-10).

Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία <http://www.statistics.gr/> (πρόσβαση στις 2016-2-9), και <http://dlib.statistics.gr/> portal/page/portal/ESYE/ (παροχή στατιστικών στοιχείων στις 2015-2-16).

Επιμελητήριο Σερρών, Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.serreschamber.gr> (πρόσβαση στις 2015-08-10), και <http://www.eves.gr> (πρόσβαση στις 2015-08-10).

Κόνσολας, Ν., 1997, Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Μπαλωμένου, Χ., 2003, Το Ελληνικό Τραπεζικό Σύστημα και οι Διαδικασίες Αξιολόγησης και Έγκρισης Επενδυτικών Σχεδίων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Μπαλωμένου, Χ., και Μαλιάρη, Μ., 2014, Ο ρόλος των ενισχύσεων στην τοπική ανάπτυξη: Μία εμπειρική διερεύνηση των προγραμμάτων του ΕΣΠΑ, Συνέδριο ERSΑ-Greece, Αθήνα.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.aftodioikisi.gr/periferieis/periferieia_kentrikis_makedonias (πρόσβαση στις 2014-02-19).

The role of NSRF on supporting of enterprises during periods of depression in the regional unit of Serres – Central Macedonia, Greece

Dr Chrysanthi Balomenou

PhD in the Department of Economic and Regional Development, Panteion University, Athens – Political Scientist - Regionalist (M.Sc) - Professor Advisor in the Post-Graduate Program in Banking Science
Department of Social Sciences of the Hellenic Open University
hjlp6543@hol.gr, balomenou@tutors.eap.gr

Marianthi Maliari (MSc)

Department of Agricultural Economics, School of Agriculture, Aristotle University of Thessaloniki
Master of Science in Banking, School of Social Science of Hellenic Open University
31 Galdemi Street, 62100 Serres GREECE
mmaliari@otenet.gr

Abstract

The consequences of crisis on Greek enterprises are enormous. Taking as a granted that Greek banks do not provide the necessary funds, during the last five years, many of the eligible, under the umbrella of National Strategic Reference Framework Program (NSRF), investments may not be completed.

In the light of a such bad economic environment, the main objective of our research is to gauge the degree to which the said investments have been implemented. This paper's contribution to the literature focuses on the highlighting of the importance of the NSRF programs in reinforcing local entrepreneurship, via a case study analysis in R.U. of Serres.

This paper consists of two parts, the theoretical and the empirical one.

At the theoretical part, we are referring to the dimensions of the recession in Greece (mentioning relevant literature). In addition, we quote data provided by Serres Chamber of Commerce & Industry and Greek Statistical Authority that show a gradual reduction in the number of local enterprises, demonstrating that crisis continues to badly affect the local entrepreneurship and consequently, the endogenous regional growth in R.U. of Serres.

At the empirical part we analyse the results of our questionnaire-based research on local entrepreneurs. This research was conducted in December 2014. Our sample is 114 up to 123 local eligible, for receiving subsidies, enterprises from NSRF, programs. This work is a complementary to our previous survey which has conducted at the beginning of 2014 and parts of it were presented at the EBEEC Conference, Kavala, May 2015 as well as at the ERSA's Greek Section Congress, Athens, June 2015. The used methodology is the calculation of the main descriptive statistical measures (the average, the standard deviation and the coefficient of variation) and the statistical moment of distribution (the coefficient correlation).

From our findings, it is revealed that, the lack of an adequate and sufficient banking funding, becomes a huge obstacle to the implementation of the aforementioned investments and to the effective absorption of the E.U.'s Funds. So, it is obvious, that the results of our empirical analysis are strongly related to the used literature.

Keywords: NSRF, Depression, Entrepreneurship, Serres, Greece.

Ο κλάδος της πρωτογενούς παραγωγής και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση στην απασχόληση μέσα στην ύφεση (2008-2015)

Τερέζα Σίμου*

Προπτυχιακή φοιτήτρια, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

simoutereza@gmail.com

Περίληψη

Το άρθρο αναλύει την εξέλιξη της απασχόλησης στους υποκλάδους της φυτικής και ζωικής παραγωγής και θήρας, δασοκομίας-υλοτομίας, καθώς και αλιείας-υδατοκαλλιέργειας μέσω οικονομετρικών παλινδρομήσεων με ανθεκτικούς εκτιμητές. Απομονώνοντας την εποχικότητα, προσδιορίζει την μακροχρόνια τάση και τις μεσοχρόνιες οικονομικές περιόδους σε κάθε περιφέρεια της χώρας από την αρχή του 2008 (έτος κατά το οποίο η χώρα εισήλθε σε ύφεση) έως την αρχή του 2015. Τα παρουσιαζόμενα ευρήματα χαρακτηρίζονται από πιθανότητα σφάλματος κάτω του 1%. Με τον τρόπο αυτό παρέχονται χρήσιμες ενδείξεις ετερογένειας τόσο σε χωρικό όσο και σε τομεακό επίπεδο, καθώς και οι προκλήσεις και ερεθίσματα για την άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής.

Λέξεις-κλειδιά: Πρωτογενής παραγωγή, Υποκλάδοι, Οικονομετρική ανάλυση, Τάση-κύκλοι-εποχικότητα, Ετερογένεια στον χώρο.

1. Εισαγωγή

Σκοπός του άρθρου είναι να εντοπίσει εμπειρικά τις κομβικές στιγμές και να καταγράψει τις διαχρονικές εξελίξεις στην απασχόληση του πρωτογενούς τομέα ανά παραγωγικό υποκλάδο από την αρχή της οικονομικής ύφεσης (το 2008) ως το τελευταίο τρίμηνο που προηγήθηκε της επιβολής περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων, ήτοι το πρώτο τρίμηνο του 2015 (2015⁴). Πρόκειται για μια δυναμικά χρήσιμη οπτική όσον αφορά στην κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων κάθε περιοχής και τομέα, καθώς και την εξειδίκευση και στόχευση των αναπτυξιακών παρεμβάσεων.

Τόσο οι περιφέρειες όσο και οι υποκλάδοι συνιστούν κρίσιμα στοιχεία (τιμήματα) της οικονομίας, οι ιδιαιτερότητες των οποίων συχνά συσκοτίζονται στα συνολικά μεγέθη (σε επίπεδο τομέων και επικρατείας), όμως θα ήταν σκόπιμο να εξετάζονται και να λαμβάνονται υπ' όψιν στην χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής, ιδίως τώρα που: (α) οι διαθέσιμοι πόροι δεν αρκούν για εκτεταμένες οριζόντιες παρεμβάσεις και (β) αποτελεσματικό θα είναι το χωρικά στοχευμένο και κλαδικά προσαρμοσμένο.

2. Λίγα λόγια για τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία

Εκ της φύσεως των στατιστικών στοιχείων που διαθέτουμε στην Ελλάδα, η συνδυαστική (ταυτόχρονη) ανάλυση της πορείας των περιφερειών της χώρας και υποκλάδων της οικονομίας μέσω των μεγεθών που αφορούν στην απασχόληση είναι εν γένει διεξοδικότερη αυτής που δύναται να παράσχει το έτερο, σύνηθες μέτρο οικονομικών συγκρίσεων, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

Στην Ελλάδα η εξέλιξη της απασχόλησης τόσο συνολικώς όσο και κατά παραγωγικούς τομείς, κλάδους ή υποκλάδους, καθώς και των συγκοινωνούντων μεγεθών της ανεργίας και της μη συμμετοχής του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω στην αγορά εργασίας, παρακολουθείται συστηματικά και εκτιμάται ανά τρίμηνο με αρκετά λεπτομερή τρόπο (ανά διοικητική περιφέρεια, τύπο περιοχής (αστική, ημιαστική, αγροτική), δημογραφική ομάδα κ.ά.) μέσω διαδοχικών Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ). Οι εν λόγω έρευνες διεξάγονται και οι εκτιμήσεις των μεγεθών διενεργούνται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, νυν Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), από το 1981⁵ ετησίως από το 1997 και από το 2008 στην βάση της (αναθεωρημένης) ταξινομήσεως παραγωγικών δραστηριοτήτων (NACE Rev. 2) που εφαρμόζεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ως εκ τούτου, υπάρχει δομική ασυνέχεια μεταξύ των προσφάτων και των παλαιότερων κλαδικών ταξινομήσεων, οπότε εκ των πραγμάτων το 2008 συνιστά την ενδεδειγμένη χρονική αφετηρία της ανάλυσεως.

Προοιμακά σημειώνεται ότι η χώρα συγκροτείται από 13 διοικητικές περιοχές (περιφέρειες) ενώ η παραγωγή οργανώνεται σε τρεις τομείς (τον πρωτογενή, τον δευτερογενή και τον τριτογενή), που στο υφιστάμενο σύστημα ταξινομήσεως οικονομικών δραστηριοτήτων διαίρουνται σε 21 κλάδους ή 88 υποκλάδους. Οι κλάδοι είναι οι εξής:

* Η μελέτη εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη του Ερευνητή Α΄ βαθμίδας Π. Προδρομίδα στο ΚΕΠΕ.

- της γεωργίας-κτηνοτροφίας, δασοκομίας, αλιείας (περιλαμβάνονται οι υποκλάδοι με τους (λεγόμενους «διηγήφους») κωδικούς #01-03) και των ορυχείων, λατομείων (#05-09),
- της μεταποίησης (#10-33), της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού, ύδατος, της επεξεργασίας λυμάτων, της διαχείρισης αποβλήτων και εξυγίανσης (#35-39), καθώς και των κατασκευών (#41-43), και
- του εμπορίου (#45-47), της μεταφοράς και αποθηκείωσης (#49-53), της παροχής καταλύματος και εστίασης (#55-56), της ενημέρωσης και επικοινωνίας (#58-63), των χρηματοπιστωτικών-ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και της διαχείρισης ακινήτου περιουσίας (#64-68), των επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (#69-75), των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (#77-82), της δημοσίου διοίκησης, αμύνης και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης (#84), της εκπαίδευσης και υγείας (#85-87), των τεχνών, της διασκέδασης και ψυχαγωγίας (#90-93), άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών και δραστηριοτήτων των νοικοκυριών ως εργοδοτών ή για ίδια χρήση, καθώς και των ετεροδίκων οργανισμών και φορέων (#94-99).

Στο παρόν άρθρο εστιάζουμε την προσοχή μας στους υποκλάδους με κωδικούς #01-03 (βλ. Πίνακες 1-3, αντιστοίχως).

3. Αρχικές διαπιστώσεις

Στον βαθμό που ο απλούστερος τρόπος παρακολούθησης της πορείας των μεγεθών μεταξύ τριμήνων είναι μέσω συγκρίσεων με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου (επομένου) ή/και προ-προηγούμενου (μεθεπομένου) έτους κ.ο.κ. προκειμένου να απομονωθεί η επίδραση της επιδρασης, αρχικώς προβαίνουμε σε συγκρίσεις μεταξύ του πρώτου και του τελευταίου τριμήνου της διαθέσιμης από την ΕΛΣΤΑΤ χρονοσειράς. Αμφότερα τρίμηνα αφορούν (ομοίως) στους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο.

Εξ αυτών διαπιστώνεται ότι μεταξύ 2008^α και 2015^α:

στον υποκλάδο της φυτικής και ζωικής παραγωγής και θήρας σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στην Στ. Ελλάδα, την Κ. Μακεδονία (άνω των δύο χιλ. ατόμων) και τις νήσους του Β. Αιγαίου (άνω των χιλίων ατόμων),
- μειώσεις στην Πελοπόννησο (άνω των 12 χιλ. ατόμων), την Κρήτη (άνω των 9 χιλ. ατόμων), Θεσσαλία (άνω των 8 χιλ. ατόμων), τις Ιονίες νήσους (άνω των 5 χιλ. ατόμων), την Ήπειρο (άνω των 3 χιλ. ατόμων), την Δ. Μακεδονία και Δ. Ελλάδα (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Αττική, την Α. Μακεδονία και Θράκη, καθώς και τις νήσους του Ν. Αιγαίου·

στον υποκλάδο της δασοκομίας υλοτομίας σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στην Α. Μακεδονία και Θράκη, την Κ. Μακεδονία (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Δ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Ήπειρο, τις νήσους του Ιονίου, την Δ. Ελλάδα και Πελοπόννησο, την Αττική, την Στ. Ελλάδα, τις νήσους του Β. και Ν. Αιγαίου, καθώς και την Κρήτη·

και στον υποκλάδο της αλιείας και υδατοκαλλιέργειας σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στην Α. Μακεδονία και Θράκη (άνω των χιλίων ατόμων),
- μειώσεις στην Κ. Μακεδονία και στην Στ. Ελλάδα (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Δ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Ήπειρο, τις νήσους του Ιονίου, την Δ. Ελλάδα, την Πελοπόννησο, την Αττική, τις νήσους του Β. και Ν. Αιγαίου, καθώς και την Κρήτη.

4. Περιγραφή της οικονομετρικής μεθόδου

Εν συνεχεία, προκειμένου να διερευνήσουμε και αποτυπώσουμε πληρέστερα την διαχρονική πορεία των πραγμάτων σε όρους τάσεων, εποχικότητας και ενδιάμεσων (μεσοχρονίων) καταστάσεων ή περιόδων (κύκλων) προβαίνουμε σε μια σχετικά απλή, οικονομετρική (όπως λέγεται) ανάλυση των εκτιμημένων μεγεθών των απασχολούμενων σε κάθε υποκλάδο ανά περιοχή βασιζόμενοι στην συναρτησιακή σχέση που περιγράφουν ο Cameron (2005) και άλλοι.¹

Ο αριθμός των απασχολούμενων ερμηνεύεται από (α) την τάση (δηλ., τη μεταβλητή του χρόνου), t , ενίοτε και από το τετράγωνο αυτής, t^2 , αν διαπιστώνεται ότι η τελευταία είναι στατιστικώς σημαντική με πιθανότητα σφάλματος (p -value) κάτω του 1%, (β) τριμηνιαίες κατηγορηματικές μεταβλητές για κάθε τρίμηνο, α , β , γ , δ (με το πρώτο τρίμηνο να απαλείφεται από την εξίσωση ως τρίμηνο αναφοράς) προκειμένου να απομονωθεί η εποχικότητα και (γ) μεσοχρονίες περιόδους, $\mu\pi$. Οι τελευταίες λαμβάνουν την

¹ Η χρήση πιο εξελιγμένων εργαλείων δεν είναι άνευ προβλημάτων (Dixon και Shepherd, 2013).

Πίνακας 1: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο της φωτικής και ζωικής παραγωγής και θήρας, 2008^α-2015^α (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΑ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	53.460	85.572	19.005	65.146	26.402	12.566	53.297	73.587	17.378	39.263	9.378	6.624	41.864
Τάση	69	-131	-571	-229	439	366	-65	-928	-162	-1.021	29	44	1.131
Τάση ² (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)		16			10	-14		16		37			-41
Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής			12 ^β		13 ^β	13 ^α		14 ^δ		11 ^α			11 ^β
Μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	08 ^α -09 ^δ	09 ^γ -10 ^γ	08 ^δ -11 ^β	08 ^β -09 ^γ	08 ^γ -09 ^α	10 ^β -11 ^γ	09 ^β -10 ^γ	08 ^δ -10 ^α	08 ^α -09 ^δ	09 ^α -11 ^β	09 ^α -09 ^γ	08 ^γ -08 ^δ	09 ^δ -11 ^β
	4.926	3.642	3.467	-6.062	-1.405	-2.679	4.912	4.747	-2.627	8.398	-1.098	-2.546	5.852
• Κατά τα τρίμηνα	10 ^α -11 ^α	11 ^α -13 ^α		09 ^β -11 ^β	09 ^β -10 ^δ	13 ^α -15 ^α	10 ^β -11 ^γ	11 ^γ -13 ^α	12 ^γ -14 ^δ	12 ^β -13 ^γ	13 ^β -14 ^β	10 ^α -12 ^δ	14 ^α -15 ^α
	2.626	-6.204		5.328	3.364	-2.445	-3.240	-3.204	-4.464	-3.187	-2.017	1.253	-6.756
• Κατά τα τρίμηνα	14 ^β -14 ^δ	14 ^γ -15 ^α		12 ^γ -13 ^γ			13 ^δ -14 ^γ				13 ^δ -14 ^β	14 ^α -14 ^β	
	2.718	3.977		-4.119			-3.144				-1.388	2.580	
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απριλιος-Ιούνιος	38	858	125	2.276	-888	567	-988	640	393	1.224	-655	252	-2.887
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	3.159	202	629	3.764	-442	806	-770	311	817	923	-1.186	1.666	-2.867
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	-376	-719	-315	130	44	418	137	472	656	-75	-679	1.189	-2.359
Διαγνωστικά και περιγραφικά στοιχεία													
• Ερμην. ικανότητα υποδείγματος: R ²	63,11%	93,32%	91,00%	88,71%	91,42%	85,8%	87,34%	96,53%	85,6%	91,11%	75,44%	82,59%	97,99%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	573	2.210	-1.299	-8.126	-3.512	-5.449	-1.299	-12.732	-876	2.391	1.692	-792	-9.524

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικώς σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από p-value (πιθανότητα σφάλματος) ≤ 1%.

Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνητών εργασιακού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημτέρο υπολογισμοί.

Πίνακας 2: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο της δασοκομίας και υλοτομίας, 2008^α-2015^α (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	993	1.613	41	1.332	443		113	40	79	828	-34	-23	-49
Τάση	-11	24	-2	-172	-12		-1	-2	-3	-30	1	0	2
Τάση ^γ (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)				6									
Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής				11 ^γ									
Μεσογρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	10 ^γ -11 ^β	08 ^β -08 ^α	08 ^γ -11 ^β	08 ^α -08 ^β	08 ^α -09 ^β		08 ^α -08 ^β	08 ^α -08 ^β	08 ^α -09 ^α	08 ^α -09 ^α	08 ^α -10 ^γ	08 ^α -09 ^γ	08 ^α -11 ^γ
	-562	1.836	267	-733	-230		286	214	275	382	149	179	262
• Κατά τα τρίμηνα	12 ^γ -13 ^γ	11 ^α -12 ^α	12 ^α -13 ^β	11 ^β -12 ^α	09 ^γ -10 ^δ		11 ^α -11 ^γ	09 ^β -11 ^α	09 ^δ -11 ^α	13 ^γ -14 ^β	12 ^γ -13 ^γ	13 ^δ -14 ^α	12 ^β -13 ^γ
	637	-683	274	698	233		197	287	327	432	129	359	126
• Κατά τα τρίμηνα	14 ^γ -15 ^α	12 ^γ -13 ^δ	14 ^γ -15 ^α		12 ^γ -13 ^α		11 ^δ -13 ^α	12 ^γ -14 ^α	13 ^δ	14 ^γ -15 ^α			14 ^δ -15 ^α
	1.122	-1.300	255		-52		348	198	311	701			86
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	56	239	-1	-78	-4		-68	-13	-14	2	11	29	30
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	-36	746	20	-64	-12		-80	6	-51	-144	16	39	44
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	-19	153	4	-1	-3		-47	25	-33	-86	29	14	14
Διαγνωστικά και περιγραφικά στοιχεία													
• Ερίμην. ικανότητα υποδείγματος: R ²	88,08%	77,92%	72,93%	82,22%	92,16%		84,62%	66,37%	86,62%	88,80%	73,05%	89,27%	72,43%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	1.182	1.217	110	463	-59		-349	-116	-546	49	-69	-117	68

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικά σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) $\leq 1\%$.
 Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνών εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημιέτεροι υπολογισμοί.

Πίνακας 3: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο της αλιείας και υδατοκαλλιέργειας, 2008^α-2015^α (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠΙ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	876	2.084	-3	80	399	611	2.909	593	1.695	1.850	799	2.070	347
Τάση	-24	-8	0	43	26	-3	-33	44	-5	16	-102	-81	6
Τάση ^γ (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)											3		
Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής											11 ^δ		
Μεσογρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	08 ^α -08 ^γ	09 ^β -11 ^β	11 ^α -11 ^γ	08 ^α -08 ^δ	08 ^β -08 ^γ	08 ^β -08 ^γ	08 ^α -09 ^δ	10 ^γ -11 ^α	08 ^β -09 ^β	08 ^α -09 ^α	08 ^β -10 ^α	10 ^β -11 ^γ	09 ^α -10 ^δ
	649	1.511	124	538	248	-345	-1.970	923	-643	1.285	380	774	-242
• Κατά τα τρίμηνα	08 ^δ -09 ^γ	13 ^β -15 ^α		13 ^γ -14 ^α	10 ^β -11 ^γ	10 ^δ -11 ^α	11 ^γ -12 ^α	12 ^β -12 ^δ	12 ^γ -13 ^γ	09 ^β -10 ^γ	13 ^α -14 ^δ	12 ^γ -13 ^δ	11 ^β -12 ^α
	-432	-919		292	-281	181	-357	-578	358	-601	362	1.714	593
• Κατά τα τρίμηνα	14 ^γ -15 ^α			14 ^δ -15 ^α	13 ^β 14 ^γ	12 ^δ -13 ^δ	13 ^δ -14 ^δ	13 ^α -13 ^δ	14 ^β -15 ^α	11 ^γ -12 ^β		14 ^δ -15 ^α	12 ^δ -13 ^α
	688			-1.022	351	-424	-639	-349	-587	-760		1.441	-172
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφ.)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	-34	-95	-1	-122	66	-25	15	134	2	352	37	230	64
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	-4	-71	9	-190	90	-38	-48	96	-181	270	71	154	-87
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	14	-250	2	-158	54	20	68	151	-16	100	40	136	-48
Διαγνωστικά και περιγραφικά στοιχεία													
• Ερμην. ικανότητα υποδείγματος: R ²	86.84%	85,78%	93,98%	92,38%	95,75%	87,07%	88,13%	90,40%	84,97%	84,54%	89,13%	85,02%	92,11%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	1.076	-1.412	0	-691	320	-144	755	945	-387	-1.180	986	-790	90

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικώς σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) $\leq 1\%$.
 Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνών εργασιακού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημιέτεροι υπολογισμοί.

μορφή κατηγορηματικών μεταβλητών που αφορούν σε διαδοχικά τρίμηνα τα οποία εμφανίζουν στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση από την τάση, όπως λ.χ., στην περίπτωση της στήλης 1 του Πίνακα 1, το χρονικό διάστημα μεταξύ του τετάρτου τριμήνου του 2008 (2008^δ) και του τετάρτου τριμήνου του 2009 (2010^δ). Πιο συγκεκριμένα, η συνάρτηση (εξίσωση) απασχολήσεως των ατόμων ηλικίας 15 ετών και άνω στον υποκλάδο της φυτικής και ζωικής παραγωγής και θήρας στην Α. Μακεδονία και Θράκη, η οποία εμφανίζει μια πολύ μικρή αύξηση μεταξύ των πρώτων τριμήνων 2008 και 2015, είναι της μορφής:

$$\text{αριθμός ατόμων} = 53.460 + 38 \times (\beta \text{ τρίμηνο}) - 3.159 \times (\gamma \text{ τρίμηνο}) - 376 \times (\delta \text{ τρίμηνο}) + 69 \times (\epsilon \text{ τρίμηνο}) + 4926 \times (\mu\pi \text{ 2008}^{\delta} - 09^{\delta}) + 2626 \times (\mu\pi \text{ 2010}^{\alpha} - 11^{\alpha}) + 2718 \times (\mu\pi \text{ 2014}^{\beta} - \delta)$$

Αξιοποιούνται 29 παρατηρήσεις (τρίμηνα). Σημειώνεται ότι αναγκαστικός, λόγω του περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων δεν είναι δυνατή η χρήση μεγάλου αριθμού ερμηνευτικών μεταβλητών, ενώ η ερμηνευτική ικανότητα του συγκεκριμένου υποδείγματος (R^2) είναι της τάξεως του 63%. Σε αντιδιαστολή, στην στήλη 3 του Πίνακα 1, η τάση φθίνει με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης (στρέφει κα κοίλα προς τα άνω) εμφανίζουσα ελάχιστο το δεύτερο τρίμηνο του 2012.²

5. Τα εμπειρικά, στατιστικώς σημαντικά ευρήματα

Με τον τρόπο αυτό διαπιστώνεται ότι στον υποκλάδο της φυτικής και ζωικής παραγωγής και θήρας:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) ανεπαίσθητη στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλία, Δ. Ελλάδα, Αττική και τις νήσους του Αιγαίου, (β) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Δ. Μακεδονία, Ήπειρο, Πελοπόννησο και Στ. Ελλάδα, (γ) φθίνουσα στην Κ. Μακεδονία, και (δ) αύξουσα με αρνητικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στις Ιονίες νήσους και την Κρήτη.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) Αρνητική κατά το πρώτο τρίμηνο του έτους στην Κρήτη. (β) Θετική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλία και τις νήσους του Ν. Αιγαίου. (γ) Αρνητική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους νήσους του Β. Αιγαίου και την Κρήτη. (δ) Αρνητική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Κρήτη.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περιόδους στην Α. Μακεδονία και Θράκη, (β) δύο θετικές και μία αρνητική στην Κ. Μακεδονία και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, (γ) μία θετική στην Δ. Μακεδονία, (δ) μία θετική και μία αρνητική στην Ήπειρο, Πελοπόννησο, Στ. Ελλάδα και Κρήτη, (ε) μία θετική και δύο αρνητικές στην Θεσσαλία και Δ. Ελλάδα, (ς) δύο αρνητικές στην Αττική και τις Ιονίες νήσους, και (ζ) τρεις αρνητικές στις νήσους του Β. Αιγαίου.

Αντιστοίχως, στον υποκλάδο της δασοκομίας και υλοτομίας:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) ανεπαίσθητη στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Κ. και Δ. Μακεδονία, Δ. Ελλάδα, Πελοπόννησο, Αττική, τις νήσους του Β. και Ν. Αιγαίου, καθώς και την Κρήτη, (β) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Θεσσαλία, και (γ) φθίνουσα στην Ήπειρο και Στ. Ελλάδα.
- Η εποχικότητα ήταν ανύπαρκτη.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές στην Δ. Μακεδονία, Δ. Ελλάδα, Πελοπόννησο, Αττική, Στ. Ελλάδα και Κρήτη, (β) δύο θετικές στις νήσους του Β. και Ν. Αιγαίου, (γ) δύο θετικές και μία αρνητική στην Α. Μακεδονία και Θράκη, (δ) μία θετική και μια αρνητική στην Θεσσαλία, και (ε) μία θετική και δύο αρνητικές στην Κ. Μακεδονία και Ήπειρο. (Για τις Ιονίες νήσους δεν υπήρχαν παρατηρήσεις.)

Σε αντιδιαστολή, στον υποκλάδο της αλιείας και υδατοκαλλιέργειας:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) ανεπαίσθητη στην Κ. και Δ. Μακεδονία, τις Ιονίες νήσους, την Αττική, Στ. Ελλάδα και Κρήτη, (β) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στις νήσους του Β. Αιγαίου, (γ) φθίνουσα στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Δ. Ελλάδα και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, και (δ) αύξουσα στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Πελοπόννησο.
- Η εποχικότητα ήταν αρνητική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Θεσσαλία.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές στις νήσους του Ν. Αιγαίου, (β) δύο θετικές στις νήσους του Β. Αιγαίου, (γ) δύο θετικές και μία αρνητική στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλία και Ήπειρο, (δ) μία θετική στην Δ. Μακεδονία, (ε) μία θετική και μία αρνητική στην Κ. Μακεδονία, (ς) μία θετική και δύο αρνητικές στις Ιονίες νήσους, την Πελοπόννησο, Αττική, Στ. Ελλάδα και Κρήτη, και (ζ) τρεις αρνητικές στην Δ. Ελλάδα.

Ο εντοπισμός μεταβολών στην τάση (με ελάχιστα ή μέγιστα) και η ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων επιτρέπει τον προσδιορισμό γεγονότων και πρακτικών που έφεραν, κατά περίπτωση, το θετικό ή αρνητικό

²Σύμφωνα με τις συνθήκες δευτέρας τάξεως.

αποτέλεσμα, δηλ. στοιχείων που θα μπορούσαν ίσως να επαναληφθούν (μεταγγιστούν) ή αποφευχθούν, αντιστοίχως, σε άλλες περιοχές ή στο μέλλον.

Συμπεράσματα

Προκύπτει ότι: (α) οι περιφέρειες της χώρας (ίσως και υπο-περιοχές αυτών) κινήθηκαν (εξελίχθηκαν) ετερογενώς στις προαναφερθείσες δραστηριότητες και (β) σε αρκετές περιφέρειες κάποιοι υποτομείς αναπτύχθηκαν κατά διαστήματα ή αναπτύσσονται παρά την ύφεση. Τούτο υποδηλοί την ύπαρξη επαγγελματικών διεξόδων, ενδεχομένως και δυναμικών συγκριτικών ή ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων ή πρακτικών που ίσως θα ήταν σκόπιμο να δοκιμαστούν και αναπαραχθούν σε άλλες περιοχές της χώρας προκειμένου να επισπευστεί ευρύτερα η ανάκαμψη.

Βιβλιογραφία

Cameron, S., 2005, *Econometrics*, Maidenhead UK, McGraw Hill.

Dixon, R., and Shepherd, D., 2013, *Regional Dimensions of the Australian Business Cycle*, *Regional Studies*, 47.2, 264-281.

Some evidence of regional employment growth in Greece's primary sector during the recession (2008-15)

Tereza Simou

Undergraduate student, Athens University of Economic & Business

simoutereza@gmail.com

Abstract

The paper analyzes the evolution of employment across regions in Agriculture, animal husbandry, forestry-logging, fishing and aquaculture in Greece and estimates statistically significant seasonal, cyclical and trend effects at the 1% margin of error from the first quarter of 2008 to the first quarter of 2015. The findings reveal heterogeneity at both the spatial and sub-sectoral level and, hence, provide evidence of production resilience in Greece and useful insights for targeted regional development policy planning.

Keywords: Primary sector production, Subsectors, Econometric analysis, Trend-cycles-seasonality, Spatial heterogeneity.

Ο κλάδος του τουρισμού και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση στην απασχόληση μέσα στην ύφεση (2008-2015)

Σπύρος Χαδουλός*

Προπτυχιακός φοιτητής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
spiros-gl@hotmail.gr

Περίληψη

Το άρθρο αναλύει την εξέλιξη της απασχόλησης στους σχετικούς με τον τουρισμό υποκλάδους των καταλυμάτων, της εστίασης, του θεάματος και διασκέδασης, των μουσείων και άλλων πόλων έλξεως επισκεπτών μέσω οικονομετρικών παλινδρομήσεων με ανθεκτικούς εκτιμητές. Απομονώνοντας την εποχικότητα από τα τριμηνιαία μεγέθη της απασχόλησης που προκύπτουν από τις έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ, διαγιγνώσκει την μακροχρόνια τάση και τους μεσοχρόνιους οικονομικούς κύκλους σε κάθε περιφέρεια της χώρας από την αρχή του 2008 έως την αρχή του 2015. Τα παρουσιαζόμενα ευρήματα χαρακτηρίζονται από πιθανότητα σφάλματος κάτω του 1%. Με τον τρόπο αυτό παρέχονται (α) ενδιαφέρουσες ενδείξεις ετερογένειας τόσο σε χωρικό όσο και σε τομεακό επίπεδο, καθώς και (β) χρήσιμες πληροφορίες για την άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής.

Λέξεις-κλειδιά: Τουρισμός, Εστίαση, Ξενοδοχεία, Μακροχρόνια τάση, Εποχικότητα, Ετερογένεια στον χώρο.

1. Εισαγωγή

Σκοπός του άρθρου είναι να εντοπίσει εμπειρικά τις κομβικές στιγμές και να καταγράψει τις διαχρονικές εξελίξεις στην απασχόληση στον τουριστικό τομέα ανά παραγωγικό υποκλάδο από την αρχή της οικονομικής ύφεσης (το 2008) ως το τελευταίο τρίμηνο που προηγήθηκε της επιβολής περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων, ήτοι το πρώτο τρίμηνο του 2015 (2015^ο). Πρόκειται για μία δυναμικά χρήσιμη οπτική όσον αφορά στην κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων κάθε περιοχής και τομέα, καθώς και την εξειδίκευση και στόχευση των αναπτυξιακών παρεμβάσεων.

Τόσο οι περιφέρειες όσο και οι υποκλάδοι συνιστούν κρίσιμα στοιχεία (τιμήματα) της οικονομίας, οι ιδιαιτερότητες των οποίων συχνά συσκοτίζονται στα συνολικά μεγέθη (σε επίπεδο τομέων και επικρατείας), όμως θα ήταν σκόπιμο να εξετάζονται και να λαμβάνονται υπ' όψιν στην χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής, ιδίως τώρα που: (α) οι διαθέσιμοι πόροι δεν αρκούν για εκτεταμένες οριζόντιες παρεμβάσεις και (β) αποτελεσματικό θα είναι το χωρικά στοχευμένο και κλαδικά προσαρμοσμένο.

2. Λίγα λόγια για τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία

Εκ της φύσεως των στατιστικών στοιχείων που διαθέτουμε στην Ελλάδα, η συνδυαστική (ταυτόχρονη) ανάλυση της πορείας των περιφερειών της χώρας και υποκλάδων της οικονομίας μέσω των μεγεθών που αφορούν στην απασχόληση είναι εν γένει διεξοδικότερη αυτής που δύναται να παράσχει το έτερο, σύνηθες μέτρο οικονομικών συγκρίσεων, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

Στην Ελλάδα η εξέλιξη της απασχόλησεως τόσο συνολικά όσο και κατά παραγωγικούς τομείς, κλάδους ή υποκλάδους, καθώς και των συγκοινωνούντων μεγεθών της ανεργίας και της μη συμμετοχής του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω στην αγορά εργασίας, παρακολουθείται συστηματικά και εκτιμάται ανά τρίμηνο με αρκετά λεπτομερή τρόπο (ανά διοικητική περιφέρεια, τύπο περιοχής (αστική, ημιαστική, αγροτική), δημογραφική ομάδα κ.ά.) μέσω διαδοχικών Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ). Οι εν λόγω έρευνες διεξάγονται και οι εκτιμήσεις των μεγεθών διενεργούνται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, νυν Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), από το 1981^ο ετησίως από το 1997 και από το 2008 στην βάση της (αναθεωρημένης) ταξινόμησεως παραγωγικών δραστηριοτήτων (NACE Rev.2) που εφαρμόζεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ως εκ τούτου, υπάρχει δομική ασυνέχεια μεταξύ των προσφάτων και των παλαιότερων κλαδικών ταξινόμησεως, οπότε εκ των πραγμάτων το 2008 συνιστά την ενδεδειγμένη χρονική αφετηρία της ανάλυσεως.

Προοιμακά σημειώνεται ότι η χώρα συγκροτείται από 13 διοικητικές περιοχές (περιφέρειες), ενώ η παραγωγή οργανώνεται σε τρεις τομείς (τον πρωτογενή, τον δευτερογενή και τον τριτογενή), που στο υφιστάμενο σύστημα ταξινομήσεως οικονομικών δραστηριοτήτων διαίρουνται σε 21 κλάδους ή 88 υποκλάδους. Οι κλάδοι είναι οι εξής:

* Η μελέτη εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη του Ερευνητή Α΄ βαθμίδας Π. Προδρομίδα στο ΚΕΠΕ.

- της γεωργίας-κτηνοτροφίας, δασοκομίας, αλιείας (περιλαμβάνονται οι υποκλάδοι με τους (λεγόμενους «διηγήφους») κωδικούς #01-03) και των ορυχείων, λατομείων (#05-09),
- της μεταποίησης (#10-33), της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού, ύδατος, της επεξεργασίας λυμάτων, της διαχείρισης αποβλήτων και εξυγίανσης (#35-39), καθώς και των κατασκευών (#41-43), και
- του εμπορίου (#45-47), της μεταφοράς και αποθηκείωσης (#49-53), της παροχής καταλύματος και εστίασης (#55-56), της ενημέρωσης και επικοινωνίας (#58-63), των χρηματοπιστωτικών-ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και της διαχείρισης ακινήτου περιουσίας (#64-68), των επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (#69-75), των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (#77-82), της δημοσίου διοίκησης, αμύνης και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης (#84), της εκπαίδευσης και υγείας (#85-87), των τεχνών, της διασκέδασης και ψυχαγωγίας (#90-93), άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών και δραστηριοτήτων των νοικοκυριών ως εργοδοτών ή για ίδια χρήση, καθώς και των ετεροδίκων οργανισμών και φορέων (#94-99).

Στο παρόν άρθρο εστιάζουμε την προσοχή μας στους υποκλάδους με κωδικούς #55-56, 79, 90-91. (Βλ. ενδεικτικά τους Πίνακες 1-2. Χάριν οικονομίας χώρου τα λοιπά ευρήματα είναι διαθέσιμα κατόπιν επικοινωνίας με τον συγγραφέα.)

3. Αρχικές διαπιστώσεις

Στον βαθμό που ο απλούστερος τρόπος παρακολούθησης της πορείας των μεγεθών μεταξύ τριμήνων είναι μέσω συγκρίσεων με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου (επομένου) ή/και προ-προηγούμενου (μεθεπομένου) έτους κ.ο.κ. προκειμένου να απομονωθεί η επίδραση της εποχικότητας, αρχικώς προβαίνουμε σε συγκρίσεις μεταξύ του πρώτου και του τελευταίου τριμήνου της διαθέσιμης από την ΕΛΣΤΑΤ χρονοσειράς. Αμφότερα τρίμηνα αφορούν (ομοίως) στους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο.

Εξ αυτών διαπιστώνεται ότι μεταξύ 2008^a και 2015^a:

στον υποκλάδο των καταλυμάτων σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στις νήσους του Ν. Αιγαίου (άνω των τριών χιλ. ατόμων), την Κ. Μακεδονία, Θεσσαλία και Δ. Ελλάδα (άνω των χιλ. ατόμων),
- μειώσεις στην Αττική (άνω των έξι χιλ. ατόμων) και τις Ιονίες νήσους (άνω των δύο χιλ. ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Δ. Μακεδονία, Ήπειρο, Πελοπόννησο, Στ. Ελλάδα, τις νήσους του Β. Αιγαίου και την Κρήτη.

στον υποκλάδο της εστίασης σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στην Κρήτη (άνω των τριών χιλ. ατόμων), την Κ. Μακεδονία (άνω των δύο χιλ. ατόμων) και Α. Μακεδονία και Θράκη (άνω των χιλ. ατόμων),
- μειώσεις στην Αττική (άνω των επτά χιλ. ατόμων), τις νήσους του Ν. Αιγαίου (άνω των πέντε χιλ. ατόμων), Ιονίες νήσους (άνω των τεσσάρων χιλ. ατόμων), την Θεσσαλία (άνω των τριών χιλ. ατόμων), Στ. Ελλάδα (άνω των δύο χιλ. ατόμων), τις νήσους του Β. Αιγαίου (άνω των δύο χιλ. ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Δ. Μακεδονία, Ήπειρο, Δ. Ελλάδα και Πελοπόννησο.

στον υποκλάδο της οργανώσεως ταξιδιών και υπηρεσιών κρατήσεων σημειώθηκαν:

- αύξηση στις νήσους του Ν. Αιγαίου (άνω των χιλ. ατόμων), και
- μικρομεταβολές σε όλες τις υπόλοιπες περιφέρειες.

στον υποκλάδο των δημιουργικών δραστηριοτήτων, των τεχνών και της διασκέδασης σημειώθηκαν:

- μείωση στην Αττική (άνω των τριών χιλ. ατόμων), και
- μικρομεταβολές σε όλες τις υπόλοιπες περιφέρειες.

και στον υποκλάδο των βιβλιοθηκών, αρχαιοφυλακείων, μουσείων και άλλων πόλων έλξεως επισκεπτών σημειώθηκαν:

- μείωση στην Αττική (άνω των δύο χιλ. ατόμων), και
- μικρομεταβολές σε όλες τις υπόλοιπες περιφέρειες.

4. Περιγραφή της οικονομετρικής μεθόδου

Εν συνεχεία, προκειμένου να διερευνήσουμε και αποτυπώσουμε πληρέστερα την διαχρονική πορεία των πραγμάτων σε όρους τάσεων, εποχικότητας και ενδιαμέσων (μεσοχρονίων) καταστάσεων, περιόδων (κύκλων) προβαίνουμε σε μία σχετικά απλή, οικονομετρική (όπως λέγεται) ανάλυση των εκτιμημένων

Πίνακας 1: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο των καταλυμάτων, 2008 ^α -2015 ^α (αριθμός εργαζομένων)													
	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	2.016	5.863	879	1.206	1.351	4.292	1.921	923	17.977	2.431	1.794	4.836	8.473
Τάση	-5	64	-22	69	11	-99	-9	100	-397	-38	-25	270	-238
Τάση ² (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)													8
<i>Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής</i>													11 ^β
Μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	08 ^β -09 ^γ	08 ^β -08 ^γ	09 ^γ -12 ^α	08 ^β -09 ^β	08 ^β -08 ^γ	08 ^β -08 ^γ	09 ^γ -10 ^δ	10 ^δ -11 ^β	10 ^α -11 ^ο	08 ^ο -09 ^β	08 ^ο -11 ^β	10 ^β -11 ^γ	08 ^β -08 ^γ
	-991	-1.795	-279	1.132	-352	2.304	538	1.069	-2.074	333	480	-6.335	2.537
• Κατά τα τρίμηνα	11 ^β -12 ^β	09 ^α -11 ^α		10 ^δ -11 ^δ	10 ^α -11 ^β	09 ^α -09 ^β	11 ^γ -13 ^α	13 ^δ -15 ^α	12 ^δ -13 ^δ	09 ^δ -11 ^α	12 ^β -12 ^δ	12 ^β -13 ^δ	11 ^δ -12 ^γ
	-933	-1.569		-474	281	-1.903	-915	-898	-2.120	-357	697	-6.670	2.987
• Κατά τα τρίμηνα	13 ^β -14 ^α	13 ^β -14 ^α		13 ^δ -15 ^α	13 ^β -14 ^α	14 ^γ -14 ^δ	14 ^γ -15 ^α		14 ^α -15 ^α	12 ^γ -12 ^δ	13 ^γ -14 ^β		
	-790	-1.414		-942	316	4.279	937		3.275	490	655		
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	65	685	-88	-129	601	3.615	278	583	1.367	339	375	9.970	8.956
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	484	1.887	-34	-27	612	5.934	680	1.371	2.996	723	755	13.196	12.985
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	225	119	37	0	-22	1.751	194	496	2.026	101	288	5.964	3.450
Διαγνωστικά και περιγραφικά στοιχεία													
• Ερμην. ικανότητα υποδείγματος: R ²	76,53%	90,36%	77,62%	83,06%	90,68%	95,77%	88,25%	82,87%	95,95%	86,38%	75,82%	91,2%	98,3%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	646	1.289	-753	1.121	389	-2.216	1.134	600	-6.364	-779	-649	3.668	-65

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικώς σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) $\leq 1\%$.
 Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνών εργατικών δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημέτεροι υπολογισμοί.

Πίνακας 2: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο της εστίασης, 2008^α-2015^β (αριθμός εργαζομένων)

	AMΘ	KM	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	IN	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	BA	NA	KPH
Σταθερός όρος	1.058	36.240	4.637	19.863	8.433	7.374	13.310	15.650	83.056	14.182	2.763	12.171	15.322
Τάση	-44	-97	94	-252	-37	-150	53	-203	-974	-92	45	-214	-87
Τάση ² (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)			-2										
<i>Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής</i>			138										
Μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	08 ^γ -11 ^β	09 ^β -11 ^δ	09 ^γ -11 ^α	09 ^α -09 ^β	09 ^δ -10 ^δ	08 ^γ -10 ^α	08 ^α -08 ^γ	08 ^α -08 ^δ	08 ^γ -08 ^δ	08 ^δ -09 ^α	08 ^γ -09 ^γ	11 ^γ -12 ^α	09 ^α -11 ^β
	2.290	3.675	952	-2.882	2.423	1.469	2.133	-3.480	-3.581	-1.193	-879	1.666	2.384
• Κατά τα τρίμηνα	12 ^β -13 ^δ	12 ^γ -12 ^δ	12 ^α -13 ^γ	10 ^γ -12 ^α	11 ^γ -14 ^α	10 ^β -11 ^γ	09 ^β -09 ^γ	11 ^γ -13 ^α	09 ^α -10 ^α	09 ^γ -11 ^α	10 ^α -11 ^δ	13 ^α -14 ^α	12 ^α -13 ^γ
	-1.952	-3.346	-1.025	3.001	-1.004	-1.755	1.560	-2.129	5.529	-2.219	1.205	2.006	-1.304
• Κατά τα τρίμηνα	14 ^γ -15 ^α	14 ^α -15 ^α		12 ^δ -14 ^β	14 ^δ -15 ^α	11 ^δ -13 ^γ	12 ^α -14 ^α	14 ^β -15 ^α	14 ^α -15 ^α	13 ^δ -14 ^β	12 ^γ -13 ^β	14 ^β -14 ^γ	14 ^β -15 ^α
	2.609	3.109		-3.132	1.204	674	-1.026	2.824	15.325	-2.783	-1.106	4.022	3.950
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	432	-836	432	-355	81	2.193	-773	49	600	-451	161	2.785	1.493
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	91	2.162	361	-1.333	642	3.750	-974	830	2.629	200	673	4.053	2.840
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	17	1.823	90	-195	-351	1.484	-168	503	4.314	471	264	1.238	1.452

Διαγνωστικά και περιγραφικά στοιχεία

• Ερμην. ικανότητα υποδείγματος: R ²	89,66%	89,15%	90,64%	93,81%	88,36%	96,01%	78,95%	93,88%	95,34%	85,4%	88,51%	83,52%	91,94%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	1.521	2.137	895	-3.467	-750	-4.694	130	55	-7.752	-2.392	-2.856	-5.872	3.986

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικώς σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) $\leq 1\%$.

Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνών εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημέτεροι υπολογισμοί.

μεγεθών των απασχολουμένων σε κάθε υποκλάδο ανά περιοχή βασιζόμενοι στην συναρτησιακή σχέση που περιγράφουν ο Cameron (2005) και άλλοι.¹

Ο αριθμός των απασχολουμένων ερμηνεύεται από (α) την τάση (δηλ., την μεταβλητή του χρόνου), t , ενίοτε και από το τετράγωνο αυτής, t^2 , αν διαπιστώνεται ότι η τελευταία είναι στατιστικά σημαντική με πιθανότητα σφάλματος (p -value) κάτω του 1%, (β) τριμηνιαίες κατηγορηματικές μεταβλητές για κάθε τρίμηνο, α , β , γ , δ (με το πρώτο τρίμηνο να απαλείφεται από την εξίσωση ως τρίμηνο αναφοράς) προκειμένου να απομονωθεί η εποχικότητα και (γ) μεσοχρόνιες περιόδους, $\mu\pi$. Οι τελευταίες λαμβάνουν την μορφή κατηγορηματικών μεταβλητών που αφορούν σε διαδοχικά τρίμηνα τα οποία εμφανίζουν στατιστικούς σημαντική διαφοροποίηση από την τάση, όπως λ.χ., στην περίπτωση της στήλης 1 του Πίνακα 1, το χρονικό διάστημα μεταξύ του τετάρτου τριμήνου του 2008 (2008^δ) και του τρίτου τριμήνου του 2009 (2009^γ). Πιο συγκεκριμένα, η συνάρτηση (εξίσωση) απασχολήσεως των ατόμων ηλικίας 15 ετών και άνω στον υποκλάδο των καταλυμάτων στην Α. Μακεδονία και Θράκη, η οποία εμφανίζει μία πολύ μικρή αύξηση μεταξύ των πρώτων τριμήνων 2008 και 2015, είναι της μορφής:

$$\text{αριθμός ατόμων} = 2016 + 65 \times (\beta \text{ τρίμηνο}) + 484 \times (\gamma \text{ τρίμηνο}) + 225 \times (\delta \text{ τρίμηνο}) - 5 \times t - 991 \times (\mu\pi 2008^{\alpha} - 09^{\gamma}) - 933 \times (\mu\pi 2011^{\beta} - 12^{\beta}) - 790 \times (\mu\pi 2013^{\beta} - 2014^{\alpha})$$

Αξιοποιούνται 29 παρατηρήσεις (τρίμηνα). Σημειώνεται ότι αναγκαστικός, λόγω του περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων δεν είναι δυνατή η χρήση μεγάλου αριθμού ερμηνευτικών μεταβλητών, ενώ η ερμηνευτική ικανότητα του συγκεκριμένου υποδείγματος (R^2) είναι της τάξεως του 77%. Σε αντιδιαστολή, στην στήλη 13 του Πίνακα 1, η τάση φθίνει με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης (στρέφει κα κοίλα προς τα άνω) εμφανίζουσα ελάχιστο το δεύτερο τρίμηνο του 2011.²

5. Τα εμπειρικά στατιστικά σημαντικά ευρήματα

Με τον τρόπο αυτό διαπιστώνεται ότι στον υποκλάδο των καταλυμάτων:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) αύξουσα στην Κ. Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο, Πελοπόννησο και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, (β) ανεπαίσθητη στην Α. Μακεδονία και Θράκη, καθώς και Δ. Ελλάδα, (γ) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Κρήτη, και (δ) φθίνουσα στην Δ. Μακεδονία, Αττική, Στ. Ελλάδα, τις Ιονίες νήσους και νήσους του Β. Αιγαίου.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) θετική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Κ. Μακεδονία, Ήπειρο, Αττική, Στ. Ελλάδα, τις Ιονίες νήσους, τις νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη, (β) θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στις ίδιες περιοχές, καθώς και την Δ. Ελλάδα, Πελοπόννησο και τις νήσους του Β. Αιγαίου, και (γ) θετική κατά το τέταρτο τρίμηνο του έτους στην Αττική, τις Ιονίες νήσους, νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περίοδοι στο Β. Αιγαίο, (β) δύο θετικές στην Κρήτη, (γ) δύο θετικές και μία αρνητική στην Ήπειρο, τις Ιονίες νήσους, την Δ. Ελλάδα και Στ. Ελλάδα, (δ) μία θετική και μία αρνητική στην Πελοπόννησο, (ε) μία θετική και δύο αρνητικές στην Θεσσαλία και Αττική, (ς) μία αρνητική στην Δ. Μακεδονία, (ζ) δύο αρνητικές στις νήσους του Ν. Αιγαίου, και (η) τρεις αρνητικές στην Α. Μακεδονία και Θράκη, καθώς και την Κ. Μακεδονία.

Σε αντιδιαστολή, στον υποκλάδο της εστίασεως:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) αύξουσα στις νήσους του Β. Αιγαίου, (β) ανεπαίσθητη στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Ήπειρο και Δ. Ελλάδα, (γ) φθίνουσα στην Κ. Μακεδονία, Θεσσαλία, Πελοπόννησο, Αττική, Στ. Ελλάδα, τις Ιονίες νήσους, νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη, και (δ) αύξουσα με αρνητικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Δ. Μακεδονία.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) αρνητική κατά το δεύτερο και τρίτο τρίμηνο του έτους στην Δ. Ελλάδα, (β) θετική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Δ. Μακεδονία, τις Ιονίες νήσους, νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη, (γ) θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Κ. Μακεδονία, Πελοπόννησο, τις Ιονίες νήσους, νήσους του Β. και Ν. Αιγαίου και την Κρήτη, και (δ) θετική κατά το τέταρτο τρίμηνο του έτους στις Ιονίες νήσους, την Πελοπόννησο, Αττική και Κρήτη.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περίοδοι στις νήσους του Ν. Αιγαίου, (β) δύο θετικές και μία αρνητική στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Κ. Μακεδονία, Ήπειρο, τις Ιονίες νήσους, την Δ. Ελλάδα, Αττική και Κρήτη, (γ) μία θετική και μία αρνητική στην Δ. Μακεδονία, (δ) μία θετική και δύο αρνητικές περίοδοι στην Θεσσαλία, Πελοπόννησο και τις νήσους του Β. Αιγαίου, (ε) τρεις αρνητικές περίοδοι στην κεντρική Στ. Ελλάδα.

¹ Η χρήση πιο εξελιγμένων εργαλείων δεν είναι άνευ προβλημάτων (Dixon και Shepherd, 2013).

² Σύμφωνα με τις συνθήκες δεύτερας τάξεως.

Αντιστοίχως, στον υποκλάδο της οργανώσεως ταξιδιών και των υπηρεσιών κρατήσεων:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) αύξουσα στις νήσους του Β. και Ν. Αιγαίου, (β) ανεπαίσθητη στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Δ. Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο, τις Ιονίους νήσους, την Δ. Ελλάδα, Πελοπόννησο και Κρήτη, και (γ) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Αττική και Στ. Ελλάδα, και (δ) φθίνουσα στην Κ. Μακεδονία.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) θετική κατά το δεύτερο και τρίτο τρίμηνο του έτους στις νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη, (β) αρνητική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Α. Μακεδονία και Θράκη, και (γ) θετική κατά το τέταρτο τρίμηνο του έτους στις νήσους του Ν. Αιγαίου.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Δ. Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο, τις Ιονίους νήσους και την Πελοπόννησο, (β) δύο θετικές και μία αρνητική στην Κ. Μακεδονία, Δ. Ελλάδα, τις νήσους του Β. Αιγαίου και την Κρήτη, (γ) μία θετική και μία αρνητική στην Αττική και Στ. Ελλάδα, και (δ) μία θετική και δύο αρνητικές στις νήσους του Ν. Αιγαίου.

Από την άλλη, στον υποκλάδο των δημιουργικών δραστηριοτήτων, των τεχνών και διασκεδάσεως:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) αύξουσα στην Πελοπόννησο και κεντρική Στ. Ελλάδα, και (β) ανεπαίσθητη στις υπόλοιπες περιφέρειες.
- Η εποχικότητα ήταν αρνητική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Αττική.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περίοδοι στην Θεσσαλία, τις Ιονίους νήσους, την Δ. Ελλάδα, Στ. Ελλάδα και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, (β) δύο θετικές στην Α. Μακεδονία και Θράκη, (γ) δύο θετικές και μία αρνητική στην Πελοπόννησο και Αττική, (δ) μία θετική στην Δ. Μακεδονία και τις νήσους του Β. Αιγαίου, και (ε) μία θετική και δύο αρνητικές στην Κ. Μακεδονία, Ήπειρο και Κρήτη.

Τέλος, στον υποκλάδο των βιβλιοθηκών, αρχαιοφυλακείων, μουσείων και άλλων πόλων έλξεως επισκεπτών:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) ανεπαίσθητη στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Κ. Μακεδονία, τις Ιονίους νήσους, την Δ. Ελλάδα, Στ. Ελλάδα, τις νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη, (β) φθίνουσα στην Θεσσαλία, Ήπειρο, Πελοπόννησο, Αττική και τις νήσους του Β. Αιγαίου, και (γ) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Δ. Μακεδονία.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) θετική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Κρήτη, και (β) θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Ήπειρο, Πελοπόννησο και Κρήτη.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περίοδοι στην Κ. Μακεδονία και Στ. Ελλάδα, (β) δύο θετικές και μία αρνητική στην Θεσσαλία, Δ. Ελλάδα και Πελοπόννησο, (γ) μία θετική και μία αρνητική στην Δ. Μακεδονία, (δ) μία θετική και δύο αρνητικές στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Ήπειρο, Αττική, τις Ιονίους νήσους, νήσους του Β. Αιγαίου και την Κρήτη, και (ε) τρεις αρνητικές στις νήσους του Ν. Αιγαίου.

Ο εντοπισμός μεταβολών στην τάση (με ελάχιστα ή μέγιστα) και η ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων επιτρέπει τον προσδιορισμό γεγονότων και πρακτικών που έφεραν, κατά περίπτωση, το θετικό ή αρνητικό αποτέλεσμα, δηλ. στοιχείων που θα μπορούσαν ίσως να επαναληφθούν (μεταγιστούν) ή αποφευχθούν, αντιστοίχως, σε άλλες περιοχές ή στο μέλλον.

6. Συμπεράσματα

Προκύπτει ότι: (α) οι περιφέρειες της χώρας (ίσως και υπο-περιοχές αυτών) κινήθηκαν (εξελίχθηκαν) ετερογενώς στις προαναφερθείσες δραστηριότητες και (β) σε αρκετές περιφέρειες κάποιοι υποτομείς αναπτύχθηκαν κατά διαστήματα ή αναπτύσσονται παρά την ύφεση. Τούτο υποδηλοί την ύπαρξη επαγγελματικών διεξόδων, ενδεχομένως και δυναμικών συγκριτικών ή ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων ή πρακτικών που ίσως θα ήταν σκόπιμο να δοκιμαστούν και αναπαραχθούν σε άλλες περιοχές της χώρας προκειμένου να επισπευστεί ευρύτερα η ανάκαμψη.

Βιβλιογραφία

Cameron, S., 2005, *Econometrics*, Maidenhead UK, McGraw Hill.

Dixon, R., and Shepherd, D., 2013, *Regional Dimensions of the Australian Business Cycle*, *Regional Studies*, 47.2, 264-281.

Evidence of employment growth in tourism at the regional level during the 2008-2015 recession in Greece

Spyros Chadoulos

Undergraduate student, Athens University of Economic & Business

spiros-gl@hotmail.gr

Abstract

The paper studies the evolution of employment across regions in touring-related activities in Greece and estimates statistically significant seasonal, cyclical and trend effects at the 1% margin of error from the first quarter of 2008 to the first quarter of 2015. The findings reveal heterogeneity at both the spatial and subsectoral level and, hence, provide useful insights for targeted development policy initiatives.

Keywords: Tourism, Accommodation, Food service activities, Long-term trend, Seasonality, Spatial heterogeneity.

Η απασχόληση στα ορυχεία-λατομεία, την παραγωγή οπτάνθρακα, βασικών μετάλλων, μεταλλικών προϊόντων, διύλιση πετρελαίου και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση μέσα στην ύφεση (2008-2015)

Σταυρούλα Σαρρή*

Προπτυχιακή φοιτήτρια, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
linaki1415@hotmail.com

Περίληψη

Το άρθρο αξιοποιεί τις τριμηνιαίες έρευνες εργατικού δυναμικού και αναλύει οικονομικά με πιθανότητα σφάλματος μικρότερη του 1%, την πορεία της απασχόλησης από τις αρχές του 2008 ως τις αρχές του 2015, σε κάθε περιφέρεια της χώρας στους παραγωγικούς υποκλάδους για την εξόρυξη άνθρακος-λιγνίτου, άντληση πετρελαίου-φυσικού αερίου, εξόρυξη μεταλλευμάτων, τα λοιπά ορυχεία-λατομεία, την υποστήριξη εξορύξεων, την παραγωγή οπτάνθρακος και διύλιση πετρελαίου, παραγωγή βασικών μετάλλων, κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (εκτός μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού). Τα ευρήματα: (α) παρέχουν μια χρήσιμη αίσθηση της κατά τόπους ανθεκτικότητας του παραγωγικού συστήματος στην Ελλάδα, (β) αποτελούν πολύτιμο οδηγό για την εκπόνηση της αναπτυξιακής στρατηγικής κάθε περιφέρειας.

Λέξεις-κλειδιά: Ορυχεία-λατομεία, Παραγωγή μετάλλων και πετρελαίου, Οικονομική ανάλυση, Τάση-κύκλοι-εποχικότητα, Ετερογένεια στον χώρο.

1. Εισαγωγή

Σκοπός του άρθρου είναι να εντοπίσει εμπειρικά τις κομβικές στιγμές και να καταγράψει τις διαχρονικές εξελίξεις στην απασχόληση υποκλάδων της μεταποίησης για την εξόρυξη άνθρακος-λιγνίτου, άντληση πετρελαίου-φυσικού αερίου, εξόρυξη μεταλλευμάτων, τα λοιπά ορυχεία-λατομεία, την υποστήριξη εξορύξεων, την παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διυλίσεως πετρελαίου, παραγωγή βασικών μετάλλων, καθώς και την κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (εκτός μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού) από την αρχή της οικονομικής ύφεσης (το 2008) ως το τελευταίο τρίμηνο που προηγήθηκε της επιβολής περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων, ήτοι το πρώτο τρίμηνο του 2015 (2015^ο). Πρόκειται για μια δυναμικά χρήσιμη οπτική όσον αφορά στην κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων κάθε περιοχής και τομέα, καθώς και την εξειδίκευση και στόχευση των αναπτυξιακών παρεμβάσεων.

Τόσο οι περιφέρειες όσο και οι υποκλάδοι συνιστούν κρίσιμα στοιχεία (τμήματα) της οικονομίας, οι ιδιαιτερότητες των οποίων συχνά συσκοτίζονται στα συνολικά μεγέθη (σε επίπεδο τομέων και επικρατείας), όμως θα ήταν σκόπιμο να εξετάζονται και να λαμβάνονται υπ' όψιν στην χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής, ιδίως τώρα που: (α) οι διαθέσιμοι πόροι δεν αρκούν για εκτεταμένες οριζόντιες παρεμβάσεις και (β) αποτελεσματικό θα είναι το χωρικά στοχευμένο και κλαδικά προσαρμοσμένο.

2. Λίγα λόγια για τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία

Εκ της φύσεως των στατιστικών στοιχείων που διαθέτουμε στην Ελλάδα, η συνδυαστική (ταυτόχρονη) ανάλυση της πορείας των περιφερειών της χώρας και υποκλάδων της οικονομίας μέσω των μεγεθών που αφορούν στην απασχόληση είναι εν γένει διεξοδικότερη αυτής που δύναται να παράσχει το έτερο, σύνθετο μέτρο οικονομικών συγκρίσεων, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

Στην Ελλάδα η εξέλιξη της απασχολήσεως τόσο συνολικώς όσο και κατά παραγωγικούς τομείς, κλάδους ή υποκλάδους, καθώς και των συγκοινωνούντων μεγεθών της ανεργίας και της μη συμμετοχής του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω στην αγορά εργασίας, παρακολουθείται συστηματικά και εκτιμάται ανά τρίμηνο με αρκετά λεπτομερή τρόπο (ανά διοικητική περιφέρεια, τύπο περιοχής (αστική, ημιαστική, αγροτική), δημογραφική ομάδα κ.ά.) μέσω διαδοχικών Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ). Οι εν λόγω έρευνες διεξάγονται και οι εκτιμήσεις των μεγεθών διενεργούνται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, νυν Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), από το 1981^ο ετησίως από το 1997 και από το 2008 στη βάση της (αναθεωρημένης) ταξινομήσεως παραγωγικών δραστηριοτήτων (NACE Rev. 2) που εφαρμόζεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ως εκ τούτου, υπάρχει δομική ασυνέχεια μεταξύ των προσφάτων και των παλαιότερων κλαδικών ταξινομήσεων, οπότε εκ των πραγμάτων το 2008 συνιστά την ενδεδειγμένη χρονική αφετηρία της αναλύσεως.

* Η μελέτη εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη του Ερευνητή Α΄ Βαθμίδας Π. Προδρομίδη στο ΚΕΠΕ.

Προοιμακά σημειώνεται ότι η χώρα συγκροτείται από 13 διοικητικές περιοχές (περιφέρειες) ενώ η παραγωγή οργανώνεται σε τρεις τομείς (τον πρωτογενή, τον δευτερογενή και τον τριτογενή), που στο υφιστάμενο σύστημα ταξινόμησης οικονομικών δραστηριοτήτων διαιρούνται σε 21 κλάδους ή 88 υποκλάδους. Οι κλάδοι είναι οι εξής:

- της γεωργίας-κτηνοτροφίας, δασοκομίας, αλιείας (περιλαμβάνονται οι υποκλάδοι με τους (λεγόμενους «διψήφιους») κωδικούς #01-03) και των ορυχείων, λατομείων (#05-09),
- της μεταποίησης (#10-33), της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού, ύδατος, της επεξεργασίας λυμάτων, της διαχείρισης αποβλήτων και εξυγίανσης (#35-39), καθώς και των κατασκευών (#41-43), και
- του εμπορίου (#45-47), της μεταφοράς και αποθηκείωσης (#49-53), της παροχής καταλύματος και εστίασης (#55-56), της ενημερώσεως και επικοινωνίας (#58-63), των χρηματοπιστωτικών-ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και της διαχείρισης ακινήτου περιουσίας (#64-68), των επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (#69-75), των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (#77-82), της δημοσίου διοικήσεως, αμύνης και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης (#84), της εκπαίδευσως και υγείας (#85-87), των τεχνών, της διασκεδάσεως και ψυχαγωγίας (#90-93), άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών και δραστηριοτήτων των νοικοκυριών ως εργοδοτών ή για ίδια χρήση, καθώς και των ετεροδικών οργανισμών και φορέων (#94-99).

Στο παρόν άρθρο εστιάζουμε την προσοχή μας στους υποκλάδους με κωδικούς #05-09, 19, 24-25. (Βλ. ενδεικτικά τους Πίνακες 1-2. Χάριν οικονομίας χώρου, τα λοιπά ευρήματα είναι διαθέσιμα κατόπιν επικοινωνίας με την συγγραφέα.)

3. Αρχικές διαπιστώσεις

Στο βαθμό που ο απλούστερος τρόπος παρακολούθησεως της πορείας των μεγθών μεταξύ τριμήνων είναι μέσω συγκρίσεων με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου (επομένου) ή/και προ-προηγούμενου (μεθεπομένου) έτους κ.ο.κ. προκειμένου να απομονωθεί η επίδραση της εποχικότητας, αρχικώς προβαίνουμε σε συγκρίσεις μεταξύ του πρώτου και του τελευταίου τριμήνου της διαθέσιμης από την ΕΛΣΤΑΤ χρονοσειράς. Αμφότερα τρίμηνα αφορούν (ομοίως) στους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο.

Εξ αυτών διαπιστώνεται ότι μεταξύ 2008^α και 2015^α:

στον υποκλάδο της εξορύξεως άνθρακος και λιγνίτου (τον υποκλάδο #05) σημειώθηκαν:

- μειώσεις στην Δυτική Μακεδονία και Πελοπόννησο (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Κεντρική Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα και Κρήτη, για τις οποίες υφίστανται παρατηρήσεις:

στον υποκλάδο της αντλήσεως αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου (τον υποκλάδο #06) σημειώθηκαν:

- μικρομεταβολές στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, καθώς και την Δυτική Μακεδονία:

στον υποκλάδο της εξορύξεως μεταλλευμάτων (τον υποκλάδο #07) σημειώθηκαν:

- μικρομεταβολές στην Δυτική, Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Αττική και Στερεά Ελλάδα:

στον υποκλάδο των λοιπών ορυχείων και λατομείων (τον υποκλάδο #08) σημειώθηκαν:

- μειώσεις στις νήσους του Νοτίου Αιγαίου (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην υπόλοιπη χώρα:

στον υποκλάδο των υποστηρικτικών δραστηριοτήτων εξόρυξης (τον υποκλάδο #09) σημειώθηκαν:

- μικρομεταβολές στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, Αττική και Στερεά Ελλάδα:

στον υποκλάδο της παραγωγής σπάνθρακος και προϊόντων διύλισεως πετρελαίου (τον υποκλάδο #19) σημειώθηκαν:

- μειώσεις στην Αττική (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Κεντρική Μακεδονία, Θεσσαλία, Δυτική Ελλάδα, Πελοπόννησο και Κρήτη:

στον υποκλάδο της παραγωγής βασικών μετάλλων (τον υποκλάδο #24) σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στην Στερεά Ελλάδα (άνω των 3 χιλ. ατόμων),
- μειώσεις στην Αττική (άνω των 3 χιλ. ατόμων), Κεντρική Μακεδονία, Θεσσαλία και Ήπειρο (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Δυτική Μακεδονία, Ήπειρο, Δυτική Ελλάδα, Πελοπόννησο, τις νήσους του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, καθώς και την Κρήτη:

Πίνακας 1: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στους υποκλάδους (α) εξορυξέως άνθρακος και λιγνίτου, καθώς και (β) αντλήσεως αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου, 2008^α-2015^α (αριθμός εργαζομένων)

	Εξορύξη άνθρακος και λιγνίτου						Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου	
	KM	ΔΜ	ΠΕΛ	ΣΕ	ΚΡΗ	ΑΜΘ	ΔΜ	
Σταθερός όρος	177	7.689	1.346	4	1	348	0	
Τάση	1	-243	-107	0	0	-3	0	
Τάση ² (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)		5	2					
Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής		14 ^α	14 ^α					
Μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις								
• Κατά τα τρίμηνα	08 ^γ – 11 ^β	08 ^α -09 ^α	08 ^γ – 10 ^γ	09 ^δ – 11 ^β	12 ^γ – 13 ^γ	08 ^β -10 ^δ	09 ^α -10 ^δ	
	-175	-1.295	294	98	112	208	105	
• Κατά τα τρίμηνα	12 ^α -13 ^β	12 ^γ -13 ^δ	11 ^α – 11 ^γ	12 ^γ – 12 ^δ		11 ^α – 13 ^α		
	242	-1.262	-219	254		-251		
• Κατά τα τρίμηνα	14 ^β – 14 ^δ					14 ^δ – 15 ^α		
	-145					-260		
Εποχικότητα								
• Ιανουάριος-Μάρτιος	46	-510	-26	-2	0	-21	0	
• Απρίλιος-Ιούνιος	64	-814	-4	-4	0	-11	0	
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	3	-38	19	-4	-2	52	1	
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος (τρίμηνο αναφ.)								

Διαγωνιστικά και περιγραφικά στοιχεία

• Ερμην. ικανότητα υποδείγματος; R ²	91.20%	92.12%	97.13%	99.49%	99.91%	91.40%	99.81%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	12	-1.058	-1.181	0	0	-347	0

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικά σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) \square 1%.
 Πηγή: Εκτιμήσεις έρευνών εργασιακού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημέτεροι υπολογισμοί.

Πίνακας 2: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο της παραγωγής βασικών μετάλλων, 2008^α-2015^α (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	-56	2.853	1	2.624	41	16	978	290	6.463	8.529	14	5	1
Τάση	11	-56	0	-86	-4	-1	-18	-6	-36	-75	-1	0	0
Μεσογρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	08 ^α -08 ^γ	09 ^α -10 ^α	08 ^α -08 ^β	13 ^γ -15 ^α	08 ^α -09 ^α	08 ^α -09 ^α	08 ^δ -09 ^α	08 ^β -09 ^δ	08 ^α -08 ^δ	08 ^α -09 ^δ	10 ^β -11 ^α	13 ^α -14 ^β	08 ^β -09 ^γ
	783	1.011	383	1071	1404	105	-421	-243	1.855	-4047	260	446	112
• Κατά τα τρίμηνα	09 ^γ -10 ^δ	11 ^β -11 ^γ	08 ^γ -09 ^α	11 ^δ -12 ^β	09 ^β -09 ^δ	09 ^γ -10 ^δ	09 ^β -09 ^δ	10 ^β -13 ^α	12 ^δ -13 ^β	12 ^δ -13 ^β	09 ^δ -10 ^α		10 ^α -12 ^γ
	293	-605	272	-369	219	148	-813	-179	2.147	-698	117		97
• Κατά τα τρίμηνα	13 ^β -15 ^α	12 ^γ -14 ^α	10 ^γ -11 ^α	09 ^β -10 ^β	14 ^δ -15 ^α	11 ^δ -13 ^β	10 ^α -10 ^γ	14 ^α -15 ^α	14 ^β -15 ^α	11 ^γ -12 ^α	11 ^β -11 ^γ		13 ^α -15 ^α
	831	1.504	133	618	184	229	-520	116	-1.244	1.015	176		146
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος	63	-237	0	35	-20	10	-69	-9	-24	231	18	-15	2
• Απρίλιος-Ιούνιος	122	527	-1	249	75	-18	-87	-34	-549	199	-8	-7	18
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	-39	585	-1	66	58	3	-30	-20	-55	-55	-6	2	-13
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος (τρίμηνο αναφ.)													

Διαγνωστικά και περιγραφικά στοιχεία

• Ερίμην. ικανότητα υποδείγματος: R ²	90.15%	89.74%	99.99%	92.61%	95.40%	91.19%	81.33%	87.77%	88.34%	92.43%	95.23%	99.16%	72.38%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	334	-1.232	-387	-1.278	-1.574	-119	-822	-136	-3.908	3.539	-87	0	129

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικά σημαντικά ερήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) ≤ 1%.
 Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνών εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημέτεροι υπολογισμοί.

και στον υποκλάδο της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων εκτός μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού (τον υποκλάδο #25) σημειώθηκαν:

- μειώσεις Αττικής (άνω των 7 χιλ. ατόμων), Κεντρική Μακεδονία, Δυτική Ελλάδα, Στερεά Ελλάδα, Κρήτη (άνω των 2 χιλ. ατόμων), Πελοπόννησο (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Δυτική Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο, τις Ιονίες νήσους και τις νήσους του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου.

4. Περιγραφή της οικονομετρικής μεθόδου

Εν συνεχεία, προκειμένου να διερευνήσουμε και αποτυπώσουμε πληρέστερα την διαχρονική πορεία των πραγμάτων σε όρους τάσεων, εποχικότητας και ενδιάμεσων (μεσοχρονίων) καταστάσεων, περιόδων (κύκλων) προβαίνουμε σε μια σχετικά απλή, οικονομετρική (όπως λέγεται) ανάλυση των εκτιμημένων μεγεθών των απασχολουμένων σε κάθε υποκλάδο ανά περιοχή βασισζόμενοι στην συναρτησιακή σχέση που περιγράφουν ο Cameron (2005) και άλλοι:¹

Ο αριθμός των απασχολουμένων ερμηνεύεται από (α) την τάση (δηλ., την μεταβλητή του χρόνου), t , ενίοτε και από το τετράγωνο αυτής, t^2 , αν διαπιστώνεται ότι η τελευταία είναι στατιστικώς σημαντική με πιθανότητα σφάλματος (p -value) κάτω του 1%, (β) τριμηνιαίες κατηγορηματικές μεταβλητές για κάθε τρίμηνο, α , β , γ , δ (με το πρώτο τρίμηνο να απαλείφεται από την εξίσωση ως τρίμηνο αναφοράς) προκειμένου να απομονωθεί η εποχικότητα και (γ) μεσοχρονίες περιόδους, $\mu\pi$. Οι τελευταίες λαμβάνουν την μορφή κατηγορηματικών μεταβλητών που αφορούν σε διαδοχικά τρίμηνα τα οποία εμφανίζουν στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση από την τάση, όπως λ.χ., στην περίπτωση της στήλης 1 του Πίνακα 6, το χρονικό διάστημα μεταξύ του πρώτου τριμήνου του 2008 (2008^α) και του δεύτερου τριμήνου του 2008 (2008^β). Πιο συγκεκριμένα, η συνάρτηση (εξίσωση) απασχολήσεως των ατόμων ηλικίας 15 ετών και άνω στον υποκλάδο της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, η οποία εμφανίζει μια πολύ μικρή μείωση μεταξύ των πρώτων τριμήνων 2008 και 2015, είναι της μορφής:

$$\text{αριθμός ατόμων} = 2.386 - 227 \times (\alpha \text{ τρίμηνο}) - 133 \times (\beta \text{ τρίμηνο}) + 126 \times (\gamma \text{ τρίμηνο}) - 24 \times (-503 \times (\mu\pi 2008^{\alpha}-08^{\beta}) - 684 \times (\mu\pi 2010^{\gamma}-11^{\delta}) - 766 \times (\mu\pi 2012^{\delta}-13^{\delta}))$$

Αξιοποιούνται 29 παρατηρήσεις (τρίμηνα). Σημειώνεται ότι αναγκαστικώς, λόγω του περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων δεν είναι δυνατή η χρήση μεγάλου αριθμού ερμηνευτικών μεταβλητών, ενώ η ερμηνευτική ικανότης του συγκεκριμένου υποδείγματος (R^2) είναι της τάξεως του 84.16%. Σε αντιδιαστολή, στην στήλη 4 του Πίνακα 6, η τάση φθίνει με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης (στρέφει κα κοίλα προς τα άνω) εμφανίζουσα ελάχιστο το τέταρτο τρίμηνο του 2011.²

5. Τα εμπειρικά, στατιστικώς σημαντικά ευρήματα

Με τον τρόπο αυτό διαπιστώνεται ότι στον υποκλάδο της εξορύξεως άνθρακος και λιγνίτου:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) ανεπαίσθητη στην Κεντρική Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα και Κρήτη, και (β) φθίνουσα στην Δυτική Μακεδονία και Πελοπόννησο.
- Η εποχικότητα ήταν αρνητική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Δυτική Μακεδονία.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) δύο θετικές περίοδοι στην Στερεά Ελλάδα, (β) μια θετική στην Κρήτη, (γ) μια θετική και μία αρνητική στην Πελοπόννησο, (δ) μία θετική και δύο αρνητικές στην Κεντρική Μακεδονία, και (ε) δύο αρνητικές στην Δυτική Μακεδονία.

Αντιστοίχως, στον υποκλάδο αντλήσεως αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου:

- Η τάση ήταν γενικά ανεπαίσθητη και η εποχικότητα ανύπαρκτη στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, καθώς και την Δυτική Μακεδονία.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) μία θετική περίοδος στην Δυτική Μακεδονία, και (β) μια θετική και δύο αρνητικές στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη.

Σε αντιδιαστολή, στον υποκλάδο εξορύξεως μεταλλευμάτων:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) θετική στην Στερεά Ελλάδα, (β) ανεπαίσθητη στην Δυτική, Κεντρική, Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, καθώς και την Αττική.
- Η εποχικότητα ήταν αρνητική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Στερεά Ελλάδα.

¹Η χρήση πιο εξελιγμένων εργαλείων δεν είναι άνευ προβλημάτων (Dixon και Shepherd, 2013).

²Σύμφωνα με τις συνθήκες δεύτερας τάξεως.

- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περιόδους στην Δυτική Μακεδονία και Αττική, (β) δύο θετικές περιόδους στην Κεντρική Μακεδονία, (γ) μια θετική στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, και (δ) μία θετική και μια αρνητική στην Στερεά Ελλάδα.

Αντιστοίχως, στον υποκλάδο των λοιπών ορυχείων και λατομείων:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) θετική στην Πελοπόννησο, (β) ανεπαίσθητη στην Δυτική Μακεδονία, Θεσσαλία, Αττική, τις Ιονίους νήσους, τις νήσους του Βορείου Αιγαίου και την Κρήτη, ((γ) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Κεντρική Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα, τις νήσους του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, και (δ) φθίνουσα στην Ήπειρο και Δυτική Ελλάδα.
- Η εποχικότητα ήταν αρνητική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Θεσσαλία.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περιόδους στην Δυτική Μακεδονία, Θεσσαλία και Κρήτη, (β) δύο θετικές περιόδους στην Ήπειρο, Στερεά Ελλάδα και τις νήσους του Νοτίου Αιγαίου, (γ) δύο θετικές και μία αρνητική στην Πελοπόννησο, (δ) μία θετική στις Ιονίους νήσους, τις νήσους του Βορείου Αιγαίου, (ε) μία θετική και μία αρνητική στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Κεντρική Μακεδονία, Δυτική Ελλάδα, και (ς) μία θετική και δύο αρνητικές στην Αττική.

Σε αντιδιαστολή, στον υποκλάδο των υποστηρικτικών δραστηριοτήτων εξόρυξης η τάση ήταν γενικά ανεπαίσθητη και η εποχικότητα ανύπαρκτη στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, Αττική και Στερεά Ελλάδα, ενώ εντοπίζεται και μια θετική μεσοχρόνια περίοδο σε κάθε περιοχή.

Από την άλλη πλευρά, στον υποκλάδο της παραγωγής οπώνθρακος και προϊόντων διωλίσεως πετρελαίου:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) αύξουσα στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, (β) ανεπαίσθητη στην Κεντρική Μακεδονία, Θεσσαλία, Δυτική Ελλάδα και Κρήτη, και (γ) φθίνουσα στην Πελοπόννησο και Αττική.
- Η εποχικότητα ήταν ανύπαρκτη.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) δύο θετικές περιόδους στην Αττική, (β) δύο θετικές και μια αρνητική στην Κεντρική Μακεδονία και Πελοπόννησο, (γ) μία θετική στην Κρήτη, (δ) μία θετική και δύο αρνητικές στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη και Δυτική Ελλάδα, και (ε) τρεις αρνητικές στην Θεσσαλία.

Αντιστοίχως, στον υποκλάδο της παραγωγής βασικών μετάλλων:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) ανεπαίσθητη στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Δυτική Μακεδονία, Ήπειρο, Πελοπόννησο, Αττική, τις Ιονίους νήσους και νήσους του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, καθώς και την Κρήτη, (β) φθίνουσα στην Κεντρική Μακεδονία, Θεσσαλία, Δυτική Ελλάδα και Στερεά Ελλάδα.
- Η εποχικότητα ήταν θετική κατά το δεύτερο και τρίτο τρίμηνο του έτους στην Δυτική Μακεδονία.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περιόδους στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Δυτική Μακεδονία, Ήπειρο, τις Ιονίους νήσους, νήσους του Βορείου Αιγαίου και την Κρήτη, (β) δύο θετικές και μία αρνητική στην Κεντρική Μακεδονία, Θεσσαλία, Αττική, (γ) μία θετική στις νήσους του Νοτίου Αιγαίου, (δ) μία θετική και δύο αρνητικές στην Πελοπόννησο, Στερεά Ελλάδα, και (ε) τρεις αρνητικές στην Δυτική Ελλάδα.

Σε αντιδιαστολή, στον υποκλάδο της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων εκτός μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) ανεπαίσθητη στην Δυτική Μακεδονία και τις νήσους του Βορείου Αιγαίου, (β) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Θεσσαλία, Αττική και Στερεά Ελλάδα, και (γ) φθίνουσα στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Ήπειρο, τις Ιονίους νήσους, την Δυτική Ελλάδα, Πελοπόννησο, τις νήσους του Νοτίου Αιγαίου και την Κρήτη.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) αρνητική κατά το πρώτο τρίμηνο του έτους στην Θεσσαλία και την Δυτική Ελλάδα, (β) αρνητική κατά το πρώτο και δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Κρήτη, (γ) αρνητική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στις νήσους του Νοτίου Αιγαίου, και (δ) θετική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Πελοπόννησο.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων, εντοπίζονται: (α) δύο θετικές περιόδους στην Στερεά Ελλάδα, (β) δύο θετικές και μία αρνητική στην Δυτική Μακεδονία και Δυτική Ελλάδα, (γ) μία θετική και μία αρνητική στην Κεντρική Μακεδονία, Θεσσαλία και Αττική, (δ) μία θετική και δύο αρνητικές στην Ήπειρο, τις Ιονίους νήσους, Πελοπόννησο, τις νήσους του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου και την Κρήτη, και (ε) τρεις αρνητικές στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη.

Ο εντοπισμός μεταβολών στην τάση (με ελάχιστα ή μέγιστα) και η ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων επιτρέπει τον προσδιορισμό γεγονότων και πρακτικών που έφεραν, κατά περίπτωση, το θετικό ή αρνητικό αποτέλεσμα, δηλ. στοιχείων που θα μπορούσαν ίσως να επαναληφθούν (μεταγγιστούν) ή αποφευχθούν, αντιστοίχως, σε άλλες περιοχές ή στο μέλλον.

6. Συμπεράσματα

Προκύπτει ότι: (α) οι περιφέρειες της χώρας (ίσως και υπο-περιοχές αυτών) κινήθηκαν (εξελίχθηκαν) ετερογενώς στις προαναφερθείσες δραστηριότητες και (β) σε αρκετές περιφέρειες κάποιοι υποτομείς αναπτυχθήκαν κατά διαστήματα ή αναπτύσσονται παρά την ύφεση. Τούτο υποδηλοί την ύπαρξη επαγγελματικών διεξόδων, ενδεχομένως και δυναμικών συγκριτικών ή ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων ή πρακτικών που ίσως θα ήταν σκόπιμο να δοκιμαστούν και αναπαραχθούν σε άλλες περιοχές της χώρας προκειμένου να επισπευστεί ευρύτερα η ανάκαμψη.

Βιβλιογραφία

Cameron, S., 2005, *Econometrics*, Maidenhead UK, McGraw Hill.

Dixon, R., and Shepherd, D., 2013, *Regional Dimensions of the Australian Business Cycle*, *Regional Studies*, 47.2, 264-281.

Regional employment increases in mining, quarrying, the manufacture of coke, basic metals, metals product, and petroleum refinement, amid the recession (2008-2015)

Stavroula Sarri

Undergraduate student, Athens University of Economic & Business

linaki1415@hotmail.com

Abstract

The paper studies the evolution of employment across regions in mining and quarrying, the manufacture of coke, of basic metals, metals product (except machinery and equipment), and petroleum refinement in Greece and estimates statistically significant seasonal, cyclical and trend effects at the 1% margin of error, from the first quarter of 2008 to the first quarter of 2015. The findings reveal heterogeneity at both the spatial and sub-sectoral level and, hence, provide evidence of production resilience in Greece and useful insights for targeted regional development policy planning.

Keywords: Mining-quarrying, Metal and petrol production, Econometric analysis, Trend-cycles-seasons, Spatial heterogeneity.

Ο κλάδος του εμπορίου και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση στην απασχόληση μέσα στην ύφεση (2008-2015)

Χριστίνα Ζαχαρούλα Χανιωτάκη*

Προπτυχιακή φοιτήτρια, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
christinachaniotaki96@gmail.com

Περίληψη

Το άρθρο αναλύει τα στοιχεία της απασχόλησης στον κλάδο του εμπορίου και συγκεκριμένα στους υποκλάδους του χονδρικού εμπορίου, λιανικού εμπορίου, εμπορίας και επισκευής οχημάτων, ξεχωριστά. Η ανάλυση διενεργείται μέσω οικονομετρικών παλινδρομήσεων με ανθεκτικούς εκτιμητές. Εκτιμάται η εποχικότητα και αποκαλύπτεται η μακροχρόνια τάση και οι μεσοχρόνιοι οικονομικοί κύκλοι σε κάθε περιφέρεια της χώρας από τις αρχές του 2008 (λίγους μήνες πριν η χώρα εισέλθει σε ύφεση) έως τις αρχές του 2015. Τα ευρήματα χαρακτηρίζονται από πιθανότητα σφάλματος κάτω του 1%. Με τον τρόπο αυτό (α) δίδεται μια χρήσιμη αίσθηση της λειτουργίας της Ελληνικής οικονομίας στην διάρκεια των τελευταίων ετών και ιδίως του ανομοιογενούς τρόπου που εξέρχονται της πολυετούς υφέσεως οι επιμέρους περιοχές και οι παραγωγικοί υποκλάδοι της χώρας και (β) παρέχονται ερεθίσματα για την άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής.

Λέξεις-κλειδιά: Εμπόριο, Παλινδρόμηση, Περιφερειακή απασχόληση, Τάση-κύκλοι-εποχικότητα.

1. Εισαγωγή

Σκοπός του άρθρου είναι να εντοπίσει εμπειρικά τις κομβικές στιγμές και να καταγράψει τις διαχρονικές εξελίξεις στην απασχόληση του εμπορίου ανά παραγωγικό υποκλάδο από την αρχή της οικονομικής ύφεσης (το 2008) ως το τελευταίο τρίμηνο που προηγήθηκε της επιβολής περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων, ήτοι το πρώτο τρίμηνο του 2015 (2015^α). Πρόκειται για μια δυναμικά χρήσιμη οπτική όσον αφορά στην κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων κάθε περιοχής και τομέα, καθώς και την εξειδίκευση και στόχευση των αναπτυξιακών παρεμβάσεων.

Τόσο οι περιφέρειες όσο και οι υποκλάδοι συνιστούν κρίσιμα στοιχεία (τιμήματα) της οικονομίας, οι ιδιαιτερότητες των οποίων συχνά συσκοτίζονται στα συνολικά μεγέθη (σε επίπεδο τομέων και επικρατείας), όμως θα ήταν σκόπιμο να εξετάζονται και να λαμβάνονται υπ' όψιν στην χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής, ιδίως τώρα που: (α) οι διαθέσιμοι πόροι δεν αρκούν για εκτεταμένες οριζόντιες παρεμβάσεις και (β) αποτελεσματικό θα είναι το χωρικά στοχευμένο και κλαδικά προσαρμοσμένο.

2. Λίγα λόγια για τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία

Εκ της φύσεως των στατιστικών στοιχείων που διαθέτουμε στην Ελλάδα, η συνδυαστική (ταυτόχρονη) ανάλυση της πορείας των περιφερειών της χώρας και υποκλάδων της οικονομίας μέσω των μεγεθών που αφορούν στην απασχόληση είναι εν γένει διεξοδικότερη αυτής που δύνανται να παράσχει το έτερο, σύνηθες μέτρο οικονομικών συγκρίσεων, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

Στην Ελλάδα η εξέλιξη της απασχολήσεως τόσο συνολικώς όσο και κατά παραγωγικούς τομείς, κλάδους ή υποκλάδους, καθώς και των συγκοινωνούντων μεγεθών της ανεργίας και της μη συμμετοχής του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω στην αγορά εργασίας, παρακολουθείται συστηματικά και εκτιμάται ανά τρίμηνο με αρκετά λεπτομερή τρόπο (ανά διοικητική περιφέρεια, τύπο περιοχής (αστική, ημιαστική, αγροτική), δημογραφική ομάδα κ.ά.) μέσω διαδοχικών Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ). Οι εν λόγω έρευνες διεξάγονται και οι εκτιμήσεις των μεγεθών διενεργούνται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, νυν Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), από το 1981¹ ετησίως από το 1997 και από το 2008 στη βάση της (αναθεωρημένης) ταξινομήσεως παραγωγικών δραστηριοτήτων (NACE Rev. 2) που εφαρμόζεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ως εκ τούτου, υπάρχει δομική ασυνέχεια μεταξύ των προσφάτων και των παλαιότερων κλαδικών ταξινομήσεων, οπότε εκ των πραγμάτων το 2008 συνιστά την ενδεδειγμένη χρονική αφετηρία της ανάλυσεως.

Προοιμακά σημειώνεται ότι η χώρα συγκροτείται από 13 διοικητικές περιοχές (περιφέρειες) ενώ η παραγωγή οργανώνεται σε τρεις τομείς (τον πρωτογενή, τον δευτερογενή και τον τριτογενή), που στο υφιστάμενο σύστημα ταξινομήσεως οικονομικών δραστηριοτήτων διαφύονται σε 21 κλάδους ή 88 υποκλάδους. Οι κλάδοι είναι οι εξής:

- της γεωργίας-κτηνοτροφίας, δασοκομίας, αλιείας (περιλαμβάνονται οι υποκλάδοι με τους (λεγόμενους «διψήφιους») κωδικούς #01-03) και των ορυχείων, λατομείων (#05-09),

*Η μελέτη εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη του Ερευνητή Α' βαθμίδας Π. Προδρομίδη στο ΚΕΠΕ.

- της μεταποίησης (#10-33), της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού, ύδατος, της επεξεργασίας λυμάτων, της διαχείρισης αποβλήτων και εξυγιάνσεως (#35-39), καθώς και των κατασκευών (#41-43), και
- του εμπορίου (#45-47), της μεταφοράς και αποθηκείσεως (#49-53), της παροχής καταλύματος και εστίασεως (#55-56), της ενημέρωσης και επικοινωνίας (#58-63), των χρηματοπιστωτικών-ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και της διαχείρισεως ακινήτου περιουσίας (#64-68), των επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (#69-75), των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (#77-82), της δημοσίου διοικήσεως, αμύνης και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφαλίσεως (#84), της εκπαίδευσως και υγείας (#85-87), των τεχνών, της διασκεδάσεως και ψυχαγωγίας (#90-93), άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών και δραστηριοτήτων των νοικοκυριών ως εργοδοτών ή για ίδια χρήση, καθώς και των ετεροδίκων οργανισμών και φορέων (#94-99).

Στο παρόν άρθρο εστιάζουμε την προσοχή μας στους υποκλάδους με κωδικούς #45-47 (βλ. Πίνακες 1-3, αντιστοίχως).

3. Αρχικές διαπιστώσεις

Στο βαθμό που ο απλούστερος τρόπος παρακολούθησεως της πορείας των μεγθών μεταξύ τριμήνων είναι μέσω συγκρίσεων με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου (επομένου) ή/και προ-προηγούμενου (μεθεπομένου) έτους κ.ο.κ. προκειμένου να απομονωθεί η επίδραση της εποχικότητας, αρχικός προβαίνουμε σε συγκρίσεις μεταξύ του πρώτου και του τελευταίου τριμήνου της διαθέσιμης από την ΕΛΣΤΑΤ χρονοσειράς. Αμφότερα τρίμηνα αφορούν (ομοίως) στους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο.

Εξ αυτών διαπιστώνεται ότι μεταξύ 2008^a και 2015:

στον υποκλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και επισκευής μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετιστών σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στην Δ. Μακεδονία (άνω των χιλίων ατόμων),
- μειώσεις στην Αττική (άνω των 19 χιλ. ατόμων), Κ. Μακεδονία (άνω των 9 χιλ ατόμων), Δ. Ελλάδα (άνω των 3 χιλ. ατόμων), Πελοπόννησο (άνω των 2χιλ. ατόμων), Α. Μακεδονία και Θράκη, Ήπειρο, τις Ιονίους νήσους, και νήσους του Ν. και Β. Αιγαίου (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Θεσσαλία, Στ. Ελλάδα και Κρήτη·

στον υποκλάδο του χονδρικού εμπορίου πλην της εμπορίας μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετιστών σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στην Πελοπόννησο (άνω των χιλίων ατόμων),
- μειώσεις στην Αττική (άνω των 30 χιλ. ατόμων), Κ. Μακεδονία (άνω των 13 χιλ ατόμων), Κρήτη, Δ. Ελλάδα, Θεσσαλία (άνω των 3 χιλ. ατόμων), Α. Μακεδονία και Θράκη (άνω των 2 χιλ. ατόμων), Στ. Ελλάδα και Ήπειρο (άνω των χιλίων ατόμων), και

• μικρομεταβολές στην Δυτική Μακεδονία, τις Ιονίους νήσους και τις νήσους του Β. και Ν. Αιγαίου· και στον υποκλάδο του λιανικού εμπορίου πλην της εμπορίας μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετιστών σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στις νήσους του Ν. Αιγαίου (άνω των 5 χιλ. ατόμων),
- μειώσεις στην Αττική (άνω των 29 χιλ. ατόμων), Κ. Μακεδονία (άνω των 18 χιλ ατόμων), Θεσσαλία (άνω των 10 χιλ. ατόμων), Δ. Ελλάδα, Πελοπόννησο (άνω των 7 χιλ. ατόμων), Κρήτη (άνω των 6 χιλ. ατόμων), Στ. Ελλάδα (άνω των 2 χιλ. ατόμων), τις νήσους του Β. Αιγαίου, Ιονίους νήσους και την Δ. Μακεδονία (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στην Α. Μακεδονία και Θράκη, καθώς και την Ήπειρο.

4. Περιγραφή της οικονομετρικής μεθόδου

Εν συνεχεία, προκειμένου να διερευνήσουμε και αποτυπώσουμε πληρέστερα την διαχρονική πορεία των πραγμάτων σε όρους τάσεων, εποχικότητας και ενδιαμέσων (μεσοχρονίων) καταστάσεων, περιόδων (κύκλων) προβαίνουμε σε μια σχετικά απλή, οικονομετρική (όπως λέγεται) ανάλυση των εκτιμημένων μεγθών των απασχολούμενων σε κάθε υποκλάδο ανά περιοχή βασιζόμενοι στην συναρτησιακή σχέση που περιγράφουν ο Cameron (2005) και άλλοι:¹

Ο αριθμός των απασχολούμενων ερμηνεύεται από (α) την τάση (δηλ., την μεταβλητή του χρόνου), t , ενίοτε και από το τετράγωνο αυτής, t^2 , αν διαπιστώνεται ότι η τελευταία είναι στατιστικώς σημαντική με πιθανότητα σφάλματος (p -value) κάτω του 1%, (β) τριμηνιαίες κατηγορηματικές μεταβλητές για κάθε τρίμηνο, $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ (με το πρώτο τρίμηνο να απαλείφεται από την εξίσωση ως τρίμηνο αναφοράς) προκειμένου να

¹Η χρήση πιο εξελιγμένων εργαλείων δεν είναι άνευ προβλημάτων (Dixon and Shepherd, 2013).

Πίνακας 1: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπόρου και επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετιστών, 2008^α-2015^α (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	4.676	16.000	1.189	4.573	3.524	2.825	7.357	3.511	50.095	2.659	2.183	2.784	6.532
Τάση	-69	338	-0.4	-57	-70	-70	-328	-58	-1685	44	-124	-42	-244
Τάση ² (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)		-22					7		31		2		7
Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής		09^β					13^β		14^β		13^β		11^β
Μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	08^δ-10^β	08^δ-09^β	08^δ-09^β	08^δ-09^β	08^δ-10^β	08^α-08^γ	09^β-09^δ	08^α-08^β	10^γ-11^δ	08^α-08^δ	08^δ-09^β	09^β-12^β	12^γ-13^α
• Κατά τα τρίμηνα	677	1.624	-631	2.303	382	-845	-1.422	1.013	2.753	1.533	1.012	-384	1.007
• Κατά τα τρίμηνα	11^β-12^β	12^β-13^δ	09^γ-11^γ	10^γ-11^δ	12^α-12^γ	09^α-09^γ	12^δ-13^γ	09^δ-10^β	12^α-13^β	10^β-12^α	12^α-13^δ	12^γ-13^β	13^γ-14^γ
• Κατά τα τρίμηνα	-939	2.338	866	-935	736	633	-1.001	925	-1.730	847	-279	482	-897
• Κατά τα τρίμηνα	13^δ-14^γ		14^δ-15^α	13^β-14^δ	13^β-14^γ	13^δ-14^β		13^β-14^β		12^δ-14^β		14^α-15^α	
• Κατά τα τρίμηνα	-794		1.133	1.736	-569	729		335		-1.106		-695	
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	207	88	113	-363	-59	331	283	-453	-251	186	32	-56	157
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	-25	-665	-58	244	-131	565	81	-277	-1.389	-56	187	-158	99
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	93	-490	39	56	89	343	71	-222	-1.459	49	169	-91	28
Διαγρονιστικά και περιγραφικά στοιχεία													
• Ερμην. Ικανότητα υποδείγματος: R ²	94,74%	97,35%	83,97%	90,83%	97,33%	90,16%	91,65%	95,00%	98,45%	89,07%	94,69%	90,20%	81,12%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	-1.647	-9.792	1.181	-860	-1.879	-1.132	-3.950	-2.811	-19.330	-320	-1.195	-1.937	-566

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικά σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) $\leq 1\%$.
 Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνών εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημέτεροι υπολογισμοί.

Πίνακας 2: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο του χονδρικού εμπόριου πλην της εμπορίας μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετιστών 2008^α-2015^α (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	5.577	33.634	2.257	7.208	3.264	910	4.483	3.291	97.225	6.350	956	3.276	7.985
Τάση	-57	-482	-16	-110	49	-2	403	59	-1423	-417	148	12	-45
Τάση ² (για υπολογισμό του ριθμού μεταβολής)					-4		-17			12	-5		
Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής					09α		10β			11δ	11α		
Μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	08 ^α -08 ^β	08 ^β -08 ^γ	09 ^γ -10 ^α	08 ^α -09 ^α	09 ^α -10 ^γ	10 ^α -11 ^α	08 ^α -08 ^β	09 ^γ -10 ^β	08 ^α -08 ^β	09 ^α -09 ^β	11 ^δ -13 ^β	09 ^α -10 ^β	08 ^α -08 ^β
	1.673	-2.321	-493	1.074	-337	473	1.714	1.092	-9.400	1.702	949	1.061	1.854
• Κατά τα τρίμηνα	09 ^α -10 ^α	09 ^β -10 ^β	10 ^β -11 ^α	10 ^γ -11 ^γ	11 ^γ -13 ^β	12 ^α -12 ^β	10 ^α -15 ^α	10 ^δ -11 ^α	10 ^γ -11 ^δ	13 ^α -14 ^β	14 ^γ -15 ^α	11 ^β -12 ^β	09 ^β -10 ^γ
	-1.429	2.171	525	1.400	344	274	1.513	-730	9.842	790	-625	-1.869	-1.081
• Κατά τα τρίμηνα	13 ^α -13 ^γ	11 ^γ -13 ^γ	13 ^β -14 ^β	12 ^α -13 ^β		13 ^α -13 ^β		13 ^α -14 ^α				13 ^γ -13 ^β	11 ^γ -12 ^β
	-924	-4.183	-904	-1.491		783		-1.715				-584	-1.028
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	25	895	137	458	194	128	116	-282	3.894	234	-7	299	467
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	-59	1.894	245	-37	195	347	168	-736	267	412	103	431	69
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	-266	-96	116	27	-137	280	218	-205	-1054	410	-0,4	282	-315

Διαγωνιστικά και περιγραφικά στοιχεία

• Ερμην. Ικανότητα υποδείγματος: R ²	88,66%	97,46%	91,14%	96,72%	95,18%	71,79%	95,69%	87,41%	98,8%	94,9%	96,3%	91,94%	89,66%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	-2.900	-13.854	-556	-4.465	-1.726	12	-3.253	1.341	-30.606	-1.553	-683	853	-3.013

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικά σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) □ 1%.

Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνητών εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημετέροι υπολογισμοί.

Πίνακας 3: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην παραγωγή στον υποκλάδο του λιανικού εμπορίου στην Ελλάδα (για υπολογισμούς του ρυθμού μεταβολής) (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	27.467	100.867	12.146	37.421	16.058	12.605	39.422	28.375	220.929	21.349	9.301	19.020	36.835
Τάση	-296	-1.121	-125	-387	-111	-88	-613	-226	-1.445	55	-30	-11	-315
Τάση ² (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)													
<i>Εκτιμώμενο τριμηνό μεταβολής</i>													
Μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	08 ^α -10 ^β -5.267	08 ^β -11 ^α 8.626	08 ^α -08 ^β -1.430	10 ^α -11 ^β 3.671	08 ^α -09 ^α -2.444	08 ^β -09 ^α 1.496	08 ^α -08 ^β -4.708	08 ^γ -09 ^β 2.083	08 ^γ -09 ^α 8.984	08 ^α -08 ^β 2.821	10 ^α -11 ^γ -1.482	12 ^α -12 ^β 4.144	08 ^α -09 ^α -3.143
• Κατά τα τρίμηνα	12 ^β -13 ^γ -3.322	13 ^β -14 ^α -6.857	10 ^γ -10 ^δ -1.836	13 ^γ -14 ^β -1.669	10 ^α -11 ^β 1.801	13 ^α -13 ^β -1.650	11 ^β -13 ^β -3.034	11 ^α -12 ^γ -2.661	09 ^δ -10 ^α -11.378	09 ^α -11 ^α 1.454	12 ^β -13 ^β 1.536	13 ^γ -14 ^α -5.496	09 ^β -11 ^α 916
• Κατά τα τρίμηνα	14 ^δ -15 ^α 2.802	14 ^α -15 ^α 10.399	12 ^γ -13 ^δ -2.045	14 ^γ -14 ^δ -4.205	12 ^α -14 ^β -1.248	14 ^β -14 ^γ 1.542	14 ^β -15 ^α 2.861	12 ^δ -15 ^α -2.238	12 ^α -14 ^α -12.572	11 ^δ -13 ^α -2.551	14 ^γ -15 ^α -1.190		12 ^α -13 ^γ -4.767
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	679	-178	61	-1.063	-32	263	-10	201	-3.395	9.20	295	356	72
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	932	1039	132	-40	-96	527	311	-428	-7.309	1.114	788	1.144	1.325
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	244	-216	345	1.375	-196	258	624	-1.076	-5.274	182	266	931	163

Διαγωνιστικά και περιγραφικά στοιχεία

• Ερμην. Ικανότητα υποδείγματος: R ²	91,42%	98,34%	85,73%	97,42%	92,6%	88,99%	95,47%	98,03%	96,93%	82,57%	85,1%	76,11%	98,67%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	694	-18.939	-1.589	-10.633	-168	-1.910	-7.627	-7.305	-29.974	-2.788	-1.593	5.359	-6.046

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικά σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) $\leq 1\%$.
Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνητών εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημέτεροι υπολογισμοί.

απομονωθεί η εποχικότητα και (γ) μεσοχρόνιες περιόδους, μπ. Οι τελευταίες λαμβάνουν την μορφή κατηγορηματικών μεταβλητών που αφορούν σε διαδοχικά τρίμηνα τα οποία εμφανίζουν στατιστικός σημαντική διαφοροποίηση από την τάση, όπως λ.χ., στην περίπτωση της στήλης 1 του Πίνακα 1, το χρονικό διάστημα μεταξύ του τετάρτου τριμήνου του 2008 (2008^δ) και του δεύτερου τριμήνου του 2010 (2010^β). Πιο συγκεκριμένα, η συνάρτηση (εξίσωση) απασχολήσεως των ατόμων ηλικίας 15 ετών και άνω στον υποκλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και επισκευής μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετιστών στην Α. Μακεδονία και Θράκη, η οποία εμφανίζει μια μείωση μεταξύ των πρώτων τριμήνων 2008 και 2015, είναι της μορφής:

$$\text{αριθμός ατόμων} = 4.676,3 + 207 \times (\beta \text{ τρίμηνο}) - 25 \times (\gamma \text{ τρίμηνο}) + 93 \times (\delta \text{ τρίμηνο}) - 69 \times t \\ + 677 \times (\mu\pi \text{ 2008}^{\delta} - 10^{\beta}) - 939 \times (\mu\pi \text{ 2011}^{\beta} - 12^{\beta}) - 794 \times (\mu\pi \text{ 2013}^{\delta} - 14^{\gamma})$$

Αξιοποιούνται 29 παρατηρήσεις (τρίμηνα). Σημειώνεται ότι αναγκαστικός, λόγω του περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων δεν είναι δυνατή η χρήση μεγάλου αριθμού ερμηνευτικών μεταβλητών, ενώ η ερμηνευτική ικανότητα των συγκεκριμένου υποδείγματος (R^2) είναι της τάξεως του 95%. Σε αντιδιαστολή, στην στήλη 2 του Πίνακα 1, η τάση φθίνει με αρνητικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης (στρέφει τα κοίλα προς τα κάτω) εμφανίζουσα μέγιστο το δεύτερο τρίμηνο του 2009.²

5. Τα εμπειρικά, στατιστικός σημαντικά ευρήματα

Με τον τρόπο αυτό διαπιστώνεται ότι στον υποκλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και επισκευής μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετιστών:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) αύξουσα στην Στ. Ελλάδα, (β) ανεπαίσθητη στην Δ. Μακεδονία, (γ) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Δ. Ελλάδα, Αττική, τις νήσους του Β. Αιγαίου και την Κρήτη, (δ) φθίνουσα στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλία, Ήπειρο, τις Ιονίους νήσους, την Πελοπόννησο και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, και (ε) αύξουσα με αρνητικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Κ. Μακεδονία.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) θετική κατά το δεύτερο, τρίτο και τέταρτο τρίμηνο του έτους στις Ιονίους νήσους, (β) αρνητική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Πελοπόννησο, και (γ) αρνητική κατά το τρίτο τρίμηνο τους έτους στην Αττική.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρόνιων περιόδων εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περιόδοι στην Πελοπόννησο, (β) δύο θετικές στην Κ. Μακεδονία. (γ) Δύο θετικές και μια αρνητική στην Δ. Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο, τις Ιονίους νήσους και την Στ. Ελλάδα, (δ) μια θετική και μια αρνητική στην Αττική, τις νήσους του Β. Αιγαίου και την Κρήτη, (ε) μια θετική και δύο αρνητικές στην Α. Μακεδονία και Θράκη και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, και (στ) δύο αρνητικές στην Δ. Ελλάδα.

Αντιστοίχως, στον υποκλάδο του χονδρικού εμπορίου πλην της εμπορίας μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετιστών:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) αύξουσα στην Πελοπόννησο, (β) ανεπαίσθητη στην Δ. Μακεδονία, τις Ιονίους νήσους, νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη, (γ) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Στ. Ελλάδα, (δ) φθίνουσα στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Κ. Μακεδονία, Θεσσαλία και την Αττική, (ε) αύξουσα με αρνητικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Ήπειρο, Δ. Ελλάδα και τις νήσους του Β. Αιγαίου.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) θετική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Αττική, (β) θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Κ. Μακεδονία και Στ. Ελλάδα, (γ) θετική κατά το τρίτο και τέταρτο τρίμηνο του έτους στις Ιονίους νήσους, και (δ) αρνητική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Πελοπόννησο.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρόνιων περιόδων εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περιόδοι στις Ιονίους νήσους, (β) δύο θετικές στην Δ. Ελλάδα και Στ. Ελλάδα, (γ) δύο θετικές και μια αρνητική στην Θεσσαλία, (δ) μια θετική και μια αρνητική στην Ήπειρο και τις νήσους του Β. Αιγαίου, και (ε) μια θετική και δύο αρνητικές στην Δ., Κ., Α. Μακεδονία και Θράκη, Πελοπόννησο, Αττική, τις νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη.

Τέλος, στον υποκλάδο του λιανικού εμπορίου πλην της εμπορίας μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετιστών:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) ανεπαίσθητη στην Στερεά Ελλάδα και τις νήσους του Β. και Ν. Αιγαίου και (β) φθίνουσα στην Δ., Κ., Α. Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλία, Ήπειρο, τις Ιονίους νήσους, την Δ. Ελλάδα και Πελοπόννησο, Αττική και Κρήτη.

²Σύμφωνα με τις συνθήκες δευτέρας τάξεως.

- Η εποχικότητα ήταν: (α) θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στη Κρήτη, (β) αρνητική κατά το τρίτο και τέταρτο τρίμηνο του έτους στην Αττική, και (γ) αρνητική κατά το τέταρτο τρίμηνο του έτους στην Πελοπόννησο.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων εντοπίζονται: (α) δύο θετικές και μια αρνητική περίοδος στην Κ. Μακεδονία, τις Ιονίους νήσους και την Στ. Ελλάδα, (β) μία θετική και μία αρνητική στις νήσους του Ν. Αιγαίου, (γ) μια θετική και δύο αρνητικές στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλία, Ήπειρο, Δ. Ελλάδα, Πελοπόννησο, Αττική, τις νήσους του Β. Αιγαίου και την Κρήτη, και (δ) τρεις αρνητικές στην Δ. Μακεδονία.

Ο εντοπισμός μεταβολών στην τάση (με ελάχιστα ή μέγιστα) και η ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων επιτρέπει τον προσδιορισμό γεγονότων και πρακτικών που έφεραν, κατά περίπτωση, το θετικό ή αρνητικό αποτέλεσμα, δηλ. στοιχείων που θα μπορούσαν ίσως να επαναληφθούν (μεταγιστούν) ή αποφευχθούν, αντιστοίχως, σε άλλες περιοχές ή στο μέλλον.

6. Συμπεράσματα

Προκύπτει ότι: (α) οι περιφέρειες της χώρας (ίσως και υπο-περιοχές αυτών) κινήθηκαν (εξελίχθηκαν) ετερογενώς στις προαναφερθείσες δραστηριότητες και (β) σε αρκετές περιφέρειες κάποιοι υποτομείς αναπτύχθηκαν κατά διαστήματα ή αναπτύσσονται παρά την ύφεση. Τούτο υποδηλοί την ύπαρξη επαγγελματικών διεξόδων, ενδεχομένως και δυναμικών συγκριτικών ή ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων ή πρακτικών που ίσως θα ήταν σκόπιμο να δοκιμαστούν και αναπαραχθούν σε άλλες περιοχές της χώρας προκειμένου να επισπευστεί ευρύτερα η ανάκαμψη.

Βιβλιογραφία

Cameron, S., 2005, *Econometrics*, Maidenhead UK, McGraw Hill.

Dixon, R., and Shepherd, D., 2013, *Regional Dimensions of the Australian Business Cycle*, *Regional Studies*, 47.2, 264-281.

Evidence of regional employment growth in trade services in Greece amid the recession, 2008-15

Christina Zacharoula Chaniotaki

Undergraduate student, Athens University of Economic & Business

christinachaniotaki96@gmail.com

Abstract

The paper studies the evolution of employment across regions in trade services activities in Greece and estimates statistically significant seasonal, cyclical and trend effects at the 1% margin of error from the first quarter of 2008 to the first quarter of 2015. The findings reveal heterogeneity at both the spatial and sub-sectoral level and, hence, provide evidence of production resilience in Greece and useful insights for targeted regional development policy planning.

Keywords: Trade, Regression, Regional employment, Trend-cycles-seasonality.

Η απασχόληση στον κλάδο των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων ανά περιφέρεια στη διάρκεια της ύφεσης (2008-2015)

Χρυσάνθη Τσαμπίκα Λαρδοπούλου*

Προπτυχιακή φοιτήτρια, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

chrysa_1996@hotmail.com

Περίληψη

Το άρθρο αναλύει την πορεία της απασχόλησης στους υποκλάδους των τραπεζών, ασφαλιστικών, αντασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων (πλην της υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης), καθώς της διαχείρισεως επενδύσεων και κεφαλαίων, μέσω οικονομετρικών παλινδρομήσεων με ανθεκτικούς εκτιμητές. Απομονώνοντας την εποχικότητα προσδιορίζεται η μακροχρόνια τάση και οι μεσοχρόνιες περίοδοι σε κάθε περιφέρεια της χώρας από το πρώτο τρίμηνο του 2008 έως το πρώτο τρίμηνο του 2015. Τα παρουσιαζόμενα ευρήματα χαρακτηρίζονται από πιθανότητα σφάλματος κάτω του 1% και παρέχουν χρήσιμες ενδείξεις ετερογένειας τόσο σε χωρικό όσο και σε τομεακό επίπεδο, καθώς και ερεθίσματα για την άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής.

Λέξεις-κλειδιά: Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, Ασφαλιστικές δραστηριότητες, Ετερογένεια στον χώρο.

1. Εισαγωγή

Σκοπός του άρθρου είναι να εντοπίσει εμπειρικά τις κομβικές στιγμές και να καταγράψει τις διαχρονικές εξελίξεις στην απασχόληση στις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και ασφαλιστικές δραστηριότητες ανά παραγωγικό υποκλάδο από την αρχή της οικονομικής ύφεσης (το 2008) ως το τελευταίο τρίμηνο που προηγήθηκε της επιβολής περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων, ήτοι το πρώτο τρίμηνο του 2015 (2015^α). Πρόκειται για μια δυνητικά χρήσιμη οπτική όσον αφορά στην κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων κάθε περιοχής και τομέα, καθώς και την εξειδίκευση και στόχευση των αναπτυξιακών παρεμβάσεων.

Τόσο οι περιφέρειες όσο και οι υποκλάδοι συνιστούν κρίσιμα στοιχεία (τμήματα) της οικονομίας, οι ιδιαιτερότητες των οποίων συχνά συσκοτίζονται στα συνολικά μεγέθη (σε επίπεδο τομέων και επικρατείας), όμως θα ήταν σκόπιμο να εξετάζονται και να λαμβάνονται υπ' όψιν στην χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής, ιδίως τώρα που: (α) οι διαθέσιμοι πόροι δεν αρκούν για εκτεταμένες οριζόντιες παρεμβάσεις και (β) αποτελεσματικό θα είναι το χωρικά στοχευμένο και κλαδικά προσαρμοσμένο.

2. Λίγα λόγια για τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία

Εκ της φύσεως των στατιστικών στοιχείων που διαθέτουμε στην Ελλάδα, η συνδυαστική (ταυτόχρονη) ανάλυση της πορείας των περιφερειών της χώρας και υποκλάδων της οικονομίας μέσω των μεγεθών που αφορούν στην απασχόληση είναι εν γένει διεξοδικότερη αυτής που δύναται να παράσχει το έτερο, σύνθηες μέτρο οικονομικών συγκρίσεων, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

Στην Ελλάδα η εξέλιξη της απασχολήσεως τόσο συνολικώς όσο και κατά παραγωγικούς τομείς, κλάδους ή υποκλάδους, καθώς και των συγκοινωνούντων μεγεθών της ανεργίας και της μη συμμετοχής του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω στην αγορά εργασίας, παρακολουθείται συστηματικά και εκτιμάται ανά τρίμηνο με αρκετά λεπτομερή τρόπο (ανά διοικητική περιφέρεια, τύπο περιοχής (αστική, ημιαστική, αγροτική), δημογραφική ομάδα κ.ά.) μέσω διαδοχικών Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ). Οι εν λόγω έρευνες διεξάγονται και οι εκτιμήσεις των μεγεθών διενεργούνται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, νυν Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), από το 1981^β ετησίως από το 1997 και από το 2008 στη βάση της (αναθεωρημένης) ταξινόμησης παραγωγικών δραστηριοτήτων (NACE Rev. 2) που εφαρμόζεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ως εκ τούτου, υπάρχει δομική ασυνέχεια μεταξύ των προσφάτων και των παλαιότερων κλαδικών ταξινόμησεων, οπότε εκ των πραγμάτων το 2008 συνιστά την ενδεδειγμένη χρονική αφετηρία της ανάλυσεως.

Προοιμακά σημειώνεται ότι η χώρα συγκροτείται από 13 διοικητικές περιοχές (περιφέρειες) ενώ η παραγωγή οργανώνεται σε τρεις τομείς (τον πρωτογενή, τον δευτερογενή και τον τριτογενή), που στο υφιστάμενο σύστημα ταξινόμησης οικονομικών δραστηριοτήτων διαιρούνται σε 21 κλάδους ή 88 υποκλάδους. Οι κλάδοι είναι οι εξής:

- της γεωργίας-κτηνοτροφίας, δασοκομίας, αλιείας (περιλαμβάνονται οι υποκλάδοι με τους (λεγόμενους «διψήφιους») κωδικούς #01-03) και των ορυχείων, λατομείων (#05-09),

*Η μελέτη εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη του Ερευνητή Α΄ βαθμίδας Π. Προδρομίδη στο ΚΕΠΕ.

- της μεταποίησης (#10-33), της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού, ύδατος, της επεξεργασίας λυμάτων, της διαχείρισης αποβλήτων και εξυγίανσης (#35-39), καθώς και των κατασκευών (#41-43), και
- του εμπορίου (#45-47), της μεταφοράς και αποθηκείωσης (#49-53), της παροχής καταλύματος και εστίασης (#55-56), της ενημέρωσης και επικοινωνίας (#58-63), των χρηματοπιστωτικών-ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και της διαχείρισης ακινήτου περιουσίας (#64-68), των επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (#69-75), των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (#77-82), της δημοσίου διοικήσεως, αμύνης και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης (#84), της εκπαίδευσης και υγείας (#85-87), των τεχνών, της διασκέδασης και ψυχαγωγίας (#90-93), άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών και δραστηριοτήτων των νοικοκυριών ως εργοδοτών ή για ίδια χρήση, καθώς και των ετεροδίκων οργανισμών και φορέων (#94-99).

Στο παρόν άρθρο εστιάζουμε την προσοχή μας στους υποκλάδους με κωδικούς #64-66 (βλ. Πίνακες 1-3).

3. Αρχικές διαπιστώσεις

Στο βαθμό που ο απλούστερος τρόπος παρακολούθησης της πορείας των μεγεθών μεταξύ τριμήνων είναι μέσω συγκρίσεων με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου (επομένου) ή/και προ-προηγούμενου (μεθεπομένου) έτους κ.ο.κ. προκειμένου να απομονωθεί η επίδραση της εποχικότητας, αρχικώς προβαίνουμε σε συγκρίσεις μεταξύ του πρώτου και του τελευταίου τριμήνου της διαθέσιμης από την ΕΛΣΤΑΤ χρονοσειράς. Αμφότερα τρίμηνα αφορούν (ομοίως) στους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο.

Εξ αυτών διαπιστώνεται ότι μεταξύ 2008^α και 2015^α, στον υποκλάδο των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών (άνευ ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και συνταξιοδοτικών ταμείων) σημειώθηκαν:

- μειώσεις στην Αττική (άνω των 20 χιλ. ατόμων), την Κ. Μακεδονία (άνω των 3 χιλ. ατόμων), Κρήτη (άνω των 2 χιλ. ατόμων), Α. Μακεδονία και Θράκη, Δ. Μακεδονία και την Θεσσαλία (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στις υπόλοιπες περιφέρειες:

στον υποκλάδο των ασφαλιστικών, αντασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων (άνευ της υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης) σημειώθηκαν:

- αυξήσεις στην Κ. Μακεδονία (άνω των δύο χιλίων ατόμων),
- μειώσεις στην Αττική (άνω των δύο χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές ή μηδενικές μεταβολές στις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας:

και στον υποκλάδο των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων σημειώθηκαν:

- μειώσεις στην Αττική (άνω των 5 χιλ. ατόμων) και Θεσσαλία (άνω των χιλίων ατόμων), και
- μικρομεταβολές στις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας.

4. Περιγραφή της οικονομετρικής μεθόδου

Εν συνεχεία, προκειμένου να διερευνήσουμε και αποτυπώσουμε πληρέστερα την διαχρονική πορεία των πραγματών σε όρους τάσεων, εποχικότητας και ενδιαμέσων (μεσοχρονίων) καταστάσεων ή περιόδων (κύκλων) προβαίνουμε σε μια σχετικά απλή, οικονομετρική (όπως λέγεται) ανάλυση των εκτιμημένων μεγεθών των απασχολούμενων σε κάθε υποκλάδο ανά περιοχή βασιζόμενοι στην συναρτησιακή σχέση που περιγράφουν ο Cameron (2005) και άλλοι:¹

Ο αριθμός των απασχολούμενων ερμηνεύεται από (α) την τάση (δηλ., την μεταβλητή του χρόνου), t , ενίοτε και από το τετράγωνο αυτής, t^2 , αν διαπιστώνεται ότι η τελευταία είναι στατιστικώς σημαντική με πιθανότητα σφάλματος (p -value) κάτω του 1%, (β) τριμηνιαίες κατηγορηματικές μεταβλητές για κάθε τρίμηνο, α , β , γ , δ (με το πρώτο τρίμηνο να απαλείφεται από την εξίσωση ως τρίμηνο αναφοράς) προκειμένου να απομονωθεί η εποχικότητα και (γ) μεσοχρονίες περιόδους, $\mu\pi$. Οι τελευταίες λαμβάνουν την μορφή κατηγορηματικών μεταβλητών που αφορούν σε διαδοχικά τρίμηνα τα οποία εμφανίζουν στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση από την τάση, όπως λ.χ., στην περίπτωση της στήλης 1 του Πίνακα 1, το χρονικό διάστημα μεταξύ του δεύτερου τριμήνου του 2009 (2009^β) και του δεύτερου τριμήνου του 2010 (2010^β). Πιο συγκεκριμένα, η συνάρτηση (εξίσωση) απασχολήσεως των ατόμων ηλικίας 15 ετών και άνω στον υποκλάδο των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών (πλην των ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και συνταξιοδοτικών ταμείων) στην Α. Μακεδονία και Θράκη, η οποία εμφανίζει αισθητή μείωση μεταξύ των πρώτων τριμήνων 2008 και 2015, είναι της μορφής:

$$\text{αριθμός ατόμων} = 2.527 - 128 \times (\beta \text{ τρίμηνο}) - 146 \times (\gamma \text{ τρίμηνο}) - 214 \times (\delta \text{ τρίμηνο}) - 62 \times t + 772 \times (\mu\pi 2009^{\beta} - 10^{\beta}) + 1.600 \times (\mu\pi 2011^{\gamma} - 12^{\delta}) + 784 \times (\mu\pi 2013^{\alpha} - \delta).$$

¹ Η χρήση πιο εξελιγμένων εργαλείων δεν είναι άνευ προβλημάτων (Dixon και Shepherd, 2013).

Πίνακας 1: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασόληση στον υποκλάδο των δραστηριοτήτων χρηματοοικονομικών υπηρεσιών (πλην των ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και συνταξιοδοτικών ταμείων), 2008^α-2015^β (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	2.527	9.113	261	2.001	2.098	518	2.367	1.836	59.458	2.005	1.278	1.344	3.635
Τάση	-62	-29	14	-6	-79	0	-19	1	-586	-6	-43	-6	-86
Τάση ² (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)							0				2		
Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής											10^γ		
Μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	09 ^β -10 ^β	08 ^α -09 ^α	08 ^α -08 ^β	08 ^α -08 ^γ	08 ^α -08 ^γ	09 ^γ -10 ^α	08 ^γ -11 ^α	10 ^α -10 ^β	09 ^α -09 ^β	08 ^γ -10 ^β	08 ^β -10 ^β	11 ^β -11 ^γ	08 ^β -08 ^δ
	772	1.100	721	1.061	-429	-248	709	-351	-8.410	756	214	-751	712
• Κατά τα τρίμηνα	11 ^γ -12 ^δ	11 ^γ -12 ^δ	14 ^γ -15 ^α	10 ^γ -12 ^β	12 ^α -12 ^γ	11 ^α -12 ^β	12 ^β -14 ^γ	11 ^γ -13 ^α	10 ^γ -10 ^δ	11 ^β -12 ^γ	13 ^γ -15 ^α	12 ^δ -13 ^α	09 ^δ -11 ^α
	1.600	2.567	-561	1.009	1.006	318	-1.269	363	7.086	-732	-587	753	-1.082
• Κατά τα τρίμηνα	13 ^α -13 ^β	14 ^α -15 ^α		13 ^α -13 ^β	13 ^γ -15 ^α	13 ^β -14 ^β		14 ^β -15 ^α	13 ^γ -13 ^δ	13 ^β -14 ^β		14 ^γ -14 ^δ	13 ^α -14 ^β
	784	-2.595		492	-2.445	-406		-603	6.809	430		358	733
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	-128	783	-44	61	-55	22	260	245	170	21	-103	-172	-14
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	-146	184	237	124	-114	55	341	41	-4.398	165	-157	-264	178
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	-214	-634	193	63	-18	43	235	-75	-3.565	-36	-134	-205	256
Διαγνωστικά και περιγραφικά στοιχεία													
• Ερμην. ικανότητα υποδείγματος: R ²	97,35%	93,04%	76,29%	81,42%	90,22%	94,08%	90,33%	90,92%	88,52%	87,39%	87,13%	79,32%	96,95%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	-1.721	-3.959	-1.083	-1.013	-563	-6	-128	-733	-20.123	-470	-255	-10	-2.161

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικά σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) $\leq 1\%$.
 Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνών εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημέτερο υπολογισμοί.

Πίνακας 2: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο των ασφαλιστικών, αντασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων (πλην της υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισως), 2008^α-2015^α (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΑ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	697	1.403	-24	654	174	16	193	409	10.677	77.841 62	-3	66	623
Τάση	-74	114	0	-10	6	7	1	-34	-112	-1	0	-2	1
Τάση ^γ (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)	2							2					
Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής	11 ^β							10 ^β					
Μεσογρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	10 ^γ -10 ^δ	11 ^β -11 ^γ	09 ^α -10 ^δ	09 ^β -10 ^γ	10 ^γ -11 ^α	09 ^α -11 ^β	08 ^δ -09 ^α	08 ^δ -11 ^β	10 ^β -11 ^β	08 ^δ -09 ^α	08 ^α -09 ^β	11 ^γ -11 ^δ	08 ^α -08 ^γ
	138	-513	206	1.124	214	130	501	528	-1.521	237	117	189	-441
• Κατά τα τρίμηνα	11 ^δ -13 ^β	11 ^δ -14 ^α	11 ^α -11 ^β	11 ^γ -12 ^δ	11 ^γ -12 ^δ	11 ^γ -11 ^δ	09 ^β -10 ^γ		11 ^δ -12 ^β	11 ^γ -12 ^γ	12 ^β -14 ^α	11 ^γ -11 ^δ	10 ^δ -11 ^δ
	547	-2.161	396		-148	298	727		2.371	395	156	575	328
• Κατά τα τρίμηνα	14 ^β -14 ^δ	11 ^γ -12 ^β	13 ^α -13 ^β	12 ^α -12 ^β	13 ^α -14 ^α				12 ^β -14 ^α	14 ^α -14 ^β		11 ^γ -11 ^δ	13 ^γ -15 ^α
		-1.254	169		97	117	661		3.989	75		318	-287
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	-25	-159	-6	-199	-5	-59	115	-72	1.241	1.9	4	-35	89
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	-46	77	38	-158	-90	-50	159	44	-3	-67	4	-9	177
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	-81	255	37	71	-71	-56	21	19	-996	-47	4	18	-4

Διαγωνιστικά και περιγραφικά στοιχεία

• Ερμην. ικανότητα υποδείγματος: R ²	82,8%	90,1%	93,48%	86,31%	78,97%	71,18%	83,12%	89,04%	83,19%	90,08%	99,3%	90,22%	91,48%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	166	2.952	0	-295	276	415	725	322	-2.878	-139	-105	-201	122

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικά σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) ≤ 1%.
 Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνών εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημέτεροι υπολογισμοί.

Πίνακας 3: Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές της τάσεως και των κυκλικών και εποχικών επιδράσεων στην απασχόληση στον υποκλάδο των δραστηριοτήτων που είναι συναφείς με τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και ασφαλιστικές δραστηριότητες, 2008^α-2015^α (αριθμός εργαζομένων)

	ΑΜΘ	ΚΜ	ΔΜ	ΘΕΣ	ΗΠ	ΙΝ	ΔΕ	ΠΕΛ	ΑΤΤ	ΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	ΚΡΗ
Σταθερός όρος	872	1.850	145	1.203	786	147	694	116	13.269	389	143	63	746
Τάση	-5	-1	-1	-93	-33	-7	-7	20	-128	3	-5	-3	-15
Τάση ¹ (για υπολογισμό του ρυθμού μεταβολής)				1									
Εκτιμώμενο τρίμηνο μεταβολής				φθίνει									
Μεσογρόνιες διαφοροποιήσεις													
• Κατά τα τρίμηνα	10 ^α -10 ^β	08 ^α -08 ^γ	08 ^α -08 ^β	10 ^β -11 ^γ	08 ^α -10 ^α	09 ^γ -12 ^β	08 ^α -08 ^β	11 ^β -12 ^γ	09 ^β -11 ^β	08 ^α -08 ^γ	08 ^β -09 ^δ	08 ^α -08 ^δ	09 ^β -10 ^γ
	-215	-406	604	500	-235	568	333	577	-1.565	340	286	227	-261
• Κατά τα τρίμηνα	11 ^β -12 ^β	10 ^γ -12 ^γ	10 ^α -10 ^δ	11 ^δ -15 ^α	12 ^γ -12 ^δ	13 ^δ -15 ^α	11 ^α -11 ^β	13 ^γ -13 ^δ	12 ^α -12 ^β	10 ^β -10 ^δ	11 ^β -12 ^γ	12 ^δ -14 ^α	11 ^γ -12 ^β
	532	580	172	441	104	306	329	-242	4.148	-199	100	749	450
• Κατά τα τρίμηνα	13 ^β -14 ^α	13 ^γ -14 ^β	12 ^β -13 ^γ		13 ^δ -15 ^α		14 ^β -15 ^α		13 ^δ -14 ^α	14 ^β -15 ^α	14 ^β -15 ^α	14 ^β -14 ^δ	13 ^γ -14 ^β
	-422	500	240		206		-266		1.725	-282	510	253	473
Εποχικότητα													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος	-145	102	-55	-91	-32	6	129	-24	1.486	86	-33	53	-68
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος	-148	247	27	-132	-13	-23	134	-45	1.138	-43	-30	21	-9
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος	-194	229	-4	-112	-8	-40	28	28	245	-32	-47	19	-14
Διαγνωστικά και περιγραφικά στοιχεία													
• Ερμην. ικανότητα υποδείγματος: R ²	84,09%	85,95%	78,96%	92,39%	89%	88,63%	78,9%	91,99%	82,16%	74,13%	88,03%	91,84%	86,64%
• Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2015 ^α	170	441	-800	-1.201	-509	63	-794	629	-5.894	-519	469	-351	-734

Σημείωση: Με έντονο χρώμα τα στατιστικά σημαντικά ευρήματα που χαρακτηρίζονται από *p-value* (πιθανότητα σφάλματος) ≤ 1%.
 Πηγή: Εκτιμήσεις ερευνών εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ημέτεροι υπολογισμοί.

Αξιοποιούνται 29 παρατηρήσεις (τρίμηνα). Σημειώνεται ότι αναγκαστικώς, λόγω του περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων, δεν είναι δυνατή η χρήση μεγάλου αριθμού ερμηνευτικών μεταβλητών, ενώ η ερμηνευτική ικανότης του συγκεκριμένου υποδείγματος (R^2) είναι της τάξεως του 97%. Σε αντιδιαστολή, στην στήλη 11 του Πίνακα 1, η τάση φθίνει με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης (στρέφει και κοίλα προς τα άνω) εμφανίζουσα ελάχιστο το τρίτο τρίμηνο του 2010.²

5. Τα εμπειρικά, στατιστικώς σημαντικά ευρήματα

Με τον τρόπο αυτό διαπιστώνεται ότι στον υποκλάδο των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών (πλην των ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και συνταξιοδοτικών ταμείων):

- Η τάση ήταν γενικά: (α) ανεπαίσθητη στην Κ. Μακεδονία, τις Ιονίους νήσους, την Δ. Ελλάδα, Πελοπόννησο, Στ. Ελλάδα και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, (β) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στις νήσους του Β. Αιγαίου, και (γ) φθίνουσα σε Α. Μακεδονία και Θράκη, Δ. Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο, Αττική και Κρήτη.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) θετική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους σε Κ. Μακεδονία και Πελοπόννησο, (β) θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Δ. Μακεδονία, (γ) αρνητική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Αττική και τις νήσους του Β. Αιγαίου, (δ) θετική κατά το τέταρτο τρίμηνο του έτους στην Δ. Μακεδονία και την Κρήτη, και (ε) αρνητική κατά το τέταρτο τρίμηνο του έτους στην Α. Μακεδονία και Θράκη.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περίοδοι στην Α. Μακεδονία και Θράκη καθώς και την Θεσσαλία, (β) δύο θετικές και μια αρνητική σε Κ. Μακεδονία, Αττική, Στ. Ελλάδα, Κρήτη και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, (γ) μια θετική και μια αρνητική στην Δ. Μακεδονία, Δ. Ελλάδα και τις νήσους του Β. Αιγαίου, και (δ) μια θετική και δύο αρνητικές στις Ιονίους νήσους, την Ήπειρο και την Πελοπόννησο.

Αντιστοίχως, στον υποκλάδο των ασφαλιστικών, αντισταθμιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων (πλην της υποχρεωτικής κοινωνικής ασφαλίσεως):

- Η τάση ήταν γενικά: (α) αύξησα στην Κ. Μακεδονία, (β) ανεπαίσθητη στην Δ. Μακεδονία, Ήπειρο, Δ. Ελλάδα, Στ. Ελλάδα, Κρήτη και τις νήσους του Αιγαίου, (γ) φθίνουσα με θετικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Α. Μακεδονία και Θράκη καθώς και την Πελοπόννησο, και (δ) φθίνουσα στην Θεσσαλία και την Αττική.
- Η εποχικότητα ήταν θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Κρήτη.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περίοδοι στην Δ. Μακεδονία, τις Ιονίους νήσους, την Δ. Ελλάδα, την Στ. Ελλάδα και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, (β) δύο θετικές στην Α. Μακεδονία και Θράκη καθώς και τις νήσους του Β. Αιγαίου, (γ) δύο θετικές και μια αρνητική στην Αττική, (δ) μία θετική στην Θεσσαλία και την Πελοπόννησο, (ε) μια θετική και δύο αρνητικές σε Ήπειρο και Κρήτη, και (ς) τρεις αρνητικές στην Κεντρική Μακεδονία.

Σε αντιδιαστολή, στον υποκλάδο των δραστηριοτήτων που είναι συναφείς με τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και ασφαλιστικές δραστηριότητες:

- Η τάση ήταν γενικά: (α) αύξουσα στην Πελοπόννησο, (β) ανεπαίσθητη στην Α. Μακεδονία και Θράκη, Κ. και Δ. Μακεδονία, τις Ιονίους νήσους, την Δ. Ελλάδα, την Στ. Ελλάδα και τις νήσους του Ν. Αιγαίου, (γ) φθίνουσα με αρνητικό ρυθμό μεταβολής της κλίσης διαχρονικά στην Θεσσαλία, και (δ) φθίνουσα σε Ήπειρο, Αττική, Κρήτη και νήσους του Β. Αιγαίου.
- Η εποχικότητα ήταν: (α) θετική κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους στην Αττική, (β) θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Κεντρική Μακεδονία, και (γ) αρνητική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Θεσσαλία.
- Όσον αφορά στην ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων εντοπίζονται: (α) τρεις θετικές περίοδοι στην Δ. Μακεδονία και τις νήσους του Αιγαίου, (β) δύο θετικές στην Θεσσαλία και τις Ιονίους νήσους, (γ) δύο θετικές και μια αρνητική σε Κ. Μακεδονία, Ήπειρο, Δ. Ελλάδα, Αττική και Κρήτη, (δ) μία θετική και μία αρνητική στην Πελοπόννησο, και (ε) μια θετική και δύο αρνητικές στην Α. Μακεδονία και Θράκη καθώς και την Στ. Ελλάδα.

²Σύμφωνα με τις συνθήκες δευτέρας τάξεως.

Ο εντοπισμός μεταβολών στην τάση (με ελάχιστα ή μέγιστα) και η ύπαρξη μεσοχρονίων περιόδων επιτρέπει τον προσδιορισμό γεγονότων και πρακτικών που έφεραν, κατά περίπτωση, το θετικό ή αρνητικό αποτέλεσμα, δηλ. στοιχείων που θα μπορούσαν ίσως να επαναληφθούν (μεταγγιστούν) ή αποφευχθούν, αντιστοίχως, σε άλλες περιοχές ή στο μέλλον.

6. Συμπεράσματα

Προκύπτει ότι: (α) οι περιφέρειες της χώρας (ίσως και υπο-περιοχές αυτών) κινήθηκαν (εξελίχθηκαν) ετερογενώς στις προαναφερθείσες δραστηριότητες και (β) σε αρκετές περιφέρειες κάποιοι υποτομείς αναπτύχθηκαν κατά διαστήματα ή αναπτύσσονται παρά την ύφεση. Τούτο υποδηλοί την ύπαρξη επαγγελματικών διεξόδων, ενδεχομένως και δυναμικών συγκριτικών ή ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων ή πρακτικών που ίσως θα ήταν σκόπιμο να δοκιμαστούν και αναπαραχθούν σε άλλες περιοχές της χώρας προκειμένου να επισπευστεί ευρύτερα η ανάκαμψη.

Βιβλιογραφία

Cameron, S., 2005, *Econometrics*, Maidenhead UK, McGraw Hill.

Dixon, R., and Shepherd, D., 2013, *Regional Dimensions of the Australian Business Cycle*, *Regional Studies*, 47.2, 264-281.

Regional employment in financial and insurance services in Greece during the recession (2008-2015)

Chrysanthe Tsampika Lardopoulou

Undergraduate student, Athens University of Economic & Business

chrysa_1996@hotmail.com

165

Abstract

The paper studies the evolution of employment across regions in financial and insurance services in Greece and estimates statistically significant seasonal, cyclical and trend effects at the 1% margin of error from the first quarter of 2008 to the first quarter of 2015. The findings reveal heterogeneity at both the spatial and sub-sectoral level and, hence, provide useful insights for targeted regional development policy planning.

Keywords: Financial services, Insurance activities, Spatial heterogeneity.

Οι παράγοντες ενίσχυσης της συνεργασίας μεταξύ των πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων των βιομηχανικών περιοχών της χώρας, ως μέσου προώθησης της περιφερειακής ανάπτυξης, κατά την περίοδο της ύφεσης

Ιωάννης Βήκας

Διδάκτωρ, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
giannisvikas@hotmail.com

Κωνσταντίνος Δ. Αποστολόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
c.d.apostolopoulos@gmail.com

Περίληψη

Οι Βιομηχανικές Περιοχές της Ελλάδας και οι επιχειρήσεις που τις αποτελούν, δημιουργούν πόλους περιφερειακής ανάπτυξης και τοπικά κέντρα καινοτομίας. Η ανάπτυξη της συνεργασίας μεταξύ των πανεπιστημίων και των τοπικών επιχειρηματικών κέντρων μπορεί να ωφελήσει σημαντικά την τοπική οικονομία και κοινωνία. Η παρούσα πρωτογενής έρευνα, επεκτείνεται σε συνολικά 19 Βιομηχανικές Περιοχές της χώρας, αντλώντας στοιχεία για τους παράγοντες ενίσχυσης της συνεργασίας των πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων. Μέσα από το δομημένο ερωτηματολόγιο, αντλήθηκαν συγκεκριμένες μεταβλητές για τη δημιουργία ενός μοντέλου πολλαπλής γραμμικής παλινδρόμησης.

Από τα αποτελέσματα φαίνεται ότι ο βαθμός ανάπτυξης συνεργασίας μεταξύ επιχειρήσεων και πανεπιστημίου επηρεάζεται θετικά από τον αριθμό των εργαζομένων της επιχείρησης και τον βαθμό ανάπτυξης συνεργασίας μεταξύ της επιχείρησης και οργανισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης. Αντιθέτως επηρεάζεται αρνητικά από την έλλειψη πληροφόρησης και από το μέγεθος της Βιομηχανικής Περιοχής στην οποία είναι εγκατεστημένη η επιχείρηση.

Λέξεις-κλειδιά: Συνεργασία, Βιομηχανικές περιοχές, Πανεπιστήμια, Επιχειρήσεις, Περιφερειακή ανάπτυξη, Ύφεση.

1. Εισαγωγή

Τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν πολύ σημαντική συμβολή στην οικονομική και κοινωνική ζωή μίας χώρας. Η συνεργασία μεταξύ της εκπαίδευσης και του επιχειρηματικού κόσμου οδηγεί στη διάχυση της γνώσης και μπορεί να δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την προώθηση των νέων τεχνολογιών και της καινοτομίας (Bektas and Tayauona, 2014). Η προώθηση της νέας γνώσης στις επιχειρήσεις αποτελεί παράγοντα ενίσχυσης της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητάς τους. Παρατηρείται επομένως μία θετική σχέση μεταξύ της διάχυσης της γνώσης και της ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας και της οικονομίας συνολικά.

Τα πανεπιστήμια μπορεί να αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου cluster και να αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας με τις τοπικές επιχειρήσεις και την τοπική βιομηχανία (Ostergaard, 2009). Τα πανεπιστήμια συμβάλλουν με τον τρόπο αυτό στην τοπική περιφερειακή ανάπτυξη και δημιουργούν τοπικά κέντρα καινοτομίας. Η συνεργασία πανεπιστημίων και επιχειρήσεων οδηγεί στη διάχυση της γνώσης και δημιουργεί θετικές προϋποθέσεις για την προώθηση της καινοτομίας (D'Este and Patel, 2007). Οι σχέσεις που αναπτύσσονται επιτρέπουν στις επιχειρήσεις να αναπτύξουν τον τομέα της έρευνας και ανάπτυξης και να επωφεληθούν από την τεχνική υποστήριξη και τις εξειδικευμένες γνώσεις (Grossman *et al*, 2001). Παρόλα αυτά δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο ότι σε κάθε περίπτωση η συνεργασία αυτή θα βελτιώσει την καινοτομία και θα φέρει ουσιαστικό οικονομικό αποτέλεσμα στην επιχείρηση (Guan *et al*, 2005).

Η έρευνα έχει ως στόχο την παραγωγή και μετάδοση της γνώσης. Τα πανεπιστήμια συνεισφέρουν στην κοινωνία μέσα από την έρευνα και την εκπαίδευση. Ο στόχος των πανεπιστημίων όμως πρέπει να επεκτείνεται και στη μετάδοση της γνώσης προς τον επιχειρηματικό κόσμο και κατ' επέκταση προς την κοινωνία. Η εφαρμογή αυτής της γνώσης και η προσαρμογή της ώστε να είναι άμεσα ωφέλιμη, μπορεί να ξεκινήσει σε πρώτη φάση από την τοπική κοινότητα στην οποία βρίσκεται το πανεπιστημιακό ίδρυμα. Η ερευνητική δράση επομένως των πανεπιστημίων θα πρέπει να γίνεται σε συνάρτηση με τις ανάγκες, τις συνθήκες και τα χαρακτηριστικά της τοπικής οικονομίας (Lester, 2005).

2. Η ανάγκη συνεργασίας μεταξύ των πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων

Τα πανεπιστήμια προσφέρουν νέες τεχνικές γνώσεις που είναι απαραίτητες για τη δημιουργία νέων καινοτόμων δραστηριοτήτων, οι οποίες είναι προσανατολισμένες προς την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και προϊόντων της αγοράς. Αυτές οι καινοτόμες δραστηριότητες έχουν πολλές φορές αβέβια αποτελέσματα και

χαμηλή ζήτηση από τις επιχειρήσεις με αποτέλεσμα μόνο σε επιχειρήσεις συγκεκριμένων κλάδων να υπάρχει ανεπτυγμένη μεταφορά τεχνογνωσίας από επιστημονικά ιδρύματα (Jensen *et al*, 2003). Η προώθηση της γνώσης μέσω της εμπειρικής μάθησης, δηλαδή μέσω των καθημερινών λειτουργιών μίας επιχείρησης, μπορεί να επιδράσει ανασταλτικά στη συνεργασία των πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων, καθώς μπορεί να μη θεωρείται αναγκαία κάποια τέτοια συνεργασία (Nowotny *et al*, 2001). Τα όρια μεταξύ της ακαδημαϊκής κοινότητας και του επιχειρηματικού κόσμου πρέπει να ελαχιστοποιηθούν, ούτως ώστε η εμπειρική μάθηση να συνδεθεί με την ακαδημαϊκή (Shinn and Lamy, 2006). Τα πανεπιστήμια άλλωστε λειτουργούν ως το μέσο που φέρνει σε επαφή τις επιχειρήσεις με τη διεθνή επιστημονική κοινότητα (Bramwell and Wolfe, 2008).

Έχει αναπτυχθεί ευρέως η θεώρηση ότι τα πανεπιστήμια παρέχουν κυρίως «θεωρητικές» και γενικές γνώσεις, χωρίς να εστιάζουν τόσο πρακτική εκπαίδευση που είναι εφαρμόσιμη στην αγορά εργασίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να απαιτείται επιπλέον εκπαίδευση ενός εργαζομένου όταν αυτός εισέρχεται στην αγορά εργασίας. Οι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας τείνουν να έχουν δυσχέρεια στην ομαδική εργασία, χαμηλό βαθμό ηγεσίας, χαμηλό βαθμό αυτοπεποίθησης και συνολική δυσκολία στην ένταξή τους στο εργασιακό περιβάλλον. Από την άλλη πλευρά όμως το δυνατό θεωρητικό υπόβαθρο γνώσεων των σπουδαστών, τους δίνει τη δυνατότητα να είναι ευέλικτοι, καινοτόμοι και να εργάζονται σε διαφορετικά αντικείμενα (Alfonso *et al*, 2012).

Παρατηρούνται επίσης τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές διαφορές μεταξύ των πανεπιστημίων και των εργοδωτών. Οι ποσοτικές διαφορές αφορούν την αναντιστοιχία του συνολικού αριθμού των φοιτητών σε σχέση με την προσφορά εργασίας που παρατηρείται σε ορισμένους κλάδους. Οι ποιοτικές διαφορές αφορούν την αναντιστοιχία των χαρακτηριστικών που προσφέρουν τα πτυχία σε ένα φοιτητή σε σχέση με τις απαιτήσεις της αγοράς. Αυτό παρατηρείται ακόμη και στο επίπεδο των διδακτορικών διατριβών που εστιάζουν περισσότερο στην έρευνα και στο ακαδημαϊκό περιβάλλον και λιγότερο στην αγορά εργασίας. Ένας σημαντικός παράγοντας στις επιχειρήσεις είναι ο χρόνος, ενώ αντιθέτως μια διδακτορική διατριβή έχει διαφορετική προσέγγιση (Mora Valentin, 2000).

Η σχέση συνεργασίας μεταξύ των πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων επεκτείνεται κυρίως στον τομέα της διδασκαλίας στελεχών του ιδιωτικού τομέα στα πανεπιστήμια και στον τομέα της πρακτικής άσκησης φοιτητών σε επιχειρήσεις. Η διδασκαλία στελεχών του ιδιωτικού τομέα στα πανεπιστήμια ενισχύει την πρακτική γνώση και μεταδίδει στους φοιτητές εμπειρίες προερχόμενες από το χώρο της αγοράς. Η πρακτική άσκηση των φοιτητών ενισχύει την εκπαίδευση των φοιτητών και τους καθιστά πιο ανταγωνιστικούς στην αγορά εργασίας. Αποτελεί ένα σημαντικό πρώτο βήμα για την είσοδο των φοιτητών στην αγορά εργασίας και δίνει τη δυνατότητα στις επιχειρήσεις να έρθουν σε επαφή με νέους ανθρώπους που μπορεί να στελεχώσουν το δυναμικό τους (Gertler and Vinodrai, 2005).

3. Οι Βιομηχανικές Περιοχές, τα clusters και η προώθηση της καινοτομίας

Οι Βιομηχανικές Περιοχές χαρακτηρίζονται από τις κοινές υποδομές και τη γεωγραφική εγγύτητα των επιχειρήσεων (UNEP, 2001). Στους χώρους αυτούς δημιουργούνται ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη της καινοτομίας, καθώς παρατηρείται συγκέντρωση εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού, έντονες συνθήκες ανταγωνισμού αλλά και συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων και διάχυση της γνώσης (Muscio, 2006). Για το λόγο αυτό οι Βιομηχανικές Περιοχές έχουν χαρακτηριστεί και ως τοπικά κέντρα καινοτομίας (Corò and Micelli, 2007). Η συνεργασία μεταξύ μιας Βιομηχανικής Περιοχής και ενός πανεπιστημιακού ιδρύματος μπορεί να προσδώσει σημαντικά οφέλη, τόσο στις επιχειρήσεις όσο και στο πανεπιστήμιο (Muscio *et al*, 2012).

Η σημασία των Βιομηχανικών Περιοχών έχει αποδειχτεί ότι είναι μεγάλη για την ευρύτερη οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη. Μέσω των Βιομηχανικών Περιοχών επιταχύνονται οι ρυθμοί εκβιομηχάνισης μιας χώρας, προσελκύνονται ιδιωτικές επενδύσεις στη βιομηχανία και βιοτεχνία, αυξάνεται η βιομηχανική απασχόληση σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, επιτυγχάνεται μία περισσότερο ισόρροπη κατανομή της απασχόλησης στην περιφέρεια και προωθείται η ανάπτυξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (UNEP 2001). Οι Βιομηχανικές Περιοχές απασχολούν εθνικούς πόρους σε αποδοτικότερη χρήση, διαμέσου της ανάπτυξης βιομηχανικών συμπλεγμάτων μεγάλης κλίμακας και επιτυγχάνουν οικονομίες κλίμακας σε δημόσια έργα υποδομής.

Μέσω των Βιομηχανικών Περιοχών προωθείται επίσης η αστική και περιφερειακή ανάπτυξη, καθώς εμποδίζεται η μονόπλευρη ανάπτυξη μεμονωμένων αστικών κέντρων, ρυθμίζεται η ροή εγκατάστασης της βιομηχανίας, ενισχύεται η οικονομική βάση μικρομεσαίων πόλεων και μεγιστοποιείται η απόδοση της χρησιμοποιούμενης εδαφικής έκτασης (Μαγγανά-Κακαουνάκη, 1990, σ.35-36). Οι Βιομηχανικές Περιοχές αποτελούν τον πυρήνα την ευρύτερης οικονομικής ανάπτυξης στην περιοχή που δημιουργούνται, ωφελώντας της τοπική κοινωνία μέσω της αύξησης της απασχόλησης και της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Οι δυνατότητες συνεργασίας και η αλληλεπίδραση με τις γειτνιάζουσες επιχειρήσεις αποτελούν σημαντικά πλεονεκτήματα των επιχειρήσεων που λειτουργούν εντός των βιομηχανικών περιοχών. Τα βιομηχανικά συγκροτήματα και οι βιομηχανικές επιχειρηματικές περιοχές δημιουργούν τις συνθήκες για την ανάπτυξη συστάδων επιχειρήσεων (clusters), καθώς διασφαλίζεται η προϋπόθεση της γειννίας που είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των επιχειρήσεων. Με τον όρο συστάδες επιχειρήσεων (clusters) αναφερόμαστε σε ομάδες επιχειρήσεων, που είναι εγκατεστημένες σε γειτνιάζουσες περιοχές και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους (Porter, 2003). Εκτός από επιχειρήσεις, σε ένα cluster δύναται να συμμετέχουν και οργανισμοί όπως ερευνητικά ινστιτούτα, πανεπιστήμια και άλλοι φορείς. Τα clusters μπορούν να αποτελέσουν βασικό παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη μιας ευρύτερης περιοχής, ενώ παρέχουν τη δυνατότητα σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις να γίνουν ανταγωνιστικές σε τοπικό, αλλά ακόμη και σε διεθνές επίπεδο. Επίσης συντελούν αποφασιστικά στην ανάπτυξη των επιχειρήσεων μέσα από τη συμμετοχή τους σε μεγαλύτερα δίκτυα επιχειρήσεων. Η μελέτη της λειτουργίας τους βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης, καθώς εστιάζεται σε ένα σύνολο επιχειρήσεων και όχι σε μία μεμονωμένη επιχείρηση (Cortright, 2006). Για τη δημιουργία ενός cluster χρειάζονται κάποιες βασικές προϋποθέσεις, όπως η γεωγραφική εγγύτητα, η ύπαρξη κοινής ωφέλειας και η σωστή επικοινωνία μεταξύ των συμμετεχόντων. Αν και η γεωγραφική εγγύτητα δημιουργεί στις επιχειρήσεις και κάποια μειονεκτήματα όπως η πιο γρήγορη «αντιγραφή» νέων τεχνολογιών ή καινοτόμων προϊόντων από άλλες επιχειρήσεις, το πιο ανταγωνιστικό περιβάλλον και η μεγαλύτερη πιθανότητα φυγής εξειδικευμένου προσωπικού σε κάποια άλλη επιχείρηση (Gordon and McCann, 2000), τα πλεονεκτήματα από τη γεωγραφική εγγύτητα είναι πολύ σημαντικά για τις επιχειρήσεις και για τη δημιουργία ενός cluster.

Εξίσου σημαντικό στοιχείο σε ένα cluster αποτελεί και η εξαγωγή γνώσης, με το cluster να γίνεται κέντρο παραγωγής γνώσης (Tallman *et al*, 2004). Η διάχυση της γνώσης και της πληροφορίας σε ένα cluster και η ανοιχτή προσέγγιση σε νέες ιδέες, νέες τεχνολογίες και καινούριες επιχειρηματικές σχέσεις και συνεργασίες οδηγούν στη βελτίωση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων που το αποτελούν. Ένας από τους λόγους που παρατηρείται μεγάλη αύξηση της καινοτομίας σε ένα cluster είναι η ταχύτατη διάδοση της πληροφορίας και της γνώσης μέσα σε αυτό (Dahlv and Pedersen, 2004). Σημαντικό ρόλο για την αποτελεσματικότητα του cluster διαδραματίζει και το εξωτερικό περιβάλλον, καθώς όσο πιο σταθερό είναι το ευρύτερο οικονομικό και επιχειρηματικό περιβάλλον τόσο μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα θα έχει το δίκτυο των επιχειρήσεων (Eisingerich *et al*, 2010). Τα cluster συμβάλλουν στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, μπορούν να προσφέρουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα (Morosini, 2004) και ενισχύουν τις νέες επιχειρήσεις που ξεκινούν τη λειτουργία τους σε αυτό (Gilbert *et al*, 2008). Μεγάλο όμως είναι το όφελος για την ευρύτερη τοπική κοινωνία και οικονομία καθώς αυξάνεται η απασχόληση και ενισχύεται η κοινωνική συνοχή.

Η επιτυχία ενός cluster δεν είναι δεδομένη, καθώς παράγοντες όπως η έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών του, η αδυναμία κοινής στοχοθέτησης, η εκκαιριακή προσέγγιση στη δικτύωση που επιχειρείται, η έλλειψη των απαιτούμενων πόρων, κ.ά. μπορεί να οδηγήσουν σε αποτυχία του εγχειρήματος. Ακόμη έχει παρατηρηθεί ότι επιχειρήσεις και clusters που εστιάζουν σε στρατηγική χαμηλού κόστους είχαν χαμηλότερη απόδοση από αυτά που εστιάζουν σε στρατηγική διαφοροποίησης (Canina *et al*, 2005). Παράλληλα επιχειρήσεις που διαφοροποιούνται από τις άλλες εντός ενός cluster έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα επιτυχίας από επιχειρήσεις που δεν διαφοροποιούνται (Baum and Haveman, 1997). Τέλος μεγαλύτερο όφελος από τη συμμετοχή στο cluster φαίνεται να προκύπτει για νέες επιχειρήσεις που έχουν ξεκινήσει πρόσφατα τη λειτουργία τους (McCann and Folta, 2011). Προκύπτουν επομένως παράγοντες που πρέπει να συνυπολογίζονται από τις επιχειρήσεις πριν τη συμμετοχή τους σε ένα cluster, ώστε να αντλήσουν όσο μεγαλύτερα οφέλη από τη συμμετοχή τους σε αυτό.

4. Η πρωτογενής έρευνα

Η έρευνα εστιάζει σε όλες τις επιχειρήσεις που εδρεύουν στις βιομηχανικές περιοχές της Ελλάδας, εκτός των επιχειρήσεων αυτών που έχουν αμιγώς εμπορικό χαρακτήρα και των περισσότερων επιχειρήσεων που θεωρούνται παροχής υπηρεσιών. Οι επιχειρήσεις επομένως που συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα έρευνα είναι κυρίως επιχειρήσεις παραγωγής ή μεταποίησης.

Η εξέταση των επιχειρήσεων πραγματοποιήθηκε μέσω της αποστολής δομημένου ερωτηματολογίου. Το δείγμα περιλαμβάνει 100 επιχειρήσεις από 19 Βιομηχανικές Περιοχές της χώρας (Θεσσαλονίκη, Ηράκλειο, Βόλος, Πάτρα, Ιωάννινα, Κομοτηνή, Τρίπολη, Λάρισα, Καβάλα, Λαμία, Δράμα, Πρέβεζα, Αλεξανδρούπολη, Έδεσσα, Κεφαλονιά, Κιλκίς, Ξάνθη, Σέρρες, Φλώρινα) και από την ευρύτερη Βιομηχανική Ζώνη των Οινοφοιτών στη Βοιωτία. Η έρευνα εξαπλώθηκε σε όλες τις Βιομηχανικές Περιοχές της χώρας και διενεργήθηκε κατά το 2012-2013. Ο αριθμός των επιχειρήσεων του δείγματος ξεπερνά το 10% του συνόλου του υπό εξέταση πληθυσμού.

Η έρευνα περιλαμβάνει επιχειρήσεις διαφόρων κλάδων και οι περισσότερες ανήκουν στον κλάδο των τροφίμων και ποτών (22%) και στον κλάδο των μεταλλικών προϊόντων (21%). Το 90% των επιχειρήσεων του δείγματος είναι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις αποτελούν άλλωστε τη συντριπτική πλειονότητα των επιχειρήσεων στις Βιομηχανικές Περιοχές και ο κλάδος τροφίμων και ποτών και μεταλλικών προϊόντων τους δύο κυρίαρχους κλάδους (ETBA ΒΙΠΕ, 2012).

Παρακάτω παρουσιάζεται το ποσοστό των επιχειρήσεων με βάση τον αριθμό των εργαζομένων και τον ετήσιο κύκλο εργασιών:

Ετήσιος κύκλος εργασιών	Ποσοστό επιχειρήσεων δείγματος
έως 2 εκ. €	59 %
2 έως 10 εκ. €	22 %
10 έως 50 εκ. €	9 %
50 και άνω εκ. €	10 %
Αριθμός εργαζομένων	Ποσοστό επιχειρήσεων δείγματος
0 - 9	48 %
10 - 49	33 %
50 - 250	14 %
250 και άνω	5 %

5. Μεθοδολογία

Στόχος της έρευνας είναι η εύρεση ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών που ενισχύουν τη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων των Βιομηχανικών Περιοχών και των Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η εκτίμηση γραμμικής παλινδρόμησης για την ανάπτυξη συνεργασιών-συνεργειών μεταξύ των επιχειρήσεων και των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και οι παράγοντες που την επηρεάζουν.

Ως εξαρτημένη μεταβλητή χρησιμοποιείται η μεταβλητή «βαθμός ανάπτυξης συνεργασίας – συνέργειας» της επιχείρησης με τα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Είναι ποσοτική μεταβλητή που μετράται σε επταβάθμια κλίμακα Likert.

Ως ανεξάρτητες μεταβλητές χρησιμοποιούνται 4 μεταβλητές που βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές.

Η πρώτη ανεξάρτητη μεταβλητή είναι ο αριθμός των εργαζομένων της επιχείρησης και είναι μια ποσοτική μεταβλητή. Η δεύτερη ανεξάρτητη μεταβλητή είναι ο βαθμός έλλειψης πληροφόρησης της επιχείρησης. Η συγκεκριμένη μεταβλητή εκφράζει το βαθμό έλλειψης πληροφόρησης της επιχείρησης σχετικά με τις αναπτυξιακές δυνατότητές της και με την προώθηση δράσεων πράσινης επιχειρηματικότητας. Κατά πόσον δηλαδή η έλλειψη πληροφόρησης της επιχείρησης αποτελεί εμπόδιο στην ανάληψη αντίστοιχων ενεργειών. Είναι μία ποσοτική μεταβλητή που μετράται σε επταβάθμια κλίμακα Likert. Η τρίτη ανεξάρτητη μεταβλητή είναι το μέγεθος της Βιομηχανικής Περιοχής. Είναι μία ποιοτική δίτιμη μεταβλητή, που χωρίζει τις Βιομηχανικές Περιοχές σε μικρές και μεγάλες, ανάλογα με τον αριθμό των επιχειρήσεων που διαθέτουν. Οι Βιομηχανικές Περιοχές που διαθέτουν 80 επιχειρήσεις και άνω χαρακτηρίζονται ως μεγάλες για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας. Τέτοιες είναι οι Βιομηχανικές Περιοχές Θεσσαλονίκης, Ηρακλείου, Βόλου, Ιωαννίνων, Πάτρας, Τρίπολης και Κομοτηνής. Οι υπόλοιπες ΒΙΠΕ Αλεξανδρούπολης, Δράμας, Έδεσσας, Καβάλας, Κεφαλονιάς, Κιλικίας, Λαμίας, Λάρισας, Ξάνθης, Πρέβεζα, Σερρών και Φλωρίνης βρίσκονται στην κατηγορία των μικρών ΒΙΠΕ. Η κατάταξη αυτή γίνεται με βάση τα ελληνικά δεδομένα, καθώς αρκετές από τις μεγαλύτερες Βιομηχανικές Περιοχές της Ελλάδας θα χαρακτηρίζονταν ως μικρές με βάση τα διεθνή δεδομένα. Η τέταρτη ανεξάρτητη μεταβλητή είναι η συνεργασία με Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Η μεταβλητή αυτή εκφράζει το βαθμό στον οποίο η επιχείρηση συνεργάζεται με Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού, δηλαδή Δήμους και Περιφέρειες. Είναι μια ποσοτική μεταβλητή που μετράται σε επταβάθμια κλίμακα Likert.

Η εξίσωση θα πάρει τη μορφή:

{Βαθμός Συνεργασίας με Πανεπιστήμια $i = b_0 + b_1$ αριθμός εργαζομένων + b_2 έλλειψη πληροφόρησης + b_3 μέγεθος βιομηχανικής περιοχής + b_4 βαθμός συνεργασίας με ΟΤΑ}

Θεωρείται ότι ο βαθμός συνεργασίας της επιχείρησης με τα πανεπιστήμια εξαρτάται από τον αριθμό των εργαζομένων της επιχείρησης, από το βαθμό έλλειψης πληροφόρησης της επιχείρησης σχετικά με θέματα ανάπτυξης, από το μέγεθος της βιομηχανικής περιοχής και από το βαθμό με τον οποίο η επιχείρηση αναπτύσσει συνέργειες με άλλους φορείς, όπως οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης α' και β' βαθμού.

6. Αποτελέσματα

Όπως φαίνεται και στον παρακάτω πίνακα, προκύπτει στατιστική σημαντικότητα για όλες τις ανεξάρτητες μεταβλητές του μοντέλου.

	Model
Constant	2,246
Αριθμός εργαζομένων	,716 ***
Έλλειψη πληροφόρησης	-,322 ***
Μέγεθος ΒΙΠΕ	-,882 **
Συνεργασία με ΟΤΑ	,342 ***
R ²	,404

Σημείωση: * $p < 0.10$; ** $p < 0.05$; *** $p < 0.01$.

• Η μεταβλητή του αριθμού των εργαζομένων βρέθηκε στατιστικά σημαντική σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1 % ($p=0,003$). Ο συντελεστής b είναι θετικός, πράγμα που δείχνει ότι ο μεγαλύτερος αριθμός εργαζομένων σε μία επιχείρηση, επιδρά θετικά στη συνεργασία μεταξύ επιχείρησης και πανεπιστημίου.

• Η μεταβλητή της έλλειψης πληροφόρησης βρέθηκε στατιστικά σημαντική σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1 % ($p=0,02$). Ο συντελεστής b είναι αρνητικός, πράγμα που δείχνει ότι οι επιχειρήσεις που έχουν μεγαλύτερη έλλειψη πληροφόρησης σε θέματα ανάπτυξης και σε θέματα προώθησης της πράσινης επιχειρηματικότητας, εμφανίζουν μικρότερο βαθμό συνεργασίας με πανεπιστήμια.

• Η μεταβλητή του μεγέθους της Βιομηχανικής Περιοχής βρέθηκε στατιστικά σημαντική σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5% ($p=0,31$). Ο συντελεστής b είναι αρνητικός, πράγμα που δείχνει ότι το μέγεθος της Βιομηχανικής Περιοχής επιδρά αρνητικά, στη συνεργασία μεταξύ επιχείρησης και πανεπιστημίου. Οι επιχειρήσεις των μικρότερων Βιομηχανικών Περιοχών έχουν επομένως περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν συνεργασία με πανεπιστήμια, σε σχέση με επιχειρήσεις των μεγαλύτερων Βιομηχανικών Περιοχών.

• Η μεταβλητή του βαθμού συνεργασίας με Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης βρέθηκε στατιστικά σημαντικός σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1 % ($p=0,03$). Ο συντελεστής b είναι θετικός, πράγμα που δείχνει οι επιχειρήσεις που αναπτύσσουν σε μεγαλύτερο βαθμό συνέργειες με Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αναπτύσσουν επίσης σε μεγαλύτερο βαθμό συνέργειες με πανεπιστήμια.

7. Σχολιασμός των αποτελεσμάτων

Το μοντέλο της γραμμικής παλινδρόμησης που παρουσιάστηκε, αναδεικνύει 4 παράγοντες που επηρεάζουν το βαθμό συνεργασίας μεταξύ επιχειρήσεων και πανεπιστημίων. Η έρευνα παρουσιάζει τη σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ της συγκεκριμένης εξαρτημένης και των 4 ανεξάρτητων μεταβλητών, χωρίς να σημαίνει ότι είναι οι μοναδικοί παράγοντες που να την επηρεάζουν. Άλλοι παράγοντες μπορεί να παίξουν επίσης σημαντικό ρόλο, αλλά η επίδρασή τους να μειώνεται μέσα από την αλληλεξάρτηση με τις άλλες ανεξάρτητες μεταβλητές του συγκεκριμένου μοντέλου.

Ο αριθμός των εργαζομένων μιας επιχείρησης είναι ένας παράγοντας που σχετίζεται με το μέγεθος της επιχείρησης και επηρεάζει θετικά το βαθμό συνεργασίας με τα πανεπιστήμια. Το αποτέλεσμα αυτό έρχεται σε συμφωνία και με άλλες αντίστοιχες έρευνες όπου βρέθηκε ότι το επίπεδο και ο τύπος συνεργασίας με τα πανεπιστήμια εξαρτάται από το μέγεθος της επιχείρησης (Laursen and Salter, 2004). Προφανώς όταν μία επιχείρηση έχει επαρκές και πολυάριθμο ανθρώπινο δυναμικό είναι πιο πιθανό να μπορεί να διαθέσει και χρόνο για την ανάπτυξη μεγαλύτερου βαθμού συνεργασίας με τα πανεπιστήμια.

Οι επιχειρήσεις που θεωρούν ότι έχουν μεγαλύτερη έλλειψη πληροφόρησης στη λήψη αναπτυξιακών δράσεων και δράσεων πράσινης επιχειρηματικότητας, εμφανίζουν μικρότερο βαθμό συνεργασίας με πανεπιστήμια. Αυτό έρχεται σε συμφωνία με άλλη έρευνα, όπου οι επιχειρήσεις που θεωρούσαν την προώθηση της καινοτομίας ως σημαντικό κομμάτι της στρατηγικής τους, βρέθηκε να έχουν περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν σχέσεις συνεργασίας με πανεπιστήμια (Veugelers and Cassiman, 2005). Επιχειρήσεις οι οποίες εμφανίζουν να μην έχουν επαρκή πληροφόρηση σε αντίστοιχα θέματα και δεν τα εντάσσουν στη στρατηγική τους, δεν εμφανίζουν και υψηλό βαθμό συνεργασίας με πανεπιστήμια. Δε φαίνεται επομένως να διαθέτουν σε τόσο έντονο βαθμό μια ανοιχτή εταιρική κουλτούρα που θα ενισχύει τις συνεργασίες, την καινοτομία και την ανάπτυξη.

Το μέγεθος της Βιομηχανικής Περιοχής επηρεάζει αρνητικά το βαθμό συνεργασίας των επιχειρήσεων με τα πανεπιστήμια. Αυτό σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις των μικρότερων Βιομηχανικών Περιοχών εμφανίζουν μεγαλύτερο βαθμό συνεργασίας με τα πανεπιστήμια. Το γεγονός ότι ο μικρότερος αριθμός των

επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται εντός μιας μικρής Βιομηχανικής Περιοχής μπορεί να κάνει πιο εύκολη τη μεταξύ τους επικοινωνία, φαίνεται να επιδρά θετικά και στον τομέα της συνεργασίας με τα πανεπιστήμια. Οι μικρότερες Βιομηχανικές Περιοχές βρίσκονται κυρίως κοντά σε μικρότερα αστικά κέντρα και έτσι δημιουργείται μεγαλύτερη ανάγκη για συνεργασία με τα πανεπιστήμια και με άλλους φορείς της ευρύτερης περιοχής.

Η συνεργασία των επιχειρήσεων με τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης επηρεάζει θετικά τη συνεργασία των επιχειρήσεων με τα πανεπιστήμια. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι σε πολλά αντίστοιχα δίκτυα συνεργειών συμμετέχουν επιχειρήσεις, πανεπιστήμια, ερευνητικά ινστιτούτα, φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης και άλλοι φορείς, οι οποίοι συνεργάζονται για τη δημιουργία δικτύων στα πρότυπα των clusters (Cortright, 2006). Υπάρχουν άλλωστε προγράμματα χρηματοδότησης που απαιτούν τη δημιουργία συμπράξεων μεταξύ επιχειρήσεων, πανεπιστημίων, Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και άλλων φορέων.

8. Συμπεράσματα

Η συνεργασία μεταξύ των πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων μπορεί να ωφελήσει σημαντικά την τοπική κοινωνία και οικονομία. Οι Βιομηχανικές Περιοχές και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα αποτελούν δύο σημαντικά μέσα που προωθούν την περιφερειακή ανάπτυξη και η συνεργασία τους μπορεί να προσδώσει σημαντικά πλεονεκτήματα σε μία ευρύτερη περιοχή. Οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις εμφανίζουν μεγαλύτερο βαθμό ανάπτυξης συνεργασίας με τα πανεπιστήμια, κάτι που συμβαίνει επίσης και με επιχειρήσεις που έχουν αναπτύξει συνεργασία με άλλους φορείς όπως οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Οι μικρότερες Βιομηχανικές Περιοχές εμφανίζουν επίσης μεγαλύτερο βαθμό ανάπτυξης συνεργασίας με τις επιχειρήσεις.

Η ανάπτυξη της συνεργασίας με τα πανεπιστήμια, εμφανίζεται περισσότερο σε επιχειρήσεις με αυτά τα χαρακτηριστικά και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα πιθανώς να εμφανίσουν περισσότερες πιθανότητες ανάπτυξης συνεργασίας εάν στραφούν σε μεγάλες επιχειρήσεις, που εδρεύουν σε μικρότερες Βιομηχανικές Περιοχές, οι οποίες έχουν ήδη αναπτύξει συνεργασίες με άλλους φορείς και εμφανίζουν και την αντίστοιχη ανοικτή εταιρική κουλτούρα.

Βιβλιογραφία

- Alfonso, A., Ramirez J., and Diaz-Puente J., 2012, University- industry cooperation in the education domain to foster competitiveness and employment, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, p.3947– 3953.
- Baum, J.A.C., and Haveman, H.A., 1997, Love thy neighbor? Differentiation and agglomeration in the Manhattan Hotel Industry, 1898–1990, *Administrative Science Quarterly*, 42, 304–338.
- Bektas, C., and Tayauova, G., 2014, A Model Suggestion for Improving the Efficiency of Higher Education: University–Industry Cooperation, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 2270–2274.
- Bramwell, A., and Wolfe, D.A., 2008, Universities and regional economic development: The entrepreneurial University of Waterloo, *Research Policy*, 37(8), p. 1175–1187.
- Canina, L., Enz, C.A., and Harrison, J.S., 2005, Agglomeration effects and strategic orientations: evidence from the U.S. lodging industry, *Academy of Management Journal*, 48, p. 565–581.
- Corò, G., and Micelli, S., 2007, The Industrial Districts as local innovation systems: Leader firms and new competitive advantages in Italian industry, *Review of Economic Conditions in Italy*, 1, p.41–67.
- Cortright, J., 2006, *Making Sense of Clusters: Regional Competitiveness and Economic Development*, The Brookings Institution.
- Dahl, M.S., and Pedersen, C.Ø.R., 2004, Knowledge flows through informal contacts in industrial clusters: Myth or reality? *Research Policy*, 33, p.1673–1686.
- D'Este, P., and Patel, P., 2007, University–industry linkages in the UK: What are the factors underlying the variety of interactions with industry? *Research Policy*, 36, p.1295–1313.
- Eisingerich, A., Bell, S., and Tracy, P., 2010, How can clusters sustain performance? The role of network strength, network openness, and environmental uncertainty, *Research Policy*, 39, p.239-253.
- ETBA ΒΙΠΕ (δεδομένα), 2012.
- Gertler, M.S., and Vinodrai, T., 2005, Anchors of creativity: How do public universities create competitive and cohesive communities? F. Iacobucci, and C. Tuohy (Eds.), *Taking Public Universities Seriously* (pp. 293–315), Toronto, University of Toronto Press.
- Gilbert, B., McDougal, P., and Audretsch, D., 2008, Clusters, knowledge spillovers and new venture performance: An empirical examination, *Journal of Business Venturing* 23, p.405–422.
- Gordon, I., and McCann, P., 2000, Industrial clusters: complexes, agglomeration and/or social networks? *Urban Studies*, 37(3), p.513–532.
- Grossman, J.H., Reid, P.P., and Morgan, R.P., 2001, Contributions of academic research to industrial performance in five industry sectors, *The Journal of Technology Transfer*, 26(1–2), p.143–152.

Guan, J., Yam, R., and Mok, C., 2005, Collaboration between industry and research institutes/universities on industrial innovation in Beijing, China, *Technology Analysis & Strategic Management*, 17(3), p.339–353.

Jensen, R., Thursby, J., and Thursby, M., 2003, Disclosure and licensing of university inventions: the best we can do with the s**t we get to work with, *International Journal of Industrial Organization*, 21(9), p.1271–1300.

Laursen, K., and Salter, A., 2004, Searching high and low: What types of firms use universities as a source of innovation? *Research Policy*, 33, p.1201–1215.

Lester, R., 2005, Universities, Innovation, and the Competitiveness of Local Economies: summary report from the local innovation project phase I, Industrial Performance Center, Massachusetts Institute of Technology, IPC Working Paper Series.

Μαγγανά-Κακαουνάκη, Σ., 1990, Η χωροθέτηση των βιομηχανικών περιοχών στην Ελλάδα και των μεταποιητικών μονάδων μέσα σε αυτές, Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

McCann, B., and Folta, T., 2011, Performance differentials within geographic clusters, *Journal of Business Venturing*, 26, p.104–123.

Mora Valentin, E.M., 2000, University-industry cooperation: a framework of benefits and obstacles, *Industry and Higher Education*, 14 (3), p.165–172.

Musco, A., 2006, From regional innovation systems to local innovation systems: Evidence from Italian industrial districts, *European Planning Studies*, 14(6), p.773–789.

Musco, A., Quaglione, D., and Scarpinato, M., 2012, The effects of universities' proximity to industrial districts on university–industry collaboration, *China Economic Review*, 23, p.639–650.

Nowotny, H., Scott, H.P., and Gibbons, M., 2001, *Re-Thinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*, Polity Press, Cambridge, UK.

Ostergaard, C., 2009, Knowledge flows through social networks in a cluster: Comparing university and industry links, *Structural Change and Economic Dynamics*, 20, p. 196–210.

Porter, M.E., 2003, The Economic Performance of Regions, *Regional Studies*, Vol.37, 6-7, p.549–578.

Shinn, T., and Lamy, E., 2006, Paths of commercial knowledge: Forms and consequences of university-enterprise synergy in scientist-sponsored firms, *Research Policy*, 35, p.1465–1476.

Tallman, S., Jenkins, M., Henry, N., and Pinch, S., 2004, Knowledge, clusters, and competitive advantage, *Academy of Management Review*, 29, p.258.

United Nations Environmental Programme, 2001, *Environmental Management for Industrial Estates, Information and Training Resources*.

Veugelers, R., and Cassiman, B., 2005, R&D cooperation between firms and universities. Some empirical evidence from Belgian manufacturing, *International Journal of Industrial Organization*, 23, p.355–379.

The factors that influence the collaboration between universities and companies from Greek industrial estates, as a mean of regional development in the period of recession

Ioannis Vikas

PhD, School of Environment, Geography and Applied Economics, Harokopio University
giannisvikas@hotmail.com

Konstantinos D. Apostolopoulos

Emeritus Professor, School of Environment, Geography and Applied Economics, Harokopio University
c.d.apostolopoulos@gmail.com

Abstract

The industrial estates of Greece and their companies create poles of regional development and local innovation centers. The development of collaboration between universities and local business centers can benefit the local economy and society. The current research spreads in 19 industrial estates of Greece and aims to indicate important factors that influence the collaboration between universities and companies from Greek industrial estates. The data were collected during 2013, through a structured questionnaire. Selected variables from the questionnaire were used in order to build a logistic regression model.

The results indicate that the degree of collaboration between universities with companies is positively influenced by the number of employees' in the company and by the degree of collaboration between the company and the local administration institutions. On the other hand it is negatively influenced by the size of the industrial estate that the company operates and by the lack of company's information knowledge.

Keywords: Collaboration, Industrial estates, Universities, Enterprises, Regional development, Recession.

Εκτίμηση των οικονομικών επιπτώσεων από δράσεις μεταφοράς τεχνολογίας σε περιφερειακή κλίμακα: Η περίπτωση της Κρήτης

Γιάννης Α. Τόλιας

Innovatia Systems, Θεσσαλονίκη
tolias@innovatiasystems.eu

Μανόλης Δ. Τσαντάκης

ETAM A.E. - Εταιρία Συμβούλων, Ηράκλειο Κρήτης
mdt@etam.gr

Μιχάλης Α. Μεταξάς

Innovatia Systems, Θεσσαλονίκη
metaxas@innovatiasystems.eu

Νίκος Α. Δρακωνάκης

ETAM A.E. - Εταιρία Συμβούλων, Ηράκλειο Κρήτης
nad@etam.gr

Περίληψη

Η εργασία αυτή παρουσιάζει τις μεθόδους και τα αποτελέσματα που αξιοποίησαν οι συγγραφείς για την ποσοτικοποίηση των δραστηριοτήτων μεταφοράς τεχνολογίας που ενεργοποιούνται από δημόσιους ερευνητικούς οργανισμούς (ΔΕΟ) στο επίπεδο του περιφερειακού συστήματος καινοτομίας της Κρήτης και την ποσοτική εκτίμηση των επιπτώσεων της διεργασίας μεταφοράς τεχνολογίας επί της περιφερειακής οικονομίας με όρους προστιθέμενης αξίας, ακαθάριστου προϊόντος και θέσεων εργασίας. Για την ποσοτικοποίηση όλων των καναλιών μεταφοράς τεχνολογίας (επιστημονικές δημοσιεύσεις, όλα τα είδη χρηματοδοτούμενης έρευνας, τεχνολογικοί διπλώματα ευρεσιτεχνίας, συμβάσεις εκχώρησης, κ.ά.) έγινε σύνθεση ετερογενών δεδομένων από πολλαπλές πηγές, συμπεριλαμβανομένης και έρευνας πεδίου. Για την εκτίμηση της επίπτωσης των δραστηριοτήτων μεταφοράς τεχνολογίας έγινε συνδυαστική εφαρμογή μεθοδολογιών που προέρχονται από τη Διεύθυνση Εθνικών Λογαριασμών της ΕΛΣΤΑΤ, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (μοντέλα HERMIN) και την Ειδική Υπηρεσία Στρατηγικής Σχεδιασμού και Αξιολόγησης Προγραμμάτων του ΕΣΠΑ (ανάλυση εισροών-εκροών). Επιπρόσθετα, συνεκτιμήθηκαν ποιοτικά δεδομένα σχετικά με την ενίσχυση της περιφερειακής οικονομίας, τον ακαδημαϊκό τουρισμό και τη φήμη των ΔΕΟ. Τα ευρήματα τεκμηρίωσαν θετικές επιπτώσεις, σε όρους προστιθέμενης αξίας ανά Ίδρυμα από 7 έως 33 εκατ. ευρώ ετησίως, σε όρους Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), με διάφορα σενάρια αθροιστικού πολλαπλασιαστική για την περίοδο 2004-2011, προϊόν ποσού ύψους από 0,8%-1,4% του περιφερειακού ΑΕΠ, καθώς και 4.000 περίπου νέες και διατηρούμενες θέσεις εργασίας.

Λέξεις-κλειδιά: Δημόσιοι ερευνητικοί οργανισμοί, Διαχείριση έρευνας και καινοτομίας, Μεταφορά τεχνολογίας, Οικονομικές επιπτώσεις, Περιφερειακό σύστημα καινοτομίας.

1. Εισαγωγή

Ο ρόλος των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων έχει αλλάξει σε παγκόσμια κλίμακα κατά την τελευταία εικοσαετία και στην αποστολή τους προστέθηκε ή προστίθεται βαθμιαία, πέρα από την έρευνα και τη διδασκαλία, η διάσταση της τοπικής - σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο - οικονομικής ανάπτυξης μέσω κατάλληλων μηχανισμών, όπως παρατήρησαν πρώτοι οι Etzkowitz and Leydesdorff (1999). Η συμβολή των ιδρυμάτων στην ανάπτυξη, ιδιαίτερα, επιτυχημένων συστάδων οικονομικής δραστηριότητας σε συνδυασμό με μεγάλες επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα (focal firms), έχει αποδειχθεί (Furman *et al*, 2002· Porter, 2003). Η ροή γνώσης από τα ακαδημαϊκά και ερευνητικά ιδρύματα (στο εξής «Δημόσιοι Ερευνητικοί Οργανισμοί/ ΔΕΟ») προς τους λοιπούς συντελεστές ενός συστήματος καινοτομίας μπορεί ν' αξιοποιηθεί πολλαπλά κανάλια (Holi *et al*, 2008). Τα αποτελέσματα της μεταφοράς γνώσης είναι σημαντικά τόσο για την οικονομία στο σύνολό της, όσο και για τα ίδια τα ιδρύματα.

Η Association of University Technology Managers (AUTM, 2016) αναφέρει ότι κατά το οικονομικό έτος 2014 η δραστηριότητα μεταφοράς τεχνολογίας των πανεπιστημίων στις ΗΠΑ οδήγησε στην ανάπτυξη 965 νέων προϊόντων που βασίζονται σε εκχωρούμενα ερευνητικά αποτελέσματα, στην ίδρυση 912 νέων επιχειρήσεων έντασης γνώσης, εκ των οποίων οι 702 είχαν έδρα κοντά στο Ίδρυμα απ' όπου προήρθε η γνώση, σε κύκλο εργασιών ύψους \$ 28 δισ. για προϊόντα που ρυθμίζονται από συμβάσεις εκχώρησης και στην απόκτηση 6.363 πατεντών.

Η πρόσφατη Διακυβερνητική Συνάντηση του ΟΟΣΑ για τις πολιτικές που αφορούν την επιστήμη, την τεχνολογία και την καινοτομία, ανέδειξε μεταξύ άλλων την αύξηση της συνειδητοποίησης για την αιτιώδη σχέση μεταξύ των ερευνητικών, τεχνολογικών και καινοτομικών δραστηριοτήτων και της οικονομικής μεγέθυνσης, κατεξοχήν εν μέσω της παρατεταμένης οικονομικής κρίσης. Ταυτόχρονα επισημάνθηκε ότι δεν υπάρχει, ακόμη, αποτελεσματική κυκλοφορία της γνώσης προς την ευρύτερη κοινωνία, ούτε και επαρκής διάχυση των αποτελεσμάτων αυτών των δραστηριοτήτων προς την πραγματική οικονομία.

Παρά τη σημαντική διεθνή εμπειρία στο ζήτημα της μέτρησης των επιδόσεων των ακαδημαϊκών και ερευνητικών ιδρυμάτων σε θέματα μεταφοράς τεχνολογίας σε επίπεδο εισροών και εκροών (European Commission, 2009), το ζήτημα του υπολογισμού των οικονομικών επιπτώσεων απ' αυτή τη δραστηριότητα δεν έχει ακόμα αντιμετωπιστεί με ολοκληρωμένο τρόπο (Jaffe, 1998). Οι Langford *et al* (2006) αναρωτιούνται αν οι δείκτες που χρησιμοποιούν τα Καναδικά πανεπιστήμια έχουν γίνει αυτοσκοπός - π.χ., υποβολή αιτημάτων για διπλώματα ευρεσιτεχνίας χωρίς να εξετάζεται το δυναμικό εκμετάλλευσής τους, ενώ ο Fraser (2009) προτείνει στις μονάδες μεταφοράς τεχνολογίας των ιδρυμάτων να εστιάζονται στα αποτελέσματα (νέα προϊόντα στην αγορά, κύκλος εργασιών απ' αυτά) και τις επιπτώσεις (θέσεις εργασίας, κέρδη στην παραγωγικότητα, κ.ά.) των σχετικών δραστηριοτήτων, κάτι που από την προοπτική των ιδρυμάτων είναι μη ρεαλιστικό.

Βέβαια, πλέον, δε θα πρέπει να διαφεύγει της προσοχής ότι το πνεύμα και το γράμμα των Κανόνων της Πολιτικής Συνοχής θίγει έμφραση στα αποτελέσματα και τις επιπτώσεις, γεγονός που συνιστά μία σαφή αλλαγή εστίασης του αναπτυξιακού σχεδιασμού, της παρακολούθησης και αξιολόγησής του, πέραν της απορρόφησης πόρων που κατεξοχήν επικρατούσε μέχρι πρόσφατα.

Στην παρούσα εργασία περιγράφουμε τη μεθοδολογική προσέγγιση (ενότητα 2), τα ευρήματα (ενότητα 3) και τα βασικά συμπεράσματα (ενότητα 4) της προσπάθειάς μας ν' απαντήσουμε στην ερώτηση «Ποια είναι η αποτελεσματικότητα και ποιες οι επιπτώσεις στην οικονομία της Περιφέρειας Κρήτης από τις δραστηριότητες καινοτομίας και επιχειρηματικότητας των ΑΕΙ/ΕΚ που είναι εγκατεστημένα στο νησί;» στο πλαίσιο του έργου που αναφέρεται στην ενότητα Ευχαριστίες και υλοποιήθηκε κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2012. Με βάση όσα γνωρίζουμε, αυτή ήταν η πρώτη σχετική προσπάθεια για ν' απαντηθεί ένα τέτοιο ερώτημα στην Ελλάδα.

2. Μέθοδος και δεδομένα

Εμπειρικά δεδομένα δείχνουν πως η γνώση ρέει κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης ΔΕΟ-επιχειρήσεων μέσω πολλαπλών καναλιών. Από την πλευρά των επιχειρήσεων τα πιο σημαντικά είναι τα κοινά έργα έρευνας και ανάπτυξης (Εκ'Α), οι ανθρώπινοι πόροι, η δικτύωση, η ανοιχτή καινοτομία, και η εξασφάλιση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας (Narin *et al*, 1997· Swann, 2002· Cohen *et al*, 2002), ενώ από την πλευρά των ΔΕΟ τα πιο σημαντικά κανάλια είναι η συγχρηματοδοτούμενη και η επί συμβάσει έρευνα, τα συνέδρια, η κινητικότητα των ανθρώπινων πόρων, η εκπαίδευση και η παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών, καθώς και η δημιουργία νέων ερευνητικών υποδομών (Meyer-Krahmer and Schmoch, 1998· Mowery and Sampat, 2005· D'Este and Patel, 2007· Perkmann and Walsh, 2009).

Για την ποσοτικοποίηση των δραστηριοτήτων μεταφοράς τεχνολογίας των δημόσιων ερευνητικών οργανισμών της Κρήτης δημιουργήσαμε ένα εργαλείο έρευνας (ερωτηματολόγιο), συνδυάζοντας τις συστάσεις της Αναφοράς της Ομάδας Ειδικών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για Μετρήσεις Μεταφοράς Τεχνολογίας (European Commission, 2009) και την τελευταία διαθέσιμη αναφορά, για το έτος 2009, της πανευρωπαϊκής έρευνας του οργανισμού ProTon Europe (Piccaluga *et al*, 2011). Η δεύτερη αξιοποιεί τους βασικούς δείκτες επιδόσεων της πρώτης και συμπληρώνει κάποιους άλλους. Οι δείκτες εκροών που χρησιμοποιήσαμε ήταν οι ακόλουθοι:

1. Αριθμός συμβάσεων χρηματοδοτούμενης έρευνας από επιχειρήσεις ή οργανισμούς. Πλήθος και οικονομική αξία ανά έτος.
2. Αριθμός αναφορών εφευρέσεων (invention disclosures) από ερευνητές προς τις δομές μεταφοράς τεχνολογίας των φορέων Εκ'Α ανά έτος.
3. Αριθμός αιτήσεων για χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας (patent applications) ανά έτος.
4. Αριθμός διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας που χορηγήθηκαν (patent grants) ανά έτος.
5. Αριθμός συμβάσεων εκχώρησης που εκτελέστηκαν ανά έτος.
6. Έσοδα από συμβάσεις εκχώρησης ανά έτος.
7. Έσοδα από συμβάσεις παροχής υπηρεσιών.
8. Αριθμός, έδρα και ΑΦΜ τεχνολογικών που ιδρύθηκαν ανά έτος.

Για τους υπ' αριθμ. 1, 5, 6, 7 και 8 δείκτες, προβλέφθηκε και περαιτέρω ανάλυση ώστε να διαχωριστούν οι περιφερειακής κλίμακας ωφελούμενοι-χρήστες σε σχέση με όλους τους υπόλοιπους.

Με δεδομένο ότι αντίστοιχες μετρήσεις επαναλαμβάνονται περιοδικά στον Ευρωπαϊκό χώρο από το 2000 και μετά χωρίς να υπάρχουν συγκριτικά δεδομένα με την Ελλάδα, προσθέσαμε στο εργαλείο έρευνας που δημιουργήσαμε μία ενότητα για την καταγραφή των ιστορικών δεδομένων ένα ερευνητικό οργανισμό για την περίοδο από το 2004 έως το 2011 που μελετούμε στο πλαίσιο του Έργου. Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται ένα επαρκές, για την περαιτέρω ανάλυσή μας, σύνολο μετρήσεων.

Για την αποτύπωση των ερευνητικών προφίλ και των επιστημονικών εξειδικεύσεων των δημόσιων ερευνητικών φορέων της Περιφέρειας Κρήτης και της έντασης των μεταξύ τους δικτυώσεων χρησιμοποιήσαμε πρωτογενή δεδομένα από τη βιβλιογραφική βάση δεδομένων Web of Science (WoS) της Thomson Reuters, απ' όπου αναζητήσαμε και ανακτήσαμε το σύνολο των 10.501 ερευνητικών δημοσιεύσεων της περιόδου 2004-2011 στις οποίες ένας εκ των συγγραφέων είχε δηλώσει στο πεδίο διεύθυνσης την Κρήτη. Επεξεργαστήκαμε, χρησιμοποιώντας προϋπάρχον ειδικό λογισμικό της Innovatia Systems, τα αρχεία εξόδου της WoS και καταχωρήσαμε σε σχεσιακή βάση δεδομένων τα αποτελέσματα προς περαιτέρω επεξεργασία και ανάλυση. Σε γενικές γραμμές, ισχύουν οι μεθοδολογικές παρατηρήσεις που αναφέρονται από τους Σαχίνη κ.ά. (2012) [σελ. 163-168].

Για την αποτύπωση του χαρτοφυλακίου τίτλων πνευματικής ιδιοκτησίας των ΔΕΟ της Κρήτης πραγματοποιήσαμε αναζητήσεις στις βάσεις δεδομένων του Οργανισμού Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας (OBI), του Ευρωπαϊκού (EPO) και του Αμερικανικού Γραφείου Ευρεσιτεχνιών (USPTO) και συγχωνεύσαμε τα αποτελέσματα.

Με βάση την καταγραφή των εσόδων των ΔΕΟ στην περίοδο 2004-2011, πραγματοποιήθηκε ο υπολογισμός των επιπτώσεων στο περιφερειακό ΑΕΠ, κάνοντας εκτιμήσεις για τα μεγέθη σε αξία με τέσσερις (4) διαφορετικούς σωρευτικούς πολλαπλασιαστές (Bradley *et al.*, 2007· Gáková *et al.*, 2009) και ως ποσοστό επί της δημοσιευμένης από την ΕΛΣΤΑΤ διαθέσιμης χρονολογικής σειράς του ΑΕΠ 2004-2009 και της προβολής της για τα έτη 2010 και 2011.

Για τις εκτιμήσεις σχετικά με τις θέσεις εργασίας, ως εργαλείο χρησιμοποιήθηκε το σχέδιο οδηγιών της Ειδικής Υπηρεσίας Στρατηγικής, Σχεδιασμού και Αξιολόγησης Αναπτυξιακών Προγραμμάτων του Υπουργείου Ανάπτυξης - για την εκτίμηση της απασχόλησης που δημιουργείται κατά την υλοποίηση έργων του ΕΣΠΑ (ΕΥΣΣΑΑΠ, 2009), ενώ για τον υπολογισμό της συνολικής προστιθέμενης αξίας ανά ΔΕΟ χρησιμοποιήθηκε η προσέγγιση της Διεύθυνσης Εθνικών Λογαριασμών της ΕΛΣΤΑΤ (ΕΛΣΤΑΤ, μδ).

3. Ευρήματα

Η Περιφέρεια Κρήτης με πληθυσμό 574.279 κατοίκους (απογραφή 2011) διαθέτει ιδιαίτερα σημαντικές ακαδημαϊκές και ερευνητικές υποδομές, ορισμένες εκ των οποίων είναι διεθνώς άριστες (Grant *et al.*, 2011). Κατά την έναρξη του ακαδημαϊκού έτους 2009-10, στα ΑΕΙ/ΤΕΙ της Κρήτης υπηρετούσαν συνολικά 1.910 μέλη ΔΕΠ/ΕΠ και περί τους 400 ερευνητές στο ΙΤΕ και το ΕΛΚΕΘΕ. Στα ΑΕΙ της Κρήτης φοιτούσαν κατά την έναρξη του ακαδημαϊκού έτους 2011-12, 3.121 μεταπτυχιακοί φοιτητές (1.626 για μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης και 1.495 υποψήφιοι διδάκτορες, εκ των οποίων οι 2.114 (933 και 1.181 αντίστοιχα) στα επονομαζόμενα ως «τμήματα καινοτομίας», δηλαδή τη Σχολή Θετικών Επιστημών και την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Κρήτης, και το σύνολο τμημάτων του Πολυτεχνείου Κρήτης. Ομοίως, οι μεταπτυχιακοί υπότροφοι και οι μεταδιδακτορικοί συνεργάτες των ΙΤΕ και ΕΛΚΕΘΕ με έδρα την Κρήτη εκτιμώνται, για την ίδια περίοδο, στους 300.

Στις 10.501 επιστημονικές δημοσιεύσεις εμφανίζονται ως συγγραφείς 14.224 ερευνητές, που προέρχονται από 1.834 οργανισμούς που εδρεύουν σε 101 διαφορετικές χώρες. Οι 2.852 απ' αυτές προέρχονται αποκλειστικά από την Κρήτη (27,16%), ενώ άλλες 3.916 προέρχονται από συνεργασία ερευνητών με έδρα την Ελλάδα (37,3%). Συνεπώς, το ποσοστό των δημοσιεύσεων που αφορά διεθνείς συνεργασίες υπολογίζεται σε 35,54%. Τα αντίστοιχα δεδομένα που αναφέρονται σε μελέτη του ΕΚΤ για την περίοδο 2004-2008 (Σαχίνη κ.ά., 2010), δίνουν μέση επίδοση σε επίπεδο χώρας 37,63%, γεγονός που σημαίνει ότι η Κρήτη υστερεί ελαφρά σ' αυτό το πεδίο. Το ποσοστό των δημοσιεύσεων στις οποίες συμμετείχαν ελληνικές επιχειρήσεις ανέρχεται σε 0,14% (15 στις 10.501) και είναι εξαιρετικά χαμηλό.

Οι 10.501 επιστημονικές δημοσιεύσεις της περιόδου 2004-2011 κατατάσσονται σε 148 διαφορετικές επιστημονικές περιοχές. Το Πανεπιστήμιο Κρήτης εμφανίζει δραστηριότητα σε 134, το ΙΤΕ σε 96, το ΤΕΙ Κρήτης σε 83, το Πολυτεχνείο Κρήτης σε 80 και ακολουθούν το Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο Ηρακλείου (71), το ΕΛΚΕΘΕ (43), το Βενιζέλιο Νοσοκομείο (26) και το Μεσογειακό Αγρονομικό Ινστιτούτο Χανίων (25).

Με ανάλυση λέξεων-κλειδιών στις επιστημονικές δημοσιεύσεις διακρίνουμε μία συστάδα θεωρητικής φυσικής (galaxy, black hole, pulsar, κ.τ.λ.), μία συστάδα τεχνολογίας υλικών, μία συστάδα βιοτεχνολογίας/γενετικής και μία συστάδα ερευνητικής ιατρικής. Υπολογίζοντας τα τοπικά κλάσματα (location quotients) βρίσκουμε σημαντική συγκέντρωση ερευνητικών δημοσιεύσεων σε σχέση με την Ελλάδα κατά φθίνουσα σειρά στις ακόλουθες επιστημονικές περιοχές: Φυσική, Χημεία, Επιστήμες

Περιβάλλοντος και Οικολογία, Βιοχημεία και Μοριακή Βιολογία, Τεχνολογία Υλικών, Αστρονομία και Αστροφυσική, Οπτική, Κυτταρική Βιολογία και Πειραματική Ιατρική. Έτσι, επιβεβαιώνονται σε σημαντικό βαθμό τα ευρήματα της ανάλυσης λέξεων-κλειδιών.

Στην περίοδο 2004-2011 βρήκαμε 44 αιτήσεις για χορήγηση διπλωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, που αφορούσαν 23 οικογένειες πατεντών. Επί αυτών έχουν χορηγηθεί 27 διπλώματα ευρεσιτεχνίας παγκοσμίως - με τα περισσότερα να έχουν χορηγηθεί από τον ΟΒΙ στην Ελλάδα, ένα εκ των οποίων έχει λήξει. Το χαρτοφυλάκιο των εν ισχύ διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας όλων των φορέων με έδρα την Κρήτη την 31.12.2011 περιλάμβανε 40 τίτλους παγκοσμίως. Το Πανεπιστήμιο Κρήτης και το ΙΤΕ έχουν διαχρονικά ισodύναμες επιδόσεις, το ΜΑΙΧ και το ΕΛΚΕΘΕ έχουν περιστασιακή παρουσία ενώ το Πολυτεχνείο Κρήτης άρχισε να δραστηριοποιείται στο συγκεκριμένο πεδίο πολύ πρόσφατα.

Εντοπίσαμε τρεις εταιρείες-τεχνολογιστές που προέρχονται από το Πανεπιστήμιο Κρήτης και ιδρύθηκαν μετά το 2000 και έξι προερχόμενες από το ΙΤΕ. Με εξαίρεση την ToxPlus AE (Παν. Κρήτης), καμία από αυτές δεν είναι εγκατεστημένη στην Κρήτη. Τα έσοδα των ΔΕΟ από τις παραπάνω εταιρείες δεν κατέστη δυνατόν να προσδιοριστούν σαφώς και να διαχωριστούν από τους υπόλοιπους πόρους τους.

Το εργαλείο έρευνας που ετοιμάσαμε στάλθηκε στα τέλη Αυγούστου 2012 στο σύνολο των ΔΕΟ της Κρήτης. Ακολούθησαν την περίοδο 13-15 Σεπτεμβρίου 2012 επιτόπιες επισκέψεις για παροχή διευκρινήσεων και τηλεφωνικές επαφές για υπενθυμίσεις. Πήραμε απαντήσεις από μόλις ένα ΔΕΟ, άλλοι δύο μας ενημέρωσαν ότι δε λειτουργεί δομή μεταφοράς τεχνολογίας σ' αυτούς, ενώ οι υπόλοιποι δήλωσαν ότι υπάρχει αντικειμενική αδυναμία στην απάντηση των διαφόρων ερωτήσεων διότι δεν τηρούνται συστηματικά τα αντίστοιχα δεδομένα. Το ζήτημα της έλλειψης πλήρους εικόνας για το σύνολο της ερευνητικής παραγωγής των ΔΕΟ, των ανθρώπινων πόρων που συνεισφέρουν σ' αυτή και των άμεσων (δημοσιεύσεις) και των έμμεσων (διάφοροι τύποι μεταφοράς τεχνολογίας) αποτελεσμάτων της δεν συναντάται μόνο στην Κρήτη, αλλά πανελλαδικά (Karra and Toliás, 2012). Αν και η Ομάδα Έργου συγκέντρωσε πρωτογενή δεδομένα για μερικές από τις παραμέτρους μεταφοράς τεχνολογίας (π.χ., διπλώματα ευρεσιτεχνίας, εταιρείες-τεχνολογιστές), δεν ήταν εφικτό να γίνουν κρίσεις ως την αποδοτικότητα των μηχανισμών μεταφοράς τεχνολογίας (π.χ., συγκρίνοντας τα αποτελέσματα με τους πόρους που αξιοποιήθηκαν για τη δημιουργία τους). Απουσιάζουν επίσης εντελώς ενδείξεις για πιο ήπιες (soft) μεθόδους μεταφοράς τεχνολογίας, όπως η παροχή υπηρεσιών και οι συμβουλευτικές υπηρεσίες.

Αντίθετα με τα δεδομένα για τα αποτελέσματα της μεταφοράς τεχνολογίας, όλοι οι ΕΛΚΕ (ή τα αντίστοιχα όργανα των ΔΕΟ) ήταν σε θέση να μας γνωστοποιήσουν αναλυτικά, σε επίπεδο έργων, δεδομένα για τη χρηματοδότηση της έρευνάς τους, χωρίς ωστόσο να τηρείται ένα ενιαίο πλαίσιο καταγραφής. Κάνοντας παραδοχές για τις χρηματοδοτήσεις από κάθε σύμβαση χρηματοδοτούμενης έρευνας των ΑΕΙ/ΤΕΙ, εκτιμήσαμε ότι η μέση τιμή των εσόδων όλων των ΔΕΟ της Κρήτης απ' αυτές τις δραστηριότητες ήταν της τάξης των € 49 εκατ. για την περίοδο 2006-2010.

Ελλείπει εθνικών και περιφερειακών πολλαπλασιαστών, ο υπολογισμός των επιπτώσεων στο περιφερειακό ΑΕΠ όπως προαναφέρθηκε έγινε με τη χρήση σωρευτικών πολλαπλασιαστών που ως εργαλείο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής χρησιμοποιείται για την εκτίμηση της απόδοσης (rate of return) των κονδυλίων της Πολιτικής Συνοχής, ανεξάρτητα από την επιμέρους ένταση (μέγεθος) της Κοινοτικής συνδρομής ανά κράτος-μέλος. Πιο συγκεκριμένα, η «έκφραση» τους είναι το πηλίκο της θρωπιστικής ποσοστιαίας αύξησης του ΑΕΠ προς την θρωπιστική χρηματοδότηση ως ποσοστό του ΑΕΠ. Ειδικότερα λοιπόν οι εκτιμήσεις των επιπτώσεων στο περιφερειακό ΑΕΠ την περίοδο 2004-2011 έγιναν με σωρευτικούς πολλαπλασιαστές που αποτυπώνουν για την Ελλάδα έγγραφα εργασίας της Επιτροπής του 2007 και του 2009, με τιμές 1,87, 1,88, 2,8 και 3,1. Αυτοί έδωσαν ένα εύρος επιπτώσεων από 671,87 έως 1.113,79 εκατ. ευρώ, που ως «έκφραση» ποσοστού επί του περιφερειακού ΑΕΠ υπολογίστηκε σε ένα αντίστοιχο εύρος της τάξης 0,82% - 1,36%.

Όσον αφορά τις επιπτώσεις στην απασχόληση, αυτές εκτιμήθηκαν στο επίπεδο των 4.034 διατηρούμενων και νέων θέσεων εργασίας, ενώ σε όρους παραγόμενης προστιθέμενης αξίας ανά ΔΕΟ, τα ευρήματα τεκμηρίωσαν θετικές επιπτώσεις, από 7 έως 33 εκατ. ευρώ ετησίως.

Αποσπασματικά ποσοτικά δεδομένα ανέδειξαν μία υψηλή διαχρονική ζήτηση ακαδημαϊκού τουρισμού, ενώ εμπειρικά δεδομένα τεκμηρίωσαν την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας από την εγκατάσταση Ακαδημαϊκών Ιδρυμάτων σε όλο το δίκτυο πόλεων του νησιού, την καλή φήμη και σφύζουσα κοινότητα πανεπιστημιακών και των οικογενειών τους.

4. Συμπεράσματα

Το περιφερειακό σύστημα καινοτομίας της Κρήτης χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ισχυρών ΔΕΟ που λειτουργούν ως πόλοι παραγωγής γνώσεων σε υπερτοπικό επίπεδο, παρουσιάζοντας πολλές και σημαντικές νησιδεις αριστείας που είναι ανταγωνιστικές τόσο σε ευρωπαϊκή όσο και σε παγκόσμια κλίμακα. Παρότι υπάρχουν σημαντικές επικαλύψεις στα επιστημονικά πεδία που θεραπεύονται από τους ΔΕΟ του

νησιού, οι δεσμοί συνεργασίας τους σε επίπεδο δημοσιεύσεων είναι ασθενέστεροι σε σχέση με εκείνους εκτός Κρήτης.

Η ύπαρξη μίας ισχυρής ερευνητικής βάσης και ο σημαντικός αριθμός επιστημονικών δημοσιεύσεων υψηλού επιπέδου κατά την περίοδο 2004-2011 που μελετήσαμε δε φαίνεται ν' αντανακλάται σε αντίστοιχα σημαντικές επιδόσεις σε θέματα μεταφοράς τεχνολογίας. Με εξαίρεση το ΙΤΕ, οι υπόλοιποι ΔΕΟ άρχισαν να ενεργοποιούνται σχετικά πρόσφατα. Αν και τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας άρχισαν να γίνονται εμφανή, οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η συστηματικότητα με την οποία προσεγγίζεται το ζήτημα είναι περιορισμένη: η μη τήρηση στατιστικών δεδομένων για δραστηριότητες μεταφοράς τεχνολογίας από το σύνολο των ΔΕΟ, παρόλο που υπάρχει έτοιμο αντίστοιχο πλαίσιο σε πανευρωπαϊκό επίπεδο από το 2007, σημαίνει ότι οι αντίστοιχες διεργασίες τους είναι μη ελέγξιμες, άρα και μη διαχειρίσιμες. Σε μικρότερη κλίμακα, έλλειψη συστηματικότητας παρατηρείται και στο θέμα της ορθής καταγραφής των πηγών χρηματοδότησης της ερευνητικής δραστηριότητας στα ακαδημαϊκά ιδρύματα ανά έτος, παρά το γεγονός ότι για τα δημόσια ερευνητικά κέντρα - που εποπτεύονται από το ίδιο Υπουργείο! - εφαρμόζονται τα προβλεπόμενα στο εγχειρίδιο Frascati του ΟΟΣΑ (OECD, 2015).

Επισημαίνουμε με έμφαση ότι η συντριπτική πλειονότητα των τεχνοβλαστών που εκμεταλλεύονται ερευνητικά αποτελέσματα των ΔΕΟ της Κρήτης είναι εγκατεστημένοι εκτός Κρήτης, οι μισοί απ' αυτούς στο εξωτερικό. Αυτό μπορεί να είναι ένδειξη της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των ερευνητικών αποτελεσμάτων που παράγονται στην Κρήτη, αλλά είναι ταυτόχρονα τροχοπέδη στην προσπάθεια δημιουργίας ενός επιχειρηματικού οικοσυστήματος γύρω από τους ΔΕΟ του νησιού ικανού να δημιουργήσει θέσεις εργασίας υψηλών απαιτήσεων, να συγκρατήσει ταλαντούχους αποφοίτους, να βελτιώσει την περιφερειακή οικονομία έντασης γνώσης και να δημιουργήσει ανάπτυξη.

Μία ακριβέστερη τεχνική προσέγγιση υπολογισμού των επιπτώσεων, θα επιτυγχάνονταν με τη διαθεσιμότητα επίκαιρων εθνικών και ακόμη καλύτερα περιφερειακών πολλαπλασιαστών οι οποίοι θα προσομοίωναν ακριβέστερα την περιφερειακή οικονομία. Αν και κάτι τέτοιο δεν προγραμματίζεται τουλάχιστον στο εγγύς μέλλον, εν τούτοις, η εκπόνηση στα αμέσως προσεχή χρόνια πλήθους θεματικών αξιολογήσεων επιπτώσεων καθ' υπόδειξη κατευθυντήριων γραμμών της Γενικής Διεύθυνσης Περιφερειακής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, θα εμπλουτίσει τα δοκιμασμένα εργαλεία παρακολούθησης της περιφερειακής ανάπτυξης. Αντικείμενο για παράδειγμα μιας μελλοντικής έρευνας μπορεί να αποτελέσει η μελέτη μιας ικανού μεγέθους χρονολογικής σειράς του περιφερειακού ΑΕΠ σε σχέση με μία αντίστοιχη ακολουθία των επιστημονικών δημοσιεύσεων ή των διπλωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Είναι πάντως πλέον ορατό και ενδεικτικό της εντατικοποίησης της επιστημονικής εργασίας στο εν λόγω πεδίο ότι για την εκτίμηση επιπτώσεων αναπτύσσονται ακόμη πιο συστηματικά οι μέθοδοι μοντελοποίησης. Μεταξύ των σχετικών θεμάτων που έρχονται στο προσκήνιο συγκαταλέγονται η ανάδειξη της χρησιμότητας εστίασης σε ερμηνευτικές μεταβλητές που μέχρι πρότινος δεν περιλαμβάνονταν στα μοντέλα, όπως και η μελέτη και άλλων δεικτών ανάπτυξης, πέραν του ΑΕΠ (Pieńkowski & Berkowitz, 2015).

Ευχαριστίες

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το ΕΠ Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση 2007-2013 μέσω του έργου «Εκπόνηση έρευνας με αντικείμενο τη διερεύνηση των επιπτώσεων και της αποτελεσματικότητας των δραστηριοτήτων Καινοτομίας και Επιχειρηματικότητας των ΑΕΙ στην οικονομία της Περιφέρειας Κρήτης», που υλοποιήθηκε για τις ανάγκες της πράξης «Μονάδα Καινοτομίας και Επιχειρηματικότητας ΤΕΙ Κρήτης».

Βιβλιογραφία

ΕΛΣΤΑΤ, (μ)δ, Ερωτηματολόγιο διαρθρωτικής έρευνας επιχειρήσεων, Διεύθυνση Στατιστικών Τομέα Εμπορίου και Υπηρεσιών.

ΕΥΣΣΑΑΠ, 2009, Εκτίμηση της απασχόλησης που δημιουργείται κατά την υλοποίηση των έργων (πράξεων) των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων του ΕΣΠΑ, Εγκύκλιος 32356/ΕΥΣΣΑΑΠ 1657/23.06.2009.

Σαχίνη, Ε., Μάλλιου, Ν., Χούσος, Ν., Προέδρου, Μ., και Καραγιάννη, Π., 2010, Ελληνικές Επιστημονικές Δημοσιεύσεις 1993-2008, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Σαχίνη, Ε., Μάλλιου, Ν., και Χούσος, Ν., 2012, Ελληνικές Επιστημονικές Δημοσιεύσεις 1996-2010: Βιβλιομετρική Ανάλυση Ελληνικών Δημοσιεύσεων σε Διεθνή Επιστημονικά Περιοδικά, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

AUTM, 2016, Financial Year 2014 Highlights, Available online: <http://www.autmvisitors.net/sites/default/files/documents/FY2014%20Highlights.pdf>.

Bradley, J., Untiedt, G., and Mitze, T., 2007, Analysis of the Impact of Cohesion Policy: A note explaining the HERMIN-based simulations, Available online: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/hermin07.pdf.

Cohen, W., Nelson, R., and Walsh, J., 2002, Links and impacts: the influence of public research on industrial R&D, *Management Science*, 48 (1), 1–23.

D’Este, P., and Patel, P., 2007, University–industry linkages in the UK: What are the factors underlying the variety of interactions with industry? *Research Policy*, 36, 1295–1313.

Etzkowit, H., and Leydesdorff, L., 1999, The Future Location of Research and Technology Transfer, *Journal of Technology Transfer*, 24, p.111–23.

European Commission, 2009, Metrics for Knowledge Transfer from Public Research Organisations in Europe, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

Fraser, J., 2009, Communicating the full value of academic technology transfer: Some lessons learned, *Tomorrow’s Technology Transfer*, Vol. 1, No. 1, pp. 9-20.

Furman, J., Porter, M., and Stern, S., 2002, The determinants of national innovative capacity, *Research Policy*, 31 (2002), 899–933.

Gáková, Z., Grigonytė, D., and Monfort, P., 2009, A Cross-Country Impact Assessment of EU Cohesion Policy: Applying the Cohesion System of HERMIN Models, DG Regional Policy Working Papers, No. 1/2009.

Grant, J., Ling, T., Potoglou, D., and Culley, D., 2011, A Rapid Review of the Greek Research and Development System, Cambridge, UK, RAND Europe.

Holi, M.T., Wickramasinghe, R., and van Leeuwen, M., 2008, Metrics for the evaluation of knowledge transfer activities at universities. Cambridge, Library House.

Jaffe, A., 1998, Measurement Issues, in: Branscomb, L., and Keller, J. (eds.), *Investing in Innovation: Creating a Research and Innovation Policy that Works*, Cambridge, MA, MIT Press, pp. 64-84.

Karra, S.C., and Tolias, Y.A., 2012, Greek Universities and Knowledge Transfer Performance: Assessment, Implications and Prospects, Proceedings of the 12th International Conference of the Economic Society of Thessaloniki, Thessaloniki, Economic Society of Thessaloniki.

Langford, C., Hall, J., Josty, P., Matos, S., and Jacobson, A., 2006. Indicators and outcomes of Canadian university research: proxies becoming goals?, *Research Policy*, Vol. 35, pp. 1586-1598.

Meyer-Krahmer, F., and Schmoch, U., 1998, Science-based technologies university–industry interactions in four fields, *Research Policy* 27 (8), 835–852.

Mowery, D.C., and Sampat, B., 2005, Universities in National Innovation Systems, in Fagerberg, J., Mowery, D.C., and Nelson, R. (Eds.), *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford University Press, New York, pp. 209–239.

Narin, F., Hamilton, K., and Olivastro, D., 1997, The increasing linkage between U.S. technology and public science, *Research Policy* 26 (3), 317–330.

OECD, 2015, Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris, DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264239012-en>.

Piccaluga, A., Balderi, C., and Patrono, A., 2011, The ProTon Europe Seventh Annual Survey Report (Fiscal Year 2009), Brussels, ProTon Europe.

Pieńkowski, J., and Berkowitz, P., 2015, Econometric Assessments of Cohesion Policy Growth Effects: How to make them more relevant for policy makers, Regional Working Paper No. 2/2015, DG Regional and Urban Policy.

Porter, M., 2003, The Economic Performance of Regions, *Regional Studies*, Vol. 37, no. 6&7, pp. 549–578, August/October 2003.

Swann, G., 2002 *Innovative Businesses and the Science and Technology Base: An Analysis Using CIS3 Data Report for the Department of Trade and Industry, DTI, London, UK.*

Assessing the economic impact of technology transfer at the regional level: The case of Crete

Yannis A. Tolia

Innovatia Systems, Thessaloniki

tolias@innovatiasystems.eu

Manolis D. Tsantakis

ETAM S.A - Consulting Services, Heraklion, Crete

mdt@etam.gr

Michalis A. Metaxas

Innovatia Systems, Thessaloniki

metaxas@innovatiasystems.eu

Nikos A. Drakonakis

ETAM S.A - Consulting Services, Heraklion, Crete

nad@etam.gr

Abstract

This paper presents the methods and the outcomes used by the authors to quantify the outputs of the technology transfer related activities of the public research organisations (PROs) in Crete and their impact on the regional economy in terms of value added, gross regional product and employment. To measure technology transfer activity through all available channels (i.e., publications, all types of funded research, spin-offs, patents, licensing) we collected and fused heterogeneous data from multiple sources, including a field survey. To estimate the impact of PROs technology transfer activity on the regional economy we combined several models that were available at the time (DG Regio's HERMIN, ELSTAT's Regional Accounts, and Ministry of Economy's regional input-output models). Moreover, we took into account qualitative data relevant to academic tourism and the fame of the PROs. Our findings suggest a gross value added in the range of €7-33mil per PRO per year, a contribution in the range from 0.8% to 1.4% to the regional GDP and 4000 sustained jobs.

Keywords: Public research organisations, Research and innovation management, Technology transfer, Economic impact, Regional innovation system.

Εκπαιδευτικός τουρισμός: Έρευνα ικανοποίησης των εισερχόμενων φοιτητών Erasmus στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Κρήτης

Δρ Ειρήνη Δήμου

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης
irdimou@staff.teicrete.gr, irdimou@gmail.com

Αλμπάνα Ζότο

Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης
zotoalbana@gmail.com

Ελιζαμπέτα Τόσκα

Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης
elizabetatoska77@yahoo.gr

Περίληψη

Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, στο σπουδαστικό τουρισμό εντάσσονται οι μαθητές ή φοιτητές που μετακινούνται σε άλλη χώρα για να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους, καθώς και τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας που αναζητούν το συνδυασμό διακοπών και εκπαίδευσης. Το πρόγραμμα Erasmus εντάσσεται στο σπουδαστικό τουρισμό και είναι ένα από τα πιο επιτυχημένα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), που αποσκοπεί στη μετακίνηση φοιτητών και μελών προσωπικού μεταξύ Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων. Ωστόσο, παρά την αυξητική τάση που παρουσιάζει ο θεσμός του Erasmus και τις θετικές επιπτώσεις του, λίγες έρευνες έχουν διεξαχθεί έως σήμερα σχετικά με την κατανόηση των κινήτρων των φοιτητών για συμμετοχή σε αυτό ή σε αντίστοιχα προγράμματα κινητικότητας, καθώς και τη διερεύνηση των ταξιδιωτικών αναγκών και των σπουδαστικών επιθυμιών τους. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις προσδοκίες αλλά και τα επίπεδα ικανοποίησης των εισερχομένων φοιτητών Erasmus που επισκέφτηκαν κάποιο από τα τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κρήτης κατά το χειμερινό ακαδημαϊκό εξάμηνο 2014-15, με απώτερο στόχο τη συμβολή στο σχεδιασμό πιο ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανταλλαγής, αλλά και την προσέλκυση περισσότερων φοιτητών Erasmus στην Κρήτη. Από τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας προέκυψε ότι οι φοιτητές Erasmus έμειναν αρκετά ικανοποιημένοι από την εκπαιδευτική τους εμπειρία, αφού έκριναν θετικά τόσο τις εγκαταστάσεις των ιδρυμάτων όσο και το περιεχόμενο των μαθημάτων. Επίσης οι φοιτητές αξιολόγησαν θετικά τους εκπαιδευτικούς, με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, αλλά και τους υπαλλήλους στα Γραφεία Διεθνών Σχέσεων των Ιδρυμάτων. Αντίθετα, αναφορικά με την εμπειρία των φοιτητών από τη διαμονή τους στην Κρήτη, τα αποτελέσματα δεν ήταν εξίσου ενθαρρυντικά, αφού εξέφρασαν χαμηλά επίπεδα ικανοποίησης τόσο σε σχέση με την ποιότητα της διαμονής, όσο και με τις υποδομές τουριστικές και μη, γεγονός που θα πρέπει να ενεργοποιήσει τις διοικήσεις των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων προς την κατεύθυνση της βελτίωσης των συνθηκών διαμονής των εισερχομένων φοιτητών, προκειμένου να αυξηθεί ο αριθμός τους. Συνολικά ωστόσο, οι φοιτητές δηλώνουν ότι αποκόμισαν μια θετική εμπειρία, η οποία εκφράζεται και μέσα από την προθυμία τους να επισκεφτούν το νησί ως τουρίστες μετά το πέρας των σπουδών τους και να προτείνουν την Κρήτη ως τουριστικό προορισμό σε συγγενείς και φίλους.

Λέξεις-κλειδιά: Πρόγραμμα Erasmus, Σπουδαστικός τουρισμός και τοπική ανάπτυξη, Ικανοποίηση φοιτητών.

1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με τον ορισμό των Ritchie and Coughlan (2003), εκπαιδευτικός τουρισμός είναι η τουριστική δραστηριότητα που ασκείται είτε από εκδρομείς είτε από ταξιδιώτες, οι οποίοι έχουν ως κύριο ή δευτερεύον κίνητρο την εκπαίδευση ή τη μάθηση. Περιλαμβάνει τον ευρύτερο εκπαιδευτικό τουρισμό, ταξίδια για σπουδές ενηλίκων, διεθνή ή εγχώρια ταξίδια πανεπιστημίων και σχολείων όπως: σχολεία γλώσσας, σχολικές εκδρομές, προγράμματα ανταλλαγής σπουδαστών και μαθητών. Ο εκπαιδευτικός τουρισμός είναι μια μορφή του εναλλακτικού τουρισμού, θεωρείται μια από τις σπουδαιότερες αναπτυσσόμενες αγορές του τουρισμού και προσφέρει πολλά οφέλη σε περιοχές με έντονα πολιτιστικά στοιχεία. Η ανάπτυξη του εκπαιδευτικού τουρισμού μπορεί να συνεισφέρει στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, άρα και καταπολέμηση της εποχικότητας για το λόγο ότι ο εκπαιδευτικός τουρισμός λαμβάνει χώρα σε διαφορετικές περιόδους, ειδικότερα στον ελληνικό χώρο όπου ο τουρισμός χαρακτηρίζεται από αυξημένη εποχικότητα και η οποία επηρεάζει σημαντικά την ανταγωνιστικότητα των τουριστικών επιχειρήσεων. Ο εκπαιδευτικός τουρισμός εμπεριέχει τη διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για φοιτητές, προγράμματα εκπαιδευτικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Επιπλέον διασφαλίζει την ενδυνάμωση της τουριστικής αγοράς στο άμεσο και στο απώτερο μέλλον, επειδή τα παιδιά είναι οι ενήλικοι του μέλλοντος, άρα κατά συνέπεια και οι μελλοντικοί πελάτες (Ευελπίδου, χ.χ.).

Ο σπουδαστικός τουρισμός είναι μια υποκατηγορία του εκπαιδευτικού τουρισμού. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, στην έννοια του σπουδαστικού τουρισμού εντάσσονται οι μαθητές ή σπουδαστές που

μετακινούνται σε άλλη χώρα για να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους, για διάστημα όμως όχι μεγαλύτερο του ενός έτους, καθώς και τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας που αναζητούν το συνδυασμό διακοπών και εκπαίδευσης (Ritchie, 2003). Το πρόγραμμα Erasmus είναι μια αντιπροσωπευτική μορφή σπουδαστικού τουρισμού που αποσκοπεί στη μετακίνηση φοιτητών και μελών προσωπικού μεταξύ Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων, συμβάλλοντας έτσι τόσο στην ανάπτυξη σημαντικών ικανοτήτων των φοιτητών, όσο και στη διεθνοποίηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Αποτελεί σταθμό στην πορεία της κοινοτικής προσπάθειας για μια πανεπιστημιακή συνεργασία, αφού προωθεί την Ευρωπαϊκή συνεργασία σε ακαδημαϊκό επίπεδο.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τις προσδοκίες αλλά και τα επίπεδα ικανοποίησης των εισερχομένων φοιτητών Erasmus που επιλέγουν ως ίδρυμα υποδοχής κάποιο από τα τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κρήτης. Η έρευνα διεξήχθη σε δείγμα 79 εισερχομένων φοιτητών Erasmus που ήταν εγγεγραμμένοι στο ΤΕΙ Κρήτης, στο Πανεπιστήμιο και στο Πολυτεχνείο Κρήτης κατά το εαρινό ακαδημαϊκό εξάμηνο 2014-15. Μέσα από την ανάλυση αυτή επιδιώκεται να εντοπιστούν οι παράμετροι που πιθανόν θα ενεργοποιούσαν περισσότερους εισερχόμενους φοιτητές Erasmus να επιλέξουν ως ίδρυμα υποδοχής κάποιο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα της Κρήτης, ώστε να δοθεί τελικά ώθηση σε αυτή τη μορφή εκπαιδευτικού τουρισμού, η οποία θα μπορούσε ίσως να συμβάλει και στην περαιτέρω τουριστική ανάπτυξη της περιφέρειας της Κρήτης.

Στην επόμενη ενότητα γίνεται μια συνοπτική παρουσίαση της βιβλιογραφίας σε θέματα που αφορούν στην ανάπτυξη και αξιολόγηση του προγράμματος Erasmus σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε στην παρούσα έρευνα, καθώς και τα σημαντικότερα ευρήματά της. Τέλος ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα συμπεράσματα που προκύπτουν από την εν λόγω μελέτη, ενώ προτείνονται και κατευθύνσεις για μελλοντικές έρευνες που θα μπορούσαν να βοηθήσουν φορείς, όπως το ΙΚΥ, στον καλύτερο σχεδιασμό των προγραμμάτων ανταλλαγής φοιτητών, και τα Ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα στη βελτίωση των εκπαιδευτικών υπηρεσιών προς τους φοιτητές Erasmus και τελικά στην ενίσχυση της θέσης τους σε σχέση με τα αντίστοιχα ακαδημαϊκά ιδρύματα άλλων Ευρωπαϊκών χωρών.

2. Η εμπειρία από το πρόγραμμα Erasmus στην Ευρώπη

Από την έναρξη του προγράμματος Erasmus, το 1987, μέχρι σήμερα έχουν συμμετάσχει περίπου 3 εκατ. φοιτητές, οι οποίοι παρακολούθησαν μαθήματα σε πανεπιστήμια έξω από τη χώρα τους για διάστημα από 3 έως 12 μήνες. Η συμμετοχή των ιδρυμάτων έχει ανέλθει σε 4.000 πανεπιστήμια από τις 33 χώρες και ο αριθμός των εκπαιδευτικών και του προσωπικού που έχουν επωφεληθεί ξεπέρασε τους 300,000 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015). Με τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα Erasmus οι φοιτητές αποκτούν ικανότητες σημαντικές για τη μελλοντική τους απασχολησιμότητα, όπως εκμάθηση μιας νέας γλώσσας, προσαρμοστικότητα σε άλλες κουλτούρες, ενίσχυση ηγετικών ικανοτήτων και προσαρμοστικότητα στις αλλαγές. Από την άλλη πλευρά, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα αποκτούν διεθνή χαρακτήρα και βελτιώνουν την ποιότητα των μαθημάτων, εισάγοντας νέες μεθόδους διδασκαλίας και νέες υπηρεσίες, ενώ ταυτόχρονα ενισχύονται οι ερευνητικές δραστηριότητες και δημιουργούνται δεσμοί με επιχειρήσεις (Engel, 2010). Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί ότι σημαντικά οφέλη δημιουργούνται και για την τοπική κοινωνία, αφού η προσέλκυση μεγάλου αριθμού ξένων φοιτητών έχει τόσο οικονομικές επιδράσεις, όσο και κοινωνικο-πολιτιστικές, μέσα από την ανταλλαγή πολιτιστικών εμπειριών. Ως εκ τούτου, θα ήταν πολύ σημαντικό για την Ελλάδα να ενισχυθεί η λειτουργία των προγραμμάτων ανταλλαγής φοιτητών, αξιοποιώντας τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας μας, όχι μόνο στον ακαδημαϊκό τομέα αλλά και στον τουρισμό.

Ωστόσο, σύμφωνα με τα τελευταία στατιστικά στοιχεία που έχουν ανακοινωθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, παρατηρείται ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει ισορροπία στην κινητικότητα των φοιτητών, αφού το ποσοστό των φοιτητών που αποστέλλει η χώρα μας στο εξωτερικό είναι σημαντικά μεγαλύτερο από το ποσοστό που υποδέχεται. Συγκεκριμένα ο αριθμός των εξερχόμενων φοιτητών ανήλθε σε 4.249 για το ακαδημαϊκό έτος 2012-2013, ενώ αντίστοιχα, ο αριθμός των εισερχόμενων φοιτητών ανήλθε σε 2.507 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015). Η χώρα μας κατέχει την 20ή θέση στην κινητικότητα φοιτητών μέσω του προγράμματος και μόλις δύο Ελληνικά πανεπιστήμια βρίσκονται στη λίστα των 100 πανεπιστημίων με το μεγαλύτερο αριθμό εισερχομένων φοιτητών (το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στη θέση 38 και το Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών στη θέση 48).

Οι βασικοί λόγοι που εμποδίζουν την αύξηση των εισερχόμενων φοιτητών στα Ελληνικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα είναι η γλώσσα, αφού πολύ λίγα τμήματα διαθέτουν προγράμματα σπουδών στην Αγγλική γλώσσα, η χαμηλή χρηματοδότηση και η περιορισμένη παροχή κινήτρων και πληροφόρησης προς τους υποψήφιους φοιτητές. Αντίστοιχα, η περιορισμένη χρηματοδότηση και οι δυσκολίες στην αναγνώριση των σπουδών είναι οι αιτίες για το μικρό αριθμό εξερχόμενων φοιτητών από την Ελλάδα και αποτελούν εμπόδια για την ανάπτυξη του προγράμματος (Αθανασίου, 2013).

Παρά την αυξητική τάση που παρουσιάζει ο θεσμός του Erasmus και τις θετικές επιπτώσεις του, λίγες έρευνες έχουν διεξαχθεί έως σήμερα στην Ευρώπη και ακόμη λιγότερες στην Ελλάδα σχετικά με την

κατανόηση των κινήτρων των φοιτητών για συμμετοχή σε αυτό ή σε αντίστοιχα προγράμματα κινητικότητας, καθώς και γύρω από τη λειτουργία και αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ανταλλαγής φοιτητών (Gonzalez *et al*, 2011; Ritchie and Geoffrey, 2003; Rodriguez *et al*, 2010; Rodriguez and Jimenez, 2015). Ακόμη μικρότερη είναι η γνώση που έχουμε στην Ελλάδα για την εμπειρία που αποκομίζουν οι ξένοι φοιτητές από την επίσκεψή τους στα Ελληνικά τριτοβάθμια ιδρύματα (Αθανασίου, 2013).

Ο Mitchell (2012), σε μια εκτενή μελέτη διερεύνησε την άποψη και τη στάση 2000 φοιτητών από διάφορες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, απέναντι στο πρόγραμμα Erasmus. Τα αποτελέσματα κατέδειξαν ότι οι φοιτητές που έχουν σπουδάσει στο εξωτερικό έχουν αποκτήσει μια πιο ευρωπαϊκή συνείδηση και νιώθουν περισσότερο Ευρωπαίοι, δείχνουν ενδιαφέρον και για την πορεία των άλλων ευρωπαϊκών κρατών, για την επαφή με άλλους ανθρώπους και κουλτούρες. Αναδείχτηκε δηλαδή μέσα από την έρευνα ο διαπολιτισμικός χαρακτήρας της παραμονής στο εξωτερικό καθώς και το γεγονός ότι η εμπειρία του Erasmus συμβάλλει στην αλλαγή της στάσης απέναντι στο θεσμό της ενομένης Ευρώπης. Πιο πρόσφατα, οι Rodrigues and Jiménez (2015) θέλησαν να διερευνήσουν κατά πόσο ασκούν μεγαλύτερη επιρροή στη επιλογή ιδρύματος υποδοχής από τους φοιτητές παράγοντες που σχετίζονται με τον τόπο εγκατάστασης του Ιδρύματος (προορισμός) ή παράγοντες που σχετίζονται με το ίδιο το εκπαιδευτικό ίδρυμα. Τα αποτελέσματα της έρευνας κατέδειξαν ότι παράγοντες που σχετίζονται περισσότερο με τον προορισμό, όπως για παράδειγμα η γλώσσα, η διαφορετική κουλτούρα, το κόστος ζωής επηρεάζουν περισσότερο την απόφαση των φοιτητών να επιλέξουν πανεπιστήμιο υποδοχής, απ' ότι οι παράγοντες που σχετίζονται με το ίδιο το πανεπιστήμιο, όπως η ποιότητα μαθημάτων, οι εγκαταστάσεις και η φήμη των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων.

Επιπλέον, ο Bento (2014) σε έρευνά του σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν τη ζήτηση για σπουδαστικό τουρισμό στην Ευρώπη, που διενεργήθηκε κατά την περίοδο 2000-2010 κατέληξε στο συμπέρασμα ότι στην απόφαση των φοιτητών να συμμετάσχουν σε προγράμματα ανταλλαγής επιδρούν περισσότερο παράγοντες που δεν είναι αυστηρά οικονομικοί, όπως για παράδειγμα η απόσταση από τον τόπο διαμονής τους, η επιθυμία τους και η δυνατότητά τους για πραγματοποίηση ταξιδιών. Η έρευνα για τους παράγοντες που οδηγούν τους ξένους φοιτητές να επιλέξουν την Τουρκία για σπουδές (αν και όχι στα πλαίσια του προγράμματος Erasmus) έδειξε ότι οι παράγοντες που συμβάλλουν στην επιλογή της Τουρκίας ως προορισμό σπουδών στο εξωτερικό διαφέρουν ανάλογα με τη χώρα καταγωγής των φοιτητών (Kondakci, 2011). Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η Τουρκία είναι ένας ελκυστικός προορισμός και οι φοιτητές προσελκύονται από το μοναδικό εξωτικό πολιτισμό, από την γεωπολιτική της θέση, την ιστορική κληρονομία, από την υψηλή ποιότητα, αν και σε περιορισμένο αριθμό ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, και από το σχετικό χαμηλό κόστος ζωής. Αντίστοιχα στην έρευνά τους οι Gonzalez *et al* (2011), ανέδειξαν ως παράγοντες που επιδρούν στην επιλογή της χώρας ανταλλαγής το κόστος ζωής, την απόσταση από τον μόνιμο τόπο διαμονής, το εκπαιδευτικό υπόβαθρο, το επίπεδο του πανεπιστημίου, την επίσημη γλώσσα της χώρας και το κλίμα.

Αναφορικά με την ικανοποίηση των φοιτητών Erasmus, πρόσφατη έρευνα σε φοιτητές Erasmus στη Βρετανία που σπουδάζουν την Αγγλική γλώσσα σε Βρετανικά Πανεπιστήμια, κατέδειξε ένα εξαιρετικό επίπεδο ικανοποίησης των φοιτητών αναφορικά με την ποιότητα παροχής υπηρεσιών εκμάθησης της γλώσσας, αλλά και μια σχετικά μικρή δυσκολία προσαρμογής των ξένων φοιτητών στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας (Bogain, 2012).

Εμμεση αναφορά στο πρόγραμμα Erasmus γίνεται και σε έρευνα των Martinez-Roget *et al* (2013) η οποία επικεντρώνεται στις οικονομικές επιπτώσεις που επιφέρει ο σπουδαστικός τουρισμός στην περιοχή της Γαλιτίας στην Ισπανία. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων της εν λόγω έρευνας κατέδειξε ότι ο διεθνής σπουδαστικός τουρισμός έχει πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά σε σύγκριση με το συμβατικό τουρισμό, κυρίως σε ότι αφορά στο λόγο επίσκεψης, στη διάρκεια της διαμονής, στα καταναλωτικά πρότυπα και τα σημαντικά υψηλότερα έξοδα διαβίωσης. Ο οικονομικός αντίκτυπος του σπουδαστικού τουρισμού στην περιοχή αυτή είναι πολύ μεγαλύτερος σε σχέση με το συμβατικό τουρισμό.

Τέλος, η μοναδική συστηματοποιημένη μελέτη που έχει διεξαχθεί στην Ελλάδα σε σχέση με το πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών Erasmus διερευνά τα κίνητρα των φοιτητών να επισκεφθούν τη χώρα μας και τα επίπεδα ικανοποίησής τους από αυτή την εμπειρία, ενώ τέλος δίνει έμφαση στη μελέτη των επιπτώσεων του εισερχόμενου σπουδαστικού τουρισμού στην Ελλάδα (Αθανασίου, 2013). Πιο συγκεκριμένα, η εν λόγω έρευνα έχει ως βασικό στόχο την κατανόηση του κατά πόσο η συνολική εμπειρία για τους σπουδαστές και οι επιπτώσεις στον τόπο υποδοχής είναι περισσότερο θετικές και εάν υπάρχει τελικά λόγος για περαιτέρω ανάπτυξη αυτής της μορφής τουρισμού. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της έρευνας, οι κινητήριοι παράγοντες επιλογής της χώρας μας σχετίζονται περισσότερο με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που διαθέτει στον τουρισμό (ιστορία και πολιτιστικός πλούτος της χώρας, φυσικό κάλλος και καιρικές συνθήκες), και λιγότερο με το κοινωνικό και ακαδημαϊκό της περιβάλλον. Επιπλέον, η έρευνα κατέδειξε ότι το πρόγραμμα Erasmus κάλυψε κατά το μέγιστο στις προσδοκίες που είχαν οι φοιτητές που επισκέφτηκαν τη χώρα, άρα η ικανοποίησή τους ως προς τις προσδοκίες τους ήταν υψηλή. Τέλος, μέσα από την έρευνα στους διοργανωτές του προγράμματος αναδεικνύεται η συμβολή του προγράμματος τόσο σε

πολιτιστικό και κοινωνικό επίπεδο (μεταφορά και προβολή της ελληνικής γλώσσας, του πολιτισμού και της κουλτούρας στο εξωτερικό, τουριστική προβολή της χώρας λόγω της πολύ θετικής εικόνας των ξένων φοιτητών για την Ελλάδα), όσο και σε οικονομικό επίπεδο, αφού το εισόδημά τους προέρχεται σχεδόν εξ' ολοκλήρου από πηγές του εξωτερικού και διατίθεται σε μεγάλο εύρος οικονομικών δραστηριοτήτων της χώρας (διανομή, σίτιση, είδη καθημερινής ανάγκης, διασκέδαση) κι όχι μόνο σε τουριστικές επιχειρήσεις. Η αγορά του σπουδαστικού τουρισμού αναδεικνύεται μέσα από την έρευνα ως μια δυναμική, ανερχόμενη αγορά και ο εισερχόμενος σπουδαστικός τουρισμός ως μορφή τουρισμού που θα πρέπει να ενισχυθεί, αξιοποιώντας τα συγκριτικά και ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα της Ελλάδας στον τουρισμό (Athanasiou and Papatheodorou, 2013).

3. Μεθοδολογία έρευνας

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις προσδοκίες αλλά και τα επίπεδα ικανοποίησης των φοιτητών Erasmus που επισκέφθηκαν κάποιο από τα τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κρήτης κατά το χειμερινό ακαδημαϊκό εξάμηνο 2014-15. Ουσιαστικά, αυτό που ενδιαφέρει είναι να εκτιμηθεί το quality gap μεταξύ της συνολικής «ωπηρεσίας» που λαμβάνουν οι εισερχόμενοι φοιτητές Erasmus κατά τη διάρκεια παραμονής τους στην Κρήτη σε σχέση με τις προσδοκίες που είχαν σχηματίσει πριν την επίσκεψή τους. Πιο συγκεκριμένα, στην έρευνα αυτή τίθενται τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

(α) Σε ποιο βαθμό είναι ικανοποιημένοι οι εισερχόμενοι φοιτητές Erasmus από τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα και πιο συγκεκριμένα αναφορικά με τις παραμέτρους: εγκαταστάσεις και επίπεδο σπουδών στο ίδρυμα υποδοχής, επαφή με τους καθηγητές και το προσωπικό του γραφείου διεθνών σχέσεων, ανάπτυξη σχέσεων με τους Έλληνες φοιτητές και συνθήκες διαμονής στον τόπο προορισμού;

(β) Υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ της απόψεων των φοιτητών που παρακολούθησαν το πρόγραμμα στα Πανεπιστημιακά ιδρύματα της Κρήτης, δηλαδή στο Πανεπιστήμιο και στο Πολυτεχνείο Κρήτης σε σχέση με τους φοιτητές που συμμετείχαν σε προγράμματα του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος της Κρήτης, και αν να που εστιάζονται αυτές οι διαφορές;

Για ν' απαντηθούν τα ερωτήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω πραγματοποιήθηκε πρωτογενής έρευνα. Το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε ήταν το ερωτηματολόγιο, το οποίο συντάχθηκε στα αγγλικά και αποτελείται από 25 ερωτήσεις, κυρίως κλειστού τύπου με σκοπό να μην προκληθεί κόπωση στους φοιτητές κατά τη συμπλήρωση του και να επιταχυνθεί η διαδικασία συλλογής (Παπαδημητρίου, κ.συν, 2001). Οι προεπιλεγμένες απαντήσεις ακολούθησαν τη λογική κυρίως της κλίμακας Likert εκτός από έξι ερωτήσεις που ήταν πολλαπλής επιλογής και τέσσερις ανοικτού τύπου. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε ερωτήσεις που αφορούσαν στα κίνητρα επιλογής των εν λόγω ακαδημαϊκών ιδρυμάτων και στις προσδοκίες τους αναφορικά με τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα Erasmus, καθώς και σε ερωτήσεις σχετικά με το βαθμό ικανοποίησής τους από τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα, δηλαδή σε σχέση με την εμπειρία τους από τα ακαδημαϊκά ιδρύματα, αλλά και συνολικά από τη διαμονή τους στην Κρήτη. Αρχικά έγινε μια πιλοτική έρευνα, όπου πέντε φοιτητές συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο και έγιναν οι σχετικές προσαρμογές. Στη συνέχεια ακολούθησε η διανομή των ερωτηματολογίων στο δείγμα των φοιτητών, τόσο στο ΤΕΙ Κρήτης, όσο και στο Πανεπιστήμιο και στο Πολυτεχνείο Κρήτης, με τη βοήθεια του προσωπικού των γραφείων διεθνών σχέσεων των ιδρυμάτων αυτών.

Η διεξαγωγή της έρευνας πραγματοποιήθηκε το χρονικό διάστημα από το Δεκέμβριο 2014 έως τα τέλη Φεβρουαρίου 2015. Το δείγμα της έρευνας αποτελούσαν οι 79 εισερχόμενοι φοιτητές Erasmus που είχαν εγγραφεί στα τριτοβάθμια ιδρύματα της Κρήτης (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πολυτεχνείο Κρήτης και ΤΕΙ Κρήτης) κατά τη διάρκεια του χειμερινού εξάμηνο 2014- 2015. Το ποσοστό ανταπόκρισης στην έρευνα ήταν 67%, αφού ο αριθμός των ερωτηματολογίων που συλλέχθηκαν ήταν 53, ποσοστό που θεωρείται αντιπροσωπευτικό και ασφαλές για να δώσει αξιόπιστα αποτελέσματα. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι στα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια δεν περιλαμβάνεται κανένα από το Πολυτεχνείο Κρήτης, ως εκ τούτου σε σχέση με το δεύτερο ερώτημα της έρευνας, γίνεται σύγκριση τελικά μόνο μεταξύ του ΤΕΙ Κρήτης και του Πανεπιστημίου Κρήτης.

4. Αποτελέσματα της έρευνας

Από τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας προκύπτει ότι για την επιλογή της Ελλάδας και της Κρήτης συγκεκριμένα, οι εισερχόμενοι φοιτητές Erasmus επηρεάστηκαν περισσότερο από παράγοντες που σχετίζονται με την ιστορία και τον πολιτισμό της χώρας και από φυσικούς παράγοντες, όπως το κλίμα. Για την επιλογή των εν λόγω ακαδημαϊκών ιδρυμάτων οι φοιτητές επηρεάστηκαν περισσότερο από την τοποθεσία, τη συνάφεια του τμήματος-σχολής με τις σπουδές τους και από τις συστάσεις που έλαβαν από προηγούμενους φοιτητές.

Αναφορικά με τα επίπεδα ικανοποίησης των φοιτητών που συμμετείχαν στην έρευνα, σε γενικές γραμμές οι φοιτητές έδειξαν αρκετά ικανοποιημένοι από τις εγκαταστάσεις των ιδρυμάτων, αλλά και από το επίπεδο της διδασκαλίας των μαθημάτων, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς δήλωσαν ότι το περιεχόμενο των μαθημάτων ανταποκρίθηκε αρκετά στις προσδοκίες τους. Όσον αφορά στην ικανοποίηση από το

εκπαιδευτικό προσωπικό, οι φοιτητές εξέφρασαν υψηλά επίπεδα ικανοποίησης, όπως προκύπτει και από τα αποτελέσματα που αφορούν στην αξιολόγηση κάποιων χαρακτηριστικών των εκπαιδευτικών. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες στην έρευνα δήλωσαν αρκετά ικανοποιημένοι και από την επαφή τους με τα Γραφεία Διευθύνων Σχέσεων των Ιδρυμάτων, αν και αυτό δείχνει να ισχύει περισσότερο για τους φοιτητές του Πανεπιστημίου Κρήτης και λιγότερο για τους φοιτητές του ΤΕΙ Κρήτης.

Σε ότι αφορά στην εμπειρία των φοιτητών από τη διαμονή τους στην Κρήτη, φάνηκε να έχουν χαμηλά επίπεδα ικανοποίησης από την προσωρινή τους κατοικία καθώς οι περισσότεροι δήλωσαν ότι η κατοικία σε σχέση με το κόστος της είναι απογοητευτική. Μικρή ικανοποίηση υπάρχει αναφορικά με τη χρήση των μέσων μαζικής μεταφοράς, τόσο σε σχέση με τα δρομολόγια όσο και ως προς τη σχέση κόστους-οφέλους (value for money). Παρόλα αυτά, οι φοιτητές εμφανίζονται γενικά ευχαριστημένοι από την επιλογή της Κρήτης ως προορισμό για το Erasmus και δείχνουν να είναι ικανοποιημένοι από τη συνολική τους εμπειρία. Ένας από τους παράγοντες που συμβάλλει στην ικανοποίησή τους είναι οι σχέσεις που δημιούργησαν με τους Έλληνες φοιτητές, για τους οποίους, σε σχετικό ερώτημα, ανέφεραν ότι δείχνουν αρκετή προθυμία να κατατοπίσουν τους ξένους συναδέλφους τους αλλά και να τους βοηθήσουν να ενταχθούν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα και στην καθημερινότητα της πόλης τους. Οι φοιτητές Erasmus αποκόμισαν επίσης μια θετική εμπειρία από βασικά στοιχεία της παράδοσης και της κουλτούρας του τόπου, όπως τα αρχαιολογικά σημεία ενδιαφέροντος, τις πολιτιστικές εκδηλώσεις και το παραδοσιακό φαγητό. Η συνολική ικανοποίηση των φοιτητών γίνεται αντιληπτή και από τη δήλωσή της πρόθεσής τους να επισκεφτούν το νησί και μετά το πέρας των σπουδών τους.

Σε σχέση με το δεύτερο ερώτημα της έρευνας, που αφορά στη σύγκριση του βαθμού ικανοποίησης των φοιτητών που επέλεξαν το Πανεπιστήμιο Κρήτης σε σχέση με αυτούς που επέλεξαν το ΤΕΙ Κρήτης, οι απαντήσεις δεν αναδεικνύουν σημαντικές διαφορές. Υπάρχει μια διαφορά σε σχέση με την εξυπηρέτηση που λαμβάνουν οι φοιτητές από τα αντίστοιχα γραφεία διεθνών σχέσεων, αφού κανένας φοιτητής του Πανεπιστημίου δεν εξέφρασε αρνητική άποψη για την εξυπηρέτηση, σε αντίθεση με τους φοιτητές του ΤΕΙ Κρήτης, όπου ένα μικρό ποσοστό 4,2% εξέφρασε δυσαρέσκεια. Έντονη διαφορά υπάρχει επίσης σε σχέση με την ικανοποίησή τους από την ποιότητα της φοιτητικής λέσχης, όπου οι φοιτητές μπορούν να λαμβάνουν καθημερινά τα γεύματά τους. Η πλειονότητα των φοιτητών Erasmus του ΤΕΙ Κρήτης (55%) δήλωσε ικανοποιημένο από τις υπηρεσίες της λέσχης αφού έκανε χρήση των υπηρεσιών της συστηματικά, ενώ μόνο ένα 15% των φοιτητών του Πανεπιστημίου Κρήτης εξέφρασε θετική άποψη για τις παροχές της φοιτητικής λέσχης του Πανεπιστημίου.

5. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Το πρόγραμμα Erasmus είναι ένα από τα πιο επιτυχημένα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που αποσκοπεί στη μετακίνηση φοιτητών και μελών προσωπικού μεταξύ Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων. Η εμπειρία από τη συμμετοχή σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών Erasmus συμβάλλει στην εξέλιξη τόσο των φοιτητών που συμμετέχουν σε αυτά όσο και των αντίστοιχων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Γι' αυτό το λόγο κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική η ενίσχυση της λειτουργίας των προγραμμάτων ανταλλαγής φοιτητών και στην Ελλάδα, αξιοποιώντας τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας μας, όχι μόνο στον ακαδημαϊκό τομέα αλλά και στον τουρισμό. Προς αυτή την κατεύθυνση είναι αναγκαία η διεξαγωγή συστηματικών ερευνών σε πανελλήνιο επίπεδο, με στόχο την αναγνώριση των προσδοκιών των εισερχόμενων φοιτητών Erasmus και του βαθμού ικανοποίησής τους από τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα και τη διαμονή τους στη χώρα μας, ώστε το πρόγραμμα αυτό να αποδώσει τα μέγιστα οφέλη για τα Ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά και τη χώρα γενικότερα. Αντίστοιχες έρευνες σε ευρωπαϊκό επίπεδο θα βοηθούσαν περαιτέρω στη διάγνωση των προσδοκιών που έχουν οι φοιτητές των Ευρωπαϊκών ιδρυμάτων από τη συμμετοχή τους σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών, οι οποίες θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη κατά το σχεδιασμό του προγράμματος από το ΙΚΥ και τα ακαδημαϊκά ιδρύματα της χώρας μας. Ταυτόχρονα θα πρέπει να γίνουν εντατικές ενέργειες προσέλκυσης μεγαλύτερου αριθμού φοιτητών Erasmus, τόσο από πλευράς ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, με προβολή, για παράδειγμα, του προγράμματος στις ιστοσελίδες τους και προσφορά περισσότερων μαθημάτων στην Αγγλική γλώσσα, όσο και σε επίπεδο κράτους μέσω του ΙΚΥ, με αποστολή ενημερωτικών φυλλαδίων σε όλα τα Γραφεία Erasmus των συνεργαζόμενων πανεπιστημίων, υπέρβαση γραφειοκρατικών διαδικασιών και συμμετοχή σε ημερίδες παρουσίασης των προγραμμάτων Erasmus στις χώρες προέλευσης φοιτητών.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας αναφορικά με τις προσδοκίες και την ικανοποίηση των εισερχόμενων φοιτητών Erasmus στα τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κρήτης κρίνονται ιδιαίτερα ενθαρρυντικά. Οι φοιτητές εκφράζουν υψηλά επίπεδα ικανοποίησης τόσο σε σχέση με το επίπεδο σπουδών όσο και αναφορικά με την αντιμετώπιση από το έμπνηχο δυναμικό των ιδρυμάτων (καθηγητές, φοιτητές και στελέχη γραφείου διεθνών σχέσεων), γεγονός που επιβεβαιώνει τα αποτελέσματα προηγούμενης έρευνας σε εισερχόμενους φοιτητές Erasmus σε Πανελλήνιο επίπεδο (Αθανασίου, 2013).

Ωστόσο, ένας από τους βασικότερους παράγοντες δυσαρέσκειας των φοιτητών Erasmus που επισκέπτονται τα τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κρήτης σχετίζεται με τη διαμονή τους και πιο συγκεκριμένα τόσο με την προσωρινή τους κατοικία, αφού εξέφρασαν χαμηλά επίπεδα ικανοποίησης ως προς τη σχέση ποιότητας-τιμής της κατοικίας, όσο και με τη χρήση των μέσων μαζικής μεταφοράς. Για τη βελτίωση αυτής της παραμέτρου επίσκεψης των εισερχομένων φοιτητών Erasmus κρίνεται απαραίτητη η ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ ακαδημαϊκών ιδρυμάτων και τοπικής κοινωνίας, και ειδικά με τους ξενοδόχους και τους κατά τόπους οργανισμούς συγκοινωνιών. Θα μπορούσαν για παράδειγμα τα γραφεία διεθνών σχέσεων των ιδρυμάτων να παρέχουν έναν οδηγό ενημέρωσης, όπου θα δίνονται σαφείς οδηγίες αναφορικά με τον τρόπο εύρεσης κατοικίας, τα συνήθη επίπεδα ενοικίων, και μια μικρή περιγραφή των διαθέσιμων επιλογών. Επιπλέον, ίσως να ήταν αποτελεσματική η δημιουργία σταθερών συνεργασιών των ιδρυμάτων με ιδιοκτήτες μικρών διαμερισμάτων ή ξενοδοχείων για τη φιλοξενία των φοιτητών τους, καθώς και η οργάνωση μιας διαδικασίας κατά την άφιξη των φοιτητών Erasmus, στην οποία οι ντόπιοι φοιτητές θα βοηθούν τους ξένους φοιτητές κατά την αναζήτηση διαμερισμάτων και κυρίως κατά τη διαπραγμάτευση με τους ιδιοκτήτες. Επίσης, ίσως θα μπορούσαν να εξετάσουν την πιθανότητα αύξησης του αριθμού των δωμάτων που δίνονται σε φοιτητικές εοτίες. Αναφορικά με τη βελτίωση της ικανοποίησης των εισερχομένων φοιτητών από τα μέσα μαζικής μεταφοράς, είναι δύσκολο να γίνουν βελτιώσεις, δεδομένου ότι οι συγκεκριμένες υπηρεσίες δεν απευθύνονται κυρίως σε φοιτητές. Μια πιθανή πρόταση θα ήταν η συνεργασία των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων με κάποια εταιρία ταξί, ώστε να προσφέρονται καλύτερες τιμές και πακέτα γενικότερα για φοιτητές, αλλά και πιο συγκεκριμένα για φοιτητές Erasmus, καθώς και η προσπάθεια των ιδρυμάτων να λειτουργήσουν από τις αστικές συγκοινωνίες επιλεκτικά κάποια νυχτερινά δρομολόγια που θα εξυπηρετούσαν το φοιτητικό πληθυσμό. Τέλος, προκειμένου να αυξηθεί συνολικά το επίπεδο ικανοποίησης των εισερχομένων φοιτητών, προτείνεται η ύπαρξη μιας πιο ολοκληρωμένης και ουσιαστικής ενημέρωσης από το ΙΚΥ, τα ακαδημαϊκά ιδρύματα, και πιθανόν και τα μέσα ενημέρωσης για τα οφέλη του προγράμματος στην τοπική κοινωνία, ώστε όλοι να γίνουν πιο δεκτικοί και φιλόξενοι απέναντι στους ξένους φοιτητές.

Κατά τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας παρουσιάστηκαν κάποιες μικρές δυσκολίες στη συλλογή των δεδομένων καθώς δεν ήταν εφικτή στις περισσότερες περιπτώσεις η προσωπική επαφή με τους φοιτητές, η οποία θα αύξανε τα ποσοστά ανταπόκρισης στην έρευνα. Επίσης, η μεγάλη απόσταση κάποιων σχολών του Πανεπιστημίου και του ΤΕΙ από τον τόπο διαμονής των ερευνητών αποτέλεσε εμπόδιο για επαναλαμβανόμενες επισκέψεις σε αυτά, ώστε να προσεγγιστεί μεγαλύτερος αριθμός φοιτητών. Η εργασία αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια προκαταρκτική έρευνα, σε ότι αφορά στην Περιφέρεια της Κρήτης, αλλά και σε επίπεδο χώρας.

Μια αντίστοιχη έρευνα θα μπορούσε να διεξαχθεί στο μέλλον σε μεγαλύτερη κλίμακα, με περισσότερους συμμετέχοντες από όλα τα τριτοβάθμια ιδρύματα της Κρήτης και περισσότερα ερωτήματα αναφορικά με το βαθμό ανταπόκρισης της εμπειρίας τους στις αρχικές τους προσδοκίες. Έμφαση θα μπορούσε να δοθεί και στη μελέτη της επίδρασης της εμπειρίας αυτής στην πιθανότητα μελλοντικής επίσκεψης των φοιτητών αυτών ως τουρίστες στην Ελλάδα. Επίσης θα παρουσίαζε μεγάλο ενδιαφέρον η εκπόνηση μιας αντίστοιχης έρευνας σε πανελλήνιο επίπεδο, οπότε ως χώρα θα είχαμε μια καλύτερη εικόνα για το πώς αντιλαμβάνονται οι ξένοι φοιτητές την Ελλάδα ως προορισμό Erasmus, γεγονός που θα βοηθούσε και το ΙΚΥ στο μελλοντικό σχεδιασμό των προγραμμάτων ανταλλαγής στα οποία συμμετέχει η χώρα μας.

Τέλος, μια ιδιαίτερα σημαντική μελλοντική κατεύθυνση έρευνας αφορά στις επιδράσεις του προγράμματος στις χώρες-προορισμούς, δηλαδή στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές επιδράσεις που έχει η ανάπτυξη του προγράμματος Erasmus, ως κομμάτι του εκπαιδευτικού τουρισμού στις συμμετέχουσες χώρες. Όπως φάνηκε από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση ελάχιστες έρευνες έχουν γίνει πανευρωπαϊκά προς αυτή την κατεύθυνση, οι οποίες ωστόσο αναδεικνύουν σημαντικές οικονομικές επιδράσεις. Αντίστοιχα, η μοναδική έρευνα που έχει γίνει σε πανελλήνιο επίπεδο αναδεικνύει πιθανές ωφέλειες της χώρας μας σε όλα τα επίπεδα από την ανάπτυξη του προγράμματος Erasmus (Αθανασίου, 2013), γεγονός που καθιστά επιτακτική τη διεξαγωγή περαιτέρω ερευνών, οι οποίες θα μπορούσαν να δώσουν κατευθυντήριες γραμμές στους φορείς σχεδιασμού των προγραμμάτων ανταλλαγής, ώστε να επωφεληθούμε ως πολίτες, ακαδημαϊκά ιδρύματα, αλλά και ως χώρα συνολικότερα.

Βιβλιογραφία

Αθανασίου, Α., 2013, Ο εκπαιδευτικός τουρισμός ως ειδική μορφή τουρισμού – Ο εισερχόμενος σπουδαστικός τουρισμός στην Ελλάδα ως μελέτη περίπτωσης, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Ευελπίδου, Ν., Ο Εκπαιδευτικός Τουρισμός στη Μεσόγειο, http://www.2bparks.org/download/file/10_964_15.-1.4-e-paper-educational-tourism-in-mediterranean-gr-pp9.pdf, τελευταία πρόσβαση στις 10/10/ 2015.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015, Erasmus+: Πρόγραμμα της ΕΕ για την εκπαίδευση, την κατάρτιση, τη νεολαία και τον αθλητισμό, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/discover/index_el.htm, τελευταία πρόσβαση 25/11/2015.

Παπαδημητρίου, Γ., Φλόρου, Γ., Αναστασιάδου, Σ., 2001, Κλίμακες αξιολόγησης: η περίπτωση της κλίμακας Likert, Πρακτικά 14ου Πανελληνίου Συνεδρίου Στατιστικής, σελ. 81-88, διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/2159/8834>, τελευταία πρόσβαση στις 20/01/15.

Athanasίου, Α., and Papatheodorou, Α., 2013, Educational Tourism potential development in Greece: The case of inbound study tourism applied in inbound Erasmus students, IATE Conference, Ljubljana, 3 July.

Bogain, Α., 2012, Erasmus language students in a British university: a case study, The Language Learning Journal, 40(3), pp. 359-374.

Bento, J. P. C., 2014, The determinants of international academic tourism demand in Europe, Tourism Economics, 20(3), pp. 611-628.

Engel, C., 2010, The impact of Erasmus mobility on the professional career: Empirical results of international studies on temporary student and teaching staff mobility, Belgeo: Belgian Journal of Geography, 4, pp. 351-363.

Gonzalez, C. R., Mesanza, R.B., and Mariel, P., 2011, The determinants of international student mobility flows: an empirical study on the Erasmus programme, Higher Education, 62, pp. 413-430.

Kondakci, Y., 2011, Student mobility reviewed: attraction and satisfaction of international students in Turkey, Higher Education, 62(5), pp. 573-592.

Martinez-Roget, Pawlowska, E., and Rodríguez, X.A., 2013, The economic impact of academic tourism in Galicia, Spain, Tourism Economics, 19 (5), pp. 1139-1153.

Mitchell, K., 2012, Student mobility and European Identity: Erasmus study as a civic experience, Journal of Contemporary European Research, 8 (4), pp. 490-518.

Ritchie, B., 2003, Managing Educational Tourism, UK: Channel View Publications.

Ritchie, B., and Coughlan, D., 2003, Understanding School Excursion Planning and Constraints: an Australian Case Study, Tourism Review International, 8, pp. 113-126.

Ritchie, B. and Geoffrey, I.C., 2003, The competitive destination: a sustainable tourism perspective, UK, AB Publications.

Rodriguez, F.G., and Jimenez, J.M., 2015, The role of tourist destination in international students' choice of academic center: the case of Erasmus program in the Canary Islands, Revista de Turismo y Patrimonio Cultural, 15(2), pp.175-189.

Rodriguez, F.G., Bustillo, M.R., and Mariel, P., 2010, The determinants of international student mobility flows: an empirical study on the Erasmus programme, Higher Education, 62(4), pp. 413-30.

Educational tourism:

A study on the satisfaction of incoming Erasmus students in the Tertiary Education Institutes of Crete

Dr Irini Dimou

Assistant Professor Technological Educational Institute of Crete

irdimou@staff.teicrete.gr, irdimou@gmail.com

Albana Zoto

Technological Educational Institute of Crete

zotoalbana@gmail.com

Elizabeta Toska

Technological Educational Institute of Crete

elizabetatoska77@yahoo.gr

Abstract

According to the literature, educational tourism refers to students that move to another country for a particular period of time as part of their study program, as well as to older people that are interested in combining leisure with education. The Erasmus program can be classified as educational tourism and has been one of the most successful programs of the EU, that aims to enhance mobility among students and academics across Europe. However, despite the continuous growth of the Erasmus program and its positive impact on the students and the academic institutions, there has been only a limited number of studies in Europe that examine students' incentives to participate in such a program, or the study and travel needs of Erasmus students. The aim of this study is to identify the expectations as well as the satisfaction levels of the incoming Erasmus students that visited the academic institutions of Crete during winter semester 2104-15. The results of the study revealed that incoming Erasmus students in Crete have been particularly satisfied by their educational experience, since they rated positively their courses and the universities' infrastructure. Moreover, they expressed a positive view of their professors as well as the International Offices administrative personnel. On the other hand, the students did not indicate similar degrees of satisfaction when it comes to their stay in Crete. More specifically, they expressed their negative views regarding their accommodation and the destination's tourism infrastructure. Overall, however, the students indicated a positive experience, since they expressed their willingness to visit Crete again in the future and to suggest Crete as tourism destination to their friends and relatives.

Keywords: Erasmus Program, Educational tourism and regional development, Student's satisfaction.

Το luxury branding στον ξενοδοχειακό τουρισμό και η συμβολή του στην περιφερειακή ανάπτυξη της Ελλάδος

Σπύρος Αλεξίου

Καθηγητής Εφαρμογών, ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας, Τμήμα Διοίκησης, Οικονομίας και Επικοινωνίας
Τουριστικών και Πολιτισμικών Μονάδων, Αμφισσα
salexioy@mail.teiste.gr

Σάββας Μακρίδης

Επιστημονικός Συνεργάτης ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας, Τμήμα Διοίκησης, Οικονομίας και Επικοινωνίας
Τουριστικών και Πολιτισμικών Μονάδων, Αμφισσα
sabbas_makridis@yahoo.gr

Λάμπρος Μπαμπαλιούτας

Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
babalioutas.l@dsa.gr

Περίληψη

Η παρούσα εισήγηση θα εξετάσει το ρόλο που έχει το luxury branding στον ξενοδοχειακό τουρισμό της Ελλάδας και στο κατά πόσο αυτό μπορεί να συντελέσει στη περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας. Κατά τα τελευταία χρόνια υπάρχει αυξημένο ενδιαφέρον για τη δημιουργία πολυτελών τουριστικών καταλυμάτων που να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις μίας συγκεκριμένης ομάδας-στόχου της τουριστικής αγοράς με μεγάλη οικονομική επιφάνεια. Για την καλύτερη κατανόηση του luxury branding στην τουριστική διαμονή, διεξήχθη πιλοτική έρευνα με τη χρήση ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου και το δείγμα της αποτελούσαν μόνο boutique hotel. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι υπάρχει μείωση των Ελλήνων επισκεπτών στα boutique ξενοδοχεία, ενώ ο όρος boutique χρησιμοποιείται πολλές φορές με σκοπό μόνο για να υπάρχει υψηλότερη τιμολόγηση στις υπηρεσίες. Η πλειονότητα των εργαζομένων σε ένα boutique hotel προέρχονται από την τοπική κοινωνία. Επιπλέον υπάρχουν αρκετά γραφειοκρατικά εμπόδια για τη δημιουργία ενός boutique hotel, ενώ δεν υπάρχει αρκετή βοήθεια από τις τοπικές αρχές. Τέλος, τα boutique hotel συμβάλουν στη δημιουργία ενός ποιοτικότερου τουριστικού προϊόντος.

Λέξεις-κλειδιά: Ξενοδοχειακός τουρισμός, Luxury branding, Περιφερειακή ανάπτυξη.

1. Εισαγωγή

Κατά την πρόσφατη περίοδο της οικονομικής ύφεσης κυριαρχεί παγκόσμια η τάση να αυξάνονται οι μάρκες πολυτελείας, που απευθύνονται σε κοινωνικές ομάδες με πολύ υψηλό εισοδηματικό επίπεδο, συνήθως από αναδυόμενες οικονομίες όπως π.χ. Κίνα, Ρωσία, Ινδία, είτε από τα κράτη του αραβικού κόλπου (Okonwo, 2009). Η προσπάθεια ικανοποίησης των αναγκών αυτής της ιδιαίτερης ομάδας-στόχου, που έχει τη δυνατότητα να παραμείνει πολλές μέρες σε έναν τόπο και να δαπανήσει πολύ περισσότερα χρήματα, σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες τουριστών, έχει οδηγήσει πολλές χώρες σε έναν επαναπροσδιορισμό της στρατηγικής του τουριστικού προϊόντος, που βασίζεται στη δημιουργία τουριστικών υποδομών πολύ υψηλών απαιτήσεων (Klaus, 2012). Η δυναμική του luxury branding οδηγεί σε επανασχεδιασμό τον τομέα της φιλοξενίας, με τη δημιουργία για παράδειγμα luxury small hotel, είτε με την αγορά και ανακαίνιση μεγάλων πολυτελών μονάδων από πολυτελείς ξενοδοχειακές αλυσίδες (Chao-Young *et al.*, 2012). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της δεύτερης έκδοσης του δείκτη Παγκόσμιας Πολυτελούς Ξενοδοχειακής Διαμονής από την Digital Luxury Group, που ανακοινώθηκαν στη Σύνοδο «Πολυτελούς Φιλοξενίας» (Luxury Hospitality Summit) στην Αθήνα, τον Οκτώβριο του 2014, με διοργανωτές την εφημερίδα International New York Times Luxury Hotels και την Ακαδημία Ξενοδοχειακής Φιλοξενίας της Λωζάννης (Ecole Hôtelière de Lausanne), το παγκόσμιο ενδιαφέρον των καταναλωτών σε πολυτελή ξενοδοχεία αυξήθηκε κατά 7,7 % κατά τους τελευταίους δώδεκα μήνες του περασμένου έτους.

Όλες οι κατηγορίες ξενοδοχείων έχουν επωφεληθεί από την αύξηση του τουριστικού ενδιαφέροντος, αλλά η μεγαλύτερη άνοδος σημειώθηκε στην πολυτελή κατηγορία, με αύξηση σχεδόν 10%. Όσον αφορά στους προορισμούς της Μεσογείου, ενδιαφέρον έχει η σημαντική αύξηση σε πολυτελή ξενοδοχεία στην Αθήνα σε αφίξεις και διανυκτερεύσεις (+29%) (<http://luxurysociety.com/articles/2014/10/global-online-interest-in-luxury-hotels-rises-77>). Βέβαια, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (<http://www.statistics.gr/documents/20181/4c083a9d-d881-419b-94ba-9f7beced1d7af>), η αύξηση και της συνολικής κίνησης στην Περιφέρεια της Αττικής

το έτος 2014 έφθασε το 20,5% στις αφίξεις και το 10,4% στις διανυκτερεύσεις, οπότε υπάρχει αδυναμία εξαγωγής ασφαλούς εκτίμησης για την αύξηση της ζήτησης πολυτελών ξενοδοχείων ως προς τα μη πολυτελή ξενοδοχεία της Αθήνας.

2. Ο ορισμός του luxury branding και το θεωρητικό του πλαίσιο

Υπάρχουν αρκετοί ορισμοί ως προς την εννοιολόγηση του luxury branding. Σύμφωνα με τον Karferer (1997): luxury branding είναι το σύνολο από νοητικούς συνειρμούς του πελάτη, οι οποίοι ενισχύουν την αντιληπτή αξία (perceived value) ενός προϊόντος ή μίας υπηρεσίας. Σε μια οικονομία της αγοράς, η τιμή και η ποσότητα ισορροπίας ενός προϊόντος ή μίας υπηρεσίας καθορίζονται από το σημείο όπου τέμνονται οι καμπύλες της συνολικής προσφοράς και ζήτησης. Οι επιτελούμενες κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές μπορεί να επιφέρουν μεταβολές στην προσφορά ή στη ζήτηση ή και στις δύο ταυτόχρονα. Επίσης μπορεί να επηρεάσουν τις τιμές. Η νέα τιμή ισορροπίας θα δοθεί από το νέο σημείο τομής της καμπύλης της προσφοράς με την καμπύλη της ζήτησης. Και η ζήτηση συνδέεται με το ύψος των εισοδημάτων. Σύμφωνα με την καμπύλη του Engel, για ορισμένα αγαθά, όσο περισσότερο αυξάνεται το εισόδημα, τόσο περισσότερο το ποσοστό που προορίζεται για την αγορά αυτών τείνει να ελαττωθεί. Ένα προϊόν θεωρείται ως πολυτελείας, όταν η εισοδηματική ελαστικότητα της ζήτησης είναι πάνω από 1, δηλαδή όταν αυξάνει το εισόδημα 10%, τότε αυξάνει η ζήτηση άνω του 10%. Επίσης το luxury branding συνδυάζεται πολλές φορές με συνθήκες μονοπωλιακού ανταγωνισμού, δηλαδή στην κατάσταση στην οποία ο μονοπωλητής, σε αντίθεση με την ανταγωνιστική επιχείρηση, είναι διαμορφωτής τιμών, ενώ η έλλειψη ανταγωνισμού επιτρέπει στον μονοπωλητή να χρεώνει πάνω από το οριακό του κόστος. Το luxury branding είναι επίσης ένα άυλο περιουσιακό στοιχείο, δηλ. μια απαίτηση σε μελλοντικό όφελος, που δεν έχει φυσική (tangible) ή οικονομική (financial) υπόσταση» (Τσακλάγκανος, 2015).

Διάφορα θεωρητικά μοντέλα έχουν κατά καιρούς αναπτυχθεί, προσπαθώντας να ερμηνεύσουν άλλες διαστάσεις, πέραν της οικονομικής, του luxury branding. Ένα από τα μοντέλα αυτά είναι η *σχετικότητα της πολυτέλειας*. Η απόφαση για το τι είναι επιθυμητό και περισσότερο από αναγκαίο και σύνθηος είναι σχετική και εξαρτάται από την προοπτική (Büttner *et al*, 2006, p.9). Η σχετικότητα της πολυτέλειας χωρίζεται στις εξής κατηγορίες: α) σε περιφερειακή, β) χρονική, γ) τεχνολογική, δ) περιστασιακή, και ε) πολιτιστική, οι οποίες εξηγούνται παρακάτω. Η *περιφερειακή* σχετικότητα αναφέρεται στην ταξινόμηση των πόρων, ανάλογα με την τοπική διαθεσιμότητά τους. Κάποια προϊόντα είναι ευρέως διαθέσιμα και κοστίζουν πολύ λίγο σε ορισμένες περιοχές, ενώ αλλά θεωρούνται πολυτελή λόγω της σπανιότητάς τους σε ένα διαφορετικό περιβάλλον. Η *χρονική* σχετικότητα αναφέρεται στις αλλαγές με την πάροδο του χρόνου στην αντίληψη της πολυτέλειας των πόρων, οι οποίες βασίζονται σε μεταβολές στη διαθεσιμότητα και τη σκοπιμότητά τους (Matsuyama, 2002, p.1038). Οι κυριότερες αιτίες των αλλαγών αυτών είναι η τεχνολογική πρόοδος και οι κοινωνικές τάσεις (Schierack and Königs, 2006, p.118). Η τεχνολογική πρόοδος είναι επίσης ο κύριος λόγος για τη μείωση της σημασίας της περιφερειακής σχετικότητας των ειδών πολυτέλειας. Για παράδειγμα, οι σύγχρονες μέθοδοι παραγωγής κατέστησαν πρώην προϊόντα πολυτέλειας όπως τη σοκολάτα, τον καφέ, τα μπαχαρικά, τη ζάχαρη ή το τσάι σε είδη καθημερινής ανάγκης στη μαζική αγορά εμπορευμάτων. Η *περιστασιακή σχετικότητα* δείχνει ότι ο ίδιος πόρος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί διαφορετικά ανάλογα με τις κοινωνικές ανάγκες, ή τις ιστορικές περιστάσεις (Kemp, 1998, p.598). Η *πολιτιστική σχετικότητα*: Σε κάθε πολιτιστικό πλαίσιο, το πολυτελές αναφέρεται σε κάτι που υπερβαίνει την αναγκαιότητα του συνηθισμένου. Ωστόσο, σε αντίθεση με τις προηγούμενες κατηγορίες, η πολιτιστική σχετικότητα δεν αναφέρεται στη διαθεσιμότητα αλλά στη σκοπιμότητα απόκτησης αυτών των πόρων, ανάλογα με την κουλτούρα της κάθε χώρας. Ένα αγαθό μπορεί να θεωρηθεί ως πολυτελές για το πολιτισμικό σύστημα μιας χώρας, αλλά να θεωρείται από καθόλου χρήσιμο έως και ανεπιθύμητο για το πολιτισμικό σύστημα μίας άλλης (Kemp, 1998, p.604).

3. Η έννοια του luxury branding στον ξενοδοχειακό τουρισμό

Σύμφωνα με τον Karferer (1997) δεν μπορεί να δοθεί ένας μόνο ορισμός προκειμένου να εξηγήσει με ολοκληρωμένο τρόπο τη σημασία τον όρου πολυτελές ξενοδοχείο, επειδή είναι δύσκολο να αποδώσει όλες τις διαστάσεις της πολυτέλειας. Οι πολυτελείς εμπειρίες διασυνδέονται σε μεγάλο βαθμό με τις προσδοκίες του κάθε ατόμου (Michman and Mazze, 2006). Το γεγονός αυτό καθιστά τον όρο «πολυτέλεια» μία πολύ υποκειμενική έννοια, δεδομένου του ότι οι άνθρωποι διαφοροποιούνται όσον αφορά το πολιτιστικό ή εκπαιδευτικό υπόβαθρο και τις προσωπικές τους εμπειρίες. Βέβαια θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι τα τελευταία χρόνια η επωνυμία (brand) απευθύνεται και στα ευρύτερα στρώματα της μεσαίας τάξης με τη μορφή του “low-price brands” (Eizenber and Salvo, 2014).

O Danziger (2005) κατηγοριοποιεί την έννοια του luxury branding σε τέσσερις διαστάσεις: α) το branding ως «την πολυτέλεια που δίνει το εμπορικό σήμα», β) «την πολυτέλεια σε σχέση με τα χαρακτηριστικά του λουξ προϊόντος», γ) «την πολυτέλεια σε σχέση με το μη-απαραίτητο», και δ) «την πολυτέλεια σε σχέση με την ατομική ικανοποίηση». Ενδεχομένως, τα πολυτελή ξενοδοχεία, να εμπίπτουν στην «πολυτέλεια που συνδέεται με το εμπορικό σήμα της αντίστοιχης κατηγορίας», το οποίο απευθύνεται σε ομάδες ατόμων που προτιμούν να χρησιμοποιούν τα προϊόντα πολυτελείας και τις υπηρεσίες επειδή θεωρούνται ως ένα σύμβολο status και διαθέτουν την καλύτερη ποιότητα (Danziger, 2005). Πολλές φορές, το luxury branding στα ξενοδοχεία βασίζεται στις ίδιες παραμέτρους που ισχύουν για το γενικό κλάδο πολυτελείας (Bernstein, 1999). Η έννοια του luxury branding στα ξενοδοχεία μοιάζει να ταυτίζεται με τα βασικά χαρακτηριστικά ενός πολυτελούς προϊόντος και βασίζεται σε συγκεκριμένες ιδιότητες, όπως η εσωτερική και εξωτερική διακόσμηση του χώρου, η κτιριακή υποδομή, η ποιότητα και οι γενικότερες ανέσεις (facilities) που αυτό διαθέτει. Η τρίτη διάσταση, «πολυτέλεια ως μη απαραίτητο», ορίζει την πολυτέλεια ως κάτι πέρα από τη βασική ανάγκη. Η διαμονή και η διατροφή είναι βασικές ανάγκες, τις οποίες καλείται να εξυπηρετήσει κάθε ξενοδοχείο, ενώ αυτά των τεσσάρων ή πέντε αστέρων, παρέχουν υπηρεσίες πιο στοχευμένες προσπαθώντας να ικανοποιήσουν περισσότερες ανάγκες του πελάτη (Bernstein, 1999). Η τελευταία διάσταση, «της πολυτελείας που ικανοποιεί τις ανθρώπινες ανάγκες», αναφέρεται στην αγορά των υπηρεσιών πολυτελείας που διαθέτει ένα ξενοδοχείο, προκειμένου να δημιουργήσουν μία μοναδική και άνετη εμπειρία για τον επισκέπτη, με χαρακτηριστικά παραδείγματα, τις θεραπείες στο spa. Δεν θα πρέπει βέβαια να παραβλέψουμε ως ένα πολύ σημαντικό στοιχείο στο branding των ξενοδοχείων και τις γνώμες των πελατών, όπως αυτές εκφράζονται σε αντίστοιχες ιστοσελίδες που αφορούν στο τουριστικό προϊόν, με κορυφαία ίσως την tripadvisor (Mayzlin *et al*, 2014).

Συμπερασματικά, οι τέσσερις διαστάσεις της πολυτελείας ισχύουν εξίσου στα πολυτελή ξενοδοχεία, ικανοποιώντας την ανάγκη των πελατών για πολυτέλεια, καθώς και τις προσδοκίες που αναμένουν μέσα από μια εμπειρία σε ένα τέτοιο περιβάλλον (Danziger, 2005). Άλλοι μελετητές, όπως ο Karferer (1997, p.253), παρουσίασαν τη σημειολογία της λέξης «πολυτέλεια», ερμηνεύοντάς την ως «κάτι που καθορίζει την ομορφιά και είναι μία μορφή τέχνης». Τα προϊόντα πολυτελείας σε αυτή τη διάσταση φέρνουν περισσότερη ψυχολογική ικανοποίηση στον καταναλωτή. Ο Okonkwo (2009) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η πολυτέλεια έχει διαφορετικές σημασίες και υποδηλώσεις κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Ενώ η βιομηχανία της φιλοξενίας και του τουρισμού προέκυψε μέσα από την ανάπτυξη της μεταπολεμικής οικονομικής ευημερίας, που αύξησε την ανάγκη για ταξίδια συμβάλλοντας στη δημιουργία νέων καταλυμάτων, το luxury branding στον τομέα της διαμονής αποτελεί το μέσο παρουσίασης ενός άλλου τρόπου ζωής που λίγοι μπορούν να αποκτήσουν, ενώ οι περισσότεροι επιθυμούν. Γι' αυτό το luxury branding στο ξενοδοχείο δίνει μεγάλη έμφαση στην προσδοκία των επισκεπτών και την ικανοποίησή της. Με άλλα λόγια η πολυτέλεια αποκτά περισσότερο τα χαρακτηριστικά μίας ιδιαίτερης εμπειρίας, που γι' αυτό το λόγο είναι τόσο επιθυμητή (Curtis, 2001).

4. Το ερευνητικό μέρος

4.1. Μεθοδολογία

Στόχοι της παρούσας έρευνας είναι να ερευνηθούν οι απόψεις των ιδιοκτητών ή υπεύθυνων λειτουργίας boutique hotel στην Ελλάδα, όσον αφορά την ικανοποίησή τους από τις υπάρχουσες υποδομές της περιοχής τους αλλά και τη συμφωνία ή διαφωνία τους με εξωτερικούς παράγοντες που σχετίζονται με το περιβάλλον λειτουργίας των boutique hotel όπως η γραφειοκρατία, το οικιστικό πλαίσιο, οι τοπικοί φορείς. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν είναι η εξέταση των χαρακτηριστικών των boutique hotel στην Ελλάδα, η πρόελευση των επισκεπτών τους, και το κατά πόσο θα μπορούσαν να συμβάλουν στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη.

Η έρευνα είναι πιλοτική και απευθύνεται αποκλειστικά σε ξενοδοχεία που έχουν τα χαρακτηριστικά ενός boutique hotel, δηλαδή μικρό αριθμό κλινών και πολυτελούς διαμονής για τους επισκέπτες. Για τη δημιουργία της έρευνας δημιουργήθηκε ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο με τη βοήθεια της φόρμας google, που μοιράστηκε σε ιδιοκτήτες ή υπεύθυνους στα boutique hotel όλης της Ελλάδας. Η επιλογή του δείγματος έγινε με βάση λίστα boutique hotels, που προέκυψε κυρίως από τον ιστότοπο του tripadvisor, γράφοντας το λήμμα boutique στη μηχανή αναζήτησης. Αυτό που πρέπει να αναφερθεί είναι ότι στη χώρα μας δεν υπάρχει μια συγκεκριμένη λίστα ξενοδοχείων boutique προκειμένου να αποκτήσουν αυτόν τον τίτλο, με βάση συγκεκριμένες προδιαγραφές που θα πρέπει να υπάρχουν. Από τα αποτελέσματα που προέκυψαν μέσω της αναζήτησης στο tripadvisor, αποφασίστηκε το ερωτηματολόγιο να σταλεί κυρίως σε boutique hotel που λειτουργούν όλο το χρόνο, λαμβάνοντας υπόψη ότι ενδεχομένως να μην λαμβάνονταν απαντήσεις από εκείνα τα boutique hotel που λειτουργούν μόνο κατά τους θερινούς μήνες. Το ερωτηματολόγιο στάλθηκε σε 100 ηλεκτρονικές διευθύνσεις

boutique hotel και απαντήθηκε από 10, δείγμα που θεωρείται ικανοποιητικό για μία πιλοτική έρευνα, ενώ καμία ερώτηση δεν έμεινε αναπάντητη. Η χρονική διάρκεια της έρευνας ήταν μεταξύ 10/1 έως 6/2/2016. Η συλλογή του ερωτηματολογίου λόγω του συγκεκριμένου δείγματος υπήρξε χρονοβόρα. Τα ερωτηματολόγια αποτελούνται από 15 ερωτήσεις που χωρίζονται σε επιμέρους κατηγορίες. Υπήρχαν 14 ερωτήσεις κλειστού τύπου και 1 ανοικτού. Οι κατηγορίες των ερωτήσεων ήταν ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής, ερωτήσεις λίστας και πλέγματος. Χρησιμοποιήθηκαν τόσο η διχοτομική κλίμακα, όσο και η 5/βάθμια κλίμακα Likert.

4.2. Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Τα περισσότερα ξενοδοχεία του δείγματος βρίσκονται στις περιφέρειες Αττικής και Ηπείρου. Η πλειονότητα των boutique ξενοδοχείων του δείγματος ανήκει στην κατηγορία 4* και 5*, ενώ η δυναμικότητά τους κυμαίνεται στην πλειοψηφία τους από 11 έως 30 δωμάτια. Η μέση τιμή των δωματίων κυμαίνεται από 120 έως 180 ευρώ και η μέση διανυκτέρευση μεταξύ δύο έως τριών ημερών. Η πλειονότητα των σταθερών πελατών προέρχεται είτε από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Πάντως οι γενικότερες απαντήσεις στο ερώτημα ανοικτού τύπου που ακολουθούσε την ερώτηση αυτή και αφορούσε σε εκτιμήσεις γύρω από τα ποσοστά Ελλήνων και ξένων τα τουριστών, οι απαντήσεις έδειχναν μια ξεκάθαρη φθίνουσα τάση του ελληνικού τουριστικού κοινού στα boutique hotels. Επίσης σαφής ήταν η πλειοψηφία που συμφωνεί ότι το κοινό που επισκέπτεται τα boutique ξενοδοχεία είναι ιδιαίτερα απαιτητικό, ενώ οι ξενοδοχειακές μονάδες αυτού του είδους αναβαθμίζουν τη συνολική εικόνα του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Όσον αφορά τις ευρύτερες ξενοδοχειακές υποδομές, στις περιοχές που συμπληρώθηκε το ερωτηματολόγιο, αυτές χαρακτηρίζονται ως πολύ καλές. Πολλές φορές βέβαια η χρήση του όρου boutique, σύμφωνα με την πλειονότητα, οδηγεί και σε υψηλότερη χρέωση της τιμολογιακής πολιτικής, με σκοπό να υπάρχει και υψηλότερη κερδοφορία. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων είναι διατεθειμένη να προχωρήσει κατά την προσεχή τριετία σε επενδύσεις, ενώ θεωρεί ότι τα γραφειοκρατικά εμπόδια για τη δημιουργία ενός τέτοιου ξενοδοχείου είναι πολλά και δεν υπάρχει συνεργασία και υποστήριξη αυτών των προσπαθειών από τους τοπικούς φορείς. Στη συνέχεια παρουσιάζονται αναλυτικά τα ευρήματα της πιλοτικής έρευνας, ως προς τα ερωτήματα που τέθηκαν.

1. Σε ποια περιφέρεια βρίσκεται το ξενοδοχείο;

Περιφέρεια	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Αττική	2	20
Στερεά Ελλάδα	1	10
Ήπειρος	3	30
Πελοπόννησος	1	10
Κρήτη	1	10
Νότιο Αιγαίο	2	10

2. Ποια είναι η δυναμικότητα του ξενοδοχείου σε δωμάτια;

Δυναμικότητα ξενοδοχείου σε δωμάτια	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Έως 10	3	30
11-20	2	20
21-30	3	30
30 και άνω	2	20

3. Σε ποια διεθνή επίσημη κατηγορία ανήκει το ξενοδοχείο;

Επίσημη κατηγορία ξενοδοχείου	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
3*	2	20
4*	3	30
5*	5	50

4. Ποια είναι η μέση τιμή διανυκτέρευσης για ένα δίκλινο δωμάτιο με πρωινό;

Μέση τιμή διανυκτέρευσης	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
61-120 ευρώ	4	40
121-180 ευρώ	5	50
181- άνω ευρώ	1	10

5. Προέλευση των σταθερών πελατών

Προέλευση σταθερών πελατών	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Ελλάδα	2	20
Εξωτερικό	3	30
και τα δύο	5	50

6. Ποιες είναι ο μέσος όρος διανυκτερεύσεων των επισκεπτών σας;

Μέσος όρος διανυκτερεύσεων	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
2-3	8	80
4-6	1	10
7- άνω	1	10

7. Σε ένα boutique hotel οι απαιτήσεις των πελατών είναι αυξημένες;

Βαθμός συμφωνίας/ διαφωνίας	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Ούτε συμφωνώ/ ούτε διαφωνώ	4	40
Μάλλον συμφωνώ	3	30
Συμφωνώ	3	30

8. Πώς θα χαρακτηρίζατε τις ξενοδοχειακές υποδομές της περιοχής σας;

	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Μέτριες	2	20
Καλές	3	30
Πολύ καλές	5	50

9. Κατά τα τελευταία χρόνια αυξήθηκε ο αριθμός των boutique hotel της περιοχής σας

Βαθμός συμφωνίας/ διαφωνίας	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Διαφωνώ	2	20
Ούτε συμφωνώ/ ούτε διαφωνώ	1	10
Μάλλον συμφωνώ	4	40
Συμφωνώ	3	30

10. Ορισμένοι χρησιμοποιούν τον όρο boutique για να χρεώσουν υπερβολικά τις τιμές

Βαθμός συμφωνίας/ διαφωνίας	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Ούτε συμφωνώ/ ούτε διαφωνώ	4	40
Μάλλον συμφωνώ	5	50
Συμφωνώ	1	10

11. Σκοπεύω μέσα στην προσεχή τριετία να προχωρήσω σε επενδύσεις στην ξενοδοχειακή μου μονάδα

Βαθμός συμφωνίας/ διαφωνίας	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Ούτε συμφωνώ/ ούτε διαφωνώ	2	20
Μάλλον συμφωνώ	3	30
Συμφωνώ	5	50

12. Τα γραφειοκρατικά εμπόδια δημιουργίας ενός boutique ξενοδοχείου είναι πολλά

Βαθμός συμφωνίας/ διαφωνίας	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Ούτε συμφωνώ/ ούτε διαφωνώ	5	50
Μάλλον συμφωνώ	1	10
Συμφωνώ	4	40

13. Οι τοπικοί φορείς υποστηρίζουν τις προσπάθειες ίδρυσης περισσότερων boutique hotels;

Βαθμός συμφωνίας/ διαφωνίας	N= Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων	Ποσοστό %
Διαφωνώ	5	50
Μάλλον διαφωνώ	1	10
Ούτε συμφωνώ/ ούτε διαφωνώ	3	30
Συμφωνώ	1	10

5. Σχολιασμός ερευνητικών αποτελεσμάτων – Συμπεράσματα

Όπως φαίνεται και από τα παραπάνω διαγράμματα υπάρχει μία διασπορά όσον αφορά το δείγμα, με το μεγαλύτερο αριθμό των απαντήσεων να προέρχεται από περιφέρειες που διαθέτουν τουρισμό είτε όλο το χρόνο, είτε αποτελούν χειμερινούς προορισμούς. Το εύρημα της δυναμικότητας των κλινών φανερώνει ότι μια boutique ξενοδοχειακή μονάδα είναι μικρή σε μέγεθος και διαθέτει υψηλά standards. Η τιμολόγηση του δωματίου δείχνει ότι απευθύνονται σε ένα τουριστικό κοινό με αρκετά υψηλή εισοδηματική δυνατότητα, ενώ η μέση διανυκτέρευση καταδεικνύει ότι τα ξενοδοχεία αυτής της μορφής απευθύνονται σε ομάδες κοινού που πραγματοποιείε ολιγοήμερες αποδράσεις, κυρίως μέσα στο Σαββατοκύριακο. Όσον αφορά την αξιολόγηση των ευρύτερων ξενοδοχειακών υποδομών, ίσως δείχνει ότι στις περιοχές που αναπτύσσονται τα boutique hotels υπάρχει μία γενικότερη προσεγμένη τουριστική ανάπτυξη στις υποδομές φιλοξενίας. Η συνεχής αύξησή τους κατά τα τελευταία χρόνια πιθανόν να σχετίζεται με τις αυξανόμενες απαιτήσεις του τουριστικού κοινού για ξενοδοχειακές μονάδες με ατμόσφαιρα πιο οικεία, σε σχέση με εκείνη του κλασικού ξενοδοχείου. Η χρήση του όρου boutique για την δημιουργία υψηλότερης τιμολόγησης, σε συσχέτιση με την πιθανή δημιουργία αναντιστοιχίας μεταξύ της τιμής και των προσφερόμενων υπηρεσιών, ενδεχομένως να δημιουργήσει σταδιακά μια αρνητική εικόνα στο τουριστικό κοινό, μια που όπως ειπώθηκε και στο θεωρητικό μέρος, το κοινό στρέφεται προς το luxury branding, προκειμένου να ζήσει μια ιδιαίτερη εμπειρία για την οποία είναι διατεθειμένο να καταβάλει το απαραίτητο αντίτιμο. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν συγκεκριμένες προδιαγραφές προκειμένου να λάβει κάποιο ξενοδοχείο τον τίτλο boutique hotel, με αποτέλεσμα ενίοτε να γίνεται κατάχρηση του όρου. Τέλος, τα γραφειοκρατικά εμπόδια θα πρέπει να οδηγήσουν σε απλοποίηση όλων εκείνων των δυσλειτουργιών στο δημόσιο τομέα που παρεμποδίζουν την ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών στις τουριστικές επενδύσεις, ενώ οι φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και της Περιφέρειας θα πρέπει να παρέχουν ενεργότερη υποστήριξη και να συνεργάζονται με τους ιδιοκτήτες αυτών των μονάδων φιλοξενίας. Η εστίαση στο luxury branding του ξενοδοχειακού τουρισμού, χωρίς να αποτελεί «πανάκεια», θα μπορούσε να συμβάλει στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη, γι' αυτό καλό θα ήταν να υπάρχει η αντίστοιχη στήριξη τόσο σε τοπικό όσο και σε επίπεδο περιφέρειας.

Βιβλιογραφία

- Bernstein, L., 1999, Luxury and the hotel brand, The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 40 (1), 47-53.
- Büttner, M., Huber, F., Regier, S. and Vollhard, K., 2006, Phänomen Luxusmarke 1st ed., K. Bellmann et al., eds., Wiesbaden, Deutscher Universitäts-Verlag.
- ChaoYoung, Lee, S.S., Wu, Y.F., and Yang, Q. H., 2012, Developing experience-based luxury brand Equity in the luxury resorts hotel Industry, Global Journal of Business Research, 6(4), pp. 45-58.
- Curtis, E., 2001, Hotel: Interior Structures, Great Britain, Wiley-Academy.
- Danziger, P., 2005, Let them eat cake: Marketing luxury to the masses - as well as the classes, Chicago, IL, Dearborn Trade Publishing.
- Eizenberg, A., and Salvo, A., 2015, The Rise of Fringe Competitors In the Wake of an Emerging Middle Class: An Empirical Analysis, American Economy Journal, Applied Economics, 7(3), 85-122
- Hudders, L., and Pandelaere, M., 2009, Defining Luxury: Segmenting Luxury Consumers on the Basis of Their Perception of Luxury, In 8th International Conference of Research in Advertising, Klagenfurt.
- Kapferer, J.N., 1997, Managing luxury brands, Journal of Brand Management, 4 (4), 251-260.
- Kapferer, J.N., 2008, The New Strategic Brand Management, 4th ed., London, Kogan Page.
- Keller, K.L., 2009, Managing the Growth Tradeoff: Challenges and Opportunities in Luxury Branding, Journal of Brand Management, 16(4), pp.290-301.
- Kemp, S., 1998, Perceiving Luxury and Necessity, Journal of Economic Psychology, 19(5), pp.591-606.
- Klaus, H., 2012, The Concept of Luxury Brands, 2nd Edition, ISSN: 2193-1208.

- Mayzlin D., Dover Y., and Chevalier Y. 2014, Promotional Reviews: An Empirical Investigation of Online Review Manipulation, *American Economic Review*, 104(8), pp.2421–2455
- Matsuyama, K., 2002, The Rise of Consumption Societies, *Journal of Political Economy*, 110(5), pp.1035–1070.
- Michman, R., Mazze, E. 2006, *The affluent customer: Marketing and selling the luxury lifestyle*. Westport, CT, Praeger Publishers.
- Okonkwo, U., 2009, The luxury brand strategy challenge, *Journal of Brand Management*, 16, pp.287-289, doi: 10.1057/ bm.2008.53
- Schiereck, D., and Königs, A., 2006, Wealth Creation by M&A Activities in the Luxury Goods Industry, working paper, European Business School, Oestrich-Winkel.
- Τσακλάγκανος, Α., 2015, Εισαγωγή στην Οικονομική των Επιχειρήσεων, Αφοί Κυριακίδη.

Δικτυογραφία

- <http://luxurysociety.com/articles/2014/10/global-online-interest-in-luxury-hotels-rises-77> (Ημερομηνία ανάκτησης 16-1-2016).
- <http://www.statistics.gr/documents/20181/4c083a9d-d881-419b-94ba-9f7bece1d7af> (Ημερομηνία ανάκτησης 18-1-2016).

The contribution of luxury branding in hospitality tourism and in the regional development of Greece

Spyros Alexiou

Lecturer, TEI of Central Greece, Department of Management, Communication and Economics of Cultural and Hospitality Units, Amfissa, Greece

salexioy@mail.teiste.gr

Savvas Makridis

Adjunct Professor, TEI of Central Greece, Department of Management, Communication and Economics of Cultural and Hospitality Units, Amfissa, Greece

sabbas_makridis@yahoo.gr

Lambros Babalioutas

Assistant Professor, Department of Public Administration
Panteion University of Social and Political Studies, Athens, Greece

babalioutas.l@dsa.gr

Abstract

This paper examines the role that has the luxury branding in the hospitality tourism in Greece and whether it can contribute to the regional development of the country. In last years there has been an increased interest in creating luxury accommodation in order to meet the requirements of a particular group-tourism market with a large financial standing. For the better understanding of luxury branding in the tourist accommodation, a pilot study was carried out using electronic questionnaire and our sample is consisted by only boutique hotels. The survey's results show that there is a reduction of Greek visitors to the boutique hotels, while the term boutique is used many times in order only to have a higher cost in services. The majority of workers are locals in a boutique hotel. In addition there are many bureaucratic obstacles to creating a boutique hotel, while the local authorities are not so helpful. Finally, the boutique hotels contribute to a more qualitative tourist product.

Keywords: Hospitality tourism, Luxury branding, Regional development.

Η συμβολή του θρησκευτικού τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας: Η περίπτωση της Δυτικής Θεσσαλίας

Παναγιώτης Λαγλάλι

Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
panagiotis_lah@yahoo.gr

Δέσποινα Σδράλη

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
dsdrali@hua.gr

Κωνσταντίνος Δ. Αποστολόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
c.d.apostolopoulos@gmail.com

Περίληψη

Στην Ελλάδα, ο θρησκευτικός τουρισμός έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, αν και υπάρχουν ακόμα εξαιρετικές δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης, δεδομένης της ευνοϊκής γεωγραφικής θέσης της χώρας, του πολιτισμικού της πλούτου, των ήπιων κλιματολογικών συνθηκών, της ύπαρξης πλήθους μνημείων θρησκευτικού ενδιαφέροντος με ομαλή διασπορά, της γειννίας με ομόδοξες χώρες και της ήδη ανεπτυγμένης τουριστικής κίνησης.

Ο στόχος της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση των στάσεων, των απόψεων και των κινήτρων των θρησκευτικών τουριστών που επισκέπτονται την περιοχή της Δυτικής Θεσσαλίας (Καρδίτσας, Τρικάλων), με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με την αναπτυξιακή δυναμική του θρησκευτικού τουρισμού στην Ελλάδα και, κυρίως, στην περιφέρεια.

Για την πραγματοποίηση της έρευνας, κατασκευάστηκε ειδικό ερωτηματολόγιο 31 ερωτήσεων σχετικά με τους λόγους και τα κίνητρα επίσκεψης, τα χαρακτηριστικά του ταξιδιού και τις γενικότερες απόψεις περί θρησκευτικού τουρισμού, το οποίο συμπληρώθηκε από 263 τουρίστες στην περιοχή της Δυτικής Θεσσαλίας. Η αξιοποίηση της βάσης δεδομένων (263*31) έγινε με περιγραφική στατιστική ανάλυση και, επαγωγικά, με τον έλεγχο υποθέσεων χ^2 . Επιπλέον, η λογιστική παλινδρόμηση έδωσε την ολοκλήρωση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, η επίσκεψη των τουριστών της περιοχής στα θρησκευτικά της αξιοθέατα αποτελεί σημαντικό αλλά όχι τον κυριότερο λόγο επιλογής του τόπου ως τουριστικού προορισμού, καθώς συνήθη κίνητρα επίσκεψης περιλαμβάνουν δραστηριότητες αναψυχής και πολιτισμικού περιεχομένου. Επιπλέον, διαπιστώθηκε πως, σύμφωνα με τις απόψεις των επισκεπτών, οι υποδομές της περιοχής παρουσιάζουν ελλείψεις, όπως είναι το προβληματικό οδικό δίκτυο. Ένα βασικό εύρημα της έρευνας ήταν οι αρκετά αυξημένες δυνατότητες ανάπτυξης του θρησκευτικού τουρισμού στην περιοχή, δεδομένης και της θετικής ανταπόκρισης της τοπικής κοινωνίας.

Τα πολύ σημαντικά ευρήματα οδηγούν τους ερευνητές σε περαιτέρω μελέτη του θρησκευτικού τουρισμού στην ίδια περιοχή, με τη σύνταξη δύο νέων ερωτηματολογίων τόσο για τη ζήτηση, όσο και για την προσφορά του θρησκευτικού τουριστικού προϊόντος. Η κτηθείσα εμπειρία, η αναλυτικότερη προσέγγιση (λεπτομερέστερα ερωτηματολόγια με περισσότερες μεταβλητές για τους τουρίστες και τους παρόχους του τουριστικού προϊόντος, μεγαλύτερος αριθμός παρατηρήσεων), καθώς και το σημαντικό ενδιαφέρον της περιοχής (θρησκευτικά μνημεία Λίμνης Πλαστήρα, Μετέωρα, κ.ά.), ειδικά στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, αποτελούν τα βασικά στοιχεία για μία ολοκληρωμένη έρευνα περιφερειακής ανάπτυξης, μέσω του εναλλακτικού (θρησκευτικού) τουρισμού, τόσο για την Περιφέρεια της Θεσσαλίας, όσο και για κάθε άλλη περιφέρεια της χώρας, που διαθέτει ανάλογο πολιτισμικό υλικό.

Λέξεις-κλειδιά: Θρησκευτικός τουρισμός, Εναλλακτικός τουρισμός, Περιφερειακή ανάπτυξη, Δυτική Θεσσαλία, Οικονομική κρίση.

1. Εισαγωγή

Στην Ελλάδα, ο θρησκευτικός τουρισμός παρουσιάζει εξαιρετικές δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης, δεδομένης της ευνοϊκής γεωγραφικής θέσης της χώρας, του πολιτισμικού της πλούτου, των κλιματολογικών συνθηκών, της ύπαρξης πλήθους μνημείων θρησκευτικού ενδιαφέροντος με ομαλή διασπορά, της γειννίας

με ομόδοξες χώρες και της ήδη ανεπτυγμένης τουριστικής κίνησης. Μάλιστα, στο τρέχον υφειακό περιβάλλον της συνεχιζόμενης οικονομικής κρίσης, η εστίαση της πολιτικής σε αυτόν τον εναλλακτικό τύπο τουρισμού μπορεί να αποδειχθεί ως μία διέξοδος για την τόνωση της οικονομίας, την αναβάθμιση της περιφέρειας και την προσέλκυση αυξημένου αριθμού τουριστών. Η περιοχή της Δυτικής Θεσσαλίας, όπου διεξήχθη η παρούσα έρευνα, αποτελεί μία περιοχή με αρκετές ιδιαιτερότητες, καθώς από τη μία πλευρά συγκεντρώνει πολλά χαρακτηριστικά οικονομικής υπανάπτυξης, ενώ από την άλλη διαθέτει ένα ευρύ φάσμα πολιτισμικών, θρησκευτικών, φυσικών και ανθρώπινων πόρων, οι οποίοι μπορούν να αποτελέσουν τον αναπτυξιακό μοχλό για την ενίσχυσή της. Ο στόχος της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση των στάσεων, των απόψεων και των κινήτρων των θρησκευτικών τουριστών που επισκέπτονται την περιοχή της Δυτικής Θεσσαλίας (Μετέωρα, μοναστήρια Λίμνης Πλαστήρα, κ.ά.), με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με την αναπτυξιακή δυναμική του θρησκευτικού τουρισμού στην περιφέρεια.

2. Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Τα ταξίδια που πραγματοποιούνται λόγω θρησκευτικών κινήτρων σε ιερούς τόπους, αποτελούν ίσως το παλαιότερο και πιο διαδεδομένο είδος ταξιδιού στην ανθρώπινη ιστορία (Jackowski and Smith, 1992). Ωστόσο, σήμερα, υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός ταξιδιωτών που επισκέπτονται χώρους θρησκευτικού ενδιαφέροντος χωρίς να έχουν απαραίτητα την ίδια θρησκευτική πίστη ή χωρίς να διατηρούν θρησκευτικά κίνητρα επίσκεψης (Rinschede, 1992· Nolan and Nolan, 1992· Olsen and Timothy, 2006). Η εξασθένηση της ιερής φύσης του σύγχρονου προσκυνήματος πλαισιώνει τον θρησκευτικό τουρισμό σήμερα, ως ένα φαινόμενο με ποικίλες κοινωνικοοικονομικές και αναπτυξιακές διαστάσεις (Shinde, 2007). Πράγματι, έχει καταδειχθεί πως υπάρχουν σημαντικά οικονομικά οφέλη από την ανάπτυξη του τουρισμού στους τόπους θρησκευτικού ενδιαφέροντος (Bieger, 2004), ενώ σε πολλές περιπτώσεις αυτός θεωρείται ως ένας τρόπος διαφοροποίησης ή ακόμα και διάσωσης μιας αδύναμης ή υφειακής τοπικής οικονομίας (Smith, 2004). Στην Ελλάδα, τα ταξίδια θρησκευτικού ενδιαφέροντος που πλαισιώνουν τον θρησκευτικό τουρισμό σήμερα παρακινούνται, ομοίως με το σύγχρονο δυτικό πρότυπο, και από πολιτιστικά και δευτερεύουσας φύσης κίνητρα, αν και κατά τα προηγούμενα χρόνια βασίστηκαν, σε μεγάλο βαθμό, στην προσκυνηματική μορφή τους (Λύτρας, 2001). Ο θρησκευτικός τουρισμός μπορεί να αποτελέσει σημαντικό κομμάτι της ελληνικής τουριστικής κίνησης και παράγοντα προστασίας της τοπικής κουλτούρας και του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, ενισχύοντας την περιφερειακή ανάπτυξη και προσφέροντας μία διέξοδο από την τρέχουσα υφειακή κατάσταση, λαμβάνοντας υπόψη την ισόρροπη ανάπτυξη των θρησκευτικών μνημείων σε όλη την περιφέρεια (Πολύζος, 2010) και την πολυπολιτισμικότητα του ελληνικού χώρου (Λαγός και Χριστογιάννη, 2007). Η στοχοθετημένη προώθηση του θρησκευτικού τουρισμού οφείλει να βασιστεί στο στοιχείο της διαχρονικότητας και με σωστό προγραμματισμό να οδηγήσει στη βέλτιστη αξιοποίηση του οφέλους του (Μοίρα, 2009), χωρίς να απευθύνεται αποκλειστικά σε ομόδοξους ή θεοφοβούμενους εν δυνάμει επισκέπτες (Σφακιανάκης, 2000). Βέβαια, για τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη ολοκληρωμένων και συγκεκριμένων πολιτικών προώθησης του θρησκευτικού τουρισμού υπάρχει ανάγκη διερεύνησης του προφίλ του θρησκευτικού τουρίστα, καθώς και των κινήτρων που τον παρακινούν. Στην Ελλάδα, οι Aslan and Andriotis (2009) διερεύνησαν ένα δείγμα 97 επισκεπτών στο νησί της Τήνου, κατανέμοντας τους τουρίστες σε τρεις κατηγορίες, τους πολιτιστικούς, τους θρησκευτικούς και σε αυτούς που φτάνουν στο νησί για αναψυχή. Στη διεθνή βιβλιογραφία, ο Richards (2007), σε μία επισκόπηση των σχετικών ερευνών, αναφέρει πως η παρακίνηση του θρησκευτικού τουρισμού βασίζεται σε αποκλειστικά θρησκευτικά κίνητρα μόνο στο 50% των περιπτώσεων, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις τα θρησκευτικά κίνητρα αναμειγνύονται με τα πολιτιστικά, ενώ ο Wright (2007) συνοψίζει τα κίνητρα του θρησκευτικού τουρισμού σε πνευματικά, εκπαιδευτικά/πολιτισμικά, σωματικά και συναισθηματικά. Ο Rotherham (2007) αναφέρει πως ο σύγχρονος θρησκευτικός τουρίστας επισκέπτεται έναν προορισμό θρησκευτικού ενδιαφέροντος παρακινούμενος από πολιτιστικά κίνητρα που σχετίζονται με τη θρησκεία, ενώ, σύμφωνα με τον Weidenfeld (2005), τα ταξίδια θρησκευτικού περιεχομένου έχουν ως βασικό κίνητρο την αναζήτηση μιας αυθεντικής εμπειρίας, η οποία ικανοποιεί διάφορες θρησκευτικές, εκπαιδευτικές και πνευματικές ανάγκες, συμπεριλαμβάνοντας τα πολιτιστικά κίνητρα. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουν και οι Belhassen *et al* (2008), οι οποίοι τεκμηριώνουν πως η αυθεντικότητα της ταξιδιωτικής εμπειρίας είναι αυτή που παρακινεί τους σύγχρονους κοσμικούς προσκυνητές, αποδεικνύοντας όμως ότι οι προσκυνητές των Αγίων Τόπων βιώνουν μία βαθιά προσωπική και συναισθηματική εμπειρία.

3. Μεθοδολογία

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η διερεύνηση του ζητήματος του θρησκευτικού τουρισμού στη Δυτική Θεσσαλία, μέσω της εφαρμογής και στατιστικής επεξεργασίας ερωτηματολογίου που δόθηκε και συμπληρώθηκε από επισκέπτες θρησκευτικών μνημείων της περιοχής. Στόχοι της έρευνας ήταν να

διερευνηθούν οι λόγοι για τους οποίους η Δυτική Θεσσαλία επιλέγεται ως τουριστικός προορισμός, να διαπιστωθούν τα κίνητρα της επίσκεψης των τουριστών στην περιοχή, να σκιαγραφηθεί ο βαθμός ικανοποίησής τους από τις τουριστικές παροχές της περιοχής, αλλά και ο βαθμός ικανοποίησης των προσδοκιών τους αναφορικά με τα θρησκευτικά τους κίνητρα, να διερευνηθούν οι απόψεις τους σχετικά με το θρησκευτικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η περιοχή από τουριστικής άποψης, καθώς και το δημογραφικό τους προφίλ, και να ελεγχθεί σε ποιο βαθμό θεωρούν ότι υπάρχουν προοπτικές ανάπτυξης της περιοχής με έμφαση στον θρησκευτικό τουρισμό. Η συλλογή των δεδομένων διεξήχθη με τη συμπλήρωση ειδικά διαμορφωμένου ερωτηματολογίου κλειστού τύπου, το οποίο αποτελείται από 2 ενότητες, εκ των οποίων η πρώτη περιελάμβανε 26 ερωτήσεις σχετικά με τον θρησκευτικό τουρισμό στη Δυτική Θεσσαλία μέσα από προσωπικές εμπειρίες και η δεύτερη 5 ερωτήσεις δημογραφικών χαρακτηριστικών. Το ερωτηματολόγιο μοιράστηκε με τη φυσική παρουσία του πρώτου ερευνητή σε 263 τουρίστες στην περιφερειακή ενότητα της Δυτικής Θεσσαλίας και συγκεκριμένα σε μνημεία και τόπους θρησκευτικού ενδιαφέροντος, και η μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν αυτή της απλής τυχαίας δειγματοληψίας. Οι απαντήσεις του δείγματος εξήχθησαν, καταχωρήθηκαν και επεξεργάστηκαν στατιστικά στο στατιστικό πακέτο SPSS 17.0. Επιπλέον, διεξήχθησαν έλεγχοι υποθέσεων με τη χρήση της στατιστικής χ^2 , για τη διερεύνηση της ύπαρξης ή όχι στατιστικά σημαντικών διαφορών στις απαντήσεις που ελήφθησαν από διαφορετικές κατηγορίες τουριστών, με βάση τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά. Τέλος, εφαρμόστηκε η μέθοδος της λογιστικής παλινδρόμησης, ώστε να διαπιστωθεί ο βαθμός της επιρροής που ασκεί μια σειρά μεταβλητών στην πιθανότητα να έχουν ξαναεπισκεφθεί οι ερωτηθέντες την περιοχή.

4. Αποτελέσματα

4.1. Δημογραφικά στοιχεία

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, το 59,8% του δείγματος αποτελείται από γυναίκες και το υπόλοιπο 40,2% από άνδρες, με μέσο όρο ηλικίας τα 50,7 έτη, με τον νεότερο ερωτηθέντα να είναι 26 ετών και τον γηραιότερο να είναι 77 ετών. Παράλληλα, το μορφωτικό επίπεδο του δείγματος βρέθηκε γενικά χαμηλό, καθώς το 77% των ερωτηθέντων ήταν απόφοιτοι πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το 18,9% απόφοιτοι ΑΕΙ ή ΤΕΙ και το 1,2% και 1,9% απόφοιτοι ΙΕΚ και κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου, αντίστοιχα. Εν συνεχεία, παρατηρήθηκε πως το 31,3% των επισκεπτών του δείγματος προερχόταν από την περιφέρεια της Θεσσαλίας, το 62,9% από την υπόλοιπη Ελλάδα και το 5,8% από χώρες του εξωτερικού. Όσον αφορά το οικονομικό προφίλ των ερωτηθέντων, το 56,1% δήλωσε ότι το μηνιαίο ατομικό του εισόδημα κυμαίνεται από 600 έως 1199 ευρώ, το 17,9% δήλωσε ότι κυμαίνεται από 1200 έως 1799 ευρώ, το 15,3% ανέφερε ότι δεν ξεπερνά τα 599 ευρώ και το 10,7% ότι είναι άνω των 1799 ευρώ.

Πίνακας 1: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

		N	%
Φύλο	Άντρας	104	40,2
	Γυναίκα	155	59,8
Μορφωτικό επίπεδο	Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	48	18,5
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	154	59,5
	ΙΕΚ	3	1,2
	ΑΕΙ/ΤΕΙ	49	18,9
	Μεταπτυχιακό / Διδακτορικό	5	1,9
Τόπος προέλευσης	Περιφέρεια Θεσσαλίας	81	31,3
	Υπόλοιπη Ελλάδα και εξωτερικό	178	68,7
Μηνιαίο ατομικό εισόδημα	Χαμηλό (0-1199 ευρώ)	187	71,4
	Υψηλό (άνω των 1200 ευρώ)	75	28,6

4.2. Προφίλ επισκεπτών

Το 67,7% των ερωτηθέντων επισκέφθηκε για πρώτη φορά τη Δυτική Θεσσαλία, με το 65,5% να έχει εικόνα των θρησκευτικών μνημείων της περιοχής πριν επιλέξει τον συγκεκριμένο προορισμό. Όσον αφορά τους ερωτηθέντες που δεν είχαν ξαναεπισκεφθεί την περιοχή, ο κυριότερος λόγος που συνέβη αυτό ήταν η μη γνώση άλλων τουριστικών δραστηριοτήτων πλην αυτών του θρησκευτικού ενδιαφέροντος (40,4%), ενώ το 8,4% προέβαλε οικονομικούς λόγους και το 5,1% λόγους υγείας. Από το υπόλοιπο 34,8%, που δεν είχε επισκεφθεί μέχρι τώρα την περιοχή για άλλους λόγους, οι σημαντικότεροι ήταν πως δεν έτυχε, ενώ αρκετοί από τους ταξιδιώτες ανέφεραν πως δεν ταξιδεύουν συχνά και πως δεν έχουν παρέα για να πραγματοποιήσουν το ταξίδι τους. Επίσης, το 55,1% των ερωτηθέντων αυτοπροσδιορίστηκαν ως τουρίστες, το 24% ως θρησκευτικοί τουρίστες και το 20,9% ως προσκυνητές. Παρατηρήθηκε ακόμη πως το 46,9% του

δείγματος είχε ταξιδέψει στην περιοχή με «γκρουπ» και το 44,3% οικογενειακώς ή με φίλους, ενώ οι περισσότεροι εκ των επισκεπτών της περιοχής ταξίδεψαν σ' αυτήν με ταξιδιωτικό πρακτορείο (46%), το 28,1% με το αυτοκίνητό τους και το 25,9% με μέσο μαζικής μεταφοράς (ΚΤΕΛ ή τρένο).

Όσον αφορά τα κίνητρα της επίσκεψης των ερωτηθέντων στην περιοχή, από την ιεράρχησή τους παρατηρήθηκε ότι κατά κύριο λόγο ήταν κίνητρα αναψυχής, κατά δεύτερο λόγο θρησκευτικά/πνευματικά κίνητρα, ακολούθησαν τα πολιτιστικά κίνητρα, ενώ στην τελευταία θέση παρουσιάζονται τα κοινωνικά/επικοινωνιακά κίνητρα. Ωστόσο, παρατηρήθηκε ότι για το 50,8% των ερωτηθέντων η επίσκεψη στην περιοχή ικανοποίησε κατά κύριο λόγο το θρησκευτικό του συναίσθημα, για το 24,8% το ενδιαφέρον για τη φύση, για το 17,9% τα πολιτιστικά κίνητρα και για το 6,5% τη γενικότερη ανάγκη αναψυχής. Στην ερώτηση «Για ποιο λόγο επισκεφθήκατε την περιοχή τη συγκεκριμένη περίοδο;», καταγράφηκε ότι οι περισσότεροι επισκέπτες επέλεξαν τη συγκεκριμένη περίοδο λόγω της ύπαρξης συγκεκριμένων θρησκευτικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων (74,1%, αθροιστικά). Όσον αφορά τις δραστηριότητες που συνδύασαν οι ερωτηθέντες με την επίσκεψή τους στην περιοχή της Δυτικής Θεσσαλίας, καταγράφηκε ότι το 73% εστίασε στην επίσκεψη αρχαιολογικών και ιστορικών χώρων και μουσείων, το 68% σε φυσιολατρικές περιηγήσεις, το 62% στην παρακολούθηση πολιτιστικών εκδηλώσεων, οι 4 στους 10 στην εξερεύνηση και την παρατήρηση της χλωρίδας και της πανίδας της περιοχής, ενώ ένας πληθυσμός κάτω του 10% του δείγματος συνδύασε την επίσκεψή του στην περιοχή με δραστηριότητες περιπέτειας, σπορ και συμμετοχή σε αγροτικές ασχολίες. Παράλληλα, παρατηρήθηκε ότι κατά μέσο όρο οι επισκέπτες διέμειναν στην περιοχή για $3,8 \pm 1,2$ διανυκτερεύσεις, με ένα εύρος από μία έως 6 διανυκτερεύσεις. Όσον αφορά τη διαμονή των ερωτηθέντων στην περιοχή, το μεγαλύτερο μέρος αυτών (75,3%) προτίμησε να διαμείνει σε ξενοδοχείο, το 13,3% σε σπίτι φιλικού/συγγενικού προσώπου και το 11,4% σε ενοικιαζόμενο δωμάτιο ή διαμέρισμα. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως η κυριότερη πηγή πληροφόρησης των ερωτηθέντων για την περιοχή ήταν οι τουριστικοί οδηγοί, καθώς και πως το κόστος του ταξιδιού τους ανήλθε σε 250 έως 499 ευρώ για το 54,8% των ερωτηθέντων, σε λιγότερα από 249 ευρώ για το 23,2%, σε 500 έως 749 ευρώ για το 16,6% και σε 750 έως 999 ευρώ για το 5,4% των ερωτηθέντων.

4.3. Αντιλήψεις επισκεπτών

Η πλειονότητα των επισκεπτών (84,0%) ανέφερε πως οι αρχικές προσδοκίες τους σχετικά με τα θρησκευτικά κίνητρα επίσκεψης ικανοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό. Αναφορικά με τις δυνατότητες ανάπτυξης του θρησκευτικού τουρισμού στη Δυτική Θεσσαλία, παρατηρείται ότι το 36,4% των ερωτηθέντων θεώρησε ότι αυτές ήταν πάρα πολύ μεγάλες, το 38% ότι ήταν πολύ μεγάλες και το 25,6% τις θεώρησε λίγο έως αρκετά μεγάλες. Όσον αφορά τον βαθμό που θεώρησαν οι ερωτηθέντες ότι λαμβάνει χώρα η ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού στην περιοχή, παρατηρείται ότι οι γνώμες τους ήταν μοιρασμένες. Στην ανάλογη ερώτηση «Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι λαμβάνει χώρα τέτοιου είδους ανάπτυξη;» το 19,3% απάντησε «Πάρα πολύ», παραπλήσιο ποσοστό έλαβε η απάντηση «Πολύ» (20,4%), το 15,1% απάντησε «Αρκετά», το 29% «Λίγο» και το 16,2% «Καθόλου». Αξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι το 94,2% θεωρεί πως η τοπική κοινωνία είναι γενικά θετική στην ανάπτυξη της περιοχής με έμφαση στον θρησκευτικό τουρισμό. Ωστόσο, το 11,6% αξιολόγησε τις τουριστικές υποδομές και προσφερόμενες υπηρεσίες ανεπαρκείς, το 17,8% με ελλείψεις, το 17,4% μέτριες και το 33,7% απλά καλές. Όταν, τέλος, ρωτήθηκαν οι συμμετέχοντες στην έρευνα να αξιολογήσουν ποιες ενέργειες θα βοηθούσαν στην ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού στη Δυτική Θεσσαλία, αυτοί επέλεξαν σε ποσοστά άνω του 85% βελτιωτικές ενέργειες, τόσο σε ζητήματα πολιτιστικού, όσο και σε ζητήματα φυσιολατρικού και θρησκευτικού ενδιαφέροντος, όπως είναι η αναπαλαίωση των μνημείων θρησκευτικού ενδιαφέροντος, η προβολή των αρχαιολογικών χώρων, η δημιουργία μουσείων και η προβολή των θρησκευτικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων.

4.4. Έλεγχοι συσχέτισεων

Σύμφωνα με τα ευρήματα των ελέγχων συσχέτισεων που διενεργήθηκαν με τη χρήση του στατιστικού ελέγχου χ^2 , το φύλο δεν επηρεάζει το επίπεδο ικανοποίησης των τουριστών, ωστόσο στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις εντοπίστηκαν στις δραστηριότητες (p -value=0,009), με τους άνδρες να παρουσιάζονται περισσότερο γοητευμένοι από τα μοναστήρια και τις γυναίκες από τις φυσιολατρικές διαδρομές. Στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις βρέθηκαν και αναφορικά με το οικονομικό προφίλ των επισκεπτών, καθώς αποδείχθηκε πως τα άτομα που είχαν ξαναεπισκεφθεί την περιοχή ήταν χαμηλού και μεσαίου οικονομικού επιπέδου (p -value=0,000). Επιπρόσθετα, διαπιστώθηκε πως οι απόφοιτοι ΑΕΙ και ΤΕΙ θεωρούν, σε μεγαλύτερο βαθμό από τους επισκέπτες χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου, πως η περιοχή παρουσιάζει σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης του θρησκευτικού τουρισμού (p -value=0,000). Τέλος, τεκμηριώθηκε πως οι τουρίστες που προέβλεπαν την επίσκεψη στα Μετέωρα ως βασικό λόγο προσέλευσής τους στην περιοχή τείνουν να έχουν ισχυρότερα θρησκευτικά κίνητρα (p -value=0,000).

4.5. Ευρήματα λογιστικής παλινδρόμησης

Στην εφαρμοζόμενη λογιστική παλινδρόμηση τέθηκαν ως εξαρτημένη μεταβλητή η ερώτηση «Έχετε ξαναεπισκεφθεί τη Δυτική Θεσσαλία;» (1=ναι, 0=όχι) και ως ανεξάρτητες μεταβλητές προσδιορίστηκαν το μηνιαίο ατομικό εισόδημα των τουριστών, ο τόπος προέλευσής τους, ο βαθμός στον οποίο έχουν ικανοποιηθεί οι αρχικές προσδοκίες τους αναφορικά με τα συμπληρωματικά κίνητρα επίσκεψης, ο λόγος επίσκεψης στην περιοχή και το πώς περιγράφουν τον εαυτό τους σε σχέση με αυτήν την ταξιδιωτική εμπειρία. Σύμφωνα με τα ευρήματα, ως στατιστικά σημαντικές μεταβλητές προσδιορίστηκαν το μηνιαίο ατομικό εισόδημα και η ικανοποίηση από τα συμπληρωματικά κίνητρα επίσκεψης, αποδεικνύοντας πως οι επισκέπτες χαμηλότερου εισοδήματος και εκείνοι που είναι πιο ικανοποιημένοι από τα συμπληρωματικά κίνητρα της επίσκεψής τους είναι περισσότερο πιθανό να έχουν ξαναεπισκεφθεί την περιοχή.

Πίνακας 2: Αποτελέσματα λογιστικής παλινδρόμησης

Μεταβλητές	B	Wald	Sig.
Μηνιαίο ατομικό εισόδημα (1=υψηλό, 0=χαμηλό)	-1,056	7,724	0,000**
Τόπος προέλευσης (1=υπόλοιπη Ελλάδα ή εξωτερικό, 0=περιφέρεια Θεσσαλίας)	-22,146	1,752	0,596
Σε ποιο βαθμό έχουν ικανοποιηθεί οι αρχικές σας προσδοκίες αναφορικά με τα συμπληρωματικά κίνητρα της επίσκεψης; (1=αρκετά έως πάρα πολύ, 0=καθόλου έως λίγο)	9,131	9,896	0,045*
Η επίσκεψή σας στα Μετέωρα ήταν... (1=συμπληρωματικός λόγος επίσκεψης, 0=βασικός λόγος επίσκεψης)	-0,203	1,112	0,856
Πώς θα περιγράφατε τον εαυτό σας σε σχέση με αυτήν την ταξιδιωτική εμπειρία; (1=θρησκευτικός τουρίστας/προσκυνητής, 0=τουρίστας)	-0,355	5,124	0,265
	<i>-2 Log likelihood</i>	156,761	
	<i>Cox & Snell R Square</i>	0,198	
	<i>Nagelkerke R Square</i>	0,451	

** p<0.01, * p<0.05

5. Συμπεράσματα

Στην Ελλάδα, ο θρησκευτικός τουρισμός έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, αν και υπάρχουν ακόμα εξαιρετικές δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης. Ωστόσο, ο σχεδιασμός και η εφαρμογή πολιτικών προώθησης του θρησκευτικού τουρισμού θα πρέπει να βασίζεται σε στοχοθετημένες ενέργειες που λαμβάνουν υπόψη τις τρέχουσες τάσεις των επισκεπτών που διατηρούν θρησκευτικού ενδιαφέροντος κίνητρα, καθώς και τις δυνατότητες διεύρυνσης αυτού του πληθυσμού, έτσι ώστε να καθίσταται εφικτή η προσέλκυση τουριστών διαφορετικού δημογραφικού, θρησκευτικού και κοινωνικοοικονομικού υπόβαθρου. Σύμφωνα με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, το κυρίαρχο προφίλ του θρησκευτικού τουρίστα στη χώρα μας αφορά σε ευσεβείς περιηγητές και προσκυνητές, αλλά και σε τουρίστες με βαθύτερα πολιτιστικά ενδιαφέροντα και κίνητρα, οι οποίοι επιδιώκουν να συνδυάσουν την επίσκεψή τους σε μνημεία θρησκευτικού ενδιαφέροντος με την προσωπική τους επαφή, την πνευματικότητα της θρησκείας τους και τις πολιτιστικές της εκφάνσεις. Στη μελέτη κατέστη σαφές πως η επίσκεψη των τουριστών της περιοχής στα θρησκευτικά της αξιοθέατα αποτελεί σημαντικό, αλλά όχι τον κυριότερο, λόγο επιλογής του τόπου ως τουριστικού προορισμού, καθώς οι φυσιολατρικές περιηγήσεις, η παρακολούθηση πολιτιστικών εκδηλώσεων και η εξερεύνηση της περιοχής είναι επίσης σημαντικά. Η δυνατότητα περαιτέρω ανάπτυξης του θρησκευτικού τουρισμού στην περιοχή, παρόλο το σχετικά χαμηλό οικονομικό προφίλ των επισκεπτών, έγκειται στην ύπαρξη ισχυρών συμπληρωματικών κινήτρων εκτός των θρησκευτικών, γεγονός που υποδηλώνει πως ο συνδυασμός του θρησκευτικού πλούτου με την αναβάθμιση των τουριστικών δραστηριοτήτων πολιτιστικού ενδιαφέροντος μπορεί να διευρύνει την τουριστική βάση και να αποτελέσει κίνητρο προσέλκυσης τουριστών αναβαθμισμένου κοινωνικοοικονομικού υποβάθρου. Επιπρόσθετα, μπορεί να υποστηριχθεί πως η ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού θα πρέπει να ενσωματωθεί σε μία ευρύτερη πολιτική βελτίωσης της ποιότητας του παρεχόμενου θρησκευτικού προϊόντος, όπως αποδείχθηκε και από τις αντιλήψεις των συμμετεχόντων στην έρευνα, αναφορικά με τις ελλείψεις στις υποδομές και στις παρεχόμενες υπηρεσίες της περιοχής, και με την ανάδειξη του πολιτισμικού και αρχαιολογικού πλούτου, ο

οποίος λειτουργεί συμπληρωματικά ως κίνητρο ενίσχυσης των θρησκευτικών τουριστικών ροών. Συνολικά και δεδομένης της θετικής ανταπόκρισης της τοπικής κοινωνίας στον θρησκευτικό τουρισμό, αυτός μπορεί να αποτελέσει μοχλό ανάπτυξης της περιφέρειας, ιδιαίτερα στην τρέχουσα οικονομική συγκυρία. Μέσα στο πλαίσιο της έντονης και κλιμακούμενης προσπάθειας της χώρας να εξέλθει από την κρίση, η ελληνική τουριστική βιομηχανία οφείλει να αναπροσαρμόσει το προσφερόμενο προϊόν και να επαναποθετήσει τις τουριστικές υπηρεσίες σε νέες εναλλακτικές μορφές ανάπτυξης, ώστε να μπορέσει να αναπτυχθεί βιώσιμα και με μακροπρόθεσμο προσανατολισμό.

Βιβλιογραφία

- Aslan, D., and Andriotis, K., 2009, Clustering Visitors to a Religious Island – The case of Tinos, Paper presented in the International Conference on Tourism Development and Management (ICTDM) Tourism on a Changing World: Prospects and Challenges, September 11-15, Kos, Greece.
- Belhassen, Y., Caton, K., and Stewart, W.P., 2008, The search for authenticity in the pilgrim experience, *Annals of Tourism Research*, 35(3), 668-689.
- Bremer, T.S., 2004, *Blessed with Tourists: The Borderlands of Religion and Tourism in San Antonio Chapel Hill and London, UK*, The University of North Carolina Press.
- Jackowski, A., and Smith, V., 1992, Polish Pilgrim –Tourists, *Annals of Tourism Research*, 19, 92-106.
- Nolan, M.L., and Nolan, S., 1992, Religious Sites as Tourism Attractions in Europe, *Annals of Tourism Research*, 19, 68-78.
- Olsen, D.H., and Timothy, D.J., 2006, Tourism and Religious Journeys, In D.J. Timothy and D.H. Olsen (Eds.), *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, pp. 1-22, New York, Routledge.
- Richards, G., 2007, *Cultural Tourism. Global and Local Perspectives*, New York, Binghamton, The Haworth Hospitality Press.
- Rotherham, I.D., 2007, Sustaining Tourism Infrastructures for Religious Tourists and Pilgrims within the UK, In R. Raj and N.D. Morpeth (Eds.), *Religion Tourism and Pilgrimage Management: An International Perspective*, pp. 64-77, Oxforshire, CAB International.
- Shinde, K., 2007, Case Study 6: Visiting Sacred Sites in India: Religious Tourism or Pilgrimage, In R. Raj and N.D. Morpeth (Eds.), *Religious Tourism and Pilgrimage Management: International Perspective*, pp. 184-197, Cambridge, USA, CAB International.
- Rinschede, G., 1992, Forms of Religious Tourism, *Annals of Tourism Research*, 19, 51-67.
- Smith, R., 2004, *Enjoying the Humberhead Levels*, UK, Tiverton.
- Weidenfeld, A., 2005, Religious Needs in the Hospitality Industry, *Tourism and Hospitality Research*, 6, 143-159.
- Wright, K., 2007, Religious tourism, a new era, a dynamic industry. *Leisure Group Travel Special Edition*, November, 8-16.
- Λαγός, Δ., και Χριστογιάννη, Π., 2007, Η ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού στην Ελλάδα, Τμηματικός τόμος «Μ. Νεγρεπόντη – Δεληγιάννη», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Λύτρας, Π., 2001, *Θρησκευτικός Τουρισμός - Μια Κοινωνικο-ψυχολογική Προσέγγιση*, Αθήνα, INTERBOOKS.
- Μοίρα, Π., 2009, *Θρησκευτικός Τουρισμός*, Αθήνα, INTERBOOKS.
- Πολύζος, Σ., 2010, Θρησκευτικός Τουρισμός στην Ελλάδα: Χωρική Ανάλυση και Συμβολή στην Ανάπτυξη Μειονεκτικών Περιοχών, *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, 16, 203-222.
- Σφακιανάκης, Μ., 2000, *Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*, Αθήνα, Έλλην.

**The contribution of religious tourism in regional development of the country:
The case of Western Thessaly**

Panagiotis Lahlali

PhD Candidate, Department of Home Economics and Ecology, School of Environment, Geography and Applied Economics, Harokopio University
panagiotis_lah@yahoo.gr

Despina Sdrali

Assistant Professor, Department of Home Economics and Ecology, School of Environment, Geography and Applied Economics, Harokopio University
dsdrali@hua.gr

Konstantinos D. Apostolopoulos

Emeritus Professor, School of Environment, Geography and Applied Economics, Harokopio University
c.d.apostolopoulos@gmail.com

Abstract

In Greece, religious tourism has been greatly developed in recent years, although there are still great potential for further development, given the country's favorable geographical position, its cultural wealth, the mild weather conditions, the existence of numerous monuments of religious interest with smooth dispersion, its proximity to countries of the same dogma and the already developed tourism flows.

The objective of this research was to investigate the attitudes, opinions and motivations of religious tourists visiting the region of Western Thessaly (Karditsa, Trikala), in order to draw conclusions regarding the growth potential of religious tourism in Greece and mainly in its regions.

To carry out the research, a specialized questionnaire of 31 questions was constructed regarding the reasons and motivations for visiting, the characteristics of the trip and the general views on religious tourism, which was completed by 263 tourists in Western Thessaly. The use of this database (263*31) was carried out by descriptive statistical analysis, χ^2 hypothesis testing and logistic regression analysis.

According to the results, the visit of tourists in the area of religious sites is an important reason for choosing the place as a tourist destination, but not the main one, as the usual visiting motives include leisure and cultural activities. Furthermore, it was found that the infrastructure of the region display some inadequacies, such as the insufficient road network. A key finding of the survey was the significant potential of religious tourism development in the region, given the positive response of the local community.

Findings lead researchers to further study religious tourism in the same area by constructing two new questionnaires regarding both the demand and the supply of the religious tourism product. The acquired experience, the analytical approach (more detailed questionnaires with more variables for tourists and providers of the tourism product, greater number of observations), as well as the considerable interest of the region (religious monuments of Plastiras Lake, Meteora, etc.), especially during the economic crisis period, are the key elements for an integrated regional development research through alternative (religious) tourism, both for the region of Thessaly, and for every other region of the country, which has a similar cultural background.

Keywords: Religious tourism, Alternative tourism, Regional development, Western Thessaly, Economic crisis.

Χιονοδρομικά κέντρα Ελλάδας: Για ποιο μέλλον;

Νικόλαος Μπλάνας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, ΤΕΙ Θεσσαλίας
nikosblanas@teilar.gr

Γεώργιος Ασπρίδης

Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, ΤΕΙ Θεσσαλίας
aspridis@teilar.gr

Περίληψη

Ο χειμερινός τουρισμός (*winter tourism*) περιλαμβάνει ένα πλήθος τουριστικών δραστηριοτήτων, με σημαντικότερη αυτή της χιονοδρομίας. Η διεξαγωγή των αθλημάτων χιονιού απαιτεί την ύπαρξη κατάλληλης υποδομής (*χιονοδρομικά κέντρα*).

Η πλειονότητα των χιονοδρομικών κέντρων της χώρας αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα υποδομής που σχετίζονται με το μηχανολογικό εξοπλισμό, τις οδικές συνδέσεις, το διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό, την αύξηση του ανταγωνισμού, τη διαφοροποίηση των καταναλωτικών απαιτήσεων, τη βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών, την προώθηση και τέλος την προβολή τους. Επίσης, οι κλιματικές ιδιαιτερότητες της χώρας μας και γενικότερα η κλιματική αλλαγή δημιουργούν ερωτηματικά για τη διάρκεια χιονοκάλυψης των χιονοδρομικών κέντρων.

Η εργασία μελετά τη χιονοκάλυψη των χιονοδρομικών κέντρων και τις ημέρες λειτουργίας αυτών για μια περίοδο 12 ετών, ξεκινώντας από το 2003-2004 μέχρι και το 2013-2014. Η μελέτη παρουσιάζει το θεσμικό πλαίσιο, τις βέλτιστες πρακτικές ανά τον κόσμο, οδηγεί σε διαπιστώσεις για το χειμερινό τουρισμό, εντοπίζει τα αίτια του προβλήματος και διατυπώνει προτάσεις πολιτικής. Τέλος, παρουσιάζεται έρευνα σχετικά με τη λειτουργία των ελληνικών χιονοδρομικών κέντρων.

Τα συμπεράσματα – προτάσεις της μελέτης θα εισφέρουν στο σχεδιασμό μιας Εθνικής πολιτικής για την ανάπτυξη των χιονοδρομικών κέντρων αλλά και γενικότερα του χειμερινού τουρισμού, ώστε οι μελλοντικές επενδύσεις να μπορούν να είναι οικονομικά βιώσιμες και να συμβάλλουν ώστε η Ελλάδα να έχει τουρισμό όλο το χρόνο.

Λέξεις-κλειδιά: Πολιτική βουνού, Χειμερινός τουρισμός, Χιονοδρομικά κέντρα, Χιονοκάλυψη, Εναλλακτικός τουρισμός.

1. Εισαγωγή

Στη χώρα μας δεν υπάρχει ακόμα, αυτό που ονομάζουμε «πολιτική βουνού», δηλαδή μια πολιτική για την ανάπτυξη των ορεινών όγκων. Στην Ελλάδα η δημιουργία των χιονοδρομικών κέντρων (στο εξής ΧΚ) χωρίζεται σε 2 μεγάλες χρονικές περιόδους. Την προ ένταξης της χώρας στην ΕΕ και τη μετά.

Στην πρώτη περίοδο η δημιουργία ΧΚ είναι αποτέλεσμα τοπικών προσπαθειών με πρόσβαση στην πολιτική εξουσία χωρίς κάποιο εθνικό σχεδιασμό. Αρκετά από τα ΧΚ χωροθετούνται σε μέρη με πολύ μεγάλη δυσκολία προσπελασιμότητας. Τα ΧΚ αυτής της περιόδου εξυπηρετούσαν κυρίως χιονοδρόμους - αθλητές και δευτερευόντως τον χιονοδρόμο - επισκέπτη.

Η δεύτερη περίοδος δημιουργίας ΧΚ ξεκινά από την ένταξη της χώρας στην ΕΕ και μέχρι την έναρξη της οικονομικής κρίσης (2010). Η εποχή χαρακτηρίζεται από μια άναρχη και χωρίς προδιαγραφές εξάπλωση των χιονοδρομικών κέντρων. Στη συντριπτική τους πλειονότητα πρόκειται για μικρά τοπικά χιονοδρομικά, μικρής δυναμικότητας, χωρίς δυνατότητες επέκτασης και αρκετές φορές χωρίς ικανοποιητική χιονοκάλυψη. Επιπλέον, οι προδιαγραφές αλλά και οι προσφερόμενες υπηρεσίες δεν ανταποκρίνονται στα κοστολόγια των υπηρεσιών αυτών. Ένα άλλο χαρακτηριστικό επίσης είναι η συμπληρωματικότητα των επενδύσεων και των αναπτυξιακών δράσεων στη γύρω από το χιονοδρομικό περιοχή. Δεν υπάρχει πολιτική, δεν υπάρχει σχεδιασμός, με αποτέλεσμα η περιοχή να μην έχει την ανάπτυξη που δύναται να επιφέρει ένα χιονοδρομικό.

2. Θεσμικό πλαίσιο

Η λειτουργία των χιονοδρομικών κέντρων στη χώρα μας διέπεται από τις διατάξεις του Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό και των εκάστοτε τροποποιήσεων του (Ν. 1138/2009, 3155/2013, 3156/2013, ΚΥΑ 67659/9-12-2013). Σύμφωνα με τον τελευταίο Ν. 4179/2013 για την Απλούστευση διαδικασιών για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας στον τουρισμό, αναδιάρθρωση του ΕΟΤ και λοιπές διατάξεις, καθώς επίσης με την τροποποίηση της παραγράφου 1.α του άρθρου 13 του Ν. 4179/2013 (ΦΕΚ 175/Α) «αναγνωρίζονται ως υφιστάμενα» 24 χιονοδρομικά κέντρα.

Κάποια από αυτά τα ΧΚ είναι ανύπαρκτα ή κατ' ευφημισμό αναφέρονται ως χιονοδρομικά, ενώ θεσμοθετήθηκε και ειδικό καθεστώς τακτοποίησης αυθαιρεσιών και παρανομιών πέραν του νόμου 4014/2011 και 4178/2013, χωρίς την καταβολή παράβολου και ειδικού πρόστιμο. Για αρκετά από τα υφιστάμενα ΧΚ της χώρας εγείρονται ερωτηματικά ως προς την επιλογή της θέσης. Σε πολλές περιπτώσεις δημιουργίας ΧΚ δεν υπάρχουν μετρήσεις ή μετεωρολογικά δεδομένα, τα οποία να δικαιολογούν την επιλογή των θέσεων, παρά μόνο αναφορές ντόπιων ή «ειδικών».

3. Διεθνής εμπειρία

Τα χιονοδρομικά κέντρα της χώρας δεν χαρακτηρίζονται για το ικανοποιητικό τους υψόμετρο. Σημειώνουμε ότι στην Ελλάδα, με εξαίρεση τον Όλυμπο, τα περισσότερα βουνά είναι χαμηλά. Στα 14 σημαντικότερα χιονοδρομικά που μελετούμε, το χαμηλότερο υψόμετρο είναι στα 1.175 μέτρα και το υψηλότερο στα 2.379 μ, με μέσο υψόμετρο στο σύνολο των 14 ΧΚ τα 1.732 μ.

Δυσοίονες είναι οι προβλέψεις για τα χιονοδρομικά χαμηλού υψομέτρου. Σύμφωνα με τη μελέτη του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών (UNEP, 2003) για τα χιονοδρομικά κέντρα και το φαινόμενο της υπερθέρμανσης του πλανήτη ([Many Ski Resorts Heading as Result of Global Warming](#)), πολλά χιονοδρομικά κέντρα που βρίσκονται σε χαμηλό υψόμετρο θα αντιμετωπίσουν οικονομικά προβλήματα και ενδεχομένως να βάλουν ακόμα και «λουκέτο». Ειδικοί του πανεπιστημίου της Ζυρίχης εκτιμούν ότι η περίοδος χιονόπτωσης στα χαμηλά βουνά θα είναι ολοένα και πιο απρόβλεπτη στις επόμενες δεκαετίες.

4. Ελληνικά χιονοδρομικά κέντρα – Χειμερινός τουρισμός

Ο προβληματισμός και οι διαφωνίες των περισσότερων ορειβατικών και οικολογικών συλλόγων της χώρας δεν έχει στόχο τα σπορ του χιονιού, αφού όλοι θεωρούν ότι έστω και κατά τη διάρκεια των 3 - 4 μηνών με χιόνι μπορούν να αναπτυχθούν τέτοιου είδους δραστηριότητες στη χώρα μας. Απλώς πιστεύουν ότι τα υπάρχοντα χιονοδρομικά διάσπαρτα όπως είναι στη χώρα, είναι αρκετά για να καλύψουν τις ανάγκες του χιονοδρομικού τουρισμού. Αυτό που κυρίως χρειάζεται είναι καλύτερες υπηρεσίες, βελτιωμένες υποδομές και συντήρηση των υφισταμένων ώστε να μπορέσουν να ανταγωνισθούν τα ΧΚ των Άλπεων και κυρίως της γειτονιάς μας, Βουλγαρίας, Σκοπίων και Ρουμανίας, που αναπτύσσονται ραγδαία.

Σε φόρουμ με θέμα «Ανάπτυξη Τουριστικής Χιονοδρομίας στην Ελλάδα – Προβλήματα και Προοπτικές» (<http://traveldailynews.gr/news/article/49067>), που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2010 στην Αθήνα, αναδείχθηκε ότι η χαώδης γραφειοκρατία, η έλλειψη απόκτησης του σήματος του ΕΟΤ λόγω εμπλοκής σε θέματα γης και χωροταξικού και ο ισχυρός ανταγωνισμός από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες, αποτελούν τα σημαντικότερα προβλήματα του ελληνικού χιονοδρομικού τουρισμού.

Τον Ιανουάριο του 2011, αρκετά χιονοδρομικά κέντρα της Βορείου Ελλάδας υπολειπούν. Σε έρευνα της εφημερίδας «Αγγελιοφόρος» η κατάσταση σε 9 χιονοδρομικά κέντρα έδειχνε σε σχέση με πέρσι η κίνηση να είναι μειωμένη κατά 50%, ενώ σε κάποια άλλα τα αυξημένα οικονομικά προβλήματα δεν επέτρεψαν το άνοιγμα τους. Το 2012, ο Π. Δρίβας, Δ/ντής του ΧΚ Παρνασσού, σε [συνέντευξη του στο περιοδικό skimag.gr](#) σκιαγραφεί τα προβλήματα των χιονοδρομικών κέντρων τονίζοντας ότι τα ελληνικά Χ.Κ. χρειάζονται πληρέστερο και ρεαλιστικότερο νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας και ανάπτυξης. Επιπλέον, «απαιτείται δημιουργία μηχανισμών υποστήριξης τους από τις τοπικές κοινωνίες (ΟΤΑ και τοπικές επιχειρήσεις) σε θέματα πληροφόρησης, διαφήμισης, συγκοινωνίας, δημιουργία τουριστικών πακέτων. Δεν μπορούν να επιβιώσουν εύκολα μόνο από την χιονοδρομική δραστηριότητα, δεδομένου ότι η χιονοδρομική περίοδος είναι περίπου 15 εβδομάδες με πολλές χαμένες ημέρες λειτουργίας λόγω έλλειψης χιονιού ή λόγω κακών καιρικών συνθηκών. Οφείλουν να αναπτύξουν παράπλευρες δραστηριότητες».

Το 2013, σε έρευνα της εφημερίδας «Το Βήμα» (<http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=495033>) για τα χιονοδρομικά της χώρας, η κατάσταση στα μεγάλα χιονοδρομικά κέντρα της χώρας εμφανίζεται «ικανοποιητική κατά την διάρκεια των εορτών των Χριστουγέννων ενώ από τον Ιανουάριο και μετά η κίνηση επικεντρώνεται στα Σαββατοκύριακα και παρατηρείται πτώση 10%-15% σε σχέση με πέρυσι». Το 2014, σύμφωνα με άρθρο που έχει αναρτηθεί στο διαδίκτυο από την Πέρσα Κούσουλα για την εφημερίδα «Ναυτεμπορική» (<http://crazyinathens.blogspot.gr/2014/03/o.html>), η χρονιά ήταν πολύ κακή. Στο ίδιο άρθρο, για τον (πρώην) πρόεδρο της Ένωσης Χιονοδρομικών Κέντρων Ελλάδας, Χρήστο Παππά, «Οι καιρικές συνθήκες ήταν τελείως αρνητικές για την ανάπτυξη του χιονοδρομικού τουρισμού, καθώς χιόνισε ελάχιστα. Τα χιονοδρομικά έχασαν την περίοδο Χριστουγέννων - Πρωτοχρονιάς, καθώς και όλο τον Ιανουάριο και το Φεβρουάριο. Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα των χιονοδρομικών κέντρων είναι το γεγονός ότι τις καθημερινές υπολειπούν. Το 80% των επισκέψεων πραγματοποιείται τα Σαββατοκύριακα».

Ο χειμερινός τουρισμός αναφέρεται στο σύνολο των τουριστικών δραστηριοτήτων κατά τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου, δηλαδή κατά το διάστημα των μηνών Νοεμβρίου–Μαρτίου. Συγκεκριμένα καλύπτει τις δραστηριότητες εκείνες που εκδηλώνονται σε ορεινές κυρίως περιοχές. Μελέτη της McKinsey

(<http://www.tornosnews.gr/permalink/16270.html>) υπογραμμίζει ως μείζον μειονέκτημα του ελληνικού τουριστικού προϊόντος την εποχικότητα. Ο χειμερινός τουρισμός αποτελεί μια τουριστική μορφή που επιμηκύνει την τουριστική κίνηση καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και συμβάλλει πραγματικά στην άμβλυνση του εποχικού φαινομένου. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα έχει χαρακτηριστεί ως προορισμός «sun and beach» με αποτέλεσμα να έχουμε πολύ υψηλή τουριστική κίνηση κατά τους θερινούς μήνες και πολύ χαμηλή κίνηση τους χειμερινούς. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 80% των τουριστών στην Ελλάδα έρχεται από τον Απρίλιο ως τον Σεπτέμβριο. Οι ξένοι δε γνωρίζουν πως η Ελλάδα διαθέτει 22 χιονοδρομικά κέντρα, έστω και μικρά, τα οποία φυσικά και δε μπορούν να ανταγωνιστούν αυτά της Ελβετίας ή της Αυστρίας. Κάποια εξ αυτών όμως διαθέτουν αρκετά καλές υποδομές, όπου ο τουρίστας μπορεί να κάνει σκι και άλλα χειμερινά σπορ. Επίσης, σε πολλά μέρη της Ελλάδας ο ξένος τουρίστας μπορεί, εκτός από το να επισκεφθεί αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, ιστορικά μνημεία και μοναστήρια, να προβεί σε ποικίλες αθλητικές δραστηριότητες βουνού, όπως ορειβασία, ράφτινγκ, τρέκινγκ, αναρρίχηση, πεζοπορία, ιππασία, ποδηλασία. Σύμφωνα με [δημοσίευμα της ηλεκτρονικής εφημερίδας iefimerida.gr](http://www.iefimerida.gr) (2016), κατά τον πρόεδρο της Ένωσης Χιονοδρομικών Κέντρων Ελλάδας, Ηρακλή Λεφούση, η «ταυτότητα» των επισκεπτών στα ελληνικά χιονοδρομικά κέντρα, τα τελευταία χρόνια, είναι να είναι οι περισσότεροι Έλληνες, αλλά επίσης αρκετοί Ρώσοι, Κύπριοι, Άγγλοι και λίγοι από αραβικές χώρες.

Στις κατευθύνσεις ανάπτυξης της χιονοδρομίας στην Ελλάδα, το «Στρατηγικό σχέδιο χωρικών κατευθύνσεων για την ανάπτυξη του χιονοδρομικού τουρισμού» (Διαμαντόπουλος και Συνεργάτες, 2000) προτείνει δυο επιλογές στρατηγικής. Η πρώτη δέχεται ότι η ανάπτυξη της χιονοδρομίας θα στηριχθεί κυρίως στην ελληνική αγορά, εισάγεται η έννοια της χιονοδρομικής περιφέρειας ως πρότυπο οργάνωσης των χιονοδρομικών κέντρων και υπολογίζεται το πλήθος των επενδύσεων σε αναβατήρες που θα πρέπει να δεχθεί η κάθε χιονοδρομική περιφέρεια. Στη δεύτερη επιλογή, η προσέλευση πελατών από τη διεθνή αγορά αποτελεί συνέχεια της πρώτης, με την υλοποίηση μεγάλων επενδύσεων και την ενεργό συμμετοχή ιδιωτών. Το μέγεθος των απαιτούμενων επενδύσεων προκρίνει λίγες μόνο χιονοδρομικές περιφέρειες ως ικανές να λειτουργήσουν ανταποδοτικά.

5. Παρουσίαση της έρευνας

Στην έρευνά μας όλα τα στοιχεία τα αντλήσαμε από την ιστοσελίδα <http://www.snowreport.gr/>, την πλέον έγκυρη ιστοσελίδα κατά γενική ομολογία στην ενημέρωση για τη λειτουργία των χιονοδρομικών κέντρων και των συνθηκών που επικρατούν. Στην ιστοσελίδα παρακολουθούνται 22 χιονοδρομικά κέντρα, τα οποία τα χωρίσαμε σε 2 μεγάλες κατηγορίες. Τα πρώτα 14 ΧΚ είναι εκείνα τα οποία έχουν στις εγκαταστάσεις τους τουλάχιστον έναν εναέριο αναβατήρα μεταφοράς χιονοδρόμων/επισκεπτών και τα οποία μας απασχόλησαν στην επεξεργασία των δεδομένων. Τα 14 ΧΚ είναι: Καϊμακτσάλαν, Παρνασσός, Φαλακρό, Καρπενήσι, Πισοδέρι, Καλάβρυτα, Ανήλιο, Βασιλίτσα, 3-5 Πηγάδια, Σέλι, Ελατοχώρι, Μέτσοβο, Πήλιο, Περτούλι. Στο χιονοδρομικό κέντρο του Καϊμακτσάλαν έχουμε τον υψηλότερο σε υψόμετρο εναέριο αναβατήρα, ενώ στο ΧΚ Περτούλι τον χαμηλότερο. 2 χιονοδρομικά κέντρα διαθέτουν αναβατήρες σε υψόμετρο πάνω από τα 2.000 μέτρα, ενώ η συντριπτική πλειονότητα των ΧΚ κυμαίνεται σε μέσο ύψος μεταξύ 1.500 και 2.000 μέτρων. Τέλος 3 ΧΚ, εκείνα των Μετσόβου, Πηλίου και Περτούλιου είναι κάτω από τα 1.500 μέτρα το μέσο ύψος των εναέριων αναβατήρων. Το μέσο ύψος του συνόλου των εναέριων αναβατήρων είναι στα 1.700 μέτρα, ένα υψόμετρο που με βάση τη διεθνή δεδομένα είναι οριακό για την άσκηση της χιονοδρομίας, ικανοποιητικό θα λέγαμε για τα δεδομένα της χώρας μας (Falk, 2012). Επιλέξαμε από κάθε χιονοδρομικό κέντρο τον αναβατήρα εκείνο που εμφάνιζε τις περισσότερες ημέρες λειτουργίας. Στο σύνολο των χιονοδρομικών κέντρων, οι εναέριοι αναβατήρες εξυπηρετούν αυτόνομα δική τους πίστα και αποτελούν προϋπόθεση για την προσέγγιση άλλων αναβατήρων εναέριων ή συρόμενων και επομένως η διάρκεια λειτουργίας των αναβατήρων αποδίδει τη μέγιστη θεωρητικά περίοδο λειτουργίας των χιονοδρομικών κέντρων.

6. Αποτελέσματα της έρευνας

6.1. Συνολικές ημέρες λειτουργίας εναέριων αναβατήρων

Από την επεξεργασία των δεδομένων με την άθροιση όλων των ημερών λειτουργίας της τελευταίας ενδεκαετίας των επιλεγέντων αναβατήρων προκύπτει ότι τις περισσότερες ημέρες λειτουργίας κατέγραψε ο αναβατήρας «Πάνω καρεκλάκι» του χιονοδρομικού κέντρου Πισοδερίου Φλώρινας. Στις πρώτες θέσεις συναντούμε ΧΚ τα οποία παραδοσιακά θεωρούνται ως τα καλύτερα οργανωμένα και με μεγάλη χιονοκάλυψη.

Με την αντιστοίχιση του μέσου όρου των ημερών λειτουργίας ανά ΧΚ σε μήνες προκύπτουν 3 μεγάλες κατηγορίες ΧΚ. Η πρώτη περιλαμβάνει 3 ΧΚ που ξεπερνούν τους 3 μήνες λειτουργίας (>90ημέρες), Πισοδέρι, Παρνασσός, Βασιλίτσα. Η δεύτερη περιλαμβάνει εκείνα που κυμαίνονται μεταξύ 2 και 3 μηνών (60 - 90 ημέρες). Η συγκεκριμένη κλάση περιλαμβάνει τη σημαντική πλειονότητα των ΧΚ της

χώρας, επτά τον αριθμό, ενώ στην τελευταία κλάση υπάρχουν 4 ΧΚ τα οποία παρουσιάζουν μέσο όρο λειτουργίας λιγότερο των 2 μηνών. Αυτά είναι, το Πήλιο, το Μέτσοβο, το Περτούλι και το Φαλακρό. Τα 3 πρώτα πραγματικά βρίσκονται σε ιδιαίτερα χαμηλό υψόμετρο ενώ για το ΧΚ Φαλακρού τα προβλήματα λειτουργίας που υπάρχουν δεν έχουν σχέση με την χιονοκάλυψη.

6.2. Ημέρες λειτουργίας ανά έτος

Τα 3 πρώτα ΧΚ (Πισοδέρι, Βασιλίτσα, Παρνασσός) μονοπωλούν τις λεγόμενες καλύτερες χρονιές, ενώ στο σύνολο των 12ετών, 7 φορές την πρώτη θέση κατέχει το ΧΚ Πισοδερίου. Θα μπορούσε να πει κάποιος ότι αυτά τα 3 ΧΚ παρά τις κλιματικές μεταβολές παρουσιάζουν χιονοπτώσεις που τα επιτρέπουν να έχουν σχετικά σταθερές ημέρες λειτουργίας, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για τον προγραμματισμό λειτουργίας και ενδεχόμενες επενδύσεις.

Από την άλλη μεριά το ΧΚ Μετσόβου εμφανίζει σε 7 από τις 12 χρονιές τις λιγότερες ημέρες λειτουργίας, μαζί με το Φαλακρό. Αν θελήσουμε να έχουμε και μια εικόνα σε επίπεδο χώρας η επεξεργασία των δεδομένων έδειξε ότι ο μέσος όρος λειτουργίας κυμαίνεται από 59 ημέρες τη περίοδο 2014-2015 έως 79 ημέρες την περίοδο 2003-2004. Ανεξάρτητα από τις διακυμάνσεις, καθ' όλα αναμενόμενο, προκύπτει ότι συνήθως ο μέσος όρος ημερών λειτουργίας σε επίπεδο χώρας κυμαίνεται στις 70 ημέρες (2,3 μήνες), από Ιανουάριο έως μέσα Μαρτίου.

6.3. Ημέρες λειτουργίας ανά χιονοδρομικό κέντρο

Ο μεγαλύτερος αριθμός ημερών λειτουργίας της τελευταίας 12ετίας εμφανίζεται στο ΧΚ Πισοδερίου με 126 ημέρες την περίοδο 2009-2010. Η ανάλυση έδειξε επίσης ότι η δεύτερη ομάδα χιονοδρομικών και η πλέον πολυπληθής παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις από χρονιά σε χρονιά, γεγονός που εξηγείται από τις κλιματικές μεταβολές και τις μεγάλες επιπτώσεις του καιρού στη λειτουργία αυτής της ομάδας ΧΚ. Αντιθέτως, η πρώτη κατηγορία με τα 3 πρώτα ΧΚ εμφανίζει μια σχετική σταθερότητα ημερών λειτουργίας με μικρότερες διακυμάνσεις. Μία άλλη σημαντική παρατήρηση είναι ότι κάθε έτος, κάποιο ή κάποια ΧΚ κάνουν την καλύτερη ή χειρότερη χρονιά της 12ετίας. Μία άλλη ενδιαφέρουσα παρατήρηση είναι η εξέλιξη του συνολικού αριθμού ημερών λειτουργίας όλων των ΧΚ ανά έτος κατά τη διάρκεια της 12ετούς εξεταζόμενης περιόδου. Τις περιόδους 2006-2007, 2010-2011 και 2014-2015 καταγράφονται οι χαμηλότερες τιμές όσο αφορά στις συνολικές ημέρες λειτουργίας των ΧΚ. Ωστόσο δε μπορούμε να μην παρατηρήσουμε στον παρακάτω πίνακα, τους 3 εμφανιζόμενους τετραετείς κύκλους, με 3 καλές χρονιές και μία άσχημη. Επιπλέον, η μελέτη του μέσου όρου των 3ετών αυτών περιόδων (δεύτερη γραμμή του Πίνακα 1), ήτοι (2003-2004 έως 2006-2007), (2007-2008 έως 2010-2011) και (2011-2012 έως 2014-2015), δείχνει μια συνεχώς πτωτική τάση του συνολικού αριθμού ημερών λειτουργίας, από 1001 σε 990 και τελικώς σε 923 αντιστοίχως. Ο μέσος όρος χειροτερεύει αν συνυπολογίσουμε και την τέταρτη χειρότερη χρονιά για κάθε τετραετή κύκλο (τρίτη γραμμή του Πίνακα 1) και καταλήγει από 940 συνολικά ημέρες σε 935 και τελικώς σε 923 ημέρες. Να είναι η συνεχής αυτή μείωση αποτέλεσμα των καιρικών φαινομένων;

Πίνακας 1: Σύνολο ημερών λειτουργίας ΧΚ της χώρας ανά έτος

3 ^η τετραετία				2 ^η τετραετία				1 ^η τετραετία			
2014-15	2013-14	2012-13	2011-12	2010-11	2009-10	2008-09	2007-08	2006-07	2005-06	2004-05	2003-04
825	910	993	963	771	962	1065	943	756	1013	960	1029
		955				990				1.001	
		923				935				940	

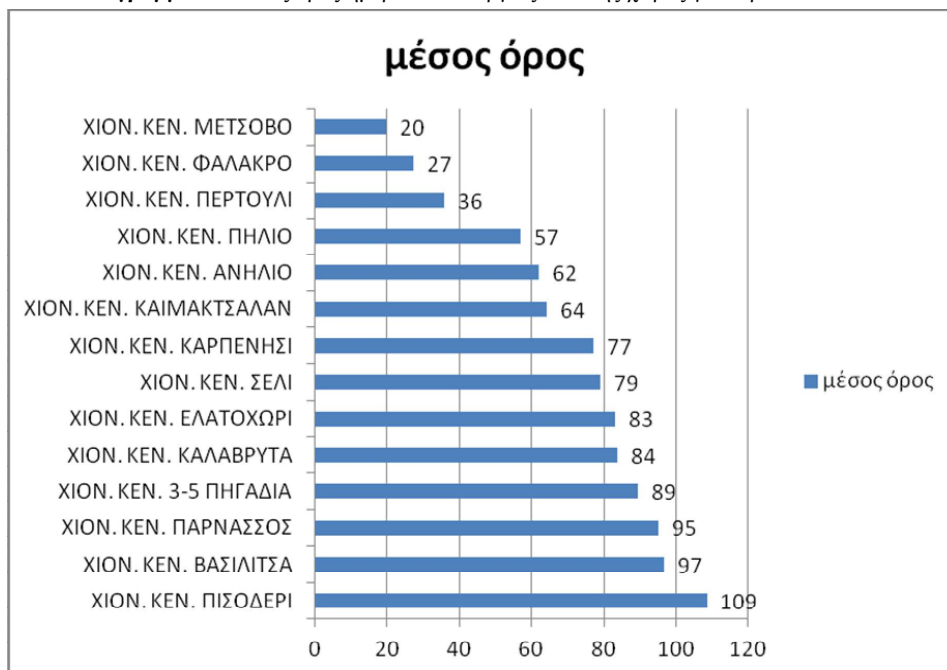
6.4. Μέσος όρος λειτουργίας και τοπική απόκλιση

Από την επεξεργασία των δεδομένων προκύπτει στο Διάγραμμα 1, ο μέσος όρος ημερών λειτουργίας για την εξεταζόμενη 12ετή περίοδο. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε, το ΧΚ Πισοδερίου Φλωρίνης κατέχει την πρώτη θέση με σημαντική διαφορά (12 ημέρες) από τα επόμενα σχεδόν ισόβαθμα δύο, της Βασιλίτσας και του Παρνασσού. Στις 3 τελευταίες θέσεις βρίσκουμε τα ΧΚ του Περτούλιου, Φαλακρού και Μετσόβου.

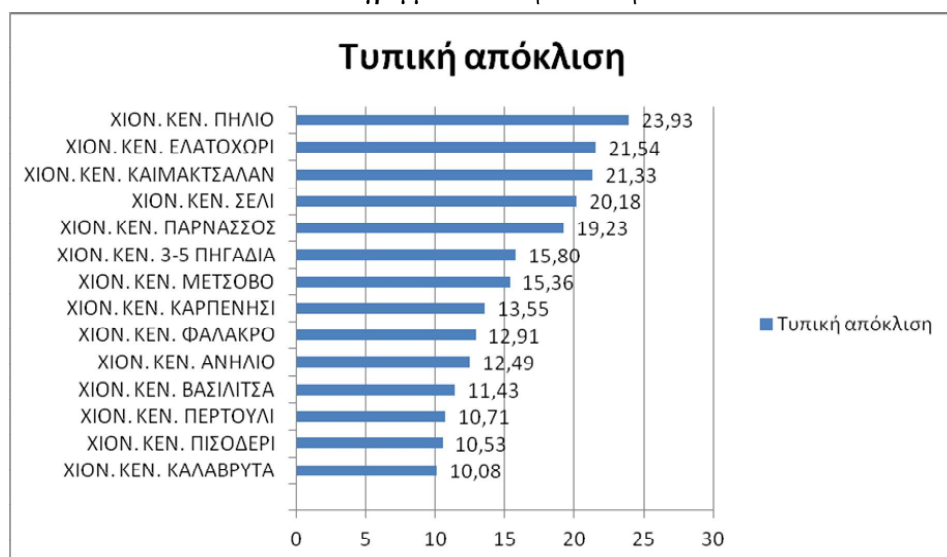
Σημαντικά ευρήματα μας δείχνει και ο υπολογισμός της τοπικής απόκλισης (Διάγραμμα 2). Η σημασία της είναι μεγάλη, επειδή μετράει την διασπορά των τιμών της μεταβλητής γύρω από τη μέση τιμή. Στην περίπτωση μας η γνώση της τοπικής απόκλισης έχει ιδιαίτερη σημασία για τον χιονοδρόμο επισκέπτη ο οποίος ενδιαφέρεται να κλείσει έγκαιρα ένα πακέτο σε ένα ΧΚ το οποίο θα μπορεί να εγγυηθεί την χιονοκάλυψη του και επομένως την άσκηση του αθλήματος της χιονοδρομίας. Όπως παρατηρούμε, το ΧΚ με την καλύτερη τοπική απόκλιση είναι αυτό των Καλαβρύτων και ακολουθούν το Πισοδέρι, το Περτούλι και η Βασιλίτσα.

Να επισημάνουμε ότι η διασφάλιση των ημερών λειτουργίας ενός χιονοδρομικού κέντρου είναι μία από τις σημαντικότερες προϋποθέσεις για την διασφάλιση της χειμερινής τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής. Στο εξωτερικό, η ημερολογιακή έναρξη και η λήξη της χιονοδρομικής περιόδου ορίζονται εκ των προτέρων καθότι τα ΧΚ είναι σε θέση να διασφαλίσουν την χιονοκάλυψη είτε λόγω του υψομέτρου, είτε λόγω της ύπαρξης μηχανημάτων τεχνητής χιόνωσης. Στο γειτονικό μας ΧΚ του Bansko της Βουλγαρίας η διασφάλιση της λειτουργίας γίνεται με συστήματα τεχνητής χιόνωσης που καλύπτουν από φέτος το 100% των πιστών. Δυστυχώς στην χώρα μας τα ελάχιστα ΧΚ (πρακτικά μόνο το ΧΚ της Νάουσας) που διαθέτουν σύστημα τεχνητής χιόνωσης καλύπτουν πίστες μερικών μέτρων συνήθως για αρχάριους και για παιχνίδια.

Διάγραμμα 1: Μέσος όρος ημερών λειτουργίας ΧΚ της χώρας για περίοδο 12 ετών

Διάγραμμα 2: Τυπική απόκλιση

7. Συμπεράσματα

Ο εκσυγχρονισμός, η επέκταση και η δημιουργία ή όχι νέων χιονοδρομικών κέντρων στην Ελλάδα οφείλουν να επαναποθετηθούν στο στρατηγικό σχεδιασμό για την ανάπτυξη του χειμερινού τουρισμού στη χώρα μας στο πλαίσιο μιας νέας ιδιαιτέρως σφιχτής δημοσιονομικής προσαρμογής στη χώρα μας, όπου το κάθε ευρώ που δαπανάται οφείλει να δημιουργεί προστιθέμενη αξία και θέσει εργασίας. Ο σκληρός ανταγωνισμός από τη γειτονική μας Βουλγαρία αλλά και τελευταία από τα Σκόπια με τη δημιουργία ενός φιλόδοξου νέου ΧΚ του Kozuf θέτουν νέα δεδομένα, τα οποία πρέπει να αντιμετωπίσουμε, εάν επιθυμούμε πραγματικά την ανάπτυξη του χειμερινού τουρισμού. Τα οικονομικά προβλήματα, η ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών, η ικανοποίηση των επισκεπτών, η ανταγωνιστικότητα των ΧΚ, η ύπαρξη και ο εκσυγχρονισμός των υποδομών, η εισαγωγή άλλων δραστηριοτήτων εναλλακτικού τουρισμού αποτελούν κάποια από τα θέματα που έχουν διεξοδικά μελετηθεί στον Ελλαδικό χώρο. Η μελέτη της χιονοκάλυψης των ΧΚ της χώρας μας αποτελεί έναν κρίσιμο παράγοντα που επιδρά άμεσα στις ημέρες λειτουργίας των ΧΚ και θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στο στρατηγικό σχεδιασμό ανάπτυξης του τουριστικού μας προϊόντος.

Βιβλιογραφία - Δικτυογραφία

- Διαμαντόπουλος και Συνεργάτες, 2000, Στρατηγικό Πλαίσιο Χωρικών Κατευθύνσεων για την Ανάπτυξη του Χιονοδρομικού Τουρισμού, ΥΠΕΧΩΔΕ/ ΚΕΠΑΜΕ, Αθήνα.
<http://traveldailynews.gr/news/article/49067>, προσπελάστηκε στις 14/10/2015.
<http://www.snowreport.gr/>, Τα χιονοδρομικά κέντρα της Ελλάδας.
Falk, M., 2012, A survival analysis of ski lift companies, Tourism Management, on line διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2012.10.005>, προσπελάστηκε στις 14/10/2015.
United Nations Environment Programme (UNEP), 2003, [Many Ski Resorts Heading as Result of Global Warming](#) προσπελάστηκε στις 18/10/2015.
<http://www.skimag.gr/%CE%A0%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%BF%CE%BB%CE%AE%CE%86%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF%CF%85/tabid/67/ArticleId/8/.aspx>, προσπελάστηκε στις 19/10/2015.
<http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=495033>, προσπελάστηκε στις 21/10/2015.
<http://crazyinathens.blogspot.gr/2014/03/o.html>, προσπελάστηκε στις 25/10/2015.
<http://www.tornosnews.gr/permalink/16270.html>, προσπελάστηκε στις 26/10/2015.
<http://www.iefimerida.gr/news/243837/poia-hionodromika-kentra-ekanan-hryses-doyleies-kai-se-poia-den-eidan-aspri-mera-eikones>, προσπελάστηκε στις 27/10/2015.

Ski centers in Greece: What is their future?

Nikolaos Blanas

Associate Professor, Department of Business Administration Technological Educational Institute of Thessaly
nikosblanas@teilar.gr

George Aspridis

Associate Professor, Department of Business Administration Technological Educational Institute of Thessaly
aspridis@teilar.gr

Abstract

The winter tourism includes a plurality of tourist activities, but the most important is skiing. The conduct of snow sports requires the appropriate infrastructure (ski resorts). The majority of the ski centers of Greece is facing serious infrastructure problems related to mechanical equipment, road connections, the available human resources, increased competition, diversification of consumer requirements, improve service, promote and finally viewing them. Also the climatic peculiarities of our country in general and climate change raise questions as to the duration of snow cover in the ski centers.

This paper studies the snow cover of the ski centers and days of operation thereof for a period of 12 years starting from 2003-2004 until 2013-2014. The study presents the institutional framework, literature review, best practices around the world, leading to findings for winter tourism, identifies the causes of the problem and formulates policy proposals. Finally, it presents a research on the functioning of the Greek ski centers.

The conclusions - recommendations of the study will contribute to the design of a national policy for the development of ski centers and winter tourism in general, that future investments can be economically viable and contribute to the Greece have tourism all year round.

Keywords: Policy mountain, Winter tourism, Ski centers, Snow cover, Alternative tourism.

Εμπορευματικά κέντρα και συνδυασμένες μεταφορές στην Ελλάδα

Αθανάσιος Μπαλλής

Αναπληρωτής Καθηγητής, Τομέας Μεταφορών και Συγκοινωνιακής Υποδομής
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

abal@central.ntua.gr

Περίληψη

Η προσπάθεια για τη δημιουργία ενός δικτύου εμπορευματικών κέντρων στην Ελλάδα, μετά από μια μακρά περίοδο ωρίμανσης στην διάρκεια της οποίας εξετάστηκαν όλες οι κλαδικές, Εθνικές και Ευρωπαϊκές διαστάσεις του θέματος οδήγησε, σε στρατηγικό επίπεδο, στον προσδιορισμό ενός ιεραρχικά δομημένου δικτύου εμπορευματικών κέντρων καθώς και στη δημοσίευση σειράς Νόμων που προσδιορίζουν, συμπληρώνουν ή τροποποιούν τους όρους και τις προϋποθέσεις για την ίδρυση και λειτουργία τους. Το γεγονός ότι περισσότερο από δέκα χρόνια μετά την ψήφιση του πρώτου Νόμου για την ίδρυση και λειτουργία εμπορευματικών κέντρων δεν υπάρχουν ουσιαστικά θετικά αποτελέσματα, αυξάνει την πίεση για την ενίσχυση των νομοθετικών και επιχειρηματικών πρωτοβουλιών στην κατεύθυνση αυτή. Αν και η τρέχουσα αρνητική οικονομική συγκυρία δεν βοηθά, βρίσκονται σε εξέλιξη προσπάθειες αντιμετώπισης προβλημάτων που προκύπτουν από το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο: θέματα «τεχνικού χαρακτήρα» αλλά κυρίως θέματα σχετικά με την απλοποίηση/χαλάρωση των προϋποθέσεων και διαδικασιών ίδρυσης των εμπορευματικών κέντρων ενώ παράλληλα επιχειρείται η αναζήτηση λύσεων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων σε περιοχές όπου παρατηρείται αυξημένη συγκέντρωση αποθηκευτικών/ logistics εγκαταστάσεων (άτυπα εμπορευματικά κέντρα), χωρίς να υπάρχουν οι κατάλληλες υποδομές και δομές οργάνωσης.

Η ιδέα της ίδρυσης και λειτουργίας των εμπορευματικών κέντρων συνδέεται στενά (είτε ως συμβατική υποχρέωση είτε ως σημαντική παράμετρος της βιωσιμότητας τους) με την λειτουργία των σιδηροδρομικών και των συνδυασμένων μεταφορών. Συνδυαστικά δημιουργούν ένα σημαντικό εργαλείο για την προώθηση των εμπορευματικών μεταφορών που αναγνωρίζεται ως ένας βασικό πύλωνας ανάπτυξης της χώρας.

Λέξεις-κλειδιά: Εμπορευματικά κέντρα, Δίκτυο εμπορευματικών κέντρων στην Ελλάδα, Εμπορευματικές μεταφορές, Συνδυασμένες μεταφορές, Logistics.

207

1. Εισαγωγή

Τα θέματα που αφορούν στην ίδρυση και λειτουργία εμπορευματικών κέντρων απασχολούν τα τελευταία χρόνια πολύ συχνά την οικονομική και επιχειρηματική επικαιρότητα. Ένα εμπορευματικό κέντρο αποτελεί μια οριοθετημένη περιοχή στην οποία παρέχονται κατάλληλες υποδομές και εξοπλισμός και όπου δραστηριοποιούνται κυρίως εταιρείες που παρέχουν υπηρεσίες σχετικές με μεταφορές και εφοδιαστική (logistics) (European Commission/ DG TRANSPORT, 1999ˆ Konings, 1996). Η συνύπαρξη συναφών υπηρεσιών στον ίδιο χώρο δίνει τις δυνατότητες ώστε να επιτευχθούν οικονομίες κλίμακας (κοινές υπηρεσίες φύλαξης των αποθηκευτικών χώρων, ενιαία διαχείριση ανακύκλωσης παλετών/ συσκευασιών κλπ.), αλλά και να προκύψουν συνέργιες/συνεργασίες (π.χ. συνδυασμός δρομολογίων για την μείωση των διανυόμενων οχηματοχιλιομέτρων) και να αναπτυχθούν υποστηρικτικές υπηρεσίες (τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες, εστιατόριο, πρατήριο καυσίμων) στον ίδιο χώρο. Επιπλέον, ο ρόλος του εμπορευματικού κέντρου ως κόμβου διανομής μπορεί να συμβάλει θετικά στην αποσυμφόρηση της κυκλοφορίας παρακείμενων αστικών περιοχών (Weisbrod *et al*, 2002). Ένα εμπορευματικό κέντρο μπορεί να αποτελεί και χερσαίο τερματικό σταθμό, λειτουργικά συνδεδεμένο με ένα λιμένα που παράλληλα εξυπηρετεί και τις ανάγκες εφοδιαστικής της τοπικής αγοράς (Spanish State Ports Agency, 2003ˆ NeLoc, 2003ˆ European Commission/ DG TREN, 1997).

Η ιδέα της ίδρυσης εμπορευματικών κέντρων στην Ελλάδα διαμορφώθηκε μετά από μια μακρά περίοδο ωρίμανσης, στην διάρκεια της οποίας εξετάστηκαν όλες οι κλαδικές, Εθνικές και Ευρωπαϊκές διαστάσεις του θέματος (Tsamboulas *et al*, 1997aˆ Tsamboulas *et al*, 1997bˆ Giannopoulos, 2004ˆ IMONODE, 2005ˆ Giannopoulos, 2008ˆ Tsamboulas *et al*, 2007). Τα ουσιαστικότερα αποτελέσματα αφορούν στον στρατηγικό σχεδιασμό ενός δικτύου εμπορευματικών κέντρων στην Ελλάδα (παρουσιάζεται στο Κεφάλαιο 2) και στην διατύπωση Νόμων, Προεδρικών Διαταγμάτων και Υπουργικών Αποφάσεων αναφορικά με την ίδρυση και λειτουργία αποθηκευτικών/ logistics εγκαταστάσεων και εμπορευματικών κέντρων (βλ. Κεφάλαιο 3). Στο ίδιο Κεφάλαιο παρουσιάζεται το νομικό πλαίσιο για την ίδρυση και λειτουργία εγκαταστάσεων εφοδιαστικής. Τα συμπεράσματα αναφορικά με τα προβλήματα που υπάρχουν στην παρούσα κατάσταση καθώς και οι κατευθύνσεις για πιθανές βελτιώσεις παρατίθενται στο τέταρτο και τελευταίο Κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

2. Εμπορευματικά κέντρα στην Ελλάδα: Στρατηγικός σχεδιασμός

Τον Απρίλιο του 1996, με χρηματοδότηση του Ταμείου Συνοχής (Γενική Διεύθυνση XVI της Ευρωπαϊκής Επιτροπής), ο Ελληνικός Επιμελητηριακός Σύνδεσμος Μεταφορών (ΕΕΣΥΜ) ανέλαβε την εκπόνηση μελέτης σκοπιμότητας/ βιωσιμότητας του Ελληνικού δικτύου εμπορευματικών κέντρων, την οποία και ολοκλήρωσε τον Ιανουάριο του 1997. Σκοπός της μελέτης ήταν να εξετάσει τη σκοπιμότητα ανάπτυξης δικτύου εμπορευματικών κέντρων στην Ελλάδα, να προσδιορίσει τον αριθμό των κέντρων που θα πρέπει να αναπτυχθούν και να προτείνει τις κατάλληλες για αυτά στρατηγικές θέσεις. Η μελέτη κατέληξε σε ένα δίκτυο που περιλάμβανε 11 εμπορευματικά κέντρα (Αττικής, Πειραιώς, Αχαΐας, Θεσπρωτίας, Λαρίσης, Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, Κοζάνης, Έβρου, Ηρακλείου, Χίου), 14 εμπορευματικούς σταθμούς (Αιτωλοακαρνανίας, Βοιωτίας, Ευβοίας, Φθιώτιδος, Αρκαδίας, Κορινθίας, Μεσσηνίας, Ιωαννίνων, Μαγνησίας, Ημαθίας, Καβάλας, Περίας, Ξάνθης, Χανίων) και 13 εμπορευματικούς κόμβους (Αργολίδος, Ηλείας, Λακωνίας, Πρεβέζης, Καρδίτσας, Τρικάλων, Δράμας, Πέλλης, Σερρών, Φλωρίνης, Χαλκιδικής, Ρεθύμνου, Λασιθίου). Στη συνέχεια εκπονήθηκε μια σειρά μελετών για επιλεγμένα εμπορευματικά κέντρα (Κιλκίς, Κοζάνης, Θεσπρωτίας, Λάρισας, Θεσσαλίας, Περίας, Ιωαννίνων κ.ά.) (Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ Γενική Διεύθυνση XVI, 1997 ΕΕΣΥΜ, 2007). Την περίοδο 2002-2003 εκπονήθηκε η «Μελέτη Σκοπιμότητας για την Ανάπτυξη των Κόμβων Συνδυασμένων Μεταφορών κατά μήκος του Διευρωπαϊκού Δικτύου Μεταφορών» για το Υπουργείο Μεταφορών και Επικοινωνιών. Ο βασικός σκοπός της μελέτης αυτής ήταν η πολυκριτηριακή αξιολόγηση εναλλακτικών θέσεων χωροθέτησης εμπορευματικών κέντρων. Η μελέτη περιλάμβανε έρευνα προέλευσης-προορισμού σε πανελλήνια κλίμακα για τον προσδιορισμό των εμπορευματικών ροών μεταξύ των ζωνών της ελληνικής επικράτειας καθώς και από /προς τις πύλες εισόδου /εξόδου της χώρας και κατέληξε (για την περίοδο 2005-2010) σε ένα δίκτυο αποτελούμενο από επτά εμπορευματικά κέντρα (Αττικής, Αχαΐας, Έβρου, Ηρακλείου, Θεσπρωτίας, Θεσσαλονίκης, Λάρισας-Μαγνησίας). Η αναγκαιότητα ύπαρξης περισσότερων κόμβων, ιεραρχικά διαστρωμένων σε περισσότερα επίπεδα (εμπορευματικά κέντρα, σταθμοί και κόμβοι) ακολουθεί εφόσον επιτευχθούν οι προβλεπόμενοι ρυθμοί ανάπτυξης της αγοράς των εμπορευματικών μεταφορών στην Ελλάδα οπότε και το δίκτυο μπορεί να επεκταθεί και να συμπεριλάβει 10 εμπορευματικούς σταθμούς (Αιτωλ/νίας, Αρκαδίας, Βοιωτίας, Ευβοίας, Ιωαννίνων, Καβάλας, Κοζάνης, Κορινθίας, Τρικάλων, Φθιώτιδας) και 19 εμπορευματικούς κόμβους (Αργολίδας, Γρεβενών, Δράμας, Ηλείας, Ημαθίας, Καβάλας, Καστοριάς, Κιλκίς, Λακωνίας, Μεσσηνίας, Ξάνθης, Πέλλας, Περίας, Πρέβεζας, Ροδόπης, Σερρών, Φλώρινας, Χαλκιδικής, Χανίων) (Ηλιόπουλος, 2009).

3. Το νομικό πλαίσιο για την ίδρυση εμπορευματικών κέντρων

Η Ελληνική νομοθεσία προσεγγίζει τα θέματα που αφορούν στις εγκαταστάσεις των υπηρεσιών της μεταφορικής αλυσίδας από πολλές κατευθύνσεις: (α) Μέσω του ΠΔ 79/2004 για τους σταθμούς φορτηγών αυτοκινήτων, (β) μέσω ενός πλαισίου Νόμων, Προεδρικών Διαταγμάτων και Υπουργικών Αποφάσεων για την κατασκευή αποθηκευτικών χώρων σε ειδικές ζώνες, «οργανωμένους υποδοχείς» (ΒΙ.ΠΕ., ΒΙ.ΠΑ, ΒΙΟ.ΠΑ, Επιχειρηματικά Πάρκα τύπου Α, Β και Γ, Τεχνοπόλεις) αλλά και εκτός σχεδίου και (γ) μέσω του Νόμου 3333/2005 στον οποίο ορίζονται οι όροι και προϋποθέσεις για την ίδρυση και λειτουργία εμπορευματικών κέντρων. Καθώς ο όρος «εμπορευματικό κέντρο» χρησιμοποιείται με μεγάλη ευκολία, ακόμη και μεμονωμένες αποθήκες μεσαίου μεγέθους αυτοχαρακτηρίζονται ως εμπορευματικά κέντρα. Αντίθετα, οργανωμένες περιοχές με κατάλληλες υποδομές στις οποίες λειτουργούν πολλές εγκαταστάσεις αποθήκευσης/ logistics, όπως για παράδειγμα στη βιομηχανική περιοχή της Σίνδου/ Θεσσαλονίκης, δεν περιλαμβάνονται στο ορισμό του Νόμου καθώς δεν διοικούνται από μία εταιρεία διαχείρισης. Αυτό ισχύει σε μεγαλύτερο βαθμό και για περιοχές που δεν προσφέρουν οργανωμένες υποδομές, συγκεντρώνουν όμως μεγάλο αριθμό εγκαταστάσεων και υπηρεσιών εφοδιαστικής, όπως για παράδειγμα η περιοχή του Ασπρόπυργου/ Αθηνών.

Ο Νόμος 3333 (2005) καθόριζε τους όρους και τις προϋποθέσεις για την ίδρυση και λειτουργία εμπορευματικών κέντρων, με στόχο να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της άναρχης, και όχι σπάνια αυθαίρετης, χωροθέτησης των αποθηκευτικών χώρων και των συναρτώμενων υπηρεσιών logistics, μέσω μιας ενδεδειγμένης λύσης: τη συγκέντρωσή τους σε ένα οργανικά ολοκληρωμένο σύνολο δομών, διαρθρωμένων υπηρεσιών και υποδομών. Σε συνδυασμό με διατάξεις από τον Κανονισμό για την πυρασφάλεια κτιρίων/ αποθηκών, τις προδιαγραφές για φωτισμό και αερισμό των κτηρίων αλλά και καλές πρακτικές ή συστάσεις από σχετικές εργασίες της Ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας (μεταξύ αυτών οι Karpos *et al*, 2005 Kayikci, 2010 Tsamboulas and Karpos, 2003) αποτέλεσε ένα ικανοποιητικό εργαλείο σχεδιασμού.

Ο Ν.3333/2005 όριζε ως ελάχιστη έκταση τα 100 στρέμματα, πλην ειδικών περιπτώσεων όπου ισχύουν τα 80 στρέμματα (περιπτώσεις που σχετίζονται ιδίως με τη μορφολογία του εδάφους, την αξιοποίηση υφιστάμενων υποδομών ή τη διαθεσιμότητα εκτάσεων στην περιοχή) καθώς και στην περίπτωση

των νησιών – πλην της Κρήτης – για τα οποία ισχύει ελάχιστη έκταση 50 στρεμμάτων. Ορίζει ακόμη ότι εμπορευματοκέντρο που ιδρύεται σε έκταση μεγαλύτερη των 500 στρεμμάτων, υποχρεωτικά περιλαμβάνει εντός της εκτάσεώς του ή εφάπτεται με σιδηροδρομικές/ λιμενικές/ αεροπορικές εγκαταστάσεις. Όταν η έκταση είναι 250-500 στρέμματα η πρόσβαση σε συνδυασμένη μεταφορά μπορεί να γίνεται και με οδική σύνδεση μέχρι 50 km ενώ όταν η έκταση είναι 100-250 στρέμματα, η πρόσβαση σε συνδυασμένη μεταφορά μπορεί να γίνεται και με οδική σύνδεση μέχρι 100 km. Ο Ν.3333/2005 ίσχυσε μέχρι το 2014, οπότε και καταργήθηκε.

Ο Ν.4302/2014 «Ρύθμιση θεμάτων Εφοδιαστικής και άλλες διατάξεις» αποτελεί μια εξ αρχής αντιμετώπιση του προβλήματος καθώς καταργεί πλήρως τον Ν.3333/2005 και θέτει ένα νέο θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο απλοποιούνται οι διαδικασίες αδειοδότησης στον κλάδο των logistics (στο πνεύμα του Ν.4262/2014 για την αδειοδότηση επιχειρήσεων), επεκτείνονται οι δραστηριότητες εφοδιαστικής των κέντρων Αποθήκευσης και Διανομής (ΚΑΔ) ώστε να περιλαμβάνουν δευτερεύουσες- συμπληρωματικές δραστηριότητες και αυξάνονται οι συντελεστές δόμησης των αποθηκευτικών χώρων ώστε να εξισωθούν με αυτές των βιομηχανικών κτηρίων. Επιπλέον, ορίζονται κανόνες για την αστική μεταφορά και διανομή προϊόντων εντός του αστικού ιστού μέσω των σχετικών ολοκληρωμένων σχεδίων βιώσιμης αστικής κινητικότητας (άλλωστε ο νέος Νόμος δεν καταργεί τις εγκαταστάσεις που δημιουργήθηκαν με τις διατάξεις για τους σταθμούς αυτοκινήτων, αντίθετα κάνει ιδιαίτερη αναφορά στο θέμα της απλοποίησης των διαδικασιών αδειοδότησης τους). Προβλέπει ακόμη την δημιουργία εθνικής εμβέλειας πάρκων εφοδιαστικής σε έκταση 300 τουλάχιστον στρεμμάτων.

4. Αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης – Κατευθύνσεις για μελλοντικές βελτιώσεις

Το γεγονός ότι αν και έχουν περάσει περισσότερα από δέκα χρόνια από την ψήφιση του πρώτου Νόμου για τα εμπορευματοκέντρα, η κατάσταση όσον αφορά στην ίδρυση ιδιωτικών εμπορευματοκέντρων παραμένει στάσιμη, εγείρει εύλογα ερωτηματικά. Η ερμηνεία για την εξέλιξη αυτή μπορεί πιθανώς να δοθεί αν συνεκτιμηθούν οι κατωτέρω παράγοντες:

Η μεγάλη καθυστέρηση στην έκδοση νόμου για την ίδρυση εμπορευματοκέντρων που είχε σαν αποτέλεσμα την ικανοποίηση των σχετικών αναγκών των μεγάλων διαμεταφορέων σε ανεξάρτητες ιδιοκτήτες εγκαταστάσεις. Έτσι όταν ενεργοποιήθηκε ο Νόμος για την ίδρυση εμπορευματοκέντρων, η αγορά είχε ήδη καλύψει σε μεγάλο βαθμό τις σχετικές ανάγκες. Τα ανωτέρω αφορούν και στην περίπτωση του εμπορευματοκέντρου στο Θριάσιο Πεδίο (περιοχή Ασπρόπυργου-Αθηνών) που θα μπορούσε να αποτελέσει ένα σημαντικό έργο-πilotο. Παρόλο που η σημαντικότητα των έργων στην περιοχή Θριάσιου είχε αναγνωριστεί και πολλοί εναλλακτικοί σχεδιασμοί και ειδικά θέματα είχαν διερευνηθεί (Ηλιόπουλος κ' Συνεργάτες ΕΠΕ, 2005' Ballis, 2006' Ballis and Mavrotas, 2007), η κατασκευή του εμπορευματοκέντρου μετά από συνεχείς αναβολές και δύο αποτυχημένους διαγωνισμούς (το 2006 και το 2009) εξακολούθη να είναι ζητούμενο καθώς το 2015 προκηρύχθηκε νέος διαγωνισμός, με καταληκτική ημερομηνία για την υποβολή δεσμευτικών προσφορών την 31η Μαρτίου 2016. Στάσιμη είναι η εξέλιξη και για την δημιουργία εμπορευματοκέντρου στην Θεσσαλονίκη (Χατζάκης κ.α., 2010' OnTrack Experts, 2011' Μυλωνά, 2009) (στην περιοχή του πρώην στρατοπέδου Γκόνου) που έχει περαιτέρω περιπλακεί λόγω της εμπλοκής του ΤΑΥΠΕΔ.

Η αρνητική οικονομική συγκυρία που ανέστειλε τις σχετικές επενδύσεις σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο μεγάλος αριθμός των υφιστάμενων αποθηκευτικών εγκαταστάσεων και συναφών υπηρεσιών «αμύνηθη» προσφέροντας χαμηλές τιμές, αυξάνοντας το επίπεδο εξυπηρέτησης στον βαθμό που αυτό είναι δυνατό και επενδύοντας σε προσωπικές σχέσεις, αποτέλεσε έναν καθοριστικό παράγοντα που μείωσε την εκτιμώμενη οικονομική ανταποδοτικότητα μιας νέας επένδυσης.

Ένα θετικό στοιχείο μέσα σε αυτή την ζοφερή πραγματικότητα είναι ότι η αναγκαιότητα για την συγκέντρωση ενός μέρους των δραστηριοτήτων της εφοδιαστικής σε εμπορευματοκέντρα (Τσαμπούλας, 2008) φαίνεται να έχει γίνει κατανοητή και να στηρίζεται τόσο από την πλευρά της Πολιτείας όσο και από τους σχετικούς επαγγελματικούς κλάδους τόσο για τα μεγάλα εμπορευματοκέντρα όσο και για τα κέντρα τοπικής εμβέλειας (βλέπε Κάπρος και Τσιφμπια, 2006). Ως αποτέλεσμα, πολλές αξιολογικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση των σχετικών προβλημάτων έχουν αναληφθεί τα τελευταία χρόνια. Στην κατεύθυνση αυτή, σημαντική ήταν/είναι η συμβολή της Μόνιμης Επιτροπής Logistics (που πρόσφατα αναβαθμίστηκε σε Συμβούλιο Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας Εφοδιαστικής), στην οποία συμμετέχουν εκπρόσωποι ιδιωτικών επιχειρήσεων εφοδιαστικής, εκπρόσωποι από κλάδους των Διαμεταφορέων και των Οδικών Μεταφορών, εκπρόσωποι από τα Υπουργεία Ανάπτυξης, Υποδομών/ Μεταφορών και Περιβάλλοντος, εκπρόσωποι της Ένωσης Επιμελητηρίων Ελλάδος καθώς και Πανεπιστημιακοί.

Ορισμένες από τις διερευνώμενες αλλαγές είναι «τεχνικού χαρακτήρα», όπως ο υπολογισμός του αριθμού θέσεων στάθμευσης αυτοκινήτων και φορτηγών σε ένα εμπορευματοκέντρο ή το μέγεθος των

πυροδιαμερισμάτων (που στην Ελλάδα είναι μικρότερο από τις αντίστοιχες αποθηκευτικές εγκαταστάσεις άλλων Ευρωπαϊκών χωρών, οδηγώντας σε μεγαλύτερο κατασκευαστικό κόστος). Επιπλέον επιχειρείται η αναζήτηση λύσεων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων σε περιοχές χωρίς κατάλληλες υποδομές, που όμως παρουσιάζουν αυξημένη συγκέντρωση αποθηκευτικών/ logistics εγκαταστάσεων (άτυπα εμπορευματικά κέντρα) σε αντιστοιχία και με τον Ν.3982/2011 όπου παρουσιάζεται η έννοια της «άτυπης βιομηχανικής συγκέντρωσης» και προβλέπονται «επιχειρηματικά πάρκα εξυγίανσης» με σχετικά ευνοϊκές υποχρεώσεις των ιδιοκτητών τους. Αν και ο Ν.4302/2014 περιλαμβάνει διατάξεις για τη νομιμοποίηση υφιστάμενων κέντρων αποθήκευσης και διανομής, υπάρχει πολύς ακόμη δρόμος για τη διαμόρφωση ενός πλαισίου για την οργάνωση μιας μεγάλης περιοχής με διάσπαρτες δραστηριότητες εφοδιαστικής (όπως π.χ. η περιοχή Ασπρόπυργου στην Αθήνα), που να μπορεί να γίνει αποδεκτό από τις υφιστάμενες εκεί επιχειρήσεις.

Αν και (όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω) ο Ν.4302/2014 απαλλάσσει τις μικρές και μεσαίου μεγέθους εγκαταστάσεις από την υποχρέωση να βρίσκονται πλησίον τερματικών εγκαταστάσεων συνδυασμένων μεταφορών, διατηρεί την υποχρέωση αυτή για τα εθνικής εμβέλειας εμπορευματικά κέντρα, λόγω της θετικής συνέργειας που έχουν με σιδηροδρομικές, θαλάσσιες και αεροπορικές συνδυασμένες μεταφορές. Σε ακόμη μεγαλύτερη κλίμακα, οι δραστηριότητες συνδυασμένων μεταφορών και logistics μπορούν να εκπεκτείνονται στην ευρύτερη βιομηχανική περιοχή, προσφέροντας μία πληθώρα υπηρεσιών προστιθέμενης αξίας (συναρμολόγηση, παραγωγή υλικών συσκευασίας, εκτύπωση εντύπων κλπ) αναφορικά με τα μεταφερόμενα εμπορεύματα. Μία τέτοια δομή (cluster) θα μπορούσε να αξιοποιήσει πλήρως τις δυνατότητες που προσφέρει ο λιμένας του Πειραιά ως πύλης εισόδου ασιατικών προϊόντων στην Ευρώπη σε συνδυασμό και με την ενδυνάμωση των σιδηροδρομικών υπηρεσιών προς την Κεντρική Ευρώπη.

Τέλος, η εφοδιαστική των αγροτικών προϊόντων (agro-logistics) είναι άλλος ένας κλάδος οικονομικής δραστηριότητας που πρόκειται να αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης, λόγω των σημαντικών θετικών επιπτώσεων που μπορεί να έχει στην ενίσχυση της γεωργικής οικονομίας μέσω και της προώθησης και διασφάλισης της ποιότητας των αγροτικών προϊόντων.

5. Συμπεράσματα

Η συγκέντρωση υπηρεσιών και εγκαταστάσεων της εφοδιαστικής αλυσίδας σε περιοχές που προσφέρουν κατάλληλες υποδομές και υποστηρικτικές υπηρεσίες προσφέρει (κατά κανόνα) αξιόλογα οικονομικά οφέλη για τις εγκατεστημένες εταιρίες και έχει θετικές επιπτώσεις στην οδική κυκλοφορία και το περιβάλλον. Η διερεύνηση της σκοπιμότητας/βιωσιμότητας για την ίδρυση εμπορευματικών κέντρων στην Ελλάδα, μετά από μια μακρά περίοδο ωρίμανσης των θεμάτων σε στρατηγικό επίπεδο οδήγησε στον προσδιορισμό ενός ιεραρχικά δομημένου δικτύου εμπορευματικών κέντρων, σταθμών και κόμβων καθώς και στην δημοσίευση του νομοθετικού πλαισίου που θέτει τους όρους για την ίδρυση και λειτουργία εμπορευματικών κέντρων που όμως δεν κατάφερε ακόμη να οδηγήσει στην ίδρυση νέων εμπορευματικών κέντρων. Το γεγονός αυτό, που εν μέρει δικαιολογείται από την αρνητική οικονομική συγκυρία και την ικανοποίηση των σχετικών αναγκών των μεγάλων διαμεταφορέων σε ανεξάρτητες ιδιόκτητες εγκαταστάσεις, αποτέλεσε την αφορμή για την εκκίνηση μιας προσπάθειας αντιμετώπισης προβλημάτων «τεχνικού χαρακτήρα» αλλά κυρίως θεμάτων σχετικά με την απλοποίηση/χαλάρωση των προϋποθέσεων και διαδικασιών ίδρυσης των εμπορευματικών κέντρων. Παράλληλα επιχειρείται η αναζήτηση λύσεων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων σε περιοχές όπου παρατηρείται αυξημένη συγκέντρωση αποθηκευτικών/ logistics εγκαταστάσεων (άτυπα εμπορευματικά κέντρα), χωρίς να υπάρχουν οι κατάλληλες υποδομές και δομές οργάνωσης. Τα ανωτέρω θέματα παραμένουν ακόμη σε επίπεδο διερεύνησης, υπάρχει όμως σύγκλιση απόψεων για την αναγκαιότητα και τον ρόλο των εμπορευματικών κέντρων και οι προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή στηρίζονται τόσο από την πλευρά της πολιτείας όσο και από τους σχετικούς επαγγελματικούς κλάδους.

Βιβλιογραφία

Ballis, A., 2006, Freight Villages: Warehouse Design and Rail Link Aspects, Transportation Research Record, No 1966(1), pp. 27-33, Washington DC, USA.

Ballis, A., and Mavrotas, G., 2007, Freight village design using the multicriteria method PROMETHEE, Operational Research: An International Journal, Vol. 7, No.2, pp. 213-232, Springer Berlin / Heidelberg.

European Commission/ DG TRANSPORT, 1999, FV-2000 - Quality of Freight Villages Structure and Operations, Research Project, Summary Report.

European Commission/ DG TREN, 1997, IQ Research Project, Deliverable 1: Maritime terminals and harbor economic at interfaces with intermodal transports, Report number 1.3.3.

- Giannopoulos, G., 2004, The prospects for Combined Transport in Greece today, *Journal Warehouse and Transport*.
- Giannopoulos, G., 2008, The application of co-modality in Greece: A critical appraisal of progress in the development of co-modal freight centres and logistics services, *Transition Studies Review*, Vol. 15, Issue 2, pp. 289-301
- IMONODE consortium, 2005, Demand side – Socio-economic development and cargo transport evolution, Deliverable 2 – Efficient Integration of Cargo Transport Modes and Nodes in CADSES area, IMONODE project, EU Community Initiative INTERREG III B CADSES, 2003-2006.
- Kapros, S., Panou, K., and Tsamboulas, D., 2005, Evaluation of intermodal freight villages using a multi-criteria approach, *Transportation Research Record*, No. 1906, Washington DC, U.S.A.
- Kayikci, Y., 2010, A conceptual model for intermodal freight logistics centre location decisions, *The Sixth International Conference on City Logistics, Procedia Social and Behavioral Sciences* 2(2010), pp. 6297-6311.
- Konings, J.W., 1996, Integrated centres for the transshipment, storage, collection and distribution of goods - A survey of the possibilities for a high-quality intermodal transport concept, *Transport Policy*, Vol.3, No.1/2, pp. 3-11.
- NeLoc, 2003, Best Practice Handbook for Logistics Centres in the Baltic Sea Region.
- OnTrack Rail Systems Experts, 2011, Παροχή Υπηρεσιών Συμβούλου για την Ανάπτυξη Εμπορευματικού Κέντρου στην Περιοχή της Θεσσαλονίκης, (Μελέτη για λογαριασμό της ΓΑΙΑΟΣΕ), Αθήνα, 2008-2011.
- Spanish State Ports Agency, 2003, Guide for Developing Logistic Activity Zones in Ports, Ministerio De Fomento, Puertos del Estado, Madrid.
- Tsamboulas D., and Kapros, S., 2003, Freight village evaluation under uncertainty with public and private financing, *Transport Policy*, vol. 10, issue 2, pp.141–156.
- Tsamboulas, D., Kapros, S., and Ballis, A., 1997(a), The Creation of the Greek Network of Freight Villages: Expected Impact on Regional Development, *Proceedings of the International Conference on Urban, Regional, Environmental Planning and Informatics to Planning in an Era of Transition*, Faculty of Architecture – Department of Urban and Regional Planning, National Technical University of Athens, Athens, 1997, pp. 402-420.
- Tsamboulas, D., Kapros, S., and Ballis, A., 1997(b), Conflicts and Co-operation in the Freight Villages Creation Process, *Proceedings of the 2nd Convention of the European Association for the Advancement of Social Sciences, Conflicts and Co-operation*, Nicosia, Cyprus, 1997.
- Tsamboulas D., Vrenken, H., and Lekka, A., 2007, Assessment of a transport policy potential for intermodal mode shift on a European scale, *Transportation Research Part A*, 41, pp. 715-733.
- Weisbrod, E.R., Swiger, E., Muller, G., Rugg, F.M., and Murphy, M.K., 2002, Global freight villages: A solution to the urban freight dilemma, *Proceedings of the 81st TRB Annual Meeting*, Washington, D.C., 2002.
- Ελληνικός Επιμελητηριακός Σύνδεσμος Μεταφορών (ΕΕΣΥΜ), 2007, Συνδυασμένες Μεταφορές και Εφοδιαστική Εμπορευμάτων (Intermodality and Logistics)- Κλειδί για τη βιώσιμη ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό των ελληνικών μεταφορών, Ομάδα Εργασίας Συνδυασμένων Μεταφορών και Εφοδιαστικής Εμπορευμάτων (ΟΕΣΜΕΕ), ΕΕΣΥΜ/ΟΕ/ΣΜΕΕ/01/07.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση XVI/ Ταμείο Συνοχής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Μελέτη Ελληνικού Δικτύου Εμπορευματικών Κέντρων που ανατέθηκε στον Ελληνικό Επιμελητηριακό Σύνδεσμο Μεταφορών, 1996-1997.
- Ηλιόπουλος, Κ.Π., 2009, Τα Εμπορευματικά Κέντρα στις Συνδυασμένες Μεταφορές Εμπορευμάτων, Σύνδεσμος Ελληνικών Γραφείων Μελετών, Συνέδριο 2009, Πόρτο Χέλι.
- Ηλιόπουλος κ' Συνεργάτες ΕΠΕ, 2005, Παροχή υπηρεσιών τεχνικού συμβούλου για την κατασκευή-λειτουργία-εκμετάλλευση του εμπορευματικού κέντρου Θριασίου Πεδίου ΟΣΕ, (για λογαριασμό της ΘΡΙΑΣΙΟ Α.Ε.).
- Κάπρος, Σ., και Τσιρίμπα, Α., 2006, Διερεύνηση Σκοπιμότητας Εμπορευματικών Κέντρων Τοπικής Σημασίας, Πρακτικά του 3ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Έρευνα στις μεταφορές στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη.
- Μυλωνά, Ε., 2009, Μελέτη Σκοπιμότητας Υλοποίησης Αστικού Εμπορευματικού Κέντρου στην Περιοχή Θεσσαλονίκης, Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών 2007-2008, Κατεύθυνση: Οργάνωση και Διαχείριση Πόρων και Έργων Ανάπτυξης, Επιβλέπων Καθ.: Σ. Μπασιμπάς, Οκτώβριος 2009.

Νόμος 3333, 2005, Ίδρυση και λειτουργία Εμπορευματικών Κέντρων και άλλες διατάξεις, Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης, αρ. 91, 12 Απριλίου 2005.

Τσαμπούλας, Δ., 2008, Η αναγκαιότητα ύπαρξης εμπορευματικών κέντρων στην Ελλάδα, Ημερίδα: Το μέλλον των μεταφορών στην Ελλάδα, Κέντρο Διάδοσης Επιστημών και Μουσείο Τεχνολογίας Θεσσαλονίκης, 5 Μαΐου 2008.

Χατζάκης, Ν., Παπαγεωργίου, Δ., και Παπανικολάου Φ., 2010, Εμπορευματικό Κέντρο Θεσσαλονίκης: Σχεδιασμός και Σκοπιμότητα, Πόρισμα Ομάδας Εργασίας του ΤΕΕ/ Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας.

Policy and problems in the establishment, design and operation of freight villages in Greece

Athanasios Ballis

Associate Professor, Department of Transportation Planning and Engineering
National Technical University of Athens, Greece

abal@central.ntua.gr

Abstract

The effort towards the establishment of a network of Freight Villages in Greece has required a long period to maturity during which, all pertinent (sectorial, national and European) aspects of the issue were examined. This effort led, at strategic level, to the formation of a hierarchically structured network of Freight Villages as well as in issuing a number of Laws that define the terms and conditions for the establishment and operation of Freight Villages. However, the fact that after more than ten years since the issuing of the first Law for the establishment and operation of Freight Villages, there are no positive results, increases the pressure for the encouragement of both legislative and business initiatives. Despite, the current unfavourable economic situation, efforts to deal with the problems resulting from the existing legal framework are in progress: problems related to technicalities but mainly problems related to the simplification of the terms and conditions for the establishment of Freight Villages. In parallel, solutions are searched in order to tackle problems in areas where concentration of warehouse/logistics installations is observed ("informal" Freight Villages), while the appropriate infrastructure and organizational schemes are missing.

The concept of the establishment of Freight Villages is closely related (either as a conventional obligation or as a significant aspect for their viability) with railway and combined transport operations, that form an important tool for the promotion of freight transport, which is considered as one of the main development pillars for Greece.

Keywords: Freight villages, Network of freight villages in Greece, Freight transport, Combined transport, Logistics.

**Οι συνδυασμένοι κόμβοι μεταφορών
ως παράγοντες παραγωγικής ανασυγκρότησης και αποκέντρωσης**

Δρ Ιουλία Μωραΐτου

Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης Πάντειο Πανεπιστήμιο
juliamoraitou@gmail.com

Πάυλος Λουκάκης

Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
ploukak@panteion.gr

Περίληψη

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται κυρίως να τεκμηριωθεί ο ρόλος των συνδυασμένων κόμβων μεταφορών (πολυτροπικές πλατφόρμες σύνδεσης – κόμβοι υποστήριξης πολυτροπικών λύσεων μεταφοράς) στη διαδικασία εμβάθυνσης και υλοποίησης μιας διοικητικής, κοινωνικής και οικονομικής αποκέντρωσης, ως κρίσιμου παράγοντα για την ζητούμενη παραγωγική ανασυγκρότηση και την εν δυνάμει μετεξέλιξη της, σε πρόταση ενός νέου αναπτυξιακού μοντέλου αειφόρου ανάπτυξης, σε εθνικό επίπεδο, υπερβατικού όλων των μετά το 1948 διαθέσιμων εκδοχών του αλλά και πιο συγκεκριμένα για την επιλογή τόπων χωροθέτησης επενδύσεων – παραγωγικών δραστηριοτήτων και αναδιανομής των θέσεων εργασίας.

Οι συνδυασμένοι κόμβοι μεταφορών οφείλουν να αντιμετωπίζονται: ως υποδομές για την παραγωγική ανασυγκρότηση, ως τελικό προϊόν προγραμματισμού και χωρικού σχεδιασμού (αρχιτεκτονικό έργο), ως θεματική ενότητα ανάπτυξης και υποστήριξης της επιχειρηματικότητας – ανεξαρτήτως και πέραν της όποιας εγγύτητας αλλά και διαθεσιμότητας τοπικών υλών και πόρων, ως υπηρεσία υποστηρίζουσα πολλούς άλλους κλάδους της παραγωγής, ως τόποι δημιουργίας, προσέλευσης και εγκατάστασης παραγωγικών δραστηριοτήτων μέσω της αύξησης της προσπελασιμότητας και εντέλει ως παράγοντες ενίσχυσης και στήριξης της αποκέντρωσης, η οποία δεν επαρκεί μόνο με την θεσμική της εκδοχή και χωρίς ουσιαστική περιφερειακή ανάπτυξη, με συγκεκριμένες χωρικές και παραγωγικές εκδοχές.

Λέξεις-κλειδιά: Αναδιανομή, Συνοχή, Διαρθρωτικά Ταμεία, Μεταφορές, Υποδομές, Περιφερειακή και αστική ανάπτυξη, Χωρική ρύθμιση.

1. Μεταφορές – Το Ευρωπαϊκό πλαίσιο

Στην Ευρώπη λόγω δημογραφικών προκλήσεων, ο αποκλεισμός από το κοινωνικο-οικονομικό γίγνεσθαι οπωσδήποτε έχει έναν ισχυρό χωρικό χαρακτήρα και κατά συνέπεια και διαφορετικές χωρικές εκφάνσεις. Το ρίσκο του αποκλεισμού είναι υψηλότερο στις περιοχές με χαμηλή προσβασιμότητα, ασθενή οικονομική απόδοση, έλλειψη κοινωνικών ευκαιριών ή άλλων συγκεκριμένων χωρικών συνθηκών. Η δυναμική του χώρου εκφράζεται μέσα από τα δίκτυα των μεταφορών. Οι ροές εκφράζουν στο χώρο τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της παραγωγής και τον βαθμό και το είδος έλξης «προς» και «από» τα αστικά κέντρα. Στα κοινωνικά κείμενα, αναγνωρίζεται ευρύτερα πως η πολιτική μεταφορών έχει εμφανείς επιπτώσεις στην οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή. Αρχικά, επισημαίνεται πως οι μεταφορές επιτρέπουν την οικονομική ανάπτυξη και τη δημιουργία θέσεων εργασίας και έχουν παγκόσμιο χαρακτήρα. Τα διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών μπορούν περαιτέρω να συμβάλλουν καταλυτικά στην εδαφική συνοχή. Οι διεθνείς σχέσεις και η διεθνής συνεργασία ενισχύθηκαν και ενισχύονται. Πολλά επίσης έχουν γίνει και μπορούν ακόμη να γίνουν προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των περιβαλλοντικών επιδόσεων των μεταφορών και της κινητικότητας. Συνολικά, οι επενδύσεις στις υποδομές μεταφορών έχουν θετικό αντίκτυπο στις πιο πάνω σχέσεις ενισχύουν τη γεωγραφική προσβασιμότητα και την κινητικότητα των ανθρώπων. Πρέπει να σχεδιαστούν κατά τρόπο ώστε να μεγιστοποιηθεί ο θετικός αντίκτυπος στην οικονομική ανάπτυξη και να ελαχιστοποιηθούν οι αρνητικές επιδράσεις στο περιβάλλον (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011α).

Στη συνέχεια δίδονται οι έξι προτεραιότητες για την ΕΕ, που μπορούν να συμβάλλουν στην επιτυχή εφαρμογή της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020»¹: 1. προώθηση πολυκεντρικής και ισόρροπης χωρικής ανάπτυξης, 2. ενθάρρυνση ολοκληρωμένης ανάπτυξης σε πόλεις, αγροτικές περιοχές και συγκεκριμένες περιφέρειες, 3. χωρική ολοκλήρωση σε διασυνοριακές και διεθνικές λειτουργικές περιφέρειες, 4. διασφάλιση παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας των περιφερειών, βασισμένης σε ισχυρές τοπικές οικονομίες, 5. βελτίωση εδαφικής συνδεσιμότητας για άτομα, κοινότητες και επιχειρήσεις, και 6. διαχείριση και

¹http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm.

σύνδεση οικολογικών, πολιτιστικών αξιών και αξιών τοπίου των περιφερειών. Ειδικότερα σε ότι αφορά την πέμπτη προτεραιότητα, επισημαίνεται πως προσεγγίζει άμεσα και κατά προτεραιότητα τα ζητήματα των μεταφορών συνολικότερα ενώ και οι υπόλοιπες τέσσερις διασυνδέονται έμμεσα, με μεγάλο βαθμό αλληλεπίδρασης εξίσου. Πιο συγκεκριμένα, σε ότι αφορά στην προτεραιότητα «Βελτίωση της εδαφικής συνδεσιμότητας για άτομα, κοινότητες και επιχειρήσεις» αναφέρεται ότι η δίκαιη και προσιτή προσβασιμότητα σε υπηρεσίες γενικού ενδιαφέροντος, πληροφόρηση, γνώση και κινητικότητα είναι απαραίτητη για την εδαφική συνοχή. Κρίνεται σημαντικό να διασφαλιστεί πρόσβαση σε δρόμους, σιδηρόδρομο, θαλάσσιες και εναέριες μεταφορές και σε άλλες υποδομές (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011α)

Προηγούμενα, το 2008, η Πράσινη Βίβλος (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2008) αναφέρει μεταξύ άλλων ότι επιδιώκεται να εξασφαλιστεί η προσβασιμότητα στις υποδομές, να ενισχυθεί η οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή και ενσωματώνονται οι απαιτήσεις προστασίας του περιβάλλοντος ώστε να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη. Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο να τονισθεί επίσης πως σκοπός της Εδαφικής Ατζέντας 2020 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011β) είναι να παρέχει στρατηγικούς προσανατολισμούς για τη χωρική ανάπτυξη, ενθαρρύνοντας την ολοκλήρωση της εδαφικής διάστασης στις διαφορετικές πολιτικές σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης και να διασφαλίσει την εφαρμογή της Στρατηγικής Ευρώπη 2020 σύμφωνα με τις αρχές της εδαφικής συνοχής. Συνεπώς, η σε βάθος ανάπτυξη πολιτικής μπορεί να συμβάλει στην αποφυγή δημιουργίας εμποδίων κατά την εφαρμογή και παράπλευρων απωλειών σε άλλα πεδία πολιτικής και στις διάφορες περιοχές.

Η δημιουργία εντέλει του προτεινόμενου Ενιαίου Ευρωπαϊκού Χώρου Μεταφορών ενισχύει την απαίτηση χωρικού σχεδιασμού και ρυθμίσεων, την απαραίτητη αναδιάρθρωση της αστικής ανάπτυξης και κατά συνέπεια του δικτύου των οικισμών, των τρόπων διακυβέρνησης, τόσο σε εθνικό, όσο και στα μικρότερα χωρικά επίπεδα, της παραγωγικής ανασυγκρότησης και της επίτευξης της Συνοχής. Η αναζήτηση όμως αυτή δε θα πρέπει να περιορίζεται στην επανειδίκευση του δικτύου των οικισμών, αλλά να εκτείνεται και στον προσδιορισμό νέων «αστικών συστημάτων και συσχετισμών» σε όλα τα χωρικά επίπεδα προγραμματισμού και σχεδιασμού, του εκάστοτε προς διερεύνηση οικιστικού δικτύου, με έμφαση σε επιλεγμένες «αστικές συμμαχίες».

Οι θέσεις των Υπηρεσιών της ΕΕ για την Ελλάδα (position paper) για προώθηση του Ενιαίου Χώρου Μεταφορών με επενδύσεις στο δίκτυο ΔΕΔ-Μ, ενίσχυση της περιφερειακής κινητικότητας, των θαλάσσιων συνδέσεων και της πολυτροπικότητας, μείωση των σημείων συμφόρησης κυρίως στις διασυνοριακές συνδέσεις, ανάπτυξη περιβαλλοντικά φιλικών και ενεργειακά αποδοτικών μεταφορικών συστημάτων χαμηλών εκπομπών, και ολοκλήρωση των συνδέσεων λιμανιών και αεροδρομίων με υπεραστικές και προαστιακές σιδηροδρομικές γραμμές σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο των διαθέσιμων πόρων κατά τη διαμόρφωση των στρατηγικών και ειδικών στόχων του ΕΠ ΥΜΕΠΕΡΑΑ (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Υποδομές, Μεταφορές, Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη).

2. Παραγωγική ανασυγκρότηση, αστικές συμμαχίες, αποκέντρωση και συνδυσασμένες μεταφορές στην Ελλάδα

Στη σημερινή περίοδο της κρίσης, η ανάπτυξη ιδιαίτερα αποτελεί μια πολυδιάστατη διαδικασία που συνδυάζει ένα σύνθετο κοινωνικό, το πολιτισμικό, το περιβαλλοντικό και το οικονομικό πλαίσιο. Ο χώρος, αποτέλεσμα μεταξύ άλλων της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, μπορεί να στηρίξει και να προσανατολίσει την έρευνα, τον προγραμματισμό και στρατηγικό σχεδιασμό προς μία βιώσιμη διαχείριση, προς νέες χωρικές στρατηγικές, σύγχρονους πυλώνες, τοπικών πολιτικών, σε μακροπρόθεσμο πλαίσιο, παράγοντας «έργο» κυρίαρχα κοινωνικό, με διάρκεια, αντιμετωπίζοντας σε βάθος ζητήματα που αφορούν συγκεκριμένες του παραμέτρους και την οργάνωσή του. Από τη βιώσιμη ανάπτυξη που στις αρχές δεν αποτελούσε παρά μόνο ένα απλό κριτήριο αξιοποίησης σχεδίων και την δομική προσέγγιση που δεν ήταν πάντοτε ασύμβατη με τη λειτουργική λογική, συνεχίζουμε την ανάλυση μας, προς μια καινούρια σύνθεση, για την ανασυγκρότηση του παραγωγικού προτύπου της χώρας, προς την κατεύθυνση πρωτίστως μιας καινούριας σύλληψης της στρατηγικής οργάνωσης του χώρου, ικανής ν' απαντά καλύτερα και στις προκλήσεις μιας καλύτερης οργάνωσης, μιας εξελιγμένης διαχείρισης, μιας καινούριας Πολιτικής της Ανάπτυξης², περισσότερο καινοτόμου παρά επαναληπτικής.

²Ο Λουκάκης (2004) εφιστούσε την προσοχή στα εξής: «πρέπει να ξεκαθαρίσουμε όμως ένα πολύ βασικό θέμα, ότι τα μέσα μεταφοράς, τα δίκτυα των μεταφορών συνιστούν ένα πολύ ισχυρό μέσο περιφερειακής ανάπτυξης, αλλά δεν αποτελούν (από μόνα τους) ένα στόχο, ένα σκοπό, δηλαδή δεν είναι η κατασκευή των οδικών ή των μεταφορικών έργων γενικότερα και ως αυτονόητο επακόλουθο αυτών των έργων, η ανάπτυξη».

Η παραγωγική ανασυγκρότηση, που αποτελεί ζητούμενο-κλειδί για την ανάπτυξη της χώρας, μπορεί να αναζητηθεί και μέσα από τη διερεύνηση σεναρίων για καινούρια Εδαφικά Σχέδια Ανάπτυξης, ικανών να αξιοποιήσουν στοιχεία-κλειδιά της ταυτότητας του εδάφους, του παραγωγικού του δυναμικού, που θα επωφελείται και από μία καλύτερη οργάνωση των εμπλεκόμενων φορέων, από ένα περισσότερο ξεκάθαρο καθορισμό των κανόνων, από την ενδυνάμωση των πολιτιστικών δεσμών, από την καλύτερη διαχείριση των χωρικών ενότητων. Τούτο απαιτεί στις μέρες μας, τουλάχιστο έναν συλλογισμό πιο πιεθαρχημένο, πιο ολοκληρωμένο, πιο ικανό να απαντήσει στα προβλήματα που προκύπτουν από την πολυεπίπεδη κρίση, στις ανάγκες των νέων γενεών, αλλά ακόμη και στα κρίσιμα και επιτακτικά ζητούμενα που αφορούν στην βέλτιστη συνοχή (και σύγκλιση) του συνόλου του εδάφους του Ευρωπαϊκού χώρου και της καλύτερης ισορροπίας ανάμεσα στο βορρά, το νότο, την ανατολή και τη δύση.

Ο Ψυχάρης (2009) επισημαίνει πως κοινωνικοί, δημογραφικοί και πολιτικοί παράγοντες αποτελούν ένα σύνθετο πλέγμα παραγόντων που ερμηνεύουν την κατανομή των δημόσιων δαπανών στο χώρο και ότι η περιφερειακή κατανομή των δημόσιων επενδύσεων επηρεάζει την περιφερειακή ανάπτυξη – και γενικότερα τη δυνατότητα των περιφερειών για ανάπτυξη – με δυο τρόπους. Πρώτον, μέσω της μεταβολής της ζήτησης που προκαλείται σε μια περιοχή, και δεύτερον, μέσω της μεταβολής του κεφαλαιακού αποθέματος που δημιουργείται σε αυτή τη περιοχή. Οι δημόσιες επενδύσεις, διαμορφώνουν ένα κεφαλαιακό απόθεμα το οποίο επηρεάζει τις συνθήκες ζωής καθώς και την ανταγωνιστικότητα της τοπικής οικονομίας.

Και σε μια προοπτική ενδυνάμωσης της ενδογενούς ανάπτυξης, οι αιρετές περιφέρειες επαναοριοθετούνται όπως και τα όρια των Καλλικρατικών δήμων, εφόσον οι δεύτεροι μετασχηματίζονται εκτός από αυτοδιοικητικές μονάδες και σε «μικροπεριφέρειες προγραμματισμού». Στην προοπτική αυτή, η τοπική αυτοδιοίκηση θα πρέπει συνταγματικά να θεωρηθεί ως «κράτος» και να δύναται να προγραμματίζει και σχεδιάζει το χώρο του. Εν προκειμένω ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μικρά-μεσαία αστικά κέντρα «ενδοπεριφερειακής» εμβέλειας ή «υπερτοπικής» σημασίας, όπου μια σειρά από παράγοντες επιβάλλουν αυτή την από κοινού – «συμμαχική» – αντιμετώπιση του πρότυπου ανάπτυξης και χωρικού σχεδιασμού. Εξειδικεύοντας περαιτέρω, επισημαίνεται πως όσο περισσότερο συμπίπτουν οι άξονες ροών με τους κόμβους και τις μεταφορές τότε μπορούμε να θεωρήσουμε πως ότι οι άξονες αυτοί συγκροτούν τους άξονες ανάπτυξης και κατά συνέπεια συνθέτουν τις επιδιωκόμενες «συμμαχίες», ενώ πρέπει να δημιουργούν (και σε πολλές περιπτώσεις δημιουργούν εταιρικές σχέσεις μεταξύ των κόμβων) αν και από την τρέχουσα εμπειρία συχνά διαπιστώνονται και διατηρούνται αντιθετικές σχέσεις (αναστέλλοντας την εταιρικότητα) λόγω δομών, λόγω συστήματος διακυβέρνησης αλλά και λόγω ενός μεγάλου πλήθους υφιστάμενων οικισμών.

Συνοψίζοντας, υπογραμμίζονται ακόμη τα μείζονα ζητήματα της εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης των οικονομιών, της επιδίωξης για ευρωπαϊκή ολοκλήρωση μέσω υιοθέτησης θεσμών για την υποστήριξη «διευρωπαϊκών δικτύων», οι νέες αναπτυξιακές συνθήκες σε διεθνές επίπεδο σε συνδυασμό με τον εκσυγχρονισμό της παραγωγικής διαδικασίας, και οι σημαντικές αλλαγές στα πρότυπα ζωής και εποικισμού, που αποκρυσταλλώνουν εντέλει αυτές τις νέες σχέσεις «πόλης-υπαίθρου», που προσδιορίζουν τον καινούργιο ρόλο των πόλεων αλλά και ενισχύουν την σχέση τους με την «τοπική» και «περιφερειακή ανάπτυξη». Απαντώντας στην απαίτηση για μια συνολικότερη αναζήτηση του ζητούμενου πρότυπου ανάπτυξης σε αυτές τις συνθήκες κρίσης, που να εστιάζει στην επίτευξη, με προτεραιότητα, του στόχου της «εδαφικής συνοχής», είναι κρίσιμο να απαντηθεί το ερώτημα: τι νέες ή κοινές υποδομές πρέπει να προβλέψει κανείς, σε περιπτώσεις ανάπτυξης των επιδιωκόμενων – κατά περίπτωση – συμμαχικών σχέσεων και συνολικότερης αναδιάρθρωσης του οικιστικού δικτύου, για να αυξήσει την ποιότητα της ζωής στον αστικό και τον αγροτικό χώρο αλλά και για να βελτιώσει την συνδεσιμότητα-προσπελασιμότητα, εστιάζοντας στον προγραμματισμό των εισροών-εκροών και στο χώρο επιρροής τους. Η γη, το κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο γίνονται όλα αυτά, οι κοινωνικές ομάδες οι οποίες επηρεάζουν και επηρεάζονται, πλαισιώνουν μια ουσιαστική διαλεκτική σχέση³ με τον «κοινωνικό χώρο» στον οποίο απευθύνονται οι παραπάνω επιλογές, ώστε να ικανοποιηθούν τόσο οι προαναφερθείσες ανάγκες και απαιτήσεις αλλά και να εξασφαλιστεί η απαραίτητη αμοιβαιότητα επιρροής μεταξύ χρηστών και εντολέων.

³Ανάλογα με τον τρόπο οργάνωσης των «νέων συμμαχιών» προκύπτουν οι μορφές συγκρότησης του λειτουργικού, κοινωνικού εν τέλει και οικονομικού ιστού τους, που συνδέεται με τον τομέα της κατοικίας, τους τρόπους παραγωγής, την ποιότητα κατοίκησης, το περιβάλλον κατοίκησης, την κοινωνικότητα, τη συμμετοχή και την αντιπροσώπευση στα κοινά, την ολοκληρωμένη παροχή υπηρεσιών και την ποιότητα στην κλίμακα τους στους τομείς της εκπαίδευσης, της πληροφόρησης, της υγείας- πρόνοιας, της αναψυχής-αθλητισμού, του πολιτισμού, του περιβάλλοντος, κ.λπ. (Λουκάκης και Μωραΐτου, 2015).

Επιπρόσθετα, ο Λουκάκης (2005) υπογράμμισε πως: αν ένας χωρικός άξονας ανάπτυξης δεν έχει στα άκρα του ισχυρούς κόμβους συνδυασμένων μεταφορών, άρα προϋποθέσεις έλλξης ποικίλων οικονομικών δραστηριοτήτων και δυνατότητας σύγκλισης σε αυτόν άλλων αξόνων ανάπτυξης χερσαίων, θαλάσσιων, αεροπορικών, τότε περιορίζονται οι δυνατότητές του να ολοκληρωθεί σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, διατρέχει δε τον κίνδυνο, στο βαθμό που το ένα άκρο του είναι ισχυρότερο του άλλου, να δημιουργηθούν αντίθετα αποτελέσματα από τα επιδιωκόμενα. Οι ακραίοι κόμβοι ενός άξονα χωρικής ανάπτυξης δε μπορεί να είναι «τερματικοί σταθμοί» αλλά «κόμβοι συνέχειας» προς άλλους ή και «κόμβοι διασταύρωσης» με άλλους. Άξονες ανάπτυξης δεν είναι τα δίκτυα μεταφορών αλλά όλα όσα πιο πάνω συνοπτικά αναλύθηκαν. Αυτό επισημαίνεται γιατί είναι γνωστό, ότι τα οδικά κυρίως δίκτυα μεταφορών ελκύουν δραστηριότητες και επηρεάζουν τις όμορες χρήσεις γης. Τα χερσαία δίκτυα μεταφορών θα πρέπει να διακλαδίζονται στην ενδοχώρα των χωρικών αξόνων ανάπτυξης (που είναι τα οδικά και τα σιδηροδρομικά δίκτυα, τα οποία για να μπορέσουν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη πρέπει να αποτεινόνται σε μια ενδοχώρα, να μην είναι μόνο άξονες διέλευσης μετακινήσεων, δηλαδή να δέχονται και να εξυπηρετούν μεταφορές.

Έχει σημασία δηλαδή σε τι ενδοχώρα αποτεινόνται και αν αυτή η ενδοχώρα αιτιολογεί την ύπαρξη αυτών των χερσαίων εν γένει δικτύων μεταφορών (Λουκάκης, 2004). Η ανάπτυξη, σε όλα τα χωρικά επίπεδα, καθορίζει τη διάρθρωση των χερσαίων δικτύων μεταφορών και το ρόλο των (συνδυασμένων) κόμβων μεταφορών. Με στόχο την εξασφάλιση της συνοχής στο περιφερειακό επίπεδο, παραμένει ζητούμενο η προσέγγιση περιοχών με ομοιογενή φυσικά και γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά στους τομείς της παραγωγής – συμβατά μεταξύ τους κατά το δυνατό – με ικανοποιητική πληθυσμιακή βάση και δυναμικά οικιστικά κέντρα, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η μεγιστοποίηση της κινητοποίησης στην εκμετάλλευση των τοπικών οικονομικών πόρων και ενεργοποίησης του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού. Στο χωρικό λοιπόν επίπεδο πρέπει να επιδιώκεται η λειτουργική αναδιάρθρωση και επανεισάρθρωση του δικτύου των οικισμών ως σημείων συγκέντρωσης και διαμονής – εργασίας του πληθυσμού, των παραγωγικών δραστηριοτήτων και του τομέα των υπηρεσιών. Η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής της ηπειρωτικής ενδοχώρας και του νησιωτικού χώρου και η άρση της απομόνωσης και πληθυσμιακής αποδυναμώσεως τους, που θα προκληθεί από την παροχή αυξημένης δυνατότητας συγκράτησης του γηγενούς πληθυσμού, από τη βελτίωση της προσπελασιμότητας τους και την ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων επιτυγχάνεται μεταξύ άλλων και μέσα από την ανάπτυξη και βελτίωση τόσο των διεθνών διασυνδέσεων της χώρας (με έμφαση σε εκείνες που σχετίζονται με τα διευρωπαϊκά δίκτυα και σε εκείνες με τα δίκτυα των γειτονικών χωρών) αλλά και με το βέλτιστο συντονισμό των δράσεων των επί μέρους κλάδων μεταφορών για την ανάπτυξη των συνδυασμένων μεταφορών. Η ιδέα των συνδυασμένων μεταφορών κινείται σε διαφορετικό επίπεδο από τον παραδοσιακό διαχωρισμό των μέσων μεταφοράς (οδικά, σιδηροδρομικά, αεροπορικά, ναυσιπλοΐα) προς την κατεύθυνση μιας «συστημικής» προσέγγισης, η οποία συνδυάζει περισσότερο του ενός από τα προαναφερθέντα, κατά ένα συνεκτικό τρόπο, ώστε να υπάρχει μια ολοκληρωμένη αλυσίδα μεταφοράς πόρτα-πόρτα. Οι συνδυασμένες μεταφορές έχουν το χαρακτηριστικό ότι το πρώτο και το τελευταίο σκέλος της μεταφοράς που πραγματοποιείται με οδικά μέσα είναι όσο το δυνατό συντομότερο (μικρότερο των 150 km) ενώ το κύριο και μεγαλύτερο σκέλος, εκτελείται με άλλα μέσα (σιδηρόδρομο, ναυσιπλοΐα, αεροπορικά).

Με δεδομένες, την ολοκλήρωση των αγορών και την ανιούσα αναγκαιότητα για διαρθρωτικές μεταβολές αναγνωρίζονται επίσης οι υφιστάμενες αύξουσες πιέσεις, που δέχονται κυρίως οι πόλεις μεσαίου μεγέθους, με την περιορισμένη ελκτικότητα σε επενδυτικά κεφάλαια (σε σχέση πάντα με τις μητροπόλεις). Μη παραγνωρίζοντας ταυτόχρονα τη ραγδαία αύξηση της προσπελασιμότητας (που κυρίως συμβαίνει λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων και κατά συνέπεια της μεγάλης αύξησης της ταχύτητας των μεταφορικών μέσων), που αν και ενώει καλύτερα τις περιοχές μεταξύ τους, εντέλει συρρικνώνει τον Ευρωπαϊκό χώρο, είναι κρίσιμο να επισημανθεί πως οι έννοιες της «κεντρικότητας» και της «τοπικότητας» επαναπροσδιορίζονται, τόσο υπό το φως των τεχνολογικών εξελίξεων, όσο και λόγω της μεγάλης διείσδυσης των τηλεπικοινωνιών στην οικονομική ζωή αλλά και διαμέσου μιας εντατικής, σύγχρονης προσέγγισης της πολιτικής των υποδομών. Έτσι λοιπόν, επιδιώκεται η διαλειτουργική ολοκλήρωση της λειτουργίας των επιμέρους μέσων μεταφοράς μέσα στο προαναφερθέν πλαίσιο. Μεταξύ άλλων, είναι κρίσιμη και η αντιμετώπιση τυχόν εμποδίων, που μπορεί να απαντηθούν κατά την ανάπτυξη των συνδυασμένων μέσων μεταφοράς (όπως, π.χ., τεχνικά εμπόδια, φαινόμενα κορεσμού της υποδομής, επιχειρησιακοί περιορισμοί, εμπορικοί περιορισμοί, αυξημένα κόστη πλοήγησης, γεωγραφικές πολώσεις κ.ά.). Ζητούμενο βεβαίως, παραμένει η «δικτυακή» θωάριση, η βελτιστοποίηση της χωρικής ένταξης των περιφερειακών ζωνών της Ελληνικής επικράτειας, η στοχευμένη διερεύνηση εκείνων των γεννητριών εισροών εισοδήματος και νέων θέσεων απασχόλησης με στόχο τη δημιουργία ευνοϊκότερων συνθηκών για ενδογενή, τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα, τα βασικά χαρακτηριστικά που διέπουν το περιβάλλον των μεταφορών στην Ελλάδα είναι ότι, η χώρα βρίσκεται στην περιφέρεια της Ευρώπης (στο βορρά της

Μεσογείου) και δεν διατηρεί φυσικά σύνορα με τα υπόλοιπα μέλη της ΕΕ. Μεγάλο μέρος των διασυνοριακών μετακινήσεων πραγματοποιείται μέσω θαλασσίων οδών. Η Ελλάδα έχει γενικά αραιό οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο. Μετά το άνοιγμα της ΕΕ προς τα Ανατολικά, και ακριβώς λόγω της θέσης της Ελλάδας ως κόμβος της θαλάσσιας μεταφοράς και της αερομεταφοράς στη Ανατολική Μεσόγειο, έχει αυξηθεί η διεθνής της σημασία. Η Ελλάδα βρίσκεται στη διασταύρωση 4 μεγάλων γεωπολιτικών περιοχών με αυξανόμενο ρόλο⁴ και επιρροή (Θεοδωροπούλου και Κασώλη, 2014).

3. Σκέψεις για μια νέα πολιτική δημιουργίας συνδυασμένων κόμβων μεταφορών και αστικής από-κεντρωμένης διακυβέρνησης

Μέσα από τις σκέψεις αυτές είναι δυνατό τα δίκτυα μεταφορών να ενταχθούν σε συγκεκριμένους διεθνείς άξονες μεταφορών (κυρίως μέσω των διευρωπαϊκών δικτύων μεταφορών) εστιάζοντας πχ στην ένταξη της Δυτικής Ελλάδας στις παράκτιες περιφέρειες της ανατολικής Αδριατικής (βλέπε ανατολικός διάδρομος Μεσογείου) και της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης στον άξονα των παρευξείνιων περιφερειών και προς βορρά με τις περιφέρειες της ανατολικής Ευρώπης. Επιπρόσθετα είναι ιδιαίτερα σημαντική η ισχυροποίηση του ρόλου της Κρήτης αλλά και γενικότερα το ζήτημα της ενδυνάμωσης της ενδοπεριφερειακής διασύνδεσης τόσο των νησιωτικών περιοχών όσο και του ηπειρωτικού χώρου.

Από όσα αναλύθηκαν και επισημάνθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια αυτής της εισήγησης υπογραμμίζεται ότι η αναγκαία παραγωγική άρα και αναπτυξιακή ανασυγκρότηση της χώρας, σε άμεση συσχέτιση με την αστική αναδιάρθρωση και τη διοικητική αποκέντρωση (μεταρρύθμιση), θα πρέπει να συνεκτιμήσει και επανα-ιεραρχήσει τη σημασία των δικτύων μεταφορών που έχουν μέχρι σήμερα υλοποιηθεί ή και προγραμματίζονται στο άμεσο προσεχές μέλλον. Τα δίκτυα μεταφορών της χώρας, χερσαία (οδικά, σιδηροδρομικά) θαλάσσια και αεροπορικά, μέχρι σήμερα αθρώνονται σε 2 ισχυρούς κόμβους συνδυασμένων μεταφορών (Πρωτεύουσα-Θεσσαλονίκη) και σε έναν ημιτελή, της Πάτρας, δηλαδή στον άξονα ανάπτυξης ΠΑΘΕ. Τα δίκτυα μεταφορών της χώρας θα πρέπει και μπορούν μέσω περιφερειακών κόμβων συνδυασμένων μεταφορών να ενταχθούν σε ευρύτερα δίκτυα μεταφορών με στόχο να συμβάλλουν α) στην περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας και β) στον ευρύτερο γεωπολιτικό και αναπτυξιακό ρόλο της Ελλάδας στον νοτιοευρωπαϊκό χώρο και εκείνον της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου.

Ο δεύτερος στόχος ενισχύει τη σημασία των ευρύτερων περιφερειακών αστικών συστημάτων (συμμαχίες των πόλεων) ώστε να επιλεγούν ως τόποι επίλογής επενδυτικών προγραμμάτων ανεξάρτητων των κριτηρίων ύπαρξης τοπικών πόρων ώστε να ενισχυθεί το συνολικό παραγωγικό πρότυπο χώρας και περιφερειών, οι κοινωνικές υποδομές και η ελκυστικότητα σε πληθυσμιακές μετακινήσεις. Μέσα στη λογική αυτή, επιδιώξι είναι τα δίκτυα μεταφορών να αποτελέσουν ραχοκοκαλιά άξονων ανάπτυξης, και οι συνδυασμένοι κόμβοι μεταφορών ειδοποιό οργανικό στοιχείο (εθνικών-περιφερειακών) κόμβων ανάπτυξης.

Για να οδηγηθούμε σε μια τέτοια κατεύθυνση (που άλλωστε είναι διακηρυγμένες εθνικές επιλογές) θα πρέπει: α) να ολοκληρωθούν το ταχύτερο δυνατό η Ολυμπία Οδός, η Ιονία Οδός και ο ΠΑΘΕ (στο κομμάτι Κόρινθος-Πάτρα), β) να εκσυγχρονιστεί και διευρυνθεί το μέχρι σήμερα σιδηροδρομικό δίκτυο. Κόμβοι συνδυασμένων μεταφορών χωρίς σιδηροδρομικό δίκτυο δε νοούνται (Πελοπόννησος, Θεσσαλία, Ήπειρος, ΑΜ-Θ), γ) να εκσυγχρονισθούν επιλεγμένα περιφερειακά αεροδρόμια και λιμάνια στη λογική της δημιουργίας των προαναφερθέντων συνδυασμένων κόμβων μεταφορών, και δ) να εκσυγχρονισθεί η οδική σύνδεση Λαμίας-Αμφισσας-Ναυπάκτου. Στο πλαίσιο της πρότασης αυτής είναι δυνατό να επιλεγούν προς διερεύνηση και εφαρμογή οι ακόλουθοι κόμβοι. Βόρεια Ελλάδα: Καβάλα (Αναπτυξιακό τρίγωνο Δράμας-Καβάλας-Ξάνθης), Αλεξανδρούπολη (Αλεξανδρούπολη-Κομοτηνή-Διδυμότειχο) Κεντρική Ελλάδα: Βόλος (Βόλος, Λάρισα, Τρίκαλα, Καλαμπάκα) Δυτική Ελλάδα: Πάτρα (τόξο: Αίγιο-Πύργος/ άξονας: Ναύπακτος -Μεσολόγγι), Ηγουμενίτσα (Γιάννενα, Πρέβεζα, Άρτα) Νότια Πελοπόννησος: Καλαμάτα ή Τρίπολη-Σπάρτη.

⁴Στο πλαίσιο αυτό, η Προγραμματική Περίοδος 2014-2020 αναδεικνύεται για άλλη μια φορά ιδιαίτερα κρίσιμη για την οικονομική ανάκαμψη της χώρας αλλά και τη δημιουργία μακροπρόθεσμων προϋποθέσεων ανάπτυξης. Συνοπτικά αναφέρεται πως οι στρατηγικοί στόχοι του ΕΣΠΑ 2014-2020 για τις Μεταφορές πρόκειται επιτευχθούν μέσω: α) του ΕΠ ΥΜΕΠΕΡΑΑ 2014-2020, β) των 13 ΠΕΠ, και γ) της Ειδικής Γραμμής Διευκόλυνσης «Συνδέοντας την Ευρώπη – Connecting Europe Facility» (CEF) της ΕΕ. Το ΕΠ ΥΜΕΠΕΡΑΑ εξυπηρετεί και το στόχο για ανάπτυξη ανταγωνιστικών, υψηλής ποιότητας υπηρεσιών εμπορευματικών μεταφορών του ΕΠΜ 2014, καθώς περιλαμβάνει δράσεις αναβάθμισης της σιδηροδρομικής υποδομής και σύνδεσής της με κύρια λιμάνια της χώρας.

Στόχος της επόμενης δεκαετίας για την ΕΕ είναι η δημιουργία ενός πραγματικού ενιαίου Ευρωπαϊκού Χώρου Μεταφορών. Καλύτερες επιλογές του τρόπου μεταφοράς θα προκύψουν από τη μεγαλύτερη ενοποίηση των δικτύων διαφορετικών τρόπων μεταφοράς: αερολιμένες, λιμάνια, σιδηροδρομικοί σταθμοί, σταθμοί μετρό και λεωφορείων που πρέπει να συνδέονται ολοένα και περισσότερο και να μετατρέπονται σε πολυτροπικές πλατφόρμες σύνδεσης προς όφελος των μετακινήσεων απόμων και μεταφοράς αγαθών. Σε ότι αφορά στις ακτές, χρειάζονται περισσότερα και αποτελεσματικότερα σημεία εισόδου στις ευρωπαϊκές αγορές, ώστε να αποφεύγεται η περιττή κυκλοφοριακή ροή στην Ευρώπη. Οι θαλάσσιοι λιμένες διαδραματίζουν λοιπόν μείζονα ρόλο ως κέντρα εφοδιαστικής και χρειάζονται αποτελεσματικές συνδέσεις με την ενδοχώρα. Σε ότι αφορά στη χώρα μας σε γενικές γραμμές, ο κεντρικός αναπτυξιακός στόχος του τομέα μεταφορών για τη νέα προγραμματική περίοδο παραμένει η ολοκλήρωση της ανάπτυξης του εθνικού συστήματος μεταφορών και η ανάδειξη της Ελλάδας σε κύρια Βαλκανική πύλη και κόμβο μεταφορών της Ανατολικής Μεσογείου, επαρκώς συνδεδεμένης με τα άλλα κράτη μέλη και κυρίως τον κεντρικό αναπτυξιακό πυρήνα (πεντάγωνο) της ΕΕ. Η προώθηση αποδοτικών σιδηροδρομικών, οδικών και αεροπορικών δικτύων συμπεριλαμβανομένων των δικτύων βιώσιμων περιφερειακών αερολιμένων), αποτελεσματικών θαλάσσιων οδών και δευτερευόντων δικτύων που θα συνδέουν τις κύριες αναπτυξιακές ζώνες με την ενδοχώρα και το νησιωτικό χώρο για την εξυπηρέτηση της περιφερειακής κινητικότητας, καθώς και η περαιτέρω εξέλιξη των διευρωπαϊκών δικτύων που συνδέουν τα κύρια ευρωπαϊκά κέντρα, (όπως οι πρωτεύουσες, οι μητροπολιτικές περιφέρειες και οι κόμβοι) με το κύριο δίκτυο της χώρας, αποτελούν τα βασικά στοιχεία ανάπτυξης του τομέα των μεταφορών.

Κλείνοντας, όλα τα παραπάνω, είναι ιδεατό να εμπλουτίζουν τον εκάστοτε τομεακό προγραμματισμό (στην περίπτωση μας αυτόν που αφορά στις μεταφορές), τον στρατηγικό σχεδιασμό και τις εφαρμογές του, όπως αυτές μπορούν να εξειδικευτούν στην χώρα μας. Με κύρια μεριμνά μας να συμβάλλουμε ουσιαστικά στη διατύπωση, εξειδίκευση και αποτελεσματική εφαρμογή εκείνου του συλλογικού οράματος, που εστιάζει στην «αναπλαισίωση» για την «παραγωγική ανασυγκρότηση», αλλά και την «εξισορρόπηση» εντέλει των υφιστάμενων αντιθέσεων και ανισοτήτων. Κυρίως, μέσα από μια ουσιαστικότερη ενσωμάτωση των κοινωνικών, περιβαλλοντικών και οικονομικών παραμέτρων, αλλά δίνοντας πρώτιστα έμφαση στη διασύνδεση των υποδομών με τις ανάγκες των επενδύσεων, στην αποφυγή κατακερματισμού της αγοράς και στην επιβολή δυσανάλογων επιβαρύνσεων, εστιάζουμε ποιοτικά και στοχευμένα στην επίτευξη του στόχου της συνοχής, μέσα και από την κάλυψη των υφιστάμενων αναγκών για αποτελεσματικές μεταφορές εμπορευμάτων και επιβατών σε διατροπική βάση, συμπεριλαμβάνοντας την καινοτομία και επιχειρώντας ταυτόχρονα και μια αποτελεσματική συμβολή στους στόχους της Κοινότητας για την κλιματική αλλαγή.

Βιβλιογραφία

- ΕΓΝΑΤΙΑ ΟΔΟΣ ΑΕ – Παρατηρητήριο, 2013, Μεταφορές και Εδαφική Συνοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Το σύγχρονο πλαίσιο, Θεσσαλονίκη, 2013.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011α, Λευκή Βίβλος: Χάρτης Πορείας για έναν ενιαίο Ευρωπαϊκό Χώρο Μεταφορών – Για ένα ανταγωνιστικό και ενεργειακά αποδοτικό σύστημα μεταφορών, COM (2011) 144 τελικό.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011β, Εδαφική Ατζέντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2020: Προς μια Ευρώπη χωρίς αποκλεισμούς, έξυπνη και βιώσιμη με ποικίλες Περιφέρειες, http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2008, Πράσινη Βίβλος για την Εδαφική Συνοχή. Μετατροπή της Εδαφικής Πολυμορφίας σε Προτέρημα, COM (2008) 616 τελικό.
- Θεοδωροπούλου, Ρ., και Κασώλη, Μ., 2014, Μεταφορές και Logistics, ΓΓΕΤ, Διεύθυνση Σχεδιασμού και Προγραμματισμού – Τμήμα Προγραμματισμού, και Planning Group.
- Λουκάκης, Π., 2004, Η σημασία των κόμβων στο σύστημα αξόνων ανάπτυξης της Δυτικής Ελλάδας, παρέμβαση στη δημερίδα του ΤΕΕ *Ιονία Οδός. Το στοίχημα της περιφερειακής ανάπτυξης*, Ενημερωτικό Δελτίο ΤΕΕ, αρ. 2298, Ιούnius 2004.
- Λουκάκης, Π., 2005, Το πρότυπο των συνδυασμένων μεταφορών για το νομό Πρεβέζης. Αναγκαίες βελτιώσεις του Περιφερειακού πλαισίου Χωροταξικού σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης – ΠΠΧΣΑΑ της Περιφέρειας Ηπείρου, 1^ο αναπτυξιακό Συνέδριο, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Πρέβεζας, 2005.
- Λουκάκης, Π., και Μωραΐτου, Ι., 2015, Αναζήτηση χωρικών συμμαχιών και εδαφικής συνοχής για μια ολοκληρωμένη αναδιάρθρωση του οικιστικού δικτύου της Ελλάδας, 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου 2015.
- Μωραΐτου, Ι., 2015, Αναγκαίοι μηχανισμοί και κοινωνικές διεργασίες για την προσέγγιση της εδαφικής και κοινωνικής συνοχής σε τοπική κλίμακα, 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου 2015.

Μωραΐτου, Ι., 2014, Συνοχή και τοπική ανάπτυξη: Αναγκαίες πολιτικές, θεσμοί και εργαλεία για την υπέρβαση της κρίσης, Συνέδριο *Η Ελληνική οικονομία, από την κρίση στην ανάπτυξη: Στρατηγικές, διακυβεύματα, πολιτικές*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – SEED Center, Ελληνικό Παρατηρητήριο LSE – ΚΕΠΕ, Βόλος, 4-5 Απριλίου 2014.

Πετράκος, Γ., και Ψυχάρης, Γ., 2009, Τα μέσα άσκησης περιφερειακής πολιτικής: Θεωρητική θεμελίωση και κριτική αξιολόγηση, Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2004.

Πετράκος, Γ., και Οικονόμου, Δ., 2012, Διεθνοποίηση και διαρθρωτικές αλλαγές στο Ευρωπαϊκό σύστημα αστικών κέντρων, Η ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής, Επιμέλεια Οικονόμου, Δ., και Πετράκος, Γ., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2012.

Ψυχάρης, Γ., 2009, Η γεωγραφική διάσταση των δημόσιων δαπανών: επισκόπηση του ερευνητικού πεδίου σχετικά με τους προσδιοριστικούς παράγοντες της περιφερειακής κατανομής των δημόσιων επενδύσεων στην Ελλάδα, 25 Κείμενα για το σχεδιασμό και την ανάπτυξη του χώρου, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος, 2009.

Υπουργείο Οικονομίας, 2014, Σύμφωνο Εταιρικής Σχέσης 2014-2020, Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης - ΕΣΠΑ 2014-2020.

Υπουργείο Μεταφορών και Επικοινωνιών, και Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2000, Πολιτικές και μέτρα για τη ζήτηση των εμπορευματικών μεταφορών, Αθήνα.

Multimodal transport nodes, as factors of productive reconstruction and decentralization

Dr Ioulia Moraitou

Department of Economic and Regional Development, Panteion University, Athens, Greece
juliamoraitou@gmail.com

Pavlos Loukakis

Emeritus Professor of Panteion University, Athens, Greece
ploukak@panteion.gr

219

Abstract

With this paper it is mainly attempted to document the role of the multimodal nodes of transport (multimodal connection platforms – nodes of support of multimodal solutions of transport) in the process of deepening and implementing an administrative, social and economic decentralization as a crucial factor for the requested production reconstruction and its dynamic transformation into a proposal of a new development model of sustainable development, at a national level, transcending all its post 1948 available versions, but more specifically for the choice of the localization of its businesses and other productive activities and the consequent redistribution of work places.

The multimodal nodes of transport must be treated: as infrastructures for the productive regeneration; as end-product of programming and spatial planning (work of architecture); as thematic unit of development and support of entrepreneurship, independently of any proximity and availability of local materials and resources; as service supporting many other production sectors; as places of creation, attraction and installation of productive activities within the increase of accessibility and finally as a factor of strengthening and support of decentralization, which is not sufficient only with its institutional aspect and without substantial regional development, with concise spatial and productive scenarios.

Keywords: Redistribution, Cohesion, Structural Funds, Transport infrastructure, Regional and urban development, Spatial regulation.

Η ανάπτυξη του οδικού εμπορευματικού διαδρόμου Ηγουμενίτσα–Βόλος ως μιας ιδέας έξυπνης εξειδίκευσης για τις περιφέρειες της ηπειρωτικής Ελλάδας

Βασίλειος Βρυσαγότης

Επιστημονικός συνεργάτης ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας, Τμήμα Διοίκησης Συστημάτων Εφοδιασμού, Θήβα
v.vrysagotis@gmail.com

Σάββας Μακρίδης

Επιστημονικός συνεργάτης ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας, Τμήμα Διοίκησης, Οικονομίας, Επικοινωνίας
Τουριστικών και Πολιτισμικών Μονάδων, Αμφισσα
sabbas_makridis@yahoo.gr

Λάμπρος Μπαμπαλιούτας

Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
babalioutas.l@dsa.gr

Περίληψη

Έναν από τους βασικούς πυλώνες ενός νέου παραγωγικού εξωστρεφούς μοντέλου για τη χώρα μας αποτελεί η αξιοποίηση της γεωγραφικής θέσης της μέσω της ανάπτυξης διαμετακομιστικού εμπορίου υψηλής προστιθέμενης αξίας καθώς και υπηρεσιών διαχείρισης διεθνών εφοδιαστικών αλυσίδων. Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα πρόταση έχει ως κύριο άξονα την ανάπτυξη ενός «οδικού διαδρόμου» που θα συνδέει τις πόλεις εισόδου εμπορευματικών ροών της δυτικής και της ανατολικής Ελλάδας μέσω των λιμανιών του Βόλου και της Ηγουμενίτσας, δημιουργώντας κατ' ουσίαν μια «χερσαία γέφυρα» (land bridge) μεταξύ των λιμανιών της Ιταλικής χερσονήσου (Μπάρι, Πρίντεζι) και του κυρίως λιμανιού της Μικράς Ασίας, της Σμύρνης. Η ανάπτυξη του διαδρόμου Βόλου–Ηγουμενίτσας θα αποτελέσει κίνητρο για επενδυτικές πρωτοβουλίες ανάπτυξης σύγχρονων λιμενικών υποδομών και εμπορευματικών κέντρων, εντός των οποίων θα μπορούν να εγκατασταθούν αποθηκευτικοί χώροι και εξαγωγικές/χονδρεμπορικές επιχειρήσεις καθώς και επιχειρήσεις διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας – logistics. Η χωροθέτηση των επενδύσεων μπορεί να είναι κατά μήκος του χερσαίου τμήματος (οδικό άξονας Εγνατίας, Ε65). Στην περιγραφόμενη περίπτωση, η λειτουργία του διαδρόμου θα προσδώσει στις περιφέρειες Ηπείρου, Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας τη δυνατότητα να εξειδικεύσουν τους πόρους τους σε τομείς υψηλής προστιθέμενης αξίας, όπως είναι η διαχείριση logistics, ακολουθώντας το παράδειγμα περιφερειών της ΒΔ Ευρώπης. Για την τεκμηρίωση της βιωσιμότητας της πρότασής μας περιλαμβάνεται ανάλυση του εσωτερικού και του εξωτερικού περιβάλλοντος του διαδρόμου (ανάλυση SWOT) καθώς και προτάσεις περαιτέρω ανάπτυξης της λειτουργίας αυτού.

Λέξεις-κλειδιά: Διαμετακομιστικό εμπόριο, Οδικές υποδομές, Λιμενικές υποδομές, Διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας, Logistics, Ανάλυση SWOT.

1. Εισαγωγή

Η εργασία αναφέρεται στην ανάπτυξη ενός οδικού εμπορευματικού διαδρόμου μεταξύ των λιμένων της Ηγουμενίτσας και Βόλου ως μέσου «έξυπνης εξειδίκευσης» για τις περιφέρειες της Θεσσαλίας και Ηπείρου. Με μεθοδολογικό εργαλείο την καθιερωμένη ανάλυση εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος SWOT, η μελέτη φιλοδοξεί να αναδείξει τις δυνατότητες των περιφερειών για την ανάπτυξη του εμπορευματικού διαδρόμου. Επιπλέον, στόχος είναι να διερευνηθούν τα οφέλη που θα προκύψουν στις τοπικές κοινότητες από τη λειτουργία του. Τέλος, το άρθρο προσπαθεί να δώσει μια εκτενή περιγραφή των δεδομένων λειτουργίας του υπό μελέτη διαδρόμου αλλά και των παραγόντων που θα επηρέαζαν τη βιωσιμότητά του.

Η εργασία δίνει στο πρώτο μέρος της τους ορισμούς και τα είδη των «χερσαίων γεφυρών». Το πρώτο μέρος ολοκληρώνεται με την περιγραφή των ενδοχώριων τερματικών σταθμών εμπορευματοκιβωτίων (Ε/Κ) (Inland Container Terminals). Στο δεύτερο μέρος αποδίδεται η ανάλυση SWOT του άξονα Βόλου–Ηγουμενίτσας, η οποία περιλαμβάνει την περιγραφή των πλεονεκτημάτων (strengths), των αδυναμιών (weaknesses), των ευκαιριών ανάπτυξης (opportunities) και των απειλών (threats). Τέλος, στο τρίτο μέρος δίνονται τα συμπεράσματα καθώς και οι προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

2. Ορισμοί και εισαγωγικές παρατηρήσεις

Καταρχάς είναι σκόπιμο να δοθεί ο ορισμός των «χερσαίων γεφυρών» (landbridge). Σύμφωνα με τους Lun *et al* (2010), «χερσαία γέφυρα» είναι «η σύνδεση δυο θαλάσσιων λιμένων με ένα σύστημα χερσαίας

μεταφοράς». Ο παραπάνω ορισμός δίνει έμφαση στη γεωγραφική διάσταση του συστήματος της «χερσαίας γέφυρας». Ορισμό για τις «χερσαίες γέφυρες» δίνει και ο Hayuth (1991), σύμφωνα με τον οποίο, οι «χερσαίες γέφυρες» αφορούν μεταφορικούς διαδρόμους υψηλής προτεραιότητας του χερσαίου μεταφορικού δικτύου. Από τον ορισμό αυτό θα πρέπει να εστιαστούν τα χαρακτηριστικά: α) της υψηλής προτεραιότητας, και β) του χερσαίου μεταφορικού δικτύου. Από τα πρώτο χαρακτηριστικό συμπεραίνεται ότι οι οντότητες (εμπορεύματα κατά μεγάλο ποσοστό) που κινούνται ταχύτερα από τις υπόλοιπες, αποτελούν και το στοιχείο ελκυστικότητας για την χρήση της συγκεκριμένης μεταφορικής υποδομής. Σε σχέση με το δεύτερο χαρακτηριστικό παρατηρείται ότι οι «χερσαίες γέφυρες» αναπτύσσονται στα χερσαία μεταφορικά δίκτυα, δηλαδή σε αυτοκινητοδρόμους και σε υπεραστικά σιδηροδρομικά δίκτυα.. Συνδυάζοντας τους παραπάνω δύο ορισμούς μπορεί να αποδοθεί με περισσότερη σαφήνεια η λειτουργία των «χερσαίων γεφυρών». Συνεπώς οι «χερσαίες γέφυρες» είναι εμπορευματικοί διάδρομοι υψηλής προτεραιότητας που αναπτύσσονται σε αυτοκινητοδρόμους και σιδηροδρόμους συνδέοντας δύο θαλάσσιους λιμένες. Αξίζει να σημειωθεί ότι η υπό μελέτη «χερσαία γέφυρα» μπορεί να αναπτυχθεί αρχικά σε οδικούς άξονες, συγκεκριμένα στον αυτοκινητόδρομο Ε65 και στην Εγνατία οδό και σε δεύτερο χρόνο σε σιδηροδρομικό δίκτυο. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το χαρακτηριστικό λειτουργίας του υπό εξέταση διαδρόμου έγκειται περισσότερο στην απρόσκοπτη (seamless) μεταφορά, η οποία αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των συνδυασμένων μεταφορών και λιγότερο στην υψηλή προτεραιότητα και την ταχύτητα. Δοθέντων των αρχικών χαμηλών κυκλοφοριακών φόρτων, το χαρακτηριστικό της απρόσκοπτης θα αποτελέσει παράγοντα προσέλκυσης εμπορευματικών φορτίων διασφαλίζοντας την βιωσιμότητα του διαδρόμου. Με την αύξηση των μεταφερόμενων όγκων η φυσιογνωμία λειτουργίας του διαδρόμου θα μεταβληθεί σε μεταφορικό διάδρομο υψηλής προτεραιότητας.

Πριν όμως λάβει χώρα η ανάλυση του εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος για το διάδρομο Βόλου–Ηγουμενίτσας, σκόπιμο είναι να δοθεί μια συνοπτική περιγραφή των χαρακτηριστικών του. Σύμφωνα με τους Carrasco and Garate (2010), τα ελληνικά λιμάνια ανήκουν στο σύμπλεγμα των λιμανιών της ΝΑ Μεσογείου, στο οποίο επίσης περιλαμβάνονται λιμάνια των κρατών της Ιταλίας, της Σλοβενίας, της Κροατίας, του Μαυροβουνίου, της Αλβανίας, της Τουρκίας και φυσικά της Ελλάδας, με τα λιμάνια της Ελλάδας, της Ιταλίας και της Τουρκίας να παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο τα επόμενα χρόνια λόγω της ανάπτυξης του θαλάσσιου εμπορίου μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας, που γεννά πολλές προοπτικές οικονομικής ανάπτυξης στην λεκάνη της ΝΑ Μεσογείου. Ο προτεινόμενος διάδρομος θα ξεκινά την διαδρομή του από το εμπορευματικό λιμάνι του Βόλου και με κατεύθυνση βορειοδυτική θα ακολουθεί την χάραξη του υπό κατασκευή αυτοκινητοδρόμου Ε65. Στα γεωγραφικά όρια του νομού Γρεβενών θα διασταυρώνεται με τον οδικό άξονα της Εγνατίας οδού μέχρι την κατάληξη του στο εμπορευματικό λιμάνι της Ηγουμενίτσας. Το δε συνολικό μήκος του αγγίζει 414 χλμ το οποίο μπορεί να διανυθεί από ένα φορτηγό αυτοκίνητο σε 5 ώρες περίπου. Λόγω της ανυπαρξίας ανεπτυγμένου σιδηροδρομικού δικτύου στην περιοχή η λειτουργία του εμπορευματικού διαδρόμου θα αφορά μόνο οδική μεταφορά. Ωστόσο υπάρχει πρόβλεψη τόσο επέκταση του θεσσαλικού σιδηροδρόμου μέχρι την Δυτική Μακεδονία όσο και για την την ανάπτυξη της σιδηροδρομικής Εγνατίας η οποία θα καταλήγει στο λιμάνι της Ηγουμενίτσας.

Επιπλέον, οι Notteboom and Merk (2015) προτείνουν ένα νέο είδος «χερσαίας γέφυρας» που το ονομάζουν «αποκλειστικοί εμπορευματικοί διάδρομοι» (dedicated freight routes) ενώ οι Wang and Meng (2011) διακρίνουν τις «χερσαίες γέφυρες» σε εσωτερικές (domestic) και διεθνείς (international).

Αναπόσπαστο μέρος των «χερσαίων γεφυρών» είναι η ανάπτυξη των ενδοχώριων εμπορευματικών τερματικών (inland freight terminals) τα οποία αφορούν οποιαδήποτε άλλη υποδομή από θαλάσσιο λιμάνι έως αεροδρόμιο που λειτουργεί ως υποδομή δημόσιας χρήσης, στην οποία το φορτίο που προέρχεται από διεθνείς εμπορευματικές ροές παραλαμβάνεται και διανέμεται (Roso *et al*, 2009). Τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης υποδομής είναι: α) μπορεί να βρίσκεται μακριά από λιμενική ζώνη, β) εφοδιάζει μεγάλες γεωγραφικές περιοχές προσφέροντας υπηρεσίες προστιθέμενης αξίας, γ) αποτελεί σημείο συγκέντρωσης διαφορετικών ροών που προέρχονται από διάφορα λιμάνια, και δ) είναι σταθερά συνδεδεμένο με θαλάσσιο λιμάνι, και ε) διαθέτει πολύ καλές συγκοινωνιακές συνδέσεις.

Σύμφωνα με τους Iannone *et al* (2007), για την ανάπτυξη των ενδοχώριων εμπορευματικών τερματικών απαιτείται σύμπραξη μεταξύ τοπικών εμπορικών επιμελητηρίων, μεταφορέων, φορέων της δημόσιας διοίκησης και φυσικά τραπεζών με την περίπτωση ενός παρόμοιου τερματικού στην Ιταλία να προσφέρει 20.000 νέες θέσεις εργασίας και 1,6 δις ευρώ στην τοπική οικονομία. Από τα παραπάνω οφέλη της συγκεκριμένης υποδομής εύκολα εξάγεται το συμπέρασμα ότι τα συγκεκριμένα κέντρα αποτελούν νέου τύπου βιομηχανικές εγκαταστάσεις μεγάλου μεγέθους, που μπορούν να αναζωογονήσουν βιομηχανικά περιφέρειες ενός κράτους, ενώ ταυτόχρονα μπορούν να προσφέρουν στην κατεύθυνση της «έξυπνης εξειδίκευσης» μιας περιφέρειας, αφού η τελευταία θα δύναται να προσφέρει εξειδικευμένες υπηρεσίες προστιθέμενης αξίας στο διεθνή καταμερισμό εργασίας.

Η νέα λογική της τοπικής ανάπτυξης, αυτής της «έξυπνης εξειδίκευσης», επιβάλλει την ανάγκη ενός ενδοχώριου τερματικού στον άξονα της διαδρομής μεταξύ των δύο λιμένων αφού, σύμφωνα με τους Roso *et al* (2009), η ιδανική χωροθέτησή τους είναι σε μακρινές αποστάσεις από τους θαλάσσιους λιμένες. Τα οφέλη από την ανάπτυξη του τερματικού διακρίνονται σε δυο κατηγορίες: α) σε αυτά για τη λειτουργία της «χερσαίας γέφυρας», και β) σε αυτά για την τοπική οικονομία. Τα οφέλη του ενδοχώριου τερματικού σταθμού για την λειτουργία του εμπορευματικού διαδρόμου σύμφωνα με τους Roso *et al* (2009) συγκαταλέγονται στα εξής: α) οι θαλάσσιοι λιμένες αντιμετωπίζουν λιγότερη συμφόρηση αφού μεγάλο ποσοστό των Ε/Κ δεν παραμένουν στην λιμενική ζώνη, β) οι φορτωτές έχουν μεγαλύτερη ποικιλία υπηρεσιών εφοδιαστικής (logistics) αλλά και υπηρεσίες φιλικές προς το περιβάλλον αφού με την μείωση των συμφορήσεων μειώνεται οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, και γ) οι συγκεκριμένες υποδομές αυξάνουν το μεταφορικό έργο αφού οι μεταφορές πολλαπλασιάζονται. Σε σχέση με τα οφέλη της τοπικής οικονομίας, σε αυτά συγκαταλέγονται η αύξηση των επενδύσεων, η ανάπτυξη ποιοτικών και πολυάριθμων θέσεων εργασίας δοθέντος ότι η λειτουργία των συγκεκριμένων υποδομών απαιτεί εξειδικευμένο προσωπικό σε μεγάλους αριθμούς. Στο σημείο αυτό σκόπιμο είναι να δοθεί μια μελέτη περίπτωσης επιτυχημένης ανάπτυξης ενδοχώριου τερματικού σταθμού στην Ισπανία. Περαιτέρω, η περίπτωση της στρατηγικής της λιμενικής διοίκησης της Βαρκελώνης δίνει μια ορθή πρακτική ανάπτυξης συστάδων εφοδιαστικής (Van den Berg and De Langen, 2011). Πιο αναλυτικά, πριν το 1998 ο θαλάσσιος λιμένας της Βαρκελώνης ήταν υπό την διοίκηση του κρατικού οργανισμού λιμένος. Το τοπίο λειτουργίας του λιμένα ήταν η διαχείριση παραδοσιακών τύπων φορτίων, χύδην ξηρά, χύδην υγρά, μοναδοποιημένα και οχήματα με βασικά προβλήματα να είναι κυριαρχία οικονομικά αναποτελεσματικών οδικών μεταφορών και έλλειψη αξιόπιστης σιδηροδρομικής σύνδεσης με την ενδοχώρα. Το 1998 στα πλαίσια μεταρρυθμιστικών λιμενικών πολιτικών ο κρατικός οργανισμός διαχωρίζεται σε τρεις εταιρικούς φορείς: α) την εταιρία διαχείρισης της εμπορικής ζώνης του λιμανιού Βαρκελώνης, β) την εταιρία διαχείρισης των υποδομών logistics, και γ) την εταιρία που είναι υπεύθυνη για τη διαχείριση της γης του λιμένα της Βαρκελώνης (APB). Η τελευταία έθεσε ως στρατηγικές προτεραιότητες την ανάπτυξη της λιμενικής περιοχής, την ανάπτυξη του δικτύου σύνδεσης του λιμένα με την ισπανική και ευρωπαϊκή ενδοχώρα και τέλος την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων εφοδιαστικής στα όρια του λιμανιού της Βαρκελώνης. Το μέσο για την πραγμάτωση των επιχειρησιακών στόχων ήταν η ανάπτυξη ενδοχώριων σιδηροδρομικών εμπορευματικών τερματικών σταθμών με κυριότερο αυτό της Σαραγόσα αλλά και η ανάπτυξη σιδηροδρομικών «χερσαίων γεφυρών». Η επίτευξη των επιχειρησιακών στόχων οδήγησε σε αύξηση του μεριδίου αγοράς του λιμανιού της Βαρκελώνης μέσω της προσέλευσης μεγάλων θαλάσσιων μεταφορέων εμπορευματοκιβωτίων, σε αύξηση των επιχειρηματικών ευκαιριών για όλα τα μέλη του λιμενικού cluster, μείωση του κινδύνου στις επενδύσεις σε υποδομές μέσω αύξησης του βαθμού χρήσης των υποδομών και τέλος στην δημιουργία προστιθέμενης αξίας για όλους χρήστες του λιμανιού. Η περίπτωση του λιμανιού της Βαρκελώνης μπορεί να αποτελέσει γνώμονα στρατηγικής για τις διοικήσεις των λιμανιών του άξονα Βόλος-Ηγουμενίτσα.

Τα παραπάνω στοιχεία αποτελούν μέρος της επιχειρηματολογίας για την ανάπτυξη ενός ενδοχώριου τερματικού σταθμού στον άξονα Βόλου-Ηγουμενίτσας. Με βάση στατιστικά στοιχεία της μελέτης για την ανάπτυξη της περιφέρειας Θεσσαλίας (Σύνδεσμος Βιομηχανιών Θεσσαλίας και Κεντρικής Ελλάδας 2009), όπως ότι η περιφέρεια Θεσσαλίας είναι στην 3^η θέση στην κατάταξη των ελληνικών περιφερειών σε σχέση με το παραγόμενο Α.Ε.Π. (περίπου 5% του ελληνικού ΑΕΠ) και με την συμμετοχή της μεταποίησης στον δευτερογενή τομέα να είναι η δεύτερη σε όλη την χώρα, με το ποσοστό να ανέρχεται στο 60%, παρατηρούμε ότι η ενδοχώρα του λιμανιού του Βόλου αποτελεί μια βιομηχανικά ανεπτυγμένη περιοχή όπου πραγματοποιείται σημαντικός όγκος συναλλαγών, τεκμηριώνοντας την ανάγκη για ένα ενδοχώριο εμπορευματικό τερματικό σταθμό, ο οποίος θα είναι κεντροβαρικά τοποθετημένος στην ενδοχώρα του λιμανιού του Βόλου.

3. Ανάλυση εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος – Ανάλυση SWOT

3.1. Τα πλεονεκτήματα (strengths) των «χερσαίων γεφυρών»

Σύμφωνα με τους Lun *et al* (2010), βασικό πλεονέκτημα των «χερσαίων γεφυρών» (land bridges) είναι η απρόσκοπτη και αξιόπιστη σύνδεση μεταξύ δυο λιμένων. Οδικά και σιδηροδρομικά μέσα μεταφορών εκτελούν απευθείας δρομολόγια είτε μεταξύ δυο λιμένων είτε μεταξύ των λιμένων και του ενδοχώριου τερματικού σταθμού. Η απευθείας σύνδεση αυξάνει την ταχύτητα των εμπορευματικών ροών ενώ ταυτόχρονα μειώνει τους κινδύνους καθυστέρησης στους λιμένες, προβάλλοντας με αυτό τον τρόπο τα χαρακτηριστικά της αξιοπιστίας και της απρόσκοπτης μεταφοράς που διαθέτουν οι «χερσαίες γέφυρες».

Επιπλέον, σύμφωνα πάντα με τους ίδιους ερευνητές, η λειτουργία διεθνών «χερσαίων γεφυρών» μειώνει τη γραφειοκρατία που σχετίζεται με τις διεθνείς μεταφορές, όπως τις διπλές τελωνειακές διατυπώσεις, καθώς η λειτουργία μιας «χερσαίας γέφυρας» προϋποθέτει την τελωνειακή διασύνδεση των

δυο λιμένων. Άμεσο αποτέλεσμα είναι η αύξηση του διακινούμενου όγκου και στους δυο λιμένες αλλά και για το ενδοχώριο τερματικό σταθμό, ενώ αυξημένο μεταφορικό έργο παρουσιάζεται και στους χερσαίους μεταφορείς.

Οι Notteboom and Rodrigue (2009) προτείνουν ένα ακόμα πλεονέκτημα των χερσαίων γεφυρών που είναι το γεγονός ότι μια «χερσαία γέφυρα» δίνει νέες επιλογές δρομολόγησης φορτίων. Προκύπτει συνεπώς η ανάπτυξη μιας «χερσαίας γέφυρας» που προσφέρει αύξηση της μεταφορικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας, αφού τόσο οι φορτωτές έχουν την δυνατότητα να επιλέξουν μεταξύ διαφορετικών διαδρομών με στόχο την μείωση του μεταφορικού κόστους, γεγονός που αυξάνει την οικονομική βιωσιμότητα εξωστρεφών παραγωγικών κλάδων, όσο και οι μεταφορείς αναπτύσσουν την εμπορική τους ελκυστικότητα και συνεπακόλουθα την οικονομική τους δραστηριότητα.

Τέλος, οι ίδιοι ερευνητές υποστηρίζουν πως οι «χερσαίες γέφυρες» συμβάλλουν σε φιλικές προς το περιβάλλον μεταφορές. Στην περίπτωση των «χερσαίων σιδηροδρομικών γεφυρών» επιτυγχάνεται μεταφορά μεγάλου όγκου εμπορευμάτων με μια μικρή μοναδιαία κατανάλωση καυσίμου και συνεπακόλουθα χαμηλό ανθρακικό αποτύπωμα. Το χαρακτηριστικό της φιλικότητας στο περιβάλλον είναι ένας ακόμα παράγοντας εμπορικής ελκυστικότητας, δοθείσης της τάσης των επιχειρήσεων για την παραγωγή και την διανομή φιλικών προς το περιβάλλον προϊόντων και υπηρεσιών.

3.2. Τα πλεονεκτήματα (strengths) της «χερσαίας γέφυρας» Βόλου–Ηγουμενίτσας

Τα πλεονεκτήματα του υπό μελέτη του εμπορευματικού διαδρόμου Βόλου–Ηγουμενίτσας θα μπορούσαν να συγκεντρωθούν σε δύο βασικά σημεία: α) τη γεωγραφική θέση των λιμανιών, και β) την αρτιότητα των λιμενικών υποδομών.

Σε σχέση με τη γεωγραφική θέση του λιμένα του Βόλου, παρατηρούμε ότι είναι ο κοντινότερος ευρωπαϊκός λιμένας από τον κύριο εξαγωγικό λιμένα της Τουρκίας που είναι ο λιμένας της Σμύρνης. Το αστικό συγκρότημα της Σμύρνης αλλά και η ευρύτερη περιοχή των μικρασιατικών παραλιών αποτελούν μια συνεχώς αναπτυσσόμενη οικονομικά, εμπορικά και βιομηχανικά γεωγραφική περιοχή που αναζητεί τόσο νέους τρόπους – πύλες εισαγωγής ευρωπαϊκών εμπορευμάτων κυρίως βιομηχανοποιημένων προϊόντων, όσο και νέους τρόπους προώθησης των τουρκικών εξαγωγικών ροών προς τις ανεπτυγμένες αγορές της Δύσης. Η εγγύτητα του λιμένα Βόλου στην περιοχή της Σμύρνης προσδίδει ένα αξιόλογο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στην προσέλκυση διεθνών μεταφορικών ροών. Ενδεικτικό της ανάπτυξης της περιοχής της Σμύρνης αποτελεί το γεγονός ότι ο μεγαλύτερος ευρωπαϊκός θαλάσσιος μεταφορέας εμπορευματοκιβωτίων έχει αναπτύξει μεγάλης δυναμικότητας (περίπου 1,5 εκατ TEU) μεταφορτωτικό κόμβο στο συγκεκριμένο λιμάνι. Είναι προφανές ότι προσέλκυση μέρους του μεταφορικού όγκου των 1,5 εκατ TEU από το λιμάνι του Βόλου αλλά και από τον εμπορευματικό διάδρομο Βόλου–Ηγουμενίτσας θα μεταβάλλει το τοπίο της περιφερειακής ανάπτυξης κατά μήκος του άξονα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι για την τεκμηρίωση της βιωσιμότητας του θαλασσίου εμπορευματικού διαδρόμου Βόλου–Σμύρνης απαιτείται μελέτη προέλευσης – προορισμού η οποία αποτελεί πρόταση για περαιτέρω έρευνα της παρούσας εργασίας.

Ωστόσο, και στο δυτικό άκρο του σχεδιαζόμενου εμπορευματικού διαδρόμου στον λιμένα της Ηγουμενίτσας τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα είναι εμφανή. Ως λιμένας, στον οποίο καταλήγει ο οδικός άξονας της Εγνατίας Οδού που αποτελεί μια οδική χερσαία γέφυρα μεταξύ λιμένων του Ιονίου (Ηγουμενίτσα) και του Θρακικού Πελάγους (Αλεξανδρούπολη) αλλά και των βαλκανικών λιμένων της Μαύρης Θάλασσας (Burgas), έχει καταλάβει το ρόλο της πύλης εμπορευματικών ροών στην βαλκανική ενδοχώρα σε μία ενδοχώρα που, σύμφωνα με τους Carrasco and Garate (2010), είναι λιγότερο βιομηχανικά ανεπτυγμένη από άλλες ευρωπαϊκές περιφέρειες, αλλά με πολλές προοπτικές ανάπτυξης. Ενδεικτικό της σημασίας του κύριου θαλάσσιου λιμένα της Ηπείρου είναι η επιλογή εγκατάστασης από ευρωπαϊκό θαλάσσιο μεταφορέα φορτηγών οχημάτων μεταμορφωτικού κόμβου για φορτία με προορισμό τις βαλκανικές χώρες. Η σύνδεση της Ηγουμενίτσας με τον Βόλο θα προσδώσει μια νέα επιλογή δρομολόγησης φορτίων, σύμφωνα και με τους Notteboom, and Rodrigue (2009), αυτής της γεωγραφικής περιοχής της Σμύρνης, αυξάνοντας έτσι περαιτέρω την ελκυστικότητα του λιμανιού της Ηγουμενίτσας.

Τέλος, τα λιμάνια του Βόλου και Ηγουμενίτσας διαθέτουν ένα άρτιο σύμπλεγμα λιμενικών υποδομών που μπορούν να εξυπηρετήσουν τόσο μεγάλο όγκο φορτίων όσο και μεγάλη ποικιλία φορτίων, όπως για παράδειγμα φορτηγά και εμπορευματοκιβώτια. Ειδικά ο λιμένας του Βόλου διαθέτει γερανογέφυρες φορτοεκφόρτωσης εμπορευματοκιβωτίων καθώς και σιδηροδρομική σύνδεση με το ελληνικό δίκτυο. Επίσης με την ολοκλήρωση των έργων αναβάθμισης και επέκτασης και ο λιμένας της Ηγουμενίτσας θα συγκαταλέγεται στα πλέον σύγχρονα και μεγάλα ελληνικά λιμάνια.

3.3. Οι αδυναμίες (weaknesses) των «χερσαίων γεφυρών» και του διαδρόμου Βόλου–Ηγουμενίτσας

Σύμφωνα με τους Martner and Garcia (2015), οι βασικές αδυναμίες των «χερσαίων γεφυρών» συνίστανται σε αναξιόπιστα στατιστικά δεδομένα και δείκτες απόδοσης αλλά και σε συμφορήσεις τόσο

εντός των λιμένων όσο και κατά μήκος των «χερσαίων γεφυρών». Οι ερευνητές αυτοί προτείνουν τρεις κατηγορίες δεικτών απόδοσης, με την πρώτη κατηγορία να αποτελούν τα δεδομένα όγκου και διαδρομών, την δεύτερη κατηγορία να περιλαμβάνει δείκτες αποδοτικότητας, οι οποίοι μπορούν να αποτυπωθούν σε δεδομένα όπως χρόνοι εκφόρτωσης, χρόνοι παραμονής των πλοίων στο λιμάνι, ενώ η τρίτη κατηγορία να περιλαμβάνει δείκτες μέτρησης του βαθμού σύνδεσης των λιμένων με την ενδοχώρα.

Σε σχέση με τις αδυναμίες του εμπορευματικού διαδρόμου Βόλου–Ηγουμενίτσας αυτές εντοπίζονται στην έλλειψη δεικτών αποδοτικότητας των λιμένων και των δεικτών μέτρησης του βαθμού σύνδεσης των λιμένων με την ενδοχώρα. Η έλλειψη των παραπάνω κατηγοριών δεδομένων αποτελεί σοβαρό εμπόδιο στην διαδικασία λήψης επιχειρησιακών αποφάσεων των λιμενικών διοικήσεων, τόσο για τα μερίδια αγοράς των συγκεκριμένων λιμένων στο συνολικό μεταφορικό έργο στην Ελλάδα, όσο και για τη χάραξη της ενδεικνυόμενης μελλοντικής επιχειρηματικής στρατηγικής.

Τέλος σε σχέση με τις συμφορήσεις, παρατηρούμε την έλλειψη σχετικών δεδομένων από τις λιμενικές αρχές, ωστόσο συμφορήσεις παρατηρούνται στο λιμάνι του Βόλου ειδικά κατά την έξοδο των φορτίων από την λιμενική ζώνη, λόγω έλλειψης σύγχρονων ταχείας κυκλοφορίας παρακαμπτηρίων οδών.

3.4. Ευκαιρίες (opportunities) της «χερσαίας γέφυρας» Βόλου–Ηγουμενίτσας

Σε σχέση με τις ευκαιρίες των «χερσαίων γεφυρών», σ' αυτές περιλαμβάνονται οι ευκαιρίες που προβάλλονται σε όλες τις «χερσαίες γέφυρες» αλλά και στις δυνατότητες του εμπορευματικού διαδρόμου Βόλου- Ηγουμενίτσας.

Σύμφωνα με τους Notteboom and Rodrigue (2009), οι «χερσαίες γέφυρες» αποτελούν την εξέλιξη στον τομέα των μοναδοποιημένων μεταφορών μέσω της δημιουργίας «λεωφόρων εμπορευματοκιβωτίων». Για την κίνηση των εμπορευματοκιβωτίων απαιτείται η ύπαρξη τόσο μεταφορικών υποδομών όσο και επιχειρηματικών υποδομών όπως χερσαίοι μεταφορείς, επαγγελματικές υπηρεσίες που σχετίζονται με την μεταφορά (εκτελωνιστές, μεταφορικοί πράκτορες) τροχονομικές και τελωνειακές αρχές. Εύλογα τεκμαίρεται κανείς από τα παραπάνω ότι η δημιουργία ενός εμπορευματικού διαδρόμου εμπορευματοκιβωτίων συνεπάγεται την αύξηση του τοπικού ΑΕΠ τόσο από την θεώρηση της παραγωγής, με την αύξηση των μεταφορικών υπηρεσιών που αγοράζονται, όσο και από την θεώρηση του εισοδήματος, με την αύξηση των μισθών και των άλλων αμοιβών που σχετίζονται με τον τομέα της μεταφοράς.

Οι ευκαιρίες από τη λειτουργία ενός εμπορευματικού διαδρόμου δεν αφορούν μόνο την τοπική οικονομία ως σύνολο, αλλά προσφέρουν και προοπτικές ανάπτυξης νέων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων τόσο εντός των θαλάσσιων λιμανιών όσο και εντός των ενδοχώριων τερματικών σταθμών, μέσω του μετασχηματισμού των κρατικών λιμενικών υποδομών σε επιχειρηματικές συστάδες (clusters) παροχής υπηρεσιών εφοδιαστικής (logistics), μετασχηματισμός που σύμφωνα με τους Van den Berg and De Langen (2011) είναι γνωστός ως το φαινόμενο του network effect. Το τελευταίο φαινόμενο είναι από τις πλέον σημαντικές ευκαιρίες του εμπορευματικού διαδρόμου Βόλου–Ηγουμενίτσας. Μέσω της ανάπτυξης συστάδων εφοδιαστικής (logistics clusters) μπορούν να δημιουργηθούν οργανωμένες επιχειρηματικές υποδομές στον τομέα των μεταφορών, οι οποίες θα αυξήσουν έτι περαιτέρω την ελκυστικότητα της συγκεκριμένης «χερσαίας γέφυρας» με προφανή οφέλη στις τοπικές οικονομίες, σε σχέση με την προσπάθεια τους να επιτύχουν την «έξυπνη εξειδίκευση».

Επιπλέον, νέες επιχειρησιακές στρατηγικές στην διανομή και στην εφοδιαστική όπως η «in transit distribution strategy» δίνουν νέες ευκαιρίες ανάπτυξης στα σύστημα των «χερσαίων γεφυρών». Σύμφωνα με τους Hilletofth *et al* (2011), η συγκεκριμένη στρατηγική αφορά την μεταφορά προϊόντων τα οποία θεωρούνται κινητό απόθεμα, με τους προμηθευτές ταυτόχρονα να επεξεργάζονται τα προϊόντα στα διάφορα στάδια της μεταφορικής αλυσίδας καθώς και στον προορισμό στον οποίο προβλέπεται ότι θα εκδηλωθεί η ζήτηση πριν ακόμα τοποθετηθεί μια παραγγελία. Η συγκεκριμένη στρατηγική διανομής αυξάνει την σημασία της μεταφοράς στην διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας κάνοντας επιτακτική την αναζήτηση και την επιλογή δρομολόγησης φορτίων εντός μεταφορικών συστημάτων υψηλής ταχύτητας και αξιοπιστίας όπως οι «χερσαίες γέφυρες».

Εστιάζοντας στις ευκαιρίες του εμπορευματικού διαδρόμου Βόλου- Ηγουμενίτσας παρατηρείται μία σημαντική ευκαιρία ανάπτυξης του άξονα είναι η δυνατότητα χρηματοδότησης επενδύσεων σε υποδομή και ειδικότερα του ενδοχώριου εμπορευματικού τερματικού σταθμού μέσω του ευρωπαϊκού προγράμματος Marco Polo αλλά και μέσω του Ευρωπαϊκού Ταμείου Στρατηγικών Επενδύσεων (πακέτο Juncker). Τέλος άλλη μια ευκαιρία ανάπτυξης είναι η διασύνδεση του άξονα Βόλου–Ηγουμενίτσας με άλλες διεθνείς «χερσαίες γέφυρες», όπως ο «δρόμος του μεταξίου» ή ο εμπορευματικός διάδρομος Asdod–Eilat στο Ισραήλ.

3.5. Οι απειλές (threats) για τον άξονα Βόλος–Ηγουμενίτσα

Κύρια απειλή για όλα τα είδη «χερσαίων γεφυρών», σύμφωνα με τους Wang and Meng (2011), είναι ο ανταγωνισμός μεταξύ των λιμένων που οδηγεί σε απότομες μεταβολές του μεριδίου αγοράς ενός λιμανιού.

Βασική πηγή ανταγωνισμού για τον διάδρομο που μελετάται είναι η ανάπτυξη της σιδηροδρομικής χερσαίας γέφυρας Πάτρας - Λαυρίου που ενώνει το Ιόνιο και το Αιγαίο Πέλαγος. Η ανάπτυξη του τελευταίου θα οδηγήσει σε αύξηση μεριδίων αγοράς για τα λιμάνια Πάτρας και Λαυρίου και μπορεί να απειλήσει ακόμα και την βιωσιμότητα των δυο λιμανιών. Ενώ δεν θα πρέπει να αγνοηθεί ως απειλή η περαιτέρω ανάπτυξη του λιμανιού της Θεσσαλονίκης και η μετεξέλιξη ως βασική πύλη τουρκικών εξαγωγών με προορισμό την Ευρώπη.

Παράγοντας απειλής για το μεταφορικό σύστημα Βόλου–Ηγουμενίτσας είναι η γεωπολιτική αστάθεια όπως εκδηλώνεται με ταραχές στην περιοχή της Τουρκίας, αλλά και η αύξηση των προσφυγικών ροών από την εμπόλεμη ζώνη της Συρίας. Τέλος ως απειλή θα πρέπει να θεωρηθεί και έλλειψη αξιοπιστίας του διαδρόμου, σε περίπτωση που δεν ολοκληρωθούν έγκαιρα τα έργα αναβάθμισης του λιμένα Ηγουμενίτσας.

4. Συμπεράσματα και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Από την παραπάνω ανάλυση μας προκύπτει ότι οι «χερσαίες γέφυρες» είναι ένα νέου τύπου μεταφορικό σύστημα με λογική λειτουργία εμπορευματικού διαδρόμου ταχείας κυκλοφορίας που αναπτύσσεται στην ξηρά, συνδέοντας λιμένες. Η μελέτη S.W.O.T. για την ανάπτυξη του άξονα Βόλου–Ηγουμενίτσας ανέδειξε ως βασικά πλεονεκτήματα (strengths) την γεωγραφική θέση των δυο λιμανιών καθώς και την αρτιότητα των υποδομών. Σε σχέση με τις αδυναμίες (weaknesses) παρατηρείται μια έλλειψη εξαγωγής δεδομένων επιχειρησιακής απόδοσης των δυο λιμένων. Οι κύριες ευκαιρίες (opportunities) του υπό μελέτη άξονα είναι η ανάπτυξη cluster επιχειρήσεων τόσο στα δυο λιμάνια όσο και στο υπό σχεδίαση ενδοχώριο εμπορευματικό σταθμό, η επαρκής χρηματοδότηση για την ανάπτυξη των απαραίτητων υποδομών μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων, καθώς και η σύνδεση με άλλες διεθνείς «χερσαίες γέφυρες», ενώ σαν κύρια απειλή θεωρούμε την ανάπτυξη του σιδηροδρομικού άξονα Λαυρίου–Πάτρας που μπορεί να οξύνει τον ανταγωνισμό. Ως προτάσεις για περαιτέρω έρευνα θεωρούμε την ποσοτικοποίηση των παραμέτρων λειτουργίας του συνόλου του διαδρόμου αλλά και της κοινωνικοοικονομικής επίδρασης στις περιφέρειες που διαπερνά. Παράλληλα απαιτείται η ύπαρξη ενός σταθερού φορολογικού, δημοσιονομικού και αναπτυξιακού θεσμικού πλαισίου, το οποίο να επιτρέπει την θεμελίωση όλων των τεχνικής φύσεως διοικητικών επιλογών, λαμβάνοντας πάντοτε υπόψη τις γεωοικονομικές, αλλά και τις κοινωνικές συνθήκες, όπως απαιτείται εξάλλου και από το άρθρο 101, παρ. 2, του Συντάγματος, με βάση τη στενή συνεργασία μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, μέσα από την εκτέλεση έργων με τη σύμπραξη των ανωτέρω δύο τομέων, αλλά και την προσήλωση στους θεμελιώδεις κανόνες του ευρωπαϊκού κεκτημένου και της πολιτικής της Ε.Ε. για την κοινωνική και οικονομική συνοχή.

Βιβλιογραφία

- Carrasco, P.F., and Garate, J.L., 2010, Inter-Mediterranean Seaports Communications and International trade, globalization, and maritime transport developmen, Cahiers de la Méditerranée, vol. 80.
- Hilletofth, P., Hilmola, O.-P., and Claesson, F., 2011, In-transit distribution strategy: solution for European factory competitiveness, Industrial Management & Data Systems, Vol. 111. Iss 1, pp. 20 - 40.
- Iannone, F., Thore, S., and Forte, E., 2007, Inland container logistics and interports. Goals and features of an ongoing applied research, Naples, Italian Society of Transport Economists, 9th Scientific Meeting.
- Lun, Y., Lai, K.-H., and Cheng, T., 2010, Container Transport Chain, Shipping and Logistics Management (pp. 119-134), NY, Springer.
- Martner, C., and Garcia, G., 2015, Performance measurement for intermodal corridors: a methodological approach, Queretaro, Mexico.
- Notteboom, T., and Merk, O., 2015, Port Hinterland Connectivity, Paris, International Transport Forum.
- Notteboom, T., and Rodrigue, J.-P., 2009, The future of containerization: perspectives from maritime and inland freight distribution, GeoJournal, pp. 7-22.
- Roso, V., Woxenius, J., and Lumsden, K., 2009, The dry port concept: connecting container seaports with the hinterland, Journal of Transport Geography, 17, pp. 338-345.
- Van den Berg, R., and De Langen, P., 2011, Hinterland strategies of port authorities: A case study of the port of Barcelona, Research in Transport Economics, 33, pp. 6-14.
- Wang, X., and Meng, Q., 2011, The impact of landbridge on the market shares of Asian ports, Transportation Research Part E, pp. 190 -203.
- Σύνδεσμος Βιομηχανιών Θεσσαλίας και Κεντρικής Ελλάδας, 2023, Μελέτη για την ανάπτυξη της Θεσσαλίας.

The concept of a road “land bridge” development between the Greek ports of Volos and Igoumenitsa as an idea of “smart specialization” for the territories of continental Greece

Vasileios Vrysagotis

Scientific Associate, TEI of Central Greece, Logistics Department, Thiva, Greece

v.vrysagotis@gmail.com

Savvas Makrides

Scientific Associate, TEI of Central Greece, Department of Management, Communication and Economics of Cultural and Hospitality Units, Amfissa, Greece

sabbas_makrides@yahoo.gr

Lambros Babalioutas

Assistant Professor, Department of Public Administration

Panteion University of Social and Political Sciences, Athens, Greece

babalioutas.l@dsa.gr

Abstract

During the debt crisis, it is widespread proposed to greek governments, sectors of the economy which can be proved as locomotives of a new extrovert production model. One of this sector is transit commerce which can take advantage of the prime geographical position Greece has, In this framework, we present the concept of the development of road “land bridge” between the entry gates for cargo flows of Ionian Sea, Igoumenitsa port and Aegean Sea, Volos port, as a part of a longer cargo corridor which connects main ports of Italy (Bari, Ancona) with the Turkish main port, Smyrna.

The development of the Volos–Igoumenitsa “land bridge” can offer motives for investment initiatives concerning the development of modern port facilities and distribution centers wherein clusters of warehouse and international commerce enterprises can be installed. The location of the clusters can be either in distribution centers along the corridor of Volos–Igoumenitsa or inside the port zones of the two Greek port. The operation of the proposed “land bridge” offers to the territories of Epirus, Thessaly and Central Greece the opportunity to specialize their resources in a sector of high value added such as logistics services, international trade followed the paradigm of territories in Northwest Europe.

In order to document the feasibility of the proposed “land bridge” we proceed with SWOT analysis and with proposals in relation to the constitutional law framework of regional development.

Keywords: Transit commerce, Road facilities, Port facilities, Supply chain management, Logistics, SWOT analysis.

Οι εξαγωγές των επιχειρήσεων της Αιτωλοακαρνανίας

Τάκης Γιαννόπουλος

Καθηγητής Μάρκετινγκ, Πανεπιστήμιο Μπροκ, Καναδάς
pyannopoulos@brocku.ca

Σωτήρης Θεοδωρόπουλος

Καθηγητής Οικονομικών, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Ελλάδα

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος

Πρόεδρος, Αθηνάϊκό Ίδρυμα Παιδείας & Έρευνας (ΑΙΠΕ)
Επίτιμος Καθηγητής Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Στέρλινγκ, Η.Β.
president@atiner.gr

Περίληψη

Η μελέτη χρησιμοποιεί δείγμα 22 εξαγωγικών επιχειρήσεων της Αιτωλοακαρνανίας με σκοπό τον προσδιορισμό των παραγόντων που επηρεάζουν τις εξαγωγικές τους επιδόσεις. Οι παράγοντες αυτοί ομαδοποιούνται σε τέσσερις κατηγορίες που αφορούν τις οικονομίες κλίμακος και φάσματος, τη μάθηση από τις εξαγωγές, την εξειδίκευση του ανθρώπινου δυναμικού και τις πολιτικές ενίσχυσης των εξαγωγών. Η στατιστική διερεύνηση των πρωτογενών στοιχείων της έρευνας δείχνει ότι οι πιο σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες των εξαγωγικών επιδόσεων είναι τα χρόνια εμπειρίας της επιχείρησης με τις εξαγωγές, τα χρόνια λειτουργίας της επιχείρησης, η ύπαρξη οικονομιών κλίμακος και η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού. Τα αποτελέσματα αυτά συγκρίνονται με τα ευρήματα προηγούμενης αντίστοιχης μελέτης που έγινε στην ευρύτερη περιοχή του Νιαγάρα του Καναδά και επιχειρείται μία γενίκευσή τους.

Λέξεις-κλειδιά: Εξαγωγές, MME, Αιτωλοακαρνανία.

1. Εισαγωγή

Η εργασία εξετάζει τους προσδιοριστικούς παράγοντες των εξαγωγικών επιδόσεων των επιχειρήσεων της Αιτωλοακαρνανίας, χρησιμοποιώντας ένα ερωτηματολόγιο 20 ερωτήσεων που απαντήθηκε από το 38% των εξαγωγικών επιχειρήσεων της περιοχής (συνολικά από 22 εξαγωγικές μικρές μεταποιητικές, αγροτικές, κτηνοτροφικές και αλιευτικές επιχειρήσεις). Η δειγματοληψία έγινε από τον Μάιο του 2015 μέχρι τον Ιούλιο του 2015 υπό την αιγίδα του Επιμελητηρίου Αιτωλοακαρνανίας και η λεπτομερής μελέτη είναι διαθέσιμη στο <http://www.itap.gr/2015-000Y-exports.pdf>.

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει μόνο τα οικονομετρικά ευρήματα της μελέτης και αναλύει τις πολιτικές ενίσχυσης των εξαγωγικών επιδόσεων των επιχειρήσεων της περιοχής οι οποίες βασίζονται στα ευρήματα όλης της μελέτης και όχι μόνο στα οικονομετρικά. Οργανώνεται σε πέντε μέρη συμπεριλαμβανομένης και της παρούσης μικρής εισαγωγής. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, γίνεται μία επιλεκτική και συνοπτική αναφορά στην πιο πρόσφατη βιβλιογραφία. Στο τρίτο μέρος της εργασίας, παρουσιάζονται τα στατιστικά μέτρα των μετρήσεων των εξαγωγικών επιδόσεων και των πιο σημαντικών από οικονομετρικής άποψης επεξηγηματικών μεταβλητών. Στο τέταρτο μέρος, δίνονται τα οικονομετρικά αποτελέσματα. Στο πέμπτο μέρος εξετάζονται περιληπτικά τα μέτρα πολιτικής, και στο έκτο μέρος δίνονται τα συμπεράσματα.

2. Επιλεκτική και συνοπτική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας

Ποιες μεταβλητές μπορούν να θεωρηθούν ως οι πιο σημαντικές στον εμπειρικό προσδιορισμό των εξαγωγών των επιχειρήσεων; Η θεωρητική, συναφής με τις εξαγωγές, βιβλιογραφία δε μπορεί να μας καθοδηγήσει στην ανάπτυξη ενός θεμελιώδους οικονομικού (θεωρητικού) υποδείγματος το οποίο θα ήταν δυνατό να εξειδικευτεί και να εκτιμηθεί ως εμπειρικό (στατιστικό) υπόδειγμα σε επίπεδο επιχειρήσεων. Στις συναφείς εμπειρικές μελέτες, οι επεξηγηματικές μεταβλητές των εξαγωγικών επιδόσεων επιλέγονται χωρίς να βασίζονται σε κάποια θεωρητική τεκμηρίωση. Οι πιο σημαντικές από αυτές τις μεταβλητές εξετάζονται αμέσως παρακάτω.

2.1. Οικονομίες κλίμακος και φάσματος

Οικονομίες κλίμακος επιτυγχάνονται όταν μία αύξηση της παραγωγής μειώνει το μέσο κόστος παραγωγής του προϊόντος. Το μέγεθος της αγοράς αποτελεί σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα της μείωσης του μέσου κόστους παραγωγής και συνεπώς της αύξησης (μεγιστοποίησης) των κερδών. Στην έρευνα για την Αιτωλοακαρνανία, το 95% των επιχειρήσεων θεωρούσαν το μέγεθος της αγοράς ως τον πιο σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα των εξαγωγικών τους προσπαθειών. Αυτό από πρακτικής

μικροοικονομικής (ενδοεπιχειρησιακής) ανάλυσης ερμηνεύεται ως εξής: η συντριπτική πλειονότητα των επιχειρηματιών αντιλαμβάνονται ότι η αύξηση των πωλήσεων στο εξωτερικό τους επιτρέπει να μειώσουν σημαντικά το μέσο κόστος και συνεπώς να αυξήσουν τα κέρδη τους. Σε πολλές δε περιπτώσεις, οι εξαγωγές αποτελούν τη μόνη διέξοδο για τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε μία μικρή εσωτερική αγορά, να μπορέσουν να αποφευχθούν από τις οικονομίες κλίμακας που υπάρχουν στην παραγωγική τους διαδικασία¹.

Οι οικονομίες φάσματος αφορούν επιχειρήσεις που παράγουν δύο ή περισσότερα προϊόντα. Οικονομίες φάσματος επιτυγχάνονται όταν η αύξηση της παραγωγής ενός προϊόντος (π.χ. μέσω των εξαγωγών) μειώνει το μέσο κόστος παραγωγής ενός ή περισσότερων από τα άλλα προϊόντα που παράγει η επιχείρηση. Εκείνο που έχει σημασία είναι η συνολική μείωση του κόστους παραγωγής. Μπορεί, για παράδειγμα, το μέσο κόστος παραγωγής του εξαγωγίμου προϊόντος να αυξάνεται, αλλά να αντισταθμίζεται από τη μείωση του μέσου κόστους παραγωγής των άλλων προϊόντων της ίδιας επιχείρησης.

Οι οικονομίες φάσματος συνδέονται άμεσα και με το εναρκτήριο κόστος (sunk cost) εισόδου μιας επιχείρησης στην εξαγωγική προσπάθεια. Σε όσο περισσότερα προϊόντα επιμερίζεται αυτό το κόστος, τόσο πιο αποδοτικές γίνονται οι εξαγωγές της συγκεκριμένης επιχείρησης. Για παράδειγμα, οι Dikona *et al* (2015) βρήκαν πολλαπλά οφέλη για τις σλοβενικές επιχειρήσεις από την αύξηση των εξαγωγών τους, τη γεωγραφική τους διαφοροποίηση και την πώληση περισσότερων του ενός προϊόντων.

2.2. Μαθαίνοντας από τις εξαγωγές

Η γνώση που αποκτά η επιχείρηση από τις εξαγωγές θεωρείται πολύ σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας στην σχετική οικονομική βιβλιογραφία (βλέπε De Loecker, 2013· Clerides *et al*, 1998). Μία επιχείρηση που εξάγει, μαθαίνει να συντέπια να αυξάνεται η παραγωγικότητά της. Μία σειρά από εμπειρικές μελέτες επιβεβαιώνουν την σημασία της μάθησης και της γνώσης που αποκομίζουν οι επιχειρήσεις από τις εξαγωγές². Μία επιχείρηση ξεκινά να εξάγει ακόμη και με βραχυχρόνιο επιπλέον κόστος, που μπορεί να θεωρηθεί ως επένδυση στην μάθηση. Με τον καιρό, η επιχείρηση μαθαίνει, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η παραγωγικότητά της, αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη τόσο στην εγχώρια όσο και την εξωτερική αγορά.

Όπως αναφέρει ο De Loecker (2013), μία επιχείρηση που εξάγει, μαθαίνει πολλαπλώς από την βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος που παράγει και το άριστο μέγεθος του προϊόντος που προορίζεται για εξαγωγές. Πάντως, δεν είναι ξεκάθαρο το πώς λειτουργεί ο μηχανισμός της γνώσης από τις εξαγωγές (Keller, 2004). Ο Keller θέτει το ερώτημα κατά πόσο μία επιχείρηση ωφελείται από τη διάχυση της τεχνολογίας και της καινοτομίας μέσω των εξαγωγών της³. Οι «δημοσιογραφικές» αναφορές βλέπουν όφελος κυρίως λόγω των υψηλότερων απαιτήσεων των ξένων αγοραστών (καταναλωτών) για ποιότητα.

Ωστόσο, οι οικονομετρικές (εμπειρικές) έρευνες δε φαίνεται να δικαιολογούν τέτοια συμπεράσματα. Είναι αλήθεια ότι οι εξαγωγικές επιχειρήσεις είναι πολύ καλύτερες από τις μη εξαγωγικές επιχειρήσεις⁴. Πληρώνουν υψηλότερους μισθούς, παράγουν σε χαμηλότερο κόστος και γενικά είναι πιο παραγωγικές.

Το συμπέρασμα, όμως, αυτό μπορεί να οφείλεται στην αντιστροφή της σχέσης αιτίας και αποτελέσματος. Δηλαδή, είναι οι παραγωγικές επιχειρήσεις εκείνες που εξάγουν και δεν είναι οι εξαγωγές που τις κάνουν πιο παραγωγικές, διότι η παραγωγικότητα προηγείται των εξαγωγών. Στην έρευνα των Clerides *et al* (1998), για τρεις χώρες (Κολομβία, Μαρόκο και Μεξικό), δε βρέθηκαν σημαντικές επιδράσεις των προηγούμενων εξαγωγών στις τρέχουσες επιδόσεις των επιχειρήσεων και για τις τρεις χώρες.

Πιο πρόσφατα και λαμβάνοντας υπόψη την κριτική του Keller (2004), ο De Loecker (2013), χρησιμοποιώντας οικονομετρικές μεθόδους που ενσωματώνουν ενδογενείς διαδικασίες παραγωγικότητας, αντί των εξωγενών διαδικασιών, βρήκε ότι στις επιχειρήσεις της Σλοβενίας η εξαγωγική δραστηριότητα αύξησε σημαντικά την παραγωγικότητά τους. Δύσκολο όμως να γενικευθεί αυτό το αποτέλεσμα από το εύρημα σε μία και μόνο χώρα.

¹Οι εξαγωγές αποτελούν το πρώτο βήμα διεθνοποίησης των επιχειρήσεων, ιδιαίτερος για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, βλέπε Ruzzier *et al* (2006).

²Βλέπε Wagner (2007), Martins and Yang (2009), και Stirbat *et al* (2015).

³Για παράδειγμα, οι Love and Ganotakis (2013), εξέτασαν τη διαδικασία μάθησης μέσω των εξαγωγών με την ανάλυση της επίδρασης που έχουν οι εξαγωγές στις επακόλουθες καινοτομικές επιδόσεις της επιχείρησης. Χρησιμοποίησαν ως δείγμα μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας που είχαν την έδρα τους στο Ηνωμένο Βασίλειο. Βρήκαν θετική επίδραση αλλά φαίνεται ότι η διαδικασία είναι πολύ πιο σύνθετη. Γι' αυτό το θέμα της σύνδεσης της τεχνολογίας με τις εξαγωγές, βλέπε και την ανασκόπηση των Zanello *et al* (2015).

⁴Πάντως αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι είναι πιο παραγωγικές. Για παράδειγμα, οι Le and Valadkhani (2014) βρήκαν ότι σε δείγμα 543 μικρών και μεσαίων βιομηχανικών επιχειρήσεων της Αυστραλίας, οι εξαγωγικές επιχειρήσεις ήταν μέχρι και 80% πιο αποδοτικές (technical efficiency) απ' ό,τι οι μη εξαγωγικές επιχειρήσεις.

2.3. Η ανάγκη για εξειδικευμένο προσωπικό εξαγωγών

O Brambilla *et al* (2012) βρήκαν επίσης σημαντικές επιδράσεις των εξαγωγών στην παραγωγικότητα των επιχειρήσεων. Χρησιμοποιώντας δείγμα επιχειρήσεων της Αργεντινής, διαπίστωσαν ότι οι επιχειρήσεις που εξήγαγαν σε πλούσιες χώρες με υψηλό κατά κεφαλή εισόδημα είχαν υψηλότερη παραγωγικότητα. Οι συγγραφείς συνέδεσαν την εξαγωγική δραστηριότητα με την χρησιμοποίηση εξειδικευμένου προσωπικού.

Οι επιχειρήσεις που εξήγαγαν χρησιμοποιούσαν εξειδικευμένο προσωπικό για δύο λόγους. Πρώτον, οι πλούσιες χώρες έχουν μεγάλη ζήτηση για ποιότητα, η οποία μπορεί να παραχθεί με την χρησιμοποίηση εξειδικευμένου προσωπικού. Δεύτερον, η ίδια η εξαγωγική διαδικασία στις πλούσιες χώρες είναι μία εξειδικευμένη παραγωγική υπηρεσία που μπορεί να παραχθεί από προσωπικό με ιδιαίτερα προσόντα.

2.4. Το ευρύτερο περιβάλλον και πολιτικές προώθησης των εξαγωγών

Πολλοί είναι αυτοί που θεωρούν ότι πιο σημαντικό για την προώθηση των εξαγωγών είναι το ευρύτερο (οικονομικό) περιβάλλον των επιχειρήσεων και όχι τόσο το ενδοεπιχειρησιακό περιβάλλον, όπως περιγράφεται από τις παραπάνω μεταβλητές. Αναμφίβολα, ο ισχυρισμός αυτός έχει τη δική του μεγάλη αξία, αλλά δε μπορεί να εξηγήσει γιατί οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στο ίδιο σχετικά μακροοικονομικό και μικροοικονομικό περιβάλλον διαφέρουν τόσο πολύ στις εξαγωγικές τους επιδόσεις. Σύμφωνα με τους Arteaga-Ortiz *et al* (2010), αυτό μπορεί να οφείλεται και στις διαφορετικές αντιλήψεις των επιχειρηματιών για τα εμπόδια που θέτει το εξωτερικό περιβάλλον της επιχείρησης, το οποίο παραπέμπει πάλι στο εσωτερικό περιβάλλον της επιχείρησης.

Σύμφωνα με τους Bloemer *et al* (2013), οι εξαγωγές απαιτούν την ανάπτυξη της εμπιστοσύνης και της δέσμευσης από τα στελέχη της επιχείρησης, κάτι που θα τους επιτρέψει να αντιμετωπίζουν κάθε εξωτερική δυσκολία. Η διαφοροποίηση των στελεχών της επιχείρησης σε ό,τι αφορά αναμενόμενους κινδύνους και τα αναμενόμενα οφέλη από μία εξαγωγική δραστηριότητα βρέθηκε ως πολύ σημαντική από τους Crick and Crick (2015). Εξέτασαν 10 επιχειρήσεις του Ηνωμένου Βασιλείου, που πρώτο-δραστηριοποιήθηκαν σε εξαγωγικές δραστηριότητες. Τα αποτελέσματά τους έδειξαν ότι στις μικρές επιχειρήσεις είναι πολλοί οι παράγοντες που επηρεάζουν τις εξαγωγές και διαφοροποιούνται από επιχείρηση σε επιχείρηση.

Το θεσμικό πλαίσιο μιας χώρας είναι αποτέλεσμα της ιστορίας της, του πολιτισμού της αλλά και των τρεχουσών πολιτικών της. Οι Descotes *et al* (2011) εξέτασαν το θεσμικό πλαίσιο της χώρας και πώς αυτό επηρεάζει τις εξαγωγές των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων της. Βρήκαν ότι το θεσμικό πλαίσιο έχει σημαντικές επιδράσεις στις επιχειρήσεις της Γαλλίας και της Ρουμανίας.

Το μακροοικονομικό περιβάλλον ταυτίζεται με την οικονομική σταθερότητα και την άμβλυνση των επιπτώσεων των οικονομικών διακυμάνσεων στην επιχειρηματική (εξαγωγική) δραστηριότητα. Οι Yang and Mallick (2014) επιχείρησαν μία μετά-ανάλυση 34 εργασιών που αφορούσαν 31 χώρες. Σκοπός τους ήταν να εξετάσουν τις επιπτώσεις του μακροοικονομικού περιβάλλοντος, που διαφέρει από χώρα σε χώρα, στις ενδοεπιχειρησιακές διαφορές της παραγωγικότητας, που οφείλονται στις διαφορετικές εμπειρίες των επιχειρήσεων από τις εξαγωγές. Βρήκαν σημαντικές επιδράσεις και διαφοροποιήσεις.

Οι πολιτικές στήριξης των εξαγωγών μπορούν να λάβουν είτε την μορφή άρσης των εμποδίων είτε την μορφή άμεσης χρηματοδότησης και ενίσχυσης της εξαγωγικής προσπάθειας. Η ανάπτυξη μιας πολιτικής προώθησης των εξαγωγών είναι κρατική υπόθεση σε όλα τα επίπεδα: εθνικό, περιφερειακό, νομαρχιακό, δημοτικό και τοπικό. Ακόμη και ένας λαογραφικός τοπικός σύλλογος μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως φορέας πολιτικής εξαγωγών των προϊόντων του τόπου του. Πετυχημένο παράδειγμα εθνικού προγράμματος πολιτικής προώθησης των εξαγωγών αποτελεί η περίπτωση της Νότιας Κορέας (βλέπε Westphal, 1990).

Οι Gardó *et al* (2015) ανέλυσαν τα προβλήματα εξαγωγών που αντιμετωπίζουν οι ισπανικές επιχειρήσεις του λιανικού εμπορίου και τις κυβερνητικές πολιτικές ενίσχυσής τους. Βρήκαν ότι οι δημόσιοι φορείς δε φαίνεται να γνωρίζουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις στις προσπάθειες που κάνουν για να διεθνοποιηθούν. Η τραπεζική χρηματοδότηση είναι ένα μεγάλο πρόβλημα όπως έχει διαπιστωθεί και από άλλες έρευνες⁵.

Οι παραπάνω μεταβλητές αποτελούν μερικούς από τους πιο βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες των εξαγωγών των επιχειρήσεων της Αιτωλοακαρνανίας. Η περιγραφική στατιστική παρουσίαση των αριθμητικών δεδομένων αυτών των μεταβλητών γίνεται στο επόμενο μέρος της εργασίας.

3. Εξαγωγική επίδοση και προσδιοριστικοί παράγοντες

Ο Πίνακας 1 δίνει τα στοιχεία των μεταβλητών. Δύο μεταβλητές χρησιμοποιούνται ως δείκτες της εξαγωγικής επίδοσης των επιχειρήσεων. Η πρώτη είναι αντικειμενική και αφορά την έκταση των εξαγωγών, η οποία μετράται ως το ποσοστό των εξαγωγών της επιχείρησης στο σύνολο των εσόδων (τζίρου) της και η

⁵Οι Abor *et al* (2014) βρήκαν ότι η τραπεζική χρηματοδότηση είναι πολύ σημαντική στην προώθηση των εξαγωγών των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων.

δεύτερη υποκειμενική με μία διαβάθμιση από 1 (αποτυχημένη) έως 5 (πολύ πετυχημένη). Ο μέσος όρος του ποσοστού των εσόδων από εξαγωγές των επιχειρήσεων της Αιτωλοακαρνανίας είναι 61%. Η μέγιστη (ελάχιστη) τιμή των εσόδων από εξαγωγές ήταν 100% (5%) και η διακύμανση ήταν 32 ποσοστιαίες μονάδες. Κανένας επιχειρηματίας δε θεωρεί τις εξαγωγικές του επιδόσεις ως αποτυχημένες, ενώ κατά μέσο όρο τις θεωρεί πετυχημένες (3,95).

Πίνακας 1: Περιγραφικά στατιστικά μέτρα των μεταβλητών του υποδείγματος

	Μεταβλητή	Μέσος όρος	Μέγιστη τιμή	Ελάχιστη τιμή	Διακύμανση
1.	Ποσοστό εξαγωγών στα συνολικά έσοδα της επιχείρησης (%)	61	100	5	32
2.	Υποκειμενική εκτίμηση της εξαγωγικής επίδοσης	3,95	5	2	0,84
3.	Έτος ίδρυσης της επιχείρησης	1993	2012	1932	20
4.	Αριθμός ετών ενασχόλησης της επιχείρησης με τις εξαγωγές	13	30	2	9
5.	Οικονομίες κλίμακας	2,8	4	1	1,1
6.	Σπουδαιότητα της έλλειψης εξειδικευμένου προσωπικού για την προώθηση των εξαγωγών	2,9	4	1	1,0
7.	Αριθμός χωρών στις οποίες εξάγει η επιχείρηση	5,4	26	1	5,8
8.	Λήψη επιδότησης για εξαγωγές	0,18	1	0	0,39

Όλες οι άλλες μεταβλητές του Πίνακα 1 αφορούν τις βασικές ερμηνευτικές μεταβλητές του εμπειρικού υποδείγματος. Η ηλικία των επιχειρήσεων εκτείνεται στα 80 χρόνια, από το 1932 μέχρι το 2012, με μία διακύμανση 20 ετών. Η μέση ηλικία των επιχειρήσεων είναι 22 χρόνια (2015-1993). Ο μέσος όρος διεθνούς δραστηριοποίησης των επιχειρήσεων της Αιτωλοακαρνανίας είναι τα 13 χρόνια με ελάχιστη τιμή τα 2 χρόνια και μέγιστη τα 30 χρόνια. Η διακύμανση είναι 9 χρόνια.

Οι δύο επόμενες μεταβλητές μετρούνται υποκειμενικά, δηλαδή από τον ίδιο τον ερωτώμενο επιχειρηματία. Συγκεκριμένα, για την πρώτη μεταβλητή η ερώτηση αφορούσε πόσο σημαντικές είναι οι οικονομίες κλίμακας, δηλαδή πόσο σημαντική είναι η πλήρης αξιοποίηση της πλεονάζουσας παραγωγικής δυνατότητας ως παράγοντας παρακίνησης της επιχείρησης να εξάγει. Η μέτρηση έγινε με μία κλίμακα από 1 (καθόλου σημαντικές) έως 4 (πολύ σημαντικές). Η μέση τιμή βρέθηκε 2,8 δηλαδή πιο κοντά στο σημαντικές (3) απ' ό,τι στο κάπως σημαντικές (2). Η επόμενη μεταβλητή αφορά το πόσο σημαντική είναι ως εμπόδιο η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού προώθησης των εξαγωγών. Και αυτή μετρήθηκε με τον ίδιο τρόπο όπως η προηγούμενη μεταβλητή. Η μέση τιμή είναι 2,9, δηλαδή σημαντική θεωρείται η έλλειψη προσωπικού ειδικευμένου με τις εξαγωγές.

Ο μέσος αριθμός των χωρών στις οποίες εξάγουν οι επιχειρήσεις του δείγματος είναι 5,4 χώρες. Σε μία χώρα μόνο εξήγαγε το 9% των επιχειρήσεων, ενώ σε πάνω από 10 χώρες εξήγαγε το 18% των επιχειρήσεων του δείγματος. Ο μέγιστος αριθμός χωρών προορισμού των εξαγωγών των επιχειρήσεων της Αιτωλοακαρνανίας είναι 26. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 1, το 18% των επιχειρήσεων του δείγματος είχαν προηγούμενη συμμετοχή σε επιδότηση των εξαγωγών τους.

4. Οικονομτρικά αποτελέσματα

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται πέντε υποδείγματα που διαφοροποιούνται τόσο σε ό,τι αφορά τις ερμηνευτικές μεταβλητές όσο και την εξαρτημένη μεταβλητή. Τα τέσσερα πρώτα υποδείγματα του Πίνακα 2 χρησιμοποιούν την αντικειμενική μέτρηση της εξαγωγικής επίδοσης, δηλαδή το ποσοστό των εσόδων από τις εξαγωγές στα συνολικά έσοδα της επιχείρησης. Το Υπόδειγμα 1 αποτελεί τη βασική εκτίμηση μέτρησης των επιδόσεων των ερμηνευτικών μεταβλητών της μελέτης. Τέσσερις ερμηνευτικές μεταβλητές βρέθηκαν ως στατιστικά σημαντικές, οι οποίες εξηγούν το 54,08% της μεταβλητότητας των εξαγωγικών επιδόσεων. Το ποσοστό αυτό μπορεί να θεωρηθεί σχετικά υψηλό, λαμβάνοντας υπόψη ότι χρησιμοποιούνται μόνο 22 παρατηρήσεις διαστρωματικών στοιχείων.

Όσο πιο παλιά είναι η επιχείρηση, τόσο μικρότερο είναι το μερίδιο των πωλήσεών της από τις εξαγωγές. Οι πιο νέες επιχειρήσεις έχουν περισσότερο εξαγωγικό προσανατολισμό από ό,τι έχουν οι πιο παλιές επιχειρήσεις. Αυτό ίσως να εξηγείται από το γεγονός ότι οι πιο παλιές επιχειρήσεις έχουν ήδη κατακτήσει ένα σημαντικό μερίδιο της τοπικής και ελληνικής αγοράς και δεν ενδιαφέρονται να «κωλυμπίσουν» στα χαρτογράφητα για αυτούς νερά του διεθνούς εμπορίου. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί και από το διεθνώς επιβεβαιωμένο φαινόμενο των πολύ μικρών επιχειρήσεων που «γεννιούνται παγκόσμιες» (born global), όπως έχει αναλυθεί από τους Bell *et al* (2001).

Πίνακας 2: Αποτελέσματα παλινδρόμησης*

	Υπόδειγμα 1	Υπόδειγμα 2	Υπόδειγμα 3	Υπόδειγμα 4	Υπόδειγμα 5
Σταθερός όρος	-449* (4,1)	-418* (4,8)	-445* (4,8)	-375* (4,2)	110** (2,5)
Έτος ίδρυσης	59* (4,9)	55* (4,9)	59* (4,9)	50* (4,3)	15** (2,5)
Χρόνια εξαγωγικής εμπειρίας	0,50* (2,6)	0,43** (2,1)	0,50* (2,7)	0,43** (2,5)	0,14* (2,7)
Οικονομίες κλίμακας	0,4** (2,2)	0,34*** (1,9)	0,44** (2,1)	0,6** (2,6)	-
Έλλειψη ειδικευμένου προσωπικού	-0,4** (2,1)	-0,34 (1,6)	-0,47*** (1,9)	-0,6** (2,4)	-0,15*** (1,8)
Αριθμός χωρών που εξάγει η επιχείρηση	-	0,18 (1,2)	-	-	-
Λήψη επιδότησης για εξαγωγές	-	-	-0,11 (0,4)	-	-
Έκφραση άποψης για τις εξαγωγές της επιχείρησης-Ελλάδος	-	-	-	0,5** (2,5)	-
Διορθωμένος συντελεστής προσδιορισμού	0,5408	0,5452	0,5142	0,5935	0,2248

Σημείωση: Σε παρένθεση η τιμή της t-κατανομής υπολογίζεται σύμφωνα με τα White ή HAC τυπικά σφάλματα, λαμβάνοντας υπόψη και διορθώνοντας για την ύπαρξη πολυσυγγραμμικότητας.

* Στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 1%. ** σε επίπεδο 5%. *** σε επίπεδο 10%.

Αντίθετα με την ηλικία της επιχείρησης, τα χρόνια εξαγωγικής εμπειρίας έχουν θετική επίδραση στο ποσοστό των πωλήσεων που καταλήγει στο εξωτερικό. Μία 10% αύξηση αυτής της εμπειρίας, που αντιστοιχεί σε περίπου 1,3 χρόνια εκτιμώμενα στο μέσο όρο (12,9 χρόνια) του δείγματος, αυξάνει το μερίδιο των εξαγωγών στις πωλήσεις κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες. Η εκτίμηση των επιχειρηματιών ότι υπάρχουν δυνατότητες οικονομιών κλίμακας, αυτό που στη δική τους καθημερινή ορολογία αποκαλείται πλεονάζουσα παραγωγική δυνατότητα, έχει θετική επίδραση στις εξαγωγές. Μία αύξηση αυτής της εκτίμησης κατά μία μονάδα (37% αύξηση στο μέσο όρο), αυξάνει το μερίδιο των εξαγωγών κατά 15 ποσοστιαίες μονάδες. Η τελευταία μεταβλητή του Υποδείγματος 1 του Πίνακα 2 αφορά στην υποκειμενική εκτίμηση των επιχειρηματιών για το εμπόδιο έλλειψης ειδικευμένου με τις εξαγωγές προσωπικού. Η έλλειψη ειδικευμένου προσωπικού έχει αρνητική επίδραση στις εξαγωγές. Μία μείωση αυτής της αντίληψης της έλλειψης κατά 10%, θα αυξήσει το μερίδιο των εξαγωγών κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες.

Στον Πίνακα 2 δίνονται και άλλα δύο υποδείγματα με μεταβλητές που έχουν χρησιμοποιηθεί εκτενώς στη διεθνή βιβλιογραφία. Το Υπόδειγμα 2 συμπεριλαμβάνει τον αριθμό των χωρών όπου εξάγει η επιχείρηση. Δείχνει μία γεωγραφική διαφοροποίηση των χωρών προορισμού των εξαγωγών και αναμένεται να έχει θετική επίδραση, όπως βρήκαν οι Dikova et al (2015). Η επίδραση βρέθηκε θετική αλλά δεν είναι στατιστικά σημαντική. Το Υπόδειγμα 3 του Πίνακα 2 ενσωματώνει μία δυαδική μεταβλητή μεταξύ των επιχειρήσεων που έλαβαν επιδότηση για τις εξαγωγές τους και εκείνων που δεν έλαβαν. Η μεταβλητή αυτή δεν είναι στατιστικά σημαντική. Αυτό σημαίνει ότι οι εξαγωγικές ενισχύσεις (επιδότησεις) δε βοηθούν τις επιχειρήσεις να αυξήσουν τις εξαγωγές τους. Το Υπόδειγμα 4 περιλαμβάνει μία δυαδική μεταβλητή έκφρασης άποψης, που έχει θετική επίδραση και αυξάνει σημαντικά τον συντελεστή προσδιορισμού.

Το Υπόδειγμα 5 αντικαθιστά την αντικειμενική μέτρηση της εξαγωγικής επίδοσης με την υποκειμενική, δηλαδή την εκτίμηση που έχουν οι ίδιοι επιχειρηματίες. Μόνο τρεις μεταβλητές βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές: το έτος ίδρυσης, η εξαγωγική εμπειρία και η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού. Κατά τα άλλα, τα πρόσημα των μεταβλητών παραμένουν τα ίδια.

Τα παραπάνω ευρήματα είναι σύμφωνα με τα αποτελέσματα άλλων εμπειρικών μελετών. Παρόλα αυτά υπάρχουν και διαφοροποιήσεις. Η μεθοδολογία της παρούσης μελέτης είναι όμοια με τη μελέτη του Yannopoulos (2010) που έγινε για την περιοχή του Νιαγάρα του Καναδά. Χρησιμοποιήθηκε ακριβώς το ίδιο ερωτηματολόγιο.

5. Μέτρα πολιτικής ενίσχυσης των εξαγωγικών επιδόσεων

Τα παραπάνω οικονομετρικά ευρήματα (κυρίως των οικονομιών κλίμακος) και τα γενικότερα αποτελέσματα της έρευνας που δεν αναφέρονται εδώ, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για το σχεδιασμό μιας ολοκληρωμένης πολιτικής προώθησης των εξαγωγών. Μερικές από αυτές τις παρεμβάσεις είναι και οι ακόλουθες:

1. Οι εμπορικές εκθέσεις, που οι επιχειρήσεις θεωρούν τον πλέον σημαντικό παράγοντα - κατά πάνω από 80% - σύμφωνα με την παρούσα μελέτη προώθησης των εξαγωγών, θα πρέπει να αξιοποιηθούν με συνέργεια και επιμερισμό του κόστους για τις συμμετέχουσες επιχειρήσεις. Εδώ ο συντονιστικός ρόλος του Επιμελητηρίου Αιτωλοακαρνανίας θα είναι πολύ κρίσιμος.
 2. Οι εμπορικοί αντιπρόσωποι αποτελούν το δεύτερο σημαντικό παράγοντα και μέσο, πάνω από 40%, που χρησιμοποιούν οι επιχειρήσεις. Η συνέργεια και στο σημείο αυτό είναι απαραίτητη.
 3. Οι πωλητές, είτε σε ατομικό επίπεδο είτε σε συνεργασία με άλλες επιχειρήσεις, μπορούν να προωθούν και προϊόντα άλλων επιχειρήσεων που παράγουν ανταγωνιστικά προϊόντα, δεδομένου ότι πολλοί πελάτες ενδιαφέρονται για μία ευρύτερη γκάμα προϊόντων.
 4. Το διαδικτυακό με την κατάλληλη ιστοσελίδα και χρήση για ηλεκτρονικό μάρκετινγκ (e-marketing) καθίσταται επίσης ένα σημαντικό μέσο.
 5. Οι εμπορικοί ακόλουθοι στα γραφεία εξαγωγών των πρεσβειών της χώρας στο εξωτερικό θα πρέπει να αναλάβουν ενεργότερο ρόλο, πέραν της πληροφόρησης για τη συγκεκριμένη αγορά της χώρας. Μπορούν να οργανώσουν στοχευμένες επιχειρηματικές συνεργασίες και προβολή των ελληνικών προϊόντων, μεγαλύτερη καθοδήγηση και πρόσβαση στους ξένους αγοραστές.
 6. Οργανωμένη αξιοποίηση του αυξανόμενου τουριστικού ρεύματος στη χώρα, οργανωμένες προβολές των προϊόντων μας σε μεγάλους τουριστικούς προορισμούς της χώρας, με επιδίωξη αύξησης των πωλήσεων στους τουρίστες με ποικίλες δράσεις.
 7. Αξιοποίηση του Ελληνισμού της διασποράς με επιχειρηματικές συνεργασίες, όπου ο ρόλος των εμπορικών μας ακολούθων θα είναι καθοριστικός. Ένα πλήθος δράσεων με τις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού μπορεί να σχεδιαστεί και να υλοποιηθεί.
 8. Μεικτές καθετοποιημένες επιχειρήσεις με πλατφόρμες εξαγωγών σε επιλεγμένες χώρες. Με το εγχώριο σκέλος της παραγωγής και της επιλεγμένης, εγγυημένης ποιότητας και το εξωτερικό σκέλος που θα αφορά την οργάνωση και προώθηση των πωλήσεων στην ξένη αγορά, με την εμπειρία και τα καταναλωτικά πρότυπα και ιδιαιτερότητες που γνωρίζει η εκεί επιχείρηση.
 9. Δημιουργία και ανάδειξη παραγωγικής εικόνας της περιοχής της Αιτωλοακαρνανίας, με οικολογικό προσανατολισμό και ποιότητες που συνδέονται με ποιοτική διατροφή, υγεία και πολιτισμικά στοιχεία. Ο ρόλος των Δήμων, της Περιφέρειας και των επιμελητηρίων, με κατάλληλη οργάνωση είναι καθοριστικός.
 10. Δημιουργία σήματος ανάδειξης της γαστρονομικής ταυτότητας του Νομού. Ένα ξεχωριστό «σήμα» που θα αποτελεί την κοινή παραγωγική ταυτότητα του Νομού, αναδεικνύοντας και προβάλλοντας τα ενδογενή χαρακτηριστικά του. Αυτό θα ενεργοποιήσει συνεργασίες και συμμαχίες, γεγονός που προωθείται ήδη από τους φορείς του Νομού. Ένα ευρηματικό σήμα ποιότητας τοπικών προϊόντων, με τον τίτλο «Αιτωλών και Ακαρνανών Γαία», θα αγκαλιάζει και θα προβάλλει όλες τις μεταποιητικές επιχειρήσεις ως ενιαία ομάδα, ως μία επωνυμία (brand) του τόπου.
 11. Δημιουργία ονομασίας προέλευσης προϊόντων (ΠΟΠ) - αναγνωρισμένης ποιότητας επώνυμων προϊόντων (brand name), με κατάλληλη οργάνωση και ανάπτυξη. Οι ρόλοι και πρωτοβουλίες αυτές θα πρέπει να αναληφθούν από το Επιμελητήριο.
 12. Δημιουργία εκθετηρίων-αποθηκών ελληνικών προϊόντων σε επιλεγμένες πόλεις από ιδιωτικούς φορείς με διαφημιστικές δράσεις προβολής και προώθησης των προϊόντων.
 13. Οργάνωση επιχειρηματικών αποστολών και επισκέψεων στο Νομό κατά κατηγορία προϊόντων, από το Επιμελητήριο και τους άλλους φορείς, προκειμένου να υπάρξει άμεση επαφή ξένων επιχειρήσεων με τις παραγωγικές εγκαταστάσεις και τα προϊόντα των επιχειρήσεων του Νομού.
 14. Δημιουργία διαφημιστικού υλικού και προώθησή του σε έντυπα και ιστοσελίδες. Η πλούσια εμπειρία που υπάρχει πρέπει να αξιοποιηθεί για τις ανάγκες των εξαγωγών.
 15. Χρηματοδότηση εκπαιδευτικών και ερευνητικών δραστηριοτήτων ιδρυμάτων για μελέτες αγοράς και προώθησης προϊόντων. Ερευνητικές ομάδες φοιτητών με επιστημονικά υπεύθυνους καθηγητές μπορούν να αναλάβουν δράσεις προώθησης εξαγωγών με οικονομικά κίνητρα στο πλαίσιο αυτό.
- Η κάθε μία από αυτές τις πολιτικές απαιτεί περισσότερη έρευνα για να διαπιστωθεί η αποδοτικότητα (κόστος) και η αποτελεσματικότητά της (συνεισφορά στα έσοδα) τόσο σε επίπεδο επιχείρησης όσο και σε επίπεδο περιφέρειας.

6. Συμπεράσματα

Η οικονομετρική διερεύνηση των προσδιοριστικών παραγόντων των εξαγωγικών επιδόσεων της Αιτωλοακαρνανίας ανέδειξε ως σημαντικούς παράγοντες τα χρόνια εμπειρίας της επιχείρησης με τις εξαγωγές, τα χρόνια λειτουργίας της επιχείρησης, την ύπαρξη οικονομιών κλίμακος και την έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού.

Βιβλιογραφία

Abor, J.Y., Agbloyor, E.K., and Kuipo, R., 2014, Bank finance and export activities of small and medium enterprises, Review of Development Finance, 4(2), 97-103.

- Arteaga-Ortiz, J., and Fernández-Ortiz, R., 2010, Why don't we use the same export barrier measurement scale? An empirical analysis in small and medium-sized enterprises, *Journal of Small Business Management*, 48(3), 395–420.
- Bell, J., McNaughton, R., and Young, S., 2001, Born-again global firms: An extension to the born global phenomenon, *Journal of International Management*, 7(3), 173-189.
- Bloemer, J., Pluymaekers, M., and Odekerken, A., 2013, Trust and affective commitment as energizing forces for export performance *International Business Review*, 22(2), 363-380.
- Clerides, S., Lach, S., and Tybout, J., 1998, Is Learning by Exporting Important? Microdynamic evidence from Colombia, Mexico, and Morocco, *Quarterly Journal of Economics*, 113(3), 903–48.
- Crick D., and Crick, J., 2015, The first export order: A marketing innovation revisited, *Journal of Strategic Marketing*, 17(5), 397-410.
- De Loecker, J., 2013, Detecting learning by exporting, *American Economic Journal: Microeconomics*, 5(3), 1–21.
- Descotes, R.M., Walliser, B., Holzmüller, H., and Guo, X., 2011, Capturing institutional home country conditions for exporting SMEs, *Journal of Business Research*, 64 (12), 1303-1310.
- Dikova, D., Jaklic, A., Burger, A., and Kuncic, A., 2015, What is beneficial for first-time SME-exporters from a transition economy: A diversified or a focused export-strategy?, *Journal of World Business* (forthcoming).
- Gardó, T.F., García, H.C., and Descals, A.M., 2015, Internationalization of SME retailer: Barriers and the role of public support organizations, *International Journal of Retail & Distribution Management*, 43 (2), 183-200.
- Martins, P., and Yang, Y., 2009, The impact of exporting on firm productivity: A meta-analysis of the learning-by-exporting hypothesis, *Review of World Economics*, 145(3), 431–445.
- Le, V., and Valadkhani, A., 2014, Are exporting manufacturing SMEs more efficient than non-exporting ones? Evidence from Australia's business longitudinal database, *Economic Analysis and Policy*, 44(3), 310-317.
- Love, J.H., and Ganotakis, P., 2013, Learning by exporting: Lessons from high-technology SMEs, *International Business Review*, 22(1), 1-17.
- Ruzzier, M., Hisrich, M.D., and Antoncic, B., 2006, SME internationalization research: Past, present and future, *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 13(4), 476-497.
- Stirbat, L., Record, R., and Nghardsaysone, K., 2015, The experience of survival: Determinants of export survival in Lao PDR, *World Development*, 76(December), 82-94.
- Wagner, J., 2007, Exports and productivity: A survey of the evidence from firm level data, *World Economy*, 30(1), 60–82.
- Westphal, L.E., 1990, Industrial policy in an export-propelled economy: Lessons from South Korea's experience, *Journal of Economic Perspectives*, 4(3), 41–59.
- Yang, Y., and Mallick, S., 2014, Explaining cross-country differences in exporting performance: The role of country-level macroeconomic environment, *International Business Review* 23(1), 246–259.
- Yannopoulos, P., 2010, Factors motivating exports: The Canadian evidence, *The Journal of International Management Studies*, 5(82), 82-88.
- Zanello, G., Fu, X., Mohnen, P., and Ventresca, M., 2015, The creation and diffusion of innovation in developing countries: A systematic literature review, *Journal of Economic Surveys* (forthcoming).

The exports of Aitoloakarnania's firms

Peter Yannopoulos

Professor of Marketing, Brock University, Canada

pyannopoulos@brocku.ca

Sotiris Theodoropoulos

Professor of Economics, University of Piraeus, Greece

Gregory T. Papanikos

President, Athens Institute for Education and Research (ATINER)

Honorary Professor of Economics, University of Sterling, U.K.

president@atiner.gr

Abstract

This study uses a sample of 22 export firms from the prefecture of Aitoloakarnania in order to examine the factors which influence their export performance. These factors are grouped into four categories namely economies of scale and scope, learning by exporting, specialized human resources and policies which promote exports. The statistical examination of the primary data of this research reveals that the most important factors are business experience with exports, years of firm's operation, the existence of economies of scale and the lack of specialized staff. The results are compared with the findings of a previous similar study which was conducted for the wider area of Niagara in Canada and an attempt is made to generalize them.

Keywords: Exports, SME, Aitoloakarnania.

Η συμβολή των κλάδων παραγωγής «υπερτροφών» και της λειτουργίας ενός, γι' αυτούς, σύγχρονου συνεταιρισμού νέας γενιάς, κάθετης μορφής, στη βιώσιμη περιφερειακή ανάπτυξη, κατά την περίοδο της ύφεσης

Ιωάννης Γαλάτουλας

Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
jgalatoulas@yahoo.gr

Κωνσταντίνος Δ. Αποστολόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
c.d.apostolopoulos@gmail.com

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας ήταν και παραμένει η δημιουργία ενός σύγχρονου και δυναμικού αναπτυξιακού εργαλείου, το οποίο θα αποτελεί παράδειγμα επιχειρηματικής δραστηριότητας στον πρωτογενή τομέα, αλλά και ένα μέσο ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής στις τοπικές κοινωνίες. Πρόκειται δηλαδή για ένα παγκόσμια αποδεκτό μοντέλο ανάπτυξης, τόσο για την παραγωγή του πρωτογενή τομέα, όσο και για τη μεταποίηση και την εμπορία.

Η επιλογή της εισαγωγής, στον αγροτικό τομέα της Ελλάδας, καινοτόμων καλλιεργειών όπως το μύρτιλλο, η αρώνια και το γκότζι, ήταν συνειδητή και έγινε κατόπιν ενδελεχούς μελέτης της παγκόσμιας αγοράς, αλλά και ανασκόπησης της διεθνούς βιβλιογραφίας, η οποία ως στόχο της έχει τον προσδιορισμό των θρεπτικών συστατικών, τα οποία καθιστούν τα αγαθά αυτά ιδιαίτερα σημαντικά για τη διατήρηση της καλής υγείας του ανθρώπινου οργανισμού, ενώ παράλληλα παρέχεται σ' αυτά μεγάλη εμπορική αξία.

Η διαρκής έρευνα, η συνεχής παρακολούθηση των οικονομικών εξελίξεων στην Ελλάδα, αλλά και η επιλογή των βημάτων υλοποίησης τής επένδυσης με επιστημονικά και επιχειρηματικά κριτήρια, οδήγησαν στην ανέγερση της πρώτης μονάδας συσκευασίας υπερτροφών στην Ελλάδα το 2014 και στον εξοπλισμό αυτής με τα αναγκαία μηχανήματα μεταποίησης το 2015. Η αναγκαιότητα υλοποίησης της επένδυσης στον δευτερογενή τομέα, αλλά και η μετέπειτα οργάνωση του Συνεταιρισμού Νέας Γενιάς (ΣΝΓ) με βάση τις αρχές διοίκησης και λειτουργίας των πολυεθνικών εταιριών, καταδεικνύονται και από τις εξελίξεις του θέρους του 2015 στην Ελλάδα, όταν η εφαρμογή των κεφαλαιακών περιορισμών στο τραπεζικό σύστημα ακινητοποίησε την εγχώρια αγορά και έθεσε σε κίνδυνο την παραγωγή, λόγω αδυναμίας διάθεσης των αγαθών. Εντούτοις, η δυνατότητα λειτουργίας της μεταποιητικής μονάδας, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη δικτύου πωλήσεων στο εξωτερικό, μέσω θυγατρικών εταιριών, έδωσε δυναμική λύση στα προβλήματα που ανέκυψαν, διασφαλίζοντας την επιβίωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Το σύνολο των αποτελεσμάτων της εν λόγω έρευνας και δράσης, προσαρμόστηκε σε ένα τεχνικο-οικονομικό μοντέλο, το οποίο αναδιαμορφώνεται διαρκώς, για τη δημιουργία και τη λειτουργία ενός ΣΝΓ, με σκοπό την καθετοποίηση της παραγωγής υπερτροφών στην Ελλάδα. Το εν λόγω μοντέλο αποτελεί πρόταση για έκφραση καινοτόμου επιχειρηματικότητας, με σκοπό την επίτευξη θετικών οικονομικών κλίμακας και τον περιορισμό του επενδυτικού κινδύνου.

Λέξεις-κλειδιά: Υπερτροφές, Συνεταιρισμός Νέας Γενιάς, Βιώσιμη περιφερειακή ανάπτυξη, Ύφεση.

1. Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο περιγράφεται μια επιχειρηματική πρόταση, η οποία ως στόχο έχει τη δημιουργία συνθηκών ανάπτυξης στον πρωτογενή τομέα. Η πρόταση αυτή σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, με την εφαρμογή σύγχρονων εργαλείων ανάπτυξης αλλά και την τήρηση των παραδοσιακών αρχών διαχείρισης του επενδυτικού κινδύνου. Απώτερος στόχος είναι η παρουσίαση ενός ολοκληρωμένου επενδυτικού εργαλείου, ικανού να προσφέρει διέξοδο από την οικονομική κρίση που πλήττει την Ελλάδα, από το έτος 2009 και έπειτα, καθώς και η δημιουργία δομών απασχόλησης, ως αντίβαρο στα αυξανόμενα ποσοστά ανεργίας τα οποία επηρεάζουν το σύνολο των κοινωνικών ομάδων.

Η προτεινόμενη επιχειρηματική ιδέα σχεδιάστηκε, μελετήθηκε και υλοποιήθηκε ακολουθώντας επιστημονικά κριτήρια. Για την επιτυχία του εγχειρήματος μελετώνται παγκοσμίως αποδεκτά μοντέλα λήψης αποφάσεων, εφαρμόζονται διεθνείς πρακτικές και γίνεται επένδυση σε καινοτόμες εφαρμογές, σε νέα προϊόντα και με σύγχρονες μεθόδους παραγωγής και εμπορίας.

Η υπόθεση που διατυπώνεται αφορά στη δυνατότητα υλοποίησης μίας επένδυσης στην ελληνική ύπαιθρο και στον πρωτογενή τομέα, η οποία θα έχει διαχρονικό χαρακτήρα, λειτουργώντας, τόσο ως επιχειρηματικό παράδειγμα για την ανασυγκρότηση του ελληνικού αγροτικού χώρου, όσο και ως διέξοδος

κατά τις περιόδους κρίσης (οικονομικής, κοινωνικής κ.ά.), αμβλύνοντας τα προβλήματα της εύρεσης εργασίας, των μικρών γεωργικών εκτάσεων και της κατακερματισμένης ιδιοκτησίας, της επίτευξης θετικών οικονομικών κλίμακας, της διάθεσης των προϊόντων στις αγορές και τελικά της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των παραγωγών.

Ως αντικείμενο δραστηριότητας του υπό εξέταση επιχειρηματικού μοντέλου επιλέχθηκε η παραγωγή, η μεταποίηση, η συσκευασία και η εμπορία προϊόντων υψηλής διατροφικής αξίας προερχόμενα από την ελληνική ύπαιθρο. Κύριος στόχος και σκοπός της προσπάθειας είναι η διάθεση των προϊόντων στις αγορές (ελληνική και διεθνείς), καθώς και η επίτευξη υπεραξίας και οικονομικών κλίμακας με αποτέλεσμα την αύξηση του εισοδήματος των παραγωγών.

Για την επίτευξη των στόχων κρίθηκε αναγκαίο όπως το νέο μοντέλο δραστηριότητας εφαρμοστεί σε καινοτόμες καλλιέργειες όπως είναι το μύρtilλο, η αρώνια και το γκότζι.

Για τις καλλιέργειες αυτές και τα προϊόντα που προκύπτουν έγινε ενδελεχής μελέτη της παγκόσμιας αγοράς, αλλά και ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας. Σκοπός είναι ο προσδιορισμός των θρεπτικών συστατικών, που καθιστούν τα αγαθά αυτά ωφέλιμα για τη διατήρηση της καλής υγείας του ανθρώπου, αυξάνοντας κατά συνέπεια την εμπορική τους αξία.

Όλα τα βήματα μελέτης, σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων οδήγησαν στη δημιουργία του πρώτου Συνεταιρισμού Νέας Γενιάς στην Ελλάδα και στην ανέγερση της πρώτης μονάδας συσκευασίας υπερτροφών στην Ελλάδα το 2014. Αυτή η μεταποιητική μονάδα είναι εξοπλισμένη με τα αναγκαία μηχανήματα μεταποίησης και τέθηκε σε παραγωγική διαδικασία το 2015. Ο συνολικός σχεδιασμός, η λογική υλοποίησης και η αναγκαιότητα της επένδυσης στο δευτερογενή τομέα, δοκιμάστηκαν κρίθηκαν και αξιολογήθηκαν έντονα το καλοκαίρι του 2015, όταν η εφαρμογή των κεφαλαιακών περιορισμών στο τραπεζικό σύστημα ακινητοποίησε την εγχώρια αγορά και έθεσε σε κίνδυνο την παραγωγή, λόγω αδυναμίας διάθεσης των αγαθών.

Το σύνολο των αποτελεσμάτων της εν λόγω έρευνας και δράσης, παρουσιάζεται σε ένα τεχνικο-οικονομικό μοντέλο, το οποίο αναδιαμορφώνεται διαρκώς. Το εν λόγω μοντέλο αποτελεί πρόταση για έκφραση καινοτόμου επιχειρηματικότητας, με σκοπό την επίτευξη θετικών οικονομικών κλίμακας, τον περιορισμό του επενδυτικού κινδύνου, την ανέλιξη των παραγωγών-γεωργών σε μεταποιητές και εμπόρους και φυσικά τη μείωση της ανεργίας με τη δημιουργία θέσεων εργασίας στην ελληνική περιφέρεια.

2. Καινοτόμες καλλιέργειες

Ο σύγχρονος τρόπος ζωής, τα διαρκώς αυξανόμενα κρούσματα χρόνιων παθήσεων και η ανησυχία του καταναλωτικού κοινού που προκύπτει από τα απανωτά διατροφικά σκάνδαλα της τελευταίας δεκαετίας, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του διεθνούς μάρκετινγκ έχουν, οδηγήσει, σύμφωνα με τον Lobb (2012), στην άνθιση μιας βιομηχανίας και εμπορίας συμπληρωμάτων διατροφής, με ετήσιο τζίρο στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής που ξεπερνά τα είκοσι τρία (23) δισεκατομμύρια δολάρια. Τα συγκεκριμένα συμπληρώματα διατροφής διατίθενται είτε ως χάπια, είτε ως συμπυκνωμένοι χυμοί και περιέχουν υψηλές ποσότητες σε αντιοξειδωτικές ουσίες, σε βιταμίνες και σε ιχνοστοιχεία που προέρχονται από εξωτικά φρούτα ή και από λαχανικά που χαρακτηρίζονται ως «υπερτροφές». Τα τελευταία χρόνια έχει ξεκινήσει και στην Ελλάδα η προώθηση παρόμοιων σκευασμάτων, ενώ παράλληλα κάνουν την εμφάνισή τους και προσπάθειες, οι οποίες αφορούν στην εμπορία των συγκεκριμένων «υπερτροφών» ως νωπών προϊόντων ή ως προϊόντων που έχουν δεχθεί τουλάχιστον μία φυσική επεξεργασία (αποξήρανση, συμπύκνωση, χυμοποίηση).

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η χρήση των «υπερτροφών» αποτελεί θέμα εξαιρετικού ενδιαφέροντος στους επιστημονικούς κύκλους παγκοσμίως, με συνέπεια να προκύπτει το ερώτημα σχετικά με τον τρόπο που ορίζεται μια τροφή ως «υπερτροφή» και με τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν έχει δοθεί ακόμα, καθώς δεν έχει δοθεί ένας συγκεκριμένος ορισμός για τις «υπερτροφές» (superfood), ως μία ιδιαίτερη κατηγορία τροφίμων. Εντούτοις, το Αγγλικό λεξικό της Οξφόρδης περιέχει αναφορές σε μία κατηγορία τροφίμων, τις «υπερτροφές», ως ιδιαίτερα θρεπτικές και ωφέλιμες για την ανθρώπινη υγεία και ευεξία.

Στο πλαίσιο της εισαγωγής καινοτόμων καλλιεργειών, διαπιστώθηκε ότι ορισμένες καλλιέργειες εμφανίζουν σημαντικό εμπορικό ενδιαφέρον και παράγονται για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Οι καλλιέργειες αυτές είναι του μύρtilλου, της αρώνιας και του γκότζι. Στη συνέχεια περιγράφονται συνοπτικά τα τρία αυτά είδη, εξηγώντας τους λόγους επιλογής αυτών για την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Όσον αφορά στα μύρtilλα, πρόκειται για φυτά τα οποία παράγουν φρούτα σε αποχρώσεις του μπλε που χαρακτηρίζονται από έντονη γεύση και εξαιρετικά οργανοληπτικά χαρακτηριστικά. Επιπλέον, η υψηλή παραγωγικότητα ανά στρέμμα καθιστά την παραγωγή και την εμπορία τους ιδιαίτερα ελκυστική.

Η κατανάλωση του μύρtilλου αυξάνεται τα τελευταία χρόνια τόσο λόγω των άριστων οργανοληπτικών χαρακτηριστικών του καρπού του, όσο και λόγω των ευεργετικών ιδιοτήτων που προσφέρει στον ανθρώπινο οργανισμό. Το μύρtilλο αποτελεί ένα από τα πλέον γνωστά και με υψηλή ζήτηση φρούτο στις χώρες της Κεντρικής και της Βόρειας Ευρώπης, αλλά περισσότερο στις χώρες της Κεντρικής και Βόρειας Αμερικής.

Στο σύνολο, σχεδόν της βιβλιογραφίας ο καρπός του μύρτιλλου χαρακτηρίζεται ως πλούσια πηγή ανθοκυανινών και φαινολών, δηλαδή ουσιών με ισχυρή αντιοξειδωτική δράση, ανεξάρτητα από την ποικιλία και την περιοχή καλλιέργειας. Οι Gao and Mazza (2006) ερευνήσαν αρκετές ποικιλίες και σε όλες εξακρίβωσαν την ύπαρξη ανθοκυανινών και φλαβονοειδών. Ένα χρόνο αργότερα οι Harris *et al* (2007), χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της υγρής χρωματογραφίας, βρήκαν στα φύλλα, στο βλαστό, στον καρπό και στη ρίζα φλαβονοειδή, κατεχίνες και επικατεχίνες. Οι Schmidt *et al* (2006) διαπίστωσαν ότι οι καρποί του είδους *Vaccinium angustifolium* δίνουν εκχυλίσματα πλούσια σε προκυανιδίνες, ουσίες που εμφανίζουν έντονη αντικαρκινική δράση. Οι Chen *et al* (2010) και Bornsek *et al* (2012) διαπίστωσαν την ύπαρξη υψηλής ποσότητας ανθοκυανινών. Σε έρευνα τους οι Chen *et al* (2010), χαρακτηρίζουν τα μύρτιλλα ως σημαντική πηγή πολυφαινόλων και κορυφαία πηγή ανθοκυανινών με υψηλή αντιοξειδωτική δράση. Σε προγενέστερη έρευνα των Wang *et al* (1990) παρατηρήθηκαν υψηλές συγκεντρώσεις λιπιδίων (λινολαϊκό, λινολενικό και παλμιτικό) στους καρπούς του μύρτιλλου.

Συνεχίζοντας, η αρώνια είναι ένα φυτό, ο καρπός του οποίου έχει τεράστια και παγκόσμια εμπορική σημασία, λόγω της ποιότητάς του και των ευεργετικών χαρακτηριστικών του. Σύμφωνα με τους Pranas *et al* (2012), η αρώνια αποτελεί μία από τις πλουσιότερες φυσικές πηγές σε ανθοκυανίνες, καθώς στα εκατό (100) γραμμάρια καρπού περιέχονται από 300 έως 630mg ανθοκυανινών, ανάλογα με την ποικιλία και το επίπεδο ωρίμανσης. Οι Habauzit and Morand (2012) υποστηρίζουν ότι οι ανθοκυανίνες αποτελούν την εξήγηση της προστατευτικής δράσης που έχουν τα φρούτα αυτά στον ανθρώπινο οργανισμό, όσον αφορά στις καρδιαγγειακές παθήσεις. Οι Weinges *et al* (1997) διαπίστωσαν ότι σε 1000 ml εκχυλίσματος ανθοκυανινών του καρπού αρώνιας, παράγονται 150gr ξηρού υπολείμματος, το οποίο περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο τανίνες, κυανιδίνη και κυανιδινο-αραβινοζιδή ως κύρια συστατικά. Σύμφωνα με συγκριτικές μελέτες των Oszmianski and Sapis (1988) και Benvenuti *et al* (2004), η αρώνια περιέχει περισσότερες ανθοκυανίνες και πολυφαινολικές ενώσεις σε σχέση με τα μαύρα μούρα, τα βατόμουρα και τους καρπούς της κουφοξυλιάς ή προξυλιάς (elderberry).

Τέλος, όσον αφορά στο γκότζι, πρόκειται για ένα φυτό το οποίο ανήκει στην οικογένεια Solanaceae, στην ίδια δηλαδή με τα πολύ γνωστά φυτά της τομάτας, της πατάτας, της πιπεριάς και της μελιτζάνας. Το γένος του φυτού είναι *Lycium* και από αυτό καλλιεργούνται, κυρίως, δύο (2) είδη, τα *Lycium barbarum* και *Lycium chinense*. Το γκότζι αποτελεί ένα από τα πλέον διαδεδομένα φαρμακευτικά φυτά στην Ανατολή και ιδιαίτερα στην Κίνα, από όπου και έλκει την καταγωγή του. Οι Mingliang *et al* (2013) αναφέρουν ότι πρόκειται για ένα φυτό το οποίο χρησιμοποιείται στην παραδοσιακή ιατρική των χωρών της Ανατολικής Ασίας για περισσότερο από δύο χιλιετίες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί, στη συγκεκριμένη μελέτη, το εύρος χρήσης του συγκεκριμένου φυτού, στην παραδοσιακή ιατρική, γεγονός στο οποίο οφείλεται και η διάδοσή του, τα τελευταία έτη στους δυτικούς πολιτισμούς, ως ένα εναλλακτικό φαρμακευτικό προϊόν. Ξεκινώντας από τα συστατικά του καρπού, οι Guo-Qi Zheng *et al* (2010) διαπίστωσαν ότι ο καρπός του Goji περιέχει σάκχαρα, εκ των οποίων το μεγαλύτερο ποσοστό (97,92%) είναι εξόδες (φρουκτόζη και γλυκόζη). Οι Wang *et al* (2010) αναφέρουν ότι ο καρπός είναι πλούσιος σε καροτενοειδή και σε πολυσακχαρίτες, ενώ υψηλή είναι η περιεκτικότητά του σε φλαβονοειδή. Την ίδια χρονιά οι Inbaraj *et al* (2010) κατέγραψαν την ύπαρξη πενήντα δύο (52) φαινολικών οξέων και φλαβονοειδών στον καρπό του γκότζι.

Η αναζήτηση λοιπόν των προϊόντων των φυτειών του μύρτιλλου, αρώνιας και γκότζι, οδήγησε στη μελέτη των «υπερτροφών» ως κατηγορίας αγαθών ικανής να οδηγήσει στην παραγωγή «λειτουργικών τροφίμων» υψηλής διατροφικής και εμπορικής αξίας. Η τάση αυτή αξιοποιείται από το παγκόσμιο μάρκετινγκ και γίνεται αποδεκτή από τους σύγχρονους καταναλωτές.

3. Μοντέλο ανάπτυξης – Ο Συνεταιρισμός Νέας Γενιάς (ΣΝΓ)

Για την αξιοποίηση των παραγόμενων προϊόντων αξιολογήθηκαν αρκετά εταιρικά μοντέλα, μέχρι να επιλεγεί η κατάλληλη νομική μορφή για την υλοποίηση της επένδυσης. Η μικρή (ιστορικά) επιχειρηματική πρωτοβουλία που εμφανίζει ο ελληνικός αγροτικός χώρος, σε συνδυασμό με το «αμαρτωλό» παρελθόν των ελληνικών αγροτικών συνεταιρισμών, οδήγησε στην αναζήτηση ενός εταιρικού μοντέλου, το οποίο θα συνδύαζε τα πλεονεκτήματα των κεφαλαιουχικών εταιριών με αυτά των συνεταιρισμών. Η λύση προήλθε από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού Ωκεανού και συγκεκριμένα από τις Πολιτείες North Dakota και Minnesota των ΗΠΑ, όπου για πρώτη φορά εισήχθη ο όρος Συνεταιρισμός Νέας Γενιάς, ως συνεταιριστικό μοντέλο το οποίο αποβλέπει στην απόληψη, από τους παραγωγούς, της προστιθέμενης αξίας που προκύπτει από τη μεταποίηση των προϊόντων τους. Πρόκειται για μία νέα κίνηση δημιουργίας συνεταιρισμών με περισσότερο επιχειρηματικό προσανατολισμό, χωρίς εντούτοις να αλλοιώνονται οι συνεταιριστικοί κανόνες. Ο Hackman (2001) αναφέρει ότι οι ΣΝΓ εφαρμόστηκαν για πρώτη φορά στη δεκαετία του 1970, αλλά διαδόθηκαν ευρέως στη δεκαετία του 1990.

Κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, οι ΣΝΓ διαδόθηκαν έντονα, λόγω του προσανατολισμού τους στις σημερινές συνθήκες που επικρατούν στην παγκόσμια αγορά. Τις γενικές γραμμές που εφαρμόζουν οι ΣΝΓ περιγράφουν σε μελέτες τους οι Harris *et al* (1996), ο Jerker (1999), οι Downing *et al* (2005), ο

Piopoulos (2005), και οι Schank and Fulton (2011). Από τα ευρήματα της ανασκόπησης της βιβλιογραφίας μπορεί να ειπωθεί ότι οι ΣΝΓ, σε γενικές γραμμές, παρουσιάζουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

➤ Αποτελούνται από παραγωγούς ενός συγκεκριμένου προϊόντος, οι οποίοι συσπειρώνονται και συμφωνούν να προχωρήσουν οι ίδιοι στη μεταποίηση του προϊόντος τους.

➤ Οι παραγωγοί του πρωτογενούς προϊόντος συμμετέχουν στο σχηματισμό του κεφαλαίου, που απαιτείται για τη μεταποιητική μονάδα. Το κεφάλαιο αυτό διαιρείται σε μερίδες.

➤ Η μερίδα ισοδυναμεί με σύμβαση αμφίπλευρων υποχρεώσεων μεταξύ συνεταιρισμού και μέλους.

➤ Τα οφέλη που προκύπτουν από τη μεταποίηση και τη διάθεση των προϊόντων στην αγορά επιστρέφονται στα μέλη.

➤ Ο αριθμός των μελών στους συνεταιρισμούς αυτούς πρέπει να αντιστοιχεί στη δυναμικότητα της μεταποιητικής μονάδας και στη δυνατότητα διάθεσης του προϊόντος στην αγορά. Περισσότερα μέλη δεν γίνονται δεκτά.

➤ Το πλεόνασμα που προκύπτει από τη δραστηριότητα και τη διάθεση του προϊόντος αποδίδεται στα μέλη στο σύνολο του ή παρακρατείται ένα μικρό μέρος για τη δημιουργία αποθεματικού. Για πρόσθετες επενδύσεις επέκτασης, ο συνεταιρισμός δεν καταφεύγει στον τραπεζικό δανεισμό, αλλά εκδίδει νέες μερίδες.

➤ Εφαρμόζεται ο κανόνας της δημοκρατικής διοίκησης. Ανεξάρτητα από τον αριθμό των μερίδων, κάθε μέλος έχει μία ψήφο.

Οι λόγοι που οδήγησαν προς την κατεύθυνση των ΣΝΓ είναι η αυξανόμενη ζήτηση μεταποιημένων γεωργικών προϊόντων, η ύπαρξη ευκαιριών αξιοποίησης νέων προϊόντων και ειδικών αγορών, η περιορισμένη επιβίωση των μικρών επιχειρήσεων κ.α. Οι Zeuli and Radel (2005) και οι Carlberg *et al* (2006) αναφέρουν, στα κείμενά τους, ότι το βασικό κριτήριο που διαφοροποιεί τους ΣΝΓ και τους δίνει πλεονέκτημα έναντι των άλλων μορφών συνεταιρισμού, είναι η ευελιξία στη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων και ο προσανατολισμός που επιδεικνύουν προς τις απαιτήσεις του διεθνούς χρηματοοικονομικού συστήματος, μετατρέποντας τον αγρότη σε έμπορο και επιχειρηματία και προσδοκώντας μεγιστοποίηση του οικονομικού οφέλους και εξασφάλιση μερίδας των αγορών με μακροχρόνια στόχευση.

Επιπλέον, με το συγκεκριμένο μοντέλο κατέστη δυνατή η υλοποίηση της επένδυσης με ίσους όρους για όλους και κοινή συμμετοχή στις δαπάνες, με μικρή, παράλληλα, έκθεση στον επιχειρηματικό κίνδυνο και με συμμετοχή σε κεφάλαιο η οποία δεν ήταν ούτε απαγορευτική, αλλά ούτε και υποτυπώδης.

Για τη δημιουργία του πρώτου ΣΝΓ στην Ελλάδα, προϋπολογίστηκε το κόστος κατασκευής της μονάδας μεταποίησης όπως και το κόστος λειτουργίας για τα πρώτα δύο έτη και προέκυψε ότι το απαιτούμενο κεφάλαιο είναι επτακόσιες χιλιάδες ευρώ (€700.000). Η δυναμικότητα της μεταποιητικής μονάδας υπολογίζεται σε 1.000 τόνους νεπού προϊόντος ανά έτος, ποσότητα η οποία, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, μπορεί να παραχθεί σε έκταση 1.000 στρεμμάτων. Συνεπώς, η εταιρική μερίδα προέκυψε στα επτακόσια ευρώ (€700) ανά τόνο παραγόμενου προϊόντος (ή ανά καλλιεργούμενο στρέμμα).

Στο καταστατικό του συνεταιρισμού προβλέπεται η συμμετοχή των μελών να εξασφαλίζεται με την ελάχιστη αγορά πέντε (5) μεριδίων, που συνεπάγεται την καλλιέργεια πέντε (5) στρεμμάτων με τις «υπερτροφές» της αρώνιας, του γκότζι και του μύρτιλλου. Ανώτατο όριο αγοράς μεριδίων δεν ορίζεται, αρκεί για κάθε μερίδα να καλλιεργείται ένα στρέμμα με τις ανωτέρω αναφερθείσες «υπερτροφές». Επίσης, για τη δημιουργία αισθήματος ευθύνης από τα μέλη προς το συνεταιρισμό, προβλέπεται η εθελοντική εργασία, τουλάχιστον μέχρις ότου η επιχείρηση καταστεί βιώσιμη. Τέλος, στο καταστατικό περιγράφεται η επιβολή οικονομικών κυρώσεων σε όποιο μέλος δεν αποδώσει, με δόλο, την προβλεπόμενη παραγωγή στο συνεταιρισμό. Σκοπός της ενέργειας αυτής είναι η αποθάρρυνση των Ελλήνων παραγωγών-μελών να λειτουργήσουν ατομικά και με βραχυπρόθεσμο όφελος, υποσκάπτοντας τη λειτουργία του συνεταιρισμού.

4. Η επένδυση

Η υπό διερεύνηση επένδυση αφορά στην ίδρυση καθιερωμένης μονάδας μεταποίησης υπερτροφών, της πρώτης αυτού του είδους στην Ευρώπη. Πρόκειται για την εφαρμογή όλων των θεωρητικών και πρακτικών μεθόδων που είναι γνωστές σήμερα και αφορούν στη λήψη αποφάσεων και στην υλοποίηση επενδύσεων με μακρόπνοο σχεδιασμό και χαρακτήρα. Αντικείμενο της νεοσύστατης και υπό παρακολούθησης επιχειρηματικής δραστηριότητας είναι η παραγωγή, η μεταποίηση και η εμπορία «υπερτροφών». Η συνεταιριστική επιχείρηση έχει έδρα την Θεσσαλία και συγκεκριμένα την Κοινότητα Ματαράγκας στο Δήμο Σοφάδων Καρδίτσας. Πρόκειται για μία από τις πρώτες αγροτικές επιχειρήσεις, η οποία ιδρύθηκε ακολουθώντας αυστηρά επενδυτικά και επιχειρηματικά κριτήρια όπως ο επιμερισμός του επενδυτικού κινδύνου, η διαχείριση των επενδυμένων κεφαλαίων και η αξιολόγηση των προτεινόμενων επενδύσεων.

Σημαντικό στοιχείο, το οποίο προέκυψε κατά την παρουσίαση και την υλοποίηση της επένδυσης, είναι το αυξημένο ενδιαφέρον για συμμετοχή στο γχείρημα, σε μία περίοδο ύφεσης και οικονομικής αστάθειας. Για την ανέγερση της μονάδας μεταποίησης εκδόθηκε η πρώτη οικοδομική άδεια στην περιοχή της Καρδίτσας, την περίοδο 2010-2012, η οποία αφορά σε νέα κατασκευή. Παράλληλα, εργάστηκαν για την κατασκευή του εργοστασίου τουλάχιστον 50 άτομα σε διάρκεια 2 ετών. Επιπλέον, φυτεύτηκαν 580

στρέμματα με φυτά, τα οποία παράγονται σε ελληνικά φυτώρια και εγκαταστάθηκαν υποδομές για τις φυτείες, όπως αρδευτικά έργα, γραμμοειδής στήριξη κ.ά., το συνολικό κόστος των οποίων ξεπέρασε το ένα εκατομμύριο ευρώ (€1.000.000). Όλα αυτά συνέβησαν ταυτόχρονα με τη μείωση των μισθών και των συντάξεων, την υπερφορολόγηση των νοικοκυριών και την αύξηση της ανεργίας, στην ελληνική κοινωνία. Η οικονομία της περιοχής τονώθηκε σημαντικά, χωρίς ακόμα να έχει ξεκινήσει κανονικά το κύριο μέρος της λειτουργίας της μεταποιητικής μονάδας.

Τα μέλη της συνεταιριστικής επιχείρησης ίδρυσαν μία σύγχρονη και πλήρως εξοπλισμένη μονάδα τυποποίησης, μεταποίησης και συσκευασίας, όπου γίνεται η διαλογή, η συμπίκνωση ή η ξήρανση των καρπών και των φύλλων των φυτών και τελικά η συσκευασία των παραγομένων προϊόντων. Το σύνολο των διαδικασιών, από την παραγωγή στους αγρούς μέχρι και την εμπορία του τελικού προϊόντος, διέπεται από τις αρχές της βιολογικής γεωργίας, με σεβασμό στο περιβάλλον και με επίγνωση των αναγκών των καταναλωτών, για ασφαλή και ποιοτικά τρόφιμα. Η επένδυση που έγινε, αναφέρεται σε κτιριακό και μηχανολογικό εξοπλισμό και πιο συγκεκριμένα στην ανοικοδόμηση ενός λειτουργικού χώρου παραγωγής, μικρών διαστάσεων, ικανού να φιλοξενήσει δύο γραμμές παραγωγής (αποξήρανσης και συμπίκνωσης) και δύο γραμμές συσκευασίας. Παράλληλα, έγιναν επενδύσεις σε τεχνολογίες (καζάνια παραγωγής μεταβλητών ποσοτήτων) ικανές να προσδώσουν ευελιξία στην εμπορική πολιτική του συνεταιρισμού, καθώς και τεχνολογίες χαμηλής κατανάλωσης ενέργειας (καυστήρας αερίου).

Στα παραγόμενα προϊόντα συγκαταλέγονται συσκευασμένοι νωποί καρποί φρούτων, αποξηραμένα φρούτα, φύλλα για την παραγωγή αφηνιμάτων, μαρμελάδες, γλυκά κουταλιού, σιρόπια αλλά και μία σειρά από δεκάδες προϊόντα ιδιωτικής ετικέτας, αξιοποιώντας τις παραγωγικές δυνατότητες της περιοχής. Κύριος στόχος είναι τα παραγόμενα προϊόντα να ανήκουν στην κατηγορία των νέων – εξωτικών – «υπερτροφών», καθώς και σε μεταποιημένα τρόφιμα υψηλής διατροφικής αξίας, ικανά να χαρακτηριστούν ως «λειτουργικά τρόφιμα» (functional food).

Στη δύσκολη περίοδο της επιβολής του ελέγχου των κεφαλαιακών ροών από τις τράπεζες, η συμπαγής δομή και η ξεκάθαρη θέση του ΣΝΓ και των μελών του, βοήθησε στο να ξεπεραστούν τα προβλήματα ρευστότητας, τόσο για τη διάθεση του προϊόντος, όσο και για την εξασφάλιση τραπεζικών κεφαλαίων, με σκοπό την ολοκλήρωση του εργοστασίου με ιδιαίτερα ευνοϊκούς όρους.

Όπως γίνεται αντιληπτό, το σύνολο της επιχειρηματικής προσπάθειας βρίσκεται στα αρχικά στάδια. Αυτή η παραδοχή σε συνδυασμό με τον καινοτόμο χαρακτήρα της επένδυσης, σε όλους τους τομείς δράσεις από τον πρωτογενή τομέα (καινοτόμες καλλιέργειες) μέχρι τη δομή της επιχείρησης (ΣΝΓ) και την εμπορία των τελικών προϊόντων («υπερτροφών»), δημιουργούν ένα περιβάλλον γεμάτο προκλήσεις και απαιτήσεις. Αν στα προηγούμενα προστεθεί και το οικονομικό περιβάλλον στην Ελλάδα τότε γίνεται αντιληπτό ότι απαιτείται χρόνος και υπομονή για την αξιολόγηση της συγκεκριμένης επένδυσης.

5. Συμπεράσματα

Η πρόταση για τη δημιουργία ενός νέου συνεταιριστικού μοντέλου, με καινοτόμο δράση και σύγχρονες μεθόδους παραγωγής, λειτούργησε ευεργετικά για την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας κατά την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στον αγροτικό χώρο με τις ιδιαίτερες προκλήσεις που τον χαρακτηρίζουν.

Η συγκέντρωση του αναγκαίου κεφαλαίου και η υλοποίηση του επενδυτικού πλάνου έγινε απρόσκοπτα, παρά τις συνθήκες που υφίστανται στην ελληνική οικονομία τα τελευταία χρόνια. Επιπρόσθετα, η πρόσβαση σε ρευστότητα μέσω των τραπεζικών ιδρυμάτων, όταν απαιτήθηκε, ήταν άμεση και γρήγορη, ως αποτέλεσμα της δομής του ΣΝΓ.

Η πρόσβαση σε αγορές αποτελούσε μυστήριο για έναν ελληνικό συνεταιρισμό λόγω του παρελθόντος που υπάρχει στην Ελλάδα. Εντούτοις, το μοντέλο του ΣΝΓ βελτίωσε την αξιοπιστία προς τις αγορές, για σωστή και επαγγελματική αντιμετώπιση των πωλήσεων.

Δημιουργήθηκαν δεκάδες θέσεις εργασίας στους αγρούς και σε συμπληρωματικές δράσεις γύρω από την κεντρική δραστηριότητα, ενώ ενεργοποιήθηκε και ο κατασκευαστικός τομέας στην Περιφέρεια της Θεσσαλίας.

Το σημαντικότερο όλων είναι ότι αρκετοί νέοι, οι οποίοι αποτελούν την πλειοψηφία από τα 115 μέλη, κατά τη μετάβαση τους από τις πόλεις στην Περιφέρεια, βρήκαν ένα συγκεκριμένο, ξεκάθαρο και βιώσιμο σχέδιο για την αξιοποίηση της μικρής τους οικογενειακής περιουσίας.

Βιβλιογραφία

Benvenuti, S., Pellati, F., Melegari, M., and Bertelli, D., 2004, Polyphenols, Anthocyanins, Ascorbic Acid, and Radical Scavenging Activity of Rubus, Ribes, and Aronia, *Journal of Food Science*, Vol. 69, Nr. 3.

Bornsek, S.M., Ziberna, L., Polak, T., Vanzo, A., Ulrich, N.P., Abram, V., Tramer, F., and Passamonti, S., 2012, Bilberry and blueberry anthocyanins act as powerful intracellular antioxidants in mammalian cells, *Food Chem*, 2012 Oct 15;134(4), 1878-84.

- Carlberg, Jared G., Clement, E.Ward, and Rodney, B. Holcomb, 2006, Success Factors for New Generation Cooperatives, *International Food and Agribusiness Management Review*, Volume 9, Issue 1.
- Chen, C.F., Li, Y.D., and Xu, Z., 2010, Chemical principles and bioactivities of blueberry, *Yao Xue Xue Bao*, 2010 Apr, 45(4),422-9.
- Downing, M., Timothy, A. V., Dean, A.S., 2005, Development of new generation cooperatives in agriculture for renewable energy research, development, and demonstration projects, *Biomass and Bioenergy*, 28 (2005), 425–434.
- Gao, L., and Mazza, G., 2006, Quantitation and Distribution of Simple and Acylated Anthocyanins and Other Phenolics in Blueberries, *Journal of Food Science*, Volume 59, Issue 5.
- Guo-Qi Zheng, Zi-Yan Zheng, Xing Xu, Zheng-Hai Hua, 2010, Variation in fruit sugar composition of *Lycium barbarum* L. and *Lycium chinense* Mill. of different regions and varieties, *Biochemical Systematics and Ecology*, 38 (2010), 275–284.
- Habauzit Vèronique and Christine Morand, (2012), Evidence for a protective effect of polyphenols-containing foods on cardiovascular health: an update for clinicians, *Therapeutic Advances in Chronic Disease* December, 5, 2011;2040622311430006, Published online before print December 5, 2011.
- Hackman, Deanne, 2001, What is a New Generation Cooperative (NGC)?, *Agriculture Innovation Center*, Missouri Department of Agriculture, 573-522-3454.
- Harris Andrea, Brenda Stefanson, and Mwray Fulton, 1996, New Generation Cooperatives and Cooperative Theory, *Journal of Cooperatives*, Vol 11 1996, Article 2.
- Harris, C.S., Burt, A.J., Saleem, A., Le, P.M., Martineau, L.C., Haddad, P.S., Bennett, S.A., and Arnason, J.T., 2007, A single HPLC-PAD-APCI/MS method for the quantitative comparison of phenolic compounds found in leaf, stem, root and fruit extracts of *Vaccinium angustifolium*, *Phytochem Anal.* 2007 Mar-Apr,18(2),161-9.
- Iliopoulos, Constantine, 2005, New Generation Cooperatives: The Potential of an Innovative Institutional Arrangement for Mediterranean Food Supply Chains, *NEW MEDIT N.*, 1/2005.
- Inbaraj Stephen, B., Lu, H., Kao, T.H., and Chen, B.H., 2010, Simultaneous determination of phenolic acids and flavonoids in *Lycium barbarum* Linnaeus by HPLC–DAD–ESI-MS, *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Analysis*, 51 (2010) 549–556.
- Jerker, Nilsson, 1999, Organisational principles for co-operative firms, Department of Economics, Swedish University of Agricultural Sciences, P.O. Box 7013, S-750 07 Uppsala, Sweden.
- Wang, Lih-Ling, Peng, C. Andrew, and Proctor, Andrew, 1990, Varietal difference in lipid content and fatty acid composition of highbush blueberries, *Journal of the American Oil Chemists' Society*, August 1990, Volume 67, Issue 8, pp 499-502.
- Lobb, L., 2012, Science in Liquid Dietary Supplement Promotion: The Misleading Case of Mangosteen Juice, *Hawai Journal Of Medicine & Public Health*, February 2012, vol 71, no 2.
- Mingliang, Jin, Qingsheng, Huang, Ke, Zhao, and Peng, Shanga, 2013, Biological activities and potential health benefit effects of polysaccharides isolated from *Lycium barbarum* L., *International Journal of Biological Macromolecules*, 54 (2013), 16– 23.
- Oszmianski Jan, and Jean C. Sapis, 1988, Anthocyanins in Fruits of *Aronia Melanocarpa* (Chokeberry), *Journal of Food Science*, Volume 53, No. 4, 1988.
- Viskelis, Pranas, Bobinaite, Ramune, Rubinskiene, Marina, Sasnauskas, Audrius, and Lanauskas, Juozas, 2012, Chemical Composition and Antioxidant Activity of Small Fruits, Institute of Horticulture, Lithuanian Research Centre for Agriculture and Forestry Lithuania 16. March, 2012.
- Schank, Michelle, and Joan, Fulton, 2011, *New Generation Cooperatives: What, Why, Where, and How: An Internet Guide*.
- Schmidt, B.M., Erdman, J.W. Jr, and Lila, M.A., 2006, Differential effects of blueberry proanthocyanidins on androgen sensitive and insensitive human prostate cancer cell lines, *Cancer Lett.* 2006 Jan 18, 231(2), 240-6.
- Wang, C.C., Chang, S.C., Stephen Inbaraj, B., and Chen, B.H., 2010, Isolation of carotenoids, flavonoids and polysaccharides from *Lycium barbarum* L. and evaluation of antioxidant activity, *Food Chemistry*, 120 (2010), 184–192.
- Weinges Klaus, Hartmut Schick, Gerhard Schilling, Hermann Irgartinger, Thomas Oeser, (1997), Composition of an Anthocyan Concentrate from *Aronia melanocarpa* Elliot 2 X-ray Analysis of Tetraacetyl Parasorboside, Im Neuenheimer Feld., 270, *European Journal of Organic Chemistry*, 1998, Issue 1, p.189-192.
- Zeuli, K.A., and Radcl, J., 2005, Cooperatives as a Community Development Strategy: Linking Theory and Practice, *JRAP*, (2005)35:1.

The contribution of the “superfood” production, through a modern new generation cooperative with a view to vertical integration production, at the sustainable regional development, in a period of recession

Ioannis Galatoulas

Phd Candidate, Harokopeion Univeristy of Athens, School of Environment,
Geography and Applied Economics

jgalatoulas@yahoo.gr

Konstantinos D. Apostolopoulos

Emeritus Professor of Harokopeion Univeristy of Athens

c.d.apostolopoulos@gmail.com

Abstract

The purpose for this research is to create a modern, as well as dynamic tool of economic growth, which will become an example for business action and social cohesion at agricultural areas. This model is world wide accepted not only for agricultural production but also for processing and trading.

Choosing to introduce, in Greece rural sector, innovative cultivations like blueberry, black chokeberry and goji berry, was done after studying the global market trends and the existing bibliography, in order to determine the nutrients that make this products substantial for humans, in order to preserve good health and also increase their market value.

The constant research, the monitoring of Greece economical progress and the selection of the investment implementation steps using scientific and business criteria, led in building the first packaging unit for “superfood” in Greece, the year 2014. The same unit has been equipped with two lines of processing “superfood” (drying and condensation equipment), the year 2015. The necessity of the investment in the secondary sector, as well as the creation of a New Generation Cooperative (NGC) which operates following the same principles, as global companies do, was evinced during the summer 2015, when the capital controls where implemented for the first time in Greece, immobilizing the domestic market and jeopardizing the production, due to the inability to dispose the fresh products. Nevertheless, by processing the fresh fruits and exporting the new products, the company managed to overcome those problems.

The overall results of this investigation and actions were adapted to a financial model, which is constantly reshaped, for establishing and operating a New Generation Cooperative with a view to vertical integration production, of “superfood”, in Greece. This model is a proposal to express innovative entrepreneurship in order to achieve positive economies of scale and reduce investment risk.

Keywords: Superfood, New Generation Cooperative, Sustainable rural development, Recession.

Διερεύνηση της βιωσιμότητας του αγροτικού παραγωγικού συστήματος της Περιφέρειας της Κύπρου και της αναγκαιότητας αυτής: Μία πρώτη προσέγγιση στην περίοδο της οικονομικής κρίσης

Ανδρέας Στυλιανού

Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο,
Λειτουργός Γεωργικών Ερευνών, Ινστιτούτο Γεωργικών Ερευνών, Κύπρος
a.stylianou@ari.gov.cy

Δέσποινα Σδράλη

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας
και Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
dsdrali@hua.gr

Κωνσταντίνος Δ. Αποστολόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
c.d.apostolopoulos@gmail.com

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αποτελεί μία πρώτη προσέγγιση της διερεύνησης της βιωσιμότητας του αγροτικού παραγωγικού συστήματος της Περιφέρειας της Κύπρου, μέσα από μία ποιοτική έρευνα σε 100 αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Τα αποτελέσματα που προκύπτουν, δείχνουν ότι μερικά από τα πιο σημαντικά και παραδοσιακά επιμέρους αγροτικά συστήματα της Ευρωπαϊκής Περιφέρειας της Κύπρου, όπως είναι το αιγοπροβατοτροφικό, πιθανόν να είναι μη βιώσιμα, εξαιτίας κυρίως της ραγδαίας αύξησης των τιμών των εισροών και της σχετικά χαμηλής τιμής εκροών παραγωγού, της απουσίας οργάνωσης των εκμεταλλεύσεων και των προβλημάτων που ανακύπτουν στη διάθεση των εκροών, σε συνδυασμό με την πρόσφατη οικονομική κρίση, με όλα τα σχετικά επακόλουθά της. Οι ομάδες και οργανώσεις παραγωγών θα μπορούσαν να συμβάλλουν σημαντικά στη βιωσιμότητα του αγροτικού τομέα της Κυπριακής Περιφέρειας, με τη συμπερίληψη εξειδικευμένων ατόμων στο ανθρώπινο δυναμικό τους και με την παράλληλη καθοδήγηση του κράτους. Η παροχή πρόσθετων κινήτρων στους αγρότες, αποτελεί, επίσης, σημαντική προϋπόθεση για τη βιωσιμότητα του τομέα και κατ' επέκταση της κυπριακής αγροτικής περιφέρειας. Η έρευνα συνεχίζεται σήμερα με την ολοκλήρωση της επεξεργασίας 324 ερωτηματολογίων και τη δημιουργία κατάλληλης βάσης δεδομένων από τα πρωτογενή στοιχεία, για την οικονομετρική και πολυμεταβλητή στατιστική ανάλυση που ακολουθεί.

Λέξεις-κλειδιά: Αγροτικό παραγωγικό σύστημα, Βιωσιμότητα, Ευρωπαϊκή Περιφέρεια της Κύπρου, Οικονομική κρίση.

1. Εισαγωγή

Ο πρωτογενής τομέας της κυπριακής οικονομίας αντιμετωπίζει διαχρονικές αδυναμίες, οι οποίες επιδρούν αρνητικά στην ανταγωνιστικότητά του. Οι σημαντικότερες είναι η χαμηλή παραγωγικότητα του τομέα (αν και τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει αύξηση), το χαμηλό μορφωτικό και εκπαιδευτικό επίπεδο των απασχολούμενων στον τομέα, η γήρανση του συγκεκριμένου πληθυσμού και το πρόβλημα διαδοχής του από τους νέους, η απουσία καινοτόμων δράσεων, καθώς και το χαμηλό επίπεδο αξιοποίησης και χρήσης της τεχνολογίας. Τα προβλήματα αυτά είναι εντονότερα στη γεωργία που αποτελεί και τον σημαντικότερο κλάδο του πρωτογενή τομέα (Γραφείο Προγραμματισμού, 2006· Παπαδαυίδ, 2008).

Μετά από τις πρόσφατες αλλαγές στην εξελικτική πορεία της Κυπριακής Περιφέρειας [(2004: ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), 2008: ένταξη στην Ευρωζώνη, από το 2008 διαρκής διεθνής οικονομική και δημοσιονομική κρίση)], διαπιστώνεται η συνεχώς αυξανόμενη ανταγωνιστική υστέρηση του αγροτικού παραγωγικού συστήματος (ΑΠΣ) της έναντι των διεθνών αγορών και η επιτακτική ανάγκη για σχετικές διαρθρωτικές προσαρμογές.

Το υψηλό κόστος παραγωγής των αγροτικών προϊόντων, η απροθυμία των νέων για ένταξή τους στο αγροτικό επάγγελμα, η μικρή και πολυτεμαχισμένη γεωργική ιδιοκτησία, η προβληματική διαθεσιμότητα του αρδευτικού ύδατος, η έλλειψη, ως ένα βαθμό, εφαρμογών σύγχρονης τεχνολογίας και καινοτομίας στον αγροτικό τομέα, καθώς και η σημαντική απουσία υιοθέτησης ποιοτικών προδιαγραφών, είναι μερικές από τις δυσχέρειες που επισημαίνουν την άμεση αναγκαιότητα για επανεξέταση των όρων παραγωγής και για στρατηγική «επανεκκίνησης» του αγροτικού τομέα της Κυπριακής Περιφέρειας.

Αναδυόμενα ζητήματα, όπως η κλιματική αλλαγή με τις δυσμενείς επιπτώσεις της, η ανάγκη για διατροφική επάρκεια, ιδίως μετά την πρόσφατη άνοδο των διεθνών τιμών, ο εξαγωγικός προσανατολισμός των παραγομένων προϊόντων, η ανάδειξη των ιδιαίτερων τοπικών αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων, η προστασία του αγροτικού τοπίου και η λειτουργική διασύνδεση του πρωτογενή τομέα με τους λοιπούς

τομείς της οικονομίας και ιδίως με αυτόν του τουρισμού, είναι ορισμένες από τις ουσιαστικές πτυχές, που πρέπει ενδελεχώς να διερευνηθούν και να οικοδομήσουν το νέο «όραμα» της αγροτικής οικονομίας της Κυπριακής Περιφέρειας.

Βασικός στόχος της τρέχουσας ερευνητικής προσπάθειας είναι η μελέτη της βιωσιμότητας του ΑΠΣ της Κυπριακής Περιφέρειας και των επιμέρους γεωργικών του συστημάτων, καθώς και οι προοπτικές οι οποίες ενδεχομένως να διαφρανούν. Για την επίτευξη του κύριου σκοπού της έρευνας, επιλέχθηκε ως περιοχή μελέτης η ευρύτερη αγροτική περιοχή Λάρνακας και Αμμοχώστου, καθώς αποτελούν τις κυριότερες αγροτικές περιοχές της Κυπριακής Περιφέρειας.

Στο πλαίσιο της ερευνητικής προσπάθειας, θα συνδυαστεί η ποσοτική με την ποιοτική έρευνα. Ωστόσο, στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας σε 100 γεωργικές εκμεταλλεύσεις από την περιοχή μελέτης.

2. Θεωρητικό υπόβαθρο

Η βιβλιογραφία περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα μελετών που αφορούν στον προσδιορισμό της έννοιας των ΑΠΣ, στους παράγοντες που τα διαμορφώνουν και τα επηρεάζουν, στις ταξινομήσεις τους, ενώ παράλληλα έχουν πραγματοποιηθεί και αρκετές εμπειρικές έρευνες. Ωστόσο, η ελληνική βιβλιογραφία γύρω από το εν λόγω θέμα είναι περιορισμένη, ενώ οι μελέτες που αφορούν στην Κυπριακή Περιφέρεια ελάχιστες.

Η αξιολόγηση της βιωσιμότητας είναι απαραίτητη για την «οικοδόμηση» βιώσιμων ΑΠΣ, τα οποία, σύμφωνα με τους Allen *et al* (1991), θα είναι φιλικά προς το περιβάλλον, οικονομικά βιώσιμα, κοινωνικά υπεύθυνα και θα λειτουργούν ως βάση για τις μελλοντικές γενεές.

Η βιωσιμότητα των ΑΠΣ χαρακτηρίζεται από τρεις διαστάσεις (Ripoll-Bosch *et al*, 2012): την περιβαλλοντική, την οικονομική και την κοινωνική, ή, σύμφωνα με τον FAO (2013), από τέσσερις: τη χρηστή ή καλή διαχείριση (good governance), την περιβαλλοντική ακεραιότητα (environmental integrity), την οικονομική ανθεκτικότητα (economic resilience) και την κοινωνική ευημερία (social well-being). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τους Ripoll-Bosch *et al* (2012), η ολοκληρωμένη αξιολόγηση της βιωσιμότητας των αγρο-οικοσυστημάτων θα πρέπει να ακολουθεί παράλληλα και τη συμμετοχική προσέγγιση.

Ωστόσο, οι περισσότερες μελέτες που διερευνούν τη βιωσιμότητα των ΑΠΣ, εστιάζουν κυρίως στην περιβαλλοντική διάσταση, οδηγώντας έτσι σε μία ανισορροπία μεταξύ των διαστάσεων της βιωσιμότητας - περιβαλλοντική, οικονομική και κοινωνική (Darnhofer *et al*, 2011; Lebacqz *et al*, 2013). Πολλές προσεγγίσεις αξιολόγησης της βιωσιμότητας έχουν σχεδιαστεί, επίσης, για συγκεκριμένο επίπεδο (π.χ. επίπεδο εκμετάλλευσης) και για συγκεκριμένους τελικούς χρήστες (π.χ. διαχειριστές εκμετάλλευσης) (Dantsis *et al*, 2010; Gafsi and Favreau, 2010; Lebacqz *et al*, 2013) και ως εκ τούτου δε θεωρούνται κατάλληλες να εφαρμοστούν σε διαφορετικό επίπεδο (π.χ. επίπεδο τομέα) (Van Passel and Meul, 2012). Έτσι, για μία ολοκληρωμένη και εφαρμόσιμη εκτίμηση της βιωσιμότητας σε διαφορετικά επίπεδα, απαιτείται ένα πλήθος μεθόδων (Gasparatos *et al*, 2008; Binder *et al*, 2010).

Τα ΑΠΣ διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο για την παροχή βιώσιμων συνθηκών διαβίωσης (sustainable livelihoods), αφού μπορούν να παρέχουν απασχόληση και να δημιουργούν αξία για ιδιαίτερα ευαίσθητες ομάδες ανθρώπων. Για τους «μικρής κλίμακας» παραγωγούς και τις οικογενειακές εκμεταλλεύσεις γενικότερα, η βιωσιμότητα της εκμετάλλευσης/επιχείρησης και της οικογενειακής διαβίωσης είναι αλληλένδετες, καθώς η μία δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την άλλη (FAO, 2013).

Τέλος, οι Ripoll-Bosch *et al* (2012) υποδεικνύουν ότι η βιωσιμότητα των γεωργικών συστημάτων εξαρτάται από πολλούς, συχνά αλληλένδετους, παράγοντες (επίπεδο εντατικοποίησης, χρήση και διαχείριση των πόρων, τοποθεσία, παραγωγικός προσανατολισμός κ.λπ.), οι οποίοι διαφέρουν μεταξύ των συστημάτων και μεταβάλλονται με τον χρόνο. Ως εκ τούτου, απαιτείται ένα ολιστικό και δυναμικό πλαίσιο ανάλυσης, λαμβάνοντας υπόψη την ποικιλότητα και εξελισσόμενη φύση των παραγόντων που επηρεάζουν τη βιωσιμότητα.

3. Μεθοδολογία

3.1. Περιοχή μελέτης

Για την επίτευξη του βασικού σκοπού της έρευνας, επιλέχθηκε ως περιοχή μελέτης η ευρύτερη αγροτική περιοχή Λάρνακας και ελεύθερης Αμμοχώστου¹. Οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκαν οι περιοχές αυτές είναι α) οι επαρχίες αυτές κατέχουν το 21% του συνόλου των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και το 35% του συνόλου των καλλιεργούμενων εκτάσεων της Κύπρου, β) στην περιοχή μελέτης συγκεντρώνεται σχεδόν το 50% του συνόλου των αμιγώς κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων, γ) η μέση έκταση ανά εκμετάλλευση στην περιοχή μελέτης ανέρχεται στα 51 στρέμματα, αρκετά μεγαλύτερη από τη μέση έκταση ανά εκμετάλλευση στην Κυπριακή Περιφέρεια (30 στρέμματα) (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2010).

¹ Από το 1974, το μεγαλύτερο μέρος της επαρχίας Αμμοχώστου βρίσκεται υπό Τουρκική κατοχή.

Επιπρόσθετα, στην περιοχή μελέτης βρίσκονται τα γνωστά «Κοκκινοχώρια», τα οποία είναι γνωστά για το κόκκινο εύφορο έδαφός τους και ως εκ τούτου για τη γνωστή πατάτα «κοκκινογής», ενώ παρουσιάζουν ενδιαφέρον και από περιβαλλοντικής άποψης, μιας και χαρακτηρίζονται, μαζί με άλλες περιοχές, ως ευαίσθητες στη νιτρορύπανση. Στις περιοχές αυτές παρατηρείται, επίσης, υπεράντληση των υπογείων υδάτων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, λόγω της αυξημένης τουριστικής κίνησης στην περιοχή μελέτης, κυρίως κατά τους θερινούς μήνες, παρατηρείται έντονη διασύνδεση του πρωτογενή με τον τριτογενή τομέα, ιδιαίτερα με τον τομέα του τουρισμού.

3.2. Δειγματοληπτική έρευνα

Τον πληθυσμό της έρευνας αποτέλεσαν οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις των επαρχιών Λάρινα και Αρμοχόστου, με τυπική ακαθάριστη πρόσοδο (Standard Output/ S.O.²) μεγαλύτερη από €10.000 (N=4.410), ενώ ως δειγματοληπτικό πλαίσιο χρησιμοποιήθηκε το μητρώο γεωργών που διατηρεί το ΠΕ, προερχόμενο από τα στοιχεία της Απογραφής Γεωργίας 2010. Για την επιλογή του δείγματος χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της αναλογικής στρωματοποιημένης τυχαίας δειγματοληψίας (Robson, 2011; Daniel, 2011).

Η στρωματοποίηση πραγματοποιήθηκε με βάση τρία κριτήρια: τη γεωγραφική περιοχή (δύο επαρχίες), τον τύπο της εκμετάλλευσης (αμιγώς γεωργική, αμιγώς κτηνοτροφική και μικτή) και την S.O. (€10.000-€30.000, €30.000-€100.000 και >€100.000). Η επιλογή των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στα στρώματα πραγματοποιήθηκε με απλή τυχαία δειγματοληψία με τη χρήση του υπολογιστικού προγράμματος “Research Randomizer” (www.randomizer.org) που προτείνει ο Robson (2011). Το μέγεθος του δείγματος καθορίστηκε σε n=354, με βάση τον ευρέως χρησιμοποιούμενο δημοσιευμένο πίνακα των Krejcie and Morgan (1970) για καθορισμένο πληθυσμό. Εκτιμώντας ότι θα υπάρξουν περιπτώσεις μη συμμετοχής στην έρευνα για διάφορους λόγους, το δείγμα αυξήθηκε κατά περίπου 13%, δηλαδή καθορίστηκε σε n=400. Ο Israel (2009) προτείνει αύξηση του δείγματος από 10% έως 30% για κάλυψη των περιπτώσεων μη συμμετοχής.

Στο πλαίσιο της έρευνας, καταρτίστηκε ειδικά διαμορφωμένο ερωτηματολόγιο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε στην ποσοτική έρευνα και αποτέλεσε βασικό εργαλείο για την ποιοτική έρευνα. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις (Robson, 2011· Σιάρδος, 2011) στους 100 παραγωγούς (n=100) του δείγματος (Πίνακας 1), παρέχοντάς τους την ευελιξία να εκφράσουν την άποψή τους για διάφορα θέματα που τους απασχολούν. Οι βασικές ερωτήσεις οι οποίες αποτέλεσαν τον οδηγό συνέντευξης (Interview Guide) βασίστηκαν στο ερωτηματολόγιο της έρευνας.

Πίνακας 1: Μέγεθος και στρωματοποίηση του δείγματος της ποιοτικής έρευνας (n=100)

n=100	
(1) Λάρινα=65 (65%)	(2) Αρμόχωστος=35 (35%)
(1.1) S.O. 10.000-30.000=29 (44,6%)	(2.1) S.O. 10.000-30.000=13 (37,1%)
(1.1.1) Γεωργικές=19 (65,6%)	(2.1.1) Γεωργικές=6 (46,1%)
(1.1.2) Κτηνοτροφικές=1 (3,4%)	(2.1.2) Κτηνοτροφικές=1 (7,7%)
(1.1.3) Μικτές=9 (31%)	(2.1.3) Μικτές=6 (46,1%)
(1.2) S.O. 30.000-100.000=18 (27,7%)	(2.2) S.O. 30.000-100.000=9 (25,7%)
(1.2.1) Γεωργικές=9 (50%)	(2.2.1) Γεωργικές=4 (44,4%)
(1.2.2) Κτηνοτροφικές=1 (5,6%)	(2.2.2) Κτηνοτροφικές=1 (11,1%)
(1.2.3) Μικτές=8 (44,4%)	(2.2.3) Μικτές=4 (44,4%)
(1.3) S.O. >100.000=18 (27,7%)	(2.3) S.O. >100.000=13 (37,1%)
(1.3.1) Γεωργικές=7 (38,8%)	(2.3.1) Γεωργικές=6 (46,1%)
(1.3.2) Κτηνοτροφικές=1 (5,6%)	(2.3.2) Κτηνοτροφικές=1 (7,7%)
(1.3.3) Μικτές=10 (55,6%)	(2.3.3) Μικτές=6 (46,1%)

4. Αποτελέσματα και σχολιασμός των ημι-δομημένων συνεντεύξεων

Τα αποτελέσματα των ημι-δομημένων συνεντεύξεων στους 100 πρώτους παραγωγούς του δείγματος, έδειξαν ότι τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο αγροτικός τομέας της Κυπριακής Περιφέρειας, είναι η αύξηση των τιμών των εισροών (λιπάσματα, φυτοφάρμακα, πετρέλαιο, ζωοτροφές, κ.λπ.) και το συνεπαγόμενο υψηλό κόστος παραγωγής, συνδυαζόμενο με τη χαμηλή έως πολύ χαμηλή τιμή πώλησης των εκροών, η καθυστέρηση των πληρωμών από τους μεσάζοντες ή/και τις ομάδες/ οργανώσεις παραγωγών (ΟΠ) και γενικότερα προβλήματα εμπορίας και διάθεσης των προϊόντων. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα κυριότερα προβλήματα του αγροτικού τομέα κατά σειρά σημαντικότητας.

²http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:SO

Τα πιο πάνω προβλήματα ενισχύθηκαν από την οικονομική κρίση, ενώ παράλληλα δημιουργήθηκαν και επιπρόσθετα προβλήματα, όπως η μείωση της κατανάλωσης, καθώς οι καταναλωτές αγοράζουν πλέον πιο φειδωλά, αλλά και το γεγονός ότι οι έμποροι και οι συνεργατικές πιστωτικές εταιρείες (ΣΠΕ) δεν παρέχουν πλέον εύκολα πίστωση στους παραγωγούς για την αγορά εισροών. Σημειώνεται ότι οι ΣΠΕ διατηρούσαν μέχρι πρόσφατα καταστήματα πώλησης γεωργικών χρεωδών, τα οποία είτε έχουν παύσει πλήρως τη λειτουργία τους, είτε έχουν μεταπέσει στα χέρια ιδιωτών εμπόρων. Παράλληλα, οι περισσότεροι παραγωγοί διατηρούν στις ΣΠΕ τρεχούμενους λογαριασμούς με δικαίωμα «πατρατραβήγματος», μέσω του οποίου ρυθμίζουν τις αγορές των εισροών τους. Με βάση όμως τις πρόσφατες εξελίξεις στον τραπεζικό τομέα, οι παραγωγοί δε γνωρίζουν αν η ευκολία αυτή που τους παρέχεται θα συνεχίσει να υφίσταται.

Πίνακας 2: Κυριότερα προβλήματα κατά σειρά σημαντικότητας (1=το σημαντικότερο)

Πρόβλημα	Κατάταξη
Υψηλές τιμές εισροών / υψηλό κόστος παραγωγής / χαμηλή τιμή πώλησης εκροών	1
Καθυστέρηση πληρωμών / προβλήματα εμπορίας και διάθεσης	2
Οικονομική κρίση / μείωση κατανάλωσης / έλλειψη ρευστότητας	3
Έλλειψη αρδευτικού ύδατος / αντίξοες καιρικές συνθήκες	4
Έλλειψη συνεργασίας μεταξύ παραγωγών	5
Ανταγωνισμός με φτηνότερα εισαγόμενα ομοειδή προϊόντα	6
Γήρανση αγροτικού πληθυσμού/πρόβλημα διαδοχής του από νέους	7
Χαμηλό μορφωτικό επίπεδο	8

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών δεδομένων από τις συνεντεύξεις

Όσον αφορά στο αν το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (οι πλείστοι είναι απόφοιτοι δημοτικού σχολείου) των αγροτών αποτελεί πρόβλημα για τη βιωσιμότητα του ΑΠΣ της Κυπριακής Περιφέρειας, οι απόψεις διίστανται. Από τη μία πλευρά, είναι οι παραγωγοί οι οποίοι θεωρούν ότι στον αγροτικό τομέα μετράει κυρίως η πείρα και όχι η μόρφωση, ενώ από την άλλη, είναι αυτοί που θεωρούν ότι ο συνδυασμός πείρας και μόρφωσης αποφέρει καλύτερα αποτελέσματα για όλους τους παραγωγούς. Παράλληλα, επικρατεί και η άποψη ότι ένας αγρότης αυτό που χρειάζεται είναι κατάρτιση στον τομέα του και δεκτικότητα σε συνεργασίες και καινοτόμες ιδέες.

Σχετικά με το θέμα της πιθανής διαδοχής τους από νέους γεωργούς, συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών τους, η μεγαλύτερη μερίδα των παραγωγών θεωρεί ότι υπάρχει ελάχιστο έως καθόλου ενδιαφέρον από τους νέους να εργαστούν στον αγροτικό τομέα. Οι περισσότεροι στρέφονται για αναζήτηση εργασίας στον τριτογενή, κυρίως, τομέα (υπηρεσίες), όπου, μάλιστα, τα εισοδήματα είναι αρκετά υψηλότερα και δεν υφίσταται μεγάλο ρίσκο. Παρόλα αυτά, με βασική αιτία την οικονομική κρίση και την αυξανόμενη ανεργία, αλλά και την απουσία εναλλακτικών επαγγελματικών ευκαιριών, μία μερίδα νέων ατόμων έχει στραφεί προς τον αγροτικό τομέα, αλλά, σύμφωνα με τα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων, δεν πρόκειται να επιβιώσουν, γιατί δεν έχουν την απαραίτητη πείρα, τα οικονομικά κίνητρα και την κατάλληλη στήριξη του κράτους. Μάλιστα, θεωρούν ότι το μόνο που θα πετύχουν είναι η αύξηση της προσφοράς (υπερπαραγωγή) των αγροτικών προϊόντων και κατ' επέκταση την ακόμη μεγαλύτερη πτώση των τιμών των προϊόντων (τιμή παραγωγού), εκτός και αν στραφούν σε νέες εναλλακτικές καλλιέργειες. Επιπλέον, οι ίδιοι οι παραγωγοί παροτρύνουν τα παιδιά τους να μην ασχοληθούν με τον αγροτικό τομέα, ο οποίος απαιτεί πολλές ώρες εργασίας κάτω από δύσκολες συνθήκες, ενώ αποφέρει, με βάση τις σημερινές συνθήκες, χαμηλό έως πολύ χαμηλό εισόδημα, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να επιβιώσουν.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ποικίλες απόψεις των παραγωγών σχετικά με την πολυδραστηριότητα στον αγροτικό τομέα και τη συμβολή της στη βιωσιμότητά του. Οι επαγγελματίες παραγωγοί δεν εκτιμούν θετικά την πολυδραστηριότητα εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης, θεωρώντας ότι θα μειωθεί η αποδοτικότητα των πολυ-δραστηρίων γεωργών στην κύρια εργασία τους. Με την προϋπόθεση ότι υπάρχει ο διαθέσιμος χρόνος, αρκετοί παραγωγοί στηρίζουν την πολυδραστηριότητα, αφού πιστεύουν ότι συνεισφέρει στην αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος και κατ' επέκταση στην καλύτερη διαβίωση της αγροτικής οικογένειας. Παράλληλα, οι επαγγελματίες παραγωγοί θεωρούν τους γεωργούς μερικής απασχόλησης και συγκεκριμένα εκείνους (π.χ. οικοδόμοι, ιδιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι, κ.λπ.) των οποίων η γεωργική απασχόληση δεν αποτελεί την κύρια πηγή εισοδήματός τους, ως ένα ακόμη λόγο για τον οποίο οι ίδιοι δεν επιτυγχάνουν ικανοποιητική τιμή πώλησης των προϊόντων τους, αφού η διαβίωση των τελευταίων δεν εξαρτάται από τη γεωργία και ως εκ τούτου διαθέτουν την παραγωγή τους σε οποιαδήποτε (συνήθως χαμηλή) τιμή, που τους προσφέρουν οι έμποροι. Αντίθετα, οι αγρότες μερικής απασχόλησης θεωρούν ότι η καταφυγή τους σε εξωγεωργικές εργασίες είναι απαραίτητη, καθώς το μη ικανοποιητικό αγροτικό εισόδημα δε δύναται να εξασφαλίσει στην οικογένεια ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο.

Στην περιοχή μελέτης, κυρίως στην επαρχία Αμμοχώστου, παρατηρείται έντονη διασύνδεση του πρωτογενή με τον τριτογενή τομέα της οικονομίας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η περιοχή μελέτης αποτελεί γνωστό τουριστικό προορισμό με πολλές ξενοδοχειακές μονάδες, εστιατόρια, μπυραρίες κ.λπ., παρέχοντας έτσι ευκαιρίες απασχόλησης στους αγρότες της περιοχής, κατά τους θερινούς κυρίως μήνες. Αρκετοί μάλιστα αγρότες διαθέτουν την παραγωγή τους στα ιδιόκτητα εστιατόρια και τις ταβέρνες που διατηρούν στην ευρύτερη περιοχή. Ακόμη, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, οι παραγωγοί οργανώνουν επισκέψεις τουριστών στα κτήματά τους, προσφέροντάς τους έτσι την ευκαιρία να γνωρίσουν την κυπριακή ύπαιθρο και να γευτούν τα τοπικά αγροτικά προϊόντα.

Δυσοίωνο φαίνεται να είναι το μέλλον του αγροτικού τομέα της Κύπρου για τους περισσότερους παραγωγούς, αφού στην ερώτηση «πώς βλέπετε το μέλλον του αγροτικού τομέα στην Κύπρο», οι πλείστοι απαντούν αρνητικά. Συγκεκριμένα θεωρούν ότι αν η κατάσταση που επικρατεί τα τελευταία χρόνια στον αγροτικό τομέα, συνεχίσει να υφίσταται, τότε το μέλλον του είναι αβέβαιο. Παρόλα αυτά, οι μεγαλύτερης ηλικίας παραγωγοί (>50 χρόνων) δηλώνουν ότι, το πιθανότερο, θα συνεχίσουν τα επόμενα χρόνια να ασχολούνται με τη γεωργία, καθώς θεωρούν ότι δεν έχουν άλλες εναλλακτικές επαγγελματικές ευκαιρίες, αλλά και λόγω του ισχυρού δεσμού τους με την ύπαιθρο.

Ένα σημαντικό αποτέλεσμα που προέκυψε από τις συνεντεύξεις, είναι το γεγονός ότι όλοι σχεδόν οι παραγωγοί, ανεξαρτήτως περιοχής, ηλικίας και παραγωγικής κατεύθυνσης, επαγγελματίες και μη, θεωρούν ότι ο ρόλος των άμεσων ενισχύσεων (εκταρικές και κεφαλικές επιδοτήσεις) για τη βιωσιμότητα της εκμετάλλευσής τους είναι ζωτικός και σε περίπτωση που αυτές μειωθούν ή καταργηθούν, τότε δε θα είναι σε θέση να καλύψουν τα έξοδά τους. Εξίσου σημαντικές θεωρούν και τις επιδοτήσεις του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ) που αφορούν στα αγροπεριβαλλοντικά μέτρα και στην εξισωτική αποζημίωση για μειονεκτικές περιοχές. Οι απόψεις όμως σχετικά με τις επιδοτήσεις του ΠΑΑ που αφορούν στις επενδύσεις στον αγροτικό τομέα, διαφοροποιούνται ανάμεσα στους παραγωγούς. Από τη μία πλευρά, είναι αυτοί που θεωρούν ότι οι επιδοτήσεις αυτές έχουν βοηθήσει αρκετούς παραγωγούς να εκσυγχρονίσουν τις εκμεταλλεύσεις τους, ενώ από την άλλη πλευρά, είναι αυτοί που πιστεύουν ότι έχουν παρασύρει αρκετούς παραγωγούς να επενδύσουν σε ακριβά και μη αναγκαία γι' αυτούς μηχανήματα, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να αντεπεξέλθουν στο κόστος συντήρησης και στα δάνεια που πραγματοποίησαν για την αγορά τους. Επιπρόσθετα, μερικοί, κυρίως επαγγελματίες, έχουν την άποψη ότι τα μέτρα αυτά του ΠΑΑ είναι χρήσιμα, αλλά όχι στοχευμένα, εννοώντας ότι πρέπει να επικεντρώνονται περισσότερο στους επαγγελματίες παραγωγούς.

Σχετικά με τον τρόπο διάθεσης της παραγωγής τους, οι περισσότεροι παραγωγοί την παραδίδουν σε μεγάλους χονδρεμπόρους, ζωεμπόρους ή σε ΟΠ. Ελάχιστοι διαθέτουν τα προϊόντα τους απευθείας στους καταναλωτές, σε υπεραγορές ή σε μανάβικα (βραχείες αλυσίδες εφοδιασμού), αυξάνοντας έτσι το περιθώριο κέρδους τους. Μία μερίδα κτηνοτρόφων, κυρίως αιγοπροβατοτρόφων, μεταποιούν το γάλα τους σε χαλούμι και το πουλούν σε καταναλωτές, επωφελούμενοι την προστιθέμενη αξία του τελικού προϊόντος. Προβλήματα στη διάθεση της παραγωγής δε φαίνεται να υπάρχουν στα περισσότερα γεωργικά συστήματα, αφού η πλειονότητα των παραγωγών διαθέτει εύκολα την παραγωγή του, με εξαίρεση ορισμένες περιόδους όπου η προσφορά είναι μεγάλη και μεγάλες ποσότητες παραμένουν αδιάθετες. Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στο θέμα της διάθεσης, είναι η, συνήθως, πολύ χαμηλή τιμή πώλησης των εκροών τους και ο μικρός έως ανύπαρκτος ρόλος τους στη διαμόρφωση της τιμής, αλλά και η μεγάλη καθυστέρηση των πληρωμών τους.

Ένα θέμα, το οποίο χρήζει ιδιαίτερης σημασίας, είναι αυτό των ΟΠ. Η πλειονότητα των συνεντευξιζόμενων θεωρεί ότι ο ρόλος τους στη βιωσιμότητα της εκμετάλλευσής τους και του αγροτικού τομέα γενικότερα, είναι πολύ έως πάρα πολύ σημαντικός, με την προϋπόθεση να λειτουργούν προς το συμφέρον του αγρότη, γεγονός που, όπως ισχυρίζονται, δεν υφίσταται σήμερα. Επιπλέον, προτείνουν τη δημιουργία μίας ΟΠ, σε παγκύπριο επίπεδο, για κάθε προϊόν ή ομάδα ομοειδών προϊόντων, έτσι ώστε οι παραγωγοί να είναι σε θέση να προγραμματίζουν καλύτερα την παραγωγή τους και παράλληλα, να δημιουργηθούν οικονομίες κλίμακας.

Το παραπάνω πρόβλημα είναι σχεδόν ανύπαρκτο στο σύστημα της αγελαδοτροφίας, αφού η σχετική οργάνωση του τομέα (Παγκύπριος Οργανισμός Αγελαδοτρόφων) θεωρείται η πιο επιτυχημένη στην Κύπρο, με ισχυρή διαπραγματευτική δύναμη και ως εκ τούτου οι πλείστοι αγελαδοτρόφοι είναι ικανοποιημένοι, τόσο για την παραγωγή τους όσο και για την τιμή πώλησης του αγελαδινού γάλακτος. Το πρόβλημα της οργάνωσης είναι εντονότερο στο σύστημα της αιγοπροβατοτροφίας. Παρόλο που η αιγοπροβατοτροφία στην Κύπρο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα και παραδοσιακότερα αγροτικά συστήματα, ωστόσο οι συγκεκριμένοι παραγωγοί δεν έχουν καταφέρει, ακόμη, να δημιουργήσουν δυνατές και βιώσιμες ΟΠ. Το συγκεκριμένο σύστημα παρουσιάζει πολλές αδυναμίες, με κυριότερο το πολύ υψηλό κόστος παραγωγής, το οποίο οφείλεται κυρίως στο υψηλό κόστος των συμπτωνόμενων ζωοτροφών. Παράλληλα, η χαμηλή τιμή

πώλησης του αιγοπρόβειου κρέατος και γάλακτος, δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την κατάσταση, αφού, όπως ισχυρίζονται οι παραγωγοί, παρουσιάζουν ζημία ή, στην καλύτερη περίπτωση, πολύ μικρό περιθώριο κέρδους. Η μείωση της κεφαλικής επιδότησης και η αποτυχία μέχρι σήμερα κατοχύρωσης του χαλουμεού ως προϊόντος προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης (ΠΟΠ), αποτελούν επίσης αρνητικούς παράγοντες για τη βιωσιμότητα των αιγοπροβατοτρόφων.

Σύμφωνα με τους παραγωγούς, σοβαρά προβλήματα βιωσιμότητας αντιμετωπίζει και το σύστημα παραγωγής των εσπεριδοειδών. Οι περισσότεροι εσπεριδοκαλλιεργητές της περιοχής μελέτης δε συγκομίζουν την παραγωγή τους λόγω υψηλού κόστους, το οποίο δεν είναι σε θέση να καλύψουν εξαιτίας της πολύ χαμηλής τιμής πώλησης των προϊόντων τους.

Όσον αφορά στο περιβάλλον, οι περισσότεροι παραγωγοί παρουσιάζονται ευαισθητοποιημένοι και θεωρούν ότι δεν το επιβαρύνουν, αφού χρησιμοποιούν φιλικά προς το περιβάλλον φυτοφάρμακα και λιπάσματα και ακολουθούν πιστά τις οδηγίες που αναγράφονται στις ετικέτες. Γενικότερα, εφαρμόζουν τους κανόνες της πολλαπλής συμμόρφωσης, ενώ αρκετοί εφαρμόζουν και αγροπεριβαλλοντικά μέτρα (π.χ. μηχανική καλλιέργεια αντί για τη χρήση ζιζανιοκτόνων, Ολοκληρωμένη Διαχείριση Παραγωγής, κ.λπ.). Ελάχιστο ενδιαφέρον υπάρχει για τη βιολογική γεωργία, αφού οι πλείστοι παραγωγοί θεωρούν ότι, αν την εφαρμόσουν, η παραγωγή τους θα είναι μειωμένη και η τιμή πώλησης στα ίδια επίπεδα με τα συμβατικά προϊόντα, ενώ, παράλληλα, το καταναλωτικό κοινό της Κύπρου δεν έχει συνηθίσει, ακόμη, να αγοράζει βιολογικά προϊόντα και δε γνωρίζει τις ωφέλειές τους.

5. Συμπεράσματα

Με δεδομένο το ότι η κατάσταση του ΑΠΣ της Κυπριακής Περιφέρειας παραμένει ως έχει, οι παραγωγοί βλέπουν αρνητικά το μέλλον του. Σημαντικά και παραδοσιακά επιμέρους αγροτικά παραγωγικά συστήματα, όπως είναι το αιγοπροβατοτροφικό, πιθανόν να είναι μη βιώσιμα, εξαιτίας των προαναφερθέντων προβλημάτων και των συνεπειών της οικονομικής κρίσης. Σημαντικός κρίνεται ο ρόλος των άμεσων ενισχύσεων, αφού αποτελούν ισχυρό κίνητρο για την παραμονή των παραγωγών στον αγροτικό τομέα και στην ύπαιθρο. Πιθανή μείωση ή κατάργησή τους θα οδηγήσει στην εγκατάλειψη αρκετών εκμεταλλεύσεων.

Φαίνεται ότι οι ΟΠ θα μπορούσαν να αποτελέσουν βασικούς «παίχτες» του αγροτικού τομέα της Κυπριακής Περιφέρειας και να συμβάλουν σημαντικά στη βιωσιμότητά του. Η πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού από τις ΟΠ, με την παράλληλη καθοδήγηση του Κράτους, πιθανόν να συμβάλει στην ανθεκτικότητα του ΑΠΣ και να ενισχύσει την περιφερειακή ανάπτυξη. Η παροχή πρόσθετων κινήτρων στους αγρότες, όπως η εξεύρεση νέων αγορών και η εξασφάλιση σταθερής τιμής εκροών παραγωγού, αποτελεί, επίσης, σημαντική προϋπόθεση για τη βιωσιμότητα του αγροτικού τομέα και κατ' επέκταση της Κυπριακής Περιφέρειας. Η προώθηση της συμβολιακής γεωργίας και η δημιουργία δικτύου συνεργασίας μεταξύ ΟΠ, μεταποιητών και εμπόρων, μπορούν να συμβάλουν προς αυτή την κατεύθυνση.

Η άμεσα μελλοντική έρευνα επικεντρώνεται στη μελέτη της βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας του ΑΠΣ της Κυπριακής Περιφέρειας, με την επεξεργασία 324 ερωτηματολογίων (ποσοτική έρευνα) και τη δημιουργία αξιόπιστων εργαλείων (πολυμεταβλητές αναλύσεις-οικονομετρικά μοντέλα), τα οποία αναμένεται να βοηθήσουν τους αρμόδιους σχετικούς φορείς στη διαδικασία λήψης σημαντικών αποφάσεων σχετικά με την περιφερειακή ανάπτυξη και μάλιστα σε περίοδο οικονομικής κρίσης.

Βιβλιογραφία

- Γραφείο Προγραμματισμού, Κυπριακή Δημοκρατία, 2006, Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης 2007-2013, Λευκωσία, σελ. 206.
- Παπαδαυίδ, Γ., 2008., Ανασκόπηση της Γεωργικής Οικονομίας και η ενσωμάτωση του γεωργικού εμπορίου της Κύπρου στην ευρύτερη γεωργική ευρωπαϊκή αγορά- Ιδιαιτερότητες, αδυναμίες, προοπτικές και η διαχρονική εξέλιξη των κυριότερων εξαγωγικών προϊόντων της Κυπριακής Γεωργίας, Ινστιτούτο Γεωργικών Ερευνών, Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Κυπριακή Δημοκρατία, Λευκωσία, σελ. 38.
- Σιάρδος, Γ.Κ., 2011, Μεθοδολογία κοινωνιολογικής έρευνας, 3^η έκδοση, εκδ. Ζήτη, Θεσσαλονίκη, σελ. 366.
- Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2010, Απογραφή Γεωργίας 2010, Γεωργικές Στατιστικές, Σειρά Ι, Αρ. Έκθεσης 8, Κυπριακή Δημοκρατία, Λευκωσία, σελ. 335.
- Allen, P., Van Dusen, D., Lundy, J., and Gliessman, S., 1991, Sustainability in the Balance: Expanding the Definition of Sustainable Agriculture, Agroecology Program, University of California, Santa Cruz, Issue Paper 3.
- Binder, C.R., Feola, G., and Steinberger, J.K., 2010, Considering the normative, systemic and procedural dimensions in indicator-based sustainability assessments in agriculture, Environmental Impact Assessment Review 30 (2), 71-81.

- Daniel, J., 2011, *Sampling Essentials: Practical Guidelines for Making Sampling Choices*, SAGE Publications, 291 p.
- Dantsis, T., Douma, C., Giourga, C., Loumou, A., and Polychronaki, E.A., 2010, A methodological approach to assess and compare the sustainability level of agricultural plant production systems, *Ecol. Indic.* 10, 256-263.
- Darnhofer, I., Fairweather, J., and Moller, H., 2010, Assessing a farm's sustainability: insights from resilience thinking, *Int. J. Agric. Sustain.* 8, 186-198.
- FAO, 2013, *Sustainability Assessment of Food and Agriculture systems (SAFA)*, Guidelines, version 3.0., p.267.
- Gafsi, M., and Favreau, J.L., 2010, Appropriate method to assess the sustainability of organic farming systems, *Proceedings of the 9th European IFSA Symposium*, Vienna, Austria, p. 912-921.
- Gasparatos, A., El-Haram, M., and Horner, M., 2008, A critical review of reductionist approaches for assessing the progress towards sustainability, *Environmental Impact Assessment Review*, 28, 286-311.
- Israel, G.D., 2009, Determining sample size, (online) retrieved from <http://edis.ifas.ufl.edu/pdf/files/PD/PD00600.pdf>.
- Krejcie, R.V., and Morgan, D.W., 1970, Determining sample size for research activities, *Educational and psychological measurement*, 30, 607-610.
- Lebacqz, T., Baret, P.V., and Stilmant, D., 2013, Sustainability indicators for livestock farming. A review, *Agron. Sustain. Dev.*, 33, 311-327.
- Ripoll-Bosch, R., Diez-Unquera, B., Ruiz, R., Villalba, D., Molina, E., Joy, M., and Olaizola, A., 2012, An integrated sustainability assessment of Mediterranean sheep farms with different degrees of intensification, *Agricultural Systems*, 105, 46-56.
- Robson, C., 2011, *Real World Research*, 3rd ed., John Wiley & Sons, United Kingdom, 586 p.
- Van Passel, S., and Meul, M., 2012, Multilevel and multi-user sustainability assessment of farming systems, *Environmental Impact Assessment Review*, 32, 170-180.

Investigating the sustainability of the Agricultural Production System in Cyprus region and its necessity: A first approach in the financial crisis period

Andreas Stylianou

PhD Candidate, Dept. of Home Economics and Ecology, Harokopio University, Agricultural Research Institute, 1516 Nicosia, 22016, Cyprus
a.stylianou@ari.gov.cy

Despina Sdrali

Assistant Professor, Dept. of Home Economics and Ecology, School of Environment, Geography and Applied Economics, Harokopio University
dsdrali@hua.gr

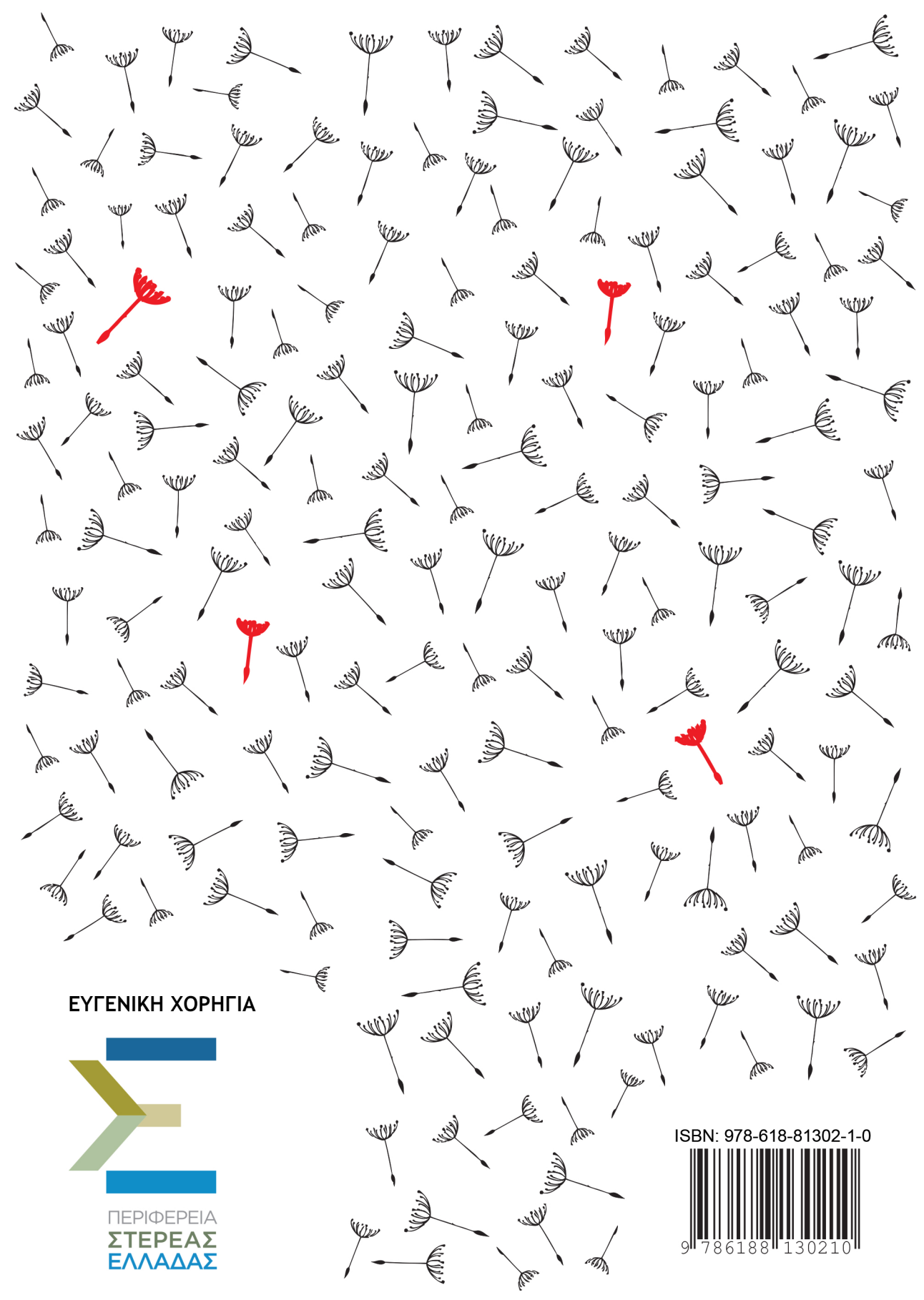
Constantinos D. Apostolopoulos

Emeritus Professor, School of Environment, Geography and Applied Economics, Harokopio University
c.d.apostolopoulos@gmail.com

Abstract

This work is the first approach of the investigation of the sustainability of the agricultural production system in Cyprus region, through a qualitative survey in 100 agricultural holdings. The results showed that some of the most important and traditional sub-systems of the agricultural production system in Cyprus region, like the sheep and goat system, may not be sustainable. This may be attributed to the high input prices and the relatively low output prices, the lack of organization of the agricultural holdings and the marketing and trade problems, in conjunction with the recent financial crisis and its relevant consequences. Producers Groups and Organizations may significantly contribute to the sustainability of the agricultural sector in Cyprus region, by including qualified staff in their workforce and, at the same time, by following the guidelines of the State. The provision of additional incentives to the farmers, is also considered to be an important prerequisite for the sustainability of the sector and hence of the Cypriot agricultural region. The survey continues today with the analysis of 324 questionnaires (quantitative research) and the development of a suitable database from the primary data in order to be used for the subsequent multivariate and econometric statistical analysis.

Keywords: Agricultural production system, Sustainability, European Region of Cyprus, Financial crisis.

ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΧΟΡΗΓΙΑ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΣΤΕΡΕΑΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ

ISBN: 978-618-81302-1-0

9 786188 130210